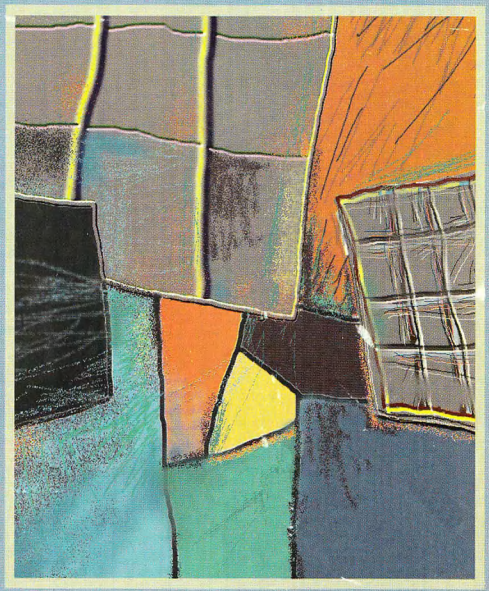
1

Pierre MILZA
Serge BERSTEIN

ISTORIA secolului XX



1900 –1945

SFÂRȘITUL „LUMII EUROPENE”

EDITURA ALL

Edition originale:
HISTOIRE DU XXe- SIECLE
publiée dans la collection Initial,
dirigée par Serge Berstein at Pierre Milza
Copyright © HATIER, PARIS, 1993
Copyright © B.I.C. ALL srl 1998
ISTORIA SECOLULUI XX
sub redacţia lui SERGE BERSTEIN şi PIERRE MILZA
Traducere: Cristian Marius Ioan

Această carte a fost editată cu sprijinul
MINISTERULUI FRANCEZ AL AFACERILOR EXTERNE
şi al AMBASADEI FRANŢEI ÎN ROMÂNIA în cadrul Programului Nicolae Iorga.

ISBN: 973-571-062-5
ISBN: 973-571-063-3

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL.**
Nici o parte din acest volum nu poarte fi reprodusă fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL.**

Copyright © 1998 by **BIC ALL.**

All rights reserved.
Drepturile de distribuţie în străinătate aparţin în exclusivitate editurii.
The distribution of this book outside Romania is prohibited
without the written permission of **BIC ALL.**

Editura **BIC ALL** face parte din **GRUPUL EDITORIAL ALL**

Editura **BIC ALL** Bucureşti
B-dul Timişoara nr. 58, sect. 6
☎ 413.07.20
Fax: 413.05.40

Departamentul difuzare Bucureşti
B-dul Timişoara nr. 58, sect.6
☎ 413.07.15

Redactori: Constantin Vlad şi C. C. Buricea-Mlinarcic
Copertă: Dominic Cernea

PRINTED IN ROMANIA

ISTORIA SECOLULUI XX

VOL. 1
SFÂRŞITUL LUMII EUROPENE (1900-1945)

SUB REDACŢIA:
SERGE BERSTEIN ŞI PIERRE MILZA

SERGE BERSTEIN, GISÈLE BERSTEIN,
YVES GAUTHIER, JEAN GUIFFAN,
OLIVIER MILZA, PIERRE MILZA

Traducere: MARIUS IOAN

EDITURA ALL

O LUME STABILĂ DOMINATĂ DE EUROPA

(ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

PARTEA I

STAREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ A LUMII

Capitolul I

Afirmarea celei de-a doua revoluţii industriale şi integrarea din ce în ce mai accentuată a economiei mondiale prin intensificarea schimburilor constituie, cu consecinţele lor sociale, trăsăturile esenţiale ale economiei mondiale în zorii secolului XX. Modernizarea puternic inegală a diferitelor regiuni ale lumii întreţine decalaje considerabile de bogăţie şi putere, favorizând de asemenea şi o redistribuire progresivă a polilor de influenţă la scară planetară. Puternică datorită stadiului mai avansat de industrializare, Europa de Nord-Vest, care domină comerţul internaţional şi deţine o putere financiară de necontestat, se găseşte la apogeul puterii sale mondiale, însă divizată de rivalităţi ce prevestesc teribile conflicte. Statele Unite ameninţă deja supremaţia europeană prin forţa lor productivă, ca şi Japonia, care s-a angajat într-o politică voluntaristă de recuperare a decalajului faţă de Occident. În afara acestor trei poli, regiuni întregi ale lumii par incapabile de a se industrializa şi suferă dominaţia puterilor dezvoltate.

A DOUA REVOLUŢIE INDUSTRIALĂ ŞI CONSECINŢELE SALE

DINAMISM ŞI INOVAŢII

Începută din anii 1880, a doua revoluţie industrială constituie faptul marcant al începutului de secol, chiar dacă, la scară planetară, formele de producţie artizanale rămân dominante, având, alături de agricultură, o pondere economică şi socială covârşitoare.

Progresul industrial se reflectă în primul rând în apariţia unor noi surse şi forme de energie, petrolul şi electricitatea, care completează şi încep chiar să înlocuiască cuplul „cărbune-aburi", care, totuşi, rămâne, şi încă pentru mult timp, la baza industrializării. Din 1873 se produce electricitate pe baza căderilor de apă (cărbunele alb) şi a centralelor termice pe bază de cărbune, care vor furniza în curând curent electric pe scară largă. Or, „zâna electricitate" va face posibile numeroase inovaţii în domeniile iluminatului (becul electric al lui Edison în 1879), transporturilor (tramvaiul cu motor electric), producţiei de energie calorică în serviciul metalurgiei şi chimiei, comunicaţiilor (telegraful electric, telefonul lui Bell în 1876, radioul). Cât despre petrol, utilizat deja de mult timp pentru iluminare (petrol lampant), acesta oferă noi soluţii pentru încălzire (adaptarea rapidă a încălzirii pe bază de păcură în instalaţii cu abur), dar găseşte mai ales o utilizare complet nouă o dată cu punerea la punct a motorului cu ardere internă venit să revoluţioneze transporturile secolului XX. În fine, calităţile sale lubrifiante au permis progresul industriei mecanice bazate pe asamblarea din ce în ce mai complexă a unor piese mobile.

De aici înainte, fabricat în mari cantităţi şi asociat altor metale în aliaje, care îi vor îmbunătăţi propriile calităţi, oţelul se impune ca metalul de referinţă cu multiple utilizări, chiar dacă începe să fie concurat de aluminiu, mai ales în construcţiile aeronautice aflate la început de drum. Fără a fi cu adevărat nouă, industria chimică cunoaşte o diversificare importantă a produselor şi aplicaţiilor ei (îngrăşăminte, detergenţi, explozibili – dinamita lui Alfred Nobel –, materiale plastice şi textile artificiale – bachelită şi mătase artificială –, farmacia, fotografia - pelicula de celuloid a lui George Eastman – şi deja cunoscutul cinematograf al fraţilor Lumière). Construcţia de maşini mecanice şi mai ales

electrice reprezintă fără îndoială noutăţile cele mai remarcabile ale epocii, ele schimbând complet tehnologiile de fabricaţie, în special maşinile – unelte, ale căror performanţe determină întregul progres industrial prezent şi viitor. Construcţia de automobile şi cea aeronautică stimulează ansamblul industriilor mecanice şi anunţă, chiar dacă timid, transformări radicale ale modului de viaţă, care nu vor face decât să se extindă de-a lungul întregului secol.

CĂTRE O INTEGRARE MONDIALĂ TOT MAI ACCENTUATĂ

În acelaşi timp în care se modernizează, economia tinde spre o integrare din ce în ce mai accentuată la scară planetară, prin mijloacele, uneori întrepătrunse, ale migraţiilor umane, schimburilor comerciale şi relaţiilor financiare. Transporturile feroviare şi maritime în progres constant au făcut posibilă această intensificare a relaţiilor internaţionale, fiind vorba de mijloace de transport de masă circulând cu viteze relativ ridicate, şi care au permis de asemenea scăderea considerabilă a costurilor transportului pe mari distanţe.

În mod similar, obstacolele juridice în calea schimburilor se atenuează, în mod esenţial sub forma unei scăderi a tarifelor vamale, în ciuda unei creşteri sensibile a protecţionismului după anii 1880. Adoptarea progresivă, dar încă incompletă, a etalonului-aur favorizează reglementările financiare internaţionale fără de care schimburile de bunuri nu s-ar putea dezvolta.

În total, se constată că la începutul secolului XX mai multe zeci de milioane de indivizi locuiesc în străinătate, adeseori foarte departe de ţara lor de baştină, cu care menţin totuşi frecvent legături cel puţin de natură afectivă, contribuind la a ţese între ţări şi continente reţele vii de relaţii umane care se prelungesc uneori şi în domeniul economic (cum o demonstrează, de exemplu, comunităţile germane stabilite în America Latină). Comerţul internaţional a crescut mai repede decât producţia, pentru care a constituit un veritabil motor: între 1800 şi 1913, volumul său pe cap de locuitor al planetei a crescut de 25 de ori, ceea ce denotă o integrare comercială fără precedent, în acelaşi timp în care fluxurile financiare internaţionale s-au intensificat, investiţiile internaţionale cunoscând o adevărată „vârstă de aur" între 1870 şi 1914. Importanţa şi strânsa interdependenţă a acestor relaţii dau deja imaginea unei economii pe cale de „mondializare", care nu mai ignoră nici un continent al globului.

TRANSFORMĂRILE CAPITALISMULUI LIBERAL

Instituţiile economice şi financiare s-au modificat în mod natural însoţind această mişcare complexă a progresului tehnic, creşterii producţiei şi deschiderii spre exterior. Ele au evoluat în mod egal, adaptându-se creşterii neregulate a activităţii economice, compusă dintr-o succesiune de faze de prosperitate şi depresiune (în special prima „mare depresiune" a economiei moderne între 1873 şi 1895), fazele de progres fiind întretăiate de crize scurte (în 1903-1904, 1907 şi 1911-1913).

În cadrul capitalismului liberal triumfător în secolul XIX, aceşti factori diverşi au condus la o tendinţă accelerată de concentrare financiară şi tehnică. *Trusturile* susţinute de bănci puternice s-au constituit, înainte de toate pentru a răspunde marilor exigenţe de finanţare a industriei şi transporturilor moderne, dar mai ales pentru a atinge o forţă suficientă de a rezista crizelor. Inconvenientul este că aceste întreprinderi uriaşe falsifică în mod complet jocul concurenţei libere şi egale, care constituia unul din fundamentele esenţiale ale capitalismului liberal, căci, pentru a-şi întări poziţia dominantă, ele nu ezită, în perioadele dificile, să preia conducerea cartelurilor al căror scop principal este organizarea concurenţei, adică limitarea câmpului ei de aplicare geografică (partajul pieţelor), tehnică (îngheţarea brevetelor de fabricaţie) şi în mod evident în domeniul preţurilor (fixarea de preţuri limită sub care este interzisă vânzarea, sub pedeapsa unor amenzi impuse de conducerea cartelului). De asemenea, concentrarea tehnică face progrese pentru a realiza o producţie pe care echipamentele moderne o fac deja masivă: mari uzine sunt înălţate, reunind mii de lucrători însărcinaţi să pună la lucru maşini puternice. În acest cadru lărgit se pun bazele unei organizări ştiinţifice a muncii care instaurează o ierarhie şi o disciplină foarte stricte, făcând distincţie între munca de concepţie rezervată inginerilor şi tehnicienilor şi munca de execuţie rezervată lucrătorilor, care pierd astfel locul dominant în fabricaţie pe care-l deţineau meşteşugarii. Munca la bandă care divizează la maximum mişcările productive, aplicând studiile lui Taylor, îşi face apariţia în Statele Unite încă înainte de 1914; taylorismului i se adaugă standardizarea produselor, care permite, prin fabricarea în serie mare de produse identice, scăderea preţului pe fiecare unitate produsă. Marele patron american al industriei automobilului, Henry Ford, asociază taylorismul şi standardizarea în uzina sa uriaşă de la Red River-Dearborn lângă Chicago. Dar el ia de asemenea şi decizia de a oferi salarii

substanţiale lucrătorilor săi (*"five dollars a day"*) pentru a motiva efortul lor productiv şi a-i face eventual capabili de a cumpăra maşinile pe care le produc. Astfel se naşte fordismul, sistem de producţie şi distribuţie de masă, care urma să devină modelul economic dominant până în anii '80 ai secolului XX.

În faţa transformărilor atât de importante ale structurilor şi practicilor economice, puterile publice au simţit necesitatea de a ieşi din neutralitatea pe care le-o impusese liberalismul clasic. Statul a intervenit în afara funcţiilor sale monetare şi vamale pe care şi le asumase dintotdeauna, edictând mai ales legislaţii sociale destinate a proteja muncitorii cei mai dezavantajaţi şi lipsiţi de protecţie contra riscurilor de accidente de muncă, şomajului şi bătrâneţii. Sunt, mai ales în Germania şi în Anglia, primele schiţări firave ale politicilor de tip „*Welfare state*" care vor prolifera după 1945.

EVOLUŢIA STRUCTURILOR PROFESIONALE

Societăţile au resimţit în mod evident efectele transformărilor economice. Aproape pretutindeni majoritară, ţărănimea incarnează tradiţia şi stabilitatea socială, pe baza unui raport specific naturii sale (proprietatea solului, munca directă a pământului) şi a unui ataşament profund la o serie întreagă de valori (proprietatea, munca, economisirea, familia şi, în sens mai larg, solidaritatea comunităţii). În regiunile, de departe cele mai numeroase, în care reforma agrară nu s-a putut înfăptui, puternice oligarhii de proprietari strivesc cu puterea lor discreţionară masele de ţărani sub-proletarizaţi, ceea ce are ca efect împotmolirea ansamblului economiei într-o stare de înapoiere. În ţările cele mai dezvoltate, în Europa şi America de Nord, ţărănimea tradiţională pierde teren în favoarea fermierului care capătă alura unui conducător de întreprindere, bazându-se pe o formaţie tehnică mai accentuată, neezitând să facă apel la maşini agricole moderne şi să înfrunte sfidarea unei pieţe al cărei orizont devine internaţional, traversând chiar şi oceanul, graţie navelor frigorifice.

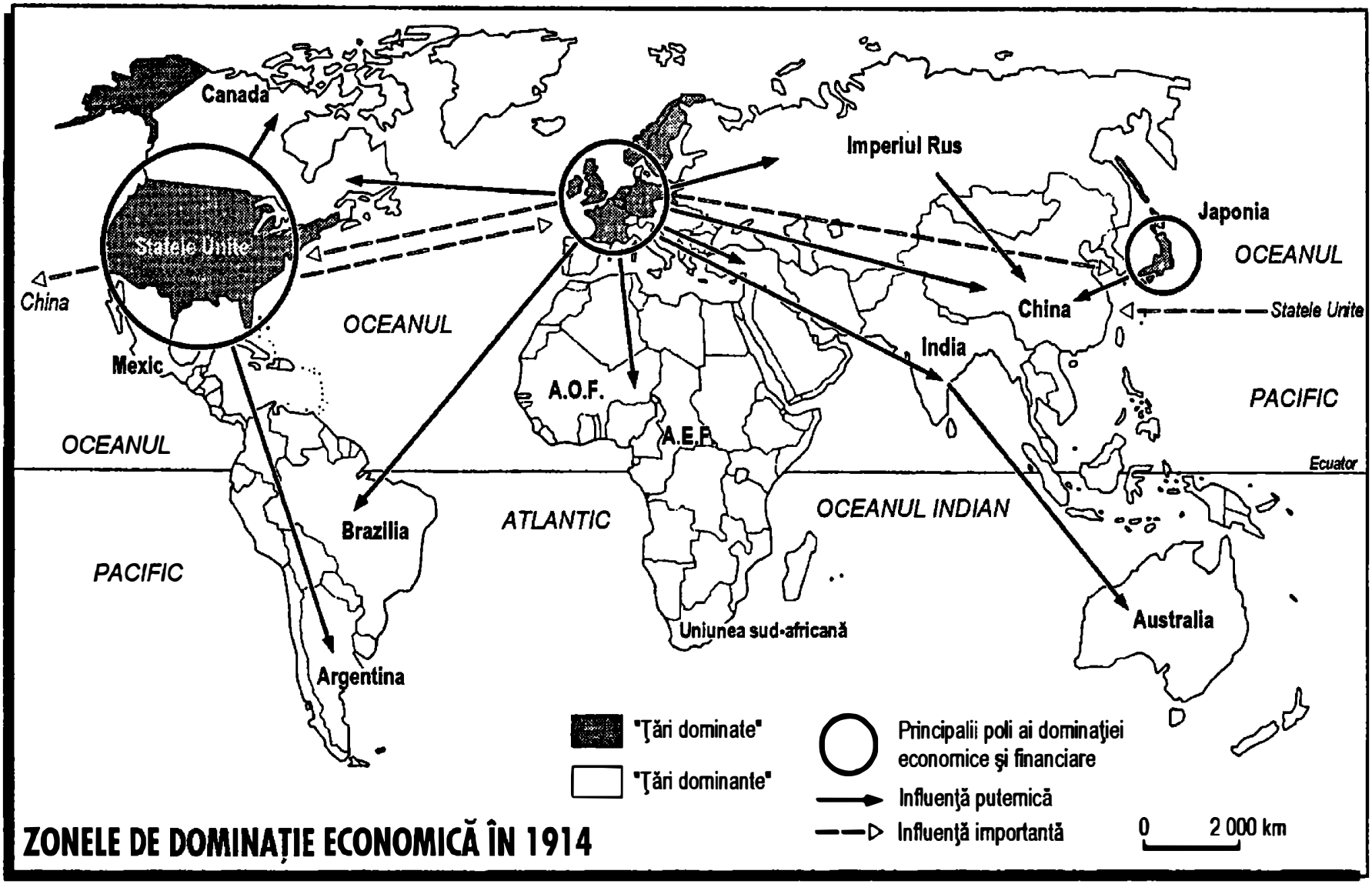
Dezvoltarea meseriilor industriale (şi a celor din gama serviciilor adesea asociate industriei) reprezintă, prin opoziţie faţă de lumea rurală, domeniul schimbării sociale. Aceasta se manifestă în primul rând prin urbanizare, fenomen ce însoţeşte în mod necesar dezvoltarea industrială, şi multiplicarea activităţilor de servicii, dizlocând prin exodul rural surplusul demografic al satelor; centuri de cartiere muncitoreşti se constituie şi se dezvoltă în jurul marilor oraşe industriale ale Europei (în timp ce muncitorii americani locuiesc chiar în centrul oraşelor născute direct de industrie).

Cealaltă consecinţă socială majoră a industrializării accelerate este în mod natural creşterea numerică a unui proletariat care se constituie progresiv în „clasă" socială conştientă de specificul şi interesele sale proprii, în favoarea acţiunii sindicale şi sub influenţa ideologiilor socialiste care fac din schimbarea socială un obiectiv politic prioritar. Analizând „lupta de clasă" între patroni şi muncitori, marxismul vede în acest conflict baza unei necesare confruntări revoluţionare pe care adepţii săi se angajează să o pregătească metodic. Angajaţii cu „gulere albe" din serviciile publice sau private sunt prinşi mai puternic decât muncitorii în dilema alegerii între contestare şi dorinţa de integrare în societate prin apartenenţa la clasa de mijloc în curs de constituire în ţările dezvoltate. Pentru aceste grupe intermediare, cărora creşterea economică le dă speranţa unei reale ascensiuni sociale (dar mai limitate decât o bănuiesc) modelul de atins rămâne burghezia, elita dominantă, ea însăşi în plină înnoire prin fuziunea vechilor notabilităţi rurale şi a celor noi create de capitalism, fie financiare, fie industriale.

EUROPA DE NORD-VEST, DOMINATOARE, DAR CONTRASTANTĂ

O STRĂLUCIRE PLANETARĂ

În primul rând prin dominaţia asupra schimburilor internaţionale de bunuri şi servicii, Europa de Nord-Vest îşi manifestă în modul cel mai evident puterea sa economică şi financiară mondială la începutul secolului XX. Dominaţia europeană se exprimă în primul rând cantitativ, din moment ce Marea Britanie, Germania şi Franţa cumulează 44% din comerţul mondial în 1900 şi mai mult de jumătate (55,3%) alături de Olanda şi Belgia, în timp ce procentul Statelor Unite se limitează la 11% (adică aproape jumătate din cel britanic); este de altfel un comerţ în extindere mondială chiar dacă schimburile intra-europene sunt cele mai active (în jur de 41% din schimburile britanice, dar două treimi din comerţul exterior german şi francez depinzând de parteneri europeni). Produsele europene sunt prezente pretutindeni.



ZONELE DE DOMINAȚIE ECONOMICĂ ÎN 1914

Supremaţia europeană devine şi mai evidentă, observând că Europa occidentală a organizat în profitul său diviziunea internaţională a muncii şi că joacă un rol director în funcţionarea sistemului economic şi financiar mondial, supremaţie confirmată de următoarele patru trăsături:

- „uzina lumii", Europa de Nord-Vest, importă în limita a 80% din totalul cumpărăturilor sale produse primare ieftine, în timp ce vânzările sale se compun pentru 90% din total din produse manufacturate a căror valoare a sporit prin prelucrare: termenii schimbului sunt în general în favoarea ţărilor europene industriale;

- preţurile directoare ale comerţului internaţional se determină în Europa, căci aceasta deţine nu numai un quasi-monopol asupra furnizării de produse manufacturate, dar influenţează de asemenea şi cursul produselor brute fixat cel mai adesea de Bursele de comerţ ale bătrânului continent, mai ales cea de la Londra;

- stăpânirea marilor mijloace de transport de masă, feroviare şi mai ales maritime asigură ţărilor europene (şi în special Marii Britanii) un control aproape exclusiv al funcţiilor de tranzit şi redistribuire a produselor între diferite pieţe ale lumii. Puternica Lloyd's de la Londra, ca şi alte mari case de comerţ internaţionale instalate în principalele porturi germane, centralizează informaţia despre starea pieţelor şi exercită funcţia lucrativă de asigurare a schimburilor internaţionale;

- în fine, Europa asigură în profitul său echilibrul fluxurilor financiare internaţionale. Dacă balanţele comerciale ale marilor ţări europene (Marea Britanie, Germania, Franţa) sunt de regulă deficitare, balanţa lor de conturi afişează un net excedent graţie veniturilor invizibile provenite din navlosiri, asigurări şi din rentele provenind din capitalurile plasate în străinătate. În mod concret, lira sterlină, deviz central al sistemului monetar fondat pe etalonul aur, se impune ca marea monedă de rezervă şi de facturare internaţională, în timp ce centrul financiar din *City* face din Londra o adevărată „centrală a economiei mondiale". Reţeaua bancară europeană, în special cea britanică, constituie un instrument simplu şi eficace pentru plăţile internaţionale, ca şi pentru plasamentul capitalurilor în lume.

În ajunul primului conflict mondial, Marea Britanie, Franţa şi Germania deţin împreună 83% din investiţiile internaţionale active. Dobânzile şi dividendele obţinute din aceste plasamente realimentate constant din excedentele balanţei externe fac din Europa de Nord-Vest un creditor prosper.

BAZELE PUTERII EUROPENE

Puterea europeană se sprijină pe patru piloni solizi:

- O forţă demografică remarcabilă, fructul elanului vital care a multiplicat de 2,5 ori efectivul populaţiei europene în cursul secolului XIX, fenomen care traduce reale progrese în domeniul alimentaţiei şi sănătăţii. În 1900, Europa, incluzând Rusia, regrupează 423 milioane de locuitori, adică 27% din omenire (faţă de 20% în 1800). Germania, Franţa şi Marea Britanie numără împreună 137 milioane de locuitori în 1900 (faţă de 68 de milioane cu un secol în urmă). Trebuie luat în calcul şi faptul că 50 milioane de europeni au emigrat către alte regiuni ale lumii (din care 25 milioane plecaţi în Statele Unite între 1861 şi 1910) răspândind civilizaţia bătrânului continent.

- Un avans intelectual şi tehnologic acumulat începând cu Renaşterea şi încă existent la începutul secolului XX: din 1901 în 1913 nici un premiu Nobel pentru ştiinţă nu scapă Europei, fie că e vorba de fizică (Becquerel, Pierre şi Marie Curie, Marconi...), de chimie (Rutherford şi aceeaşi Marie Curie), de fiziologie şi medicină (Pavlov, Koch, Carrel), fără a mai vorbi de laureaţii pentru literatură, care sunt Mommsen, Mistral sau Kipling, sau de premiile Nobel pentru pace, dintre care cel mai celebru a fost cel al lui H. Dunant, fondatorul Crucii Roşii. În această fecunditate intelectuală a Europei se află şi un factor de eficacitate economică, în afara strălucirii spirituale şi morale.

- O putere industrială afirmată de la sfârşitul secolului XVIII, ca urmare a marii revoluţii industriale care s-a desfăşurat de-a lungul întregului secol XIX. În 1914 industria ocupă 54% din activitatea economică în Anglia, 49% în Germania şi Belgia, 33,5% în Franţa şi, global, Europa occidentală realizează ea singură 44% din producţia industrială mondială. Această putere industrială se realizează în mari zone industriale (bazine miniere, porturi, principalele aglomerări urbane), care reunesc o gamă completă de activităţi mai recente, de la producţia de energie la textile, metalurgie, chimie şi până la industria electrotehnică şi constructoare de maşini, din rândul cărora construcţia de automobile şi aeronautica sunt ramurile cele mai moderne. O mişcare de continuă concentrare a dus la construcţia uzinelor gigantice, *trusturilor* (sau *Konzerne*-lor în Germania) care îşi datorează eficacitatea mobilizării de resurse financiare şi umane considerabile.

- O supremaţie monetară deja evocată mai sus care se exercită prin intermediul lui *Gold Standard*, sistem monetar funcţionând în practică în profitul marilor monezi europene convertibile în aur, mai ales al lirei sterline, cu susţinerea reţelelor bancare, care îşi extind activitatea pe ansamblul planetei.

Abundenţa monetară şi puterea financiară vin astfel să încoroneze şi să consolideze dominaţia economică.

CONTRASTE ŞI CONTRADICŢII ÎN EUROPA

În ierarhia puterilor europene se operează reaşezări la începutul secolului XX; inerţia economiei britanice contrastează puternic cu dinamismul economiei germane, în timp ce Franţa cunoaşte în „la Belle Époque" o reală prosperitate. În ajunul războiului, Anglia rămâne primul pol comercial şi financiar al lumii. Lira sterlină convertibilă în orice altă monedă şi în aur este de departe cea mai valoroasă lichiditate internaţională. Marile bănci britanice, cele numite *Big Five*, susţin cu reţeaua lor de 5 000 de sucursale activităţile financiare internaţionale ale City-ului. În 1914 Marea Britanie cumulează 3 760 milioane de lire sterline investite în străinătate adică 41% din investiţiile internaţionale directe pe termen lung. Randamentul acestor capitaluri plasate în exterior reprezintă 10% din venitul naţional britanic, privilegiu al unei naţiuni comerciante şi creditoare.

În acest timp, creşterea economiei britanice dă semne de încetinire, din 1880. Producţia industrială nu creşte decât cu o medie de 2% pe an, ceea ce plasează industria engleză în urma industriei germane, începând cu anii 1890. Exporturile britanice nu cresc în medie decât cu 2,2% pe an între 1900 şi 1913, faţă de 3,2% pentru exporturile germane şi 4,3% pentru cele franceze. În 1913, Regatul Unit îşi păstrează primul rang în comerţul mondial, dar numai cu 15% din total faţă de 21% în 1900. În sfârşit, creşterea medie anuală a ansamblului economiei britanice scade sub 1% între 1900 şi 1913, ceea ce traduce o profundă criză a economiei dominante atinsă de primele semne de îmbătrânire.

Dinamismul economiei germane contrastează net cu lunga criză britanică. Forţa germană rezidă mai ales în domeniul industrial, graţie unei stăpâniri a tehnicilor celor mai moderne (mai ales în sectorul metalurgiei şi chimiei) şi a unei organizări raţionale a metodelor de producţie (constituirea marilor carteluri, buna integrare a lumii muncitoreşti în întreprindere, larga penetrare a marilor case de comerţ internaţional). Rezultă de aici o mare eficacitate a sistemului economic german, care se reflectă în forţa industrială a bazinului Ruhr, avântul producţiei (2 milioane tone de oţel în 1890, 17 milioane de tone în 1913), succesele comerciale (13% din comerţul mondial în 1913, la numai 2 procente de nivelul britanic).

O relativă prosperitate franceză se afirmă între 1895 şi 1914, realizată pe baza unor activităţi moderne cum ar fi industria cauciucului, electricitatea, construcţia de automobile, care progresează într-un ritm susţinut de 28% pe an în cei zece ani ce preced războiul. Este adevărat că în acelaşi timp vechile industrii bat pasul pe loc şi că agricultura, care reprezintă încă 40% din economia franceză în 1910, se arată foarte puţin performantă. Capitalismul francez îşi datorează creşterea medie unui echilibru înşelător între masa dominantă de mici întreprinderi cu vocaţie strict naţională şi cele câteva mari afaceri angajate în economia mondială. Franţa nu realizează în 1913 decât mai puţin de 8% din schimburile internaţionale faţă de 11% în 1900.

Ameninţată de produsele germane şi chiar franceze (automobilele), Anglia vede cum comercianţii săi încep să piardă pieţele vechiului continent, unde cele două rivale ale sale îşi plasează între două treimi şi trei pătrimi din exporturi. Pentru a compensa aceste pierderi, Marea Britanie îşi orientează din ce în ce mai mult vânzările pe pieţele extraeuropene (59% din totalul exportului în preajma războiului), dar concurenţa şi-a făcut deja apariţia în aceste ţări îndepărtate încă de la sfârşitul secolului XIX.

Aceste tensiuni explică tendinţa marcată de protecţionism care se afirmă încă de la debutul anilor 1880, ca şi rivalităţile imperialiste pentru cucerirea unor noi debuşeuri. Ele sunt cu atât mai puternice cu cât trei zone de umbră planează asupra tabloului economic şi social al Europei.

- Criza agriculturilor europene care nu s-au putut moderniza în acelaşi ritm cu industriile şi care nu asigură nici necesarul alimentar al principalelor ţări ale bătrânului continent, nici o remuneraţie suficientă agricultorilor, care, încă foarte numeroşi (populaţia rurală reprezintă încă, cu excepţia Angliei, aproximativ jumătate din populaţia totală) constituie prin slaba lor putere de cumpărare o frână în calea dezvoltării producţiei industriale de masă.

- O succesiune de crize ciclice, de origine speculativă, debutând cu marasmul pieţelor financiare şi transmiţându-se ansamblului economiei prin legăturile bancare şi comerciale punctează debutul secolului (din 1900 în 1903-1904, 1906-1907, din 1910 în 1913). Aceste şocuri repetate demonstrează că marile economii europene nu s-au restabilit complet după marea depresiune care le-a perturbat profund între 1873 şi 1895.

- Creşterea contestaţiei sociale însoţeşte peste tot dezvoltarea proletariatului muncitor. *Trade-Union*-urile se federalizează în 1900, în timp ce Confederaţia generală a muncii capătă forma sa definitivă în 1902. Succesiunea crizelor şi fazelor de creştere instabile favorizează creşterea numărului de

greve, care iau în Franţa un caracter revoluţionar şi care, în preajma lui 1914, au tendinţa de a se generaliza fără a mai ţine cont de de frontiere. În acelaşi timp, partidele socialiste activând pe plan politic îşi măresc puternic audienţa în adunările reprezentative ale marilor ţări europene.

POLI ÎN ASCENSIUNE ŞI POLI ÎNAPOIAŢI

STATELE UNITE ALE AMERICII, PRIMA PUTERE ECONOMICĂ A LUMII

Forţa economiei americane se exprimă mai ales la începutul secolului XX printr-un nivel de producţie fără egal:

- în domeniul agricol, Statele Unite realizează un sfert din producţia mondială de grâu, jumătate la bumbac, trei sferturi la porumb;

- în domeniul industrial, livrează 36% din cărbunele produs în lume, 70% din petrol, energia modernă; ocupă primul loc în producţia de oţel (cu 32 milioane de tone) ca şi în producţia de automobile (549 000 vehicule în 1914, de 12 ori producţia Franţei, care totuşi ocupă locul secund în această industrie!).

Această forţă se sprijină pe atuuri importante care ţin de un spaţiu imens, de dimensiunile unui continent, extrem de bogat în diferite resurse; spaţiu care a beneficiat de o populare dinamică ce a permis în câteva decenii dublarea efectivelor populaţiei americane (circa 100 de milioane de locuitori în 1914); în sfârşit, acest vast teritoriu a fost de timpuriu luat în stăpânire graţie celei mai lungi reţele feroviare din lume (424 000 kilometri în 1914).

Puterea economică a S.U.A. rezultă şi dintr-un sistem de producţie original, bazat pe utilizarea intensivă a maşinilor şi pe o organizare ştiinţifică a muncii (taylorism, fordism) ale cărei reguli esenţiale sunt acceptate de *American Federation of Labour* (AFL), bastionul sindicalismului.

O prudenţă comercială fără îndoială excesivă şi o anumită fragilitate financiară sunt totuşi limitele acestei tinere puteri în ascensiune. Dacă practicarea vigilentă a protecţionismului favorizează pe termen scurt avântul producţiei naţio-

nale susţinute de o piaţă internă dinamică, ea afectează negativ relaţiile externe ale Statelor Unite, ale căror schimburi nu ating decât jumătatea nivelului britanic în 1913. Pe de altă parte, crearea de-abia în 1913 a *Federal Reserve Bank* încearcă să ordoneze un sistem monetar şi financiar încă puţin coerent şi de o slabă eficacitate economică.

JAPONIA PE CALEA INDUSTRIALIZĂRII

Japonia apare ca o excepţie în Asia Orientală. Nu numai că a realizat în câteva decenii o creştere spectaculoasă, dar a reuşit să-şi păstreze independenţa politică şi, fapt şi mai rar, a ştiut să-şi păstreze atât esenţa civilizaţiei sale originale, cât şi o suficient de largă libertate de decizie în materie economică. Aceasta se explică prin faptul că revoluţia Meiji a captat dinamismele latente ale societăţii tradiţionale pentru a transpune în lumea industrială modernă dezvăluită de europeni, ierarhiile şi paternalismul organizării de tip agricol şi feudal, astfel încât marile întreprinderi japoneze (*zaibatsu*) sunt emanaţii ale marilor familii ca Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo sau Yasuda, care recrutează cadrele din rândurile străvechii caste militare a samurailor. Statul imperial, care a susţinut formarea acestor grupe financiare şi industriale, s-a implicat în mod egal în dotarea ţării cu o infrastructură feroviară şi portuară (Osaka şi Nagasaki) esenţială pentru progresul economiei naţionale. O politică de încurajare a natalităţii însoţită de un mare efort în materie de învăţământ asigură atât expansiunea pieţei interne, cât şi formarea mâinii de lucru.

Din 1914 economia niponă prezintă trăsături de modernitate, din moment ce deja industria echilibrează agricultura. În acest timp, ţara rămâne subordonată constrângerilor exterioare pentru aprovizionarea sa cu materii prime, ca şi pentru debuşeuri. De aici, naţionalismul cu tendinţe expansioniste care deja s-a manifestat împotriva Chinei şi chiar a Rusiei în 1905.

LUMILE DIN AFARA INDUSTRIALIZĂRII

America latină şi Africa neagră prezintă în comun un dezechilibru marcat între o populaţie puţin numeroasă şi un teritoriu imens care opune numeroase obstacole naturale punerii sale în valoare. În afara acestei asemănări, situaţiile celor două continente sunt foarte diferite; în timp ce America s-a eliberat înainte

CÂTEVA PRODUCŢII SEMNIFICATIVE ÎN 1900

(în milioane de tone)	Cărbune + lignit	Petrol
Germania	150	–
SUA	245	8,4
Franța	32	–
Marea Britanie	229	–
Rusia	16	10,3

(în milioane de tone)	Fontă	Oțel
Germania	7,5	9,7
SUA	13,7	20,3*
Franța	3**	4,7**
Marea Britanie	9,1	8**
Rusia	2,9	–

* Producție în 1905 ** Producție în 1913

(în milioane de chintale)	Grâu	Bumbac
Germania	38	–
SUA	142	22,36
Franța	88	–
Marea Britanie	15	–
Rusia	107	1,5*
India	54	5,36

* Producție în 1910

Aceste cifre pun în evidență preponderența cărbunelui în sursele de energie, în timp ce în metalurgia grea producția de oțel crește rapid la începutul secolului XX ajungând din urmă aproape pe cea de fontă în țările dezvoltate. Rusia și mai ales Statele Unite dețin o forță productivă importantă și diversificată, dar forța financiară este încă apanajul Statelor celor mai dezvoltate ale Europei occidentale.

INVESTIȚIILE INTERNAȚIONALE ÎN 1914

(în miliarde de dolari)

Germania	6	Franța	8,5
SUA	3,5	Marea Britanie	18

de 1840 de sub dominaţia iberică, Africa neagră este complet supusă recentei tutele a colonialismului european.

America latină rămâne în această perioadă foarte marcată de structurile moştenite din epoca colonială. Ţărănimea, de departe majoritară, este în întregime dominată de o minoritate de mari proprietari latifundiari susţinuţi de atotputernicul cler catolic. Nevoile ţărilor dezvoltate ale Europei sau Americii de Nord au orientat deja economia continentului latino-american spre producţii agricole şi miniere destinate exportului. Această dublă presiune internă şi externă se conjugă pentru a duce la o situaţie anormală de mono-producţie şi mono-export. Astfel, cauciucul şi cafeaua reprezintă 90% din exportul Braziliei, produsele rezultate din creşterea animalelor 84% din exportul Uruguayului, în timp ce Argentina devine un important grânar al Europei şi exporturile cubaneze sunt compuse în procent de peste 75% din trestie de zahăr; de asemenea cositorul peruan, petrolul venezuelean, nitraţii chilieni reprezentând în fiecare caz 75% din exportul ţării respective. Economiile şi monedele continentului depind astfel de vânzarea obligatorie a produselor a căror piaţă este determinată atât cantitativ cât şi valoric de clienţi străini. În acelaşi timp, reţeaua ferată, care are drept funcţie esenţială facilitarea accesului la resursele exportabile este insuficientă şi prea puţin adaptată nevoilor regionale; cât despre industriile locale (alimentară, textilă, metalurgică), dezvoltarea lor este împiedicată de lipsa de baze energetice şi siderurgice, aceste produse fiind destinate în exclusivitate exportului.

Orientul Mijlociu şi Nordul Africii, de confesiune islamică, care aveau din vechime relaţii comerciale active cu Europa, sunt supuse unei veritabile strategii de încercuire economică şi financiară. Aceasta găseşte şi teren propice ca urmare a dezmembrării progresive a Imperiului Otoman, care nu-şi mai exercită puterea asupra regiunii decât cu numele. Speculaţiile bursiere agricole se dezvoltă în legătură cu nevoile europene: bumbacul în Egipt (ocupă în 1914 aproape un sfert al teritoriului), tutunul în Turcia, viermii de mătase în Liban. Capitalurile europene penetrează sectoare economice esenţiale (căi ferate, bănci, fabrici, gestiunea serviciilor publice şi deja petrolul, punând în pericol activităţile locale tradiţionale).

Asia, teritoriu suprapopulat, nu reuşeşte să iasă din înapoierea economică. În timp ce India devine giuvaerul Coroanei britanice, China datorează faptul că păstrează o restrânsă suveranitate politică numai rivalităţilor dintre puterile care îşi împart teritoriul chinez în zone de influenţă exclusivă. Aici marile puteri au ştiut să exploateze imobilitatea unei societăţi care, în ciuda revoluţiei naţionaliste din 1911, rămâne prea ataşată valorilor străvechi pentru a promova

înnoirea. Bogăţiile acestui imens teritoriu compartimentat şi autarhic rămân neexploatate atunci când nu sunt acaparate de europeni şi de japonezi.

Imperiul Rus, în contact cu Asia şi cu Europa, cunoaşte o situaţie ambiguă. Plasată pe locul cinci între puterile industriale, asociată la exploatarea Chinei, Rusia păstrează totuşi structurile caracteristice unei societăţi agricole de tip arhaic, a cărei dezvoltare industrială recentă şi limitată depinde de împovărătoare împrumuturi externe. Dezechilibrele creşterii economice ruseşti favorizează avântul mişcărilor revoluţionare.

DEZECHILIBRE PREVESTITOARE ALE SUBDEZVOLTĂRII

Lăsând deoparte inevitabilele diferenţe regionale, toate aceste economii înapoiate şi aflate sub dominaţie suferă de dezechilibre structurale care le predispun subdezvoltării. Activităţile economice moderne sunt dispersate şi lipsite de importanţă, nefurnizând, de la caz la caz, decât între 10 şi 20% din venitul naţional. În plus, ele prezintă dublul inconvenient de a se dezvolta în detrimentul activităţilor tradiţionale indispensabile vieţii populaţiei şi, prin integrarea în sistemul capitalist mondial, de a servi interesele puterilor dominante mai mult decât nevoile regionale.

Mai mult, între aceste mici oaze de modernism şi activităţile tradiţionale se creează o prăpastie care sfârşeşte prin a duce la un fenomen de dezarticulare economică, pus în evidenţă în special prin opoziţia între oraşe şi sate, care nu sunt legate prin circuite de schimb complementare.

În fine, modestele beneficii locale ale creşterii sunt acaparate de o restrânsă elită socială care îşi consumă averile în cheltuieli somptuoase. În consecinţă, în aceste economii destructurate dezvoltarea nu se poate produce. Ea este împiedicată de sărăcia cronică a populaţiilor încă supuse riscurilor foametei şi epidemiilor, lipsite în proporţie de patru cincimi de şcolarizare şi ale căror slabe venituri sunt incapabile să susţină consumul şi să permită formarea de economii băneşti suficiente pentru a finanţa decalarea economiei.

DEMOCRAŢII ŞI REGIMURI AUTORITARE ÎN LUME

Capitolul 2

Regimul democraţiei liberale, sinteză între democraţie, care presupune participarea la putere a tuturor cetăţenilor, şi liberalism, fondat pe libertăţile individuale pe plan politic, economic şi social, acoperă, la începutul secolului XX, Europa occidentală, Statele Unite şi dominioanele britanice, adică ţările ce au cunoscut revoluţia industrială. Totodată, democraţia liberală este luată drept model de urmat de burghezia dezvoltată sau de promotorii modernismului în numeroase state care cunosc regimuri autoritare, ca Germania, Austro-Ungaria, Rusia sau Japonia. În unele dintre ele, această influenţă a contribuit la liberalizarea regimului. Totuşi democraţia liberală apărea încă necorespunzător adaptată democratizării crescânde a societăţilor evoluate. Tocmai pentru a încerca să răspundă acestei inadaptări se naşte un curent radical, expresie a aspiraţiilor democratice ale clasei de mijloc în plină înflorire.

ŢĂRILE DE DEMOCRAŢIE LIBERALĂ

UN MODEL POLITIC

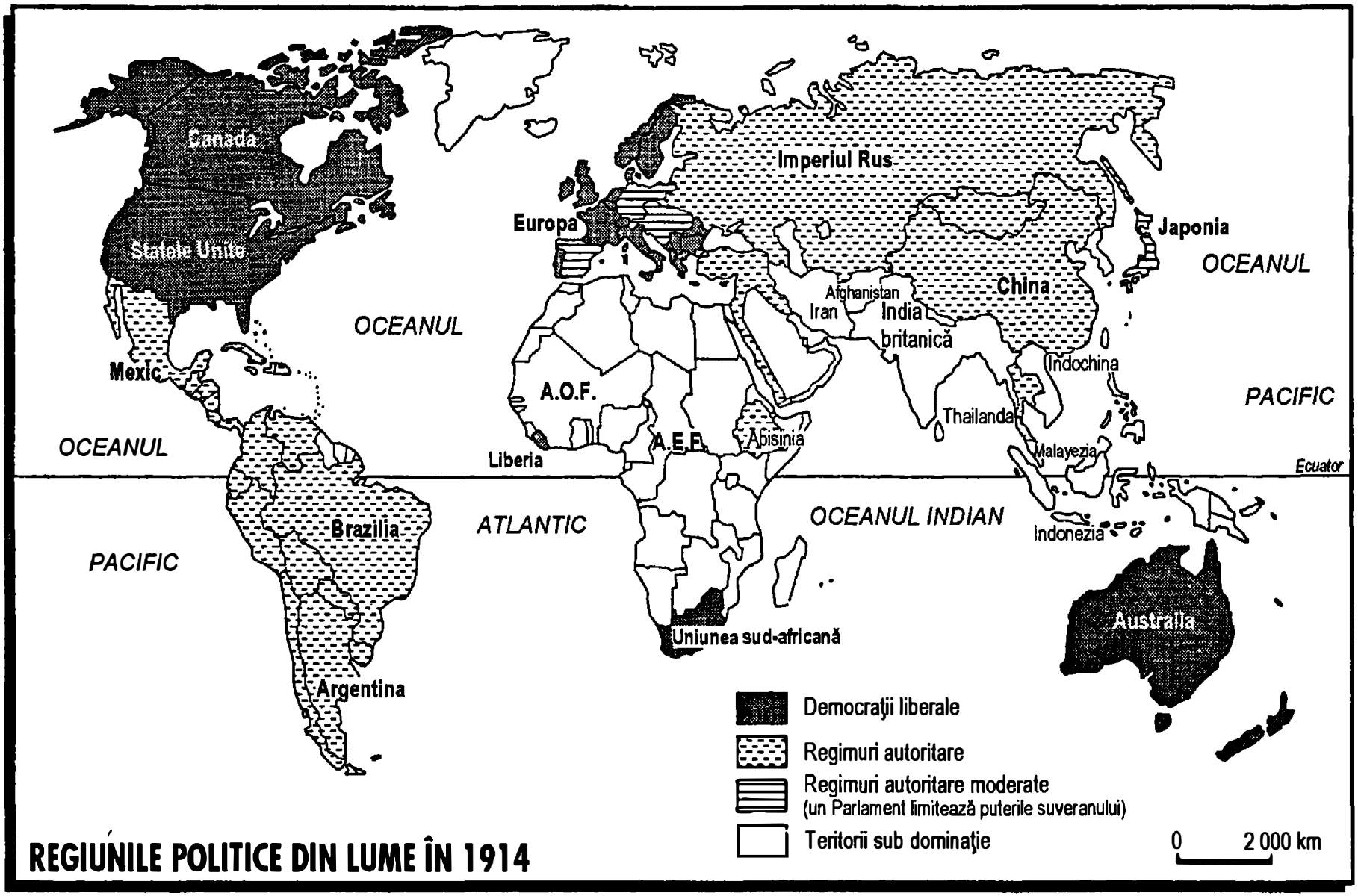
Regimul democraţiei liberale este fondat pe doi termeni ce pot apărea drept antagonişti, acela de democraţie, care presupune participarea cetăţenilor la viaţa publică şi acela de liberalism care subînţelege garanţia tuturor formelor de libertate. Tocmai aceasta este şi originalitatea acestui regim, care a ştiut să concilieze cei doi termeni pentru a stabili o formulă inedită care a devenit un model pentru lumea întreagă.

Regimul democraţiei liberale este, în primul rând, un regim democratic, ceea ce înseamnă că cetăţenii participă, direct sau indirect, la putere. Cea mai bună expresie a acestei democraţii pare să fie votul universal, care permite tuturor cetăţenilor adulţi să-şi desemneze reprezentanţi. Votul universal al bărbaţilor a fost astfel introdus în Franţa şi Statele Unite, dar nu şi în Marea Britanie, unde lărgirea dreptului de vot în cursul secolului XIX lasă încă pe dinafară păturile sărace, servitorii şi tinerii adulţi care încă locuiesc cu părinţii. În sfârşit, în nici unul din aceste state democratice, femeile nu au drept de vot la începutul secolului XX, cu excepţia câtorva state americane.

Dar acest tip de democraţie se vrea şi liberală pentru că ea are drept scop menţinerea şi apărarea libertăţilor individuale cucerite în aceste state în secolele XVIII-XIX:

- *Libertăţile* politice ca libertatea presei, întrunirilor, libertatea de conştiinţă, dreptul de a-şi exprima *în libertate* opiniile, siguranţa de a nu fi arestat fără motiv (numită în ţările anglo-saxone *Habeas Corpus*). Aceste libertăţi cucerite de revoluţiile engleze ale secolului XVII, de războiul de Independenţă american de la sfârşitul secolului XVIII, apoi de Revoluţia franceză, sunt garantate de un sistem politic reprezentativ, adică de existenţa adunărilor parlamentare în care se află reprezentanţii aleşi ai naţiunii, care sunt singurii ce au dreptul de a vota legile şi impozitele.

- Libertatea economică e fondată pe ideea că economia se supune unor legi naturale şi că statul nu trebuie să le perturbe pe acestea prin intervenţii care ar risca să le denatureze funcţionarea. Liberalismul economic înţelege să apere vechiul principiu *„laissez faire, laissez passer"* şi se proclamă apărătorul celor două postulate de bază ale libertăţii economice: iniţiativa individuală şi proprietatea privată.



REGIUNILE POLITICE DIN LUME ÎN 1914

- Libertatea socială strâns legată de libertatea economică presupune că statul nu trebuie să intervină în raporturile dintre patroni şi salariaţi, raporturil sociale fiind reglate, ele de asemenea, de o armonie naturală. Această atitudine conduce la a considera sărăcia drept „un rău necesar" şi caritatea drept un factor perturbator al ordinii naturale, ceea ce nu poate să nu ridice probleme unor state care se vor democraţii.

ARIA GEOGRAFICĂ

Aria geografică a ţărilor de democraţie liberală este relativ limitată. Ea nu acoperă decât ţările unde revoluţia industrială a antrenat dezvoltarea burgheziei şi a claselor mijlocii prospere, doritoare de a participa la puterea politică. Progresul economic şi social a avut aici drept consecinţă dezvoltarea nivelului de instruire, care face populaţia capabilă de a-şi forma opinii şi de a vota. În această situaţie se găsesc ţările Europei occidentale, Statele Unite şi dominioanele britanice (Canada, Australia, Noua Zeelandă, Uniunea Sud-Africană), popoare de emigranţi provenind din ţările dezvoltate ale Europei occidentale.

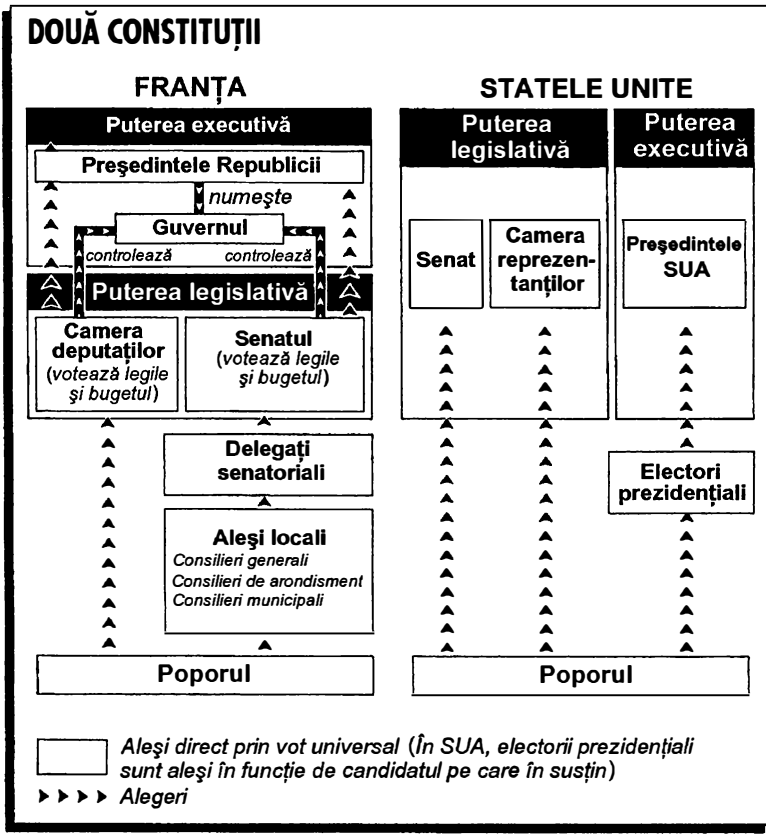
Totuşi, forma politică a regimului diferă sensibil de la o ţară de democraţie liberală la alta:

- În Statele Unite triumfă principiul separaţiei puterilor. În afara câtorva cazuri cu totul excepţionale, puterea executivă şi cea legislativă sunt lipsite de acţiune una asupra celeilalte. Preşedintele nu poate în nici o împrejurare să dizolve cele două Camere ale Congresului. Cel mult poate să opună veto-ul său unor anumite legi, dar Congresul poate să-l ignore cu o majoritate de două treimi. Cât despre Congres, acesta nu-l poate revoca pe preşedinte, decât la capătul unei proceduri de *impeachment*, care nu poate fi votată decât în caz de delict comis în timpul mandatului.

- În Franţa, Marea Britanie şi dominioanele britanice, regimul este parlamentar. Ceea ce înseamnă că supremaţia aparţine adunărilor alese care votează legile şi bugetul, controlează acţiunea guvernelor, dar care trebuie să acorde votul lor de încredere acestora din urmă pentru a-şi putea exercita guvernarea şi care pot să le răstoarne, refuzând a le mai acorda votul de încredere.

Într-un mare număr de ţări ale lumii, condiţiile pentru stabilirea democraţiei nu s-au realizat. Este cazul unor mari zone ale Africii şi Asiei care sunt supuse colonizării europenilor, care îşi exercită aici autoritatea şi supun dominării lor pe localnici. Absenţa oricărei suveranităţi în aceste state exclude posibilitatea de a

se instaura democraţia, chiar presupunând că s-ar realiza condiţiile economice şi sociale, ceea ce oricum nu este cazul. În cea mai mare parte a regiunilor lumii (Europa de Est şi mediteraneană, America latină, China, etc.)



unde există guvernări teoretic suverane, starea societăţii şi a economiei fac orice implantare a democraţiei liberale imposibilă. Într-adevăr, economia este arhaică, fondată pe o agricultură tradiţională şi puţin productivă. Burghezia şi clasa de mijloc sunt reduse numeric. Societatea este dominată de o aristocraţie funciară care domneşte asupra unei mase de ţărani analfabeţi. Totuşi, chiar în aceste societăţi puţin adaptate democraţiei liberale, există elite evoluate care luptă împotriva autoritarismului şi care visează să-şi transforme ţările în democraţii.

ASPIRAŢIA SPRE DEMOCRAŢIE ÎN ŢĂRILE CU GUVERNĂRI AUTORITARE

GERMANIA

În statele cu tradiţie autoritară în care revoluţia industrială a antrenat dezvoltarea socială, parlamentele capătă o mai mare importanţă şi contestă, în primii anii ai secolului XX, autoritatea absolută a suveranilor. Acesta este cazul şi al Imperiului German, unde, în sânul Reichstag-ului ales prin vot universal, grupări din ce în ce mai numeroase reclamă instaurarea unui veritabil regim parlamentar, punând capăt autorităţii totale de care se bucură împăratul în materie de putere executivă şi introducând răspunderea cancelarului în faţa adunării. Or, în preajma războiului, în 1912, această opoziţie liberală învinge în alegeri în faţa blocului conservator care susţine supremaţia puterii împăratului: partidul social-democrat devine primul partid al Reichstag-ului; aliat cu naţional-liberalii, cu progresiştii (aripa stângă a liberalismului) şi cu o parte din deputaţii Centrului catolic (Zentrum) el constituie vârful de lance al partizanilor democraţiei liberale în Germania. Războiul împiedică producerea crizei în 1914.

AUSTRO-UNGARIA

Situaţia este comparabilă în Austro-Ungaria şi în special în Cisleithania (Austria), cea mai industrializată dintre naţiunile Dublei-Monarhii. Liberalii sunt aici favorabili unui regim parlamentar în sânul unui stat centralizat şi birocratic. Chiar dacă nu le agreează ideile, împăratul Franz Iosif va fi nevoit a le face un oarecare număr de concesii pentru a evita două pericole mari, redutabile în ochii săi: acela al revendicărilor de independenţă ale diverselor partide naţionale care beneficiază de îngăduinţa conservatorilor, aristocraţi susţinători ai Bisericii catolice şi ataşaţii ideii de libertate a diferitelor ţări şi acela al revendicărilor sociale ale partidului social-democrat sau al tendinţelor ultra-reacţionare ale mici burghezii antisemite şi înspăimântate de revoluţia industrială pe care o promovează partidul creştin-social. Dreptul de vot este lărgit progresiv până la proclamarea votului universal în 1906, dar, ca şi în Germania, împăratul nu

acceptă să se meargă până la răspunderea guvernului în faţa Parlamentului, ceea ce l-ar deposeda de esenţa puterii sale. În revanşă, în Transleithania, mai pronunţat rurală, dominată de aristocraţia ungară, sistemul politic rămâne cel parlamentar aristocratic, mult îndepărtat de democraţia liberală.

RUSIA

Democraţia liberală pare atât de clar a fi legată de modernizare, încât statele care vor să se industrializeze şi să devină state moderne sunt nevoite să adopte instituţiile democraţiei liberale, chiar dacă de o manieră foarte formală.

Este cazul Rusiei, unde, după veleităţile reformatoare ale lui Alexandru al II-lea (1855-1881), căzut victimă unui atentat terorist cu bombe după ce abolise iobăgia în 1861 şi reformase organizarea administrativă şi judiciară a ţării, succesorii săi, Alexandru al III-lea şi Nicolae al II-lea restabilesc o autocraţie fără fisuri. Dar această practică politică ultra-reacţionară contrastează puternic cu efectul de modernizare economică şi, mai ales, de industrializare a ţării întreprins sub domnia lui Alexandru al II-lea. Dezvoltarea industrială dă naştere unor noi grupe sociale, burghezia şi clasele de mijloc pe de o parte, muncitorii pe de alta, care alături de ţăranii lipsiţi de pământ cer o profundă schimbare politică a regimului. În timp ce socialiştii-revoluţionari revendică o împărţire a pământului şi se luptă să înlăture autocraţia prin violenţă şi atentate, iar social-democraţii, discipoli ai lui Karl Marx, înţeleg să pregătească revoluţia sprijindu-se pe clasa muncitoare, vedem dezvoltându-se un important partid liberal. Format din profesori universitari, medici, proprietari de pământ, el este bine reprezentat în *zemstve* (adunări locale alese, create de Alexandru al II-lea) unde membrii săi îşi fac educaţia politică. Ei cer proclamarea libertăţilor fundamentale şi reunirea unei adunări alese, Duma Imperială. Printre ei, un mic grup de democraţi conduşi de istoricul Miliukov va merge încă şi mai departe, cerând un regim parlamentar de tip occidental. Acest grup va apărea în prim-plan când criza economică pe care Rusia o cunoaşte din 1901, înfrângerile în faţa Japoniei, căreia Rusia i-a declarat război în 1904, apoi sărăcia populaţiei agravată de îngreunarea impozitelor, dificultăţile alimentare şi paralizia transporturilor provoacă revoluţia din 1905.

Aceasta debutează pe 22 ianuarie 1905 prin masacrul din „duminica roşie din Sankt-Petersburg" în cursul căruia cazacii şarjează o mulţime paşnică, care, sub conducerea preotului Gapon, vine să prezinte la Palatul de Iarnă o petiţie cerând reforme. De acum înainte, Rusia este teatrul unei serii de greve muncitoreşti, de răscoale ţărăneşti şi de manifestaţii organizate de liberali. Agitaţia cuprinde şi

flota o dată cu răzvrătirea la Odesa a marinarilor crucişătorului Potemkin. Pentru a stopa valul revoluţionar, ţarul, sfătuit de ministrul Witte, decide să proclame manifestul din octombrie 1905, care dă satisfacţie liberalilor: libertăţile fundamentale sunt acordate şi o Dumă Imperială va fi aleasă. În aparenţă, Rusia este deci, la rândul său, în drum spre o democraţie liberală de model occidental. De fapt, ţarul va încerca să se folosească de aceste concesii pentru a-şi învrăjbi adversarii: liberalii, satisfăcuţi, lasă puterea să strivească mişcările socialiste care, în marile oraşe, continuă agitaţia socială.

După strivirea, în ianuarie 1906, a insurecţiei de la Moscova, ţarul revine asupra reformelor liberale proclamate în 1905. Cele două prime Dume, alese în 1906 şi care cereau adevărate reforme sunt, rând pe rând, dizolvate. Aleasă după o nouă lege electorală pregătită de ministrul Stolipin, a treia Dumă, numită „Duma Nobililor", convocată în 1907, se arată a fi o adunare docilă. Rusia nu se mai află pe calea evoluţiei spre democraţia liberală. Dar problemele care au provocat revoluţia din 1905 rămân aceleaşi şi, în 1912, a patra Dumă este din nou o adunare de opoziţie, pe care ţarul, din acest motiv, se abţine să o convoace. Pentru că nu a ştiut să răspundă aspiraţiei spre democraţie a ţării sale, ţarismul va cunoaşte în timpul războiului o revoluţie mult mai radicală.

JAPONIA

În revanşă, Japonia, angajată din 1868 într-un proces de modernizare prin revoluţia Meiji, vede cum puterea decide să proclame reforme politice de tip occidental, în paralel cu dezvoltarea revoluţiei industriale în ţară. În 1882, împăratul Mutsu-Hito însărcinează pe contele Ito, viitor prim-ministru, să elaboreze un proiect de Constituţie. Contele Ito face atunci o călătorie de un an şi jumătate în Europa pentru a examina aici diversele regimuri constituţionale, păstrând grija de a le adapta tradiţiilor naţionale şi de a menţine în integralitatea lor puterile teocratice ale împăratului şi trebuind să ţină cont de puterea nobilimii, prea puţin dornică de a vedea privilegiile sale puse în discuţie. Din aceste contradicţii a rezultat Constituţia din 1889 „dar graţios al împăratului către poporul său", care creează o Dietă aleasă cu puteri reduse, după modelul Constituţiei prusace. În practică, acastă Constituţie de tip occidental nu este decât o faţadă: oligarhia marilor familii continuă să guverneze în Japonia; ea constituie statul major al partidelor care compun Dieta. Nici starea socială, nici mentalităţile colective nu pregătesc Japonia pentru a deveni o democraţie liberală, de care aceasta rămâne

foarte îndepărtată. Dar forţa modelului este atât de mare, încât ea consideră necesar să-i adopte formele exterioare.

DEMOCRAŢIA CONTESTATĂ

DEFECTELE SALE

Chiar dacă apărea drept un model pentru restul lumii, democraţia liberală cunoaşte, la începutul secolului XX, dificultăţi în ţările unde este implantată de timp îndelungat.

Democraţia liberală este considerată drept expresia politică a curentului de idei fondat pe raţiune care triumfează începând din secolul XVIII. Or, la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, vedem născându-se noi curente care redau importanţă iraţionalului, instinctului, inconştientului. În Franţa, filosoful Bergson insistă asupra importanţei „datelor imediate ale conştiinţei", a intuiţiei. Lucrările lui Freud despre subconştient au un mare succes. Europa cunoaşte o puternică trezire a credinţei religioase. Pe plan politic, aceste noi idei redau importanţa unor noţiuni precum cele de patrie, mistică, ataşament dinastic, instinct... Intelectuali şi artişti exaltă dinamismul, viteza, acţiunea, viaţa militară, ardoarea războinică şi văd în regimurile forte posibilitatea de a realiza acest ideal estetic şi politic.

Democraţia liberală părea prost adaptată evoluţiei sociale a marilor ţări industriale. În ciuda votului universal, ea rămâne un regim de elite. Într-adevăr oamenii cei mai cultivaţi, proveniţi din rândurile burgheziei, sunt cei care devin şefi de partide, sunt aleşi deputaţi, conduc statul ca miniştri sau înalţi funcţionari. Or, la sfârşitul secolului XIX, se produce un fenomen nou, emergenţa maselor în jocul politic. Aceste mase, muncitori, membri ai clasei de mijloc, ţărani, beneficiază de instrucţia care le permite să citească ziarul şi să se informeze despre politică. Dezvoltarea căilor ferate, în Franţa serviciul militar, le deschid orizontul. Mai bine informate, dornice să facă comparaţii, aceste mase îşi dau seama că sunt direct interesate de politică şi se simt prost reprezentate de elita conducătoare. Pentru a-i încadra se formează „partide de mase", de extrema stângă (socialiste) sau de extrema dreaptă, care contestă democraţia liberală şi preconizează regimuri puternice capabile să satisfacă populaţia.

UN RĂSPUNS: CURENTUL RADICAL

În toate ţările de democraţie liberală, nemulţumirea maselor antrenează o transformare a practicilor politice. Se consideră că sufragiul universal nu este el singur suficient pentru a rezolva problemele sociale. Se observă că există o anumită contradicţie între liberalism şi democraţie. Suprimând toate constrângerile pentru a lăsa libere mecanismele naturale în domeniile politic, economic, social, sunt favorizaţi cei mai puternici sau cei mai bogaţi, în dauna săracilor, celor slabi şi mici care se trezesc striviţi. Oamenii devin conştienţi că democraţia politică nu duce neapărat la democraţie socială.

Iată de ce vedem dezvoltându-se curente politice sprijinite pe clasa de mijloc, pe lumea „celor mici", mici comercianţi, meşteşugari, industriaşi, funcţionari, medici, avocaţi, mici proprietari rurali care doresc conservarea democraţiei liberale, dar vor ca statul să intervină în domeniul economic şi social pentru a-i proteja pe cei slabi şi săraci. Spre deosebire de socialişti, ei nu înţeleg să aducă prejudicii proprietăţii private, ci dimpotrivă, vor să o vadă protejată împotriva cupidităţii celor bogaţi. Pentru ei, importante reforme sociale care ar da satisfacţie maselor sunt singurul mijloc de a evita revoluţia.

Aceste idei sunt dezvoltate în Franţa de radicalismul al cărui inspirator, Clemenceau, declara la sfârşitul secolului XIX: *„Noi, republicanii radicali, noi vrem Republica pentru consecinţele sale: marile şi fecundele reforme sociale pe care le antrenează"*. În 1901 radicalii se reunesc pentru a forma primul partid politic francez, partidul republican radical şi radical-socialist, care va determina timp de câţiva ani politica guvernelor franceze. În Marea Britanie se dă de asemenea numele de „radicali" celor din aripa stângă a partidului liberal, care acced la putere în 1906, având în fruntea listei pe Lloyd George şi iau măsuri sociale importante în favoarea celor mai săraci. În fine, în Statele Unite vedem dezvoltându-se un curent „progresist" care cunoaşte un mare succes în clasele mijlocii şi vizează să apere pe toţi oprimaţii, muncitorii, fermierii, negrii, femeile. Acest curent inspiră o parte a personalului politic american şi îl conduce, în preajma războiului, la a adopta importante reforme, ca impozitul pe venit sau alegerea senatorilor prin vot universal.

În ajunul Primului Război Mondial, asistăm deci la o oarecare transformare a regimului de democraţie liberală, care tinde să admită intervenţia statului în domeniul economic şi social în favoarea celor mai slabi şi să pună accentul pe democraţie în detrimentul liberalismului economic şi social.

STAREA FRANŢEI

Capitolul 3

Franța este o democrație liberală de tip parlamentar, unde esența puterii aparține Parlamentului ales, în detrimentul guvernului, redus la un rol subordonat. Viu combătută până la sfârşitul secolului XIX, Republica parlamentară este de-aici înainte acceptată de marile forțe politice. La începutul secolului XX, Franța este o țară bogată financiar, grație, în particular, activității sale industriale de un dinamism remarcabil. Dar, slabele investiții în industrie, insuficiența concentrării, caracterul deficitar al comerțului exterior constituie puncte slabe care ipotechează viitorul. Demografia franceză este în stagnare datorită scăderii natalității şi slabei imigrații. Populația sa rămâne majoritar rurală, în timp ce lumea muncitorilor creşte încet. Clasele mijlocii, mica burghezie independentă s-au dezvoltat puternic. Franța este o mare putere mondială, rang pe care ea îl datorează bogatului său trecut istoric, puterii sale economice şi, mai ales, financiare, întinderii imperiului său colonial şi rețelei de alianțe pe care a ştiut să o constituie în jurul ei.

O DEMOCRAŢIE LIBERALĂ

O DEMOCRAŢIE PARLAMENTARĂ

Instituţiile franceze au două trăsături majore:

- Supremaţia Camerei deputaţilor aleasă prin sufragiu universal. Instituit din 1848, votul universal este de necontestat şi deputaţii, care votează legile şi bugetul, controlează guvernul şi-l pot răsturna, dominând viaţa politică. Camera deputaţilor nu a încetat, de la fondarea regimului, să-şi lărgească rolul cu scopul de a-şi subordona guvernul, pe care deputaţii îl pot răsturna pentru a-şi satisface ambiţiile sau a apăra interesele alegătorilor. Li se reproşează provocarea instabilităţii ministeriale şi, pentru că sunt aleşi în cadrul îngust al circumscripţiei electorale (cu scrutin majoritar uninominal în două tururi), că reprezintă interesele locale şi nu pe cele ale întregii naţiuni. Însă Senatul, desemnat indirect de un colegiu în care notabilităţile rurale sunt majoritare, are puteri practic identice celor ale Camerei deputaţilor. El votează de asemenea legile şi bugetul şi, chiar dacă această practică ridică probleme constituţionale, el poate răsturna guvernul refuzând să-i acorde votul de încredere.

- Estomparea puterii executivului faţă de cea a corpurilor legislative. Preşedintele Republicii are, conform Constituţiei, puteri considerabile: el desemnează guvernul, numeşte şi revocă miniştrii, comandă armata, promulgă legile, poate cere o nouă deliberare a acestora şi posedă dreptul de a dizolva Camera Deputaţilor după avizarea conformă a Senatului. Dar criza din 16 mai 1877, care a opus pe mareşalul de Mac-Mahon, un monarhist conform căruia preşedintele Republicii trebuia să fie veritabilul responsabil al ţării, şi Camera deputaţilor, care considera că deciziile politicii naţionale aparţin celor aleşi prin vot universal, va duce la evoluţia instituţiilor. Victoria deputaţilor va duce la supremaţia Camerei deputaţilor şi mareşalul de Mac-Mahon va trebui să se încline. După demisia sa în 1879, succesorul său Jules Grévy este creatorul unei practici conform căreia preşedintele Republicii renunţă la prerogativele pe care i le recunoaşte Constituţia, în special la dreptul de a dizolva camera şi de a cere o a doua deliberare a legilor, pentru a nu rămâne decât un personaj onorific care simbolizează continuitatea statului. Rolul său politic esenţial consistă de aici înainte în a desemna preşedintele Consiliului, personaj ce nu apare în Constituţie, dar care moşteneşte rolul conducător al Preşedintelui în ce priveşte formarea

guvernului şi politica generală a ţării. Adevărat şef al guvernului, preşedintele Consiliului este răspunzător în faţa Camerei: el trebuie să încerce să păstreze încrederea deputaţilor, fără de care nu poate guverna, prin politica pe care o duce, dar de asemenea să dea curs hotărârilor majorităţii şi oamenilor politici influenţi. Francezii consideră regimul lor drept cel mai democratic pentru că dă puterea aleşilor poporului şi împiedică instaurarea unui regim al puterii personale. Dar este de asemenea un regim care paralizează acţiunea guvernului, provoacă instabilitatea ministerială şi pare lipsit de putere în perioadele de criză.

O REPUBLICĂ ACCEPTATĂ DE FORŢELE POLITICE

Forţele ostile regimului sunt minoritare şi lipsite de influenţă. Naţionaliştii din „Acţiunea franceză" care mizează pe „naţionalismul integral" şi vor să stabilească o monarhie populară care să excludă „Anti-Franţa" – evreii, protestanţii şi franc-masonii – cunosc o anumită audienţă în rândurile aristocraţiei şi ale studenţilor la drept. Aceştia provoacă câteva încăierări în Cartierul Latin fără însă a ameninţa cu adevărat regimul. Mai serios este însă pericolul reprezentat de sindicalismul revoluţionar. Doctrina sa, provenită din ideile anarhiste adaptate datelor organizării sindicale, este enunţată în charta de la Amiens adoptată de Confederaţia generală a muncii (CGT) în 1906. Ea anunţă răsturnarea Republicii burgheze prin greva generală revoluţionară şi înlocuirea acesteia printr-o societate de mici producători în care sindicatul va fi celula de bază. Dar, între 1906 şi 1911, toate tentativele de grevă organizate de CGT eşuează şi, după această dată, CGT renunţă la a mai răsturna Republica.

Formaţiunile politice importante acceptă Republica:

- Dreapta, formată din conservatori sociali şi catolici raliaţi regimului republican se recunoaşte în formaţiuni ca „Acţiunea liberală populară" sau „Federaţia republicană", adepte ale parlamentarismului, dar care se arată ostile politicii laice, ca şi reformelor sociale prea îndrăzneţe.

- Centrul e format din moderaţi, care au constituit în epoca afacerii Dreyfus „Alianţa republicană democratică", ataşată formei republicane a regimului, Parlamentului, Statului laic şi care acceptă reformele sociale, cu condiţia ca ele să se producă prin evoluţie lentă. Identificaţi cu clasa întreprinzătorilor, aceşti moderaţi sunt puternic ostili socialismului. Din rândurile lor se va recruta o mare parte a oamenilor politici ai începutului de secol: Poincaré, Barthou, Georges Leygues, Ribot, etc.

- Stânga este grupată în jurul partidului radical, devenit la începutul secolului un partid de guvernământ după ce fusese simbolul extremismului republican. Este partidul care apără cu cea mai mare energie instituţiile republicane sub forma lor parlamentară şi laicitatea militantă, pe care o practică în epoca ministeriatului Combes (1902-1905) sub forma unui anticlericalism virulent. Este, în fine, un partid al reformelor sociale, care respinge orice punere în discuţie a dreptului de proprietate. Absenţa unor lideri valoroşi în rândurile sale până la alegerea la preşedinţia partidului a lui Joseph Caillaux în 1913 face ca, masiv reprezentat în Camera Deputaţilor, şi element indispensabil al majorităţii, el să lase de fapt să guverneze oameni apropiaţi lui, dar neînscrişi în rândurile sale, ca socialistul independent Aristide Briand sau Georges Clemenceau care, nu de mult inspirator al radicalismului, nu face parte totuşi din partid (cu excepţia unei scurte perioade).

- Extrema stângă este adunată în rândurile partidului socialist. Constituită în 1905 ca Secţiunea franceză a Internaţionalei muncitoreşti, în jurul doctrinei marxiste şi revoluţionare a lui Jules Guesde, ea regrupează în realitate tendinţe diverse. Sub influenţa lui Jean Jaurès, directorul ziarului *L'Humanité*, partidul socialist devine o formaţiune cu un discurs revoluţionar, dar cu o practică reformistă şi care se bazează pentru a realiza triumful socialismului pe votul universal şi educaţie. Ei acceptă Republica parlamentară şi sunt destul de apropiaţi de radicalism.

Cu ocazia alegerilor din primăvara lui 1914, socialiştii şi radicalii care practicau „disciplina republicană", adică sprijinul reciproc al candidatului cel mai bine plasat în al doilea tur, repurtează victoria.

În preajma Primul Război Mondial, în ciuda divergenţelor sociale şi religioase, Franţa este o ţară moralmente unită în jurul Republicii şi sistemului parlamentar.

ECONOMIA: PROSPERITATE SAU DECLIN?

O ŢARĂ PROSPERĂ ECONOMIC

La începutul secolului, francezii îşi văd ţara ca pe un pământ ticsit de bogăţii. De fapt, Franţa este bogată din punct de vedere financiar. Ea posedă o rezervă de aur considerabilă care face ca francul (a cărui valoare nu a cunoscut fluctuaţii din 1803) să fie una din monezile cele mai stabile din lume. Cantitatea de monedă în circulaţie aproape s-a dublat între 1900 şi 1914. Băncile cunosc o

mare prosperitate, băncile de depuneri ale căror sucursale se înmulţesc şi care canalizează capitalurile micilor depunători (Crédit Lyonnais, Société Générale...) sau băncile de afaceri ca Banque de Paris et de Pays-Bas, Banque de l'Union Parisienne etc. Avuţia naţională (valoarea imobiliară, în bani, în bunuri mobile, în bonuri de valoare), s-a triplat practic din timpul celui de-al Doilea Imperiu, dar proprietatea funciară, care reprezenta trei pătrimi din această avuţie în 1880, nu mai reprezintă decât jumătate. De asemenea, veniturile naţionale (adică banii câştigaţi anual de francezi) au crescut considerabil mai ales în ce priveşte veniturile bancare şi industriale. Această bogăţie reală s-a datorat creşterii producţiei. Această creştere care a fost permanentă în cursul secolului XIX este accentuată între 1896 şi 1914 (atunci producţia a crescut anual în medie cu 1,6%-1,8%). Ideea unei prosperităţi franceze este, deci, fondată. Care sunt sectoarele cărora li se datorează această dezvoltare?

Chiar dacă este în creştere, producţia agricolă ocupă o proporţie în scădere faţă de cea a producţiei industriale. Pentru prima dată în 1913, venitul industrial depăşeşte pe cel agricol (36% faţă de 35%). Agricultura nu cunoaşte decât progrese extrem de lente. Această stagnare se datorează politicii vamale stabilite de Méline la sfârşitul secolului XIX (care va conduce agricultura la a fi lipsită de dinamism şi demodată), divizării pământurilor care afectează rentabilitatea exploatărilor, insuficienţei învăţământului agricol. Sectoarele tradiţionale ale agriculturii, care ocupă cea mai mare parte a suprafeţelor, cerealele şi viţa-de-vie, sunt în criză. Se dezvoltă şi sectoare rentabile, cum ar fi sfecla de zahăr sau zootehnia, dar pe un număr limitat de exploatări agricole.

EVOLUŢIA VENITURILOR NAŢIONALE BRUTE
(în milioane de franci şi în procente)

	1859	1900	1913
Venituri funciare şi agricole	9 500 (48,5%)	13 500 (45,1%)	18 000 (42%)
Venituri industriale şi bancare	6 000 (30,7%)	10 000 (33,4%)	16 000 (37,3%)
Comerţ	1 500 (7,7%)	2 000 (6,7%)	3 000 (7%)
Profesiuni liberale	360 (1,8%)	900 (3%)	1 350 (3,2%)
Funcţionari	2 200 (11,3%)	3 500 (11,8%)	4 500 (10,5%)
Total	19 560 (100%)	29 900 (100%)	42 850 (100%)

Industria cunoaşte în schimb progrese remarcabile. Acestea nu sunt furnizate de sectoarele tradiţionale ca textilele, cărbunele, construcţiile sau industria alimentară care progresează lent. Debutul secolului XX este vârsta de aur a siderurgiei din Lorena: între 1895 şi 1913 se dublează producţia de fontă provenind din Lorena (de la 2,3 la 5 milioane de tone), iar cea de oţel, de aceeaşi provenienţă, creşte de patru ori (de la 1,2 la 4,7 milioane de tone), în timp ce metalurgia din centrul ţării trebuie să se specializeze pentru a supravieţui. Franţa ocupă un loc de vârf în noile industrii ale celei de-a doua revoluţii industriale: electricitatea, graţie căreia se fabrică „oţel electric" în uzinele fondate la La Praz în 1908 şi Ugine în 1908; aluminiul, fabricat pornind de la bauxita de la Var şi unde Franţa este al doilea producător mondial; automobilele, domeniu în care Franţa este al doilea producător din lume după SUA şi ale cărui mari mărci (Panhard-Levassor, De Dion-Bouton şi mai ales Renault) sunt celebre în lumea întreagă; cinematograful, inventat în 1895 de fraţii Lumière, care devine o adevărată industrie, din moment ce, în 1914, 90% din filmele proiectate în lume sunt franţuzeşti. Dar, industria franceză, care reprezenta în 1869 9% din producţia mondială, nu mai reprezintă decât 6% în 1914.

PUNCTELE SLABE ALE ECONOMIEI

În ciuda bogăţiei lor, francezii investesc puţin în industrie. Începând cu 1900 îşi plasează banii mai ales în străinătate (unde dobânzile sunt mai ridicate şi mai degrabă în împrumuturi de Stat (considerate mai sigure) decât în societăţi. Între 1900 şi 1913, ei nu plasează decât 15 miliarde în Franţa faţă de 17 în străinătate (dintre care 10 în împrumuturi de stat). Rusia beneficiază mai ales de aceste plasamente, guvernul încurajând băncile să investească aici pentru a consolida alianţa franco-rusă. Dar absenţa investiţiilor suficiente împiedică modernizarea industriei franceze.

Întreprinderile franceze cunosc o foarte slabă concentrare. Doar 1% din întreprinderi au mai mult de 50 de muncitori. Întreprinderea-tip pe care o găsim în construcţii, mica metalurgie, confecţii nu are decât câţiva muncitori şi supravieţuieşte de azi pe mâine fără a se moderniza, nu împrumută de la bănci, şi nu are în vedere decât piaţa internă protejată de taxele vamale. Doar câteva sectoare de vârf cunosc o reală concentrare şi mari întreprinderi moderne şi dinamice, siderurgia (cu firmele Wendel şi Schneider), chimia (Saint-Gobain şi Kuhlmann) dar şi acestea sunt excepţii.

În sfârşit, slăbiciunea economică a Franţei raportată la restul lumii se citeşt în comerţul său exterior. Protejată de barierele sale vamale, neinvestind, moder nizându-se lent, economia franceză pierde teren în faţa concurenţei străine. Di 1890, balanţa comercială a Franţei este deficitară (cumpără din străinătate ma mult decât vinde). Dacă Franţa nu sărăceşte este datorită veniturilor din turism ş mai ales capitalurilor plasate în străinătate. Ea apare astfel drept o ţară „rentieră care trăieşte din bogăţia sa trecută şi din munca altora. Prezentul său este înc strălucitor, dar viitorul său este ameninţat.

COMERŢUL EXTERIOR DIN 1890 LA 1913 (în %)

	Materii prime			Produse manufacturate			Produse alimentare		
	1890	1900	1913	1890	1900	1913	1890	1900	1913
Import	53	64	58	14	18	20	33	18	22
Export	23	26	29	54	55	58	23	19	13

BALANŢA FRANCEZĂ DE PLĂŢI ÎN 1913*

(în milioane de franci)

Balanţa comercială	–1 540
Turism	+750
Navlu-Asigurări	+340
Venituri din capitaluri	+1 775
Venituri din muncă	–29
Balanţa totală	+1 296

* Inclusiv „teritoriile de peste mări"

SOCIETATEA: STABILITATE SAU STAGNARE?

STAGNAREA DEMOGRAFICĂ ŞI PONDEREA LUMII RURALE

Franţa cunoaşte o demografie în stagnare. Mortalitatea - mai ales cea infantilă - este în scădere după 1895, datorită măsurilor igienice, răspândirii vaccinurilor, serurilor şi asepsiei. Însă, natalitatea scade şi mai mult. Dacă populaţia este în uşoară creştere (39,6 milioane locuitori în 1914) este datorită creşterii duratei medii de viaţă şi prezenţei a mai mult de un milion de străini, mai ales italieni şi belgieni. Această populaţie este predominant rurală: 56% din francezi trăiesc în localităţi cu sub 2 000 de locuitori. Exodul rural este slab. Marea proprietate aristocratică se menţine în vestul Franţei, în Sologne, le Berry şi le Bourbonnais. Vedem de asemenea dezvoltându-se marea proprietate burgheză a orăşenilor ce-şi plasează banii în pământ. În Bazinul parizian prosperă o agricultură de tip capitalist legată de industria morăritului şi panificaţiei şi a zahărului. Însă forma dominantă rămâne proprietatea mică şi mijlocie, sub 10 hectare, (48% din exploatări) răspândită mai ales la sud de Loara. Ea este favorizată mai ales de radicali, care văd în ea modelul democraţiei micilor proprietari pe care visează să o instaleze. Această consolidare a proprietăţii mici şi mijlocii se face în detrimentul celorlalte categorii: meşteşugarii rurali, zilierii agricoli, servitorii devin cei ce migrează la oraş.

DEMOGRAFIA FRANCEZĂ DIN 1881 LA 1900 (în ‰)

	Natalitate	Mortalitate	Mortalitate infantilă
1881-1885	25	22,3	169
1886-1890	23,3	22	188
1891-1895	22,6	22,4	170
1896-1900	22,2	20,6	161
1901-1905	21,6	19,6	142
1906-1910	20,2	19,1	129

Condiţiile de viaţă în mediul rural rămân dificile: locuinţe mediocre, adesea cu podele de pământ bătătorit, lipsă de igienă, iluminare cu gaz. Totuşi, creşterea veniturilor agricole la începutul secolului XX permite o ameliorare a alimentaţiei, iar vinul şi carnea apar tot mai des în hrana ţărănimii. Pe de altă parte, calea ferată, serviciul militar, şcoala obligatorie, presa ieftină deschid orizontul ţăranilor care tind să imite modul de viaţă citadin.

LUMEA MUNCITOREASCĂ ÎN PROGRES LENT

Muncitorii reprezintă 30% din populaţia activă în 1914. Dar realităţile sunt diverse: muncitori în ateliere şi mici întreprinderi, muncitori la domiciliu, muncitori în uzine în câteva sectoare limitate (mine, metalurgie, textile). Condiţia lor diferă considerabil. În această epocă toţi cunosc incertitudinea locului de muncă şi obsesia şomajului, căci salariile mici le interzic economisirea. Ei trăiesc totuşi mai bine ca în secolul XIX: chiar dacă cheltuiesc pentru hrană în jur de 60% din salariu, alimentaţia lor este mai variată şi cuprinde de aici înainte şi carne, zahăr, pâine albă şi cafea. Însă, condiţiile de locuit rămân mediocre şi nu există concedii. Legislaţia socială a celei de-a III-a Republici rămâne slabă şi insuficientă. Au fost luate, totuşi, câteva măsuri de limitare la 10 ore a zilei de lucru (8 ore în mine), răspunderea patronului în materie de accidente de muncă, pensiile. Dar, pe total, soarta muncitorilor rămâne dificilă şi ei se simt excluşi de la prosperitatea franceză din perioada ce se va numi „La Belle Époque".

VÂRSTA DE AUR A CLASEI DE MIJLOC

5-6 milioane de oameni aparţin burgheziei în sensul larg al termenului. Dar şi aici diversitatea e mare. În vârful scării sociale se găseşte înalta burghezie a bancherilor şi industriaşilor. Apoi, burghezia mijlocie de industriaşi, negustori, proprietari rurali, avocaţi, medici, notari, grupa înstărită şi influentă a notabilităţilor.

Însă, grupa cea mai numeroasă este cea a micii burghezii sau a „clasei de mijloc". Este vorba de o categorie foarte diversificată care include o clasă de mijloc independentă (mici proprietari din industrie şi comerţ, meşteşugari, cei ce exercită profesiuni liberale, lucrători independenţi) şi o clasă de mijloc salariată (funcţionari, alţi

angajaţi). Plasată la jumătatea drumului dintre clasa muncitoare şi burghezie, această grupă este în mod special ataşată posibilităţilor de promovare socială: şcoala, munca, economisirea, cumpătarea. Fără a avea întotdeauna mijloacele, ea aspiră la modul de viaţă burghez care să o distingă de mase şi să-i ateste reuşita socială.

FRANŢA ÎN LUME

UN ROL MONDIAL FUNDAMENTAL

În preajma Primului Război Mondial, Franţa este una din marile puteri ale lumii. Aceasta se datoreşte în primul rând amintirii trecutului său istoric, rolului de far pe care l-a jucat în epoca Revoluţiei franceze şi care a făcut din ea „Marea Naţiune" ce a adus lumii noile idei despre dreptul popoarelor de a dispune de ele însele. În această perioadă, ea trece drept campioana ideilor progresiste în lume. În concordanţă cu această imagine, ea este în 1914 modelul Statului republican, una din democraţiile liberale care, împreună cu Marea Britanie, indică lumii calea spre progres şi emancipare. Nu este oare ea primul stat european care a instituit votul universal, încă din 1848? Ea rămâne, în fine, patria tuturor exilaţilor prin excelenţă, „luptătoarea pentru un ideal" care se doreşte un model pentru întreaga omenire.

Dar rolul mondial al Franţei este în egală măsură datorat forţei sale economice. Ea este, după Marea Britanie, unul din cele mai vechi state industriale ale lumii şi revoluţia industrială începută în 1830 a transformat profund structurile economice, sociale şi mentale ale ţării. Dacă unele din vechile sale industrii sunt depăşite, altele cunosc un remarcabil dinamism şi Franţa a intrat cu toată viteza în a doua revoluţie industrială. Această forţă şi o diplomaţie ofensivă i-au permis să cucerească pieţe importante, chiar dacă, din acest punct de vedere, Franţa este mai puţin dinamică decât Marea Britanie şi, mai ales, Germania. Produsele franceze, şi cu ele influenţa franceză, au pătruns puternic în Rusia, în Imperiul Otoman, în Balcani.

Ponderea bogăţiei financiare a Franţei este probabil factorul cel mai important. Ea a acumulat încă de la mijlocul secolului XIX capitaluri importante, dar acestea se arată a fi puţin atrase de investiţiile industriale în interiorul ţării.

Dimpotrivă, aceste capitaluri sunt atrase cu uşurinţă de investiţiile în industria ţărilor în curs de dezvoltare unde profiturile scontate sunt mai ridicate, şi, mai ales, de împrumuturile de stat străine ale căror randamente sunt mai ridicate decât împrumuturile franceze şi care par a fi mai sigure, fiind garantate de guverne. De aici rezultă o adevărată politică a plasamentelor, puterea orientând economiile franceze spre ţările unde Franţa are interese politice şi economice precise. Vedem astfel dezvoltându-se la începutul secolului XX un imperialism francez pe baze financiare orientat spre Rusia, Austro-Ungaria, Italia, Spania, Turcia...

O MARE PUTERE COLONIALĂ

Franţa posedă un imperiu colonial întins pe patru continente, cu structuri politice foarte diversificate, aici găsind protectorate (Maroc, Tunisia, Annam), colonii (Guyana, cele două federaţii ale Africii negre: Africa occidentală franceză şi Africa ecuatorială franceză, Cochinchina) şi chiar departamente franceze cu statut special (Algeria). Aceasta din urmă este subordonată Ministerului de Interne, în timp ce coloniile sunt subordonate Ministerului Coloniilor şi protectoratele Ministerului Afacerilor Externe.

În organizarea acestui imperiu colonial, Franţa ezită între două politici: asimilarea, care constă în integrarea coloniilor în ansamblul naţional, admiţând că într-un termen dat băştinaşii vor deveni cetăţeni (însă, în ce priveşte durata termenului, domneşte o mare incertitudine, astfel încât asimilarea constă de fapt în a considera teritoriul ca francez şi populaţiile ca supuse Franţei); asocierea, predicată de exemplu de Lyautey în Maroc, şi care constă în a respecta specificitatea civilizaţiei locale, a lăsa ţărilor supuse organe de guvernare care să le administreze şi de a încerca să se procedeze astfel încât din punct de vedere economic şi politic protectoratele să accepte să servească interesele franceze şi să ofere Franţei atuuri strategice şi militare.

În practică, legea politicii coloniale a Franţei, indiferent care este statutul juridic al teritoriului este supunerea acestuia faţă de metropolă:

- O subordonare politică cu un primat al administraţiei directe prin funcţionarii şi militarii francezi care monopolizează toate posturile de responsabilitate ce oferă o putere reală, nelăsând localnicilor decât posturile subalterne.

- O subordonare economică. Francezii nu arată decât un foarte slab interes pentru dezvoltarea economică a coloniilor, şi aceasta numai în măsura în care aceasta poate servi economiei metropolei. Rezultă de aici dezvoltarea unei economii orientate spre exportul de produse comercializabile.

- O subordonare culturală. Există în mod cert o reală dezvoltare a alfabetizării în colonii, iar limba şi civilizaţia autohtonă rezistă cu greu contactului cu limba franceză, limba administraţiei, şi cu civilizaţia evoluată a metropolei. Astfel colonizarea reprezintă totodată un salt cultural, dar şi o deculturalizare a popoarelor băştinaşe.

Graţie imperiului colonial, cu cele 100 milioane de locuitori şi 12 milioane de km^2, Franţa posedă un rezervor de materii prime, mână de lucru şi o piaţă rezervată. În schimb, ea realizează o operă importantă de investiţii, alfabetizare, educaţie, dezvoltare a igienei publice. Prin imperiul său, Franţa este prezentă pe toate continentele globului.

PILONUL UNUI SISTEM DE ALIANŢE

Franţa anului 1914 este cheia de boltă a unuia din blocurile europene constituite la începutul secolului, prin aceasta fiind una din puterile ce par să decidă viitorul Europei.

Izolată cu bună ştiinţă de Bismark după înfrângerea din 1871, Franţa iese din această izolare apropiindu-se de Rusia începând din 1887. Bazele apropierii sunt de natură financiară. În 1887, când Rusia dorea să lanseze un împrumut de pe pieţele europene, iar piaţa financiară germană s-a dovedit a fi închisă pentru ea, guvernul francez a autorizat băncile pariziene să subscrie. Rusia devine astfel îndatorată Franţei şi se va comporta astfel încât aceasta din urmă să-şi continue ajutorul financiar. Acest proces va conduce în 1894 la concluzia unei alianţe franco-ruse, consolidată începând din 1912, şi care prevede o convenţie (*entente*) defensivă între cele două ţări în cazul agresiunii unui terţ.

În 1904, Antanta cordială cu Marea Britanie vine să completeze reţeaua alianţelor franceze. Francezii şi britanicii îşi reglează contenciosul colonial şi schiţează o apropiere care se explică prin ostilitatea comună faţă de Germania: Franţa n-a iertat nici anexarea Alsaciei şi Lorenei, nici obstacolele ridicate de Germania tendinţelor franceze de redresare; expansiunea maritimă şi comercială a acesteia exasperează Marea Britanie. Antanta cordială nu este o alianţă, ci un tratat de prietenie ce nu angajează Marea Britanie la a interveni militar în caz de conflict.

Sub influenţa Franţei, Antanta cordială este completată în 1907 prin tratatul anglo-rus ce lichidează contenciosul colonial între cele două State. Acest ansamblu de acorduri anglo-franco-ruse preia numele de Tripla Înţelegere (Antanta), opunându-se în fapt Triplei Alianţe (Germania, Austro-Ungaria, Italia). Din toate punctele de vedere, Franţa este astfel în 1914 una din marile puteri de care depinde soarta lumii.

TRIUMFUL IMPERIALISMULUI

Capitolul 4

Prin avansul său tehnic şi ştiinţific, prin puterea sa industrială şi comercială, prin abundenţa capitalurilor, Europa exercită la începutul secolului XX o influenţă covârşitoare asupra restului lumii. Întinsă pe cea mai mare parte a planetei, hegemonia marilor puteri europene îmbracă multiple forme. Imperialismul economic se bazează pe implantarea de zone de influenţă cu scopul de a asigura statului respectiv materii prime, debuşeuri comerciale ori arii de investire a capitalurilor sale. Imperialismul politic şi militar se traduce prin constituirea de vaste domenii coloniale controlate direct de metropolă. În cursul celor două decenii ce preced primului conflict mondial, marii actori europeni trebuie să ia în calcule şi tinerele puteri, Statele Unite şi Japonia, intrate la rândul lor în era imperialistă şi ale căror ambiţii crescânde le lovesc interesele proprii. Ele trebuie de asemenea să înfrunte opoziţia anumitor sectoare ale opiniei publice, sensibile la critica imperialismului formulată de teoreticienii marxişti ca Lenin şi Rosa Luxemburg.

PUTEREA MARILOR STATE INDUSTRIALIZATE ALE EUROPEI OCCIDENTALE

AVANSUL ŞTIINŢIFIC ŞI TEHNIC

La începutul secolului XX, influenţa şi preponderenţa Europei se explică prin avansul său tehnic şi ştiinţific şi prin dominaţia sa comercială şi financiară. Hegemonia europeană este evidentă în materie ştiinţifică. Favorizată de stat, cercetarea se dezvoltă în cadrul universităţilor, şi mai ales a societăţilor academice, ce se dezvoltă şi se specializează, dând naştere la numeroase reviste ştiinţifice; cercetătorii se întâlnesc din ce în ce mai des în congrese internaţionale.

O veritabilă revoluţie ştiinţifică zguduie Europa de Nord-Vest, care adună cvasitotalitatea savanţilor de reputaţie mondială. Izolarea bacteriilor, tratamentul bolilor infecţioase, studii asupra holerei, paludismului, leprei etc., progresele medicinei sunt, fără nici o îndoială cele mai spectaculoase, ilustrate de numele lui Pasteur, Richet şi Roux, germanului Koch. Încă de la sfârşitul secolului XIX progresele în antisepsie, generalizarea anesteziei permit chirurgiei cutezanţe de neimaginat acum 20 de ani: ablaţia apendicelui, extractul de cataractă, stăpânirea operaţiei cezariene în obstetrică.

Matematicile nu sunt în urmă (Jordan, H. Poincaré), nici fizica cu Maxwell, Hertz, Röntgen, Geiger, Pierre şi Marie Curie etc. Berthelot şi Liebig pun bazele chimiei organice. Aceste descoperiri, alăturate inovaţiilor în materie de termodinamică şi electricitate, bulversează existenţa şi cadrul de viaţă al europenilor. În ochii lor ştiinţa pare a nu mai avea limite. Pozitivismul şi „scientismul" (Comte) domină gândirea occidentală, punând accentul pe ideea unui progres fără limite al omenirii şi pe posibilitatea stăpânirii totale a lumii, ca un corolar tehnicist al certitudinii superiorităţii europene. Totuşi, la sfârşitul secolului, această concepţie optimistă, ce satisface şi legitimează voinţa de putere a europenilor, pare a fi repusă în discuţie. Descoperirea radioactivităţii, elaborarea teoriei relativităţii, rolul atribuit intuiţiei în gândirea filosofică (Bergson), marchează limitele raţionalului şi estompează imaginea unei evoluţii liniare a lucrurilor.

Până în 1914, cea mai mare parte a inovaţiilor tehnice, ca şi punerea lor în aplicare, se fac pe „bătrânul continent". Chiar şi în materie de electricitate, pornind de la lucrările americanului Edison. În Franţa, Gramme inventează

dinamul, în timp ce Bergès şi Deprez reuşesc să transforme energia hidraulică şi să transporte electricitatea astfel obţinută (1869). De asemenea europenilor le aparţine punerea la punct a telegrafiei fără fir, după lungi cercetări cărora le sunt asociate numele lui Hertz, Branly, Marconi. O apropiere între oameni - mai ales între cei de afaceri - în momentul în care imaginea în mişcare îşi face apariţia, graţie „cinematografului" fraţilor Lumière (1895). Cuceriri de asemenea europene, motorul cu explozie, primele realizări ale automobilului şi avionului.

Europa dominantă exportă în lumea întreagă fructele ştiinţei şi tehnicii sale. Oameni de afaceri, comercianţi, colonizatori introduc în ţările dependente noi produse, noi atitudini ce modifică cadrul de viaţă şi tind să uniformizeze societăţile umane. Pe ansamblu, totul predispune Europa să iasă din cadrele strâmte ale continentului.

DOMINAŢIA FINANCIARĂ ŞI COMERCIALĂ

Beneficiind de o remarcabilă stabilitate monetară începând cu 1871, deţinând în 1914 aproape de 60% din valuta-aur existentă în lume, europenii trec drept bancherii globului şi deţin hegemonia financiară. Ei posedă cele mai mari pieţe financiare: Berlin, Frankfurt, mai ales Londra şi Paris, acesta din urmă devenind începând cu 1800 prima piaţă pentru plasamentele internaţionale. În Marea Britanie, Franţa, Germania, Austria etc. există o remarcabilă reţea bancară, care mobilizează economiile în serviciul investiţiilor celor mai fructuoase.

Această hegemonie financiară e însoţită de o dominaţie comercială de necontestat, favorizată de inovaţiile în materie de transport şi comunicaţii. De la 23 000 km în 1850, reţeaua de cale ferată europeană ajunge la 395 000 km în 1913, iar trenurile-exprese circulă cu 70 km/h, în Franţa, încă de la sfârşitul secolului, în timp ce traseele ignoră din ce în ce mai mult obstacolele naturale (străpungerea Alpilor este realizată în mai multe puncte între 1854 şi 1911). Echipate cu motoare cu aburi, cu coca de fier, apoi de oţel, utilizând curând păcura, navele rivalizează în proporţiile gigantești, ca nava engleză Titanic sau omologul său german Vaterland (62 000 tone). Cargourile transportă enorme cantităţi de mărfuri, ceea ce diminuează preţul transportului. Distanţele sunt scurtate şi prin construirea de canale transoceanice. Ele sunt: canalul de Suez, terminat în 1869 şi canalul Panama, început de europeni şi deschis navigaţiei în 1914.

IMPERIALISMUL ECONOMIC ŞI COLONIAL

PENETRAREA ECONOMICĂ ŞI ZONELE DE INFLUENŢĂ

Imperialismul european întins pe toată suprafaţa globului a căpătat la începutul secolului XX multiple forme, în primul rând pe aceea de imperialism economic. Forţa industrială şi financiară a Statelor europene le conferă acestora avantaje economice şi politice. Este triumful „imperialismului" într-o epocă în care de la oamenii de afaceri până la micii depunători, toţi preferă să-şi plaseze averile în străinătate, mai curând decât în propria ţară. În 1914, plasamentele externe britanice se ridică la 93 miliarde de franci-aur, în timp ce mai mult de o treime din averea mobiliară franceză e investită în străinătate. Capitaliştii francezi au interese în Orientul Mijlociu, America Latină, Rusia, Africa.

Omologii lor de peste Canalul Mânecii investesc în interiorul imperiului (47%) şi în America (41%). Europa totalizează singură nouă zecimi din cele 200 de miliarde export de capital realizat în 1914!

Apare o veritabilă diviziune pe verticală a muncii: Europa cere celorlalte continente produsele brute, agricole şi industriale, pe care ea însăşi le transformă, în timp ce devine furnizarea de produse manufacturate către noile ţări. Pentru a alimenta acest circuit, europenii împrumută celelalte ţări şi creanţele lor asupra restului lumii nu fac decât să crească, pentru că „ţările-bancher" prelevă dobânzi ridicate. Aceste creanţe pot fi evaluate în jurul lui 1900 la 150 miliarde franci-aur, mai mult de jumătate aparţinând Marii Britanii. Astfel, Orientul Apropiat, America latină, curând Extremul Orient, devin pentru oamenii de afaceri occidentali zone privilegiate de acţiune. Englezii, care deţin 38 miliarde de franci-aur în valori feroviare, au construit numai în India şi Canada peste 100 000 de km de cale ferată. Ei controlează peste nouă zecimi din reţeaua argentiniană, patru cincimi din calea ferată Berlin-Bagdad, ceea ce le permite să exercite o influenţă considerabilă în căile ferate siriene şi sunt stăpâni pe cele din provincia Yunnan a Chinei. Profiturile miniere nu sunt mai puţin căutate. Britanicii posedă valori miniere în Malaezia, Bolivia (cositor), China (cărbune), Africa de Sud (aur, diamante). Controlează alături de olandezi petrolul din Indiile Olandeze (Royal Dutch Shell), cu americanii zăcămintele din Persia. La rândul lor francezii construiesc porturi (Beirut, Constantinopol).

Prin investiţiile lor în lume, naţiunile europene controlează posibilităţile de afirmare ale noilor ţări. Graţie forţei lor financiare ele stăpânesc majoritatea mijloacelor de transport şi a surselor de aprovizionare cu materii prime. Ele nu ezită a recurge la arme financiare pentru a obţine concesii vamale şi comenzi industriale. Din această exploatare metodică a globului, europenii trag avantaje politice şi imperialismul economic deschide calea imperialismului colonial şi penetrării indirecte: zone de influenţă în Imperiul Otoman, împărţirea Chinei, presiuni financiare destinate să impună o anumită linie politică unor state latino-americane etc.

FACTORII EXPANSIUNII COLONIALE

Multiple cauze pot explica mişcarea de expansiune dincolo de mări şi aventura colonială. Dar, trebuie plasate motivaţiile economice în centrul năzuinţelor europene? În mod cert, marile state europene caută să-şi asigure aprovizionarea cu materii prime şi, într-un context de protecţionism exagerat, să găsească debuşeuri pentru produsele lor manufacturate. Dar, în afara cazului Africii de Sud, rare sunt iniţiativele coloniale dictate de un obiectiv material exclusiv. Adeseori sărace, coloniile păreau în multe cazuri drept foarte jalnici clienţi.

Argumentul demografic ar trebui, în egală măsură, să monopolizeze atenţia? A trebuit să fie dirijate, de fapt impuse, anumite emigrări. În afara unei minorităţi căreia coloniile îi ofereau posibilităţi de promovare civilă şi militară, marea majoritate a celor ce caută aventura sunt indezirabilii (ocnaşi, revoluţionari, fugari, şomeri): cazul Algeriei este în această privinţă exemplificator.

În fine, argumentul filosofic şi umanitar (Jules Ferry insistă asupra laturii civilizatoare a activităţii coloniale franceze) sau încă, misionarismul (expansiunea creştinismului) maschează prost apetituri mult mai prozaice în cadrul cărora căutarea de debuşeuri este preponderentă.

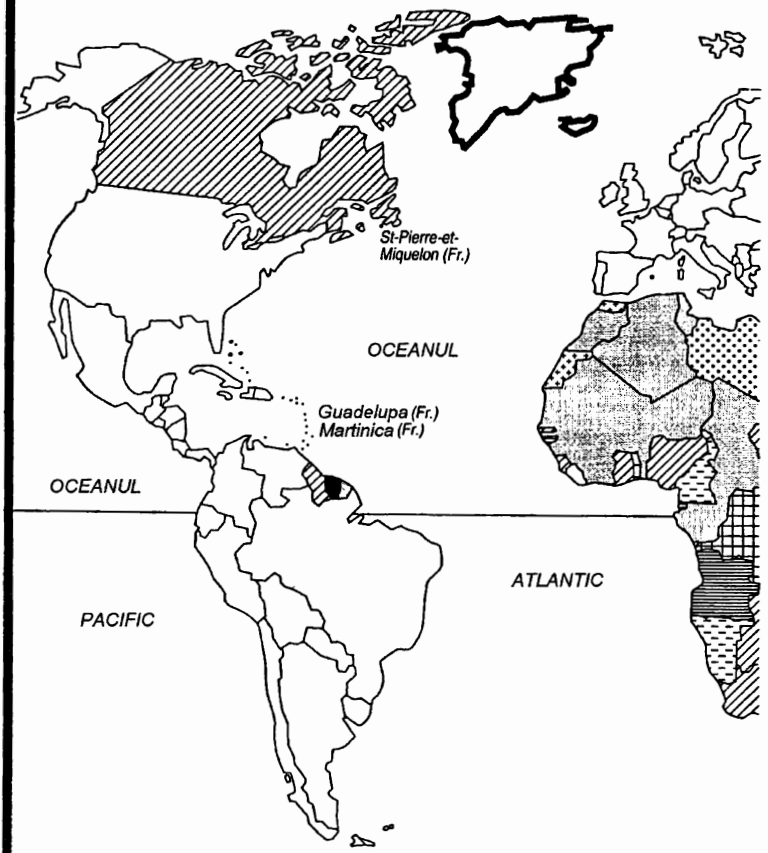
În final, factorul politic pare să fie determinant începând cu 1870-1880. Prin cuceririle coloniale, marile state europene încearcă să afirme forţa şi vitalitatea „geniului" lor naţional. După Disraeli, trecând prin „jingoism", Marea Britanie în uşoară pierdere a suflului, după un demaraj industrial fulgerător, se forţează să-şi prelungească în alt mod hegemonia. O necesitate trăită ca o misiune civilizatoare: prin Rudyard Kipling se celebrează „misiunea omului alb". La rândul său, orgoliul naţional francez, rănit în înfrângerea din 1871, caută în afara Europei o compensaţie. Rămâne, în sfârşit, factorul uman. Expansiunea colonială n-ar fi

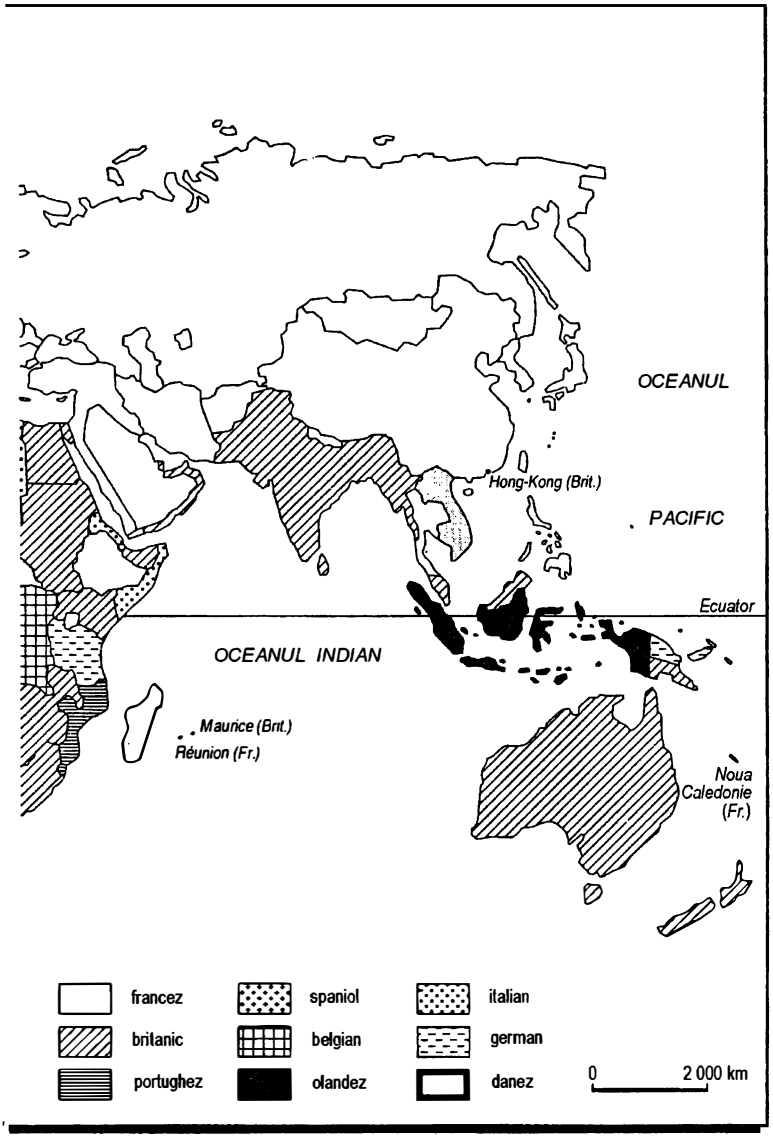
putut fi realizată fără iniţiativa aventurierilor îndrăzneţi: Faidherbe în Senegal, Stanley în Africa centrală şi meridională, Brazza în Congo etc.

MARILE IMPERII COLONIALE

În 1914, împărţirea lumii e încheiată în profitul esenţial al britanicilor (30 milioane km^2 şi 400 milioane de locuitori) şi francezilor (10 milioane km^2 şi 48 milioane de locuitori). Dominioanelor devenite practic independente (Canada, Australia, Noua Zeelandă), Marea Britanie le adaugă cea mai mare parte a Africii australe şi orientale, Antilele, Ceylonul şi „diamantul imperiului", India. Imperiul francez cuprinde un bloc african (Maghreb, Africa Occidentală Franceză, Africa Ecuatorială Franceză) şi un ansamblu extrem-oriental constituit din Uniunea indochineză. Coloniilor propriu-zise, direct girate de metropolă li se adaugă „protectoratele", conduse de un Rezident general şi care conservă o aparenţă de autonomie. Germania, Italia, Belgia, Olanda posedă de asemenea colonii. Imperialismul pare a fi, la debutul secolului XX, dacă nu aspectul cel mai profitabil financiar, măcar cel mai spectaculos în care se exercită dominaţia statelor industriale europene. Un imperialism care nu este ferit de tensiuni interne, cum ar fi de exemplu, în septembrie 1898, incidentul de la Fachonda (pe Nilul superior) între misiunea franceză a comandantului Marchand şi cea a britanicului Kitchener; ea pune în evidenţă suprapunerea intereselor coloniale de după tratatul de partajare din 1890 şi constituie un factor de tensiuni internaţionale.

IMPERIILE COLONIALE ÎN 1914



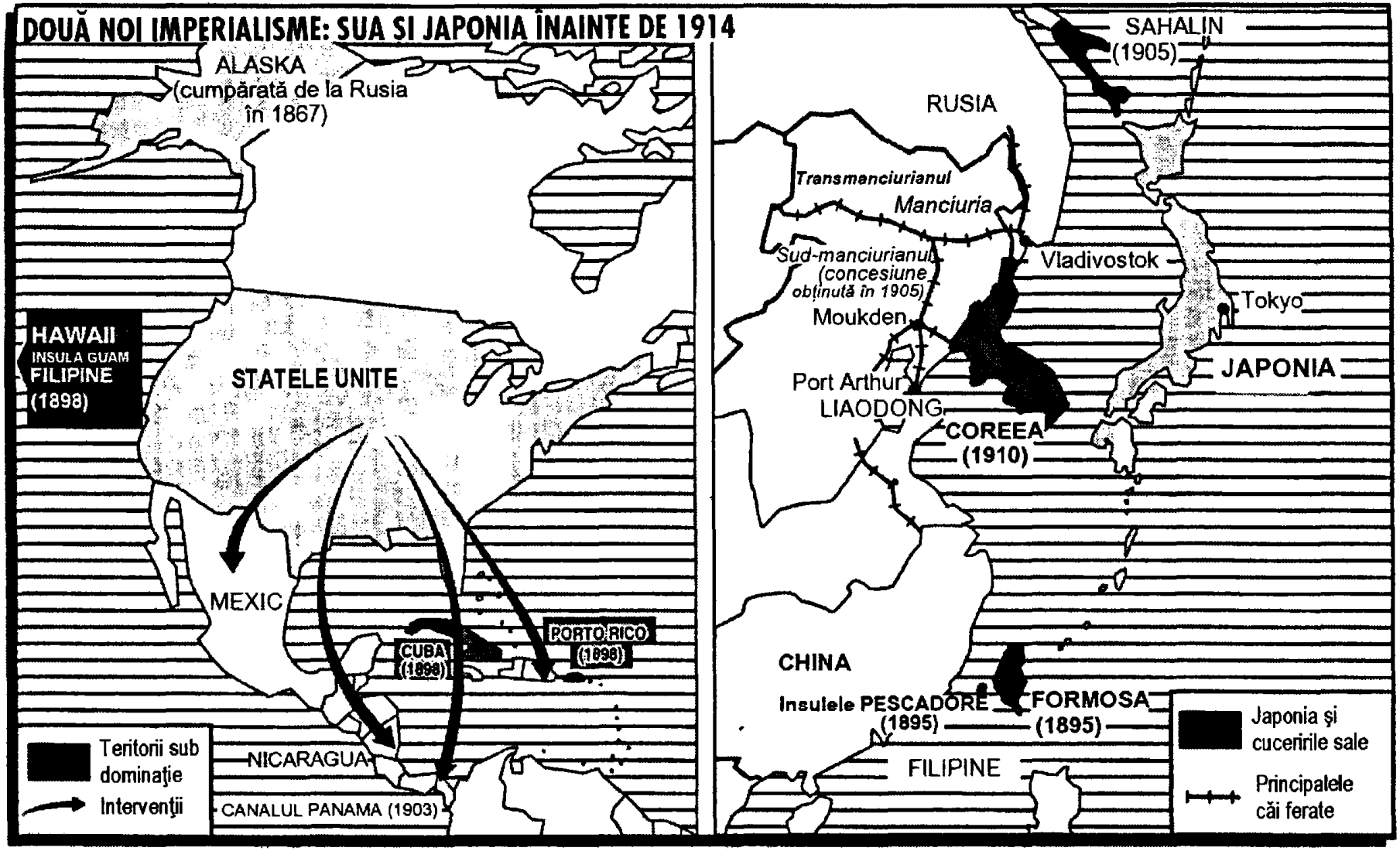

OCEANUL
PACIFIC
Hong-Kong (Brit.)
Ecuator
OCEANUL INDIAN
Maurice (Brit.)
Réunion (Fr.)
Noua Caledonie (Fr.)
francez
britanic
portughez
spaniol
belgian
olandez
italian
german
danez
0
2 000 km

IMPERIALISMUL: NOI ACTORI ŞI OPOZIŢII

NOI IMPERIALISME: STATELE UNITE ŞI JAPONIA

Apariţia noilor puteri dinamice şi expansioniste, avântul contestaţiilor naţionaliste, impactul criticilor socialiste ale imperialismului sunt tot atâtea elemente care par a atenua dominaţia europeană în preajma războiului. „Bătrânul continent" trebuie într-adevăr să ţină cont de intrarea în scenă a tinerelor puteri ale căror ambiţii crescânde lezează propriile lor interese. Modelul cultural european începe să suporte concurenţa stilului de viaţă american. Este evocat din ce în ce mai frecvent în Europa „enormul soare capitalist" (Jean Jaurès), această Americă a lui Carnegie, Morgan, Rockefeller. În plin avânt, susţinut de o piaţă internă gigantică, fondându-şi prosperitatea pe un liberalism individual nestăvilit, capitalismul american îşi îndreaptă, la rândul său, privirea spre exterior. Fidelitatea faţă de doctrina Monroe (1823) le face iniţial să se întoarcă spre America Latină şi zonele maritime ale „emisferei occidentale": Statele Unite îşi făuresc astfel un imperiu în Caraibe şi în Oceanul Pacific. Vechii doctrine „America americanilor" a preşedinţilor Taft şi Theodore Roosevelt i se adaugă o completare imperialistă: este de datoria Statelor Unite să asigure ordinea pe întregul continent american. Este politica *Big stick*, făcută posibilă de dinamismul crescând al flotei de război a Statelor Unite între 1890 şi 1911.

Din 1898, americanii anexează Insulele Hawaii şi eliberează Cuba, la cererea coloniştilor revoltaţi contra Spaniei. În timp ce insula producătoare de zahăr intră în relaţie de dependenţă după înfrângerea vechilor colonizatori, SUA anexează Porto Rico şi Insula Guam şi cuceresc Filipinele. Statele Unite intervin şi în Nicaragua (1909) şi Santo Domingo. Politica *Big stick* nu este singurul mijloc utilizat pentru a pune piciorul în teritoriile râvnite. „Unchiul Sam" foloseşte şi „diplomaţia dolarului". Între 1900 şi 1924, comerţul exterior american îşi dublează valoarea, în timp ce peste 6 miliarde de dolari sunt investiţi în străinătate. Între 1897 şi 1914, proprietăţile americane cresc de 7 ori în Antile, de 4 ori în Mexic, de 10 ori în America de Sud. În China, ei îşi extind investiţiile şi susţin noua Republică contra expansionismului nipon.


DOUĂ NOI IMPERIALISME: SUA ŞI JAPONIA ÎNAINTE DE 1914
ALASKA
(cumpărată de la Rusia
în 1867)
HAWAII
INSULA GUAM
FILIPINE
(1898)
STATELE UNITE
MEXIC
CUBA
(1898)
PORTO RICO
(1898)
NICARAGUA
CANALUL PANAMA (1903)
Teritorii sub
dominaţie
Intervenţii
SAHALIN
(1905)
RUSIA
Transmanciurianul
Manciuria
Sud-manciurianul
(concesiune
obţinută în 1905)
Moukden
Port Arthur
LIAODONG
Vladivostok
Tokyo
JAPONIA
COREEA
(1910)
CHINA
Insulele PESCADORE
(1895)
FORMOSA
(1895)
FILIPINE
Japonia şi
cuceririle sale
Principalele
căi ferate

Chiar şi în Africa, Statele Unite îşi bazează acţiunea pe politica „porţilor deschise", susţinând contrariul politicii „zonelor de influenţă" inaugurate de europeni.

După revoluţia Meiji, Japonia a intrat, de asemenea, în era imperialismului. Dar aceasta din urmă se aplică, aici, unei populaţii supraabundente şi sărace şi unei ţări prea mici şi lipsite de materii prime, constrânsă să exporte cu orice preţ spre a se hrăni. Fruct al alianţelor dintre castele tradiţionale, armată şi mediile de afaceri, expansionismul nipon vizează întâi China, ale cărei bogate provincii de Nord-Est le râvneşte. În 1894 ei distrug flota chineză, ocupă Sudul Manciuriei şi obţin recunoaşterea posesiunii Insulei Formosa. În 1904, expansionismul rus în Manciuria este cel ce suferă atacurile japoneze. După o primă confruntare victorioasă pe continent, operaţiunile se precipită şi, în mai 1905, marina japoneză distruge flota rusă la Tsushima. Prin tratatul de la Portsmouth (SUA) Japonia obţine jumătatea de sud a Insulei Sahalin, concesiunea Guandong-ului şi moşteneşte drepturile Rusiei asupra căilor ferate din sudul Manciuriei. În sfârşit, în 1910, Imperiul Japonez anexează Coreea.

CRITICILE ADUSE IMPERIALISMULUI

În primii ani ai secolului XX, mişcări naţionaliste, unele încă în fază embrionară, altele mai structurate, pornesc lupta împotriva imperialismelor europene. Lipsite de organizare, revoltele filipineză, coreeană, din Tonkin, sunt repede reprimate. Însă, în India ascensiunea naţionalismului cunoaşte o răspândire mai rapidă şi are consecinţe durabile. Puterea britanică face aici faţă unei imense populaţii autohtone unde coexistă conservatorii ostili metodelor europene şi o burghezie prosperă, avidă de putere. În momentul în care Congresul indian, în 1906, adoptă programul Tilak, Gandhi sugerează rezistenţa la toate formele de „progres" introduse de colonizatori. În fine, o „Ligă musulmană pan-indiană" vine să întărească opoziţia în faţa prezenţei străine. În Orientul Mijlociu şi Africa de Nord se elaborează un panislamism curând înlocuit de mişcări naţionaliste tinere: naţionalismul arab dotat cu un Comitet şi un ziar *„Deşteptarea naţiunii arabe"*; partidul „Junilor Turci" în Imperiul Otoman. În Egipt şi Maroc mişcări analoge ies la suprafaţă.

În sfârşit, imperialismul şi colonialismul întâlnesc o critică ideologică ce preia iniţial forma unui anticolonialism liberal, atât în Franţa, cât şi în Marea Britanie. Din multe puncte de vedere, clasele politice sunt divizate sub a Treia Republică, dreapta şi radicalii se opun trimiterii de trupe în afara Europei. Clemenceau declara în 1882: *„Să nu încercăm să ascundem violenţa sub numele ipocrit de*

operă civilizatoare". În Anglia, liberalul Gladstone, ostil colonizării, şi conservatorul Disraeli se înfruntă pe această temă.

Dar criticile cele mai structurate şi vehemente vin din tabăra socialistă. Mai ales în Germania unde Hilferding în *Capitalul financiar* (1910) şi Rosa Luxemburg în *Acumularea capitalului* (1913) pun accentul pe necesitatea care se impune capitalismului monopolist de a cuceri spaţii necapitaliste pentru a supravieţui. Bazându-se pe aceste analize şi pe lucrările lui J. A. Hobson, Lenin arată în *Imperialismul, stadiul suprem al capitalismului* (1916), cum capitalismul a devenit o putere mondială şi monopolistă, ale cărei contradicţii şi rivalităţi duc în mod direct la confruntarea armată.

MARELE CATACLISM AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1914-1923)

PARTEA a II-a

TENSIUNILE INTERNAŢIONALE (SFÂRŞITUL SEC. XIX - 1914)

Capitolul 5

Sistemul internațional conceput de cancelarul german Bismarck în scopul asigurării supremației germane pe continentul european şi al împiedicării unei revanşe franceze dispărea în 1890. De atunci marile puteri sunt grupate în două blocuri antagoniste: Tripla Alianță (Germania, Austro-Ungaria, Italia) şi Tripla Înțelegere (Franța, Rusia, Marea Britanie). Începând cu 1904-1905 rivalități din ce în ce mai puternice opun principalele puteri europene. În timp ce Franța şi Germania se confruntă în privința Marocului, Austro-Ungaria şi Rusia se lansează într-o crâncenă luptă pentru a câştiga influența în Balcani, deveniți în 1914 „butoiul de pulbere" al Europei. Atentatul de la Sarajevo în Bosnia, oferă guvernului de la Viena ocazia de a regla definitiv conturile cu Serbia şi de a restrânge influența rusă în peninsula balcanică. Însă acutizarea tensiunilor şi jocul aliațelor transformă această criză regională într-un conflict militar la scară europeană. Declanşarea războiului în august 1914 este rezultatul tensiunilor întreținute de multă vreme de jocul marilor puteri şi clientelei acestora. Dacă responsabilitățile majore incumbă fără îndoială Austro-Ungariei şi Rusiei, nici unul din marii actori europeni nu este complet străin crizei.

FORMAREA BLOCURILOR (1872-1907)

O EUROPĂ DOMINATĂ DE GERMANIA LUI BISMARCK (1871-1890)

Victorioasă asupra Franţei în 1871, Germania îşi exercită timp de două decenii dominaţia în Europa, rezultat al abilei politici duse de cancelarul său, prinţul Bismarck. Om al vechiului regim, acesta practică o diplomaţie ce vizează conservarea unei ordini internaţionale considerată favorabilă Imperiului German şi urmăreşte în această perspectivă trei obiective fundamentale:

- Menţinerea unei solidarităţi tactice între suveranii „legitimi", preocupaţi de a împiedica progresul ideilor „revoluţionare" şi emanciparea minorităţilor naţionale. În acest scop s-a încheiat în 1872 înţelegerea celor trei împăraţi: suveranul german, împăratul Austriei şi ţarul.

- Păstrarea echilibrului puterilor, controlând schimbările ce afectează *status quo*-ul teritorial al Europei şi veghind ca din aceste mutaţii nici unul din marii actori ai scenei internaţionale să nu tragă avantaje decisive asupra celorlalţi. Astfel, în timp ce după victoria lor asupra Imperiului Otoman, ruşii ameninţau să-şi întindă dominaţia asupra Balcanilor (tratatul de la San Stefano, 1877), lovind direct în ambiţiile austro-ungare în zonă şi în interesele britanice în Mediterana, Bismarck îşi foloseşte toată forţa pentru a face pe cei interesaţi să accepte o soluţie de compromis. La Congresul internaţional de la Berlin din 1878, arbitrajul „cancelarului de fier" permite Angliei şi Austriei să obţină compensaţii, în timp ce Rusia îşi vede influenţa limitată.

- Izolarea diplomatică a Franţei, de a cărei voinţă de revanşă Bismarck se teme, stabilind în jurul ei o reţea de alianţe. Rolul cel mai important îl are Tripla Alianţă, realizată în 1882. Austro-Ungaria, care a ştiut să se menajeze după victoria prusacă de la Sadowa (1866) şi Italia, ale cărei proiecte în Tunisia au fost spulberate de intervenţia franceză din 1881, intră alături de Germania într-un sistem de alianţe defensive care prevede o susţinere militară din partea celorlalte puteri în cazul în care una dintre ele ar fi atacată. Pentru a completa acest dispozitiv, el semnează cu Rusia un tratat secret, aşa-zis de „contra-asigurare" care promite ţarului sprijinul Germaniei în problema strâmtorilor. În acelaşi timp, el întreţine bune relaţii cu Marea Britanie. Franţa nu poate deci conta pe nici un ajutor în caz de război cu Germania. Dar sistemul este fragil, pentru că depinde

de păstrarea secretului şi de o partajare a influenţelor pe care tendinţele imperialiste crescânde de la sfârşitul secolului o fac să devină caducă.

CĂTRE BIPOLARIZAREA EUROPEI

După suirea pe tron a lui Wilhelm al II-lea şi retragerea forţată a lui Bismarck (1890), noul împărat german renunţă la a face să coexiste în acelaşi sistem de alianţe Austro-Ungaria şi Rusia, a căror rivalitate se accentuează în Balcani. Refuză deci să reînnoiască tratatul de contra-asigurare, ceea ce va încuraja pe Alexandru al III-lea - chiar dacă foarte ostil regimului republican - să caute sprijinul Franţei. Apropierea va fi favorizată de nevoile Rusiei de capitaluri pe care le pot furniza cu uşurinţă băncile şi micii depunători francezi. După doi ani de dificile negocieri, alianţa franco-rusă, completată de o convenţie militară, devine efectivă la sfârşitul anului 1893. În anii următori se produce o apropiere între Italia - totuşi membră a Triplei Alianţe - şi Franţa: acordul asupra Tunisiei (1896), acordul comercial din 1898, care pune capăt a zece ani de „război vamal", acordul de retragere reciprocă în caz de intervenţie franceză în Maroc şi italiană în Tripolitania (1900), în sfârşit promisiunea secretă dată de guvernul de la Roma de a nu intra în război împotriva Franţei în cazul unui conflict provocat de Germania.

Această politică vizând, din partea Franţei, a rupe încercuirea germană, are drept principali artizani pe miniştrii afacerilor externe Ribot, Hanotaux şi Théophile Delcassé. Chiar la începutul secolului XX, acesta din urmă reuşeşte să înnoade relaţii amicale cu Anglia, după ce în 1898 cele două puteri coloniale fuseseră pe punctul de a intra în război pentru controlul Nilului Superior (afacerea Fachoda). Raţiunile acestui reviriment ţin de vădita neplăcere cu care britanicii privesc concurenţa comercială germană şi deciziile lui Wilhelm al II-lea de a-şi dota ţara cu o flotă de război capabilă de a rivaliza cu cea britanică. După ce au dezamorsat ostilitatea opiniei publice din ambele ţări prin schimburi de vizite - succesorul reginei Victoria, Eduard al VII-lea vizitează Parisul în 1902, iar preşedintele Loubet, însoţit de Delcassé îi întoarce vizita un an mai târziu - cele două ţări semnează în aprilie 1904 o serie de acorduri reglând definitiv litigiile lor coloniale: este ceea ce se va numi „Antanta cordială", venită să le lege din ce în ce mai strâns soarta în anii ce vor veni.

Un ultim pas rămâne de făcut pentru ca un bloc opus Triplei Alianţe să se nască: lichidarea contenciosului ce opune în Asia Centrală (Persia şi Afganistan) şi în Extremul Orient, Marea Britanie şi Imperiul Ţarist. Aceasta se va realiza în 1907. La această dată Europa este divizată în două blocuri rivale: Tripla Înţelegere

contra Triplei Alianţe. Franţa a reuşit astfel o răsturnare de situaţie a poziţiei sale diplomatice, ameninţând la rândul său Germania cu încercuirea şi ruinând definitiv savantul echilibru realizat de Bismarck. Această bipolarizare a bătrânului continent, prelungită de rivalităţile imperialiste născute din expansiunea economică a sfârşitului secolului XIX, va duce la mari tensiuni internaţionale.

DE LA CONFLICTELE DE INTERESE LA CRIZE

TERENURILE DE CONFRUNTARE ALE TENDINŢELOR IMPERIALISTE

Repudiind moştenirea lui Bismarck, împăratul Wilhelm al II-lea lansează ţara sa într-o politică mondială expansionistă (Weltpolitik), ce urmăreşte să asigure Germaniei - devenită după SUA o doua putere industrială mondială - poziţii strategice, materii prime, debuşeuri comerciale şi zone de investiţii pentru capitalurile sale. Progresul realizat în dauna lor de oamenii de afaceri germani nelinişteşte profund pe britanici, concuraţi pe toate continentele, ba chiar şi pe propriul teritoriu, de produsele unei industrii mai moderne şi mai bine structurate decât a lor. Dezvoltarea flotei de război, decisă de Wilhelm al II-lea şi pusă în practică de amiralul von Tirpitz constituie un alt subiect de preocupări pentru Londra. Interesele germane se confruntă şi cu cele franceze, atât în Europa (Italia, Belgia, etc.), cât şi în Africa şi Asia.

Rivalităţile sunt în mod special vii în Balcani, unde dispariţia Imperiului Otoman lasă câmp liber marilor puteri regionale. Învinsă în Extremul Orient de Japonia, zdruncinată de revoluţia din 1905, Rusia încearcă să obţină un succes în această zonă şi reînnoadă cu politica sa tradiţională de protecţie a slavilor din Balcani, care speră că-i va deschide într-o zi accesul la „mările calde". Ea intră deci din ce în ce mai puternic în conflict cu interesele Austro-Ungariei, ale cărei tendinţe expansioniste în direcţia Mării Egee se află în contradicţie cu gravele dificultăţi interne şi, totodată, cu avântul mişcărilor naţionaliste ale slavilor de sud (croaţi, sloveni, bosniaci), care văd în mica Serbie independentă a regelui Petru I nucleul unui viitor stat „iugoslav". Astfel, anumiţi conducători de la Viena

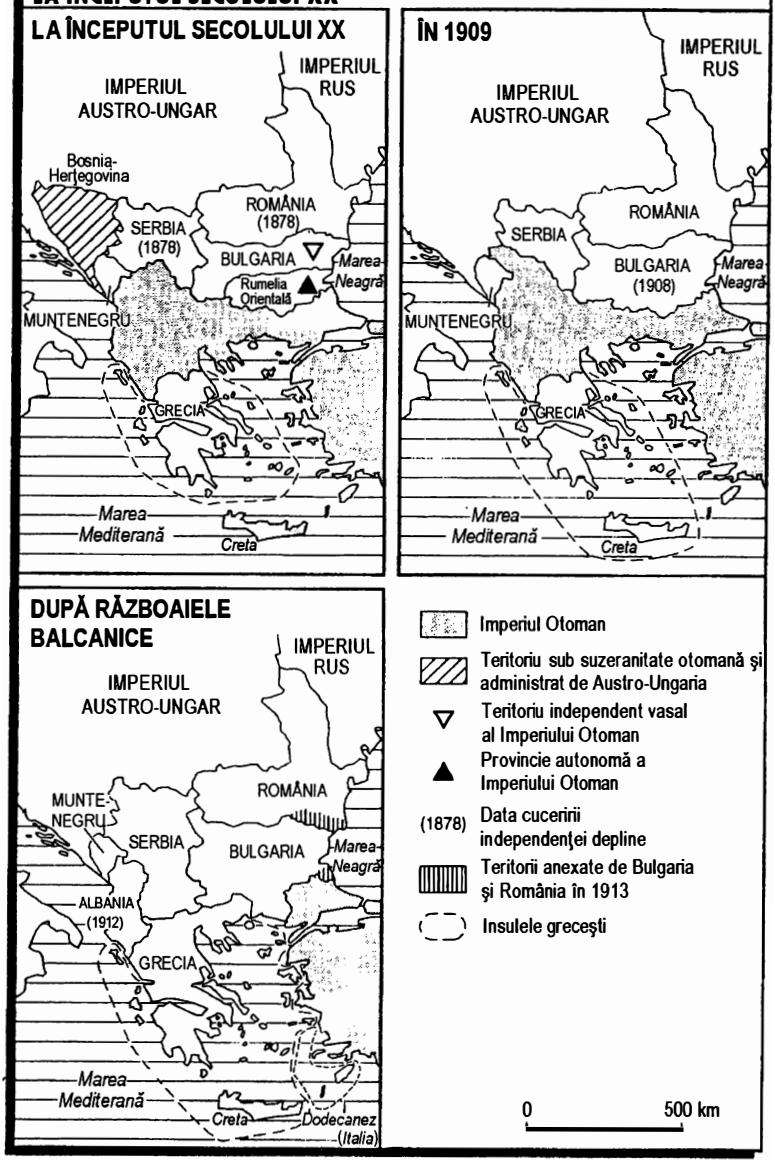
plănuiesc în mod serios să elimine Serbia, protejata Rusiei. Aceste rivalităţi politice sunt dublate de conflictele economice opunând interesele franceze şi ruseşti, pe de o parte, austro-ungare şi germane, pe de altă parte. Mai mult, începând cu primii ani ai secolului XX, tânărul imperialism italian tinde de asemenea să pună piciorul în regiune (litoralul dalmat, Albania), ceea ce nelinişteşte cu atât mai mult guvernul de la Viena, cu cât asistăm în acelaşi timp în Italia la trezirea revendicărilor iredentiste, privitoare la teritoriile rămase sub dominaţie austriacă (Trentin, Trieste).

CONFLICTELE DIN MAROC ŞI BALCANI (1905-1914)

Chestiunea marocană opune în două rânduri Franţa şi Germania. Este evident că temându-se de politica de încercuire dusă de Delcassé, guvernul de la Berlin îşi asumă riscul de a declanşa în 1905 „prima criză marocană". Pentru germani, nu este vorba de a ocupa militar această ţară, ci de a prezerva interesele lor economice şi comerciale rivale celor franceze, în momentul în care Franţa se pregăteşte să-şi extindă dominaţia asupra ansamblului Maghreb-ului. Pentru a împiedica pe francezi să-şi realizeaze „proiectele agresive", cancelarul von Bülow îl determină pe împărat să facă o vizită la Tanger în martie 1905. Prezentându-se drept apărător al libertăţii marocane, Wilhelm al II-lea pronunţă aici un discurs viguros, al cărui conţinut, deformat de presă, provoacă o vie tensiune între cele două ţări. Ameninţarea războiului şi „bluff"-ul practicat de Berlin îl constrâng pe Delcassé să-şi dea demisia, însă conferinţa internaţională ţinută la Algésiras în 1906 este favorabilă intereselor Franţei, susţinută de Anglia şi Rusia. Germanii revin cu insistenţă în 1911. În momentul în care Franţa intervine militar în Maroc, ei trimit o navă de război să ancoreze în portul Agadir. Războiul este de puţin evitat graţie sprijinului britanic şi supleţei preşedintelui Consiliului francez, Joseph Caillaux, care acceptă să abandoneze Germaniei teritorii în Congo în schimbul neintervenţiei acesteia în Maroc.

O serie de crize zguduie şi Balcanii începând cu 1908-1909. Austro-Ungaria, care a decis la această dată să anexeze provincia otomană Bosnia-Herţegovina se confruntă cu Serbia, susţinută de Rusia. Dar guvernul francez refuză să considere aplicabilă acestei chestiuni alianţa cu Rusia şi sfătuieşte la moderaţie pe sârbi, care se înclină. În octombrie 1912 izbucneşte războiul între Imperiul Otoman şi micile state din sudul Balcanic - Bulgaria, Grecia, Muntenegru, Serbia - grupate într-o „ligă balcanică". Victorioasă asupra turcilor, aceasta este

EVOLUȚIA FRONTIERELE ÎN "BUTOIUL CU PULBERE" BALCANIC LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX



obligată să accepte arbitrajul marilor puteri, preocupate să menţină o aparenţă de echilibru în regiune, şi să se mulţumească cu împărţirea Macedoniei şi a Traciei, Serbia trebuind să renunţe în ce o priveşte, sub presiunile Vienei, să anexeze Albania, transformată în principat independent.

Anul următor se declanşează un nou război balcanic, opunând de această dată, pentru împărţirea prăzii, Bulgaria, susţinută de Austria, celorlalte învingătoare ale Turciei, ajutate de România. Înfrânţi, bulgarii fac apel la Viena, care ezită înainte de a urma recomandările de prudenţă formulate de Wilhelm al II-lea. Tratatul de la Bucureşti (august 1913) nu lasă Bulgariei decât o îngustă ieşire la Marea Egee şi realizează împărţirea Macedoniei între Grecia şi Serbia, în timp ce România îşi lărgeşte spre Sud provincia sa Dobrogea. În cursul acestor trei crize, Franţa şi Germania nu au acordat decât un sprijin slab aliaţilor lor respectivi, ceea ce a permis evitarea declanşării unui război general. Totuşi, Balcanii rămân în 1914 un butoi cu praf de puşcă, gata să explodeze în orice moment.

DECLANŞAREA RĂZBOIULUI

ÎNARMAREA

Repetarea şi agravarea crizelor internaţionale creează în Europa o psihoză războinică ce duce la consolidarea blocurilor. Chiar dacă Italia, ale cărei interese şi ambiţii balcanice se ciocnesc din ce în ce mai pregnant cu cele austro-ungare, devine o aliată nesigură a imperiilor centrale, în 1912 este reînnoită Tripla Alianţă. În acelaşi an, noi acorduri militare franco-ruse prevăd că, în caz de război, armata ţarului ar trebui să ia ofensiva, de o manieră care să uşureze frontul occidental. Pe de altă parte, un plan de cooperare militară şi navală franco-britanic este elaborat. În fine, Poincaré dă în toamna lui 1912 o interpretare largă alianţei cu Rusia: Franţa o va susţine pe aceasta în eventualitatea unui atac german, chiar dacă războiul are la origine un conflict în Balcani.

În cele două tabere, cursa înarmării şi creşterea efectivelor disponibile iau o alură neliniştitoare. Germania majorează bugetul său militar din 1911-1912, decide anul următor creşterea efectivelor sale din timp de pace de la 600 000 la

800 000 de oameni şi accelerează programul de înarmare a flotei. Austro-Ungaria adoptă, una după alta, legi militare (1912 şi 1913) urmărind de asemenea consolidarea dispozitivului său defensiv, iar palamentul francez votează în 1913 „legea celor trei ani" care permite punerea pe picior de război a 750 000 de oameni. În fine, în timp ce fiecare din viitorii beligeranţi îşi dezvoltă şi modernizează materialul de luptă (şi mai ales artileria grea), Rusia adoptă un mare program de reorganizare a armatei sale.

CRIZA INTERNAŢIONALĂ DIN VARA LUI 1914

Pe 28 iunie 1914, în timp ce vizita, în cursul unor mari manevre oraşul Sarajevo din Bosnia, arhiducele moştenitor Franz-Ferdinard este asasinat de un student bosniac, Princip, membru al unei societăţi secrete legate de mişcarea naţionalistă „iugoslavă". Guvernul de la Belgrad nu are, probabil, nici un amestec în afacere, însă anumiţi ofiţeri sârbi au participat la pregătirea atentatului. Astfel, deşi împăratul Franz Iosif pare a fi el însuşi mai degrabă înclinat spre prudenţă, guvernul şi statul major de la Viena estimează că a sosit momentul de a profita de acest pretext pentru a regla definitiv conturile cu Serbia.

După ce a obţinut, pe 5 iulie, sprijinul lui Wilhelm al II-lea, guvernul austro-ungar pregăteşte un ultimatum care nu este remis Serbiei decât pe 23, în momentul în care preşedintele Republicii franceze, Poincaré, şi preşedintele Consiliului, Viviani, în vizită oficială la Sankt-Petersburg, se îmbarcă pentru a se întoarce în Franţa, ceea ce face foarte dificile comunicaţiile între conducătorii celor două ţări. Berlinul şi Viena sperau într-adevăr, acţionând extrem de repede, să circumscrie conflictul în Balcani şi premeditaseră termenii ultimatumului într-un mod pe care guvernul sârb nu-l putea accepta. De fapt, numai articolul 6, care cerea participarea funcţionarilor austrieci la ancheta desfăşurată în Serbia pentru a determina responsabilităţile asupra atentatului, a fost respins de Belgrad. Aceasta a fost suficient pentru ca Austria să declare pe 28 iulie război Serbiei şi curând să-i bombardeze capitala.

Rusia nu poate, ameninţată fiind cu pierderea întregii sale influenţe în Balcani, să lase strivit protejatul său sârb fără a reacţiona. Având deja asigurările lui Poincaré şi conştientă de încetineala preparativelor sale, ea începe prin a mobiliza pe 29 parţial armata, înainte de a proceda pe 30 la mobilizarea generală. Din acest moment, în timp ce guvernele francez, german şi britanic au mai degrabă tendinţa de a frâna evenimentele, din ce în ce mai mult vor fi militarii cei

care, din grija de a nu scăpa situaţia din mână, au greutate din ce în ce mai mare în luarea deciziilor, declanşând astfel un mecanism ireversibil.

ANGRENAJUL

În faţa acestei escaladări a pericolelor, mişcarea pacifistă se găseşte paralizată de ezitările şi sciziunile conducătorilor socialişti şi sindicalişti. În Franţa SFIO (Secţiunea franceză a Internaţionalei muncitoreşti) şi CGT (Confederaţia generală a muncii) organizează în comun manifestaţii împotriva războiului fără a reuşi să cadă de acord în privinţa unei greve generale. Asasinarea lui Jaurès pe 31 iulie de către naţionalistul Raoul Villain seamănă nelinişte în tabăra pacifiştilor, lăsând câmp liber partizanilor „sacrei uniuni". Până într-atât încât ministrul de interne Malry nu are nici măcar nevoie să procedeze la arestările militanţilor pacifişti prevăzute în instrucţiunile din „carnetul B". În Germania, social-democraţia lasă ataşamentul său pentru pace deoparte faţă de ura pentru autocraţia ţaristă şi asigură pe cancelarul Bethmann-Hollweg că nu va face nimic pentru a-i stânjeni acţiunile. Pretutindeni, stupoarea şi resemnarea popoarelor nu întârzie să se transforme în hotărâre - dacă nu chiar în veritabil entuziasm, cum vor tinde să acrediteze ideea scrierile naţionaliste redactate ulterior - în faţa inevitabilului unui război despre care toţi erau convinşi că va fi scurt.

Pe 31 iulie Germania somează Rusia să-şi revoce mobilizarea şi adresează un ultimatum Franţei. Neobţinând răspuns, ea decretează pe 1 august mobilizarea generală şi, în aceeaşi zi, în timp ce Franţa mobilizează la rândul ei, declară război Rusiei. Pe 2, ea cere Belgiei dreptul de liberă trecere pentru trupele sale şi pe 3 angajează ostilităţile împotriva Franţei. De partea Triplei Alianţe, Italia şi România, care nu sunt legate decât prin alianţe defensive, consideră că împrejurările în care se declanşează războiului nu le obligă să intervină. În ce priveşte guvernul britanic, decis în majoritate să sprijine Franţa, acesta nu a vrut să se angajeze prea devreme pentru a nu încuraja intransigenţa Parisului şi Sankt-Petersburgului şi a înmulţit tentativele de conciliere. Numai invazia Belgiei de către trupele germane, revoltând opinia publică britanică, spulberă ultimele opoziţii în sânul cabinetului. Pe 4 august Regatul Unit declară război Germaniei. În mai puţin de două săptămâni criza balcanică se transformă într-un conflict generalizat, preludiu al Primului Război „mondial" din istorie.

PROBLEMA RESPONSABILITĂŢILOR

Războiul a fost oare declanşat în mod deliberat de o putere anumită sau de un grup de puteri? De fapt, Tripla Alianţă şi Tripla Înţelegere au responsabilităţi împărţite.

DE PARTEA PUTERILOR CENTRALE

S-a pus accentul cel mai des pe rolul Germaniei. S-a pretins că exista o legătură incontestabilă între tendinţele imperialiste ale Reich-ului şi setea de putere a mediilor de afaceri germane, pe de o parte, şi declanşarea războiului, pe de altă parte. Nu este mai puţin adevărat că Wilhelm al II-lea nu şi-a iertat de a fi „abandonat" Viena în anul precedent, cu ocazia celui de-al doilea război balcanic. În timpul izbucnirii crizei din vara lui 1914, el părea hotărât să susţină aliatul său austriac şi, chiar dacă nu dorea cu adevărat războiul general, a acceptat acest risc, dacă cu acest preţ trebuia plătită lichidarea diferendului sârbesc. De altfel, statul major considera momentul ca fiind favorabil Germaniei. Dacă războiul este inevitabil - iar împăratul nu a pierdut ocazia de a proclama inevitabilitatea conflictului - cea mai bună soluţie nu era de a profita de un avantaj care ulterior s-ar putea diminua, având în vedere şi aplicarea planului de reorganizare a armatei ruse? Astfel se explică intransigenţa germană în zilele următoare atentatului de la Sarajevo şi „cecul în alb" dat guvernului de la Viena în timpul pregătirii ultimatumului către Serbia, Reich-ul preluând riscul unui conflict generalizat nu în scopul unei cuceriri, ci pentru a rupe ceea ce el considera o manevră de „încercuire" din partea Antantei.

Rezultă deci că elementul determinant în dezvoltarea crizei a fost fără îndoială iniţiativa Austro-Ungariei, ferm hotărâtă să lichideze cu Serbia şi cu primejdia pe care o constituiau pentru Imperiul Habsburgilor aspiraţiile la unitate ale slavilor de sud. Viena a cântărit riscurile: război local în mod sigur, război european posibil, dacă nu probabil. Însă insistenţa agitaţiei naţionaliste slave nu risca în mod şi mai sigur să provoace dezmembrarea Imperiului şi prăbuşirea regimului?

Asigurată acum de sprijinul fără rezerve al Germaniei, convinsă că problema „iugoslavă" se va pune oricum, chiar dacă se găseşte provizoriu o soluţie de

compromis, Austria alege în mod deliberat o lovitură de forţă. Spre deosebire de celelalte puteri în cauză, ea este într-adevăr confruntată cu o problemă vitală pentru care şi acţionează în consecinţă.

DE PARTEA ANTANTEI

Atitudinea rusă a fost de asemenea hotărâtoare. Umilită în 1909 prin anexarea Bosniei-Herţegovina de către Austro-Ungaria, ezitantă în 1912 şi 1913. În 1914 Rusia ţine piept provocării şi acceptă riscurile unui conflict generalizat pentru a împiedica ca „protejata" sa, Serbia să devină prada Imperiului Habsburgic. Să acţioneze altfel ar fi însemnat să-şi piardă influenţa printre slavii din Balcani şi un eşec suferit în acest domeniu - după cel suferit în încercarea de expansiune în Orientul Mijlociu - ar fi dat o lovitură decisivă regimului, slăbit de revoluţia din 1905. În plus, chiar dacă nu este pregătită din punct de vedere militar, situaţia sa este în acest domeniu mult mai bună ca acum cinci ani.

În egală măsură, trebuie avută în vedere poziţia Franţei. Se pare, într-adevăr, că Sankt-Petersburgul a fost susţinut cu mai multă tărie de Paris decât în decursul crizelor precedente. În iulie 1914, preşedintele Poincaré l-a primit pe ţar. Nu este imposibil, deşi Poincaré a negat după aceea, ca preşedintele să fi dat „asigurări" guvernului rus, cu privire la atitudinea Franţei în eventualitatea agravării crizei. Oricum, guvernul francez a acţionat energic în susţinerea aliatului său, consolidându-şi sistemul de relaţii diplomatice.

În fine, ezitările Marii Britanii, despre care era greu de apreciat până în ultimul moment dacă va alege războiul sau neutralitatea, au putut duce la a încuraja puterile centrale în politica lor de intimidare. Nefiind legată prin nici un tratat de prietenele sale de pe continent, Anglia putea foarte bine să se mulţumească să stea în expectativă. Iar dacă ea se va angaja în ultimul moment, va fi pentru a salvgarda echilibrul european, o victorie a Germaniei asigurând acestei puteri hegemonia continentală. Violarea neutralităţii Belgiei va oferi miniştrilor partizani ai ideii intervenţiei ocazia de a acţiona, sprijiniţi şi de opinia publică, sensibilizată de presă. Însă este deja prea târziu pentru a frâna mecanismul ce conducea la război. Nu va mai rămâne Angliei decât să se alăture alianţei franco-ruse, în timp ce o atitudine mai decisă, numai cu câteva zile mai devreme ar fi putut probabil (este opinia lui Pierre Renouvin) face Germania să bată în retragere.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1914-1918)

Capitolul 6

Iluzia unui război scurt se risipeşte încă din toamna lui 1914 o dată cu eşecul primelor mari ofensive din vest şi din est. Începând cu sfârşitul lui 1914, frontul se stabilizează şi războiul se transformă într-unul poziţional. În aceste condiţii, războiul îşi schimbă dimensiunile. Fiecare tabără caută să-l câştige găsindu-şi aliaţi capabili să rupă echilibrul forţelor sau utilizând arma războiului economic care necesită instaurarea economiilor de război. Lungimea conflictului şi oboseala maselor provoacă în 1917 o serie de crize grave: revolte, frământări sociale, dezvoltarea unui curent pacifist. Pentru a le depăşi, beligeranţii au recurs la guverne de mână forte ce acţionează în manieră autoritară. Conştienţi că intrarea în război a Statelor Unite şi eficacitatea blocadei îi condamnă la înfrângere, germanii lansează o serie de ofensive pentru a forţa victoria înainte de a fi prea târziu, la începutul lui 1918. Eşecul acestor ofensive va duce la victoria Antantei în noiembrie 1918.

EŞECUL RĂZBOIULUI DE MIŞCARE (1914-1917)

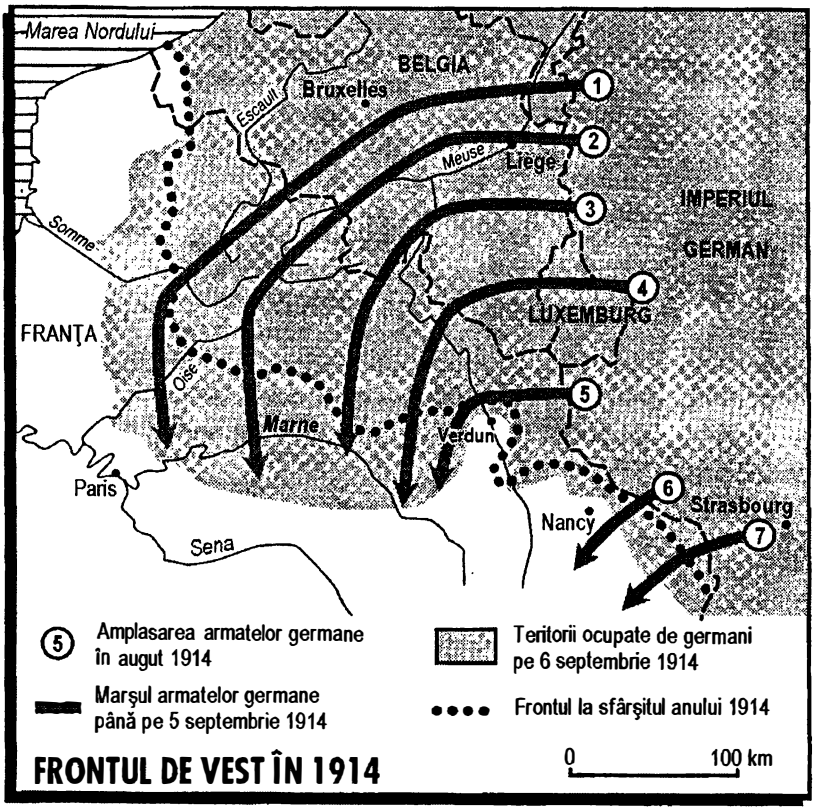
ILUZIA RĂZBOIULUI SCURT

În 1914, ansamblul ţărilor beligerante estimează că războiul va fi scurt. Planul german, numit planul Schlieffen, prevede, pentru a evita o bătălie pe două fronturi, zdrobirea Franţei în 6 săptămâni prin invadarea Belgiei neutre pentru a ataca Franţa prin Nord, înainte de a se întoarce împotriva Rusiei. Pentru a realiza acest obiectiv, germanii contează pe forţa de foc a artileriei grele. Planul francez al generalului Joffre vizează o ofensivă în Alsacia şi în Lorena pentru a rupe în două armata germană. Neîncrezători în artileria grea, francezii se bazează pe entuziasmul infanteriştilor.

Antanta posedă o superioritate numerică asupra Puterilor Centrale: 196 divizii de infanterie faţă de 155, 34 divizioane de cavalerie faţă de 21. Însă armata germană este mai bine antrenată, mai disciplinată şi posedă cadre de calitate, în timp ce armatele Antantei nu au o comandă unică şi sunt de valori inegale. Pe planul materialului superioritatea aparţine Puterilor Centrale. În revanşă, în domeniul naval, flota engleză (prima din lume) şi cea franceză (a patra din lume) surclasează flota germană.

În fine, forţele morale prezintă fisuri în cele două tabere. În Franţa, în Anglia, în Germania se manifestă un patriotism aproape fără fisuri. Este „sacra uniune" care face ca în Franţa şi în Germania, socialiştii şi sindicaliştii, în principiu ostili războiului, să se ralieze în masă ideii de apărare naţională, considerând că ţara lor a fost cea agresată. Însă, în Austro-Ungaria, slavii nu vor să se lupte pentru împărat. De asemenea, în Rusia, o opoziţie la ideea de război se dezvoltă în cercurile liberale şi printre muncitorii revoluţionari.

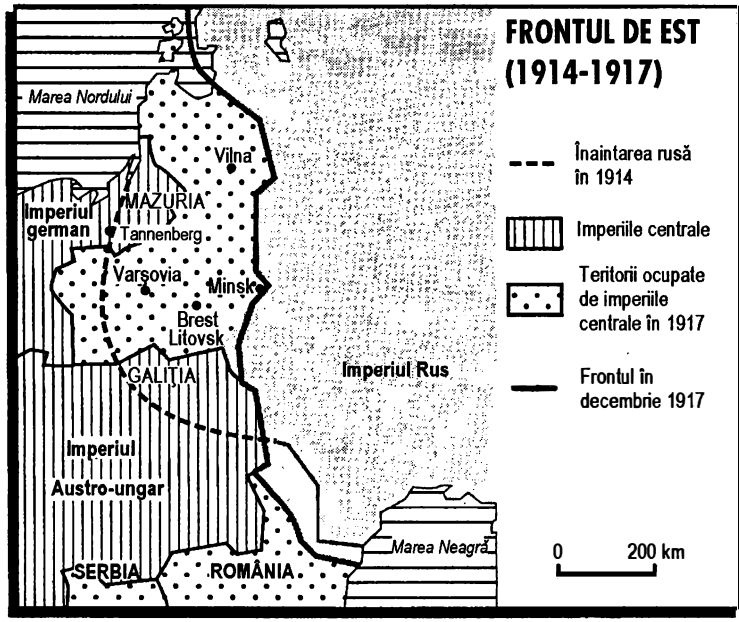
Din august 1914, ofensivele franceze în Alsacia şi Lorena eşuează în faţa forţei artileriei germane. Planul Schlieffen pare însă să reuşească: germanii intră în Belgia, invadează Nordul Franţei şi se îndreaptă spre Paris, transformat în fortăreaţă de generalul Galieni. Însă o contraofensivă opreşte avansarea germană: generalul Galieni lansează trupele din Paris asupra flancurilor coloanelor germane în marş spre sud. Este bătălia de la Marna, care durează de pe 6 pe 13 septembrie, şi la capătul căreia germanii sunt constrânşi să se retragă până la l'Aisne. Neputând străpunge frontul, cei



FRONTUL DE VEST ÎN 1914

doi adversari încearcă atunci o încercuire prin vest. Rezultă o alunecare a frontului către nord, care a fost denumită „cursa către mare", chiar dacă nu marea era obiectivul. Ea se încheie în noiembrie 1914 prin lupte înverşunate, „la mêlée des Flandres". La jumătatea lui noiembrie, cei doi adversari, incapabili să se învingă unul pe celălalt, se stabilizează faţă în faţă, de la Marea Nordului la frontiera elveţiană. Orice speranţă a unui război scurt s-a spulberat în vest.

În est, ruşii au pornit în august o ofensivă în Prusia orientală. Aceasta iniţial victorioasă, este oprită de generalii germani Hindenburg şi Ludendorff în două mari bătălii: Tannenberg (august 1914) şi Lacurile Mazuriene (septembrie 1914). Ruşii încep atunci o retragere spre est care nu va înceta până în 1917. Această înfrângere în faţa Germaniei este compensată de victoriile repurtate împotriva Austriei în Galiţia şi de rezistenţa sârbilor care durează până în 1915. Şi aici, războiul promite să fie de lungă durată.



RĂZBOIUL TRANŞEELOR ÎN VEST

De-aici înainte, statele majore vor cu orice preţ să-şi conserve poziţiile cucerite. Trupele se îngroapă în tranşee săpate direct în pământ şi legate între ele prin şanţuri, trăind în cazemate protejate cu saci de nisip. Este o viaţă penibilă, în noroiul năclăit, fără igienă (soldaţii, care nu se pot bărbieri, primesc în Franţa porecla de „poilus" (păroşi)). Moartea poate surveni în orice moment, adusă de armele cu acţiune la distanţă, grenade, torpile, de acţiunea artileriei cu bătaie lungă, care răscoleşte tranşeele, de utilizarea gazelor toxice.

Un sistem atât de eficace de fortificaţii supune eşecului orice tentativă de străpungere. Totuşi, pentru a răspunde nerăbdării opiniei publice şi a forţa obţinerea unui deznodământ, se încearcă câteva mari ofensive. Precedate de puternice pregătiri de artilerie, sunt de fapt sângeroase şi inutile măceluri: soldaţii trebuie să se caţere peste parapete sub focul inamicului, să taie reţelele de sârmă ghimpată instalate pentru a le stânjeni înaintarea, să „cureţe" cu grenade tranşeele inamice. Toate ofensivele eşuează: cele franco-engleze în Artois şi în Champagne în 1915, aceea a germanilor asupra „pintenului" fortificat de la Verdun din februarie în iunie 1916, care a produs un milion de morţi în ambele tabere; contraofensiva franceză de pe Somme din acelaşi an, ofensiva

„napoleoniană" (conform propriilor termeni) a generalisimului francez Nivelle între l'Oise şi Reims în aprilie 1917 eşuează în două zile, după ce a produs 30 000 de morţi şi 80 000 de răniţi.

MONDIALIZAREA CONFLICTULUI ŞI RĂZBOIUL ECONOMIC

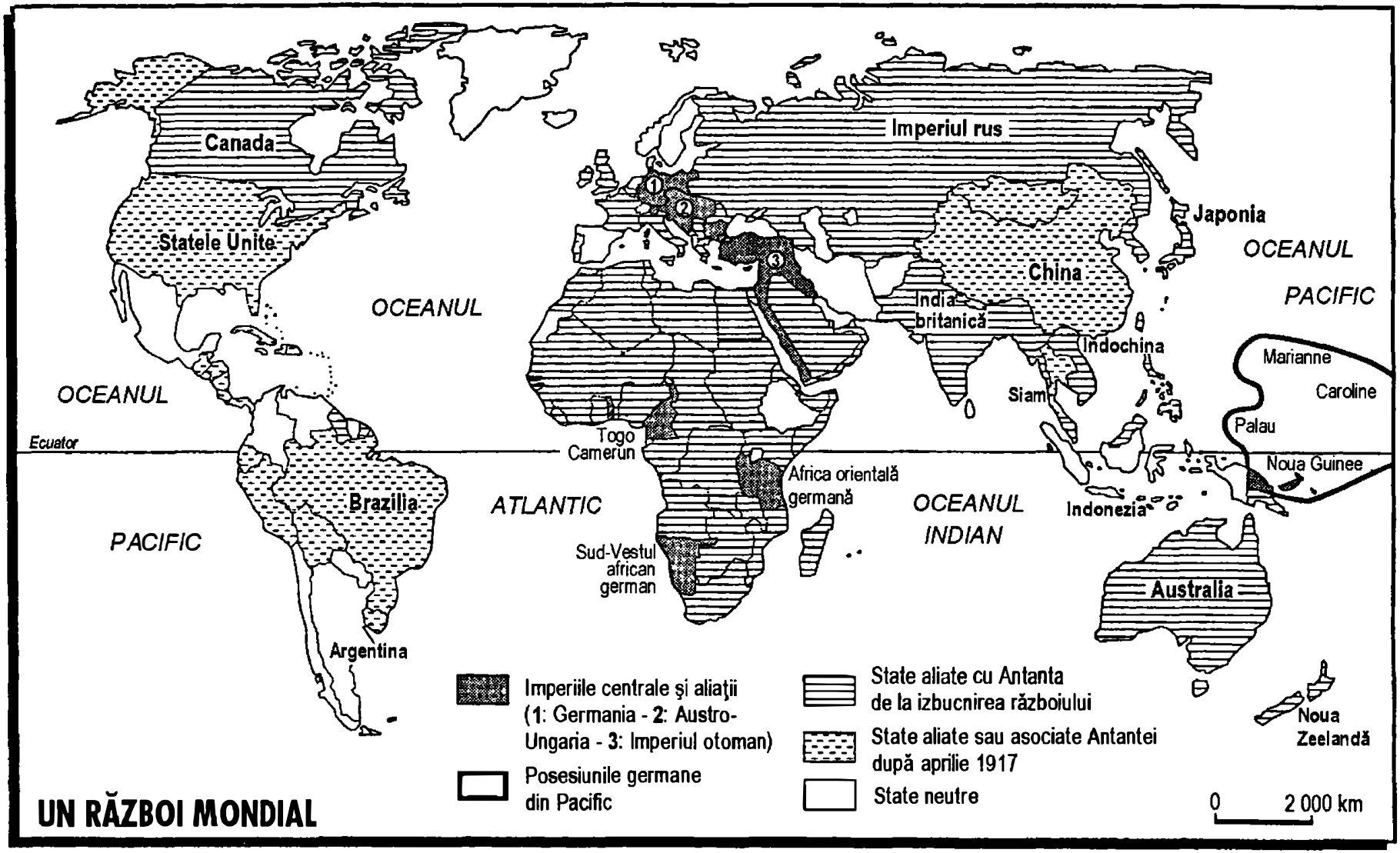
MONDIALIZAREA CONFLICTULUI

În faţa eşecului ofensivelor, fiecare din cele două tabere încearcă să încline în favoarea sa echilibrul de forţe, găsindu-şi noi aliaţi. Puterile Centrale primesc astfel ajutorul Imperiului Otoman în 1914 şi al Bulgariei (1915), a cărei intrare în război provoacă prăbuşirea Serbiei prinsă între două focuri. De partea sa, Antanta primeşte sprijinul Italiei în mai 1915. Aceasta, membră a Triplei Alianţe, se declarase neutră în 1914. Ea deschide apoi o negociere cu ambele tabere pentru a se alătura celei ce-i va promite cele mai mari avantaje teritoriale în momentul încheierii păcii. De asemenea, România în 1916, Grecia în 1917, Statele Unite în acelaşi an, Japonia în 1914, China în 1917 se alătură taberei Antantei. Dacă luăm în considerare prezenţa printre beligeranţi şi a Commonwealth-ului şi Imperiului francez, cea mai mare parte a lumii este de-aici înainte prinsă în război.

Rezultă o extindere a teatrelor de operaţiuni. În Extremul Orient, Japonia atacă posesiunile germane din Pacific (Insulele Marshall, Caroline, Marianne). În Africa franco-englezii ocupă coloniile germane (Togo, Camerun, Africa de Sud-Vest germană). În Orientul Mijlociu englezii lansează ofensive împotriva posesiunilor turceşti din Masopotamia şi Palestina.

RĂZBOIUL ECONOMIC

Încă de la data declaraţiei de război, Anglia şi Franţa au instituit blocada asupra ţărmurilor germane. Este o decizie destul de teoretică însă, căci Puterile Centrale pot fi aprovizionate de neutri (Statele Unite, Olanda, Elveţia, Suedia). Însă, începând din momentul în care devine evident că războiul se va



UN RĂZBOI MONDIAL

prelungi, Antanta devine conştientă de importanţa armei economice: este posibil să se câştige războiul asfixiind economia germană care nu poate trăi fără a importa alimente şi materii prime.

Începând cu prima parte a anului 1915, blocada navală devine din ce în ce mai eficace, condamnând Germania la a nu mai primi nimic direct de pe mare. Şi, în plus, Anglia şi Franţa controlează ferm comerţul ţărilor neutre susceptibile de a aproviziona Germania, neezitând a pune sechestru pe mărfurile transportate de navele acestora sau impunând restricţii comerţului lor, pentru a nu mai dispune de surplusuri exportabile. Deja la sfârşitul lui 1916 blocada făcuse dramatică situaţia economică a Puterilor Centrale.

Germania decide să răspundă blocadei, atacând economia britanică, încă şi mai dependentă de piaţa externă decât cea germană. Din 1915, ea declanşează războiul submarin: orice navă inamică sau neutră care se va afla în apele britanice va fi scufundată de submarinele germane. Această măsură atinge în mod special fructuosul comerţ al Statelor Unite cu ţările Antantei. Mai ales americanii figurează în rândul victimelor torpilelor (naufragiul Lusitaniei în mai 1915). La începutul lui 1917, germanii îşi intensifică acţiunile submarine. Ţelul lor este de a constrânge Marea Britanie, care nu mai dispune de provizii decât pentru trei luni, să ceară pacea înainte ca intrarea în război a SUA să-i aducă un ajutor deciziv. În 6 luni, o treime din flota britanică este scufundată. Însă organizarea transporturilor maritime de către Aliaţi (formaţiuni de convoaie escortate de nave de război), punerea la punct a unor riposte eficace împotriva acţiunii submarinelor (reţele de plase împiedicând ieşirea submarinelor din rada portului Kiel) şi mai ales ajutorul flotei americane ce survine odată cu intrarea în război a SUA în aprilie 1917, condamnă planurile germane la eşec.

ECONOMIA DE RĂZBOI

Pe când la începutul conflictului nimic special nu fusese prevăzut pentru organizarea economiei, estimându-se că războiul va fi scurt, războiul economic care ameninţă supravieţuirea tuturor statelor le constrânge la a interveni în viaţa economică şi socială, în ciuda principiilor liberale profesate. Germania, cea mai ameninţată, este prima care îşi organizează o economie de război sub conducerea industriaşului Rathenau. Iar toţi ceilalţi beligeranţi o imită. Statul creează multiple departamente la conducerea cărora numeşte industriaşi, ingineri, specialişti în finanţe. În Franţa, de exemplu industriaşul din domeniul electricităţii Ernest Mercier este consilierul guvernului în materie de contracte, siderurgistul

Schneider coordonează industria de armament, fabricantul de automobile Citroën este cel care face repartizarea materiilor prime. În mod progresiv, toate domeniile vieţii publice vor trece sub controlul statului. Mai întâi, comerţul exterior: importurile, exporturile, schimburile sunt puse sub control; flotele comerciale sunt rechiziţionate. Statul dirijează repartiţia materiilor prime. Este obligat să le naţionalizeze, ca şi alimentele de altfel. Pentru a asigura fabricarea materialului de război se preocupă de recrutarea mâinii de lucru şi oferă credite industriaşilor. Pentru a evita crizele trebuie să stabilească preţurile, să urmărească salariile şi condiţiile de muncă. La sfârşitul conflictului, statul a devenit principalul cumpărător de bunuri din economia naţională şi dirijorul ei, suprimând în fapt concurenţa şi legile economiei liberale. Însă, pretutindeni, se crede că este vorba doar de o paranteză pe care sfârşitul conflictului o va închide.

CRIZELE DIN 1917

CAUZELE CRIZELOR ŞI MANIFESTAREA LOR

Anul 1917 este acela al oboselii popoarelor în faţa unui conflict ce părea interminabil. Această oboseală cuprinde soldaţii care suportă suferinţele şi pericolele de 3 ani pentru un rezultat pe care nimeni nu-l întrevede, din moment ce operaţiile militare sunt în impas. În spatele frontului populaţia este exasperată, resimţind consecinţele blocadei şi războiului submarin. În Germania, de exemplu, alimentele lipsesc, şi în iarna 1916-1917 se ajunge la instituirea unei raţionalizări severe pe baza asigurării a 1300 de calorii pe zi pentru un muncitor; este „iarna verzei", singura legumă care se mai putea procura cu uşurinţă. Aceeaşi penurie şi de cărbune, care era rezervat industriei de război. Această penurie antrenează o importantă creştere a preţurilor, cu care salariile nu mai ţin pasul. De aici rezultă o scădere a nivelului de trai şi o vie nemulţumire a populaţiei. Impasul militar şi deteriorarea condiţiilor sociale duc la sporirea audienţei slabului curent de opoziţie la război. Acesta se datorează unor fracţiuni ale partidelor socialiste reunite la Zimmerwald în 1915, şi Kienthal în 1916, în Elveţia, pentru a lupta împotriva războiului.

Toate ţările în război cunosc crize profunde. Cea mai gravă este cea care atinge Rusia, unde regimul ţarist se prăbuşeşte. Europa occidentală este şi ea cuprinsă de mişcări de indisciplină militară. În Franţa, în mai 1917, se produc acte de nesupunere, manifestaţii, dezertări, răzvrătiri şi chiar o tentativă de marş asupra Parisului a două regimente din Soissons. Aceste mişcări se explică prin reflexele de supravieţuire ale oamenilor greu încercaţi de ofensivele ucigătoare şi care au sentimentul că sunt sacrificaţi. De asemenea, mişcările de agitaţie ce au cuprins flota germană în vara lui 1917 au drept cauză hrana proastă şi privaţiunile la care sunt supuşi marinarii. În fine, în Italia, în toamna lui 1917, dezastrul militar de la Caporetto, unde frontul italian s-a prăbuşit în faţa austriecilor, este urmat de un val de dezertări.

Pe lângă aceste manifestări de indisciplină se produc mişcări sociale datorate rigorilor iernii 1916-1917, vieţii scumpe, dar şi altor cauze specifice. Iau forma grevelor în Franţa, unde lucrătorii protestează împotriva proiectului guvernamental de a-i trimite pe front, înlocuindu-i cu femei sau muncitori necalificaţi, în Marea Britanie, unde folosirea femeilor în muncile industriale nelinişteşte sindicatele, în Germania, unde grevele ce se nasc din conflicte sociale iau rapid o turnură politică, ajungând la revendicări pacifiste.

În sfârşit, criza culminează cu un puternic val pacifist care rupe consensul „uniunii sacre" stabilite în 1914. La cererea formulată de preşedintele Wilson în decembrie 1916, de deschidere a negocierilor, răspund diverse iniţiative: noul împărat al Austro-Ungariei, Carol I, succesor al lui Franz-Iosif, încearcă să sondeze Aliaţii asupra condiţiilor păcii; cancelarul german Bethmann-Hollweg însărcinează militarii să studieze clauzele unui eventual tratat; în iulie 1917, majoritatea Reichstag-ului votează o moţiune revendicând pacea fără anexiuni sau despăgubiri. În august, papa Benedict al XV-lea lansează un apel la compromis. Această ofensivă întăreşte curentele pacifiste: în Anglia, omul de stat conservator Lordul Lansdowne susţine ideea negocierilor; în Franţa, radicalul Joseph Caillaux devine liderul partizanilor păcii imediate, în timp ce socialiştii aflaţi în minoritate îşi constrâng partidul să rupă Uniunea sacră în 1917 şi să părăsească guvernarea.

SOLUŢIA: GUVERNE DE MÂNĂ FORTE

Pretutindeni, crizele sunt rezolvate de guverne puternice, care, pentru a câştiga războiul, lasă deoparte libertăţile şi principiile democratice. În Germania puterea reală trece în mâinile şefilor militari, Hindenburg şi Ludendorff: este „dictatura statului-major". Acesta domoleşte prin execuţii agitaţiile flotei, pune

capăt grevelor punând uzinele sub autoritatea sa, obţine debarcarea cancelarului Bethmann-Hollweg, vinovat de a fi lăsat să se voteze în Reichstag moţiunea pacifistă şi obţine numirea în locul acestuia a unor personaje lipsite de autoritate pe care le poate controla strâns.

În ţările Antantei ajung la putere oameni energici, care nu pun o valoare prea mare pe principiile în numele cărora luptă democraţiile liberale: Lloyd George în Anglia, Orlando în Italia, Clemenceau în Franţa. De exemplu, sprijinindu-se pe extraordinara popularitate de care se bucură, Clemenceau devine singurul artizan al conducerii războiului, refuzând să informeze Parlamentul (sub pretextul salvgardării secretelor militare), neglijând Consiliul de miniştri (constituit din prieteni personali sau personalităţi şterse) neţinând la curent pe preşedintele Republicii. Politica pe care o duce este aceea a războiului înverşunat până la victorie. Îşi manifestă fermitatea epurând din administraţie şi poliţie pe toţi cei pe care-i acuză de slăbiciune, determinând execuţiile trădătorilor compromişi, dar şi discreditând pacifiştii, asimilaţi trădătorilor. Reintroduce delictul de opinie, determinând arestarea lui Joseph Caillaux şi a fostului ministru de interne Malvy pe care îl acuză de a fi făcut concesii pacifiştilor. În sfârşit, numit în primăvara lui 1917 comandant general, noul comandant al armatei, generalul Pétain pune capăt agitaţiilor din armată prin represiuni (execuţii, arestări), dar şi prin acţiuni ce vizau îmbunătăţirea vieţii soldaţilor şi mai ales prin adoptarea unei noi strategii, defensive, şi renunţarea la atacurile ce generează mari pierderi umane.

Aceste guverne autoritare vor fi cele care vor pune, într-un final, capăt războiului.

SFÂRŞITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1918)

ULTIMELE ASALTURI GERMANE

De la sfârşitul lui 1917, o veritabilă cursă de viteză se angajează între Antantă şi Puterile Centrale. În timp ce Germania este în pragul foametei şi colapsului economic, ajutorul în materiale şi oameni al americanilor începe să se facă simţit în 1918, o dată cu apariţia noilor arme pe care Antanta contează, în special a primelor tancuri. Timpul este numărat pentru germani, care trebuie să ia rapid măsuri pentru a nu pierde războiul.

La sfârşitul lui 1917, Germania repurtează o spectaculoasă victorie în est. Începând din 1914, nu a încetat să împingă înapoi armatele ruse, iar începând cu sfârşitul lui 1916, ameninţă Petersburgul. Revoluţia rusă din februarie 1917 precipită descompunerea armatei ţarului, iar eforturile guvernelor provizorii de a redresa situaţia se arată a fi zadarnice. În noiembrie 1917, cucerirea puterii de bolşevici, care aveau ca lozincă „pacea imediată" conduce în luna următoare la armistiţiul de la Brest-Litovsk apoi la pacea semnată în acelaşi oraş în martie 1918. Rusia renunţă la suveranitatea sa asupra Finlandei, Poloniei, Ţărilor baltice, a căror soartă e pusă în mâinile Puterilor centrale. Ea recunoaşte independenţa Ucrainei, grânarul şi inima industrială a Rusiei, care este de îndată ocupată de armata germană, care găseşte aici cerealele şi materiile prime ce lipseau unei ţări supuse blocadei. Defecţiunea Rusiei antrenează după ea pe aceea a României, care capitulează în mai 1918.

Victorioasă în est, unde totuşi trebuie să menţină un milion de militari ca trupe de ocupaţie, Germania poate concentra toate eforturile sale pe frontul de vest pentru a forţa deznodământul. Între martie şi iulie 1918, ea lansează patru mari ofensive pe Somme, în Flandra, la Chemin des Dames, în Champagne. De fiecare dată, trupele germane repurtează victorii, străpungând frontul aliat, dar nu le pot exploata de o manieră decisivă, în ciuda efectivelor destul de numeroase. Timpul care curge împotriva Germaniei anunţă victoria aliaţilor.

OFENSIVA ALIATĂ ŞI VICTORIA ANTANTEI

În primele luni ale lui 1918, Antanta, respingând fiecare atac german, pregăteşte ofensiva decisivă. În martie, pentru a spori eficienţa acţiunilor militare, Clemenceau a obţinut ca generalul francez Foch să fie însărcinat cu coordonarea armatelor aliaţilor. Pe de altă parte, participarea americanilor la război devine efectivă şi, în iulie 1918, 20 de divizii, comandate de generalul Pershing, sunt gata de a intra în acţiune. În ianuarie 1918, preşedintele SUA definise cu claritate obiectivele sale de război în cele *Paisprezece puncte* care prevăd o diplomaţie deschisă, libertatea navigaţiei maritime, libertatea economică, respectarea principiilor autodeterminării popoarelor în reglementarea litigiilor teritoriale şi problemele coloniale, dezarmarea generală şi crearea unei organizaţii generale a naţiunilor. În fine, uzinele Renault livrează primele tancuri trupelor aliaţilor. În iulie 1918, în timp ce germanii îşi lansează ofensiva în Champagne, generalul Foch decide să-i oprească şi să răspundă imediat printr-o contraofensivă.

Copleşiţi numeric şi pe planul armamentului, germanii, după ce au opus o rezistenţă îndârjită, nu se salvează de la dezastru decât printr-o retragere dificilă. Începând cu această dată Germania pierde orice speranţă de victorie.

Recucerind iniţiativa în timp ce Germania este în pragul prăbuşirii economice şi militare, pradă unei puternice agitaţii sociale provocată de sărăcie, Antanta se impune pe toate fronturile. Cu trupele japoneze şi foştii prizonieri cehi ea deschide un nou front în Siberia pentru a bloca trupele germane din Rusia. În Palestina, armata engleză zdrobeşte turcii, care cer armistiţiu pe 31 octombrie 1918. În Balcani Aliaţii reiau ofensiva, constrângând pe bulgari să depună armele la sfârşitul lui octombrie. Pe frontul italian, austriecii suferă o înfrângere zdrobitoare la Vittorio-Veneto (octombrie 1918) şi semnează un armistiţiu pe 3 noiembrie.

Învinsă din punct de vedere militar, lipsită de aliaţi, Germania cere pacea la începutul lui noiembrie. Împăratul Wilhelm al II-lea se adresează preşedintelui Wilson cerând un acord pe baza celor *Paisprezece puncte*. Însă preşedintele SUA cere Kaiserului să constituie mai întâi un guvern pe baze parlamentare. În faţa acestei somaţii, Wilhelm al II-lea îl însărcinează pe prinţul Max de Bade să formeze un guvern compus din reprezentanţi ai diferitelor partide din Reichstag, printre care şi ai socialiştilor până atunci excluşi de la guvernare. Însă, pe 9 noiembrie 1918, revoluţia izbucneşte la Berlin, se formează sfaturile muncitoreşti şi se proclamă Republica. Prinţul Max de Bade îşi dă demisia şi transmite puterea şefului mişcării socialiste, Ebert. Pe 11 noiembrie 1918, în timp ce Kaiserul se refugiază în Olanda, guvernul noii Republici germane este cel care semnează armistiţiul de la Rethondes, obţinând ca armata să fie autorizată să se întoarcă în Germania pentru a lupta împotriva ameninţării revoluţiei comuniste...

VALUL REVOLUŢIONAR ÎN EUROPA

Capitolul 7

În ciuda aparentului său dinamism, Rusia anului 1914 este o mare putere fragilă, având în vedere caracterul său multinațional, tensiunile sociale de care este cuprinsă, slăbiciunile economiei şi autoritarismul regimului. Războiul îi agravează problemele şi provoacă, în februarie 1917, o revoluție care duce la abdicarea țarului. Pe fondul rivalității între Sovietul din Petrograd şi guvernul provizoriu, Lenin, şeful bolşevicilor, îl răstoarnă pe acesta din urmă printr-o insurecție minuțios organizată: este revoluția din octombrie 1917.
Noua putere începe prin a adopta o serie de reforme ce vor bulversa Rusia. Însă, nevoită să facă față dezastrului economic, războiului civil şi diferitelor forțe de opoziție, va declanşa o nemiloasă teroare: comunismul de război.
În acelaşi timp, prin înființarea Internaționalei comuniste şi mizând pe climatul revoluționar ce domnea în Europa, îşi concentrează eforturile asupra declanşării unei revoluții mondiale.
Totuşi, mişcarea eşuează pretutindeni, lăsând Rusia bolşevică izolată.

REVOLUŢIA RUSĂ DIN FEBRUARIE 1917

RUSIA, UN COLOS FRAGIL

În august 1914, Rusia apărea lumii drept o forţă de prim rang: cu o populaţie de 170 de milioane de locuitori, ea poate în principiu să alinieze 8 milioane de soldaţi (este „ţăvălugul" cu a cărui alianţă francezii se felicită); a cincea putere economică a lumii, ea se industrializează cu paşi uriaşi, după zguduirea din 1905, regimul său pare a se fi consolidat, iar realizarea „sacrei Uniuni" în 1914 va atenua tensiunile politice şi sociale. Războiul va transforma însă această faţadă în ţăndări, arătând că Rusia este „un uriaş cu picioare de lut".

Cele 170 de milioane de locuitori includ circa 40 de milioane de „alogeni" (finlandezi, polonezi, baltici...) supuşi unei intense rusificări şi animaţi de tendinţe separatiste.

Industrializarea sa este încă fragilă: ea depinde de capitaluri şi tehnicieni din străinătate şi este limitată la sectoare geografice restrânse (Petersburg, Moscova, Ucraina, Urali). Populaţia nu cuprinde decât 3 milioane de muncitori. Lumea rurală rămâne majoritară (peste 80% din populaţie), ceea ce pune în evidenţă rămânerea în urmă faţă de occident. Venitul naţional rus nu este decât o treime din cel al SUA.

Societatea rusă este supusă la numeroase tensiuni. Cele mai grave afectează lumea rurală, unde rapida creştere demografică face să se resimtă în mod dramatic „setea de pământ". Satele ruse sunt agitate de dese revolte ale sărăciei. La rândul său, clasa muncitoare cunoaşte condiţii de viaţă şi lucru apăsătoare, care o conduc la revendicarea unor îmbunătăţiri prin înmulţirea grevelor şi care o fac receptivă la propaganda revoluţionară. Totuşi, dezvoltarea economică este însoţită de o creştere a burgheziei, care aspiră la un regim politic de tip occidental în care ea ar avea un rol de jucat.

Or, după ce a fost nevoit să accepte o Constituţie în timpul revoluţiei din 1905, ţarul Nicolae al II-lea a revenit la autocraţie, decepţionând burghezia urbană. El nu va lăsa nici o putere Dumei. Formarea unei burghezii rurale, făcută posibilă de reformele lui Stolîpin din 1906-1910, întăreşte autoritatea ţarului, care îşi va găsi în ea un sprijin. „O eră a contrarevoluţiei s-a deschis; ea va dura vreo 20 de ani, doar dacă ţarismul nu va fi între timp zdruncinat de vreun război important" declara atunci Lenin.

GREUTĂŢILE RĂZBOIULUI

Primul Război mondial agravează factorii de fragilitate ai Rusiei. Înfrângerile vor precipita dezagregarea regimului imperial.

Germanii, care ocupă teritoriile occidentale ale Rusiei, populate de ne-ruşi, încurajează aici sentimentele naţionaliste care ameninţă Imperiul cu dezmembrarea.

Economia nu a suportat şocul războiului. Ea nu poate furniza armatei arme, muniţii, echipamente, provizii, şi lipsurile suferite de soldaţii înfometaţi, prost echipaţi, sacrificaţi în ofensive inutile, sunt de o asemenea natură încât, la începutul lui 1917, peste un milion de dezertori au „votat pentru pace cu picioarele". În restul ţării dezorganizarea transporturilor, rechiziţiile făcute pentru nevoile armatei, prioritatea destinaţiei militare a mărfurilor, paralizează viaţa economică: ţăranii nu mai primesc produsele industriale ce le sunt necesare şi, în schimb, nu mai vor să livreze cerealele, oraşele sunt prost aprovizionate, uzinele lipsite de materii prime îşi trimit muncitorii în şomaj...

În faţa acestei dezorganizări administraţia rămâne pasivă. În acest vid de putere iau naştere în toate regiunile şi în toate profesiunile organizaţii spontane, cărora zemstvele (consiliile locale) le împrumută cadrul, pentru a aproviziona populaţia, armata şi uzinele... Clasa conducătoare, care constată incapacitatea ţarului, doreşte o schimbare, se urzesc comploturi: în decembrie 1916, călugărul Rasputin, favorit al suveranilor, este asasinat; liberalii lansează ideea necesităţii unui alt monarh. Vor fi depăşiţi de rapiditatea cu care se succed mişcările sociale. Lipsa alimentelor va antrena o creştere galopantă a preţurilor. Salariile nefiind reajustate, şomajul afectând numeroase familii, toate duc la agravarea soartei muncitorilor, care devine intorelabilă. Numărul grevelor creşte rapid în 1916 şi acestea se politizează din ce în ce mai mult. Iar ţarul decide nu să rezolve problemele ridicate, ci să zdrobească mişcările arestând căpeteniile.

REVOLUŢIA DIN FEBRUARIE ŞI ABDICAREA ŢARULUI

Revoluţia din februarie 1917 şi abdicarea ţarului sunt consecinţele directe ale acestei situaţii.

De pe 8 pe 12 martie 1917 (23-27 februarie conform calendarului rus de stil vechi, cu 13 zile în urma celui occidental) se produc în capitala Petersburg mişcări spontane provocate de foamete şi mizerie. În cartea sa *Istoria revoluţiei ruse* Leon Troţki relatează astfel evenimentele din februarie:

"Pe 23 februarie era Ziua internaţională a femeii (...) Nici o organizaţie nu preconiza greve pentru ziua aceea (...) De fapt, s-a stabilit cu claritate că Revoluţia din Februarie a fost declanşată de păturile de jos (...) Numărul greviştilor, bărbaţi şi femei, a fost atunci de 90 000 (...) A doua zi (...) jumătate din muncitorii industriali din Petersburg au declarat grevă. Cuvântul de ordine Pâine! este acoperit de alte *revendicări*: Jos autocraţia! *şi* Jos războiul! *(...) Soldaţii au primit ordine ferme de a trage (...) 27 februarie (...) Unul după altul, încă de dimineaţă, înainte de a ieşi din cazărmi, batalioanele de rezervă ale Gardei se revoltară (...)"*

Se constată că ţarul nu mai are autoritate în propria capitală. Pentru a umple vidul politic astfel creat se formează simultan două puteri: una, provenind din Dumă, care ia mai târziu numele de guvern provizoriu, constituită din burghezi şi nobili liberali sub preşedinţia prinţului Lvov, cu un singur socialist, prinţul Kerenski; alta, născută din mişcarea populară, Sovietul (Comitetul) din Petersburg, formată din delegaţi ai muncitorilor şi soldaţilor. Pe 15 martie, pentru a încerca să salveze dinastia, ţarul abdică în favoarea fratelui său, marele duce Mihail. Acesta renunţând la tron pe 16 martie, dinastia Romanov ia sfârşit.

DE LA REVOLUŢIA „BURGHEZĂ" LA CEA BOLŞEVICĂ (FEBRUARIE - OCTOMBRIE 1917)

O DUBLĂ PUTERE

Căderea ţarismului lasă faţă în faţă două organe ale puterii:

- Guvernul provizoriu dominat de „partidele burgheze" regrupate în jurul constituţional - democraţilor (iniţialele ruseşti KD, de unde porecla de „cadeţi"). Acest curent moderat, liberal şi reformator speră să conducă Rusia spre un regim parlamentar de tip occidental. Şeful său, Miliukov, devine ministru de externe.

- Sovietul din Petersburg reuneşte partidele revoluţionare care se grupează în trei curente: socialist-revoluţionarii (SR) şi cele două ramuri ale social-democraţiei, menşevicii şi bolşevicii. Bucurându-se de o largă audienţă la sate, „SR"-iştii preconizează desfiinţarea marii proprietăţi şi împărţirea pământurilor.

Partizani ai doctrinei marxiste, menşevicii şi bolşevicii, reprezentanţi ai lumii muncitoreşti, s-au despărţit din 1903 din cauza concepţiilor lor despre revoluţie. Primii, considerând că, aşa cum a zis Marx, revoluţia socialistă nu e posibilă decât într-o ţară puternic industrializată, estimează că trebuie ca Rusia să treacă întâi printr-o fază burgheză de industrializare, în care partidul socialist trebuie să ajute burghezia, înainte de a o înfrunta în numele luptei de clasă. Sub conducerea lui Vladimir Ilici Ulianov, zis Lenin, exilat în Elveţia, bolşevicii estimează, dimpotrivă, că nu trebuie aşteptată consolidarea revoluţiei burgheze, ci declanşată revoluţia socialistă în această ţară ce constituie veriga cea mai slabă a lanţului capitalist. Revoluţia fiind posibilă într-un viitor apropiat, Lenin a pregătit şi instrumentul indispensabil, un partid de revoluţionari de profesie, animaţi de o disciplină de fier. În Sovietul din Petersburg, „SR"-iştii şi menşevicii deţin majoritatea, în timp ce bolşevicii sunt într-o netă minoritate.

În zilele următoare evenimentelor din februarie, guvernul provizoriu şi Sovietul din Petersburg constituie în ochii istoricilor o „dublă putere". Or, în realitate, este vorba de vid de putere. Guvernul provizoriu este lipsit de autoritate, neavând de partea sa încrederea populaţiei capitalei, pentru care Sovietul reprezintă singura putere legitimă. Iar acesta, refuzând să-şi asume responsabilităţile, exercită un control plin de suspiciune asupra guvernului, luând decizii peste capul acestuia, ca *prikaz*-ul (Ordinul de zi) numărul 1 care pune armata sub autoritatea sa.

În aceste condiţii, guvernul provizoriu cunoaşte o rapidă uzură. Ia un anumit număr de măsuri liberale (libertatea opiniei, presei, întrunirilor) şi sociale (eglitatea în faţa legii, drepturi sindicale, ziua de lucru de 8 ore). În privinţa exigenţelor principale ale maselor, împărţirea pământurilor şi încheierea neîntârziată a păcii, pretinde că nu poate răspunde, lăsând această sarcină în grija viitoarei Adunări constituante, care va trebui de asemenea, să se pronunţe asupra alegerii noului regim. În acelaşi timp amână alegerea acesteia atât timp cât ţara este în război. Ruptura nu încetează deloc să se adâncească între guvern şi masele populare.

În martie-aprilie 1917, opoziţia în prolema războiului între Soviet, care preconizează o pace fără anexiuni şi despăgubiri de război şi ministrul Miliukov care vrea să continue conflictul, provoacă o criză foarte puternică ce va duce la căderea primului guvern provizoriu. Sub presiunea populară, SR şi menşevicii acceptă, pentru a evita vidul de putere, să intre în mai 1917 într-un guvern de coaliţie prezidat de prinţul Lvov. Acest al doilea guvern provizoriu continuă politica primului, determinând opoziţia maselor, demisia prinţului Lvov şi formarea unui nou guvern provizoriu cu o majoritate socialistă sub preşedinţia lui Kerenski, fostul ministru de război (iunie 1917). Însă poporul, sătul de aşteptare,

se întoarce spre bolşevici, care, rămaşi deliberat departe de putere, sunt scutiţi de discreditarea cu care se confruntă partidele de guvernământ.

ACŢIUNEA LUI LENIN ŞI REVOLUŢIA BOLŞEVICĂ DIN OCTOMBRIE

Când revoluţia din februarie 1917 izbucneşte, Lenin este încă în Elveţia. Din analiza situaţiei el ajunge la concluzia că faza revoluţiei burgheze este deja depăşită, din moment ce masele ascultă de Soviet şi nu de guvern. Consideră că a sosit momentul de a face să triumfe concepţia lui asupra revoluţiei.

Această etapă necesară spre comunism este dictatura proletariatului. Nu poate fi evitată „pentru că nu există nici alte clase, nici alte mijloace care să poată zdrobi rezistenţa capitaliştilor exploatatori" (Lenin, *Statul şi revoluţia*, 1917).

Pentru a-şi susţine cu mai mare eficienţă ideile, Lenin revine în Rusia în aprilie 1917 şi expune în faţa bolşevicilor „Tezele din aprilie": refuzul războiului, lupta împotriva guvernului provizoriu, întreaga putere sovietelor, confiscarea marilor moşii, naţionalizarea băncilor şi fabricilor. Aceste sloganuri păreau atunci surprinzătoare chiar şi prietenilor lui Lenin, însă acesta îşi va consacra toată energia muncii de lămurire a partizanilor săi, în timp ce audienţa bolşevicilor va creşte în rândul maselor decepţionate de guvernul de coaliţie şi câştigate de propaganda lui Lenin. Lozincile bolşevice ("Pâine", „Pace", „Pământ") sunt cele ce domină insurecţia din iulie, împotriva căreia Kerenski declanşează o violentă represiune. Lenin fuge în Finlanda, însă poziţiile guvernului nu încetează să slăbească. O ofensivă militară în Galiţia eşuează. Ţăranii iau pământurile în stăpânire. Şeful armatei, generalul Kornilov, încearcă un puci în august şi, pentru a-l combate, Kerenski acceptă reînfiinţarea miliţiilor bolşevice dizolvate în iulie. Bolşevicii apar astfel drept cei mai buni apărători ai revoluţiei şi în septembrie, cuceresc majoritatea în Sovietele din Petersburg (unde Troţki devine preşedinte), Moscova şi alte mari oraşe.

Lenin apreciază că a venit momentul cuceririi puterii. În mod cert, Rusia nu i se pare a fi coaptă pentru socialism, însă el vede ocazia de a aprinde scânteia revoluţionară ce va cuprinde Europa şi va permite triumful revoluţiei socialiste în ţările industrializate. Deja în lucrarea sa *Ce-i de făcut*? publicată în 1902, el consideră că era posibil ca revoluţia să reuşească în Rusia, cu condiţia de a dispune de o organizaţie de revoluţionari de profesie. În fapt, în opoziţie faţă de Marx, care credea în spontaneitatea maselor, Lenin nu-i acordă nici un credit,

considerând că n-ar putea duce decât la un reformism de tip sindicalist, deci la o subordonare a poporului în faţa burgheziei.

Din Finlanda, Lenin trimite o scrisoare comitetului central al partidului bolşevic, în care explică că a sosit momentul în care bolşevicii pot şi trebuie să preia puterea, pentru că sunt destul de numeroşi şi bine organizaţi pentru a reuşi şi pentru că propunând poporului ceea ce acesta aşteaptă: pacea, pământul, nimeni nu va putea să-i răstoarne.

Troţki prepară cu grijă insurecţia care trebuie să reuşească la deschiderea congresului sovietelor din întreaga Rusie, prevăzută pentru 7 noiembrie seara. În noaptea precedentă (24 spre 25 octombrie stil vechi), miliţiile conduse de comisarii bolşevici iau în stăpânire punctele strategice ale capitalei. Operaţiunile angajate se derulează fără vărsare de sânge. Nu există nici o victimă. Dimineaţa, Kerenski fuge. Palatul de Iarnă, sediul guvernului, este cucerit în cursul zilei. Seara, congresul panrus al sovietelor (unde bolşevicii sunt majoritari) aprobă „revoluţia din Octombrie" şi destituie guvernul privizoriu. Bolşevicii au cucerit puterea în Rusia.

PUTEREA BOLŞEVICĂ ÎN DIFICULTATE (1917-1921)

ÎNCEPUTURILE NOULUI REGIM

În câteva săptămâni noua putere răstoarnă de sus până jos structurile Rusiei. Pe 8 noiembrie 1917 al II-lea Congres panrus al sovietelor aprobă constituirea unui nou guvern prezidat de Lenin, Consiliul Comisarilor poporului, compus în întregime din bolşevici, cu Troţki la externe şi Stalin însărcinat cu problemele naţionalităţilor. Se votează două decrete redactate de Lenin „decretul asupra păcii" care propune tuturor beligeranţilor o pace fără conexiuni şi despăgubiri şi „decretul asupra pământului" care aboleşte marea proprietate funciară şi dă pământul sovietelor de ţărani. În săptămânile următoare, noul guvern adoptă o întreagă serie de reforme: „decretul asupra naţionalităţilor", care recunoaşte

egalitatea şi suveranitatea popoarelor Rusiei, până la a le recunoaşte dreptul de separare; egalitatea cetăţenilor; căsătoria civilă; separarea Bisericii de Stat; controlul muncitorilor asupra întreprinderilor; naţionalizarea unor fabrici...

Aceste reforme sunt adoptate într-un climat ostil bolşevicilor. Kerenski lansează o ofensivă împotriva capitalei; Troţki o opreşte graţie Gărzii roşii şi marinarilor din Cronstadt. Duma municipală din Petersburg, dominată de socialiştii îndepărtaţi de la putere, cheamă populaţia la rezistenţă şi formează un comitet pentru „salvarea ţării şi a revoluţiei". Ea primeşte sprijinul sindicatelor poştaşilor şi feroviarilor, în timp ce funcţionarii ministerelor şi Băncii de Stat declară grevă. Guvernul depăşeşte problemele prin concesii (făcute feroviarilor) naţionalizări (băncile) sau represiune (arestarea conducătorilor Dumei municipale din Petersburg). În fine, pentru a obţine ralierea sovietelor ţărăneşti, dominate de „SR"-işti. Lenin acceptă în guvern trei reprezentanţi ai acestora.

Alte cauze de dificultăţi: revoluţia şi războiul civil duc la capăt grava dezorganizare a economiei începută de războiul. Penuria de mijloace de transport este tragică. Uzinele îşi încetează activitatea, iar muncitorii le părăsesc pentru a căuta provizii la ţară. Ţăranii stochează cerealele pentru a le vinde pe piaţa neagră. Foametea domneşte în oraşe, armata este prost aprovizionată cu alimente. Rarele convoaie de alimente sunt ameninţate de tâlhari, iar la sate mocnesc revoltele ţărăneşti.

Pentru a răspunde unei situaţii pe care o compară cu aceea a iacobinilor francezi în 1792-1793, bolşevicii vor trece la a practica teroarea.

Slăbiciunea numerică a bolşevicilor este arătată de alegerile pentru Adunarea Constituantă din ianuarie 1918. Ei nu primesc decât 25% din voturi (în ciuda decretelor asupra păcii şi pământului), „SR"-iştii deţinând singuri majoritatea (58%). Această majoritate condamnând naţionalizările, bolşevicii vor pronunţa dizolvarea Adunării, acuzată de a „servi drept acoperire contra-revoluţiei burgheze..." În iulie 1918, al V-lea Congres panrus al sovietelor adoptă o Constituţie care consacră rolul atotputernic al partidului bolşevic (numit de aici înainte partid comunist). În martie 1918, Moscova redevine capitală.

În noiembrie 1917, bolşevicii promiseseră pacea. Dorită de populaţie, ea nu întruneşte opiniile unanime ale noilor conducători: semnând pacea nu este oare privat proletariatul german de posibilitatea de a face propria sa revoluţie? Lenin alege să salveze mai întâi revoluţia rusă şi impune partidului său semnarea păcii de la Brest-Litovsk (martie 1918). Rusia pierde 800 000 km² (Finlanda, Ţările Baltice, Bielorusia, Ucraina, Polonia...).

RUSIA, „CETATE ASEDIATĂ"

Deţinători ai puterii, bolşevicii nu-şi exercită în realitate autoritatea decât asupra unui teritoriu restrâns şi sunt confruntaţi între 1918 şi 1921 cu o criză profundă în faţa căreia regimul lor pare că ar trebui să se prăbuşească:

- O criză politică: bolşevicii au interzis partidul KD, prigonesc pe „SR"-işti, au determinat excluderea menşevicilor din soviete, însă înfruntă încă opoziţia „SR"-iştilor de stânga care le reproşează încheierea păcii şi instaurarea terorii.

- Dezmembrarea teritorială: naţionalităţile, sprijinite din exterior, şi-au recăpătat libertatea. Finlandezii, polonezii, balticii îşi făuresc state independente. În Ucraina, Rada (Consiliul) proclamă republica şi încheie o pace separată cu Germania şi Austria.

- Război la graniţe şi război civil: vechii aliaţi ai Rusiei îi reproşează nerespectarea angajamentelor şi acceptarea păcii separate cu Germania şi, ca urmare a refuzului acesteia de a recunoaşte datoriile contractate în regimul ţarist, îşi împart ţara în zone de influenţă: Anglia în Marea Albă, Caucaz, Asia centrală, Franţa în Marea Neagră, Polonia, Crimeea, Ucraina, Japonia în Siberia orientală. Corpuri expediţionare debarcă la Arhangelsk, Murmansk, Odesa, Vladivostok. Prizonierii cehi eliberaţi formează o legiune care pune stăpânire pe Siberia occidentală. În 1920, polonezii sunt cei ce declanşează o fulgerătoare ofensivă. Aceste forţe sprijină cu arme, material, fonduri, generalii „albi" care conduc războiul civil împotriva bolşevicilor din Ucraina (Denikin, Vranghel), Siberia (amiralul Kolceak), ţările baltice (Iudenici). La această revoltă se alătură cea a revoluţionarilor înlăturaţi de la putere de bolşevici: SR constituie un guvern la Samara şi recurge la atentate teroriste în interiorul teritoriului controlat de bolşevici, ca şi anarhiştii conduşi de Makhno, care, după ce s-au luptat împotriva germanilor şi albilor în Ucraina opun rezistenţă puterii centralizatoare a bolşevicilor.

COMUNISMUL DE RĂZBOI

Toate aceste dificultăţi silesc noul regim să ia un ansamblu de măsuri dure, botezate „comunism de război".

Primul aspect este teroarea politică. Pentru a lupta împotriva diverşilor opozanţi, bolşevicii creează la finele lui 1917 o poliţie politică, Ceka. Libertatea presei este suprimată, adversarii regimului sunt arestaţi, ţarul şi familia sa asasinaţi în ianuarie 1918. Exasperaţi, „SR"-iştii urzesc comploturi: astfel în august 1918 Fanny Kaplan îl răneşte grav pe Lenin, ceea ce va avea drept efect accentuarea represiunii.

Teroarea politică va fi însoţită de una economică. Pentru a combate foametea (ţăranii bogaţi, *„culacii"*, speculând asupra preţului grâului) Lenin organizează „comitete ale ţăranilor săraci", însărcinate să îi supravegheze şi judece drept duşman ai poporului pe cei ce refuză să livreze surplusurile lor de cereale. Lenin stabileşte condamnarea lor la cel puţin 10 ani de închisoare cu confiscarea averii şi expulzarea definitivă din comuna în care locuiau. Mobilizează de asemenea muncitorii devotaţi socialismului înrolându-i în „falangele de fier" pentru a organiza marşuri împotriva culacilor şi a rechiziţiona cerealele. În domeniul industrial decretele de naţionalizare lovesc în marile întreprinderi în 1918. În 1920, decretele sunt extinse asupra tuturor celor ce depăşeau cifra de 10 muncitori (sau 5 muncitori dacă dispuneau de un motor). Pentru a spori randamentul şi lupta contra absenteismului şi indisciplinei, munca obligatorie de la 16 la 50 de ani este instaurată în 1918, şi se ia şi decizia ca muncitorii să fie plătiţi la normă.

Lupta împotriva armatelor străine şi albilor este în sarcina Armatei roşii create de Troţki în ianuarie 1918. Formată iniţial din 100 000 de voluntari, efectivele sale ating 5,5 milioane de oameni după instituirea serviciului militar obligatoriu. Graţie acestei armate, căreia îi impune o severă disciplină, Troţki zdrobeşte generalii albi. Din 1919, Aliaţii evacuează Rusia, iar în 1920 acordurile de la Riga pun capăt războiului ruso-polonez.

La această dată, revoluţia este salvată, însă ţara este istovită, amputată de numeroase teritorii şi izolată pe plan internaţional.

O REVOLUŢIE MONDIALĂ? (1917-1921)

CREAREA KOMINTERNULUI

Decizând declanşarea insurecţiei din octombrie 1917, Lenin conteză pe faptul că aceasta va provoca un val de explozii revoluţionare în toată Europa, aflată în criză. Acest climat revoluţionar se perpetuează până în 1921, alimentat de umilinţele provocate de înfrângere sau decepţiile provocate de pace, viaţa scumpă şi inflaţie, criza din 1920-1921, şi stimulat de exemplul revoluţiei ruse.

Mândru de reuşita sa în Rusia, Lenin vrea să ajute revoluţionarii europeni regrupându-i într-o organizaţie comună destinată să înlocuiască Internaţionala

a II-a (care se discreditase nereuşind să împiedice războiul). Astfel, în plin război civil, pe 2 martie 1918, el convoacă la Moscova o conferinţă internaţională. În ciuda numărului mic de delegaţi şi mai ales a absenţei reprezentanţilor marilor organizaţii socialiste din Europa occidentală neîncrezătoare în bolşevism şi ostile dictaturii proletariatului, conferinţa decide de a se constitui în a III-a Internaţională, numită şi Internaţională comunistă sau Komintern. Strâns legată de conducătorii sovietici, ea adoptă principiile de organizare proclamate de Lenin şi alege în fruntea sa pe bolşevicul Zinoviev, stabilindu-şi sediul la Moscova. Ea se va considera statul major al unei armate disciplinate, însărcinată să organizeze revoluţia în toate ţările.

VALUL REVOLUŢIONAR EUROPEAN (1917-1921)

Explozii revoluţionare sporadice şi dispersate se vor produce în 1918 în Europa, însă prima revoluţie importantă are loc în Germania, unde umilinţa înfrângerii vine să se adauge celorlalţi factori de nemulţumire. Împotriva guvernului socialistului Ebert se ridică „spartak"-iştii, stânga revoluţionară a social-democraţiei germane. Conduşi de Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht, aceştia vor să declanşeze, ca şi Lenin, o revoluţie sprijinită pe consiliile de muncitori, de soldaţi, marinari, apărute pretutindeni în ţară. Însă, aceste consilii au, în general, încredere în socialiştii aflaţi la putere, şi nu în spartak-iştii care fondează în decembrie 1918 partidul comunist german. Totuşi, revoluţionarii au o mare influenţă în porturile de la marea Nordului, în Ruhr, Saxonia, în Bavaria alături de socialistul de stânga K·rt Eisner. La începutul lui ianuarie 1919, se produce la Berlin o mişcare populară spontană, iar spartak-iştii se plasează în fruntea sa.

În Ungaria, devenită Republică în noiembrie 1918, un guvern de coaliţie între democraţi şi socialişti se formează sub conducerea contelui Karolyi, partizan al unor profunde reforme sociale. Această cale de mijloc eşuează. Atacat de miniştrii săi burghezi care se opun reformelor şi de Bela Kun, fost ziarist, cucerit de ideile bolşevice în timpul prizonieratului în Rusia, Karolyi se confruntă de altfel cu o situaţie dificilă: ţăranii iau în stăpânire marile proprietăţi, oraşele, care cunosc foametea, sunt sensibile la propaganda comunistă. Cehii, sârbii şi românii ameninţă frontierele. Pe 21 martie 1919 sfaturile muncitorilor şi soldaţilor proclamă dictatura proletariatului. Însă noul guvern, condus de Bela Kun, nu îşi exercită în fapt autoritatea decât asupra zonei centrale a ţării.

În Europa occidentală, viaţa scumpă provoacă frământări sociale. Sindicatele sporesc numeric, iar în 1919 şi 1920 se produc greve puternice. În Italia,

în vara lui 1920, ele sunt însoţite la Milano de ocuparea uzinelor de către consilii muncitoreşti apărate de miliţii. Burghezia italiană vede în ele o extindere a revoluţiei bolşevice.

REFLUXUL REVOLUŢIONAR

Pretutindeni, revoluţia eşuează. Guvernele Europei occidentale nu au dificultăţi în a pune capăt grevelor. În Ungaria, foametea, lipsa de sprijin din partea ţărănimii ostile colectivizării pământului, dar mai ales intervenţia trupelor române, care ocupă ţara, punând stăpânire pe Budapesta pe 6 august, fac ca guvernul lui Bela Kun să nu dureze decât 133 de zile. În locul său se instaurează un regim autoritar, condus de amiralul Horthy. În Germania guvernul încheie un acord cu armata şi, sub direcţia ministrului socialist Noske, fracţiuni armate fidele, compuse din voluntari, zdrobesc insurecţia berlineză în timpul „Săptămânii însângerate" (6-13 ianuarie 1919). Liebknecht şi Rosa Luxemburg sunt ucişi. Mişcările revoluţionare din restul Germaniei sunt anihilate. În mai 1919, efemera „Republică a Sfaturilor" din Bavaria este înfrântă. Pentru a se asigura împotriva unei eventuale resuscitări a pericolului bolşevic, Wilson şi statele Antantei decid să instituie în jurul Rusiei un „cordon sanitar" alcătuit din state ce vor izola Europa de contagiunea revoluţionară (Finlanda, Ţările Baltice, Polonia, România Mare).

În faţa eşecurilor revoluţiei, Lenin adoptă poziţii şi mai intransigente. Denunţând atât oportunismul „socialiştilor trădători", ca aceia ce au dat ordin să se tragă în revoluţionarii germani, cât şi aventurismul „stângiştilor" (*Stângismul, boală a copilăriei comunismului*, 1920), el stabileşte la al II-lea Congres al Internaţionalei (iulie-august 1920) condiţii foarte riguroase de adeziune la Komintern: obligaţia de a se conforma programului şi deciziilor Internaţionalei comuniste, sarcina de a crea pretutindeni, alături de organizaţiile legale, organisme clandestine, de a acorda un sprijin real oricărei mişcări de emancipare a coloniilor, de atragere a sindicatelor de partea mişcării comuniste prin infiltrarea acestora; partidele comuniste vor trebui organizate în maniera cea mai centralizată, îşi vor exclude liderii moderaţi desemnaţi nominal şi vor respecta o disciplină de fier, de tip militar. În faţa acestor exigenţe, partidele socialiste vor renunţa la aderare sau se vor scinda în partizani şi adversari ai aderării, ca în Franţa la Congresul de la Tours din decembrie 1920. Pe de altă parte, Kominternul încearcă să-şi deschidă noi perspective. Blocat în expansiunea sa spre vest, datorită eşecului mişcărilor revoluţionare din Europa, el speră să „ajungă în Occident prin Orient" provocând slăbirea ţărilor capitaliste prin revolta popoarelor colonizate.

O PACE GREU DE ATINS (1918-1923)

Capitolul 8

Supusă conflictelor de interese americane şi europene, pacea din 1919 se arată a fi o pace „de negăsit". Privată de totalitatea teritoriilor revendicate, Italia va îmbrăţişa un revizionism care va degenera în experienţa fascistă. Franţa, la rândul său, are ca principală preocupare securitatea sa şi reglarea definitivă de conturi cu imperialismul economic şi politic al Germaniei. Semnată simbolic la Versailles, pe 28 iunie 1919, pacea va apare germanilor drept un „Diktat". După ce a pierdut grosul armatei şi regiuni vitale pentru economia şi integritatea sa teritorială, fostul Reich se vede pus în situaţia de a i se impune de către Franţa plata unor despăgubiri enorme într-un context economic deprimant.Şi astfel, şi tânăra Republică de la Weimar va încerca să repună în discuţie tratatul de la Versailles. În ciuda speranţelor pe care apariţia noilor state (Iugoslavia, Cehoslovacia) le vor face să nască şi a înfiinţării la Geneva a Societăţii Naţiunilor, relaţiile internaţionale dintre 1919 şi 1923 vor rămâne marcate de rivalităţi. Încercând să protejeze Germania în faţa intransigenţei franceze, care va culmina în 1923 cu ocuparea Ruhr-ului, anglo-saxonii îşi vor apăra propriile investiţii şi interese economice limitând puterea Franţei.

ÎN CĂUTAREA UNEI NOI ORDINI INTERNAŢIONALE

RIVALITATEA ÎNTRE ÎNVINGĂTORI

Între idealismul wilsonian şi realismul, moderat sau intransigent, al democraţiilor europene, tabăra învingătorilor lasă să se întrevadă, în 1919, dezacorduri şi rivalităţi. Pacea, văzută dinspre America, este reprezentată de ideile preşedintelui Wilson care domină cu claritate conferinţa de Pace (12 ianuarie-28 iunie 1919 la Paris). Exprimată în *„Cele Paisprezece Puncte"* din ianuarie 1918, ea afirmă, într-o manieră cu totul nouă, dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, recomandă renunţarea la diplomaţia secretă, preconizează libertatea mărilor, dezarmarea şi înfiinţarea unei „Ligi a Naţiunilor" destinată a asigura membrilor săi „garanţii reciproce de independenţă şi integritate teritorială". Preşedintele american înţelege înainte de toate să pună bazele unei noi ordini internaţionale fundamentate pe drept.

Văzută dinspre Europa, pacea relevă interese divergente. Ţări ca Franţa şi Italia opun moralismului wilsonian, susţinut de Marea Britanie, principiul dreptului învingătorilor. Dreptul Italiei ar fi să primească „teritoriile revendicate" (Trentin şi Trieste) dar şi Istria şi Dalmaţia, locuite de o populaţie slavă, şi anumite teritorii aparţinând Imperiului Otoman (Smyrna), regiuni a căror cesiune, tratatele de la Londra (1915) şi Saint-Jean-de-Maurienne (1917) i-o asiguraseră teoretic. Însă preşedintele Wilson, care nu se simţea legat de nici o promisiune a aliaţilor, refuză să răspundă favorabil exigenţelor italiene. Adresându-se direct poporului peninsulei pentru a-i obţine sprijinul, el va provoca retragerea şi absenţa prelungită a delegaţiei italiene de la conferinţa de Pace. Opoziţia lui Wilson la revendicările italiene va avea, mai ales, drept consecinţă întărirea sentimentului italienilor de a fi fost frustraţi de victorie. Cu rapiditate, naţionaliştii (grupaţi în jurul poetului d'Annunzio), apoi fasciştii, vor şti să tragă profit din tema „victoriei mutilate".

INTRANSIGENŢA FRANCEZĂ

Profund marcată de război, Franţa îşi proclamă dreptul de a-şi asigura securitatea slăbindu-şi la maximum vecinul german. Clemenceau opinează în

acest sens că este zadarnic să „faci justiţie germanilor", pentru că ei nu vor ierta niciodată! Atitudinea franceză intră în conflict direct cu principiile wilsoniene de drept al naţionalităţilor şi de autodeterminare a popoarelor.

În total, tratatele din 1919-1920 vor duce la realizarea unei păci de compromis care nu va repune imediat în discuţie dezbinarea dintre învingători; ele vor mări însă opoziţia între ţările satisfăcute (Franţa, Anglia) şi cele ce vor milita pentru revizuire (Germania, Italia).

Germania găseşte într-adevăr în faţa ei o Franţă decisă să o umilească la maximum şi să întemeieze o nouă ordine internaţională favorabilă intereselor sale. Asigurarea unei păci durabile este în mod cert o grijă legitimă a Franţei, ieşită rănită fizic şi moral din primul război mondial. Însă duritatea tratatului de la Versailles este determintă mai ales de grija „câştigării păcii", înţeleasă ca voinţa de a dicta învinşilor, şi în primul rând Germaniei, legea învingătorilor, generată în multe cazuri de egoisme naţionale. Din această perspectivă, pentru învingători se va pune mai puţin problema revenirii la o situaţie anterioară, cât de a construi o nouă ordine internaţională capabilă să evite repetarea unui conflict identic celui din 1914-1918.

Pentru a reuşi aceasta, tratatul se străduieşte să priveze Germania de forţa sa (demografică, economică şi militară) în numele unei viziuni schematice, în care Reich-ul german, imperialist şi militarist, încarnează răul absolut şi trebuie să-şi asume o totală culpabilitate istorică şi morală. În practică, aceasta va duce - fapt aproape fără precedent în istoria diplomatică modernă şi contemporană - la refuzarea accesului Germaniei la conferinţa de pace şi la răpirea oricărei posibilităţi a acesteia de a-i critica rezultatele. O parte a clasei politice şi opinia publică germană nu vor accepta niciodată această umilinţă, acest „Diktat". „Cedând forţei" guvernul german semnează la Versailles pe 28 iunie 1919, fără a fi putut încerca să impună retragerea clauzei referitoare la răspunderile Germaniei.

În această instaurare a noii ordine internaţionale, imperialismele francez şi englez nu vor întârzia să se ciocnească. În faţa opoziţiei ireductibile a lui Lloyd George, Clemenceau renunţă la a fixa frontiera germană pe Rin. Britanicii estimau că dezmembrarea Renaniei risca să plaseze Franţa într-o poziţie de hegemonie continentală. Opoziţia anglo-saxonă se manifestă în particular în cazul cesiunii regiunii Saar (Sarre) către Franţa, care vedea în acest teritoriu posibilitatea de a-şi acoperi deficitul de cărbune (51 de milioane de tone, adică două treimi din nevoile unei ţări al cărei consum anual se ridica la 75 de milioane de tone). Cu această ocazie, Wilson va merge până la a ameninţa cu retragerea sa pentru a exercita presiuni asupra conferinţei.

TRATATELE DE PACE ŞI CONSECINŢELE LOR

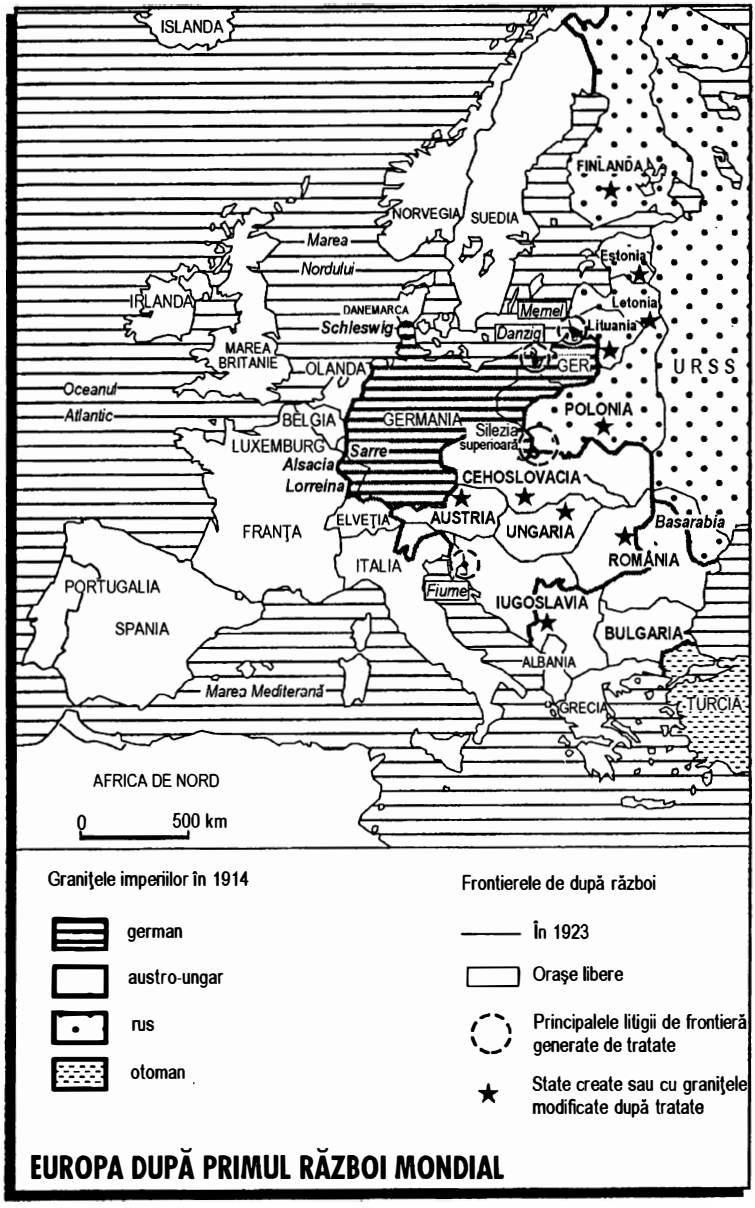
Promovarea unei noi Europe a fost ideea directoare în elaborarea tratelor de pace. Astfel, deciziile luate vor condiţiona relaţiile europene din cele două decenii următoare.

DEZMEMBRAREA GERMANIEI

Servind drept model celorlalte, tratatul de la Versailles rezolvă problema germană, considerată drept prioritară. Semnat pe 28 iunie 1919 în Sala oglinzilor - urmărindu-se astfel ştergerea umilinţei din 1871 - este un document voluminos cu 440 de articole.

Pe plan teritorial, Germania va restitui Franţei Alsacia şi Lorena, în timp ce Belgia primeşte cantoanele Eupen şi Malmédy. După plebiscit, Schleswig-ul de Nord este ataşat Danemarcei. Plasată sub tutela Societăţii Naţiunilor, regiunea Saar (Sarre) va putea, după 15 ani, alege prin plebiscit între Franţa şi Germania. La Est, aceasta din urmă îşi vede amputate Poznania şi o parte a Prusiei occidentale în profitul unei Polonii reconstituite al cărei acces la Baltica e asigurat printr-un coridor lung de 80 km ce separă Germania de Prusia orientală! Polonezii vor putea utiliza portul Danzig, oraş german plasat sub controlul Societăţii Naţiunilor, ca şi Memel, înainte de a fi anexat de noul stat lituanian în 1925. Pentru a justifica sau contesta aceste alipiri, polonezii şi germanii se sprijină pe concepţii diferite de drept al naţionalităţilor: primii insistă asupra faptului că kachubii care locuisc „coridorul" vorbesc un dialect polonez, în timp ce ceilalţi susţin că, înainte de 1914, aceste minorităţi votau întotdeauna pentru candidaţi germani. Aceleaşi lacune ale tratatului, aceiaşi germeni ai conflictelor viitoare în ce priveşte bogata regiune a Sileziei Superioare, iniţial alipită Germaniei, după plebiscitul din martie 1921, apoi reocupată militar de Polonia. Societatea Naţiunilor va sfârşi prin a partaja această regiune între germani şi polonezi, soluţie ce nu va mulţumi pe nimeni. Astfel, Germania, care pierde 88 000 km^2 şi 8 milioane de locuitori, nu va recunoaşte niciodată frontierele sale orientale.

Pe plan militar, Germania, unde serviciul militar este abolit, îşi vede redusă armata la 100 000 de oameni, din care 5 000 de ofiţeri. Ea nu poate avea nici blindate, nici artilerie grea, nici aviaţie. Constrânsă să se predea, flota sa de război preferă să se sabordeze la Scapa Flow în Nordul Scoţiei pe 26 iunie 1919.



EUROPA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Având în vedere amputările regiunilor dinamice economic (Saar, Silezia Superioară), clauzele economice şi financiare ale tratatului sunt cu atât mai dure. Germania îşi pierde proprietatea asupra tuturor brevetelor sale. Fluviile germane (Rin, Elba, Oder) sunt internaţionalizate. Pe plan vamal, ea trebuie să acorde învingătorilor săi clauza naţiunii celei mai favorizate (taxe vamale minime) şi să admită fără taxe vamale mărfurile provenind din Alsacia-Lorena şi Poznania. Germania trebuie să livreze Aliaţilor materiale, produse agricole. Mai mult, art. 231 o declară răspunzătoare de război. Ea se vede deci constrânsă să plătească despăgubiri a căror sumă, numai pe anul 1921, se ridica la cifra de 132 miliarde de mărci-aur plătibile în treizeci de rate. Mai mult, aceste despăgubiri nu includ restituirile, dintre care unele dau tratatului un aspect meschin, dacă nu ridicol. Pe lângă operele de artă luate din Franţa şi Belgia din 1871 şi în timpul războiului, se găsesc trecute şi instrumentele astronomice luate Chinei în 1901, sau craniul sultanului Ma Kaoua, pe care Germania îl va remite Angliei!

În continuare, partea a IV-a a tratatului deposedează Germania de orice colonie (în Africa, Pacific sau China). Acestea sunt plasate sub tutela principalelor puteri care o primesc sub forma de mandat al Societăţii Naţiunilor. Este vorba aici atât de a sancţiona războiul în sine cât şi de a stăvili capacitatea Germaniei de a reîncepe o expansiune ulterioară. În concluzie, tratatul de la Versailles transformă Germania într-un stat minor, a cărui suveranitate este limitată asupra propriului teritoriu. Puterea ei militară este considerabil limitată. Malul stâng al Rinului este ocupat de armatele aliate pentru o perioadă variind între 5 şi 15 ani şi va trebui să fie în permanenţă demilitarizat, ca şi o zonă de 50 km pe malul drept. Numeroase comisii formate de învingători îşi exercită autoritatea pe teritoriul german: comisia de navigaţie pe Rin, Elba, Oder, comisia de guvernare a regiunii Sarre, comisia de dezarmare, comisia pentru despăgubiri...

TRATATELE SECUNDARE ŞI AMBIGUITĂŢILE LOR

Tratatele de la Saint-Germain-en-Laye (10 septembrie 1919) şi Trianon (4 iunie 1920) duc la bun sfârşit dezmembrarea imperiului austro-ungar în avantajul Poloniei (Galiţia) - ştearsă de pe harta Europei din secolul XVIII - României, Italiei şi celor două noi state multinaţionale: Cehoslovacia şi Iugoslavia. Nu vor mai rămâne decât o mică Austrie de 85 000 km^2 şi o Ungarie redusă la o treime din vechea suprafaţă, şi una şi alta lipsite de ieşire la mare. În ce priveşte tratatul de la Sèvres (11 august 1920) el răpeşte Imperiului Otoman teritoriile sale arabe, încredinţate sub formă de mandat Angliei (Mesopotamia, Palestina) şi Franţei

(Siria) în timp ce Arabia, devine independentă. Turcia nu va mai păstra în Europa decât regiunea Constantinopolelui. Strâmtorile vor căpăta statut neutru.

Tratatele de pace, în multe cazuri, lăsau loc pentru contestaţii ulterioare: „coridorul Danzig-ului", chestiunea Vilnius între Polonia şi Lituania, bazinul carbonifer Teschen între Polonia şi Cehoslovacia. Însă în 1919, credinţa în binefacerile universale ale democraţiei va duce la ideea unei Societăţi a Naţiunilor (punctul 14 al planului wilsonian) ai cărei membri vor accepta să facă să prevaleze regulile dreptului internaţional, bazate pe noţiunea de arbitraj în caz de conflict între statele membre şi pe dezarmare. Pactul Societăţii Naţiunilor a fost încorporat tratatelor. Articolul 16 prevedea folosirea sancţiunilor morale, economice, financiare, însă Wilson se va opune ideii francezului Léon Bourgeois de forţă internaţională. Astfel Societatea Naţiunilor trebuia să rămână un mit generos. Având sediul la Geneva, ea regrupa: o Adunare generală a statelor membre, ţinând o sesiune anuală, un Consiliu compus din 5 delegaţi permanenţi (Franţa, M. Britanie, Italia, SUA şi Japonia) şi din 4, apoi 8 membri temporari ce se reunea de 3 ori pe an, asistat de un Secretariat permanent. Organisme specializate, ca Biroul internaţional al muncii, Banca internaţională erau create, ca şi o Curte internţională de justiţie cu sediul al Haga.

O CONFUZĂ PERIOADĂ POSTBELICĂ (1919-1923)

RIVALITĂŢILE FRANCO-ENGLEZE

Din 1919 şi 1923, tensiunile sporesc între francezi şi anglo-saxoni, iniţial în Orientul Mijlociu. În Turcia, naţionalistul Mustafa Kemal, susţinut de Franţa şi Italia, reuşeşte în august 1922 să triumfe în faţa grecilor trimişi împotriva sa de britanici. Astfel, tratatul de la Lausanne (1923) permite Turciei se recupereze toată Anatolia şi un teritoriu de 23 000 km^2 în Europa. Pe de altă parte, Marea Britanie e decisă să folosească mandatul său asupra Irakului şi Palestinei pentru a constitui un mare regat arab furnizor de petrol. Astfel acordă sprijin împotriva Franţei emirului Faysal care se proclamă rege al Siriei în martie 1920. În ciuda intervenţiei victorioase a generalului Gouraud în iulie, rivalitatea franco-engleză rămâne în picioare.

Londra şi Parisul se înfruntă mai ales în problemele echilibrului noii Europe. Îngrijorată de securitatea sa, Franţa a obţinut reducerea armatei germane, demilitarizarea malului stâng al Rinului, principiul ocupării acestuia cu o clauză de evacuare ce va putea avea efect de-abia după 1925. Totuşi, refuzul Senatului american de a ratifica tratatul de la Versailles (noiembrie 1920) face caduc tratatul de garantare a frontierelor franceze propus de Lloyd George şi Wilson francezilor. Un nou eşec al acestora la conferinţa de la Cannes din ianuarie 1922: preşedintele Consiliului, Briand, nu obţine de la Lloyd George garantarea de către englezi a frontierelor orientale ale Germaniei. În plus, dezavuat de preşedintele Millerand din cauza moderaţiei sale faţă de Germania, Briand este înlocuit de lorenul Poincaré, care cere o veritabilă alianţă franco-engleză valabilă pe zece ani şi însoţită de o convenţie militară. Mult prea multe restricţii, pe care Londra nu putea decât să le respingă.

În fine, rivalităţi economice înveninau atmosfera între Franţa şi vechii săi aliaţi. După apariţia lucrării economistului englez Keynes, *Consecinţele economice ale păcii*, aceştia din urmă considerau că reconstrucţia Europei nu se putea face decât cu condiţia de a i se asocia o Germanie suficient de puternică şi URSS. De altfel, ei se tem că destabilizând excesiv Germania, prin exigenţele sale, Franţa nu face decât să îşi arunce vecina în braţele bolşevismului. Ei sunt neliniştiţi de voinţa de expansiune pe care Franţa o manifestă prin „programul său siderurgic" proiectat la Quai d'Orsay. Acesta vizează atingerea supremaţiei industriale a Franţei pe continent graţie livrărilor obligatorii de cărbune şi cocs făcute de Germania şi condiţiilor comerciale ale tratatului de pace care prevede că, timp de 13 ani, întreprinderile din Lorena, Alsacia şi Sarre pot pătrunde mod liber cu produsele lor pe piaţa germană.

Astfel, anglo-saxonii se hotărăsc să combată politica franceză de „punere în aplicare a tratatelor". Cu atât mai mult, cu cât există un veritabil plan francez de penetrare economică în Europa.

STATELE UNITE ŞI RECONSTRUCŢIA ECONOMICĂ A EUROPEI

Din 1919 în 1924, problema reparaţiilor germane şi cea a datoriilor de război sunt în centrul relaţiilor internaţionale. Surprinsă de refuzul american de a anula datoriile, Franţa se oferă să efectueze rambursările numai cu condiţia prealabilă ca Germania să achite integral reparaţiile. Acestea au fost fixate, în 1921, la 132 miliarde de mărci-aur. În faţa dificultăţilor germane de achitare a reparaţiilor,

Parisul răspunde în martie 1920 (ocuparea a trei oraşe renane) şi ianuarie 1923 (ocuparea Ruhr-ului), prin politica de represalii şi sechestrări de bunuri. Politica Londrei constă, dimpotrivă, din reducerea unilaterală a reparaţiilor, fără a se asigura ca datoriile interaliate să fie în paralel reduse.

Gândind la echilibrul viitor al Europei, americanii încearcă să menţină Germania pe linia de plutire şi, refuzând anularea datoriilor de război, încearcă să împiedice Franţa şi Anglia să câştige o poziţie de forţă în Europa.

În ciuda clauzelor din tratatul de la Versailles, Germania şi-a păstrat armamentul. Guvernul şi industriaşii reuşesc să sortească eşecului planul siderurgic francez. În iulie 1920, Germania obţine o diminuare cu 43% a livrărilor sale de cărbune, în timp ce siderurgia se reface în Ruhr, Westphalia şi la Marea Nordului. Ea îşi intensifică cererile de moratoriu asupra reparaţiilor şi iese din izolare, apropiindu-se de URSS prin tratatul de la Rapallo (16 aprilie 1922): un acord secret prevede în particular trimiterea de tehnicieni germani în URSS şi utilizarea de Germania a teritoriului sovietic pentru a experimenta materiale de război interzise. Punctul culminant al „războiului rece" franco-german este ocuparea Ruhr-ului de trupele franco-belgiene în ianuarie 1923, sub pretextul unei întârzieri a livrărilor din partea Germaniei. Această acţiune de asigurare a unei garanţii, al cărei scop este de a atrage atenţia englezilor asupra dificultăţilor Franţei, se loveşte de o rezistenţă pasivă (greva a 2 milioane de muncitori, atentate, sabotaje). Recurgerea la mână de lucru franceză pune capăt acestor mişcări în septembrie 1923. Însă, la această dată, căderea francului, de altfel întreţinută de bancherii germani, îl obligă pe Poincaré să subscrie la ideea americană de reglementare a reparaţiilor, în schimbul obţinerii ajutorului băncii Morgan!

BILANŢUL RĂZBOIULUI: O EUROPĂ RĂVĂŞITĂ

Capitolul 9

Războiul a costat scump Europa: 8 milioane de morţi, 6 milioane de invalizi şi un mare deficit al natalităţii. Pe de altă parte, distrugerile materiale necesită sume considerabile, cu greu acoperite de împrumuturi şi inflaţie. Europa devine debitoare Statelor Unite. Bătrânul continent a pierdut supremaţia sa economică în materie de producţie şi de comerţ. Slăbirea sa a permis expansiunea SUA şi a Japoniei, care vor constitui de aici înainte redutabili concurenţi. În fine, coloniile Europei, care au participat la efortul de război, aspiră la o modificare a raporturilor cu metropolele. În aparenţă, războiul se sfârşeşte cu o victorie a democraţiilor, de fapt, extinderea geografică a acestora maschează fragilitatea acestui tip de regim, ameninţat de apariţia modelelor autoritare: bolşevismul şi fascismul. Mai mult, traumatismele războiului resimţite de o societate transformată şi vulnerabilă deschid o criză a valorilor tradiţionale şi stimulează căutarea unor noi căi culturale.

PREŢUL RĂZBOIULUI

Primul Război Mondial a afectat profund ţările beligerante, mai ales statele europene, provocând foarte grele pierderi umane, materiale şi financiare, ale căror consecinţe vor cântări greu multă vreme de-aici înainte.

PREŢUL UMAN

Pierderile umane sunt acelea care se fac simţite în modul cel mai crud. Războiul a costat Europa peste 8 milioane de morţi şi 6 milioane de invalizi. Acum sunt 4 milioane de văduve şi 8 milioane de orfani. Cu 1 300 00 de morţi şi dispăruţi (10% din populaţia activă masculină), 3 milioane de răniţi din care 1 milion de invalizi, Franţa este ţara care a suferit cel mai mult, raportând la populaţia totală. Acestor pierderi trebuie să le adăugăm mortalitatea sporită din timpul războiului datorată precarelor condiţii de igienă, privaţiunilor şi epidemiei de gripă spaniolă din 1918.

Războiul a dus de asemenea la un deficit al natalităţii, bărbaţii adulţi aflându-se pe front. Din rândurile lor provine marea majoritate a celor morţi în război, iar dispariţia lor va duce de-a lungul a mulţi ani la zeci de mii de naşteri mai puţin faţă de perioada similară antebelică. Generaţiile care vor atinge vârsta adultă în 1939, anul începerii celui de-al doilea război mondial, vor fi generaţii reduse numeric. Piramida vârstelor în Franţa în 1931 arată efectele mortalităţii datorate războiului la bărbaţii în vârstă de la 30 la 55 de ani; se poate observa şi deficitul naşterilor la grupa de vârstă de 11-16 ani. Baza îngustată a piramidei corespunde slăbirii ratei natalităţii.

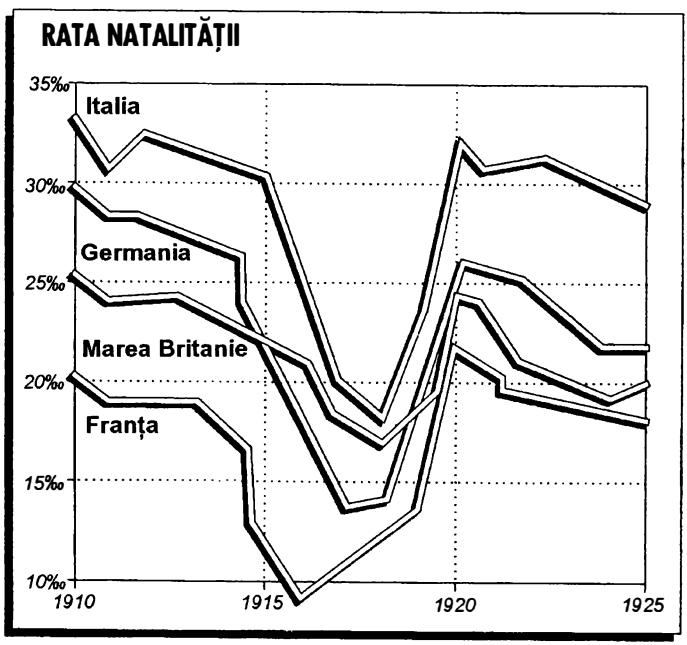
Ca urmare a rectificărilor de frontiere datorate tratatelor de pace, au avut loc deplasări de populaţie, antrenând probleme de adaptare. De exemplu, un milion de germani veniţi din Polonia, Ţările Baltice, Alsacia-Lorena, au fost nevoiţi să se refugieze pe teritoriul redus al Germaniei.

PREŢUL MATERIAL

Pierderile materiale sunt considerabile. Distrugerile afectează ţările care au servit drept câmp de bătălie în timpul conflictului: Franţa de Nord-Est, Belgia, Olanda, Italia de Nord-Est, Serbia, România, Rusia Europeană. În anumite regiuni,

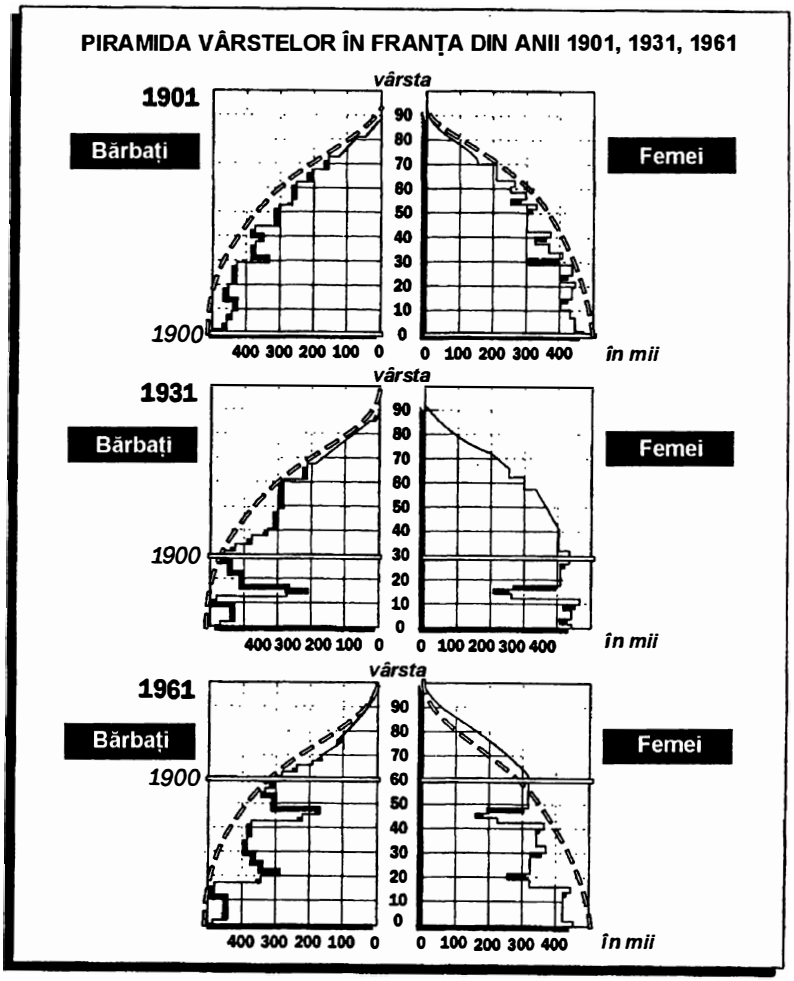
PIERDERI MILITARE ALE ȚĂRILOR BELIGERANTE

	Populația masculină activă	Morți și dispăruți	
		Număr	În % din populația activă
Franța	13 350	1 400	10,5
Marea Britanie	14 570	744	5,1
Italia	12 130	750	6,2
SUA	32 320	68	0,2
Germania	20 430	2 000	9,8
Austro-Ungaria	16 230	1 543	9,5



totul este în ruine: case, poduri, străzi, uzine, terenuri devenite incultivabile, totul trebuie reconstruit. Este cazul, de exemplu, al Nordului Franţei. În lucrarea sa intitulată *Declinul Europei*, geograful Albert Demangeon vorbeşte

despre o „zonă a morţii lungă de 500 km, largă de 10 până la 25 de kmcare urmăreşte linia frontului şi care a fost transformată în deşert". A fost nevoie de 16 ani pentru a reconstrui ceea ce 4 ani au distrus.



Franţa şi Marea Britanie au pierdut 30% şi, respectiv, 20% din flota lor comercială şi aproape tot restul, utilizat până la limita extremă de uzură, trebuie supus renovării.

PIERDERI FINANCIARE ŞI RĂSTURNĂRI PE PIAŢA MONETARĂ

Situaţia financiară a Europei anului 1918 este foarte gravă. Avuţia naţională a beligeranţilor a fost serios diminuată. Au fost nevoiţi, pentru a-şi finanţa aprovizionarea cu material de război, să renunţe la o parte din rezervele lor în aur (neavând produse de exportat). Acest mijloc de finanţare dovedindu-se insuficient, statele au recurs la împrumuturi:

- Împrumuturi interne. Datoriile publice au crescut în proporţii considerabile. În Franţa, datoria creşte între 1914 şi 1919 de la 33,5 la 219 miliarde de franci-aur, în Anglia de la 17,6 la 196,6 miliarde, în Germania de la 6 la 169 de miliarde.

- Împrumuturi externe. Ţările europene au împrumutat de la numeroase ţări ale lumii, mai ales de la Statele Unite. Datoria externă a Franţei se ridică în 1919 la 33 miliarde de franci-aur, cea a Marii Britanii la 32 de miliarde, a Italiei la 20 de miliarde.

Pentru a-şi finanţa cheltuielile de război, statele au mărit volumul emisiunilor de hârtie-monedă în circulaţie, mult peste ce le permiteau depozitele băncilor centrale. Europa va intra într-o perioadă de inflaţie, agravată după război de dezechilibrele între producţia insuficientă şi cererea ridicată de produse: în Franţa, în timpul războiului, preţurile s-au împătrit. Ca o altă consecinţă a inflaţiei, principalele monede europene încetează de a mai fi convertibile în aur, depreciindu-se în raport cu dolarul: în decembrie 1919 lira sterlină a pierdut 10% din valoarea sa, francul francez 50%, marca aproape 90%. Datoriile ce grevau bugetele vor creşte în continuare şi după conflict (plata pensiilor victimelor războiului, invalizi, văduve, orfani). Statele devastate trebuie să se împrumute pentru a reconstrui înainte de a reîncepe să producă.

Aceste mari bulversări financiare vor duce la inversări ale poziţiilor antebelice. Europa, cândva bancherul lumii, este acum obligată să se împrumute din exterior. Statele Unite şi-au rambursat datoriile către ea, şi, deţinând jumătate din stocurile de aur mondiale, vor deveni principalul său creditor, împrumutându-i 10 miliarde de dolari. Mai mult, o vor înlocui în rolul de bancher mondial, împrumutând ţările noi care încearcă să se dezvolte şi care, în trecut, apelau la europeni.

Declinul Europei

SFÂRŞITUL ÎNTÂIETĂŢII ECONOMICE

Înainte de război, Europa nu putea face faţă fără a importa produse alimentare. Această dependenţă de alte ţări s-a agravat în timpul războiului ca urmare a scăderii randamentelor agricole. În Franţa, de exemplu, recolta de grâu scade de la 89 la 63 milioane de chintale (scădere de 30%), iar aceea de cartofi de la 132 la 62 milioane de chintale. În Germania, recoltele de grâu şi cartofi au scăzut la jumătate. În Germania, recoltele de grâu şi de cartofi s-au înjumătăţit. Întregul continent american îşi va mobiliza resursele agricole pentru a contribui la aprovizionarea Europei. Coloniile vor sări în ajutorul metropolei. Creşterea animalelor a suferit de asemenea. Numărul de capete de vite fiind în scădere, vor creşte importurile de carne din Argentina, Brazilia, Australia şi Noua Zeelandă. Unele ţări, precum Cuba şi Brazilia, îşi vor intensifica producţia de zahăr pentru a-l vinde în Europa.

În general, Europa în război a trebuit să cumpere tot ce îi lipsea pentru a duce lupta: cărbune, oţel, petrol, arme... În 1916, SUA îi livrează în fiecare lună arme şi muniţie în valoare de 300 milioane de franci. Europa care, înainte de război, vindea lumii produsele sale industriale a trebuit să recurgă la importuri costisitoare. Dependenţa ţărilor europene aflate în război, atât pentru produse alimentare cât şi produse industriale de bază a fost de 58% pentru Germania, 60% pentru Franţa şi 81% pentru Marea Britanie.

Una din sursele de bogăţie ale Europei provenea din supremaţia sa în domeniul transporturilor internaţionale. Or, nici Franţa, nici chiar Marea Britanie, n-au fost capabile în timpul războiului să-şi asigure propriile transporturi. Naţiunile extra-europene care le-au ajutat vor deveni după război redutabile concurente. În plus, absorbite de război, ţările europene au pierdut pieţe în lumea întreagă.

EXPANSIUNEA JAPONIEI ŞI STATELOR UNITE

Nevoile considerabile ale Europei în război şi dispoziţia sa de pe piaţa mondială s-au dovedit a fi în beneficiul statelor extra-europene, în special al Statele Unite şi Japoniei.

SUME DATORATE DE ȚĂRILE STRĂINE STATELOR UNITE, PE 8 FEBRUARIE 1919 (în dolari)

Marea Britanie	4 429 000 000 (46,70%)
Franța	2 705 000 000 (28,52%)
Italia	1 051 000 000 (11,08%)
Total	9 483 000 000

Sursa: *Financial Chronicle*

COMERȚUL EXTERIOR AL STATELOR UNITE

(în milioane de dolari)

	Importuri	Exporturi	Excedent al exporturilor față de importuri
1914	1 893	2 329	+ 436
1915	1 674	2 716	+1 042
1916	2 197	4 272	+2 075
1917	2 659	6 227	+3 568
1918	2 946	5 838	+2 892

VALOAREA PRODUCȚIEI MANUFACTURATE JAPONEZE

(indice 100 = 1910 ÷ 1914)

	1915-1919	1920-1924
Textile	152	185
Metale	162	244
Chimice	186	252
Industrie alimentară	123	170
Electricitate și gaz	198	356
Diverse	248	190

Sursa: P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde, guerres et crises*, Colin, 1977, vol. 4.

Aliată a Antantei, Japonia îşi vede producţia stimulată de cererile europene, mai ales în domeniul armamentului. Este pentru ea ocazia de a-şi diversifica producţia industrială. Cândva client al Europei, acum îi va deveni concurent şi îi va prelua pieţe. Ea va desfăşura, graţie dezvoltării flotei sale, o expansiune comercială şi politică în Pacific, în sud-estul Asiei, în China, în detrimentul europenilor. Exporturile sale vor creşte din 1913 în 1918 de la 700 milioane de yeni la mai mult de 2 miliarde. Balanţa sa comercială prezintă deci un sold excedentar şi, graţie creşterii rezervelor sale de aur, devine o ţară creditoare, care plasează capitaluri, mai ales în Franţa şi Marea Britanie.

SUA sunt printre marile beneficiare ale războiului. Industria lor a fost stimulată, mai ales ramurile care necesită o mână de lucru foarte calificată. De aici înainte, foarte puţine domenii industriale vor scăpa concurenţei americane. Oamenii de afaceri americani pun la punct un program de cucerire a pieţelor externe asociind industria, comerţul şi băncile. Statele Unite şi-au dezvoltat flota comercială pentru a efectua transporturile pe care flota britanică nu le mai putea asigura. Ajunsă în doi ani pe locul doi în lume, ea devine un mijloc de expansiune comercială, mai ales către America de Sud, cândva o piaţă rezervată europenilor. Statele Unite ameninţă Marea Britanie în rolul său de angrosist al lumii şi placă turnantă a comerţului de redistribuţie a unui mare număr de produse: lână din Australia, cauciuc din Indiile orientale, zahăr, cafea, cacao, cupru, azotaţi, iută... New York-ul luând locul Londrei, devine prima piaţă financiară a lumii. Dolarul concurează lira sterlină ca monedă a tranzacţiilor internaţionale.

SCĂDEREA INFLUENŢEI EUROPENE ÎN COLONII

Coloniile au participat, voluntar sau nu, la efortul de război european. Ele au trimis oameni pe front sau în locurile de muncă vacante, şi-au sporit producţia agricolă pentru a aproviziona Europa; sistemul rechiziţiilor sau al culturilor obligatorii le-a accentuat şi mai mult dependenţa.

La sfârşitul conflagraţiei, popoarele colonizate, conştiente de efortul făcut, speră într-o ameliorare a soartei lor. Aspiraţiile lor spre independenţă sunt încurajate de principiile wilsoniene de autodeterminare a popoarelor, ca şi de doctrina comunistă. Primele manifestaţii naţionaliste se produc încă din 1919 în India, apoi în Egipt şi în Africa de Nord. Dacă ele nu sunt încă încununate de

succes, totuşi vor marca o schimbare capitală în relaţiile dintre colonizatori şi colonizaţi. Aceştia din urmă îşi doresc raporturi cu metropola bazate pe drept şi nu pe forţă.

Transformările Politice şi Sociale

O APARENTĂ VICTORIE A DEMOCRAŢIILOR

În 1918, democraţia liberală, ieşită victorioasă din război, pare să triumfe. Într-adevăr, imperiile austro-ungar, german şi rus, simboluri ale permanenţei practicilor autoritare s-au prăbuşit, lăsând loc unor regimuri parlamentare în Germania şi în Austria (în timp ce în Rusia se instalează un regim care se proclamă marxist). Fostele minorităţi naţionale eliberate formează noi state, care, toate, vor adopta regimuri parlamentare bazate pe votul universal, devenind fie republici ca Polonia şi Cehoslovacia, fie monarhii constituţionale, ca România şi Iugoslavia. Adunările legislative în care vor pătrunde noi categorii sociale (ţărani, muncitori) vor căpăta puteri sporite.

Însă în realitate, democraţia se va arăta a fi fragilă în aceste ţări. Masele nu au deprins încă practica regimului parlamentar şi, constituite în mare parte din ţărani adesea analfabeţi, nu pot participa într-o măsură eficientă şi conştientă la viaţa politică, fiind o jucărie în mâinile demagogilor şi notabilităţilor locale care le dirijează voturile. Or, democraţia liberală este ameninţată pe două fronturi, de la stânga, de bolşevism, de la dreapta de mişcările de tendinţă autoritară. Pentru adepţii bolşevismului, adevărata democraţie este o societate fără clase, care nu se poate realiza decât răsturnând democraţia liberală, simplă caricatură, în care statul, dominat de burghezia capitalistă, guvernează numai în profitul acestei clase. Acest curent antrenează un val revoluţionar în Europa şi speranţa declanşării unei revoluţii după modelul celei din Rusia.

Imediat după război, regimuri autoritare se instalează în Europa centrală şi de est (Ungaria, Polonia). În Italia, apoi în Germania, regimul parlamentar este considerat responsabil de umilinţa naţională şi de dificultăţile de după război. Considerat ca ineficient, va trebui să cedeze locul regimurilor fasciste.

În ţările cu tradiţie democratică se doreşte restaurarea integrală a democraţiei liberale după denaturările liberalismului din timpul războiului (intervenţia statului în economie şi în raporturile sociale, slăbirea controlului parlamentar...). În Franţa, autoritarismul lui Clemenceau nu mai este uşor suportat. În Marea Britanie, voinţa întoarcerii la procedurile clasice ale vieţii parlamentare antrenează căderea guvernului Lloyd George. Congresul SUA respinge tratatul de pace propus de Wilson pentru a nu prelungi responsabilităţile asupra ordinii mondiale ce perturbă viaţa politică americană. Aceste alterări ale democraţiei sunt considerate ca o paranteză care poate fi închisă. De fapt, este o iluzie, iar criza din 1929 va restaura practicile din timpul războiului care erau considerate drept incompatibile cu democraţia.

TRANSFORMĂRILE SOCIALE

Societatea supusă asprului şoc al războiului va ieşi pretutindeni transformată, marcată de opoziţia dintre „noii îmbogăţiţi" şi „noii sărăciţi" care va deveni o temă privilegiată a romanelor şi pieselor de teatru de după război. Anumite pături sociale au profitat de pe urma războiului, bancherii, negustorii, marii fermieri şi mulţi industriaşi care au beneficiat de comenzi de război ca, în Franţa, Schneider (artilerie), Citroën (obuze), Renault (tancuri), Boussac (*comenzi pentru aviaţie*). Inflaţia va conveni speculanţilor. „Noii bogaţi" îşi afişează luxul, trezind resentimente printre vechii combatanţi şi cei pe care războiul i-a sărăcit. Scandalul îmbogăţirii lor creează în opinia publică un sentiment durabil de reprobare.

Sărăcirea afectează mai ales pe cei cu venituri fixe. Inflaţia loveşte în primul rând pe micii rentieri, pensionari, salariaţi, căci salariile nu vor creşte la fel de repede cu preţurile (puterea de cumpărare scade cu 25% în Italia şi Germania). De asemenea, pe micii depunători care îşi plasează economiile în bonuri de împrumut ruseşti pe care noul stat sovietic refuză să le ramburseze. Această înrăutăţire a nivelului de trai provoacă pe de o parte mişcări revendicative în lumea muncitorească (greve, creşterea efectivelor sindicatelor care ajung în Marea Britanie, de la 4 la 8 milioane), pe de alta nemulţumirea micii burghezii şi a claselor de mijloc care reproşează statului liberal de a nu fi ştiut să le apere interesele (în Germania, clasa mijlocie a oraşelor, proletarizată, va furniza nazismului o parte din clientelă).

Războiul va oferi femeilor un loc în societate. Femeile constituie, la sfârşitul războiului, până la 35% din personalul industrial din Germania şi Marea Britanie. Munca femeilor, care înainte caracteriza doar lumea agricolă şi muncitorească,

caracterizează de acum şi burghezia. Birourile, profesiunile liberale se deschid femeilor care vor accede la posturi de răspundere. Condiţia femeii se schimbă, feminismul înregistrează progrese. În unele ţări (Rusia, Marea Britanie, Germania), femeile obţin drept de vot. Emanciparea femeii devine unul din sloganurile perioadei imediat postbelice. Semn vizibil al noilor libertăţi cucerite de femei, moda se transformă, fustele se scurtează, apar tunsorile „à la garçonne". Aceste libertăţi vor şoca, bineînţeles, pe tradiţionalişti.

CRIZA CIVILIZAŢIEI OCCIDENTALE

AMINTIREA RĂZBOIULUI

Războiul a marcat profund „generaţia focului". Foarte repede intelectualii devin conştienţi că s-a deschis o adevărată criză a valorilor, de exemplu Paul Valéry, care, după război, va folosi o formulare celebră: „*Cât despre noi, civilizaţiile, acum ştim că suntem muritoare...*".

Numeroase mărturii literare vor arăta în ce măsură războiul a reprezentat pentru cei ce l-au trăit un şoc profund. Experienţa directă a câmpului de luptă inspiră opere ce vor insista asupra ororilor războiului (*Crucile de lemn*, de Roland Dorgelès), pe prezenţa obsedantă a morţii care îl transformă pe om, pe frica încercată de soldaţi în tranşee în timpul orelor interminabile de aşteptare (*Les Éparges*[1], de Maurice Genevoix).

Această experienţă dureroasă va duce la punerea în discuţie a civilizaţiei care a permis aceste orori şi va duce adesea la luări de poziţie pacifiste şi antimilitariste. Însă, în ansamblu, războiul a reprezentat un traumatism atât de violent, încât, la întoarcerea de pe front, cei întorşi se vor grupa în Asociaţii ale Foştilor Combatanţi, în scopul apărării intereselor lor (pensii, ajutoare invalizilor, văduvelor, orfanilor), dar şi de a menţine viu idealul apărării patriei şi păcii, pentru care şi-au vărsat sângele. În toate ţările, guvernele vor trebui să ţină seama de forţa considerabilă a Foştilor Combatanţi.

[1] Les Éparges, comună din Meuse unde au avut loc lupte violente în 1914-1915 (n.a.).

CRIZA VALORILOR MORALE

Războiul a dat o lovitură puternică valorilor morale ce constituiau fundamentul civilizaţiei occidentale. Literatura evocă dramele generate de război, familiile destrămate (creşte numărul divorţurilor), degenerarea moravurilor şi a cadrelor sociale. De exemplu romanul lui Raymond Radiguet *Diavolul în corp* scandalizează, evocând iubirea dintre un adolescent şi soţia unui combatant mobilizat.

Bulversarea produsă de inflaţie asupra averilor este purtătoare de transformări psihologice şi morale. Foştii soldaţi săraciţi se indignează în faţa averilor scandaloase ale speculanţilor din spatele frontului. Inflaţia generează noi comportamente ce înlocuiesc vechile tendinţe de economisire legate de stabilitatea monetară. La ce bun să economiseşti ca să-ţi asiguri banii îşi pierd în continuu valoarea? Un întreg sistem de valori morale se prăbuşeşte: reuşita nu mai este o consecinţă a meritului, a virtuţii, a muncii, ci a abilităţii speculantului sau norocului aventurierului.

Această sete de a se bucura de viaţă după suferinţele şi privaţiunile războiului se manifestă printr-o veritabilă îmbulzeală asupra plăcerilor păcii regăsite: serbări populare, voga cinematografelor şi localurilor de noapte, săli de dans în care tango-ul importat din Argentina cunoaşte un adevărat triumf ca şi descoperirea jazz-ului provenit din folclorul negru american... Sunt „les années folles".

NOI CURENTE LITERARE ŞI ARTISTICE

Sentimentul crizei civilizaţiei dă un elan sporit unui curent intelectual născut înainte de război: mişcarea Dada exprimă cât se poate de bine această „malaise" morală şi intelectuală, atunci când, în căutarea frumosului în stare pură, vine să respingă orice disciplină, atacând însăşi sursa gândirii şi a limbajului: *„Eu disting sertarele creierului şi pe cele ale organizării sociale: demoralizând pretutindeni şi aruncând mâna cerului în infern, ochii infernului în cer* (...)" scrie Tristan Tzara în *Manifestul Dada* (1918).

Acest curent de revoltă intensă se va cumini curând, dând naştere suprarealismului. Gruparea suprarealistă va cuprinde poeţi, artişti plastici... Marele său teoretician este André Breton. Respingând orice control al raţiunii asupra gândirii, orice preocupare estetică sau morală, suprarealiştii înţeleg să exprime „fie verbal, fie în scris, fie în orice altă manieră, funcţionarea reală a

gândirii", ceea ce ei denumesc „automatismul psihic pur". Se ajunge astfel la crearea unui univers insolit, reflectând nu atât lumea decepţionată a realităţii, închistată în convenţiile sale, regulile sale, disciplina sa, cât pulsiunile profunde ale spiritului eliberat de aceste obstacole. Suprarealismul va crea astfel un nou climat artistic care nu va înceta să impregneze operele cele mai diverse, poezia, muzica, pictura, baletul şi mai ales noua formă de artă care înfloreşte în „les années folles", cinematograful.

ANII 20:
O STABILIZARE ÎNŞELĂTOARE

PARTEA a III-a

ECONOMIA MONDIALĂ: O PROSPERITATE FRAGILĂ

Capitolul 10

Din 1920 în 1929, economia mondială va suferi în primul rând redutabilele consecințe ale Primului Război mondial: pe termen scurt, o severă criză a reconversiunii (1920-1921), pe termen mai lung, ruperea echilibrelor, în primul rând monetare, şi a ierarhiilor ce au prevalat în secolul XIX. Restabilirea circuitelor financiare internaționale şi reconstrucția unui sistem monetar internațional, ale cărui principii sunt stabilite la Geneva în 1922, apoi avântul celei de-a doua revoluții industriale, dau sentimentul unei prosperități regăsite, bazată pe abundența monetară şi producția masivă de bunuri industriale. În realitate, vânzarea acestor produse se face greu, pentru că populația creşte încet, iar veniturile încă nu-i permit să satisfacă noile nevoi; comerțul internațional este el însuşi prea puțin dinamic. Speculațiile financiare şi excesul de credit, domenii în care excelează Statele Unite, nu vor face decât să susțină artificial cererea, mascând cu greu dificultățile şi dezechilibrele ce anunță criza din 1929.

CRIZE ŞI FRĂMÂNTĂRI POSTBELICE

O SEVERĂ CRIZĂ DE RECONVERSIUNE (1920-1921)

Criză conjuncturală scurtă, dar puternică, ea reflectă dificultatea de a readapta economia de război condiţiilor de pace şi nevoilor reconstrucţiei; ea exprimă profunde schimbări structurale, anunţând instabilitatea generală a perioadei interbelice, demonstrată după 1929 de marea depresiune a anilor '30.

Criza ia naştere dintr-o conjunctură de supraproducţie relativă agravată de un blocaj prematur al plăţilor internaţionale. O prezentare schematică a declanşării crizei ar fi următoarea:

- O cerere puternică alimentată de necesitatea reconstrucţiei în ţările devastate de război, care se manifestă în domeniul materiilor prime şi echipamentelor industriale, însoţită însă şi de o cerere a bunurilor de consum după lunga perioadă de penurie, fenomen general de cerere a bunurilor strict necesare, dar şi a celor fără o utilitate strictă (mare succes al produselor de lux).

- Un potenţial productiv care continuă să crească în ţările ocolite de distrugerile războiului: SUA, dar şi Japonia, ca şi ţările tinere cum ar fi Canada, Brazilia, Argentina.

- O supraproducţie relativă apare în timp ce economia europeană se relansează (mai ales agricultura, după demobilizarea ţăranilor), adăugându-şi producţia la cea a noilor ţări.

În timp ce ţările europene sunt încă nevoite să cumpere numeroase produse necesare reconstrucţiei, mijloacele lor de plată deja epuizate ca urmare a războiului încep să scadă îngrijorător, având în vedere şi că în ianuarie 1920 SUA îşi suspendă împrumuturile guvernamentale... şi că băncile private, neliniştite de dezordinea monetară care ia naştere în Europa îşi reduc simţitor disponibilităţile. Deci, din cauza lipsei de credite, Europa îşi va diminua comenzile, provocând o acumulare de stocuri în ţările furnizoare.

- Clasica înlănţuire a etapelor crizei îşi va dezvolta atunci logica inexorabilă: exportatorii răspund contracţiei pieţelor internaţionale prin scăderea preţurilor însoţită de reducerea producţiei. Această reacţie logică va duce la diminuarea profiturilor, la numeroase falimente şi deci la creşterea numărului de şomeri, adică la criză. Agricultorii, care nu-şi pot reduce rapid producţia, suferă scăderi

considerabile ale veniturilor ca urmare a prăbuşirii preţurilor agricole. Încet, încet, ansamblul cererii de pe piaţă se prăbuşeşte. SUA sunt atinse primele, fiind curând urmate de celelalte ţări exportatoare, atinse de criză cu atât mai grav cu cât economia lor este dependentă de vânzarea unei game limitate de produse, cum ar fi Japonia şi ţările noi.

În 1922 un nou echilibru se va stabili odată cu resorbţia stocurilor excedente. Criza a pus în evidenţă fenomenele de dezechilibru între cerere şi ofertă la scară mondială, a arătat distorsiunile între preţurile materiilor prime şi ale produselor industriale, a favorizat adoptarea de măsuri protecţioniste, evidenţiind, în fine, gravitatea dezordinii monetare de după război.

O NOUTATE PRIMEJDIOASĂ: INFLAŢIA ÎN EUROPA

Ca urmare a politicii monetare urmate în timpul războiului, Europa este confruntată cu inflaţia. Aceasta va încuraja speculaţiile în dauna investiţiilor, va umfla artificial rezultatele producţiei, va denatura concurenţa internaţională cu marele risc de a dezorganiza schimburile, afectând toate categoriile sociale cu venituri relativ fixe. Însă, încurajarea deflaţiei pentru a restabili marile echilibre financiare ce constituiau o regulă a secolului XIX, antrenează riscul de a permanentiza criza, privând de capitaluri o economie care tocmai de aceasta are nevoie pentru a se reconstrui şi a realiza cea de-a doua revoluţie industrială. Originea profundă a acestei probleme quasi-insolubile puse în faţa conducătorilor europeni după război, stă în faptul că finanţarea războiului a transformat Europa din creditor al lumii în debitor, ruinând în acelaşi timp rigurosul sistem *Gold Standard*, care traversase fără obstacole secolul XIX graţie stabilităţii preţurilor şi abilităţii gestiunii britanice. SUA deţin acum o creanţă globală de circa 12 miliarde de dolari asupra Europei (din care aproape trei sferturi asupra Marii Britanii şi Franţei), în timp ce creanţele britanice şi mai ales franceze, concentrate în principal asupra Rusiei, par a fi de nerecuperat. Războiul a generat pentru beligeranţii europeni inflaţie şi datorii, în măsura în care prelevările fiscale nu au făcut faţă, de departe, finanţării efortului de război. A recurge la împrumuturi interne şi externe a devenit inevitabil, ca şi emisiunea de monedă fără acoperire economică, devenită posibilă ca urmare a stabilirii din 1914 a cursului forţat al monezilor (deci a inconvertibilităţii lor în aur). Necesităţile

enorme ale reconstrucţiei vor face ca aceleaşi practici ale deficitului bugetar şi permanentului recurs la împrumuturi să se permanentizeze.

Creşterea preţurilor de en gros (preţuri directoare ale economiei) între 1918 şi 1924 măsoară amploarea inflaţiei în principalele ţări.

CREŞTEREA PREŢURILOR DE EN GROS

(indice de bază 100 în 1913)

	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Marea Britanie	229	254	315	137	159	159	166
SUA	194	206	226	147	149	154	150
Japonia	196	236	259	200	196	199	207
Franţa	339	356	509	345	327	419	489
Germania	217	415	1 486	1 911	341×10^2	166×10^{11}	137 RM[1]

Sursa: P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, Colin, vol. 5.
1. Rentenmark, creată în 1923.

CRIZELE MONETARE POSTBELICE

Crizele monetare ce zguduie Europa anilor '20 nu fac decât să sublinieze profundul declin al vechiului continent, care şi-a pierdut vechea poziţie dominantă şi nu reuşeşte să regăsească drumul dezvoltării într-un cadru de stabilitate monetară după modelul secolului XIX. Mecanismul acestor crize monetare este relativ simplu: deţinătorii unei monezi considerate a nu fi solidă caută să se debaraseze schimbând-o contra altor monede, sau achiziționând valori considerate ca refugii sigure (pământ, pietre preţioase, aur, bijuterii, tablouri...). Anumite crize monetare au un caracter dramatic şi pot fi calificate drept majore în măsura în care sfârşesc prin prăbuşirea totală a unei monede, necesitând prin aceasta o completă reconstrucţie a sistemului monetar. Cazul cel mai celebru este acela din 1923 al mărcii germane, victimă a şocului războiului, a ameninţării grelelor despăgubiri de plătit, dar şi a acţiunii marilor bănci şi întreprinderi germane care au încurajat-o, pentru a se dezvolta pe credit şi a exporta în monedă depreciată. Prin contagiune, moneda rusă, austriacă, poloneză, ungară şi încă altele au suferit accidente comparabile.

Într-un grad de gravitate mai mic, monede ca francul francez au cunoscut vii crize punctate de atacuri speculative ce au impus remedii mai mult sau mai puţin puternice, de la intervenţia băncii centrale pe piaţa schimburilor pentru a stopa speculaţiile, până la devalorizare.

La începutul anilor '20, după traumatismul provocat de război şi sechelele sale, reconstrucţia unui sistem monetar stabil, implicând un minimum de solidaritate internaţională, părea o condiţie indispensabilă a unei întoarceri la prosperitatea economică.

PROSPERITATEA REGĂSITĂ?

RESTAURAREA LIBERALISMULUI

Încă de la sfârşitul războiului, în majoritatea ţărilor au loc vii dezbateri asupra utilităţii menţinerii intervenţionismului de război, sau, din contra, necesităţii restabilirii cât mai rapide a mecanismelor clasice ale liberalismului economic. Cu oarecari nuanţe se poate spune că această a doua cale triumfă o dată cu suprimarea rapidă a controlului preţurilor şi producţiei stabilite în timpul războiului. În SUA, încă de pe 13 noiembrie 1918 *War Industries Board* dă libertate preţurilor, în Marea Britanie cabinetul Lloyd George restabileşte între 1919 şi 1921 libertatea economică, reafirmând tradiţia liber-schimbistă care, este adevărat, asigură industriei britanice aprovizionarea la preţuri avantajoase; chiar şi Franţa în mod obişnuit intervenţionistă şi protecţionistă revine la practici mai liberale şi reduce tarifele vamale cu 40% între 1913 şi 1927; nu este însă cazul Italiei fasciste, care nu va reveni la o gestiune liberală până în 1926.

Dacă experienţa dirijistă a războiului marchează incontestabil o etapă importantă în evoluţia pe termen lung către un capitalism organizat, în special prin rolul crescând al statului, totuşi prosperitatea anilor '20 se instaurează într-un cadru larg liberalizat.

RECONSTRUCŢIA SISTEMULUI MONETAR INTERNAŢIONAL

Restabilirea circuitelor financiare internaţionale (care e strâns legată de reglementarea problemei reparaţiilor germane şi a datoriilor interaliate acumulate în timpul războiului) nu poate fi disociată de reconstrucţia unui sistem monetar agreat de un mare număr de ţări; de reuşita acestei operaţiuni depind şansele unei reluări durabile şi sănătoase a activităţii economice.

Conferinţa internaţională de la Geneva (1922) stabileşte principiile noului sistem monetar internaţional. Constatând imposibilitatea revenirii la *Gold Standard*-ul secolului XIX datorită insuficienţei şi repartiţiei inegale a stocurilor de aur monetar mondial, autorităţile monetare ale principalelor ţări au decis să ia două măsuri pentru a creşte flexibilitatea sistemului: bancnotele vor fi convertibile doar în lingouri şi nu în monezi de aur (*Gold Bullion Standard*); pe de altă parte, vor avea acoperire nu numai în aur, ci şi în dezive convertibile în aur, ca dolarul (*Gold Exchange Standard*).

Punerea în practică a acestor decizii a fost eşalonată din 1924 în 1927, începând cu Germania, veritabil centru nevralgic al problemelor financiare şi monetare europene. În 1924, în favoarea reluării împrumuturilor americane şi a reglementării problemei reparaţiilor în cadrul planului Dawes, Doctorul Schacht creează o nouă monedă, Reichsmark, convertibilă în aur, conform regulilor de la Geneva. Anul următor, cu preţul unui efort deflaţionist considerabil, conservatorii englezi restabilesc convertibilitatea în aur a lirei sterline la paritatea sa din 1914 (*Gold Bullion Standard Act* votat pe 13 mai 1925). În Franţa, Poincaré va trebui să accepte o largă devalorizare a francului pentru a restabili în 1928 convertibilitatea sa în lingouri.

Problema reparaţiilor şi cea a datoriilor de război vor găsi soluţii paralele, în ciuda voinţei americane de a disocia cele două probleme.

Între 1923 şi 1926, de la acordul Mellon-Baldwin la acordul Mellon-Bérenger, cea mai mare parte a ţărilor debitoare acceptă principiul unei rambursări eşalonate pe o lungă perioadă (în general 60 de ani) a datoriilor lor către SUA. În 1926 un acord Churchill-Caillaux soluţionează în aceeaşi manieră datoriile Franţei către Anglia. Planul Dawes (1924-1928) urmat de planul Young în 1928 permit în egală măsură o plată redusă şi eşalonată, însă controlată, a despăgubirilor de război germane.

Aceste soluţii financiare asociate stabilizării monetare permit un redemaraj al creditului internaţional după un circuit al cărui caracter artificial a fost adesea subliniat. Capitalurile, în general americane, tranzitează prin Londra, Berlin,

Viena, Paris, permiţând în afara plăţii reparaţiilor germane şi rambursării datoriilor de război să se investească în fiecare etapă şi o mică parte în modernizarea economică.

SUA sunt principalii dispersatori de capitaluri în lume: 11,5 miliarde de dolari plasaţi în străinătate între 1920 şi 1931, adică dublul împrumuturilor externe britanice. Acordate în general pe termene scurte şi medii, aceste credite sunt utilizate de beneficiarii lor pentru finanţarea investiţiilor pe termen mai lung, „transformare" care implică nişte riscuri dacă creditorul cere rambursarea la scadenţă fără a mai acorda simultan un nou împrumut.

Activitatea intensă însă nu întotdeauna foarte sănătoasă a creditului internaţional contrastează viu cu slaba mobilitate a oamenilor şi mărfurilor. Din 1925 efortul de investiţie scade, exprimând o incertitudine asupra consecinţelor dezvoltării. Prosperitatea nu a fost însoţită nici de o creştere susţinută a puterii de cumpărare, nici de o expansiune durabilă a investiţiilor, carenţe de rău augur pentru viitor. Dacă „pompa" americană va seca, tot sistemul financiar internaţional este ameninţat.

DESFĂŞURAREA CELEI DE-A DOUA REVOLUŢII INDUSTRIALE

În anii '20 se desfăşoară cu adevărat a doua revoluţie industrială, începută de la sfârşitul secolului XIX şi stimulată de războiul din 1914-1918, în măsura în care succesul în luptă a depins în mare măsură de capacitatea beligeranţilor de a asigura în mod durabil o producţie raţională şi masivă de armament eficace şi adesea nou (tancuri, avioane etc.). În acelaşi timp, inginerii europeni au putut studia în uzinele americane noile metode de producţie influenţate de Taylor şi de standardizare; astfel André Citroën va transpune în întreprinderea sa pariziană de construcţii de automobile tehnicile utilizate dincolo de Atlantic. Noile practici industriale îşi extind aria geografică în acelaşi timp în care se perfecţionează; în Europa se va pune în practică cronometrarea, care creşte productivitatea muncii supunând unor cadenţe ridicate muncitorii organizaţi conform metodei Taylor. Un patronat modern se dezvoltă pe vechiul continent urmând modelul american.

Chiar dacă cărbunele reprezintă încă 75% din energia consumată în lume în 1930, înnoirea bilanţului energetic se accelerează, în favoarea petrolului şi electricităţii, energii stimulate de avântul automobilului, de lansarea vastelor planuri de electrificare în multe ţări, de dezvoltarea radioului, care va pătrunde în

numeroase cămine, în timp ce în SUA apar deja primele „aparate casnice": aspiratoarele, frigiderele şi maşinile de spălat.

Constrângerile producţiei de masă duc la accelerarea constituirii de grupe de întreprinderi puternice, a căror restructurare permanentă este însoţită de o intensă activitate bursieră. Tendinţa anilor '20, după criza din 1921 care a favorizat concentrările, însă a făcut să fie luate în consideraţie riscurile închiderii pieţelor, este spre înmulţirea acordurilor de tip cartel în termenii cărora câteva firme îşi asigură controlul unor producţii întregi. Astfel, 5 producători realizează trei pătrimi din producţia siderurgică germană, I. G. Farben domină chimia din Germania, ca şi ICI în Marea Britanie sau Du Pont de Nemours în SUA, în Franţa Citroën, Renault şi Peugeot controlează împreună 68% din piaţa naţională de automobile imitând situaţia în care se află peste Atlantic, păstrând proporţiile, Ford şi General Motors.

Rezultatele modernizării economice a anilor '20 se măsoară prin creşterea producţiei şi a productivităţii muncii. Aceasta din urmă creşte în medie cu 30% în ţările avansate, în timp ce producţie industrială creşte cu 50% în SUA şi cu 60% în Europa între 1920 şi 1929, aceste două regiuni furnizând în 1928 45% şi, respectiv, 42% din producţia industrială mondială.

O PROSPERITATE PE BAZE FRAGILE

O PROSPERITATE FOARTE RĂU DISTRIBUITĂ

Prosperitatea anilor '20 este mai întâi rău distribuită între ţări. SUA au răpit ţărilor europene, pentru multă vreme, dacă nu chiar definitiv, primul loc în producţia agricolă şi industrială, în calitate cât şi în cantitate. Această dominaţie americană se înscrie într-un ansamblu transatlantic legat de strânse schimburi reciproce, din vreme ce SUA, Germania, Marea Britanie, Franţa şi Italia deţin împreună cea mai mare parte a puterii industriale şi controlează în profitul lor schimburile mondiale. Ţările înapoiate, exportatoare de produse brute sunt într-adevăr net defavorizate într-un comerţ internaţional prea puţin dinamic şi care se arată a fi mult mai avantajos pentru mărfurile manufacturate decât pentru materiile prime.

SUA
ȘI EUROPA OCCIDENTALĂ
ÎNTRE 1913 ȘI 1929

Câțiva indicatori

Rata medie anuală de creștere	SUA	Europa occidentală
Populație	1,4%	0,4%
Producție agricolă (5 cereale)	0,3%	-0,5%
Cărbune	0,4%	0,3%
Oțel	3,7%	1,9%
Produse manufacturate	3,7%	1,5%

Creșterea economică

Rata medie anuală a creșterii	Producție	Salarii
Franța		
1913-1929	1,6%	0,37%
1925-1929	4,2%	1,7%
SUA		
1913-1929	3,1%	2,2%
1925-1929	3,6%	1,4%
Marea Britanie		
1913-1929	1,5%	1,1%
1925-1929	3,1%	1,3%
Germania		
1913-1929	0,3%	0,5%
1925-1929	4,1%	5,7%

Sursa: P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, Colin, vol. 5.

Aceste tabele pun în evidență slabul dinamism și dezechilibrele „prosperității" anilor 20: modesta dezvoltare demografică, mediocritatea creșterilor salariale (mai puțin în Germania), stagnarea producției cerealiere. Cum să desfaci în aceste condiții o producție industrială în creștere rapidă?

Două tipuri de dezechilibre sectoriale fac, pe de altă parte, ca această prosperitate să fie lipsită de coerenţă:

- În industrie, nu toate ramurile se dezvoltă în acelaşi ritm. În timp ce mineritul stagnează, iar textilele sunt în regresie în Europa (continuând însă să progreseze în Japonia, Brazilia, India, şi chiar SUA), siderurgia cunoaşte un ritm susţinut de dezvoltare; însă industriile pilot ale celei de-a doua revoluţii industriale sunt cele ce deţin recordurile de creştere, ca electrotehnica, aluminiul, chimia şi mai ales automobilele, care simbolizează cu adevărat expansiunea şi modernismul anilor '20 (în SUA producţia creşte cu o treime an de an între 1923 şi 1925, iar în Franţa creşte de cinci ori între 1921 şi 1929) avântul paralel al aviaţiei şi radiofoniei subliniază rolul esenţial al transporturilor şi comunicaţiilor în aceste mutaţii economice şi sociale de după război.

- Agricultura ignoră aproape în întregime prosperitatea anilor '20. Chiar dacă producţia creşte, ţăranii sunt confruntaţi cu o supraproducţie cronică (ca urmare a slabului dinamism demografic) care afectează nivelul preţurilor agricole şi le face să scadă după 1925. În 1929 datoriile grevează 40% din marile ferme germane, iar 42% din terenuri sunt ipotecate în SUA. Or, mai ales în Europa, ţărănimea rămâne numeroasă şi influentă; sărăcia ei relativă constituie un obstacol în calea producţiei industriale de serie mare, iar nemulţumirea ei este purtătoarea unor riscuri de instabilitate socială, chiar dacă zonele rurale rămân adevărate bastioane de conservatorism intelectual şi social.

Punctul slab cel mai îngrijorător rezidă totuşi în dificultăţile dezvoltării producţiei industriale de masă, în ciuda recurgerii la forme din ce în ce mai agresive de publicitate şi la dezvoltarea creditelor destinate consumului. Nici evoluţia demografică (într-un ritm lent), nici creşterea veniturilor salariale (de două ori mai lentă decât cea a producţiei), nici mentalităţile care preţuiesc mai mult economisirea, nu merg în sensul dezvoltării societăţii de consum de masă. Cazul american rămâne izolat din acest punct de vedere, pentru că se bazează pe un exces de credit. Printre factorii ce determină cererea scăzută în această perioadă trebuie luat în considerare şi şomajul cronic legat de dezvoltarea maşinismului, ca şi marasmul zonelor rurale (5 milioane de şomeri în Europa şi 2 milioane în SUA, în plină perioadă de prosperitate!).

Pieţele externe nu compensează deloc lipsa de varietate a pieţelor interne: între 1913 şi 1928, în timp ce producţia manufacturată mondială a crescut cu 41,8%, volumul comerţului exterior n-a crescut decât cu 13% (creşterea de 67% în valoare incluzând şi inflaţia).

BAZE FINANCIARE NESĂNĂTOASE

În fine, prosperitatea economică a anilor '20 stă pe baze financiare fragile, pe care unii le estimează a fi chiar nesănătoase. Economişti renumiţi, cum ar fi francezul Jacques Rueff, au denunţat neajunsurile lui *Gold Exchange Standard*. Acest sistem monetar permite într-adevăr inflaţia, din moment ce un stoc de aur poate garanta emiterea şi circulaţia mai multor monezi. Se constată, pe de altă parte, că principalele devize-aur ale sistemului corespund economiilor celor mai puţin sănătoase, ca urmare a declinului britanic, speculaţiilor americane sau slăbiciunilor structurale ale Franţei. Principalele centre financiare ale epocii, Londra, New York, Paris, chiar Berlin, departe de a constitui o reţea armonioasă, se află într-o dură concurenţă pentru a atrage aurul şi capitalurile disponibile. De aici rezultă o proastă repartiţie a aurului monetar, şi o dezvoltare anarhică a fluxurilor de capital pe termen scurt (capitaluri rătăcitoare) care perturbă grav balanţele externe ale statelor importante. Activitatea intensă dar nesănătoasă economic a creditului internaţional contrastează puternic cu slaba mobilitate a oamenilor şi mărfurilor.

Aceste diferite constatări dau sentimentul că progresul tehnic şi avântul constructiv al anilor '20 conduc în final la o situaţie de îngustare a pieţelor şi la dezechilibre de natură economică, socială şi financiară.

Astăzi este în mod clar stabilit că această prosperitate, care are baze reale, prezintă şi multe aspecte artificiale. Deceniul anilor '20 iese în evidenţă prin dubla sa încadrare: între război şi criză; el apare tot mai evident drept o perioadă tranzitorie în cursul căreia conducătorii ţărilor mari nu au ştiut să rezolve problemele noi lăsate moştenire de război şi ale căror erori de gestiune au avut un rol în desfăşurarea depresiunii anilor '30.

AMERICA PROSPERITĂŢII

Capitolul 11

În perioada imediat următoare războiului, America, guvernată de democraţi din 1912, traversează o gravă criză economică, punctată de frământări sociale şi de un val de intoleranţă. Această situaţie va permite revenirea republicanilor la putere. Ei vor duce o politică de neintervenţionism statal, vor favoriza mediile de afaceri şi se vor reîntoarce la valorile naţionalismului american. Începând din 1922, conjunctura generală se află într-un proces de redresare, susţinut de abundenţa capitalurilor, creşterea puterii de cumpărare, progresele ştiinţifice şi tehnice. Prosperitatea este susţinută mai ales de noile industrii, în special de cea a automobilului. Însă, ea are şi limite: unele sectoare industriale stagnează, agricultura se află într-o criză permanentă, în timp ce producţia, mereu în creştere, nu este absorbită nici de piaţa americană, nici de cele externe. Societatea americană, devenită urbană, intră în era consumului de masă şi a unei vieţi cotidiene marcate de un conformism criticat de intelectuali. Totuşi, ea rămâne inegalitară, agricultorii fiind dezavantajaţi, ca şi negrii sau noii imigranţi. În faţa acestor transformări ale Americii urbane, America rurală şi puritană reacţionează opunându-se imigraţiei, exaltând tradiţiile biblice şi valorile morale.

REPUBLICANII ÎN FAŢA CRIZEI POSTBELICE

Din 1912, SUA sunt guvernate de preşedintele democrat Woodrow Wilson. Partid tradiţional al minorităţilor naţionale şi religioase, al muncitorilor, fermierilor înglodaţi în datorii, imigranţilor de dată recentă, partidul democrat este privit cu ostilitate de America „aşezată", cea a anglo-saxonilor, a protestanţilor, a marilor industriaşi şi bancheri care votează în general pentru partidul republican. La sfârşitul războiului, acestor motive de opoziţie la adresa democraţilor li se adaugă diversele reproşuri adresate preşedintelui Wilson. Oamenii de afaceri se plâng de măsurile de intervenţionism economic luate în timpul conflictului, ce nesocoteau principiile liberale, iar tradiţionaliştii îi impută alterările aduse echilibrului constituţional al Statelor Unite (limitările aduse puterilor statelor în favoarea celei federale, puterile exorbitante atribuite preşedintelui în detrimentul Congresului).

O ŢARĂ ÎN CRIZĂ

Inflaţia atinge un nivel care face ca, în 1920, preţurile să se dubleze faţă de perioada anterioară războiului. Creşterea preţurilor este însoţită de agitaţii muncitoreşti: în 1919, 2 665 de greve atrag peste 4 milioane de muncitori. Pentru a intimida pichetele de grevă este utilizată forţa publică şi pentru a discredita greviştii, li se aduc acuzaţii de bolşevism. Meritul de a fi contracarat greva poliţiştilor din Boston îi va aduce guvernatorului statului Massachusetts, Calvin Coolidge, alegerea în anul următor la convenţia partidului republican drept candidat la vicepreşedinţia SUA. Când se creează la sfârşitul verii lui 1919 două partide comuniste, o „teamă de roşii", agravată de presă, cuprinde America. Populaţia crede că bazele ordinii sociale sunt ameninţate de mişcări subversive de inspiraţie străină. Se declanşează o veritabilă „vânătoare de vrăjitoare" îndreptată împotriva comuniştilor, anarhiştilor, străinilor, care va culmina cu dramatica afacere Sacco şi Vanzetti, doi anarhişti italieni acuzaţi de omucidere fără probe categorice şi care vor fi executaţi în 1927 în pofida protestelor mondiale.

Climatul de intoleranţă care s-a dezvoltat în timpul războiului se îndreaptă şi împotriva minorităţilor rasiale. Renaşterea Ku-Klux-Klanului antrenează o recrudescenţă a linşajelor negrilor. În iulie 1919, un val de violenţe rasiale cuprinde 26 de oraşe, dintre care unele în afara zonelor sudice, unde erau până

atunci localizate. Însă, o dată cu deplasarea populaţiei negre către nord, violenţa rasistă câştigă teren în regiunile unde aceştia se stabilesc. Astfel, în Chicago, albii fac ravagii în cartierele negrilor, prădând şi ucigând timp de 13 zile. În fine, o criză economică izbucneşte în primăvara lui 1920, provocând şomajul a două milioane de salariaţi.

Toate aceste frământări fac ca majoritatea americanilor să aspire la ordine, pace, stabilitate, „întoarcerea la normal".

Pe plan diplomatic, preşedintele Wilson, conştient că SUA au devenit puterea dominantă a lumii, gândeşte că au prin aceasta un rol mondial de jucat: asigurarea unei ere a păcii, în spiritul celor *Paisprezece Puncte* şi al Societăţii Naţiunilor. Or, pentru mulţi dintre americani, această „politică internaţionalistă" riscă să implice SUA în noi conflicte. Ei sunt sensibili la argumentările republicanilor, care preconizează refuzul asumării responsabilităţii în afacerile mondiale: „Noi nu suntem internaţionalişti, declară fostul preşedinte republican Theodore Roosevelt, noi suntem naţionalişti americani". Astfel, alegătorii americani acordă în 1918 majoritatea voturilor în alegerile pentru Senat republicanilor, anunţând sfârşitul erei wilsoniene. În 1919, Congresul refuză ratificarea tratatului de la Versailles, cerută de Wilson, care ar fi dus la afirmarea rolului mondial al SUA. În sfârşit, în timpul alegerilor prezidenţiale din 1920, poporul american alege cu o largă majoritate pe republicanul Harding, care îşi desfăşurase campania sub lozincile „mai întâi America" şi „întoarcerea la normalitate".

GUVERNAREA REPUBLICANĂ (1920-1932)

Principala preocupare a guvernărilor preşedinţilor care s-au succedat, Harding (1920-1923), Coolidge (1923-1928), Hoover (1928-1932) este de a încuraja afacerile. Preşedintele Coolidge va identifica chiar guvernul cu partidul afacerilor şi, puritan, va conferi acestei idei dimensiuni religioase: *„Cel ce construieşte o uzină, construieşte un templu (...). Cel ce munceşte aici participă la un serviciu divin* (...)". Vechiul mit al lui „laissez-faire" ajunge acum la apogeul său. America crede că aplicarea lui trebuie să ducă în mod obligatoriu la creşterea nelimitată a productivităţii şi va face să dispară sărăcia. Reuşita tehnică şi succesul material devin o veritabilă religie. Preşedintele Hoover, profesor de economie politică, este convins că liberalismul este cel mai bun sistem, căci stimulează spiritul întreprinzător, reînvesteşte guvernul în funcţia sa de arbitru, este generator de progres şi oferă tuturor indivizilor şanse egale. Însă în realitate sistemul „laissez-faire" nu este scutit de corupţie şi de scandaluri care compromit însuşi perso-

nalul Casei Albe, ca „banda din Ohio" de care este înconjurat preşedintele Harding. Un astfel de guvern poate oare cu adevărat să fie considerat un simplu arbitru, aşa cum afirmă preşedintele Hoover? În timpul întregii perioade, bancherul multimiliardar Mellon este acela care girează secretariatul Trezoreriei. El îi va avantaja pe cei bogaţi, reducându-le impozitele. Garantând stabilitatea monetară, va favoriza expansiunea economică. În sfârşit, va deschide pieţele străine produselor americane. Rolul său nu este, deci, acela al unui simplu arbitru şi se poate afirma că el se situează în mod evident în tabăra oamenilor de afaceri.

Singura contrapondere a acestei hegemonii a mediilor de afaceri, Congresul, în care progresiştii rămân influenţi, denunţă scandalurile financiare (mai ales sub preşedinţia lui Harding) şi împiedică delapidările din avutul public, de exemplu concesionarea către Ford a complexului de electrificare din valea Tennessee.

În politica externă, Wilson practicase politica porţilor deschise, stabilindu-şi drept obiective prioritare pacea şi expansiunea economică a SUA. Succesorii săi, chiar dacă refuză intrarea în Societatea Naţiunilor, dând astfel expresie naţionalismului american, păstrează de fapt aceleaşi obiective: pacea şi imperialismul. Prima putere economică a lumii, SUA nu pot să fie dezinteresate de politica mondială şi să revină cu adevărat la izolaţionism. Pentru a demonstra că nu intenţionează să-şi asume nici o răspundere internaţională, semnează tratate separate cu vechii lor adversari din război. Însă atunci când este vorba de a-şi apăra propriile interese, nu vor ezita să participe la afacerile mondiale. Dorind să menţină prosperitatea Germaniei unde au investit mult, servesc drept mediator în chestiunea reparaţiilor. Vor refuza să recunoască Rusia comunistă, vor bloca expansiunea teritorială a Japoniei în Asia, îşi vor asigura paritatea cu Anglia în ce priveşte flota de război. Copleşitoarea lor supremaţie financiară vine în sprijinul diplomaţiei ("diplomaţia dolarului"): astfel, împrumuturile acordate unor state sunt adesea însoţite de condiţionări politice.

SUCCESE ŞI LIMITE ALE PROSPERITĂŢII ECONOMICE

După o scurtă criză economică (1920-1921) datorată dificultăţilor reconversiei şi politicii deflaţioniste a republicanilor, SUA intră într-o perioadă de prosperitate care va dura până la izbucnirea marii crize economice din 1929.

FACTORII PROSPERITĂŢII

SUA dispun de capitaluri considerabile: rambursările parţiale şi dobânzile datoriilor europene, cumpărarea quasi- totalităţii aurului produs în lume, excedente ale balanţei comerciale de-a lungul întregii perioade, plasamente de capitaluri străine în Statele Unite. Această abundenţă de capitaluri permite obţinerea facilă a creditelor, cu rate ale dobânzii foarte joase, ceea ce va încuraja împrumuturile şi va stimula economia.

Expansiunea se bazează şi pe creşterea puterii de cumpărare. Urmând exemplu lui Henry Ford, pentru care prosperitatea este fondată pe o politică a salariilor mari, industria va cunoaşte între 1922 şi 1929 o creştere cu 17% a salariilor. Consumul este încurajat de extinderea vânzărilor pe credit: 60% din automobile şi 75% din aparatele de radio sunt vândute în această manieră. Publicitatea, ocupaţie a peste 600 000 de persoane, incită la consum, invadând radioul şi cinematografia. Magazinele cu sucursale multiple, etalând sub ochii clienţilor nenumărate produse, favorizează dezvoltarea cumpărăturilor, creând noi necesităţi.

Expansiunea este facilitată de concentrarea întreprinderilor şi de progresul ştiinţific şi tehnic. Tendinţa de concentrare, lansată încă de dinaninte de război, în ciuda legilor antimonopoliste, creşte între 1922 şi 1929. Ea va atinge sectoarele cele mai importante: oţelul (US Steel produce 30% din oţelul american), automobilul, dominat de trei constructori, General Motors (34% din producţie), Ford şi Chrysler, comerţul cu amănuntul (Great Atlantic and Pacific Tea Co., societate de magazine cu multiple sucursale, are o cifră de afaceri superioară celei a firmei Ford). Această concentrare a întreprinderilor este însoţită de o concentrare a capitalurilor. În 1929, cele mai mari 200 de societăţi americane deţin aproape jumătate din avuţia industrială şi comercială a Statelor Unite. Pentru a ameliora

productivitatea lor, aceste întreprinderi adoptă metodele de organizare raţională a muncii ale lui Taylor. Principalele studii ale acestui inginer constau în determinarea pentru fiecare operaţiune manuală a metodei celei mai rapide şi mai puţin obositoare: trebuie suprimate gesturile inutile, măsurat timpul standard necesar fiecărei operaţii... Urmând aceste metode, Ford a pus la punct munca la bandă încă din 1913. Cercetarea ştiinţifică de îmbunătăţire a calităţii produselor şi reducere a costului acestora este finanţată de stat şi de întreprinderi. Scopul este de a produce mai mult cu preţuri cât mai mici: uzinele Ford vor ajunge să producă 9 109 Forduri T pe zi (record atins pe 31 octombrie 1925); preţul unui Ford T scade de la 1 500 de dolari în 1913 la 300 de dolari în 1926.

Prosperitatea nu va atinge în aceeaşi măsură toate ramurile vieţii economice. O dată cu a doua revoluţie industrială, industriile noi sunt motoarele expansiunii.

Cea mai dinamică este industria automobilului, prima industrie a Americii. Producţia, care era în 1900 de 4 000 de vehicule, atinge cifra de 1 500 000 în 1921 şi 4 800 000 în 1929 (cinci şesimi din producţia mondială). La această dată, 4 milioane de salariaţi depind de ea, direct sau indirect; ea impulsionează numeroase alte domenii (construcţia de şosele, oţel, cauciuc, sticlă, petrol...). Simbolul reuşitei industriale americane este Fordul „T". Între 1908 şi 1927, 18 milioane de vehicule de acest tip ies din uzinele Ford pentru a fi vândute în lumea întreagă.

Industria materialelor electrotehnice şi electronice, în special radioul, cunoaşte o expansiune spectaculoasă. Valoarea producţiei sale creşte, între 1922 şi 1929, de la 10 la 412 milioane de dolari.

Industria construcţiilor primeşte un impuls o dată cu creşterea prosperităţii şi apariţia modei „zgârie-norilor". În sfârşit, începând din 1926, debutul zborurilor comerciale regulate dă naştere unei industrii aeronautice dinamice.

Automobilele, industria electrotehnică, aviaţia stimulează noile surse de energie, electricitatea şi petrolul. Producţia de petrol trece de la 33 milioane tone în 1913 la 138 în 1929. În alimentarea uzinelor rolul electricităţii creşte de la 30% în 1914 la 70% în 1929.

Capitalurile americane de 7 miliarde de dolari plasaţi în 1919 în străinătate ating în 1929 17 miliarde. Bancherii americani sunt decişi să devină bancherii lumii, învingându-i pe cei britanici. Această politică este sprijinită de guvern. Din 1919, democraţii vor face să se voteze legea Edge, eliberând băncile (după ce industria fusese eliberată la rândul ei prin legea Webb) de restricţiile legislaţiei antitrust aplicate în SUA, în ce priveşte filialele lor din străinătate.

PROSPERITATEA ŞI EFECTELE SALE (1921-1929)

	Producţia industrială (indice 100 1933-1939)	Preţurile de en gros (indice 100-1926)
1921	58	97,6
1922	73	96,7
1923	88	100,6
1924	82	98,1
1925	90	103,5
1926	96	100
1927	95	95,4
1928	99	96,7
1929	110	95,3

	Venitul naţional (în miliarde de dolari)	Venit anual pe cap de locuitor (în dolari)
1921	59,4	522
1922	60,7	553
1923	71,6	634
1924	72,1	633
1925	76	644
1926	81,6	678
1927	80,1	674
1928	81,7	676
1929	87,2	716

În afara celor două uşoare recesiuni din 1924 şi 1927, creşterea producţiei industriale (90%), a venitului naţional (47%) şi a venitului pe cap de locuitor este continuă, în timp ce preţurile de en gros rămân stabile. Asistăm deci, la o creştere a bogăţiei naţionale şi a nivelului de trai.

Această plasare a capitalurilor îmbracă două aspecte:

- fonduri împrumutate unor organisme publice sau semi-publice, care vor face economiile acestor ţări dependente în mare măsură de prosperitatea americană (Europa Centrală, Germania);

- investiţii directe ale firmelor americane în străinătate. În afara beneficiilor obţinute de americani, aceste investiţii le permit acestora să controleze sursele de materii prime indispensabile ţării: petrol, cauciuc, cupru, cositor, nitraţi, toate mai ales de pe continentul american. De exemplu, în Mexic, aproape jumătate din întreprinderile economice aparţin americanilor. În total, continentul american furnizează 37% din importurile SUA şi absoarbe 39% din exporturi.

SECTOARE ÎN DIFICULTATE

Succesele economiei americane în epoca prosperităţii par să anunţe o nouă eră de creştere nelimitată şi dispariţia sărăciei. În realitate, prosperitatea nu este fără fisuri: 20 de milioane de familii din 27 nu ating cei 2 500 de dolari venit, necesari unui „nivel decent de trai" (de fapt, belşugului), iar 6 milioane dintre ele sunt într-o situaţie apropiată de sărăcie. Este evident că unele sectoare rămân în afara expansiunii sau sunt chiar în dificultate; pe de altă parte, factorii de dezechilibru conţin în germene o criză economică.

Anumite sectoare industriale sunt puţin dinamice. Este cazul industriei alimentare, pielăriei, tutunului, textilelor. După război, activitatea şantierelor navale decade. Chiar dacă rămâne principala sursă de energie, cărbunele, concurat de petrol şi electricitate, îşi găseşte mai puţine debuşeuri; în plus, slaba concentrare antrenează o productivitate şi o rentabilitate mediocre. În ciuda eforturilor de modernizare considerabile ale căilor ferate, industria motoare a secolului XIX, aceasta nu mai aduce mari beneficii, ca urmare a concurenţei automobilului.

Încă din 1920, agricultura americană cunoaşte o criză permanentă. În timpul războiului, fermierii au contractat datorii pentru a-şi spori producţia (creştere a însămânţărilor, cumpărarea de maşini). Or, reluarea culturilor în Europa după război, conjugată cu o suită de excelente recolte, provoacă o supraproducţie mondială şi prăbuşirea preţului grâului. La rândul său, bumbacul suferă concurenţa firelor artificiale, iar preţul său scade la fel ca şi cel al porumbului şi al cărnii de porc. Criza persistă până în 1929, în ciuda eforturilor guvernului federal de a încerca să o atenueze: înfiinţarea creditului agricol, achiziţionarea stocurilor...

Dezechilibrul între producţie şi consum constituie un alt simptom neliniştitor. Căderea preţurilor agricole antrenează scăderea cu 30% a veniturilor agricultorilor între 1919 şi 1929. Aceştia din urmă, constituind încă aproape 30% din populaţia activă a Statelor Unite, reprezintă o masă importantă de consumatori care pot cu dificultate să cumpere produsele industriale ale căror preţuri nu încetează să crească.

Pe de altă parte, în timpul aceleiaşi perioade, creşterea veniturilor salariale (17%) este departe de a putea urmări pe cea a profiturilor întreprinderilor (62%). Global, puterea de cumpărare din interiorul ţării este insuficientă pentru a absorbi o producţie mereu mai mare, iar dezechilibrul se va agrava an de an. Recurgerea la publicitate şi la credit nu sunt decât paleative provizorii care maschează insuficienţa puterii de cumpărare.

Or, pieţele externe nu pot absorbi excedentul producţiei americane din lipsă de mijloace de plată. Într-adevăr, SUA cumpără aproape toată producţia de aur a

lumii, iar băncile centrale ale ţărilor europene nu acceptă să renunţe la stocurile de metal preţios ce constituie garanţia propriilor monede. Neputând să plătească în aur, ţările străine nu pot, cu atât mai mult, să plătească în dolari: legile protecţioniste adoptate începând din 1920 de republicani privează pe străini de posibilitatea de a deţine dolari prin vânzarea produselor lor către SUA şi, astfel, de a cumpăra produsele americane. La sfârşitul anilor '20, marea problemă a economiei americane nu este de a produce mai mult, ci de a găsi debuşeuri.

Speculaţiile bursiere sunt rezultate ale acestei situaţii. Într-adevăr, dezechilibrul între producţie şi consum împinge întreprinderile la a deturna o mare parte a profiturilor lor de la investiţiile productive către bursă. Importanţa achiziţiilor bursiere antrenează începând din 1927 o creştere considerabilă a valorii acţiunilor, astfel încât devine posibil să se realizeze câştiguri importante achiziţionând titluri de valoare şi revânzându-le aproape imediat: se cumpără astfel acţiuni pentru a fi speculate şi nu în funcţie de valoarea reală a întreprinderilor pe care le reprezintă. Într-o atmosferă în care fiecare este convins că se poate îmbogăţi rapid, chiar şi oamenii cu venituri modeste se apucă să facă speculaţii, împrumutându-se pentru a juca la bursă. „Societăţi de investiţii" se crează pentru a drena banii depunătorilor spre achiziţionarea de acţiuni. America trăieşte astfel într-o atmosferă euforică, în ritmul creşterilor bursiere vertiginoase.

Aceste speculaţii sunt nesănătoase pentru economia americană. Ele deturnează capitalurile destinate investiţiilor productive şi antrenează o creştere moderată a dobânzilor, insuficientă pentru a stopa speculaţiile, dar stânjenitoare pentru întreprinderile care trebuie să facă împrumuturi, cum ar fi cele de construcţii. Pe de altă parte ea priveşte nu atât sectoarele dinamice ale economiei americane, cât titlurile de valoare ale căilor ferate sau serviciile publice, activităţi ce nu cunosc o mare expansiune.

În fine, ea face să planeze ameninţarea unei crize bursiere: creşterea cursului acţiunilor fiind necorelată cu cea a valorii lor reale, este suficient ca deţinătorii de titluri de valoare să-şi dea seama de această disproporţie şi să revândă masiv titlurile lor, sau pur şi simplu ca cumpărările de acţiuni să se oprească pentru ca creşterea cursului lor să fie înlocuită de o prăbuşire. Este ceea ce se va produce în octombrie 1929.

O SOCIETATE MODERNĂ, PURITANĂ ŞI INEGALITARĂ

URBANIZAREA TRIUMFĂTOARE

Societatea americană este înainte de toate o societate urbană. Pentru prima oară în 1920, populaţia urbană depăşeşte pe cea rurală: în 1930, oraşele concentrează 56% din populaţia americană. În acelaşi interval de timp 1 500 000 de fermieri îşi părăsesc definitiv pământurile. Marile oraşe profită în primul rând de pe urma acestei creşteri; către ele se îndreaptă dezrădăcinaţii (fermieri, imigranţi recenţi...). Pentru a răspunde noilor exigenţe (locuinţe, nevoi ale industriei, publicitate), peisajul urban se transformă: gusturi noi, tehnici industriale îmbunătăţite (macarale, schele...) provoacă o adevărată febră a industriei construcţiilor. În centrul oraşelor se înalţă trufaşele „zgârie-nori", simboluri ale puterii industriale şi bogăţiei Americii, ele adăpostesc birourile marilor companii industriale şi financiare şi administraţiei. În centrul Manhattanului din New York asistăm la o veritabilă cursă a înălţimii între zgârie-nori: Banca Manhattan (71 de etaje), Chrysler Building (77), Empire State Building (86). Locuitorii cei mai avuţi care dispun de automobile părăsesc centrele oraşelor şi îşi construiesc rezidenţe în zonele mai aerisite de la periferie. Sunt înlocuiţi de păturile dezmoştenite ale populaţiei (fermieri, imigranţi) şi, din ce în ce mai mult, de negri atraşi de nord, ca de exemplu în cartierele Harlem din New York sau South Side din Chicago. Un nou interes se manifestă pentru amenajarea şi înfrumuseţarea oraşelor (spaţii verzi...).

UN IDEAL: CONSUMUL

Patruzeci de ani înaintea Europei, SUA intră în era consumului de masă. Pentru societatea americană a anilor '20, prosperitatea trebuie să fie sinonimă cu plăcerea: se poate vorbi astfel de „capitalismul bunăstării". Această aspiraţie de a te bucura de plăcerile vieţii se manifestă prin respingerea constrângerilor morale şi religioase ale Americii tradiţionale şi prin libertatea moravurilor, voga jazz-ului, succesul doctrinei freudiene. Modelul feminin, numit *flapper*, echivalentul lui „garçonne" ("băieţoaica") din Franţa, este tânăra fată care vrea să se emancipeze de orice convenţie socială. În 1920, femeile obţin dreptul de vot, însă

emanciparea lor politică nu are un veritabil corespondent în viaţa economică, munca feminină fiind considerată o ameninţare pentru stabilitatea societăţii.

Idealul acestei societăţi este îmbogăţirea, ca sursă a confortului şi plăcerii. Producţia de masă trebuie să-i permită să consume masiv şi să profite de pe urma noilor tehnici în viaţa sa cotidiană. Simbolul acestui „nou conformism" este automobilul. Ieri încă privilegiu al celor bogaţi, răspândirea sa în pături din ce în ce mai largi ale societăţii este permisă de scăderea preţurilor datorată producţiei în serie şi de vânzarea pe credit (printre posesorii de autoturisme găsim 30% dintre funcţionari şi 30% dintre muncitori). De asemenea, aparatele electrocasnice, radioul devin obiecte curente. Această societate este avidă de distracţie: ea manifestă un gust foarte accentuat pentru sport (91 000 de spectatori asistă în 1921 la finala campionatului mondial de box categoria grea Carpentier-Dempsey), şi americanii merg cel puţin o dată pe lună la cinema. Cântecele, presa, filmul formează gustul americanilor (mode vestimentare şi imobiliare lansate de vedete) şi transpun standardizarea economică la nivelul valorilor şi modelelor (eroul Vestului, simbolul „spiritului de pionier", miliardarul cu inima largă, fermecătoarea starletă, Charlot sau dezmoştenitul ingenios...): astfel se difuzează o cultură de mase uniformizând statutul social.

Intelectuali şi artişti contestă caracterul superficial al acestui „nou conformism". Ei formează „generaţia pierdută", inadaptată într-o societate de care fug pentru a se regăsi, între ei, la Greenwich Village (New York) sau, unii, chiar la Paris în Montparnasse. Cel mai citit dintre romancierii americani ai anilor '20, Sinclair Lewis, laureat Nobel, a înfăţişat în lucrările sale, în special în *Babbitt* meschinăria unui mic oraş al Middle West-ului, cu vidul său moral, materialismul şi oamenii săi de afaceri atât de plini de ei-înşişi. În publicaţia sa lunară, *American Mercury*, Henry Mencken, liderul de opinie al intelectualilor rebeli, ridiculizează ignoranţa, ipocrizia, dar şi valorile americane, idealismul şi democraţia.

INEGALITĂŢI SOCIALE

Societatea de consum nu este resimţită în aceeaşi manieră de toţi locuitorii SUA. Departe de a atenua inegalităţile sociale, ea le va agrava.

INEGALITATEA VENITURILOR

Venit anual (în dolari)	Număr aproximativ de familii	% din numărul total de familii
Sub 1 000	6 milioane	21
Între 1 000 și 1 500	6 milioane	21
Între 1 500 și 2 500	8 milioane	29
Peste 2 500	8 milioane	29

Sursa: P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, Colin, vol. 5.

Aflat în vârful ierarhiei sociale, omul de afaceri este pivotul sistemului capitalist. El se consideră a fi responsabil pentru întreaga societate, căreia pretinde că-i asigură bunăstarea. Creează înlesniri sociale pentru angajaţii săi (sisteme de pensionare, asigurări împotriva accidentelor, bolii, bătrâneţii). Veghează asupra condiţiilor de viaţă din uzină (curăţenie, iluminare, calitate a hranei) şi organizează chiar şi timpul liber al lucrătorilor: cluburi, echipe sportive. Modelul acestor miliardari este Henry Ford, iniţiatorul unei politici a salariilor ridicate, din filantropie, dar şi din interes. El este într-adevăr convins că întreprinderea nu poate fi puternică decât dacă muncitorii sunt interesaţi de rezultatele producţiei printr-o participare la beneficii şi prin perspectiva ameliorării nivelului lor de trai, ceea ce, pe de altă parte, prezintă şi avantajul de a-i ţine departe de mişcările revendicative şi revoluţionare. În plus, câştigurile muncitorilor fiind în parte reinvestite în afaceri, fie prin cumpărarea de acţiuni, fie prin creşterea consumului, dezvoltarea economiei va fi stimulată.

Muncitorii şi funcţionarii vor fi printre beneficiarii noului mod de viaţă. Condiţia lor se îmbunătăţeşte: ziua de lucru de 8 ore, uneori săptămâna de lucru de 5 zile, apar concediile plătite şi creşterile salariale. Totuşi, introducerea muncii la bandă reduce muncitorul la rolul de auxiliar al maşinii, denunţat de Chaplin în filmul *Timpuri noi*. Se constată în această perioadă un recul al sindicalismului care se poate explica prin îmbunătăţirea condiţiei muncitorului, prin presiunile patronilor, dar şi prin creşterea numărului de funcţionari datorată înmulţirii activităţilor din domeniul serviciilor. Reprezentând 32% din populaţia activă ce nu lucra în agricultură în 1920 şi 40% în 1930, funcţionarii au o mentalitate diferită de cea a lumii muncitoreşti, iar sindicalismul este străin de preocupările lor.

Agricultorii cunosc o soartă mai puţin favorabilă. De fapt, America oraşelor este cu adevărat cea a prosperităţii, lumea rurală rămânând în afara noilor

tendinţe. Concurenţa externă, scăderea preţurilor agricole... împiedică pe agricultorul care s-a îndatorat pentru a se dota mai bine să-şi ramburseze datoriile, şi mulţi sunt aceia care vor trebui să-şi vândă proprietăţile sau să abandoneze pământul pentru a se stabili la oraş. Însă cei care rămân să cultive pământul, adaptându-şi producţia noilor cerinţe alimentare sau modernizându-şi munca, chiar dacă au datorii, duc o viaţă mai confortabilă şi mai puţin izolată graţie automobilului şi radioului...

Cel mai jos pe scara socială, negrii şi noi imigraţi sunt prea săraci pentru a beneficia de avantajele societăţii de consum. Cartierele cele mai mizerabile ale oraşelor le sunt rezervate. Ca şi cele mai mici salarii, ca şi umilinţele. Americanii, porniţi împotriva minorităţilor străine în timpul războiului, continuă să le suspecteze. Cât despre negri, aceştia trăiesc sub permanenta teroare a linşajelor.

DE LA IZOLAŢIONISM LA INTOLERANŢĂ

În faţa noului spirit al Americii urbane, cea rurală rămâne gardiana valorilor puritane ale primilor colonişti americani. Pictori şi scriitori evocă reacţia tradiţională a elementelor anglo-saxone şi protestante împotriva noilor concepţii, pe care le pun pe seama străinilor. Sloganul „America mai întâi" va triumfa în viaţa politică. Această reacţie, aşa-zis „americanistă", pentru că este vorba de apărarea americanului 100%, WASP (*White, Anglo-Saxon, Protestant*, adică alb, anglo-saxon şi protestant), îmbracă două aspecte:

- restricţii în ce priveşte imigraţia: ea urmăreşte să obţină atât interzicerea intrării în SUA a săracilor care riscă să aducă atingere prosperităţii americane, cât şi protejarea fondului anglo-saxon şi protestant al populaţiei. Cote fixate în 1921 şi 1924 limitează accesul europenilor, în 1924 contingentul fiecărei naţionalităţi este fixat la 2% din numărul persoanelor de aceeaşi naţionalitate stabilite în SUA în 1890, adică într-o epocă în care marea majoritate a populaţiei era anglo-saxonă, înaintea începerii marii imigraţii a slavilor şi locuitorilor ţărilor mediteraneene, de religie iudaică sau catolică;

- întoarcerea la origini: este vorba de lupta în interior împotriva celor care riscă să provoace abandonarea valorilor puritanilor secolului al XVII-lea, fondatori ai primelor colonii în America. Se pot reţine două exemple:

Ku-Klux-Klanul, născut în Sud după Războiul de Secesiune pentru a intimida pe negri şi a-i împiedica să voteze este reconstituit în 1915 la Atlanta. „Klanul reîncarnat" se răspândeşte în Sud, în Middle-West, în Nord. Membrii săi se adună în jurul sloganului *„Native, White, Protestant"* şi luptă împotriva negrilor, imigranţilor, minorităţilor religioase, modernismului, bolşevismului.

RESTRICȚIA IMIGRĂRILOR

Proveniență	Europa de Nord și de Vest	Europa de Sud și de Est
Număr anual de imigranți 1907-1914	176 893	685 531
Cote anuale după legea din 1921[1]	198 082	158 367
Cote anuale după legea din 1924[2]	140 999	21 847

1. 3% din conaționalii instalați în 1910.
2. 2% din conaționalii instalați în 1890.

Klanul foloseşte metode teroriste, mutilări, schingiuiri, asasinate şi provoacă răzmeriţe rasiale. Datorită scandalurilor provocate, pierde din influenţă după 1926.

Fundamentalismul puritan, adică menţinerea integrală a tradiţiei biblice. Se străduieşte să readucă America la vechea morală puritană. În numele Fundamentalismului este intentat în iulie 1925 procesul de la Dayton-Tennessee împotriva lui John Thomas Scopes, profesor de biologie într-un colegiu din oraş, culpabil de a fi contrazis versiunea biblică a creaţiunii, învăţându-şi elevii că omul se trage din maimuţă. Alături de „procesul maimuţelor", trebuie să evocăm în aceeaşi ordine de idei reacţiile împotriva emancipării femeii şi, mai mult, Prohibiţia şi ostilitatea faţă de minorităţile religioase. Prohibiţia este decretată prin legea Volstead din 1919 care interzice fabricarea, vânzarea transportul, deţinerea oricărei băuturi alcoolice. Foarte rapid, această lege se dovedeşte a fi total ineficientă, încurajând frauda şi contrabanda şi procurând fabuloase profituri contrabandiştilor (*bootleggers*) care, dejucând acţiunile poliţiei şi chiar armatei, vând clandestin şi la preţuri fabuloase alcoolul interzis. În faţa acestor rezultate, legea Volstead va fi abolită în 1933. În fine, intoleranţa protestantă se manifestă printr-o neîncredere generală şi măsuri de excludere a tuturor elementelor „disidente", cum ar fi catolicii italieni sau irlandezi, evreii, împotriva cărora se dezvoltă un val de antisemitism, mai ales la New York, unde sunt numeroşi. Anumite şcoli private nu acceptă copii evrei, cluburile aristocratice refuză să înscrie şi evrei...

PROSPERITATEA FRANCEZĂ ŞI LIMITELE SALE

Capitolul 12

Marele Război a ştirbit grav bogăția Franței, diminuând cu consecințe pe termen lung forțele productive necesare reconstrucției rapide; inflația şi criza prelungită a francului reflectă această decădere generală. Cu toate acestea, mai multe ramuri industriale motrice fac dovada unui dinamism real modernizându-se din punct de vedere tehnic şi financiar, în timp ce francul Poincaré oferă începând cu 1926-1928, o bază solidă economiei naționale care reînnoadă astfel firul perioadei de prosperitate de la finele anilor '20. În acelaşi timp, şocurile războiului şi modernizarea economiei încep să provoace o profundă reaşezare a structurilor şi mentalităților tradiționale ale societății franceze. Totuşi, lipsa de dinamism demografic şi rigiditatea persistentă a structurilor economice, sociale şi mentale frânează această mişcare de modernizare, nepermițând prosperității să se înrădăcineze solid în Franța înaintea apariției marii crize a anilor '30.

BILANŢUL RĂZBOIULUI

COSTUL MATERIAL ŞI UMAN

Lucrările lui Alfred Saury au permis să se măsoare amploarea bogăţiilor franceze distruse în Marele Război: a zecea parte a patrimoniului naţional a fost înghiţită, adică echivalentul acumulărilor celor unsprezece ani ce au precedat 1914.

Distrugerile cele mai vizibile sunt cele ce au ruinat departamentele de Nord şi de Est ale Franţei, invadate şi transformate timp de 4 ani în teatru de război: 600 000 de case şi 20 000 de uzine avariate, 5 000 km de căi ferate şi 53 000 km de şosele devenite inutilizabile, 3 000 000 ha de terenuri agricole devenite improprii cultivării. Chiar dacă reprezintă un aport economic important, retrocedarea Alsaciei şi Lorenei nu compensează în întregime aceste enorme pierderi materiale.

Mai puţin perceptibile la prima vedere, pierderile propriu-zis financiare nu sunt mai puţin îngrijorătoare pentru viitorul ţării. Importul de material militar de război pentru front, ca şi de bunuri de consum pentru spatele frontului au dezechilibrat grav balanţa comercială a unei economii perturbate de priorităţile efortului de război (mobilizarea bărbaţilor din uzine şi agricultură, dezvoltarea industriei de armament în detrimentul producţiei destinate civililor): deficitul balanţei externe neputând fi onorat decât prin cesiunea unei bune părţi a creanţelor pe care Franţa le deţinea asupra străinătăţii şi prin recurgerea regulată la împrumuturi, combinarea acestor două soluţii făcând ca Franţa să treacă dintr-o poziţie creditoare evaluată la 45 miliarde de franci în 1914, la una debitoare de 32 miliarde de franci în 1919.

Stricăciunile suferite de infrastructurile energetice şi industriale (mai importante în bazinele carbonifere din Nord şi Est) au dus la scăderea indicelui general al producţiei industriale naţionale cu 45% între 1914 şi 1921, iar nivelul din 1913 nu va putea fi atins decât în 1923. Distrugerea terenurilor fertile şi dezorganizarea de durată a transporturilor vor avea aceleaşi efecte negative asupra potenţialului economic francez.

Forţa de muncă a ţării a fost crunt afectată de bilanţul demografic al războiului, care a amputat efectivele naţiunii cu 1,4 milioane de persoane, în majoritate bărbaţi în floarea vârstei, ceea ce înseamnă dispariţia unei persoane active din 10, în timp ce printre supravieţuitori, unul din patru s-a întors rănit sau invalid. Demografii consideră de altfel că deficitul naşterilor provocat de război privează

ţara de 1 milion şi jumătate de copii, cădere a natalităţii ce va genera un fenomen de discrepanţă între generaţii care va apăsa mult timp asupra dinamismului societăţii franceze, cu atât mai mult cu cât nici un salt demografic durabil nu va veni să compenseze pierderile umane ale conflictului.

CRIZA FINANŢELOR PUBLICE

Mijloacele financiare indispensabile redemarării economiei nu se refac în timp scurt, ci dimpotrivă! Sursele de finanţare străină se restrâng, pentru că în 1920 SUA suspendă împrumuturile lor publice şi cer rambursarea datoriei de război (adică 4 miliarde de dolari pentru Franţa), în timp ce guvernul bolşevic nu are de gând să onoreze datoriile contractate în epoca ţaristă, esenţiale pentru piaţa financiară franceză (faimoasele împrumuturi ruse); în paralele, soluţia de a pune Germania să plătească despăgubiri de război se dovedeşte repede a fi iluzorie.

Recurgerea la un împrumut naţional încă substanţial, în ciuda sărăcirii generale, rămâne în aceste condiţii cel mai bun mijloc de finanţare a reconstrucţiei şi creşterii, însă comportă limite şi riscuri. Limite, pentru că a fost deja utilizat insistent în timpul războiului, când depunătorii francezi au subscris din abundenţă la Bonurile Apărării naţionale emise, impozitele neacoperind atunci decât 16% din totalul cheltuielilor publice; recurgerea sistematică la împrumuturi a avut drept rezultat acumularea unei datorii publice interne de 154 miliarde de franci, adică de cinci ori suma datoriei externe; rambursările grevând deja puternic un buget care în plus trebuie să asigure pensiile celor 2,5 milioane de victime de război (invalizi, orfani, văduve de război). Riscuri, pentru că excesul datoriilor pe termen scurt (jumătate din datoria internă) pune statul în primejdia unei crize financiare majore, în situaţia în care deţinătorii de Bonuri de Tezaur nu acceptă reînnoirea creanţelor lor ajunse la scadenţă şi cer rambursarea.

CRIZA MONETARĂ ŞI FRANCUL POINCARÉ

Franţa traversează o lungă criză financiară şi monetară care reflectă până la mijlocul anilor '20 atât sărăcirea ţării cât şi amputarea forţelor sale productive şi profunzimea deficitului public.

Greutăţile războiului au dus la slăbirea francului faţă de puternicele monede anglo-saxone (dolarul şi lira sterlină), care au beneficiat de o gestionare mai

riguroasă decât în Franţa, mai ales în materie fiscală; cursul dolarului urcă la 11 franci în 1919 faţă de 5 franci în 1914, iar cel al lirei la 42 de franci, faţă de 25 de franci înainte de război. Cum în Franţa deficitul public se perpetuează, iar creşterea preţurilor este puternică (mai puţin în perioada crizei deflaţioniste din 1921-1922), francul devine o monedă fragilă pe care mai multe puseuri speculative o vor pune în pericol.

- Primul atac are loc în 1924, odată cu chestiunea ocupării Ruhr-ului: băncile anglo-saxone determină scăderea cursului francului pentru a constrânge guvernul Poincaré să evacueze teritoriul german şi să accepte o revizuire a reparaţiilor (planul Dawes).

- A doua, în 1926, este provocată de temerile pe care le generează în rândul deţinătorilor de capital politica Cartelului stângii şi mai ales proiectul socialist de impozit pe capital. În iulie 1926 situaţia francului devine aşa de critică, încât se impun energice măsuri de redresare.

Întoarcerea lui Raymond Poincaré la guvernare, în toiul crizei, este suficientă pentru a restabili încrederea şi a deturna tendinţele speculative în favoarea francului. Mai multe măsuri de ordin tehnic duc la consolidarea acestui nou climat (consolidarea datoriei publice, echilibrul bugetar obţinut începând din 1927 prin sporirea impozitelor indirecte) în timp ce Germania varsă cotele sale anuale conform planului Dawes. Poincaré poate atunci să treacă la stabilizarea cursului francului în cadrul lui *Gold Exchange Standard*, pe 25 iunie 1928: este un franc devalorizat cu 80% faţă de valoarea sa din 1924, „francul de patru parale" (o para = *sou* = 5 centime), definit de o cantitate de 65,5 miligrame de aur.

MANIFESTĂRILE PROSPERITĂŢII

O INDUSTRIE DINAMICĂ

Participarea Franţei la mişcarea generală de prosperitate a anilor '20 rezidă în mod esenţial în forţa dezvoltării sale industriale. Amorsată de o reconstrucţie activă, care permite în 1923 atingerea nivelului lui 1913, creşterea producţiei industriale atinge rata medie anuală record de 9,5% între 1921 şi 1929 (ritm care

multiplică producţia de 2,5 ori în 10 ani). Acest elan remarcabil este însoţit de o modernizare a sectorului productiv naţional. Noile sectoare pilot (electricitatea, aluminiul, chimia, construcţia de automobile) sunt cele care cunosc cele mai ridicate ritmuri de creştere. Ele asigură dezvoltarea regiunilor industriale ale Rhône-ului şi Alpilor, în jurul oraşelor Lyon şi Grenoble, consolidând forţa aglomerării urbane pariziene; iar bazinele miniere din Nord-Pas-de-Calais şi din Lorena îşi menţin importanţa prin dinamismul siderurgiei.

Noile tehnici de producţie sunt adoptate în ramurile moderne, mai ales în construcţia de automobile, unde se înmulţesc benzile de montaj. Pasionat al inovaţiilor tehnice, André Citroën raţionalizează munca în uzina sa de la Jarel care va produce 500 vehicule pe zi în 1927; el se va orienta şi spre realizarea de modele mai ieftine, accesibile noii clientele din clasele de mijloc, pe care încearcă să o câştige printr-o publicitate zgomotoasă.

Consolidarea poziţiilor marelui capitalism francez însoţeşte modernizarea industrială. Efortul de investiţie absoarbe o cincime din venitul naţional anual; el este însoţit de o centralizare crescândă a capitalului în favoarea marilor întreprinderi dinamice angajate într-o strategie activă de concentrare economică şi financiară. Peugeot, Renault şi Citroën în ramura automobilului, Péchiney şi Ugine în aluminiu, Saint-Gobain şi Kuhlmann în chimie, asigură în jur de trei pătrimi din producţie în domeniul lor de activitate. Carteluri se constituie în siderurgie, minerit, chimie. Societăţi ca Saint-Gobain, Air liquide, Thomson, constituie nucleul grupărilor ce proliferează în toate direcţiile. Toate aceste firme îşi asigură baze financiare solide; rate ridicate ale profitului le permit să-şi finanţeze dezvoltarea din resurse proprii (rata de autofinanţare în jur de 60-70%).

În 1929 bogăţia franceză reflectă prosperitatea unei ţări în care venitul naţional a crescut cu un ritm de 4,6% anual începând din 1923 şi a cărei poziţie faţă de exterior s-a consolidat considerabil începând din 1926. Francul Poincaré, o dată cu stabilirea sa la 65,5 miligrame de aur, a devenit o solidă monedă de rezervă internaţională, iar Franţa va deţine în 1930 un sfert din stocul de aur monetar internaţional.

O SOCIETATE TRANSFORMATĂ DE RĂZBOI

Modernizarea economică a anilor '20 declanşează mutaţii sociale de lungă durată în sânul unei societăţi franceze ale cărei baze tradiţionale au fost zguduite de consecinţele Marelui Război.

Călită în teribilele încercări ale tranşeelor, camaraderia de nezdruncinat a mişcării Foştilor Combatanţi (Anciens Combattants) este la originea unui fenomen social fără precedent, care ilustrează elocvent impactul profund al războiului asupra societăţii franceze; depăşind cadrele politice clasice şi suprapunându-se categoriilor socio-profesionale existente, asociaţiile Foştilor Combatanţi proliferează, afişând un pacifism neîncrezător faţă de Germania şi prompt în a scoate în evidenţă slăbiciunile parlamentarismului celei de-a Treia Republici.

Războiul a făcut să se clatine instituţia familială care constituise, o dată cu Codul lui Napoleon, pilonul esenţial al modului de viaţă francez, dizolvând definitiv cuplurile prin moarte (630 000 de văduve de război) sau divorţ, care va intra în rândul moravurilor acceptate. Această disoluţie relativă a celulei familiale are ca efect modificarea statutului femeilor, de aici înainte mai libere în comportament şi mai bine puse în valoare în cadrul activităţilor lor profesionale, mai ales că lunga mobilizare a bărbaţilor le-a determinat să adopte noi responsabilităţi în toate sectoarele de activitate, atât în uzină, cât şi la câmp, unde fermiera devine „patroana".

Generată de dezechilibrele financiare ale războiului şi prost stăpânită până în 1926, inflaţia va repune în discuţie certitudinile şi obişnuinţele burgheziei care transformase în dogmă experienţa seculară a stabilităţii francului. Erodând veniturile fixe, creşterea preţurilor avantajează patrimoniile non-monetare şi favorizează pe speculatorii abili care fac avere dispreţuind virtuţile muncii şi economiei, pe care se sprijinea ideologia burgheză tradiţională. Chiar şi atunci când nu a fost pur şi simplu anulat de dispariţia debitorilor (cazul împrumuturilor ruse), randamentul titlurilor de economii a fost sever amputat de inflaţie, afectând resursele numeroşilor depunători; este adevărat că, în acelaşi timp, îngheţarea chiriilor şi arenzilor au adus atingere şi altor forme de venituri din capital. Inflaţia a afectat în această perioadă mai ales rentierii mijlocii şi modeşti, căci, după, ca şi înainte de război, marea burghezie deţine marile averi (în anii '20, 5% din succesiuni concentrează jumătate din toate bunurile lăsate moştenire); nu mai puţin, şi moştenitorii vor trebui să înveţe să-şi administreze altfel averea şi să se obişnuiască cu ideea de a conta mai mult pe munca lor decât pe rentă, pentru a şi-o valorifica.

MUTAŢII SOCIALE

Modernizarea economică a anilor '20 stimulează dezvoltarea noilor pături sociale. În fruntea marilor societăţi se afirmă un patronat modern, cunoscător al noilor metode de gestiune şi al cărui dinamism creator concordă cu ritmul

trepidant al creşterii: André Citroën sau Ernest Mercier, un politehnist susţinut de banca Rotschild şi foarte activ în dezvoltarea noilor surse de energie (el creează în 1924 Compania franceză a petrolului), ilustrează elocvent ascensiunea noilor conducători ai industriei.

Sub impulsul lor, marile societăţi recrutează un personal mai competent (ingineri, tehnicieni, contabili) care vine să îngroaşe rândurile clasei de mijloc, mărind eterogenitatea acestei grupe sociale majoritare, dar foarte contrastante: vechea dominaţie a claselor mijlocii a profesiunilor independente (fermieri, meşteşugari, comercianţi) este progresiv contestată de avântul clasei de mijloc salariate sau cu profesiuni liberale. Două modele sociale diferite coabitează astfel în incerta condiţie intermediară dintre burghezie şi proletariat; veniturile unora şi altora evoluează diferit în funcţie de ramura de activitate mai mult sau mai puţin prosperă, sau de forma de remunerare în funcţie de inflaţie (care ameninţă mai mult salariile fixe decât veniturile legate direct de preţul de vânzare, ca ale lucrătorilor independenţi).

Elanul industrial al prosperităţii face să crească numărul muncitorilor, al căror efectiv va atinge 7 milioane în 1931. În acelaşi timp, organizarea ştiinţifică a muncii modifică profund conţinutul şi importanţa muncii lucrătorului din uzină. Acesta vede dispărând meseria, rod al unei lungi ucenicii şi sursă a unei consideraţii sociale. Pe viitor, lipsit de sarcini de concepţie, supus puterii (uneori arbitrare) a maistrului, execută o „muncă pe bucăţele" în ritmul cadenţat în care avansează banda. Totodată, mişcarea muncitorească franceză traversează o perioadă dificilă, traumatizată de eşecul marii greve din 1920, apoi dezmembrată de sciziunea sindicală din 1921 între CGT (Confederaţia generală a muncii) şi CGTU (unitară), ea însăşi consecinţă a crizei stângii socialiste la congresul de la Tours. Pe fondul decalificării profesionale, lumea muncitorească este de altfel divizată de subtile diferenţe între categorii (muncitori calificaţi şi necalificaţi, bărbaţi şi femei, francezi şi imigranţi), care subminează unitatea sa de acţiune. Această situaţie nu este deloc favorabilă ameliorării condiţiei muncitorilor: dacă ziua de lucru de 8 ore acordată în aprilie 1918 vine să satisfacă o foarte veche revendicare, puterea de cumpărare a muncitorului stagnează începând din 1923.

INERŢII ŞI REZISTENŢE

STAGNAREA DEMOGRAFICĂ

În timp ce Giraudoux observa cu regret că *„Francezii s-au împuţinat în singurătatea câmpiilor noastre pustiite, a familiilor noastre micşorate..."*, nu făcea decât să constate gravitatea crizei demografice şi sociale care atinge Franţa interbelică, nepermiţându-i să compenseze grelele pierderi ale Marelui Război (aproape 3 milioane de oameni). Între 1921 şi 1931 efectivele recenzate nu cresc decât de la 39,2 milioane de locuitori la 41,9 milioane, adică o creştere de 2,7 milioane, din care aproape jumătate trebuie atribuită imigraţiei, numărul străinilor din Franţa crescând de la 1,5 la 2,7 milioane. Slaba creştere naturală este explicaţia acestui fenomen: diminuarea ratei nupţialităţii, ca şi a fecundităţii, antrenează o scădere a natalităţii, în timp ce mortalitatea scade prea lent. Rezultă o îmbătrânire a populaţiei, ca şi o insuficientă reînnoire a claselor conducătoare, care nu vor favoriza deloc adaptarea în faţa schimbărilor multiple produse de ruptura din 1914-1918. Criza demografică se explică desigur prin urmările războiului, care a destrămat numeroase cupluri şi prin absenţa unei veritabile politici de natalitate, redusă la legea din 1920 care reprima avortul şi propaganda contraceptivă, în timp ce avantajele acordate familiilor cu mulţi copii rămân insignifiante şi criza locuinţelor face ravagii.

Stabilitatea populaţiei active reflectă stagnarea numărului adulţilor: cu 20,8 milioane de persoane active în 1931, efectivul anului 1906 (20,4) este abia depăşit şi puţin susceptibil de creştere, câtă vreme rata activităţii este deja ridicată la 50% din rezidenţii francezi. În ciuda transferurilor utile de mână de lucru între cele trei sectoare de activitate, echilibrul atins în 1931, cu 36% din populaţia activă în agricultură, 34% în industrie şi 30% în terţe sectoare, întreţine o iluzie periculoasă: maschează risipa mâinii de lucru în sectoare puţin productive şi lipsa de cadre, cerută de modernizarea sistemului de producţie.

Indiferent care ar fi resorturile profunde, comportamentul malthusian al francezilor traduce lipsa optimismului în faţa prosperităţii, chiar dacă alegerea familiilor de a avea un singur copil este adesea ghidată de grija de a-i asigura acestui singur moştenitor cele mai bune şanse de promovare socială. În consecinţă, stagnarea demografică contribuie la limitarea potenţialului naţional de dezvoltare economică.

FĂRÂMIŢAREA ÎNTREPRINDERILOR

În pofida avântului marilor întreprinderi moderne, trebuie admis că structurile productive ale Franţei rămân dominate de modelul tradiţional al micii întreprinderi independente aparţinând unei familii, concepută ca bază economică a libertăţii individuale. În 1925, legea ce crea SARL-urile (societăţile cu răspundere limitată) permite întărirea micilor întreprinderi particulare, numeroase în comerţ şi agricultură; chiar şi în industrie structurile tehnologice rămân slab concentrate, din moment ce, în 1926, 41% din mâna de lucru din industrie este folosită în întreprinderi cu mai puţin de 10 salariaţi. În agricultură (cu excepţia fermelor moderne din bazinul Parisului) anii '20 marchează apogeul sistemului micii exploatări familiale, ea însăşi fracţionată în parcele, fărâmiţare generală care se constituie într-un obstacol în calea oricărei tentative de modernizare tehnică. Ţăranul francez investeşte mai puţin decât economiseşte, totdeauna în vederea cumpărării unui nou lot de pământ. În aceste condiţii, randamentele şi producţia stagnează, agricultura nefurnizând decât 23% din venitul naţional, şi fiind răspunzătoare pentru trei sferturi din deficitul comercial francez.

PIEŢE PREA ÎNGUSTE

Prin lipsa sa de elasticitate, piaţa franceză reflectă fărâmiţarea structurilor şi limitează posibilităţile de expansiune economică naţională. În 1929, jumătate din populaţia franceză este rurală, trăind în sate izolate, neintegrate circuitelor economiei moderne. Economisirea, considerată drept o virtute, conduce la practica generală a tezaurizării, ceea ce restrânge debuşeurile industriei de bunuri de consum şi lipseşte de resurse o reţea bancară puţin solicitată de masa micilor afaceri familiale, cărora ideea recurgerii la credit le repugnă.

Este adevărat că coloniile asigură debuşeuri suplimentare pentru producţia metropolei, însă slabul nivel de dezvoltare al imperiului colonial limitează posibilităţile sale de a absorbi cantitativ, cât şi calitativ; în realitate, aceste pieţe rezervate prin practica „pactului colonial" nu fac decât să tranchilizeze economia franceză, care se culcă pe laurii uşor cuceriţi, fără însă a-i putea oferi stimulentele necesare intrării în modernitatea ce generează prosperitate.

INERŢII SOCIALE

În ciuda mutaţiilor mai sus evocate, societatea franceză pare mai degrabă cuprinsă de confuzie decât angajată pe calea unei adaptări hotărât modernizatoare. Slaba natalitate antrenează automat o îmbătrânire a populaţiei, care nu este deloc favorabilă tendinţelor novatoare. Pe de altă parte, mobilitatea socială, fenomen ce deschide oricărui individ posibilităţi de ascensiune în păturile superioare ale societăţii, rămâne în Franţa mai redusă decât ar permite-o teoretic egalitatea de acces la toate slujbele în funcţie de capacităţile atestate prin diplome (de exemplu 3 fii de muncitor din 5 vor deveni la rândul lor muncitori). Sistemul meritocratic al celei de-a Treia Republici îşi află într-adevăr limitele în efectivele scăzute admise în învăţământul secundar, unde studiile nu vor deveni gratuite decât la sfârşitul anilor '20, bacalaureatul rămânând o diplomă rezervată copiilor burgheziei; iar atingerea unor funcţii de conducere depinde încă cel puţin tot atât de recomandări cât de calificare. Asociată structurii demografice a ţării, această practică conduce la un soi de „gerontocraţie" mai degrabă prudentă, decât novatoare.

Masa eterogenă ce formează clasa de mijloc mizează şi ea mai degrabă pe stabilitate decât pe mobilitatea de ansamblu a corpului social. Pentru toţi aceşti „francezi medii" care sunt meşteşugari, comercianţi, funcţionari sau reprezentanţi ai profesiunilor liberale, singurul reflex comun este cel al apărării poziţiilor cucerite împotriva oricărui risc de nivelare sau, şi mai rău, al alunecării înspre proletariat; împotriva inflaţiei (care amputează salariul real) sau concentrării economiei (ce ameninţă mica proprietate familială), cea mai bună garanţie pare în continuare o conducere conservatoare care să protejeze ceea ce există (francul şi proprietatea) împotriva oricărei evoluţii disturbatoare. Iată de ce membrii claselor de mijloc, care sunt conştienţi că ei sunt cei ce arbitrează disputele politice, susţin cu voturile lor guvernările prudente sau conservatoare ale radicalilor sau moderaţilor.

Dacă conjunctura economică a anilor '20 dovedeşte o oarecare participare a Franţei la fenomenul „prosperităţii" care a fost identificat în SUA şi în Germania, rezistenţa structurilor şi comportamentelor vine totuşi să-i marcheze limitele. Trebuie subliniat, de asemenea, că jocul forţelor dinamismului şi stabilităţii se înscrie din ce în ce mai accentuat în geografia ţării, a cărei diversitate regională se conturează în funcţie de caracteristici ce vor dura până în ultimul sfert al secolului.

VIAŢA POLITICĂ ÎNFRANŢA

Capitolul 13

La alegerile din 1919 francezii acordă majoritatea Blocului național, alianță de centru-dreapta. Din 1919 în 1924, acesta duce o politică de reconciliere cu catolicii, de reprimare a mişcărilor muncitoreşti şi de intransigență față de Germania. Eşecul ocupării Ruhr-ului şi al politicii financiare vor conduce Blocul național la înfrângere în alegerile din 1924. Radicalii şi socialiştii, uniți într-un Cartel al stângii, formează o nouă majoritate, care duce o politică de stânga, atât în interior, cât şi pe plan internațional. Însă dificultățile financiare şi ostilitatea mediilor de afaceri vor duce la eşecul Cartelului, care se va zdrobi în 1926 de „zidul finanțelor". Raymond Poincaré readuce dreapta la putere. El va reuşi stabilizarea francului, va continua politica externă de conciliere a stângii, însă, în ciuda popularității sale, nu va putea evita apariția unor curente de opinii de tendință antiparlamentară, care predică o reformă a Statului sau sprijină acțiunile de stradă ale ligilor.

BLOCUL NAŢIONAL

NAŞTEREA ŞI VICTORIA BLOCULUI NAŢIONAL

În perioada imediat următoare unui război ce a traumatizat-o profund, opinia publică franceză resimte o dublă aspiraţie: să regăsească ordinea şi stabilitatea, să revină la o vârstă de aur idealizată în amintiri, dar de asemenea să facă astfel ca experienţa războiului să nu se dovedească inutilă, ca viaţa politică să se inspire pe viitor din spiritul de unitate al Sacrei Uniuni. Amintirea războiului este de altfel întărită de ceremoniile anului 1919, semnarea păcii cu Germania la Versailles, pe 28 iunie, defilarea victoriei, pe 4 iulie. Aceste condiţii vor favoriza partidele de dreapta în detrimentul stângii.

Dreapta iese din conflict profund divizată: radicalii au susţinut Sfânta Uniune, în timp ce socialiştii au rupt-o. Mai mult, în sânul partidului socialist şi al CGT, care declanşează mari greve în 1919 şi 1920, există grupări care visează să imite revoluţia bolşevică. De teamă de a fi taxată drept trădare socială de partizanii revoluţiei; SFIO (Secţiunea Franceză a Internaţionalei Muncitoreşti) decide să nu încheie nici o alianţă cu partidele burgheze, adică cu radicalii. În timp ce stânga se fracţionează, partidele de dreapta şi de centru se unesc: Alexandre Millerand le adună în jurul lui Clemenceau în Blocul naţional, care se pretinde a fi continuatorul Sacrei Uniuni. Blocul Naţional începe îndată un vast efort de propagandă axat pe lupta împotriva bolşevismului, asimilat abuziv cu întreaga stângă. Celebrul afiş „cum să votezi împotriva bolşevismului?" şi reprezentând un bolşevic sub forma unui personaj bărbos ţinând între dinţi un cuţit de pe care picură sângele, va face să treacă prin toată Franţa un frison de groază.

În aceste condiţii, Blocul naţional repurtează în alegerile din 16 noiembrie 1919 un succes strălucit, asigurându-şi două treimi din voturi, în timp ce socialiştii şi radicalii, divizaţi, pierd jumătate din locurile pe care le aveau în parlament. Trei raţiuni explică acest triumf al dreptei:

- teama de contagiune revoluţionară într-o societate ce admiră ordinea;
- sprijinul Uniunii de interese economice, sindicat al patronilor care finanţează candidaţii Blocului naţional;
- legea electorală din 1919 care repartizează locurile în parlament în mod proporţional în fiecare departament, dar care le dă pe toate listei care obţine peste 50% din sufragii, ceea ce favorizează coaliţia dreptei, penalizând stânga divizată. Deputaţii aleşi fiind aproape toţi Foşti Combatanţi, noua adunare va primi numele de Camera „bleu horizon", aceasta fiind culoarea uniformei „părăşilor" în 1918.

REZULTATUL ALEGERILOR DIN 1919 (număr de locuri în parlament)

	Independenți	21
Stânga	Socialiști SFIO	68
	Republicani-socialiști	26
	Radicali-socialiști	86
Blocul național:		
- Moderați	Stânga republicană democratică	96
	Republicani de stânga	61
-Dreapta conservatoare	Independenți	29
	Acțiunea republicană și socială	46
	Antanta republicană democratică	183

O POLITICĂ INTERNĂ DE DREAPTA

Pentru a-l înlocui pe Poincaré, al cărui mandat de preşedinte al Republicii expira în 1920, noua majoritate îl alege pe moderatul Deschanel, mai degrabă decât pe Clemenceau, căruia stânga îi reproşa autoritarismul, iar dreapta inconsecvenţa. Noul preşedinte fiind nevoit să demisioneze din cauza unor tulburări mentale în septembrie 1920, Congresul (reuniunea Camerei deputaţilor şi Senatului) alege în locul său pe Alexandre Millerand, şeful Blocului naţional şi, până atunci, preşedintele Consiliului.

Pentru a da satisfacţie catolicilor, element important al noii majorităţi, aceasta autorizează întoarcerea unor congregaţii expulzate la începutul secolului, restabileşte ambasada pe lângă Vatican şi lasă să subziste pe mai departe în departamentele recâştigate ale Alsaciei şi Moselle-ei Concordatul din 1801 care lega Biserica de Stat (şi care fusese suprimat în restul Franţei prin legea de separaţie a Bisericii de Stat din 1905); de asemenea, şcolile religioase, închise în Franţa încă din 1904, sunt menţinute în departamentele recucerite.

În fine, noua majoritate reprimă viguros grevele provocate de viaţa scumpă şi de influenţa revoluţiei ruse şi organizate în primăvara 1920 în căile ferate de extremiştii de la CGT care reclamau naţionalizarea lor: mai mult de 15 000 de

lucrători feroviari sunt daţi afară. Acest eşec, adăugându-se înfrângerii electorale a partidului socialist, are drept consecinţă sciziunea mişcării muncitoreşti. În timp ce mişcarea socialistă franceză, după această dublă înfrângere, pare în impas, doi din principalii lideri ai SFIO, Louis-Oscar Frossard şi Marcel Cachin se duc la Moscova să negocieze cu Lenin aderarea partidului lor la Internaţionala a III-a, pe care acesta tocmai a înfiinţat-o. Chiar dacă majoritatea liderilor socialişti au rezerve faţă de experinţa bolşevică, dorinţa de a se alătura unei revoluţii socialiste victorioase va învinge asupra reticenţelor. Lenin pune 21 de condiţii draconice acestei adeziuni: aliniere totală a partidului francez la directivele Internaţionalei, constituirea unei conduceri clandestine alături de cea legală, infiltrarea sindicatelor, expulzarea moderaţilor desemnaţi nominal, adoptarea modului de organizare cvasimilitară a partidului bolşevic, etc. Chiar dacă în dezacord asupra acestor diverse puncte, Cachin şi Froissard preconizează adeziunea la Internaţionala a III-a convinşi că cele 21 de condiţii vor rămâne literă moartă, în timp ce o grupare ce-i urmează pe Paul Faure şi Léon Blum refuză să se alinieze bolşevismului rusesc. În decembrie 1920, la Congresul de la Tours, trei sferturi din delegaţi votează pentru aderare şi constituie Secţiunea franceză a internaţionalei comuniste (SFIC), care va deveni mai târziu Partidul comunist francez. Alături de Paul Faure şi Léon Blum, o minoritate rămâne fidelă „vechii firme" şi numelui de partid socialist SFIO în jurul căruia se va ralia cea mai mare parte a deputaţilor săi. În anii ce vor urma SFIC va cunoaşte o foarte gravă criză: Internaţionala îi va impune „bolşevizarea" adică alinierea la modelul rus, care va antrena demisii şi excluderi (cazul lui Frossard). Va rezulta o scădere rapidă a efectivelor de la 116 000 în 1921 la 56 000 în 1923. În fine, în 1922 această sciziune se va repercuta la nivelul sindicatelor. Comuniştii, excluşi din CGT, formează un nou sindicat, CGTU (Confederaţia generală unitară a muncii).

DIFICULTĂŢI FINANCIARE ŞI DIPLOMATICE

Convins că, în contul reparaţiilor, „Germania va plăti", Blocul naţional finanţează în mod generos reconstrucţia şi despăgubirea victimelor de război. Un artificiu contabil permite de altfel guvernului un anume laxism financiar, din moment ce bugetul este prezentat în 3 capitole. Primul, cel al cheltuielilor ordinare, care este echilibrat şi în care încasările acoperă cheltuielile. Al doilea este cel al cheltuielilor extraordinare ocazionate de război şi care sunt excluse din bugetul ordinar, chiar dacă ele corespund unor cheltuieli reale; nici o încasare nu le acoperă. În fine, bugetul cheltuielilor recuperabile este cel din care

guvernul face avansuri pe care reparaţiile le vor achita. De aici rezultă un deficit spectaculos legat de cele două ultime bugete care nu sunt finanţate decât printr-o politică de împrumuturi continue sau prin inflaţie, adică prin emisiunea de monedă de hârtie fără acoperire. Iluzia pe care se fondează acestă politică de facilităţi se destramă brutal când se confirmă că economia germană nu poate suporta sarcina reparaţiilor, pe care guvernul german nu îşi dă nici o silinţă să le plătească. Însă, când preşedintele Consiliului francez, Aristide Briand, acceptă, la cererea englezilor, să negocieze la conferinţa de la Cannes din ianuarie 1922 o eliminare a reparaţiilor, acesta va fi dezavuat de majoritate şi de preşedintele Republicii şi înlocuit în fruntea guvernului de fostul şef al statului, Raymond Poincaré.

Din 1922 în 1924, Poincaré, preşedinte al Consiliului, va trece drept lider al Blocului naţional. Faţă de Germania el va practica politica intransigentă dorită de dreapta. În ianuarie 1923, constatând o întârziere a plăţii despăgubirilor de război, va ocupa Ruhr-ul pentru a se asigura de un „gaj productiv". Iniţial, el pare să fie victorios. După o tentativă de „rezistenţă pasivă", o grevă generală finanţată de guvernul german, autorităţile de la Berlin constată că ocupaţia duce la prăbuşirea economiei şi finanţelor lor, care vor cunoaşte o spectaculoasă inflaţie, şi vor cere să negocieze. Însă, această victorie franceză nu este decât aparentă.

Izolată pe plan diplomatic (Marea Britanie şi Statele Unite sunt ostile ocupării Ruhr-ului), Franţa va trebui, în plus, să suporte consecinţele unei speculaţii împotriva monedei sale, conduse de bancherii germani, englezi şi americani. Pentru a evita o prăbuşire a francului, Poincaré trebuie să accepte să negocieze asupra diminuării reparaţiilor şi evacuării Ruhr-ului. Graţie ajutorului dat de băncile engleze şi americane şi a unei creşteri a impozitelor directe cu 20% (dubla zeciuială), el redresează francul. Este „Verdun-ul financiar" din 1924, care va crea reputaţia de finanţist a lui Poincaré, dar va duce la pierderea alegerilor din 1924 de către Blocul naţional.

După ce a stimulat orgoliile naţionale ale francezilor, Blocul naţional, prin eşecul politicii sale faţă de Germania, a oferit dovada că Franţa nu este puterea invincibilă care se pretinde: duce singură o politică de forţă faţă de Germania. Eşecul experienţei dreptei determină francezii să se întoarcă spre stânga la alegerile din 1924.

CARTELUL STÂNGII (1924-1926)

O AMBIGUĂ VICTORIE ELECTORALĂ

În vederea alegerilor din 1924, socialiştii, de acum separaţi de comunişti, care se vor prezenta singuri la alegeri, acceptă să se unească cu radicalii pe listele „Cartelului stângii". Însă înţelegerea este pur electorală, socialiştii dând de înţeles că ei nu doresc să participe la o guvernare „burgheză". Cartelul repurtează o victorie strânsă şi nu va deţine majoritatea în Cameră decât graţie alăturării deputaţilor centrişti ai „stângii radicale", foarte ostili socialiştilor. Majoritatea îngustă a Cartelului se va vedea curând. Socialiştii şi radicalii vor cere demisia preşedinteluii Republicii, Alexandre Millerand, pe care îl acuză de a-şi fi depăşit rolul său de arbitru susţinând Blocul naţional. Însă, spre marea lor decepţie Congresul îl va desemna drept succesor, nu pe candidatul Cartelului, Paul Painlevé, ci pe preşedintele Senatului, Gaston Doumergue, susţinut de dreapta şi de numeroşi senatori radicali.

REZULTATELE ALEGERILOR DIN 1924 (locuri în Congres)

	Partidul comunist	26
Cartelul stângii	Socialişti SFIO	104
	Republicani-socialişti	44
	Radicali-Socialişti	139
	Stânga radicală	40
	Democraţi de stânga	14
	Stânga republicană democratică	43
	Republicani de stânga	38
	Uniunea republicană democratică	104
	Independenţi	29

Nu mai puţin, în ciuda acestei fragilităţi, Cartelul reprezintă o întoarcere la Blocul stângii de la începutul secolului. Şeful partidului radical Edouard Herriot, devenit preşedintele Consiliului, va duce de altfel o politică ce va satisface majoritatea sa: va decide amplasarea în Panteon a cenuşii lui Jean Jaurès, va promulga o largă amnistie a condamnărilor din timpul războiului şi va obţine reintegrarea feroviarilor concediaţi în 1920, va avea în vedere, fără a reuşi însă, suprimarea

ambasadei de la Vatican şi extinderea în Alsacia şi Lorena a legilor laice şi a separării Bisericii de Stat, va acorda drepturi sindicale funcţionarilor, va crea un Consiliu economic şi social...

O POLITICĂ EXTERNĂ DE COMPROMIS

Herriot se străduieşte să restaureze alianţa cu Marea Britanie, ducând o politică externă de conciliere şi compromis. El va recunoaşte oficial URSS în octombrie 1924, cum o făcuse puţin înainte ministrul laburist britanic Ramsay Mac Donald. Va accepta propunerile americane de reglementare a reparaţiilor: în august 1924, va adera la planul Dawes care prevede vărsarea de către Germania de rate anuale progresive de la 1 miliard la 2 miliarde şi jumătate de mărci-aur, timp de cinci ani, vărsăminte garantate de o ipotecă asupra căilor ferate şi industriei germane, tranferurile fiind operate de un Agent general instalat la Berlin. La rândul său, Herriot promite că va evacua Ruhr-ul. Punctul slab al acestei reglementări a chestiunii reparaţiilor ţine de faptul că Herriot nu a obţinut stabilirea unei legături formale între plăţile germane şi datoriile franceze către Anglia şi SUA.

Edouard Herriot va propune atunci Societăţii Naţiunilor „protocolul de la Geneva" pe care el îl va rezuma în formula: Arbitraj-Securitate-Dezarmare. Sistem care va baza securitatea franceză pe organizaţia internaţională, stabilind arbitrajul obligatoriu al acesteia pentru reglementarea conflictelor, sancţiuni automate, inclusiv militare, în caz de agresiune şi care va permite, o dată ce securitatea era asigurată, să fie avut în vedere un acord general de dezarmare. Adoptat de Societatea Naţiunilor, „protocolul" va eşua în faţa ostilităţii conservatorilor britanici reveniţi la putere în noiembrie 1924.

Această politică externă de conciliere va fi dezvoltată în mod strălucit de Aristide Briand, inamovibil ministru al Afacerilor externe între 1925 şi 1932. Conştient de slăbiciunea demografică şi economică a Franţei, el se va strădui să consolideze pacea prin securitatea colectivă şi, mai ales, să găsească un substituent al Protocolului în apropierea franco-germană, cheie de boltă a unei Uniuni europene pe care el visează să o înfiinţeze pentru a îndepărta pentru totdeauna războiul de pe continent.

DIFICULTĂŢILE FINANCIARE ALE CARTELULUI

Însă, în domeniul financiar va cunoaşte Cartelul marele său eşec. În sânul majorităţii, socialiştii sunt partizanii metodelor autoritare de rezolvare a dificul-

tăţilor financiare: impozitul pe capital, consolidarea forţată a bonurilor de Tezaur (adică schimbul obligatoriu al bonurilor pe termen scurt care ameninţă Trezoreria, contra unor bonuri pe termen lung). Dimpotrivă, radicalii resping orice măsură de constrângere, contând pe sprijinul mediilor de afaceri. Însă, este sigur că aceştia nu au încredere în radicali, pentru că s-au aliat cu socialiştii. Timp de câteva luni, Banca Franţei, condusă de bancheri şi industriaşi, acceptă să furnizeze guvernului avansurile necesare. Însă, în aprilie 1925, decisă să se debaraseze de guvernul de stânga, ea îl constrânge să dezvăluie că „a depăşit plafonul avansurilor", iar Herriot va fi demis de Senat.

Timp de câteva luni, Cartelul agonizează, prins în insolubila contradicţie care a dus la căderea lui Herriot. Guvernele se succed, răsturnate de socialişti şi stânga radicalilor când duc o politică financiară care convine mediilor de afaceri, puse în dificultăţi financiare de bănci, atunci când intenţionează să ia măsuri cerute de socialişti. În iulie 1926, în timp ce Herriot este chemat să formeze un nou guvern, o veritabilă panică financiară se declanşează: speculaţiile provoacă prăbuşirea francului, lira sterlină ajunge la 250 de franci faţă de 60 în 1922, iar cererile de rambursare a bonurilor de Tezaur golesc casieriile. Guvernul este curând răsturnat, în aplauzele maselor de depunători adunate în jurul Camerei. În aceeaşi seară, Poincaré, liderul dreptei învinse în 1924, dar autor al „Verdun-ului financiar" este chemat să formeze guvernul, iar întoarcerea sa la putere redă încrederea depunătorilor. Este „plebiscitul deţinătorilor de bonuri". Cartelul se scufundă în faţa puterii „Zidului Finanţelor", după expresia lui Herriot.

Eşecul Cartelului va demonstra puterea mediilor de afaceri, capabile să constrângă un guvern să demisioneze privându-l de mijloacele financiare şi opunându-se astfel voinţei exprimate prin votul universal. Dar, totodată, arată şi caracterul precar al unei uniuni a stângii adunând laolaltă radicali şi socialişti, opuşi prin concepţiile lor economice şi financiare.

MODERAŢII LA PUTERE (1926-1932)

ÎNTOARCEREA DREPTEI

Chemat la guvernare pentru a salva francul, Poincaré formează un guvern de uniune naţională care cuprinde de la radicali până la partidele de dreapta. Edouard Herriot este ministrul Instrucţiunii publice alături de lideri moderaţi. Poincaré este acum pe culmile popularităţii sale. Aceasta explică victoria dreptei care îl va susţine masiv la alegerile din 1928 şi înfrângerea Cartelului care plăteşte eşecurile economice ale anilor 1924-1926. Cât despre partidul comunist, acesta cunoaşte o veritabilă prăbuşire.

REZULTATELE ALEGERILOR DIN 1928 (număr de locuri în Congres)

	Partidul comunist	12
	Socialist-comuniști	2
	Socialiști SFIO	100
	Republicani-Socialiști	46
	Radicali-Socialiști	126
Majoritatea de dreapta	Stânga radicală	53
	Democrat-populari	19
	Stânga unionistă	18
	Republicani de stânga	64
	Uniunea republican-democratică	102
	Acțiunea democratică-socială	29
	Independenți	38

Începând din 1927, el va urma într-adevăr tactica „luptei de clasă", lansată de Internaţionala comunistă. Acesta va anunţa „a treia perioadă a capitalismului" în care, contradicţiile de clasă agravându-se, riscul de război împotriva URSS, provocat de ţările capitaliste, ar fi crescut. În această conjunctură, partidele comuniste trebuie să fie singurele organizaţii ale proletariatului şi să pornească o luptă fără cruţare împotriva socialiştilor, aliaţi ai burgheziei, care devin „social-trădători". În aceste condiţii comuniştii refuză orice sprijin electoral candidaţilor socialişti mai bine plasaţi. Însă electoratul lor se dezice de ei, şi partidul comunist care conduce

acţiuni foarte violente va suferi un puternic eşec şi se va regăsi pus la stâlpul infamiei de întreaga societate politică franceză. Aureolat de un prestigiu considerabil, Poincaré va rămâne la putere până în 1929. În acest moment, boala îl va obliga să se retragă. Vom vedea succedându-se în fruntea guvernului, în afară de Aristide Briand, pe noii conducători ai dreptei, André Tardieu, fost colaborator al lui Clemenceau şi Pierre Laval, fost avocat socialist care s-a îndepărtat de stânga pe măsură ce-şi sporea averea.

De fapt, marea problemă a lui Poincaré şi a succesorilor săi este de a nu apărea ca prizonieri ai dreptei conservatoare care constituie, alături de Uniunea republicană democratică, esenţialul majorităţii lor. Este motivul pentru care vor încerca să-i atragă pe radicali. Or, dacă Herriot se pretează acestei politici, ea nu va avea acelaşi succes cu militanţii radicali ataşaţi stângii, nici cu noul preşedinte al partidului radical-socialist, Édouard Daladier. În 1928, în timpul congresului de la Angers, militanţii radicali vor dezavua uniunea naţională, obligând miniştrii radicali să demisioneze şi partidul lor să rămână în opoziţie. Poincaré şi succesorii săi vor încerca în zadar să reconstituie „concentraţia", uniune a centru-dreptei moderate şi a centru-stângii radicale; până în 1932, dreapta va rămâne singură la putere.

STABILITATEA FINANCIARĂ ŞI INTERNAŢIONALĂ

Poincaré va reuşi cu atât mai uşor să redreseze finanţele, cu cât reputaţia lui câştigase încrederea mediilor de afaceri. Politica pe care o duce în acest domeniu face din franc o valoare sigură. În plus, comerţul exterior se redresează, iar bugetul începe să prezinte excedente. Aceste succese şi prosperitatea care a rezultat îi vor permite lui André Tardieu să ducă o politică economică şi socială „à l'americaine" bazată pe o distribuire a puterii de cumpărare: „Eu fac politica prosperităţii", declara el în 1930. Astfel este instituit un sistem de asigurări sociale votat pe vremea lui Poincaré, este instaurată gratuitatea învăţământului secundar public de şase ani, se atribuie o pensie tuturor veteranilor de război, în fine, un vast plan de înzestrare naţională este pus în aplicare, consistând în construcţii de străzi, poduri, aducţiuni de apă, generalizarea electrificării satelor, reîmpăduriri, etc.

Poincaré şi succesorii săi vor continua în linii mari politica externă a Cartelului. Până în 1932, Aristide Briand va fi cel ce va conduce politica externă a Franţei. În 1929, la expirarea planului Dawes, el va accepta un nou plan de origine americană care prevede reglementarea definitivă a reparaţiilor, planul Young. Acesta va reduce sensibil suma totală a despăgubirilor datorate de

Germania (cu 17%) şi va eşalona plăţile în 59 de rate anuale (până în 1988!); de altfel, el va suprima controlul internaţional asupra căilor ferate, ipoteca asupra industriei germane şi prezenţa în Berlin a Agentului general al reparaţiilor. În iulie 1931, moratoriul Hoover, adoptat la iniţiativa preşedintelui SUA, suspendă pentru un an ansamblul datoriilor interguvernamentale. În iulie 1932, conferinţa de la Lausanne decide încetarea plăţii reparaţiilor, ceea ce va antrena refuzul Parlamentului francez de a plăti scadenţa datoriilor către SUA. În total, din 132 de mărci-aur despăgubiri (din care 52% datorate Franţei) stabilite la conferinţa de la Londra, în mai 1921, Germania a plătit 22,8 miliarde de mărci-aur din care 9,5 miliarde Franţei. Aceasta a trebuit deci să suporte 70% din cheltuielile de reconstrucţie. Pe de altă parte, mereu în linia politicii Cartelului, Briand va urma o politică de înţelegere cu Germania şi de sprijin pe securitatea colectivă. În acest cadru va lansa în 1931 proiectul său de uniune europeană.

CRIZA IDEOLOGIEI REPUBLICANE

Dacă anii 1926-1932 par a fi cei ai stabilităţii regăsite, ei par a fi totuşi şi cei ai unei oarecare dezamăgiri. Francezii, decepţionaţi de eşecurile succesive ale Blocului naţional şi ale Cartelului, îşi dau seama că este în van să mai aştepte întoarcerea la vârsta de aur numită „la Belle Époque". Războiul nu a fost doar o simplă paranteză, ci a antrenat în toate domeniile mutaţii ireversibile. Ataşamentul faţă de Republica parlamentară suferă consecinţele acestei dezamăgiri. Regimul parlamentar începe să fie considerat neputincios, iar revelaţia scandalurilor ce arată legăturile între anumiţi oameni politici şi mediile de afaceri îi aduc şi acuza de a fi un regim corupt.

Această criză a ideologiei republicane îndeamnă tinerele generaţii să repudieze vechile partide şi temele politice tradiţionale pentru a le înlocui cu idei „realiste" mai bine adaptate epocii. Această tendinţă afectează toate partidele, de la dreapta la socialişti, trecând pe la radicali şi catolici. În toate grupările se regăsesc aceleaşi teme: aspiraţia spre eficacitate, voinţa de a asigura pacea prin dezvoltarea spiritului european bazat pe apropierea franco-germană, noi concepţii politice care tind să limiteze puterile Parlamentului pentru a întări Executivul şi a face mai eficiente acţiunile acestuia apelând la tehnicieni, şi, în anumite medii, o nouă concepţie asupra economiei, care conduce la a considera intervenţia Statului drept legitimă. Această căutare, încă confuză, operată de mici grupări mustind de idei, îşi va găsi o legitimitate în criza din 1930.

Discreditarea parlamentarismului şi scandalurile favorizează formarea de ligi. Grupe de presiune situate la extrema dreaptă, ligile mobilizează împotriva regimului pe toţi aceia care sunt decepţionaţi de evoluţia situaţiei: veterani, membri ai claselor mijlocii, victime ale inflaţiei. Prin acţiuni de stradă, ele se străduiesc să provoace o criză care va permite ascensiunea unei conduceri de mână forte. *Tinerii patrioţi*, mişcare fondată în 1924 de un consilier municipal din Paris, Pierre Taittinger, *Fascia*, creată în 1925, în imitarea fascismului italian de Georges Valois contează totuşi mai puţin decât *Cameloţii Regelui*, grupă de şoc a *Acţiunii franceze*, care rămâne puternică, în ciuda condamnării sale de către Papă în 1926. Însă gruparea cea mai importantă este cea a *Crucilor de Foc*. Iniţial o asociaţie a Foştilor Combatanţi decoraţi în război, ea este transformată în ligă, începând din 1928, de noul său preşedinte, colonelul de la Rocque, care va recruta „Voluntarii naţionali" care împărtăşesc idealurile Crucilor de Foc, iar această grupare va cunoaşte un succes considerabil. Antiparlamentarismul se manifestă şi prin crearea de către industriaşul Ernest Mercier a *Redresării franceze*, societate de studii apropiată mediilor de afaceri, care îşi propune să procedeze la o raţionalizare a economiei franceze şi să revizuiască constituţia pentru a încredinţa puterea unor tehnicieni competenţi mai degrabă decât unor politicieni capabili numai să ţină discursuri, după părerea sa.

MAREA BRITANIE: O PERIOADĂ DIFICILĂ

Capitolul 14

Contrar speranţelor sale, Regatul Unit nu-şi regăseşte după război prosperitatea de altădată. Confruntat cu o criză profundă şi durabilă, el încearcă totuşi cu disperare să revină la timpurile „vârstei de aur" ale epocii victoriene, restabilind chiar şi etalonul-aur în 1925, cu preţul unei riguroase politici deflaţioniste care nu face decât să-i agraveze dificultăţile. Acest marasm economic antrenează numeroase frământări, cum ar fi greva generală din 1926, însă agitaţiile muncitoreşti nu vor ameninţa vechile structuri ale ţării, o mare parte a societăţii încercând să uite războiul şi criza în sărbătorile anilor '20, *the Roaring Twenties.* Pus în faţa problemelor economice, Regatul Unit pare să ezite în alegerile sale politice. Sunt, totuşi, conservatorii cei ce vor domina din plin această perioadă, marcată de declinul iremediabil al partidului liberal şi de ascensiunea laburiştilor. Sfârşitul războiului va resuscita vechea „chestiune a Irlandei". Un adevărat război civil în această ţară va determina guvernul britanic să decidă împărţirea insulei în 1920-1921, Nord-Estul rămânând în Regatul Unit, Sudul devenind „Statul liber al Irlandei".

DECLINUL ECONOMIC

STRUCTURI ÎNVECHITE

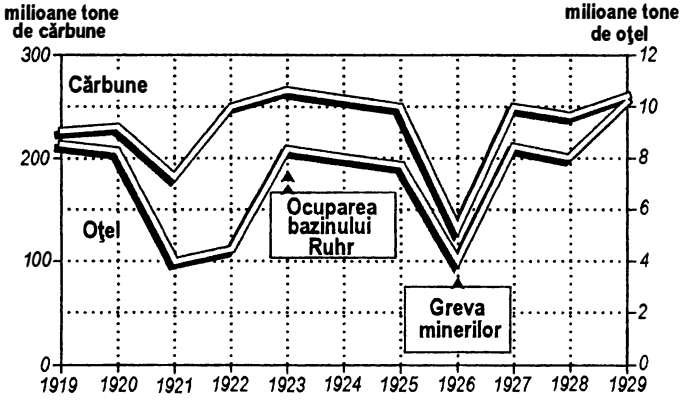
Deşi mai puţin atins ca Franţa şi Germania, Regatul Unit nu iese mai puţin slăbit din Marele Război: îmbătrânirea utilajelor productive, perturbarea pieţelor externe, îndatorarea Statului, inflaţia, deprecierea lirei sterline... Ca şi americanii, britanicii îşi doreau o „întoarcere la normal", iar guvernul va abandona progresiv măsurile dirijiste impuse de război. Din 1918, o comisie de experţi preconizează restabilirea lirei la nivelul său din 1914 (raportând-o la dolar) şi întoarcerea la etalonul-aur, în timp ce *City*-ul londonez îşi regăseşte locul de capitală financiară mondială.

Însă, după o scurtă perioadă de expansiune în 1919-1920, provocată de o cerere în creştere bruscă după restricţiile impuse de război, situaţia se degradează rapid. Contrar altor ţări industrializate, criza din 1921 nu va fi în Marea Britanie o depresiune momentană, „ciclică", ci simptomul unei tulburări economice profunde care se va manifesta până în anii '30 în toate domeniile:

- Criza agriculturii: producţia agricolă, stimulată în timpul conflictului, se întoarce la tendinţele negative de dinainte de război, Marea Britanie preferând să cumpere din exterior produsele alimentare la cel mai bun preţ.

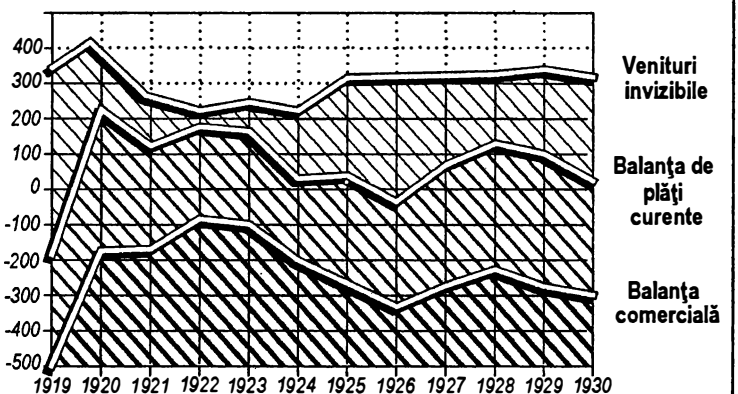
- Criza industriilor tradiţionale: cărbunele, baza economiei britanice în secolul XIX, suferă concurenţa noilor surse de energie (hidro-electricitatea şi, mai ales, petrolul, din ce în ce mai folosit, mai ales de flotă) şi a cărbunelui străin mai ieftin (datorită slabei productivităţi a minelor de huilă engleze, foarte numeroase, şi a echipamentelor adesea vetuste, ca şi salariilor relativ ridicate ale minerilor, graţie avantajelor cucerite în timpul războiului). Acest declin al rolului cărbunelui care atinge ţinuturile miniere este însoţit de stagnarea marii majorităţi a industriilor tradiţionale: siderurgie, şantiere navale, construcţii de maşini, textile (mai ales bumbac). Cauzele sunt multiple: concentrare insuficientă a întreprinderilor, patronat prea puţin dinamic, echipament desuet, impozite ridicate, salarii mari (mai mari cu 40% ca în Franţa)... Or, aceste industrii de bază reprezintă 84% din producţie şi alimentează majoritatea exporturilor. Sigur, dezvoltarea industriilor moderne (automobil, textile artificiale, aparatură electrică, chimie...) arată că Regatul Unit ştie de asemenea să dea dovadă de o anumită vitalitate tehnologică,

PRODUCȚIA DE CĂRBUNE ȘI OȚEL



Sursa: C. Ambrosi, M. Baleste, "Histoire des grandes puissances", Delagrave, 1967, vol. 1.

BALANȚA DE PLĂȚI



Sursa: după J. Leurez şi J. Surel, "Histoire de la Grande-Bretagne", Hatier, 1978.

însă, localizate mai ales în Sud (Midlands şi bazinul Londrei) aceste noi activităţi subliniază şi mai puternic declinul vechilor regiuni industriale (Nordul Angliei, Ţara Galilor, Scoţia).

- Criza comerţului exterior: producând prea scump, Regatul Unit exportă din ce în ce mai dificil, ca urmare a sărăcirii vechilor săi clienţi europeni, concurenţei noilor apăruţi (SUA şi Japonia) şi consolidării generale a protecţionismului.

ÎNTOARCEREA LA ETALONUL-AUR

Dificultăţile comerţului exterior nu reuşesc totuşi să convingă britanicii la a renunţa la două simboluri ale prosperităţii secolului XIX: liber-schimbismul (o tentativă de întoarcere la protecţionism eşuează în 1923) şi convertibilitatea în aur a lirei sterline (la nivelul său antebelic).

Sub presiunea cercurilor din *City*, o riguroasă politică deflaţionistă şi de restricţionare a creditului permite redresarea progresivă a valorii lirei. În 1925, cancelarul finanţelor, Winston Churchill, restabileşte etalonul-aur (*Gold Standard Act*) şi paritatea lirei sterline cu dolarul la nivelul din 1914 (1 liră = 4,86 dolari, faţă de 3,52 în 1919).

Această reevaluare este pe termen scurt un incontestabil succes financiar. Lira, care poate din nou să „privească dolarul în ochi" redevine o monedă forte, foarte căutată. Capitalurile străine curg spre Londra care poate reinvesti în exterior. Însă preţul mărfurilor engleze (deja ridicat) devine supraevaluat pentru cumpărătorii străini, exporturile se prăbuşesc, antrenând mari dificultăţi în numeroase industrii, în timp ce politica deflaţionistă duce la sporirea nemulţumirii, mai ales a salariaţilor. Regatul Unit a reuşit, în oarecare măsură, să-şi sacrifice economia şi pacea socială pe altarul propriei monede.

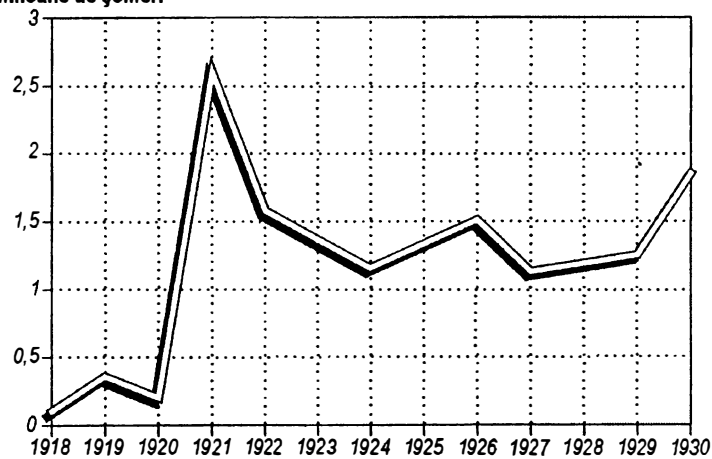
TULBURĂRILE SOCIALE

În 1914, Regatul Unit se caracteriza printr-o puternică inegalitate a condiţiilor sociale (85% din proprietăţi în mâinile a 5% din populaţie). Războiul n-a adus decât puţine schimbări acestei situaţii. În rândul claselor conducătoare, aristocraţia funciară, supusă unor mari taxe fiscale, vede declinul influenţei sale în faţa

industriaşilor, marii beneficiari ai războiului. Muncitorii, prin greve sau ameninţări de grevă în 1917-1918 au reuşit să smulgă unele măriri de salarii, mai ales în favoarea celor necalificaţi (*Unskilled*) şi a femeilor.

La debutul anilor '20, clasele superioare visează o întoarcere la Anglia victorioasă. Muncitorii şi soldaţii demobilizaţi în 1919 aspiră în revanşă la o mai mare egalizare socială. Regrupaţi în sindicate puternice (*Trade Unions*) care numără peste 8 milioane de aderenţi în 1920 (faţă de 4 milioane în 1914), salariaţii vor manifesta foarte curând dorinţa lor de a-şi apăra nivelul de trai în faţa politicii deflaţioniste a guvernului.

ŞOMAJUL 1918-1930



Sursa: după J. Leurez şi J. Surel, "Histoire de la Grande-Bretagne", Hatier, 1978.

AGITAŢIILE MUNCITOREŞTI

Creşterea şomajului (consecinţă a crizei din industriile exportatoare) şi scăderea salariilor nominale (consecinţă a politicii deflaţioniste) antrenează vii reacţii ale clasei muncitoare. Din 1919, numeroase greve izbucnesc în ţară, minerii (1 200 000 în 1919) aflându-se adesea în fruntea acţiunii. Prima mare criză survine în 1921, când o grevă va bloca timp de trei luni producţia de cărbune. Însă, în faţa gravităţii situaţiei de pe piaţa locurilor de muncă (numărul de şomeri

creşte de la 1 milion la 2,5 milioane între ianuarie şi iulie), celelalte sindicate nu se alătură mişcării. Învinşi, minerii trebuie să reia lucrul, acceptând o reducere substanţială a salariilor.

Şi mai gravă este însă criza din 1926 când, ca urmare a devalorizării lirei, salariul minerilor este redus cu 5%, iar ziua de lucru majorată de la 7 la 8 ore. Sindicatele răspund prin grevă generală pe 3 mai. Amploarea ripostei muncitoreşti (4 milioane de muncitori în grevă) şi fermitatea guvernului neliniştesc pe liderii sindicali care negociază rapid încetarea mişcării. Singuri minerii vor continua (în zadar) lupta până în noiembrie. Această înfrângere va da o puternică lovitură lumii muncitoreşti. Guvernul va profita de slăbirea mişcării sindicale (ale cărei efective scad sub 5 milioane de aderenţi) pentru a limita în 1927 dreptul de grevă şi legăturile financiare între *Trade-Unions* şi partidul laburist. Eşecul primei greve generale din istoria britanică marchează de asemenea sfârşitul unei anumite forme de acţiune revoluţionară în favoarea unui sindicalism moderat, mai favorabil negocierilor decât luptei de clasă.

O GENERAŢIE LA LIMITA CRIZEI

Dificultăţile economice şi agitaţiile muncitoreşti nu pun însă în discuţie fundamentele unei societăţi care rămâne puternic inegalitară şi ierarhizată: o ierarhie fondată în principal pe avere, dar şi pe alţi factori de diferenţiere (natura veniturilor, legături familiale, educaţie, mod de viaţă...). În 1929 4% din populaţie deţine o treime din venitul ţării în timp ce şomajul atinge peste 1 milion de persoane (10% din populaţia activă), cărora li se acordă alocaţii şi servicii sociale. Între aceste extreme se afirmă o puternică *middle-class* (funcţionari, comercianţi, profesiuni liberale...), consecinţă a dezvoltării sectorului terţiar care reprezintă în 1930 aproape 50% din populaţia activă.

Marea majoritate a britanicilor nu pare să fie conştientă de gravitatea crizei economice. În multe privinţe, Regatul Unit al anilor '20 dă impresia unei vieţi oarecum lipsite de griji, ca „un lung week-end". În ciuda puternicelor discrepanţe, cu unele excepţii, îmbunătăţirea sensibilă a nivelului de trai se manifestă în moduri diverse pentru diferitele categorii sociale: călătorii turistice îndepărtate (păturile favorizate), achiziţia unui automobil (1 milion de maşini în 1930 faţă de 200 000 în 1920) şi frecventarea staţiunilor balneare (Blackpool, Yarmouth...) pentru clasele mijlocii înstărite, cumpărarea de aparate casnice, radiouri (în 1922 se înfiinţează BBC - British Broadcasting Corporation) chiar şi de către clasele populare.

THE ROARING TWENTIES

Declinul practicii religioase traduce în mod egal evoluţia societăţii britanice care pare să-şi dorească a uita războiul, apoi criza, printr-o căutare frenetică a plăcerii. Ca şi Franţa, Marea Britanie cunoaşte anii săi de nebunii:"The Roaring Twenties" (zgomotoşii ani '20). Este epoca fustelor scurte şi a tunsorii „à la garçonne" pentru tinerele la modă (numite *flappers*), a pasiunii pentru sport, în special cricket-ul şi fotbalul (regele în persoană asistă alături de 100 000 de spectatori la prima finală pe Wembley a Cupei Angliei în 1923). Sume enorme sunt pariate săptămânal la cursele de cai sau de ogari; patinoarele, sălile de dans şi cinematografele se înmulţesc în anii '20.

VIAŢA POLITICĂ

ÎN CĂUTAREA UNEI MAJORITĂŢI PARLAMENTARE (1918-1924)

Model al regimului parlamentar în secolul XIX, Marea Britanie şi-a consolidat caracterul de stat democratic în secolul XX, diminuând rolul politic al Camerei Lorzilor faţă de Camera Comunelor în 1910 şi lărgind cadrele votului universal după război (drept de vot pentru toţi bărbaţii peste 21 de ani şi femeile de peste 30 de ani în 1918, iar din 1928 şi pentru femeile de peste 21 de ani). Modul de votare (uninominal majoritar cu un singur tur) favorizează bipartitismul, incitând alegătorul să voteze „util" (adică pentru unul din cei doi candidaţi susceptibili de a câştiga, neglijându-i pe cei consideraţi a avea mai puţin şanse). Astfel viaţa politică a Marii Britanii în secolul XIX fusese marcată de alternanţa celor două mari partide la putere: conservatorii (*Tories*) şi liberalii (*Whigs*). Începând din 1906, partidul laburist va perturba jocul politic tradiţional. O sciziune a partidului liberal în decembrie 1916, între partizanii fostului prim-ministru Asquith şi ai noului, Lloyd George (al cărui guvern de coaliţie cu conservatorii este de fapt dominat de aceştia din urmă) reuşeşte să deregleze sistemul bipartit.

La alegerile din 1918, partizanii lui Lloyd George (liberali „naţionali", conservatori şi câţiva laburişti dizidenţi), profitând de popularitatea „artizanului victoriei",

obţin o victorie detaşată cu 478 de deputaţi (din care 335 conservatori) faţă de 229 ale unei opoziţii disparate compuse din 30 de liberali „ortodocşi" fideli lui Asquith, 63 de laburişti (în evident progres) şi 73 de republicani irlandezi (care de altfel vor refuza să intre în Parlament). „Galezul vrăjitor" nu va rămâne prim-ministru decât prin bunăvoinţa conservatorilor, cei care fac jocurile în Parlament.

După negocierea tratatului de la Versailles, găsirea unei soluţii (provizorii) pentru problema irlandeză şi înfruntarea agitaţiilor sociale postbelice, Lloyd George este părăsit de aliaţii săi conservatori, care îi reproşează unele eşecuri în politica externă (în Orientul Apropiat mai ales). Va trebui să cedeze puterea lui Bonar Law în octombrie 1922, iar în noiembrie alegerile vor confirma majoritatea conservatoare din Camera Comunelor, ca şi ascensiunea laburiştilor şi declinul liberalilor. Dorind să restabilească protecţionismul pentru a contracara criza economică, noul prim-ministru Baldwin convoacă noi alegeri în 1923. Majoritatea britanicilor se va pronunţa pentru candidaţii fideli liberului-schimb (191 locuri pentru laburişti şi 158 pentru liberali, faţă de 258 ale conservatorilor).

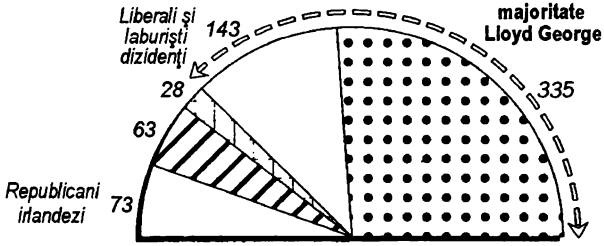
Liderul laburist, Ramsay Mac Donald este chemat să formeze guvernul. Neputând să obţină o majoritate în Parlament decât graţie susţinerii liberale, primul cabinet laburist din istoria Marii Britanii, renunţând la programul de naţionalizări elaborat în 1918, va fi nevoit să se mulţumească cu realizarea câtorva timide reforme sociale. Moderaţia politică a lui Mac Donald îi va atrage vii critici din partea aripii stângi a partidului său fără, totuşi, a linişti o mare parte din opinia publică tulburată de propaganda comunistă şi de recunoaşterea URSS de către guvern. Lipsit de sprijinul liberal, Mac Donald este demis după 9 luni.

CONSERVATORII LA PUTERE (1924-1929)

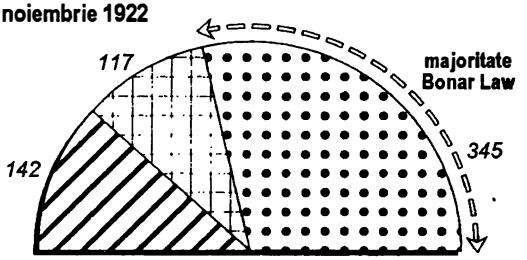
La alegerile din octombrie 1924, desfăşurate pe tema pericolului bolşevic, conservatorii triumfă (419 locuri), beneficiind de colapsul partidului liberal (42 de locuri); victime ale modului de atribuire a mandatelor, laburiştii scad la 152 deputaţi, deşi au cu un milion de voturi mai mult faţă de precedentele alegeri. Asigurându-şi o solidă majoritate parlamentară, guvernul Baldwin (cu Churchill, dezertor din partidul liberal, ca ministru de finanţe) satisface dorinţele bancherilor din City restabilind etalonul-aur în mai 1925. Câteva luni mai târziu, vor evita o mare grevă a minerilor prin subvenţii şi crearea unei comisii de anchetă, pregătindu-se între timp pentru următoarea confruntare.

CAMERA COMUNELOR ÎNTRE 1918-1929

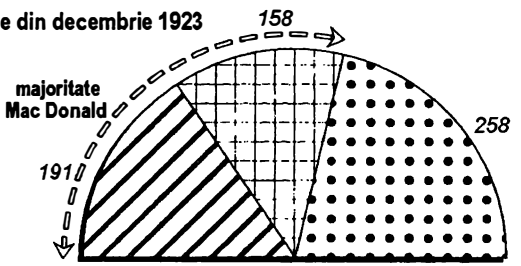
Alegerile din decembrie 1918



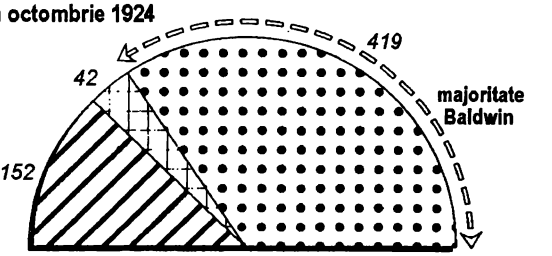
Alegerile din noiembrie 1922



Alegerile din decembrie 1923



Alegerile din octombrie 1924



Conservatori | Liberali | Laburişti

Astfel, în timpul grevei generale din 1926, vor putea face dovadă de fermitate, utilizând fie forţele de ordine, fie spărgători de grevă, o abilă propagandă şi chiar şi temerile liderilor sindicali depăşiţi de evenimente. Eşecul grevei generale le va permite să ducă o politică antisindicală şi să găsească un pretext pentru a rupe relaţiile diplomatice cu URSS. Câteva reforme sociale (pensii pentru văduve, orfani şi de bătrâneţe) nu împiedică pierderea de popularitate ca urmare a duritătii reprimării mişcărilor muncitoreşti şi persistenţei şomajului.

La alegerile din 1929, laburiştii, ducând o campanie împotriva şomajului şi legislaţiei antigrevă din 1927, vor obţine aproape tot atâtea voturi cât conservatorii (8,4 milioane faţă de 8,6) însă mai multe mandate (287 la 261) ca urmare a modului de distribuire care defavorizează şi pe liberali (5,3 milioane de voturi şi doar 59 de deputaţi). Ca şi în 1923 Ramsay Mac Donald constituie un guvern laburist susţinut de liberali, guvern care se va găsi curând în faţa crizei mondiale care începe să afecteze ţara din primăvara lui 1930.

CHESTIUNEA IRLANDEZĂ

ORIGINILE CONFLICTULUI

Originile problemei irlandeze se pierd în noaptea timpului: ţară de civilizaţie celtică (şi nu anglo-saxonă), Irlanda a rămas mult timp independentă, tutela Angliei instaurată în 1175 fiind de fapt doar cu numele până la sfârşitul secolului XV. Va începe atunci o veritabilă colonizare a Irlandei, în special prin „implantări" ale coloniştilor englezi şi scoţieni, coincizând cu Reforma religioasă din Marea Britanie: de atunci, opoziţia naţională împotriva englezilor şi luptele sociale se vor grefa pe un antagonism religios. Pe de o parte, proprietarii englezi şi protestanţi, pe de alta fermierii irlandezi şi catolici (9 zecimi din populaţie). După trei secole de frământări, integrarea Irlandei în Marea Britanie în 1800 (crearea Regatului Unit) nu va pune capăt regimului colonial al insulei, care, în sec. XIX, rămăsese cantonată în rolul său de anexă agricolă şi de rezervor de mână de lucru pentru Marea Britanie industrială.

După o lungă luptă dusă de O'Connell, catolicii irlandezi obţin emanciparea politică (drept de vot) în 1829. În a doua jumătate a secolului XIX, Parcell va duce

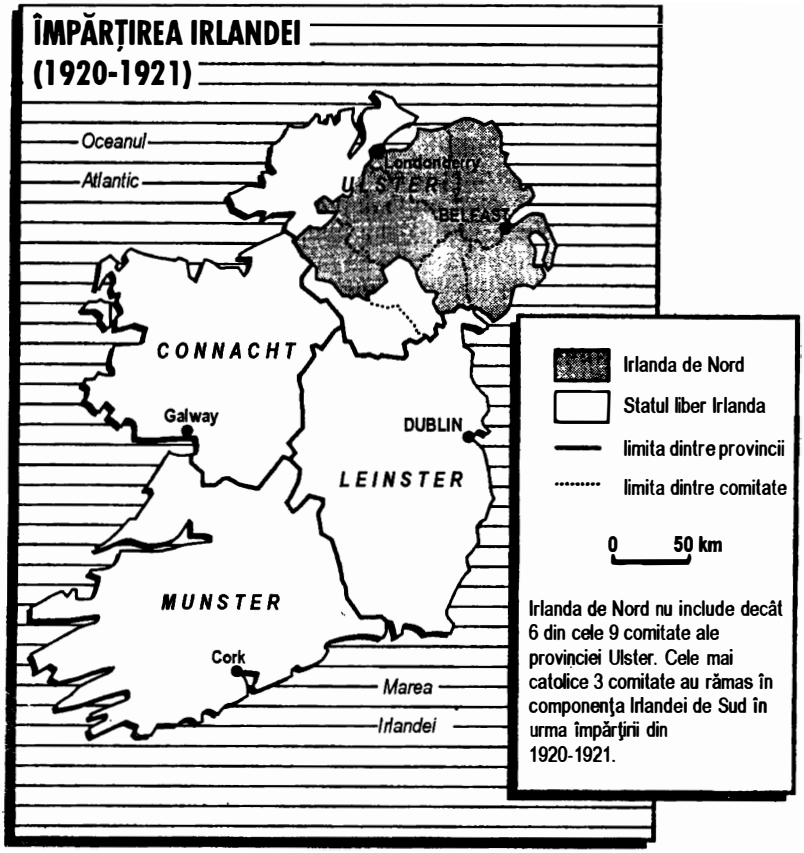
în Camera Comunelor lupta pentru autonomia internă a Irlandei (*Home Rule*). Refuzul Marii Britanii şi renaşterea mişcării „galice" la sfârşitul secolului XIX vor da naştere, în 1905, mişcării Sinn Fein, predicând independenţa totală a Irlandei, ceea ce va provoca neliniştea puternicei minorităţi protestante din Ulster, favorabilă menţinerii Uniunii cu Marea Britanie. Votată în 1912 de Camera Comunelor, *Home Rule* a fost respinsă timp de doi ani prin veto-ul Camerei Lorzilor... şi în final suspendată ca urmare a războiului.

În timpul conflictului, naţionaliştii irlandezi încearcă o răzmeriţă la Dublin, în 1916. Eşecul a fost total, însă duritatea represiunii va transforma eşecul militar în victorie politică: la alegerile din 1918 pentru Camera Comunelor, Sinn Fein va obţine 73 din cele 105 mandate irlandeze. Refuzând să participe la dezbaterile parlamentare la Londra, deputaţii naţionaliştii irlandezi se vor constitui în Parlament revoluţionar (*Dail*) la Dublin, numindu-l pe Eamon de Valera preşedinte al Republicii Irlanda.

ÎMPĂRŢIREA IRLANDEI (1920-1921)

Timp de doi ani, din 1919 în 1921, o puternică luptă de guerilla va opune naţionaliştii din IRA (*Irish Republican Army*) forţelor britanice şi „Unioniştilor" (protestanţi favorabili menţinerii uniunii cu Marea Britanie). În decembrie 1920, guvernul britanic va încerca să impună o împărţire a insulei în cadrul lui *Home Rule*, cu două parlamente autonome, unul la Belfast, altul la Dublin, soluţie respinsă de naţionaliştii irlandezi, care vor continua lupta armată. Un compromis va fi totuşi găsit şi se va ajunge la semnarea tratatului de la Londra din decembrie 1921.

Guvernul britanic accepta crearea unui „stat liber al Irlandei, cu statutul de dominion în cadrul Imperiului, însă cea mai mare parte a provinciei Ulster rămânea ataşată Regatului Unit. Acest tratat care excludea independenţa totală şi antrena împărţirea insulei, va diviza profund naţionaliştii irlandezi. Refuzând acordul acceptat de majoritatea liderilor Sinn Fein şi IRA (Griffith, Collins...) de Valera reia lupta armată în 1922 împotriva noului guvern al Statului liber. După un an de atroce război civil între irlandezi, „Republicanii" (adversarii tratatului de la Londra) depun armele, continuând lupta pe plan politic o dată cu fondarea de către de Valera a unui nou partid în 1926: Fianna Fail. Independenţa Irlandei nu fusese cucerită decât parţial.


ÎMPĂRȚIREA IRLANDEI
(1920-1921)
Oceanul
Atlantic
Londonderry
ULSTER
BELFAST
CONNACHT
Galway
DUBLIN
LEINSTER
MUNSTER
Cork
Marea
Irlandei
Irlanda de Nord
Statul liber Irlanda
limita dintre provincii
limita dintre comitate
0
50 km
Irlanda de Nord nu include decât 6 din cele 9 comitate ale provinciei Ulster. Cele mai catolice 3 comitate au rămas în componența Irlandei de Sud în urma împărțirii din 1920-1921.

GERMANIA DE LA WEIMAR DIN 1919 ÎN 1929

Capitolul 15

Germania devine în 1919 o Republică federală dotată cu instituții democratice, dar care rămâne supusă unui executiv puternic. Confruntat cu grave dificultăți, noul regim trebuie să facă față traumatismelor înfrângerii şi opoziției forțelor sociale şi politice ostile parlamentarismului şi socialismului reformist. Până în 1923, tânăra Republică de la Weimar traversează o criză economică monetară ale cărei efecte catastrofale sunt resimțite mai ales de muncitori şi de clasele mijlocii. Rezultă de aici un puternic val de nemulțumiri sociale şi dezordini politice care vor pune regimul în pericol. Începând cu 1924, redresarea economică şi financiară favorizează întoarcerea la calm şi consolidarea unei Republici conservatoare. Aceasta nu va fi mai puțin expusă amenințării conjugate a extremismului de dreapta şi de stânga.
În ciuda acestora dificultăți, Germania cunoaşte în această perioadă o puternică înflorire a curentelor intelectuale şi artistice. Arhitectura, artele plastice, teatrul şi cinematografia sunt în avangarda culturii europene a anilor '20.

NOUA GERMANIE (1919-1924)

COMPROMISUL INSTITUŢIONAL (1919)

După eliminarea „spartakiştilor" social-democraţii şi aliaţii lor moderaţi - Centrul catolic şi „democraţii" care formează cu ei „coaliţia de la Weimar" - încearcă să fondeze noua Germanie pe bazele unui regim democratic inspirat din modelele britanic şi francez. O Adunare constituantă, aleasă de bărbaţii şi femeile de peste 20 de ani, se reuneşte în februarie 1919 în micul orăşel Weimar, în Thuringia, departe de tumultul berlinez. Dominată de socialişti (14 milioane de voturi din 30 şi 187 de mandate din 421), majoritatea republicană îl desemnează pe Ebert drept primul preşedinte al Reich-ului, înainte de a începe redactarea unei Constituţii, care va intra în vigoare pe 14 septembrie 1919.

Democratul Hugo Preuss, secretar de stat la interne, care fusese însărcinat cu elaborarea proiectului Constituţiei, ar fi dorit să creeze un stat unificat şi centralizat pentru a neutraliza influenţa Prusiei. Trebuia însă să se ţină cont de particularităţile *Land*-urilor şi de tendinţele autonomiste, atunci puternice în Renania şi Bavaria. S-a hotărât ca Germania să fie o Republică federală, compusă din 17 *Landuri*, fiecare păstrându-şi o adunare şi guvernarea proprie, însă rămânând supuse autorităţii preşedintelui Reich-ului.

Instituţiile federale încercau să stabilească un compromis între tendinţele democratice şi de stânga răspândite în masa alegătorilor (sfaturi muncitoreşti în întreprinderi, referendum popular la iniţiativa a 10% din corpul electorat), ideile moderaţilor, care doreau să obţină înfiinţarea unui regim parlamentar şi forţa tradiţiei istorice care impunea menţinerea unui executiv puternic. Acesta era condus de preşedintele Reich-ului ales pe 7 ani prin vot universal direct şi dotat cu puteri lărgite. El desemna cancelarul (şeful guvernului), promulga legile şi putea să supună textele votate în Parlament unui referendum. Comandant suprem al armatei, avea posibilitatea de a dizolva Reichstag-ul şi de a guverna cu depline puteri în circumstanţe excepţionale. Puterea legislativă era divizată între cele două adunări. Reichstag-ul, ales pentru 4 ani prin vot universal, vota bugetul şi legile şi controla guvernul, care era răspunzător în faţa sa. Reichsrat-ul reprezentant al Landurilor, avea atribuţiuni reduse.

Regim parlamentar sau regim prezidenţial? Democraţie avansată sau monarhie republicană? Constituţia de la Weimar nu a tranşat între aceste două opţiuni contradictorii, reflectând tendinţele divergente ale opiniei publice germane. Ea a

lăsat practicii constituţionale posibilitatea de a alege, însă aceasta a multiplicat riscurile de conflict între puterile statului, ceea ce prezenta grave pericole într-o ţară în care adeziunea la democraţie era departe de a fi unanimă.

PARTIZANI ŞI ADVERSARI AI REGIMULUI

Tânăra republică germană se sprijină până în 1923 pe o coaliţie de centru-stânga, cuprinzând socialiştii, Centrul catolic şi partidul democrat. Partidul socialist (SPD), care obţinuse 45% din voturi în alegerile din 1919, nu mai obţine decât 21% în mai 1924, scăzând de la 187 de mandate în Reichstag la 100. Va recâştiga teren în anii de prosperitate, totalizând 26% din voturi şi 131 de mandate în decembrie 1924, 30% şi 153 de mandate în 1928, însă alegerile din 1932 se vor traduce printr-un net recul (20% din voturi). Înlăturat de la guvernare în 1923, SPD va rămâne cu milionul său de aderenţi, ziarele sale şi legăturile sale cu sindicatele, primul partid german. Respingând violenţa revoluţionară şi lupta de clasă, el se pretinde marxist, însă se opune cu vigoare modelului bolşevic. Astfel îşi va atrage alegătorii din rândurile muncitorilor calificaţi, membrilor marilor sindicate reformiste şi din rândurile micii burghezii. Asemănătoare este situaţia „Centrului catolic" (Zentrum), partid confesional moderat care rămâne unul din fermii susţinători ai regimului, dar îşi vede influenţa diminuându-se de la un scrutin la altul: 20% din voturi şi 91 mandate în 1919, 12% şi 62 mandate în 1928. În ce priveşte partidul democrat (DDP), al cărui declin este încă şi mai pronunţat (18,6% şi 75 mandate în 1919, 3,8% şi 20 de mandate în 1928), el reprezintă fracţiunea liberală democrată a burgheziei germane, favorabilă unei Republici parlamentare, dar neîncrezătoare în măsurile economice şi sociale propuse de socialişti.

Opoziţia faţă de regim se regrupează în jurul a două partide de dreapta. „Populiştii", legaţi de marea finanţă şi industria grea, au drept lideri pe Stresemann şi Thyssen, raliaţi regimului din 1924, însă în perspectiva unei transformări burgheze a Republicii. Partidul naţional german rămâne, dimpotrivă, un adversar ireductibil al noilor instituţii. Monarhist şi pangermanist, el se sprijină pe marii proprietari funciari din Nord şi Est (*Junkers*), pe cadrele civile ale fostului regim (înalţi funcţionari, magistraţi, universitari), pe ierarhia Bisericii luterane şi pe armată (Reichswehr). Recrutate din mediile aristocratice, cadrele armatei sunt ostile Republicii şi regimului partidelor care le-au privat de poziţia lor dominantă în stat. Alături de aceste forţe sociale şi politice organizate, nostalgice ale Germaniei imperiale, găsim şi o opoziţie extra-parlamentară cuprinzând formaţiuni politice extremiste (ca partidul naţional-socialist al lui Adolf Hitler) şi grupări înarmate,

moştenitoare ale „corpurilor de franctirori", care au fost oficial dizolvate, dar continuă să întreţină o atmosferă de teroare în ţară.

La extrema stângă, opoziţia faţă de regim vine din partea partidului comunist (KPD) ivit din curentul spartakist. Fondat în ianuarie 1921, acesta se transformă rapid într-un partid de mase, puternic prin cei 350 000 de aderenţi, cele 30 de cotidiene şi un electorat care-i va asigura în 1932 peste 15% din voturi. Debarasându-se prin diverse epurări de elementele „stângiste", KPD devine din 1923 un partid strict disciplinat, supus necondiţionat directivelor Kominternului.

ANII DIFICILI (1919-1923)

NAUFRAGIU MONETAR ŞI CRIZĂ SOCIALĂ

Germania cunoaşte din 1920 în 1923 o inflaţie galopantă ale cărei origini sunt complexe. Efectelor războiului şi crizei economice mondiale li se adaugă raţiuni specifice legate de plata reparaţiilor - care apasă greu asupra bugetului ţării - şi de ocuparea Ruhr-ului, care a imobilizat timp de mai multe luni principala regiune economică a ţării şi a obligat guvernul Reich-ului să finanţeze rezistenţa pasivă.

Pe de altă parte, mediile economice, în special industria grea, poartă o responsabilitate importantă în agravarea dezordinii monetare. Ele văd în inflaţie un mijloc de a se elibera uşor de datoriile contractate la bănci private sau la Reichsbank şi profită de pe urma exporturilor prin deprecierea externă a mărcii. Multiplicând împrumuturile, refuzând să repatrieze capitalurile plasate în străinătate, beneficiază de o anumită complicitate din partea Statului, care nu se grăbeşte să ia măsurile de urgenţă cerute de situaţia catastrofală a monedei. Autorităţile permit într-adevăr Reichsbank-ului să finanţeze deficitul pe baza unor avansuri din Trezorerie, autorizează industriaşii să-şi plătească datoriile în monedă depreciată şi evită să sporească presiunea fiscală asupra bogătaşilor.

Inflaţia se traduce printr-o creştere vertiginoasă a preţurilor, culminând în 1923 cu o veritabilă descompunere a monedei. Marca-aur care valora 46 mărci de hârtie în ianuarie 1922, valorează 84 000 în iulie 1923, 24 milioane în septembrie, 6 miliarde în octombrie, 1 trilion în decembrie! Comercianţii îşi modifică etichetele de la o oră la alta, iar salariaţii cer să fie plătiţi zilnic, chiar de două ori pe zi. În

timp ce ţara se umple de bancnote, depreciate din clipa în care sunt imprimate, ţăranii refuză să-şi schimbe produsele contra unei monede fără valoare astfel încât trocul îşi reface apariţia la ţară.

Pe ansamblu, bogătaşii au profitat de pe urma naufragiului monedei. În timp ce proprietarii de domenii funciare importante beneficiază de pe urma creşterii preţurilor agricole, lumea afacerilor şi magnaţii industriei speculează pe baza scăderii mărcii şi cumpără pe nimic întreprinderi aflate în dificultate, obţinând de la bănci şi de la Stat împrumuturi pe termen scurt pe care le rambursează în monedă depreciată. Inflaţia favorizează astfel o concentrare puternică în Germania şi concură la formarea imperiilor financiare.

Muncitorii sunt dimpotrivă, puternic afectaţi de şomaj şi de erodarea puterii lor de cumpărare, căci salariile nu urmează nici pe departe creşterea costului vieţii. În 1923, salariul orar, evaluat în mărci-aur, reprezintă un sfert din ce reprezenta în 1914. Pentru clasele mijlocii, criza se traduce într-o veritabilă expropriere ce afectează pensionarii, micii depunători şi ca regulă generală deţinătorii de venituri fixe, ca şi patronii micilor întreprinderi, incapabili să lupte împotriva concurenţei marilor societăţi şi frecvent absorbite de acestea. Rezultă de aici o profundă nepopularitate în rândul acestor categorii sociale pentru un regim care nu a ştiut să le apere interesele şi o radicalizare politică al cărei principal beneficiar va fi extrema dreaptă.

AGITAŢIA POLITICĂ: ATENTATE ŞI LOVITURI DE FORŢĂ

Organizaţii secrete, conduse de ofiţeri şi recrutându-şi trupele printre vechii combatanţi, adună începând cu 1920 nostalgicii ordinii imperiale, tineri disperaţi în urma înfrângerii şi violent ostili Republicii burgheze, ca şi declasaţi, şomeri sau simpli aventurieri. Ele utilizează atentatul politic pentru a destabiliza regimul şi a-i intimida partizanii. Susţinute financiar de industriaşi şi de marii proprietari de pământ, beneficiind de protecţia Reichswehr-ului şi de indulgenţa judecătorilor, ele vor provoca în trei ani moartea câtorva sute de personalităţi aparţinând stângii sau moderaţilor. Printre victimele grupărilor teroriste, dintre care cea mai celebră este organizaţia *Consul* a căpitanului Ehrhardt, figurează liderul Centrului catolic, Erzberger, căruia extrema dreaptă îi reproşează acceptarea tratatului de la Versailles şi ministrul de externe Walter Rathenau, un industriaş evreu, preşedintele trustului de electricitate AEG, favorabil unei apropieri economice de aliaţi.

Primii ani ai Republicii de la Weimar sunt marcaţi de tentative de lovituri de forţă. În martie 1920, fondatorul Ligii naţionale, Wolfgang Kapp, decide să-l răstoarne pe Ebert cu sprijinul formaţiunilor paramilitare ale căpitanului Ehrhardt (6 000 de oameni staţionaţi în regiunea Berlinului) şi complicitatea generalului von Lüttwitz, comandant militar al oraşului. Greva generală, proclamată la Berlin şi în Ruhr, face ca puciul să eşueze, însă armata regulată, chemată în ajutor de preşedinte, refuză să tragă împotriva conjuraţilor.

În 1923 puseul inflaţionist şi ocuparea Ruhr-ului de către francezi provoacă noi dezordini. Ca urmare a unei tentative de puci, aparţinând unei armate clandestine de 20 000 de oameni adunaţi în regiunea Spandau ("Reichswehr-ul negru") şi împrăştiaţi în octombrie de trupele regulate, un nou val revoluţionar se dezvoltă în Thuringia, Saxonia şi la Hamburg. Va fi zdrobit în câteva zile de poliţie şi armată, în timp ce mişcarea separatistă, sprijinită de francezi, câştigă teren în Renania. În Bavaria, unde extrema dreaptă controlează guvernul local, favorabil şi el tendinţelor autonomiste, micul partid naţional-socialist al lui Adolf Hitler încearcă, pe 8 şi 9 noiembrie 1923, să exploateze situaţia pentru a prelua puterea la München. Susţinut de generalul Ludendorff, acest „puci de berărie" eşuează în faţa fermităţii poliţiei care face uz de arme. La sfârşitul lui 1923, când Gustav Stresemann devine cancelar al Reich-ului, ordinea este stabilită pretutindeni în Germania; însă viitorul Republicii de la Weimar, căreia burghezia conservatoare i s-a raliat provizoriu, este departe de a fi asigurat.

O STABILIZARE PRECARĂ (1924-1929)

REDRESARE FINANCIARĂ ŞI PROSPERITATE ECONOMICĂ

"Destinderea" franco-germană, sprijinul bancherilor şi oamenilor de stat americani şi britanici, venirea la putere a lui Stresemann şi a populiştilor vor crea condiţii favorabile salvării mărcii. Utilizând deplinele puteri încredinţate cancelarului în octombrie 1923, ministrul finanţelor Hans Luther şi doctorul Schacht, directorul Reichsbank, decid să creeze o nouă monedă, Rentenmark, emisă de o nouă bancă, Rentenbank, şi care, în loc să fie girată cu rezervele de aur, are drept acoperire o ipotecă asupra forţelor productive ale ţării (agricultură şi industrie).

Utilizată drept mijloc de plată de către stat, care o acceptă în toate casieriile sale drept o monedă oficială, fără a-i impune un curs forţat, schimbată pe piaţă la paritatea de 1 Rentenmark = 1 000 miliarde de mărci, ea va obţine repede încrederea populaţiei.

O severă politică deflaţionistă – restricţia creditelor, economii bugetare, reducerea ajutoarelor de şomaj, creşterea impozitelor – permite reducerea masei monetare şi restabilirea echilibrului bugetar. În acelaşi timp, Statul se debarasează de datoria sa internă, decizând că împrumuturile făcute înainte de inflaţie vor fi rambursate fără a ţine cont de deprecierea monedei decât într-o proporţie de 2,5% până la 10%, ceea ce este derizoriu şi corespunde unei bancrute de fapt. În fine, limitările operaţiilor de scont obligă industriaşii să-şi repatrieze capitalurile pentru a face faţă plăţilor pe termen scurt. Însănătoşind astfel situaţia economică şi stabilizând moneda, Schacht poate, în august 1924 să redea Reichsbankului privilegiul emisiunii de bancnote şi restabilirii unei Reichsmark definitivă prin raportare la etalonul-aur.

Astfel, dotată cu o monedă stabilă, economia germană intră începând din 1924 într-o fază de prosperitate care este favorizată şi de afluxul capitalului străin (mai ales american), modicitatea salariilor şi adeziunea muncitorilor - sensibili la reducerea şomajului şi stabilitatea locului de muncă - la politica contractuală a sindicatelor reformiste.

Industria este principalul beneficiar al acestei expansiuni. Pentru a mări productivitatea, se perfecţionează tehnologia, se introduce munca la bandă şi metodele „americane" de raţionalizare, se dezvoltă cercetarea ştiinţifică şi tehnică. Concentrarea se accelerează, pe seama *Konzerne*-lor familiale care dispar sau trebuie să se integreze în vaste ansambluri dominate de bănci (în 1932, 45% din societăţile pe acţiuni controlează 84% din capitalul industrial). Din 1927, Germania este în fruntea producţiei mondiale în industria mecanică, chimie (I. G. Farben), industriile electrotehnică şi optică.

Punctele slabe subzistă totuşi. Agricultura nu progresează decât graţie sprijinului sistematic acordat de guvernele de dreapta moşierilor: degrevări fiscale, cumpărarea de către stat a stocurilor la preţuri garantate, împrumuturi cu dobândă redusă acordate *Junker*-ilor din Est, adoptarea în 1927 a unui tarif protecţionist ridicat.

Balanţa comercială rămâne în general deficitară, în ciuda afirmării exporturilor, iar balanţa de plăţi nu se echilibrează decât graţie sosirii capitalului străin. În fine, desfacerea enormei producţii germane nu este de conceput decât într-o conjunctură mondială favorabilă. Retragerea masivă a capitalului american şi

recesiunea comerţului internaţional vor lovi, la începutul anilor '30, în plin economia germană.

ACALMIA POLITICĂ

Euforia economică şi pacea socială favorizează stabilizarea situaţiei politice şi reculul partidelor extremiste. La alegerile din decembrie 1924, naziştii nu obţin decât 3% din voturi şi 14 mandate, comuniştii 9% şi 14 mandate, în timp ce centrul şi SPD (26% şi 131 mandate) progresează. Socialiştii se văd îndepărtaţi de la putere de Dr. Luther, a cărui guvernare se sprijină pe o coaliţie conservatoare integrând naţionaliştii.

Alegerile prezidenţiale din 1925 confirmă alunecarea spre dreapta a Republicii de la Weimar. În al doilea tur, în timp ce centrul şi stânga necomunistă se aliază în jurul catolicului Marx, dreapta decide cu abilitate să-şi retragă candidatul în favoarea bătrânului mareşal Hindenburg, care este ales cu 14,6 milioane de voturi contra 13,7 ale lui Marx şi 2 milioane ale comunistului Thälmann. Monarhist convins (a avut autorizaţia lui Wilhelm al II-lea pentru a participa la alegeri), noul şef de Stat aplică conştiincios regulile constituţionale, în timp ce dreapta îl împinge să se debaraseze de Parlament şi să guverneze sprijinindu-se pe art. 48. Hindenburg, la rândul său, se gândeşte cum să pregătească restauraţia imperială, iar regimul său deviază într-unul ultra-conservator.

Semne neliniştitoare arată în această perioadă că democraţia germană nu este la adăpost de noi frământări. Instabilitatea ministerială, datorată fragilităţii coaliţiilor fondate pe alianţa precară dintre moderaţi şi dreapta conservatoare, favorizează renaşterea mişcărilor extremiste şi avântul formaţiunilor paramilitare subvenţionate de marii industriaşi. Stăpânul unui imens imperiu de presă (35% din ziare, 90% din producţia cinematografică), Alfred Hugenberg, fondator al Ligii pangermaniste şi fost preşedinte al firmei Krupp, adună vechii franctirori într-o puternică organizaţie paramilitară „Casca de oţel" (*Stahlhelm*) care numără aproape 500 000 de membri în 1930 şi adoptă o ideologie strict naţionalistă şi conservatoare. Alte mişcări - *Herren-Klub*, „tinerii conservatori", „naţional-revoluţionarii", „naţional-bolşevicii", etc. - vizează o transformare radicală a societăţii germane, pretinzând că realizează o conciliere între conservatorism şi revoluţie. Cel mai influent este partidul naţional-socialist (NSDAP) al lui Hitler, de asemenea organizat în grupe paramilitare (SA şi SS). În faţa acestei ofensive a extremei drepte, stânga apare divizată şi neputincioasă. Aplicând consemnele Internaţionalei, partidul comunist refuză să se alieze cu „social-trădătorii" din

SPD, ieşiţi victorioşi în alegerile lui 1928 (30% din voturi şi 153 de mandate) şi reintegraţi în coaliţia guvernamentală.

Şi stânga îşi va organiza grupări de auto-apărare, Reichsbanner - socialistă, şi „frontul roşu" - comunist, însă ei nu dispun nici de aceeaşi organizare, nici de complicitatea aparatului de Stat. În momentul în care epoca de prosperitate se sfârşeşte, democraţia germană dispune de prea puţine atuuri pentru a rezista asalturilor adversarilor săi.

EFERVESCENŢA CULTURALĂ: CURENTUL *BAUHAUS* ŞI EXPRESIONISMUL

Închisă în cadrele rigide ale unei societăţi a ordinii şi eficacităţii, cultura Germaniei imperiale suferă în perioada războiului, influenţa unor curente novatoare şi a unor forţe contestatoare, care apar odată cu înfrângerea şi prăbuşirea Reich-ului wilhelmian. De asemenea, anii '20 sunt pentru Germania o perioadă de extraordinară efervescenţă intelectuală şi artistică, care va situa scriitorii şi artiştii săi - adeseori intens angajaţi în luptele politice - în avangarda culturii europene.

O nouă şcoală de arhitectură, fondată de Walter Gropius, ia naştere la începutul anilor '20. Numit în 1919 director al Şcolii de arte aplicate din Weimar pe care o va transforma în „Bauhaus", el va preconiza o estetică funcţională, suprimând orice distincţie între artă şi artizanat şi încurajând artiştii să se adapteze nevoilor societăţii industriale prin stagii în întreprinderi şi elaborarea de prototipuri şi brevete comercializabile. Criticată pentru ideile sale „socialiste" de conservatorii de la Weimar, şcoala *Bauhaus* va fi considerată de nazişti drept „antigermană" şi „degenerată" şi va trebui să-şi închidă porţile în 1933.

Expresionismul este o tendinţă literară şi artistică născută la începutul secolului XX, ca o reacţie împotriva impresionismului, care însă şi-a găsit deplina înflorire în Germania anilor '20. În loc de a încerca să reproducă impresia provocată de lumea exterioară, artistul expresionist îşi propune să-şi impună propria viziune asupra lumii şi propria personalitate. Respingând, ca şi futurismul italian conformismul „mic-burghez" al perioadei „Belle Époque", expresionismul german se alătură atât unei „tradiţii germanice" (Grünewald), cât şi unei vaste mişcări culturale care, încă din ultimul deceniu al secolului XIX, îşi propusese exaltarea energiei vitale, sub toate formele acesteia: violenţă, dinamism al gesturilor, viteză, etc. Printre pictorii ce au ilustrat-o trebuie citaţi George Grozs, Otto Dix, Max Beckmann, Ernst Ludwig Kirschner, August Macke, Emil Nolde.

Cinematograful a fost în Germania sectorul privilegiat al curentului expresionist şi i-a asigurat o difuzare publică pe care artele plastice şi literatura nu o puteau realiza. Exprimând dezorientarea individului şi angoasele întregii societăţi în faţa unei lumi care părea să se scufunde, el îşi împrumută subiectele baroc, tulburătoare, din tradiţia legendară (*Nosferatu* de F. W. Murnau, *Cabinetul figurilor de ceară* de P. Leni) sau din ororile banalizate ale faptului divers (*M. Un oraş îşi caută ucigaşul* de Fritz Lang, 1931 - *Cabinetul doctorului Caligari* de Robert Wiener, 1919). Expresionismul formei rezidă în jocul zbuciumat şi plin de grimase al actorilor, în machiajul şi costumele ciudate ale personajelor, în decorul sordid de peisaj urban cu străduţe strâmte şi case în paragină.

Teatrul va suferi şi el influenţa curentului expresionist o dată cu operele lui Georg Kaiser şi Fritz von Unruh, critici nemiloşi ai universului industrial, ai războiului şi naţionalismului renăscând. Însă marea noutate a epocii este crearea unui teatru politic de vocaţie populară, căruia regizorul Erwin Piscator îi este atât promotor, cât şi teoretician. Dramaturgi şi militanţi, Ernst Toller (*Hop la, trăim*, 1927) şi Bertolt Brecht (*Opera de trei parale*, 1928; *Sfânta Ioana a abatoarelor*, 1930), vor multiplica inovaţiile atât prin alegerea subiectelor (revoluţionare), prin tehnică (proiectarea de filme de actualităţi), cât şi prin spiritul unei reprezentaţii care asociază publicul acţiunii.

NAŞTEREA FASCISMULUI ÎN EUROPA

Capitolul 16

Decepționată în ambițiile sale teritoriale, Italia traversează, în epoca imediat următoare războiului, o criză economică şi morală care duce la creşterea tensiunilor şi dezechilibrelor societății liberale şi care se va transforma în vara lui 1920 într-o adevărată amenințare revoluționară. Mişcarea fascistă este fondată în martie 1919 de fostul socialist Benito Mussolini. Ea nu constituie inițial decât o mică formațiune extremistă, fără influență reală. Însă, după eşecul ofensivei revoluționare, ajutorul financiar al marilor grupuri de interese private şi complicitatea aparatului de stat favorizează transformarea sa într-un partid de mase al cărui şef accede la putere în octombrie 1922. O perioadă de incertitudine şi de „dictatură legală" durează până în 1926, după care Mussolini va pune bazele unui regim dictatorial, întemeiat pe partidul unic, vizând înregimentarea maselor. La sfârşitul anilor '20, fascismul a reuşit deja să obțină un relativ consens în jurul şefului său. Ungaria, Polonia, Spania şi Portugalia se vor încadra în curentul regimurilor dictatoriale instaurate în urma unor lovituri de stat militare. Diferite de totalitarismul fascist, aceste regimuri aspiră să restaureze cadrele societății tradiționale.

CRIZA ITALIANĂ POSTBELICĂ

PREŢUL UNEI „VICTORII MUTILATE"

Războiul a zdruncinat puternic bazele deja fragile ale societăţii italiene. Italia înregistrează 670 000 de morţi şi aproape un milion de răniţi. Provinciile sale din Nord-Est au fost răvăşite de operaţiunile militare, iar industria sa, de creaţie recentă, a resimţit lipsa mâinii de lucru, materiei prime şi capitalului. Totuşi, unele ramuri au profitat de pe urma mobilizării economice şi comenzilor militare, ca siderurgia (Ansaldo, Ilva) şi industria constructoare de maşini (FIAT), deja puternic concentrate în perioada premergătoare războiului. Pe plan financiar, războiul a avut ca efect, pe lângă creşterea impozitelor, creşterea datoriilor Statului, obligat să recurgă la împrumuturi şi inflaţie. De aici rezultă o creştere vertiginoasă a preţurilor, necompensată de creşterea salariilor şi, într-o proporţie mai mică decât în Germania, dar, totuşi, destul de puternică, mizeria claselor populare şi pauperizarea clasei mijlocii. Acest ultim fenomen este cu atât mai grav cu cât în Italia, burghezia mică şi mijlocie constituiseră elementele cele mai dinamice ale societăţii rezultate în urma mişcării Risorgimento.

Ţara traversează, în egală măsură, la sfârşitul războiului, o profundă criză morală. Mulţi italieni speraseră că un război victorios va conferi ţării lor o anumită greutate în viaţa internaţională şi că Italia nu va mai fi tratată drept o rudă săracă. Or, aliaţii nu-şi vor ţine promisiunile din tratatul de la Londra (1915). Wilson va refuza Italiei, în numele „dreptului popoarelor la autodeterminare", Istria şi Dalmaţia, populate în majoritate de sloveni. Exploatată de naţionalişti, tema „victoriei mutilate" va alimenta vii resentimente în opinia publică italiană, care-l va susţine, în septembrie 1919 pe poetul D'Annunzio şi ai săi *arditi* (voluntari), când vor ocupa Fiume. Războiul a provocat, pe de altă parte, resentimentele combatanţilor împotriva unui regim considerat răspunzător de declanşarea sa şi incapabil să asigure reintegrarea demobilizaţilor. El a dezvoltat de asemenea gustul violenţei, aventurii, vieţii periculoase, ceea ce va fi în avantajul mişcării fasciste.

CRIZE POLITICE ŞI TENSIUNI SOCIALE

Războiul nu a făcut să dispară lacunele parlamentarismului italian. Dimpotrivă, a agravat instabilitatea ministerială, prin creşterea corpului electoral, permiţând apariţia şi exprimarea unor noi curente. Trei mari tendinţe domină viaţa politică.

Partidele guvernamentale - moderaţi, liberali, radicali - reprezintă diferitele pături ale burgheziei şi prezintă contururi ideologice puţin diferenţiate. Partidul popular italian, de tendinţă democrat-creştină moderată, însă a cărui aripă stângă este apropiată de marxişti, a fost fondat după război de preotul sicilian don Sturzo. El exercită o puternică influenţă asupra lucrătorilor agricoli, cărora le-a promis împărţirea pământurilor marilor domenii. Partidul socialist (PSI) constituie, cu cei 200 000 de aderenţi, cei 177 de deputaţi (o treime din mandate), prin controlul a 2 000 de municipalităţi şi 26 de consilii provinciale, principala forţă politică a ţării. Acesta este totuşi divizat între o minoritate reformistă şi o majoritate „maximalistă", care propovăduieşte acţiunea directă şi cucerirea puterii prin forţă, dar ale cărei violenţe sunt mai ales verbale. O ultimă tendinţă, favorabilă Internaţionalei a III-a, se va transforma în ianuarie 1921 în partid comunist, condus de Amadeo Bordiga şi Antonio Gramsci. Divizarea stângii şi rivalitatea conducătorilor moderaţi împiedică constituirea unui guvern stabil (patru echipe ministeriale se succed între iunie 1919 şi februarie 1922) şi deschid calea unei soluţii „fasciste" a crizei.

Criza economică îmbracă în Italia un aspect deosebit de grav, accentuat de dezechilibrele regionale şi sectoriale şi lovind atât întreprinderile mici şi mijlocii, cât şi marile societăţi beneficiare ale mobilizării industriale, cum ar fi Ilva şi Ansaldo, şi una şi alta ameninţate de faliment. Şomajul şi scăderea salariului real agravează tensiunile sociale, deja puternice dinainte de 1914, şi vor duce, în primăvara lui 1919 la declanşarea unei adevărate mişcări revoluţionare.

La sate, mişcarea va mobiliza ţărănimea săracă, cea căreia i-au fost impuse cele mai mari sacrificii (alcătuise marea masă a infanteriei) şi căreia i s-a promis în timpul războiului o soluţionare a „problemei pământului". Promisiune vagă şi nerespectată de guvernul Nitti. Astfel vom vedea declanşându-se în vara lui 1919 o puternică mişcare de ocupare a terenurilor necultivate şi a marilor domenii, mai întâi în regiunea Romei, apoi în Mezzogiorno şi în valea Padului. În aceeaşi perioadă socialiştii şi catolicii se organizează în cooperative ce impun marilor proprietari – agrarienii – creşteri salariale şi contracte mai avantajoase.

În marile zone industriale se manifestă efectele şomajului şi scăderii puterii de cumpărare, ca şi voinţa de schimbare care animă clasa muncitoare, conştientă de rolul pe care l-a jucat în obţinerea victoriei. Înscrişi în puternicul sindicat CGL (2 milioane de aderenţi în 1920), încurajaţi de exemplul revoluţiei ruse, muncitorii îşi înmulţesc acţiunile ofensive: greve „spontane" în primăvara lui 1919, uneori însoţite de răzmeriţe generate de foamete, cu caracter politic mai accentuat în anul următor. În august 1920, un conflict la Alfa-Romeo în Milano antre-

nează o vastă mişcare grevistă însoţită de ocuparea uzinelor, care se va extinde în toată Italia de Nord şi va dura aproape 2 luni.

Organizaţi în „sfaturi" alese şi miliţii înarmate, muncitorii încearcă o experienţă a autoconducerii ce nu va rezista mult timp datorită epuizării stocurilor şi creditelor bancare. Convinşi de liderii sindicali şi de conducerea PSI, vor sfârşi prin a accepta arbitrajul preşedintelui Consiliului, Giolitti, care va obţine, în schimbul unor vagi promisiuni, evacuarea localurilor şi reluarea lucrului.

MUSSOLINI ŞI FASCISMUL (1919-1922)

La sfârşitul lui 1920, eşecul ofensivei proletare este total. Însă clasa conducătoare s-a speriat suficient pentru a încerca să prevină un nou val revoluţionar prin sprijinul acordat fascismului.

ORIGINILE FASCISMULUI

Benito Mussolini s-a născut în 1883 la Predappio, în Romagna. Fiu al unui potcovar de han devotat ideilor anarhiste şi al unei învăţătoare, va deveni el însuşi institutor, după o adolescenţă turbulentă. În 1902 va fugi în Elveţia pentru a scăpa de serviciul militar. Va practica aici cele mai diverse meserii (zidar, salahor), va cunoaşte mizeria şi foamea şi va fi arestat de mai multe ori pentru activităţi subversive. Amnistiat, se întoarce în Italia, devine profesor de franceză şi militează în aripa stângă a PSI care-l numeşte în 1912, unul din principalii săi lideri şi directorul cotidianului său, *Avanti!* Iniţial pacifist, Mussolini se converteşte la sfârşitul lui 1914 la intervenţionism ceea ce-l va duce spre ruptura cu amicii săi politici şi înfiinţarea unui nou ziar, *Il Popolo d'Italia*. Mobilizat caporal de bersaglieri este rănit în 1917 şi reformat. Întors la Milano, dezvoltă în ziarul său teme ce încearcă că combine naţionalismul cu ideile extremei stângi revoluţionare. Foarte ambiţios, mai mult dornic să joace un rol personal decât să urmeze în mod ortodox o ideologie, el este în căutarea unei clientele politice ale cărei prime elemente le va găsi printre demobilizaţi şi victimele crizei.

Pe 23 martie 1919, Mussolini fondează la Milano, alături de foşti combatanţi ai trupelor de asalt (*arditi*), câţiva naţionalişti şi anarho-sindicalişti, *Fasci italiani di*

combattimento. Cuvântul *fascio* (mănunchi), împrumutat din vocabularul stângii, este ambiguu. El evocă atât tradiţia anarhică a *fasci*-ilor ţărăneşti, în Sicilia răsculată din 1893, cât şi fasciile lictorilor din vechea Romă, simboluri ale unităţii şi autorităţii. Programul este la fel de echivoc, însă conţine o doză puternică de demagogie destinată să ralieze nemulţumiţii şi declasaţii. La început, Mussolini va trebui să facă faţă concurenţei lui D'Annunzio, devenit erou naţional în urma expediţiei de la Fiume, iar mişcarea sa va rămâne marginală: 17 000 de membri la sfârşitul lui 1919 şi nici un deputat la alegerile din noiembrie. La Milano, directorul lui *Popolo d'Italia* nu obţine el însuşi decât 4 800 de voturi, în timp ce candidatul socialist primeşte 170 000. Decepţionat, se gândeşte să emigreze în SUA.

Evenimentele din vara lui 1920 vor oferi însă o şansă fascismului. După eşecul ofensivei proletariatului, fasciile îşi vor lua avânt, susţinute financiar de aici înainte de industriaşi (aceştia se grupează în puternica Confindustria) şi de agrarieni, nu pentru a accede la putere, ci ca instrument al unei „contrarevoluţii preventive".

REVOLUŢIE SAU CONTRAREVOLUŢIE?

Dacă fascismul afişează voluntar în frazeologia sa o atitudine revoluţionară şi antiburgheză, şi dacă mulţi aderenţi speră să înlocuiască efectiv puterea clasei conducătoare tradiţionale cu a lor, el nu va întârzia să se arate în fapte drept braţul înarmat al contrarevoluţiei. Mai întâi în bogatele regiuni agricole din Nord şi din centrul peninsulei (Veneţia, valea Padului, apoi Emilia şi Toscana), unde se pune în serviciul marilor proprietari constituindu-se în *squadre* armate, motorizate şi conduse de foşti ofiţeri, care seamănă teroarea printre militanţii ţărănimii, conducătorii cooperativelor rurale şi membrii municipalităţilor socialiste. La sfârşitul lui 1920 „expediţiile punitive" vizează şi centrele urbane. „Squadriştii" în cămăşi negre atacă sediile sindicatelor, redacţiile ziarelor de stânga, incendiindu-le, în timp ce adversarii fascismului - comunişti, socialişti, dar şi catolici şi liberali - sunt loviţi cu bâtele, siliţi să bea ulei de ricin sau asasinaţi cu sânge rece.

Adeseori, armata este cea care furnizează armele şi camioanele. Poliţia şi magistraţii se fac că nu văd sau lovesc mai puternic stânga decât dreapta. Incapabil de a se apăra prin mijloace legale în faţa unei revoluţii care, de altfel, a şi eşuat, Statul liberal încredinţează în mod tacit fasciştilor sarcina restabilirii ordinii.

CUCERIREA PUTERII

Dotat cu mijloace financiare importante, fascismul înregistrează începând cu 1921 progrese rapide, efectivele sale crescând de la 200 000 de membri la acea dată, la peste 700 000 în primăvara lui 1922. În noiembrie 1921 este creat partidul naţional fascist, al cărui program ultranaţionalist nu prea mai are deloc de-a face cu temele stângiste ale primelor fascii. Stânga divizată rezistă cu greu, în ciuda apariţiei în 1922 a grupelor de autoapărare, *arditi del popolo*, şi, atunci când în august 1922 socialiştii organizează o grevă generală de protest, fasciştii o zdrobesc prin forţă.

Alegerile din mai 1921 au fost un eşec pentru fascişti, care nu au obţinut decât 32 de mandate. Astfel Mussolini va trebui să recurgă la acţiunea directă pentru a acapara puterea, cu complicitatea unei părţi a clasei conducătoare care crede că poate utiliza temporar fascismul pentru a „însănătoşi" Statul liberal în descompunere, a îndepărta ameninţarea revoluţionară şi a-şi restaura privilegiile.

Aceasta este părerea unui vechi liberal ca Giolitti, care estimează că după aceea fascismul va putea fi absorbit şi neutralizat, şi chiar a suveranului Victor-Emanuel al III-lea, care speră mai ales să-şi salveze coroana. Pentru a-i forţa mâna, Mussolini reuneşte la Neapole, la sfârşitul lui octombrie 1922, un congres fascist care organizează „Marşul asupra Romei". Punere în scenă de mare spectacol pentru o piesă a cărei acţiune esenţială se joacă de fapt în culise. În faţa celor 30 000 de squadrişti epuizaţi şi prost înarmaţi care s-au îndreptat spre capitală, garnizoana Romei ar fi putut rezista cu uşurinţă. Însă regele, dorind să „evite curgerea de sânge", de fapt fiind presat de toţi cei ce reclamau „soluţia Mussolini", refuză să proclame starea de asediu şi face apel la şeful fasciştilor – retras prudent la Milano – pentru a forma noul guvern (29 octombrie 1922).

INSTAURAREA DICTATURII ÎN ITALIA (1922-1926)

MORCOVUL ŞI BĂŢUL (1922-1924)

Devenit şeful guvernului în urma unei veritabile cacealmale, Mussolini încearcă iniţial să atragă de partea sa majoritatea populaţiei. În guvernul său nu sunt decât patru miniştri fascişti, alături de şefi militari prestigioşi (generalul Diaz, amiralul Thaon di Revel) şi de oameni politici de toate tendinţele, mai puţin socialişti şi comunişti. El va ordona „cămăşilor negre" să părăsească capitala, va menţine Camera deputaţilor, va tolera existenţa presei de opoziţie şi va face declaraţii liniştitoare puterilor străine. Această grijă aparentă pentru legalitate îi va asigura sprijinul a numeroase personalităţi: militari, oameni politici moderaţi, intelectuali precum Benedetto Croce, etc.

Însă, în acelaşi timp, el va pregăti cucerirea legală a puterii şi va lăsa în sarcina squadriştilor încheierea operaţiunilor de nimicire în provincie a organizaţiilor muncitoreşti şi ţărăneşti. Grevele sunt interzise, sărbătoarea de 1 mai suprimată. În noiembrie 1922, Camera şi Senatul îi încredinţează lui Mussolini depline puteri conferindu-i pentru un an o adevărată dictatură legală. La alegerile din 1924, o nouă lege electorală, subsidiile marii industrii şi teroarea permit coaliţiei conduse de fascişti să obţină majoritatea absolută.

DE LA AFACEREA MATTEOTTI LA LEGILE „FASCISTISSIME" (1924-1926)

Încă de la şedinţa de deschidere a noii Camere, deputatul şi secretarul general al partidului socialist, Giacomo Matteotti, îi atacă în faţa colegilor săi pe Mussolini şi ceilalţi lideri fascişti acuzându-i de malversaţiuni şi violenţe, ameninţând că va aduce dovezi în sprijinul afirmaţiilor sale. Pe 10 iunie 1924, în timp ce se îndrepta spre Cameră, este răpit de o maşină a squadriştilor care îl ucid şi îl îngroapă la periferia Romei. Mussolini, mai mult sau mai puţin responsabil de asasinat, va fi nevoit să facă faţă asalturilor opoziţiei. O parte din deputaţi se retrag din parlament (acţiune denumită Aventin, aluzie la retragerea plebei romane pe colina cu acest nume în 494 înainte de Christos) în timp ce numeroşi

fascişti părăsesc partidul. Criza regimului pare iminentă, însă Mussolini este decis să-i facă faţă. Pe 3 ianuarie 1925 îşi asumă responsabilitatea evenimentelor şi anunţă proclamarea dictaturii.

În timp ce violenţele squadriste reîncep în toată peninsula, orchestrate de noul secretar al partidului, Farinacci, ministrul justiţiei, Rocco, pune la punct „legile apărării Statului" (numite „fascistissime"), care vor fi votate de Parlament în noiembrie 1926 în urma unui atentat împotriva lui Mussolini, care e posibil să fi fost doar o provocare. Puterile preşedintelui Consiliului sunt lărgite: nu mai este responsabil decât în faţa regelui şi poate legifera prin decrete, iniţiativa parlamentară dispărând. Administraţia este supusă epurării, consiliile municipale suprimate, puterile prefecţilor extinse, presa şi radioul supuse cenzurii, sindicatele şi organizaţiile politice nefasciste interzise. În timp ce numeroşi opozanţi iau drumul exilului (socialistul Nenni, comunistul Togliatti, sindicalistul Buozzi, catolicul Sturzo), poliţia politică, OVRA, urmăreşte inamicii regimului, adeseori condamnaţi la pedepse grele de închisoare de „Tribunale speciale", supuşi domiciliului forţat în regiunile sărace din Sud sau expediaţi în „ocnele de foc" din insulele Lipari.

INSTITUŢIILE NOULUI REGIM

Mussolini va lăsa să subziste vechile cadre instituţionale, lipsindu-le însă treptat de autoritate. Monarhia este menţinută, însă slabul rege Victor-Emanuel, care acceptă regimul atâta timp cât coroana nu-i este ameninţată, rămâne cantonat într-un rol pur reprezentativ. Senatul rămâne de asemenea neatins din considerente de prestigiu şi de referire la Roma antică. Însă, încărcaţi de onoruri de către regim, senatorii nu au de fapt nici o putere. Camera deputaţilor, desemnată începând din 1928 conform unei proceduri care o pune în strictă dependenţă de partid (400 de nume alese de Marele Consiliu al fascismului dintr-o listă de 1 000 prezentată de corporaţii şi asociaţii culturale, apoi supusă unui plebiscit), va fi în final desfiinţată în 1938, fiind înlocuită de o adunare pur consultativă, Camera fasciilor şi corporaţiilor, ai cărei membri sunt conducătorii corporaţiilor fasciste.

Pârghiile puterii în stat sunt concentrate în mâinile *Duce*-lui (conducătorul). Ministrul corporaţiilor şi şeful suprem al armatei, acesta are largi puteri economice şi militare, numeşte şi revocă miniştrii, care nu sunt decât simpli mandatari, şi poate legifera prin decrete-lege fără nici un control al Parlamentului. Mussolini este asistat în misiunea sa de Marele Consiliu al fascismului care cuprinde vechii săi camarazi (Grandi, Balbo, etc.), miniştrii şi câţiva înalţi funcţionari. Partidul

fascist, partid unic, permite administrarea strânsă a întregii ţări asigurând propaganda, controlul curentelor de opinie, menţinerea ordinii cu ajutorul Miliţiei care va ajunge să numere 700 000 de membri. Partid de „elită", el devine rapid un instrument de promovare socială, pentru că mulţi vor adera din simplu arivism sau, cum e cazul funcţionarilor, pentru a-şi menţine slujbele.

La finele anilor '20, Italia fascistă este pe punctul de a încheia transformarea sa în stat totalitar, conducând şi controlând toate domeniile de activitate şi gândirea fiecărui italian. Această evoluţie va continua în deceniul următor printr-o influenţă crescândă asupra spiritului, culturii, formării şi încadrării tinerei generaţii, organizării economice şi raporturilor sociale. Însă, de pe acum influenta atotprezenţă a partidului unic, întreaga putere conferită Statului, integrarea maselor şi militarizarea progresivă a corpului social definesc un nou tip de regim autoritar, distinct de dictaturile militare clasice, ce vizează stabilirea consensului în jurul fascismului şi şefului său. Pentru a-şi lărgi baza de sprijin şi a obţine ralierea catolicilor, Mussolini încheie în februarie 1929 pace cu Biserica. Acordurile de la Latran recunosc suveranitatea Papei asupra Vaticanului, îi atribuie o rentă şi un capital de Stat şi reglementează prin concordat situaţia Bisericii catolice.

VALUL AUTORITARIST ÎN RESTUL EUROPEI

Fascismul nu este decât un caz particular al contrarevoluţiei europene. În numeroase ţări ale Europei centrale, orientale sau mediteraneene, scurtul interludiu democratic care urmează războiului nu durează mai mult de câţiva ani, sau, ca în Ungaria, de câteva luni. În absenţa tradiţiilor liberale şi a bazelor social-economice care, în Europa de Vest, constituie fundamentul şi sprijinul democraţiei parlamentare, ele nu vor întârzia să se prăbuşească pentru a face loc regimurilor autoritare de dreapta, în general instalate prin lovituri de stat militare şi destinate în cea mai mare parte a cazurilor a îndepărta pericolul revoluţionar şi a restaura puterea clasei dominante tradiţionale.

În Ungaria, după eşecul „Republicii sfaturilor" se va instaura prima dictatură militară de după război (august 1919). Noul regim, o veritabilă monarhie fără suveran încredinţată de adunarea aleasă în ianuarie 1920 regentului Horthy, fostul comandant al marinei autro-ungare, este strict conservator şi nu are prea multe asemănări cu cel al lui Mussolini. Există un partid dominant, expresia politică a celor două fracţiuni ale clasei conducătoare maghiare - marii proprietari ostili reformei agrare şi mica nobilime - însă nu un partid unic. Din 1921, alegerile sunt teoretic libere, chiar dacă la sate scrutinul este public, iar, în 1922, social-democraţii obţin 15% din voturi. Pe de altă parte, guvernul contelui Bethelen nu încearcă, cum o va face Italia şi Germania să asocieze masele politicii sale externe (Ungaria face parte dintre ţările „revizioniste" şi se arată repede a fi agresivă faţă de vecinii săi), şi cu atât mai puţin a le integra într-un sistem totalitar.

În Polonia nu a avut loc, ca în Ungaria, o revoluţie „bolşevică", însă ameninţarea unei recuceriri a Poloniei de către Armata roşie a orientat o parte a maselor (mai ales a celor rurale ce reprezintă două treimi din populaţie) către un anticomunism crâncen. Omul forte, mareşalul Pilsudski, devenit erou naţional după victoria asupra ruşilor în faţa Varşoviei, şi-ar fi putut exploata prestigiul pentru a deveni dictatorul atotputernic al Poloniei. Or, el va lăsa regimul parlamentar instaurat în 1921 să funcţioneze în condiţii aproape normale şi renunţă în anul următor la exercitarea magistraturii supreme. Totuşi, în mai 1926 ca urmare a unei perioade de mare instabilitate politică, el va decide declanşarea unui marş asupra Varşoviei, în fruntea unei părţi a armatei, nu pentru a stăvili o ameninţare revoluţionară, ci, dimpotrivă, pentru a împiedica o lovitură de stat a dreptei. Constituţia va fi revizuită în sensul sporirii puterilor executivului, iar noul regim va beneficia la început de sprijinul maselor şi partidelor de stânga. Puţin câte puţin, Pilsudski va renunţa la vechile alianţe „populiste" pentru a se apropia de vechea clasă conducătoare. De atunci, regimul, care păstrează în aparenţă formele democraţiei pluraliste (partide şi presă de opoziţie autorizate) se va orienta către dictatura militară tradiţională.

Evoluţie asemănătoare şi în Lituania unde Woldemaras, un fost profesor de istorie, stabileşte în 1926 un regim de stare de asediu. În celelalte ţări ale Europei centrale şi răsăritene regimurile politice instaurate după război păstrează în general aspectele formale ale democraţiei. De fapt, ele nu vor înceta să se radicalizeze într-un sens net antiparlamentar şi anticomunist, în timp ce în mijlocul

lor se vor dezvolta autentice partide fasciste, cum este cazul celui condus în România de Corneliu Codreanu: Garda de fier.

ÎN PENINSULA IBERICĂ

În Spania, unde nu există o veritabilă ameninţare revoluţionară, pentru a soluţiona dificultăţile militare pe care ţara le are în Maroc şi a curma agitaţia separatistă din Catalonia, generalul Primo de Rivera - de altfel mare admirator al lui Mussolini - decide în septembrie 1923 să pună capăt regimului parlamentar şi să instaureze, cu sprijinul regelui Alfons al XIII-lea, un regim excepţional condus de militari. Nimic asemănător, până aici, cu mişcarea de masă care circumscrie fascismul italian. Instaurat de armată, care deţine puterea timp de doi ani, înainte de a o transmite în 1926 unui guvern civil pe care va continua să-l ţină sub control, regimul lui Rivera nu este nimic altceva decât o dictatură a clasei conducătoare tradiţionale. De unde aspectele sale paternaliste, strânsele sale legături cu Biserica şi incapacitatea sa de a rezolva problemele sociale. Referirile la fascismul italian sunt, deci, pur formale. Putem observa doar la Primo de Rivera o preocupare spre eficacitate, care lui îi părea inerentă regimului mussolinian, regim căruia îi admira forţa mobilizatoare, fără însă a îndrăzni să aducă atingere structurilor tradiţionale ale societăţii spaniole. Destul de timide, de altfel, cele câteva măsuri adoptate de generalul - dictator pentru a-şi ralia muncitorimea îl vor priva de susţinerea claselor dominante şi-i vor provoca în 1930 căderea.

În Portugalia, în mod oficial pentru a „restabili ordinea socială", generalul Gomes da Costa va dirija o lovitură de Stat care va instaura o dictatură reacţionară, la fel de lipsită de sprijin popular ca şi cea a lui Primo de Rivera şi al cărei om forte va deveni în 1928 doctorul Oliveira Salazar. Ceea ce se va numi *Estado Novo*, instaurată de acesta datorează mai mult ideilor tradiţionaliste ale francezului Charles Maurras decât teoreticienilor fascismului. Antimodernist, el va încerca să fixeze societatea portugheză în cadre care să o pună la adăpost de o evoluţie considerată drept nefastă. Acesta este sensul corporatismului care este pus la baza noului Stat, un Stat autoritar însă netotalitar, afirmând respectul principiilor creştine, familiei şi individului.

NEP-UL, REPLIERE STRATEGICĂ A COMUNISMULUI ÎN RUSIA (1921-1928)

Capitolul 17

În 1921, Rusia este o țară în plină descompunere economică şi socială. Regimul este amenințat de disensiunile între conducătorii săi, ca şi de revolta marinarilor din Kronstadt. Pentru a face față dificultăților, Lenin decide o repliere strategică provizorie, NEP-ul, care are drept scop o redresare economică. Respectând obiectivele socialiste ale regimului, este permisă totuşi şi o relativă destindere culturală. Însă, în paralel, în afara aparențelor democratice, dominația partidului comunist duce la domnia centralismului şi autoritarismului. Această stabilizare permite Rusiei, care a reluat din 1920 relațiile comerciale cu alte state, să obțină recunoaşterea diplomatică. Însă, în timp ce Occidentul îşi face iluzii cu privire la întoarcerea Rusiei la un capitalism liberal, URSS duce în Orient o activă politică revoluționară. Moartea lui Lenin, în 1924, deschide un război de succesiune între Stalin şi Troțki, una din mizele acestuia fiind şi menținerea sau abandonarea NEP-ului. După eliminarea lui Troțki, partizan al ultimei soluții, Stalin decide în 1928 renunțarea la NEP, pe care până atunci îl susținuse.

RUSIA ÎN 1921

O ŢARĂ DEVASTATĂ

Este o ţară în plină dezagregare; război la graniţe şi război civil, blocadă economică şi rigorile comunismului de război au dus-o pe marginea prăpastiei. Producţia agricolă, deja insuficientă dinainte de război, scade cu o treime în 1921; şeptelul a dispărut; minele sunt distruse; producţia industrială abia atinge 13% din cea de dinamite de război, iar în cazul fontei, chiar 3%; mijloacele de transport sunt practic distruse. Finanţele publice sunt ruinate, iar rubla valorează de 13 000 de ori mai puţin ca în 1913; trocul şi distribuţia gratuită de alimente de către Stat au înlocuit economia monetară. Emigrarea burgheziei a privat Rusia de cadre. Tâlhăria, criminalitatea cresc de o manieră alarmantă şi trupe de copii lăsaţi de capul lor rătăcesc prin ţară.

O SOCIETATE PROFUND BOLNAVĂ

Prin decretul asupra pământului, ţăranii au primit terenurile marilor proprietăţi, însă duc lipsa banilor, utilajelor şi competenţei tehnice pentru a le pune în valoare şi a le spori randamentul. Rechiziţiile din vreme comunismului de război le-au provocat nemulţumiri ce se manifestă prin scăderea suprafeţelor însămânţate şi prin întoarcerea la culturi de subzistenţă în detrimentul celor industriale. Tensiunea a devenit atât de acută, încât ţăranii opresc convoaiele de grâu ce se îndreptau spre Moscova şi oraşele din Nord. Cei însărcinaţi cu strângerea cotelor sunt asasinaţi şi în februarie 1921 se produc răscoale care cuprind marile regiuni agricole ale Ucrainei şi Siberiei occidentale. Armata roşie este trimisă să le reprime. La sârşitul lui 1920 Lenin primise delegaţii ţăranilor şi ajunsese la concluzia că pentru a conserva alianţa cu ţărănimea, indispensabilă succesului revoluţiei, trebuia să o „cointereseze" şi să nu-i impună rechiziţii prea grele. Răscoalele populare vor veni să-i confirme această idee.

Situaţia în oraşe este dramatică. Grâul, ca şi alte produse indispensabile, nu mai soseşte. Lipsite de materie primă şi combustibil, uzinele se închid. De aici o creştere a şomajului şi o diminuare a salariilor muncitorilor, care nu-şi permit să cumpere decât jumătate din cele necesare traiului. Foamea determină muncitorii să lipsească pentru a vinde puţinul ce-l mai posedau la ţară în schimbul

alimentelor, sau să părăsească definitiv oraşul. Clasa muncitoare, care constituie pentru comunişti elementul motor al instaurării socialismului a scăzut cu 60% şi, cum elita sa a trebuit să se consacre sarcinilor luptei revoluţionare, mâna de lucru rămasă este slab calificată. St. Petersburgul şi-a pierdut două treimi din populaţie, iar Moscova jumătate. În timpul iernii extrem de dure 1920-1921, populaţia suferă de foame şi frig.

O PERICULOASĂ CRIZĂ POLITICĂ

Membrii partidului comunist nu sunt de acord asupra mijloacelor ce trebuie utilizate pentru a rezolva dificultăţile economice şi acestor divergenţe vin să li se alăture disensiuni de ordin politic. Constituirea a două tendinţe ameninţă unitatea partidului:

- „Opoziţia muncitorească", animată de Şliapnikov, cere o mai mare democratizare a partidului (de exemplu întoarcerea la principiul alegerilor la toate nivelurile) şi gestionarea producţiei de către sindicate.

- Troţki îi opune vederile sale centraliste (sindicate supuse Statului) şi preconizează militarizarea muncii; în Ucraina şi în Urali, el a transformat Armata roşie în „armata revoluţionară a Muncii" şi a asimilat greva cu dezertarea. Acest sistem a nemulţumit profund populaţia şi comitetul central al partidului se va opune extinderii sale.

Lenin se teme ca aceste disensiuni să nu încurajeze pe inamicii regimului: stânga nebolşevică reîncepe să ţină întruniri şi Zinoviev, preşedintele Sovietului din St. Petersburg, sensibil la creşterea nemulţumirilor, va cere mai multă libertate pentru a evita discreditarea partidului.

În aceste condiţii se va produce pe 1 mai 1921, revolta, în numele libertăţii, a marinarilor din Kronstadt, cândva vârful de lance al revoluţiei bolşevice. Ei creează o „comună revoluţionară" şi lansează cuvântul de ordine: „Trăiască Sovietele! Jos comuniştii!".

Revolta marinarilor din Kronstadt, simboluri ale revoluţiei, constituie o gravă ameninţare pentru regim, care se teme de extinderea mişcării. În unanimitate, liderii partidului decid să zdrobească rebeliunea, calificată drept „mişcare mic-burghezo-ţărănească semi-anarhistă". Îi vor trebui puţine zile Armatei roşii pentru a pune mâna pe citadela revoltată. Represiunea este sângeroasă: mai multe sute de marinari sunt împuşcaţi.

Lenin va trage o lecţie din toate aceste evenimente şi va anunţa în faţa Congresului al X-lea al partidului reunit în martie 1921 abandonarea metodelor brutale ale comunismului de război şi adoptarea unei „Noi politici economice".

INSTAURAREA NEP-ULUI

NEP-ul (Noua politică economică) este o decizie impusă de circumstanţe. Este o „repliere strategică" în construcţia socialismului justificată de înapoierea economică a Rusiei. „Noi nu suntem suficient de civilizaţi pentru a trece direct la socialism", declară Lenin. Aşteptând victoria revoluţiei socialiste în ţările cele mai avansate, trebuie făcută o pauză şi ea trebuie folosită pentru redresarea economiei şi educarea clasei ţărăneşti a cărei mentalitate este foarte îndepărtată de comunism. Pentru a ralia pe ţărani, congresul decide abandonarea rechiziţiilor şi rigorilor comunismului de război.

Principiile adoptate pentru lumea rurală sunt extinse în cursul anului 1921 şi asupra sectorului industrial şi comercial. Este vorba de a industrializa ţara pentru a crea bazele materiale ale socialismului, provocând indispensabila acumulare de capital. Se acceptă reconstituirea unui sector privat, restrâns însă la întreprinderi mici şi mijlocii, în care este admisă concurenţa. Însă, în acelaşi timp, Statul favorizează dezvoltarea unui sector socialist cuprinzând activităţile economice esenţiale (transporturi, bănci, comerţ exterior şi marea industrie). De la concurenţa între sectorul privat şi cel socialist, Lenin aşteaptă un progres economic ce va permite un nou start spre economia socialistă.

ÎN AGRICULTURĂ

Noua politică agricolă debutează în condiţii dificile. În anul în care intră în vigoare, seceta provoacă o foamete care afectează 30 de milioane de ruşi, de unde trimiterea din străinătate de alimente şi medicamente şi necesitatea de a micşora sarcinile ce apasă asupra agriculturii. Impozitul în natură prevăzut în locul rechiziţiilor este diminuat şi ţăranii au voie să-şi vândă liber surplusurile. Li se permite micilor agricultori ale căror pământuri sunt secătuite să le închirieze fermierilor mai bogaţi şi să se angajeze ei înşişi ca salariaţi în agricultură sau în industrie. Anumite avantaje sunt prevăzute pentru cei ce vor reuşi să-şi sporească

producţia sau pentru cei ce-şi vând surplusurile Statului (primii vor plăti impozite mai mici; ceilalţi vor primi material agricol). Proprietatea colectivă a pământului care a debutat în 1919 cu crearea fermelor de stat (sovhozurile) sau a cooperativelor (colhozurile) nu este însă pusă în discuţie. Însă libertatea de alegere lăsată ţăranilor antrenează scăderea numărului de exploatări colective (18 000 la finele lui 1927, care utilizează un milion de ţărani, în general săraci). Până în 1926, NEP-ul dă rezultate satisfăcătoare în domeniul agricol, mai ales în ce priveşte cerealele. Suprafeţele însămânţate şi producţia cunosc o puternică creştere, nu însă şi productivitatea, afectată de lipsa maşinilor şi îngrăşămintelor. Aprovizionarea oraşelor este însă asigurată.

ÎN INDUSTRIE, FINANŢE ŞI COMERŢ

Sectorul privat industrial este format din întreprinderi cu mai puţin de 21 de lucrători, denaţionalizate. Ele nu folosesc decât 23% din muncitori şi furnizează sub 5% din valoarea producţiei industriale. S-au acordat concesiuni unor capitalişti străini, de exemplu Ford, care construieşte o uzină de automobile la Gorki.

Sectorul naţionalizat rămâne preponderent. Chiar dacă nu regrupează decât 3% din întreprinderi, el utilizează 60% din muncitori şi furnizează 92,4% din valoarea producţiei. Cuprinzând sectoarele-cheie ale economiei, întreprinderile care-l compun beneficiază de importante investiţii de Stat, mai ales în domeniul energiei. Lenin lansează în 1920 lozinca: „*Comunismul este puterea Sovietelor*

PRODUCŢIA ŞI CONSUMUL TEORETIC AL CEREALELOR

Anul recoltei	Suprafeţe însămânţate (milioane hectare)	Producţia totală (milioane tone)	Randament (chintale/hectar)	Populaţia (milioane locuitori)	Consum pe locuitor
1922	66,2	56,3	8,5	132	4,6
1923	78,6	57,4	7,3	135,5	4,25
1924	82,9	51,4	6,2	139	3,69
1925	87,3	74,7	8,6	143	5,22
1926	93,7	78,3	8,4	147	5,32
1927	94,7	72,8	7,6	149	4,88
1928	92,2	73,3	7,9	150,5	4,87

Sursa: P. Léon, *Histoire économique et sociale du Monde*, Colin, 1977, vol. 4.

plus electrificarea"; şi astfel un mare efort este făcut în acest domeniu, ca şi în cel al modernizării materialului. Pentru creşterea randamentelor, se adoptă metode de raţionalizare a muncii, se face apel la ingineri străini şi sunt regrupate în „Trusturi" ramurile şi întreprinderile ce au aceeaşi activitate (cărbunele din Doneţ, metalurgia din sudul Ucrainei, pădurile de la marea Albă...). Aceste trusturi (421 create într-un an) sunt organisme de Stat ce dispun de autonomie financiară şi ce răspund de gestiunea lor care treubie să aducă beneficii. În ciuda unor succese (mai multe centrale electrice, primele automobile, primele avioane şi mai ales în industria bunurilor de consum), lipsa de credite şi de tehnicieni face ca dezvoltarea industriei să se facă într-un ritm foarte lent, mai ales în industria grea.

NEP-ul reprezintă o întoarcere progresivă la economia de piaţă. Ţăranii şi meşteşugarii fiind autorizaţi să-şi vândă produsele, această restabilire a libertăţii comerţului interior necesită adoptarea unei monezi stabile, pe care guvernul o va crea în 1922. Banca de Stat controlează întregul sistem monetar sovietic, iar comerţul exterior rămâne în totalitate în mâinile Statului.

O RELATIVĂ DESTINDERE CULTURALĂ ŞI SOCIALĂ

NEP-ul este o perioadă de liberalizare a moravurilor. Încă din perioada imediat postrevoluţionară, dar mai ales în epoca NEP-ului, conducătorii comunişti au luat măsuri de emancipare a femeilor şi de liberalizare a vieţii de familie: dreptul la divorţ al ambilor soţi, egalitate în faţa legii pentru copiii născuţi în afara căsătoriei, avort gratuit. Maternitatea este considerată ca o funcţie socială care dă dreptul la concedii plătite începând din 1920. Codul muncii din 1922 ia măsuri protectoare pentru femei.

NEP-ul este şi o perioadă de liberalizare a vieţii culturale. Din 1918 se pusese problema intervenţiei partidului în viaţa literară şi artistică. În epoca NEP-ului, poziţia dominantă este definită de Troţki: *„Arta nu este un domeniu în care partidul este chemat să comande"*. Acesta nu trebuie, deci, să propună un model artistic, creativitatea este permisă, însă puterea se limitează la a judeca operele în funcţie de „utilitatea lor socială". Partidul îşi „acordă încrederea grupelor ce aspiră sincer la o apropiere de Revoluţie şi încurajează astfel producţia lor artistică". De aici rezultă o cultură dominantă care glorifică puterea şi ideologia sa, dar care, în domeniul cercetării estetice şi al formelor de exprimare este extrem de fecundă. Cinematografia sovietică face dovadă mai ales, de o strălucitoare vitalitate. Lenin, foarte conştient de impactul cinematografiei asupra maselor,

declarase că *„dintre toate artele, cea cinematografică este, pentru noi, cea mai importantă"*. Maestrul artei cinematografice a epocii este, fără îndoială, regizorul Eisenstein, a cărui operă realizează o conciliere între suflul revoluţionar, căutările estetice şi tehnice şi oferă în acelaşi timp un mesaj ideologic conform dorinţelor conducătorilor comunişti.

Însă relativa destindere reprezentată de NEP nu se extinde şi asupra domeniului religios. Lupta împotriva tuturor religiilor cunoaşte, dimpotrivă, o puternică revigorare, căci este vorba de a îndepărta masele de influenţe considerate incompatibile cu spiritul marxism-leninismului.

CONSOLIDAREA REGIMULUI

ÎNTĂRIREA PARTIDULUI

Recunoaşterea în 1917 a puterii Sovietelor ca bază a dictaturii proletariatului este un act pur formal. De fapt, realitatea puterii aparţine partidului comunist care, din 1918, este partid unic. Lenin admite că este vorba de o oligarhie, însă vrea să făurească o „elită conştientă", care să fie capabilă să poarte Rusia spre socialism. La urma urmelor, până în 1921, el acceptă discuţiile, deci şi contradicţiile în Comitetul central şi la Congresul partidului, iar birourile sunt conduse, nu neapărat de fideli, cât de oameni ce par competenţi. Însă, o dată cu NEP-ul, Lenin se teme că destinderea economică şi socială ar putea stimula contradicţiile în sânul partidului, deja caracterizat de tendinţe opuse. Pentru a întări coeziunea comuniştilor, Lenin propune la al X-lea Congres interzicerea formării de tendinţe organizate în sânul partidului. O clauză secretă decide că aceia care vor fi găsiţi culpabili de constituirea de „fracţiuni" pot fi excluşi din partid, care devine „monolitic", şi o severă epurare va exclude opozanţii şi aderenţii de dată recentă. Partidul astfel întărit trebuie să poată duce mai bine lupta împotriva adversarilor săi menşevici şi SR-işti, care văd în NEP o adoptare a ideilor lor: *„Dacă menşevicii sunt lăsaţi în libertate, acum când noi am adoptat politica lor, vor cere puterea; dacă socialist-revoluţionarii sunt lăsaţi liberi, acum, când mase enorme de ţărani se opun bolşevicilor, noi ne vom sinucide"* declara bolşevicul Radek. O cruntă represiune se abătu, deci, asupra menşevicilor şi membrilor SR.

În ciuda temerilor lui Lenin, pe care-l nelinişteau tendinţele de birocratizare a partidului, deciziile Congresului al X-lea vor duce la consolidarea organizaţiei. Sub autoritatea lui Stalin (pentru care este creat în 1922 postul de secretar general) se dezvoltă organismele de control al partidului asupra administraţiei, ce vor constitui o birocraţie din ce în ce mai acaparatoare. Activiştii de partid (numiţi *apparatciki*) sunt cei ce conduc ţara.

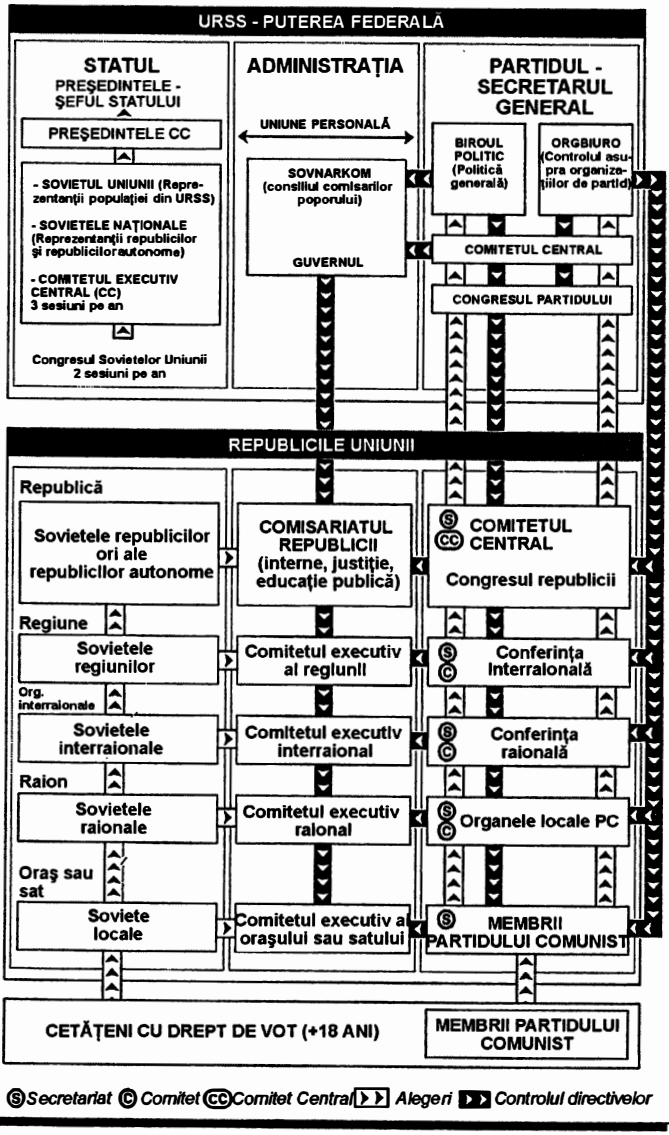
NAŞTEREA URSS (1922)

Anii NEP-ului văd reglementată problema naţionalităţilor. În timpul anilor 1920-1922, problema naţionalităţilor a fost rezolvată prin încheierea de alianţe bilaterale, economice şi militare, legând „Republica socialistă federativă sovietică rusă" (RSFSR) cu fiecare din Republici, ca State suverane. Naţionalităţile par a fi tratate pe picior de egalitate cu Rusia, însă această aparenţă este dezminţită de crearea comisariatelor comune ansamblului tuturor Republicilor, care joacă un rol centralizator. De fapt, în sânul partidului avea loc o dispută între Lenin şi Stalin asupra manierei de trecere de la o alianţă la uniune. Stalin este partizan al centralizării şi doreşte ca instituţiile Republicii ruse să devină cele ale uniunii. Lenin, dimpotrivă, vrea să lupte atât împotriva „şovinismului velico-rus", cât şi contra particularismelor naţionale, însă prin educaţie şi nu prin constrângere doreşte să le învingă pe acestea din urmă. El preconizează crearea de instituţii federale distincte de cele ale Rusiei. În decembrie 1922 este creată Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice (URSS), cuprinzând patru republici (RSFSR, Ucraina, Bielorusia, Transcaucazia). Dincolo de aparenţe, principiul unităţii dorit de Stalin este cel care a avut câştig de cauză: înainte de a fi ucrainian sau bielorus, eşti cetăţean sovietic... (la această dată, Lenin era deja grav atins de boală).

UN SISTEM DE GUVERNĂMÂNT CENTRALIZAT ŞI AUTORITAR

Republicile adoptă în 1924 o constituţie comună. Problemele esenţiale (Afaceri externe, Război şi marină, Comerţ exterior, Căi de comunicaţie, Poşta) sunt de competenţa Uniunii, Republicile neposedând, în afara autonomiei lingvistice, decât organe locale de execuţie. Textul constituţiei instaurează un sistem de democraţie electivă, din moment ce, la orice nivel, puterea emană

PUTEREA ÎN URSS



de la Sovietele alese, care la rândul lor îşi aleg organele administrative. De fapt, două corective trebuie aduse: sistemul de sufragiu indirect face ca la nivel de Stat, conducătorii să nu mai fie o emanaţie directă a sufragiului popular, ci a ierarhiei notabilităţilor care fac parte din sovietele de grade superioare; în plus, la toate nivelurile, ierarhia partidului comunist, paralelă cu cea a Statului, controlează alegerile, desemnează candidaţii, îşi plasează oamenii în posturile-cheie. În afara acestor structuri instituţionale, partidul comunist al Uniunii sovietice rămâne principalul agent al centralizării.

Or, ca urmare a birocratizării crescânde a partidului, ierarhia comitetelor şi secretariatelor este de aici înainte în mâinile secretarului general, şeful Orgburo-ului, cel care face numirile şi controlează astfel în realitate, prin interpuşi, întreaga viaţă din URSS.

URSS şi STRĂINĂTATEA

Încă din 1920, Rusia, care duce lipsă de produse alimentare şi de echipamente, însă poate oferi în schimb aur şi materii prime, iese din izolare iniţiind negocieri comerciale cu unele ţări occidentale. În 1921, sunt semnate acorduri comerciale cu Marea Britanie şi Germania. Realismul şi interesul reciproc învinge în faţa confruntării ideologice: *„Facem un comerţ bun cu canibalii"* declară Lloyd George, la care Lenin replică: *„Aceşti inşi ne vor vinde până şi funia cu care-i vom spânzura"*.

Aceste acorduri prefigurează recunoaşterea internaţională a URSS. În 1922, tratatul de la Rapallo, semnat între Germania şi URSS, deschide calea recunoaşterii diplomatice a acesteia din urmă. Cele două state renunţă la datoriile lor reciproce, decid să-şi aplice în domeniul vamal clauza naţiunii celei mai favorizate şi să-şi reînnoade relaţiile diplomatice. În 1924, Marea Britanie, Italia şi Franţa recunosc URSS, urmate de alte ţări europene, din America (Mexicul) şi Asia (China şi Japonia). Singure printre marile puteri SUA persistă în a ignora diplomatic URSS până în 1933, întreţinând totuşi relaţii economice şi tehnice.

Reintrată în circuitul naţiunilor, URSS aplică o politică activă în Orient. Spre marea nemulţumire a Angliei, care consideră aceste ţări ca făcând parte din zona sa de influenţă, ea semnează tratate cu Persia, Afganistanul şi Turcia. Armata roşie determină influenţa sovietică în Mongolia, care devine în 1924, Republica

Populară Mongolă. Prin intermediul Kominternului, ea dezvoltă o vastă propagandă în favoarea eliberării popoarelor oprimate din Orient, al căror congres îl organizează în 1920 la Baku. În fine, sperând să provoace bascularea Chinei în tabăra socialistă, Kominternul ordonă în 1923 partidului comunist chinez să intre în partidul naţionalist Guomindang, condus de Sun Yat-sen, apoi, după moartea sa în 1925 de Tchang Kai-chek. Însă această tactică eşuează: în 1927, Tchang Kai-chek ordonă arestarea şi masacrarea comuniştilor chinezi. Va fi ruptura între Guomindang şi Komintern.

Cum a fost privit NEP-ul din Occident? A fost înţeles drept o manifestare a voinţei conducătorilor sovietici de a repara erorile datorate revoluţiei. A fost considerat o abandonare definitivă a utopiei comuniste, căreia experienţa i-a demonstrat zădărnicia. S-a crezut că NEP-ul este o întoarcere la capitalismul liberal. Această eroare de apreciere a facilitat apropierea diplomatică, servind guvernului sovietic care avea nevoie de acest răgaz pentru a consolida situaţia internă a ţării şi a-i da o Constituţie care să permită partidului comunist şi, mai ales, şefului acestuia, să fie veritabilul deţinător al puterii.

SUCCESIUNEA LUI LENIN

STALIN SAU TROŢKI?

Problema succesiunii lui Lenin se pune încă din 1922, când acesta este atins de un atac de hemiplegie. Până în martie 1923, când boala îl privează de orice modalitate de exprimare, el va dicta note care constituie ceea ce se va numi „testamentul" său. Acesta nu va fi adus la cunoştinţa publică decât după moartea lui Stalin, care l-a ţinut ascuns din interes personal, întrucât îi era ostil. Lenin era neliniştit cu privire la tensiunile din partid, mai ales între Stalin şi Troţki şi gândea că s-ar putea evita o sciziune, reducând numărul membrilor Comitetului central la 50, de la 100. Sfatul său era de a nu-l lăsa pe Stalin să ocupe postul de secretar general, căci acesta a concentrat în mâna sa o imensă putere şi nu este sigur că ar şti să o utilizeze cu prudenţă, întrucât este un om brutal. Iar Lenin sfătuia să fie înlocuit cu cineva mai tolerant, mai atent, mai politicos şi mai puţin capricios.

La moartea lui Lenin în ianuarie 1924, cine va câştiga dintre cei doi oameni care au cele mai mari şanse să-i succeadă, Troţki, excelent organizator, strălucit teoretician şi şef prestigios al Armatei roşii, sau Stalin, secretarul general al partidului, care s-a făcut remarcat prin calităţile lui de organizator? Pe lângă rivalitatea lor, cei doi sunt separaţi de concepţii diferite:

- asupra organizării şi rolului partidului. Troţki consideră că elaborarea deciziilor nu aparţine numai Biroului politic, ci întregului partid, ceea ce ar presupune un partid democratic. Stalin, dimpotrivă, apără centralismul birocratic şi monolitismul partidului;

- asupra revoluţiei socialiste. Troţki consideră că este imposibilă construirea socialismului într-o singură ţară şi că trebuie dusă o luptă necontenită pentru extinderea revoluţiei în întreaga lume, în timp ce Stalin estimează că se poate construi socialismul într-o singură ţară „dacă nu există intervenţii străine", ceea ce presupune o coexistenţă cu lumea burgheză;

- în problemele economice. Stalin apără NEP-ul, în timp ce Troţki vrea să grăbească trecerea la o economie colectivistă.

BILANŢUL NEP-ULUI

Dacă NEP-ul a permis o anumită redresare economică, el a antrenat însă şi numeroase probleme.

Un dezechilibru, numit de Troţki „criza foarfecelor", blochează schimburile între oraşe şi sate. Născută din distorsiunea între puternica creştere a preţurilor industriale şi scăderea preţului grâului, el este accentuat de acţiunea negustorilor ambulanţi care exploatează nevoile ţăranilor şi încurajează creşterea preţurilor industriale. De aici rezultă o scădere a puterii de cumpărare a ţăranilor, urmată de şomaj industrial.

Începând din 1926, recoltele scad, în timp ce populaţia creşte, mai ales în oraşe, iar problema alimentaţiei cetăţenilor redevine acută, căci ţăranii stochează grânele al căror preţ li se pare prea mic şi neglijează culturile industriale. În fine, dezvoltarea insuficientă a industriei blochează creşterea întregii economii. În ciuda reuşitelor sale NEP-ul pare un mijloc insuficient pentru a recupera rămânerea în urmă pe plan economic a URSS.

NEP-ul permite refacerea unei clase de mijloc, cea a *kulacilor* şi *nepmen*-ilor. La sate, ţăranii bogaţi - kulacii - sunt principalii beneficiari ai NEP-ului. Ei arendează pământul celor săraci, angajează muncitori agricoli. Reprezentând sub 7% din populaţia rurală, ei concentrează 53% din rezervele de grâu şi un sfert din

materialul agricol. Influenţa lor la sate va creşte şi uneori sunt chiar aleşi în sovietele locale. Aceasta, precum şi numărul redus al celulelor comuniste împiedică progresul partidului la sate. În paralel, revenirea la economia de piaţă face să renască o burghezie, cea a *nepmen*-ilor: industriaşi, comercianţi, intermediari. Pe plan social, NEP-ul întoarce astfel spatele obiectivelor socialismului.

VICTORIA LUI STALIN ŞI SFÂRŞITUL NEP-ULUI

În lupta angajată împotriva lui Troţki, Stalin, care se prezintă drept succesorul lui Lenin, în jurul căruia creează un adevărat cult, se bucură sprijinul a doi dintre companionii acestuia, Zinoviev şi Kamenev constituind alături de ei „troika". Violent atacat pentru „stângism", „revizionism antibolşevic", Troţki pierde în 1925 responsabilităţile sale militare şi guvernamentale. Însă, întrucât Stalin dezvoltă teoria sa a „socialismului într-o singură ţară" şi pare a dori să perpetueze NEP-ul pe termen lung, Zinoviev şi Kamenev rup cu el şi se raliază lui Troţki. Stânga partidului se adună în jurul lor în „Opoziţia unificată" (1926). În faţa acesteia, Stalin are două atu-uri: sprijinul „dreptei" partidului, favorabilă tezelor sale, şi, mai ales, stăpânirea ierarhiei secretarilor comunişti pe care el i-a pus în funcţii şi îi controlează în calitate de secretar general. La al XIV-lea Congres al partidului (decembrie 1925), Stalin obţine aprobarea masivă a ideilor sale; partizanii săi intră în forţă în Biroul politic. Troţki pierde responsabilităţile în cadrul partidului, din care este exclus în noiembrie 1927, înainte de a fi deportat la Alma-Ata, apoi exilat în 1929. Va fi asasinat în Mexic în 1940 de un agent al G.P.U-ului (poliţia politică ce va înlocui Ceka).

De abia obţinută victoria asupra lui Troţki şi a stângii, Stalin va decide să abandoneze NEP-ul. În 1928-1929, în numele noilor sale obiective, el atacă „dreapta" partidului, obligând-o să i se supună, în timp ce principalul său exponent, Buharin, este exclus din Biroul politic. Învingându-şi principalii rivali, Stalin este de aici înainte stăpânul puterii.

RELAŢIILE INTERNAŢIONALE DIN 1924 ÎN 1929

Capitolul 18

Anii 1924-1929 sunt marcaţi de o veritabilă destindere a relaţiilor internaţionale, favorizată de numirea în posturile de miniştri de externe a unor oameni dintr-o altă generaţie, mai puţin intransigenţi, mai prevăzători, ca Aristide Briand în Franţa sau Gustav Stresemann în Germania, de tendinţele de stânga ale echipelor aflate la putere şi de contextul de relansare economică şi de mai mare stabilitate financiară. Relaţiile franco-germane se ameliorează şi vor duce, în 1925, la semnarea acordurilor de la Locarno, care vor garanta frontiera franco-germană. Acestea vor permite intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor şi, mai târziu, evacuarea Renaniei. Însă destinderea comportă şi zone de umbră, căci, în aceeaşi perioadă concurenţa franco-germană se face resimţită în Europa centrală, Uniunea Sovietică, izolată, caută aliaţi, iar Italia îşi îndreaptă privirile spre Balcani. Deceniul se va încheia totuşi într-o atmosferă a păcii regăsite, chiar dacă pactul Briand-Kellogg, care pune războiul „în afara legii" nu este însoţit de nici un acord de dezarmare, iar proiectele realizării uniunii europene eşuează.

DESTINDEREA

CONTEXTUL

Din 1924 în 1929, Europa cunoaşte o perioadă de relativă prosperitate, caracterizată prin concentrarea întreprinderilor, folosirea noilor metode de producţie şi organizare a muncii, un remarcabil avânt al producţiei în sectoarele noi ale industriei. Această întoarcere la prosperitate este propice destinderii politice.

Venirea la putere a Cartelului stângii în Franţa şi a laburiştilor în Marea Britanie favorizează o politică de conciliere cu Germania bazată pe securitatea colectivă.

Cei doi oameni care vor conduce politica externă franceză şi germană până la debutul anilor '30, Aristide Briand (ministrul francez de externe din 1925 până în 1932) şi Gustav Stresemann (cancelar, apoi ministru de externe din 1923 până în 1929) sunt decişi să promoveze o politică de destindere. Primul, fără îndoială ataşat unui ideal pacifist, este în egală măsură şi realist. El estimează că poziţia demografică şi economică a Franţei de după război nu-i mai permite să ducă faţă de Germania o altă politică decât aceea a compromisului şi concilierii. Trebuie însă evitat, pe de altă parte, ca ea să se găsească izolată în faţa unei Germanii aflate în relaţii bune cu anglo-saxonii şi ruşii. Fără a fi germanofil, se va strădui să integreze Reich-ul într-un ansamblul internaţional suficient de vast pentru ca acesta să nu-şi poată restabili hegemonia asupra continentului.

Stresemann nu este mai puţin realist. El ştie că Germania nu poate câştiga „războiul rece" care o opune Franţei. Astfel, calea negocierii cu Occidentul, îi pare singura posibilă pentru a reuşi, într-o primă etapă, să evite dezmembrarea Reich-ului, într-o a doua, stabilizarea situaţiei politice şi economice a ţării şi, în fine, folosindu-se de presiunile anglo-saxone asupra Franţei, să obţină revizuirea tratatului de la Versailles.

Pentru ca Germania să-şi recapete locul pe care-l ocupa înainte de război, trebuie, nu să se recurgă la o politică de forţă, cum o preconizează extrema dreaptă (Hitler, Hugenberg), ci să se câştige timp, prezentând partenerilor Germaniei o imagine conciliantă, în aşteptarea zilei când se va putea afirma o politică revizionistă.

APROPIEREA FRANCO-GERMANĂ

Anii 1924-1929 pot fi consideraţi ani ai apropierii franco-germane. În Franţa, guvernul Herriot care succedează guvernului Poincaré în primăvara lui 1924, acceptă la conferinţa de la Londra (iulie-august 1924) principiul evacuării Ruhr-ului

şi a unei părţi a Renaniei, care vor avea loc între iulie 1925 şi ianuarie 1926. Destinderea ce rezultă, permite, în acelaşi timp, punerea în aplicare a planului Dawes. Acest mare împrumut internaţional limitează şi eşalonează vărsămintele germane, datorate cu titlu de reparaţii, o garanţie ipotecară fiind stabilită totuşi asupra căilor ferate şi vămilor Reich-ului. Pe de altă parte, va permite stabilizarea monedei germane şi va deschide ţara abundentului capital american. Dacă Franţa îşi vede interesele luate în consideraţie, Londra şi Washingtonul marchează puncte preţioase: concepţia lor asupra reconstrucţiei europene, bazată pe redresarea Germaniei, triumfă.

În acest context, conferinţa de la Locarno, reunită în octombrie 1925, se va finaliza printr-un pact semnat de Briand, Stresemann, Chamberlain, Mussolini şi belgianul Vandervelde. Se va stabili o garanţie mutuală a frontierei franco-germane şi germano-belgiană sub angajamentul Angliei şi Italiei. Însă dacă Germania recunoaşte astfel deciziile tratatului de la Versailles asupra frontierei sale occidentale, ea refuză totuşi să ia aceleaşi angajamente în ce priveşte frontiera orientală.

În septembrie 1926, la propunerea Franţei, Germania este admisă în Societatea Naţiunilor şi devine al cincilea membru permanent al Consiliului. Reconcilierea este pecetluită.

În 1929, planul Young reduce încă o dată datoria germană ajunsă la 38 miliarde de mărci şi o eşalonează în vărsăminte până în 1988! În 1930, în fine, Anglia, Franţa şi Belgia evacuează Renania, patru ani mai devreme decât se prevăzuse.

Începând din 1927, politica de apropiere franco-germană se manifestă şi pe plan economic şi chiar în domeniul psihologiei colective. În materie economică se semnează în septembrie 1926 un acord de Cartel, Antanta internaţională a oţelului, care fixează cote de producţie între ţările furnizoare. În acelaşi an este creat, la iniţiativa industriaşului luxemburghez Emile Mayrisch, „Comitetul franco-german de informare şi documentare", al cărui scop era promovarea unei mai bune cunoaşteri reciproce a celor două ţări.

LIMITELE DESTINDERII

"ALIANŢELE DE FLANC" FRANCEZE

Politica franceză de securitate este însoţită de o expansiune pas cu pas în Europa răsăriteană. Tratatul de la Locarno nerezolvând problema frontierei

răsăritene a Germaniei, Franţa va semna alianţe „de flanc" cu Polonia (1921), Cehoslovacia (1924), România (1926), şi Iugoslavia (1927). Franţa va susţine de altfel „Mica Înţelegere" care leagă Cehoslovacia, Iugoslavia şi România prin tratate bilaterale contractate începând din 1920-1921 îndreptate în principal împotriva revizionistului maghiar Horthy.

În ciuda concurenţei britanice, lipsei de mijloace financiare, disensiunilor între mediile de afaceri şi oamenii politici, Franţa ştie totuşi, prin intermediul acordurilor politice, să pătrundă economic în Europa centrală şi de est. Din 1918 în 1929, totalul împrumuturilor ungare, austriece, româneşti, bulgare şi poloneze acordate de Franţa, se ridică la 700 milioane de franci. Băncile franceze (Paribas, l'Union Parisienne, la Société Générale) posedă titluri de participare la băncile austriece. Numai Société Générale va atinge între 1919 şi 1925, 50% din capitalul Băncii de credit din Praga. Rezultatele sunt mai puţin probante în domeniul industrial, cu excepţia Cehoslovaciei, unde firma franceză Schneider va reuşi să preia în 1919 controlul uzinelor Skoda, în care va ajunge să deţină 75%. Însă, acest tip de „imperialism al săracului", conform formulei lui G. Soutou, nu va reuşi să împiedice cea mai mare parte a ţărilor din această parte a Europei să se orienteze mult mai evident spre Anglia, SUA şi mai ales Germania.

REVIZIONISMUL GERMAN

Germania a ales destinderea ca mijloc tactic de a parveni la revizuirea tratatului de la Versailles şi a recuceri hegemonia în Europa centrală. Tentativa de *Anschluss* economic ilustrează bine această politică. În martie 1931, noul ministru de externe Curtius şi cancelarul austriac Schober semnează un proiect de uniune vamală între cele două ţări. Este vorba în primul rând de a contrabalansa tentativele, amorsate în 1930 între „Mica Înţelegere" şi Polonia, de a crea un „bloc al ţărilor agricole", mai mult sau mai puţin legate economic de Franţa şi de a-i substitui o *Mitteleuropa* dominată de ţările germanice. Totuşi, Austria va fi nevoită să renunţe repede la acest proiect, în faţa opoziţiei înverşunate a Franţei.

Pe de altă parte, pentru a face presiuni asupra occidentalilor, Germania se apropie de URSS. În aprilie 1926, un acord de prietenie şi neutralitate a fost semnat la Berlin. Cele două ţări se găsesc, este drept, într-o ostilitate împărtăşită faţă de noile frontiere poloneze: victorioasă în războiul cu URSS din 1920-1921, Polonia a obţinut prin tratatul de la Riga (1921), o frontieră situată la 200 km de „linia Curzon", înglobând astfel teritorii ucrainiene şi bieloruse. Cât despre germani, aceştia nu încetează să revendice Danzig-ul. Din această înţelegere temporară,

Berlinul poate desfăşura o cooperare militară clandestină cu Moscova, care, în ce o priveşte, rupe întrucâtva izolarea sa diplomatică. Iniţial în relaţii bune cu occidentalii (în 1924, Anglia şi Franţa o recunosc oficial), URSS a văzut raporturile sale cu Italia şi mai ales cu Marea Britanie, deteriorându-se: bănuind că sovieticii au susţinut financiar greva muncitorilor englezi din 1926, Londra a rupt relaţiile diplomatice cu Moscova în 1927. După cinci ani de „nouă diplomaţie" marcată, în cadrul NEP-ului, de o deschidere spre occident, URSS se izolează din nou în momentul în care Stalin impune teza „socialismului într-o singură ţară" şi se străduieşte să întărească ţara printr-o industrializare accelerată. Liderul sovietic consideră de altfel reîntoarcerea dreptei la putere în Franţa şi Marea Britanie (Poincaré, Baldwin) drept o nouă ofensivă contrarevoluţionară. În fine, Internaţionala consideră fascismul şi naţional-socialismul ca aliaţi valabili în lupta împotriva social-democraţiei, atitudine ce va persista până în 1932 în ciuda ascensiunii neliniştitoare a nazismului în Germania. Vor trebui să survină instalarea lui Hitler la putere, în ianuarie 1933, şi consolidarea puterii naziste pentru ca sovieticii, neliniştiţi, să caute noi aliaţi. Franţa pare a fi partenerul ideal, care şi-a fondat securitatea pe alianţe bilaterale împotriva Germaniei. În decembrie 1932 se semnează un pact de neagresiune între cele două ţări; el va premerge pactului franco-sovietic din mai 1935.

Criza economică este cea care va oferi diplomaţiei germane de revizuire „paşnică" fundamente durabile. Atinsă de criză, în iunie 1931 Germania face apel la preşedintele american Hoover, care propune un moratoriu de un an asupra datoriilor dintre state. Anul următor, conferinţa de la Lausanne limitează datoria la 3 miliarde. În decembrie acelaşi an, Germania îşi vede recunoscut dreptul la reînarmare prin clauza egalităţii în drepturi.

Italia înţelege să salvgardeze independenţa Austriei: temându-se de a vedea influenţa germană extinzându-se spre Sud, ea se va opune tentativei de *Anschluss* economic din 1931. Mussolini priveşte mai ales spre Balcani, unde ţările revizioniste, Ungaria şi Bulgaria, văd în el un posibil lider. De la Iugoslavia va obţine suveranitatea asupra Fiume-ului (tratatul de la Roma) şi îşi va extinde „protecţia" şi asupra Albaniei, prin tratatele de la Tirana, din 1926 şi 1927.

ÎMPOTMOLIREA UNUI IDEAL: SECURITATEA COLECTIVĂ

Această diplomaţie în forţă nu va reuşi să ipotecheze destinderea europeană, care-şi va atinge apogeul în 1927-1928. Briand adresează, în aprilie 1927, un apel „către naţiunea americană" în care sugerează încheierea, între SUA şi Franţa, a

unui pact care să pună războiul „în afara legii". Sub influenţa mediilor pacifiste americane, pactul este extins la toate statele care se angajează să rezolve diferendele dintre ele fără să recurgă la război, cu excepţia legitimei apărări. Şaizeci şi trei de state, inclusiv Germania, URSS şi Japonia, semnează „pactul Briand-Kellogg", care pune războiul „în afara legii", pe 27 august 1928 la Paris. Forţa sa este, totuşi, foarte limitată. El nu încearcă să definească nici „legitima apărare", nici „războiul de agresiune". De altfel, SUA persistă în a nu dori să-şi asume nici o obligaţie internaţională.

Securitatea fiind indisociabilă de dezarmare, o comisie însărcinată să studieze acestă problemă îşi va desfăşura lucrările între 1925 şi 1930, fără rezultate concrete din cauza punctelor de vedere divergente: sovieticii militează în favoarea unei dezarmări universale şi imediate, francezul Tardieu propune un transfer de mijloace militare Societăţii Naţiunilor, preşedintele american Hoover preconizează, la rândul său, o reducere graduală a armamentului existent... Însă la conferinţa Dezarmării ce se ţine la Geneva începând din 2 februarie 1932 (şaizeci de ţări reprezentate, inclusiv SUA şi URSS) se dezbate mai ales chestiunea franco-germană. Germanilor care vorbesc despre dezarmarea generală, francezii le opun propunerea înfiinţării unui sistem de securitate colectivă. Astfel, Germania va părăsi conferinţa în septembrie 1932. La întoarcerea sa pe 14 decembrie, ea va obţine egalitatea drepturilor în materie de înarmare. Peste mai puţin de două luni, Hitler este cancelar: este sfârşitul „destinderii".

Este de altfel şi falimentul proiectelor uniunii europene. Briand propune începând din 1929 proiectul său de „federaţie" europeană, singurul mijloc după părerea sa, de a stabili un sistem eficient de securitate şi de solidaritate economică. Însă, o dată cu criza, naţiunile europene se vor izola pentru a încerca să-şi rezolve dificultăţile prin forţe proprii.

JAPONIA ŞI CHINA

Capitolul 19

În timpul Primului Război mondial, Japonia încearcă să profite de pe urma slăbirii influenței puterilor europene în Asia orientală pentru a-şi dezvolta politica sa de expansiune, mai ales în dauna Chinei, sfâşiată de conflicte interne. Însă, în 1921-1922, conferința de la Washington va da o lovitură imperialismului nipon. Renunțând provizoriu la o politică de expansiune militară, Japonia caută un răspuns la problemele sale economice interne prin cucerirea paşnică a pieței externe. În ciuda criticilor puternicului curent ultranaționalist şi militarist, guvernele japoneze, legate de cele mai mari două trusturi ale țării, practică o politică externă destul de moderată, fără îndoială mai mult din realism decât din pacifism. În China aflată în plină anarhie din 1916, amenințarea imperialismului nipon provoacă o veritabilă redeşteptare a conştiinței naționale, pe 4 mai 1919, punct de pornire a unor profunde schimbări în țară. Sub impulsul lui Sun Yat-sen, partidul naționalist Guomindang încearcă să unifice şi să modernizeze țara. El se va alia în acest scop pentru o perioadă cu tânărul partidul comunist chinez, înainte de a rupe brutal cu acesta în 1927.

AMBIŢIILE JAPONIEI (1914-1931)

IMPERIALISMUL NIPON (1914-1922)

Încă de pe vremea „revoluţiei Meiji" (1868), Japonia, occidentalizată şi modernizată, nu-şi ascunde ambiţiile imperialiste în Asia de Sud-Est: anexarea insulei Formosa în 1895, după un război-fulger cu China, anexarea sudului insulei Sahalin după un război victorios cu Rusia în 1905, care îi va asigura în egală măsură o vastă zonă de influenţă în Manciuria, în fine, anexarea Coreei în 1910.

În calitatea de aliat al Regatului Unit, Japonia va declara război Germaniei pe 23 august 1914: problema Alsaciei şi Lorenei sau violarea neutralităţii Belgiei sunt departe de a constitui preocupări ale Japoniei, însă noul său statut de beligerant alături de ţările Triplei Înţelegeri permite Japoniei să acapareze fără prea multe eforturi posesiunile germane în Extremul Orient şi mai ales în China. Profitând de pe urma scăderii influenţei europene în zonă, va încerca să-şi extindă aici influenţa.

Din ianuarie 1915, sub pretextul operaţiunilor militare împotriva posesiunilor germane din Shandong, Japonia prezintă Chinei „douăzeci şi unu de cereri", reducând această ţară practic la rolul de protectorat.

Slăbit de disensiunile interne, guvernul de la Pekin este constrâns să accepte cea mai mare parte a „cererilor". Presat de Aliaţi, va declara şi el război Imperiilor centrale în august 1917, gest fără consecinţe militare, dar care va justifica ocuparea concesiunilor germane din ţară. Intrarea în război a Chinei alături de Aliaţi nu pune totuşi capăt ambiţiilor japoneze: în 1919, tratatul de la Versailles transferă Japoniei drepturile Germaniei în Shandong, în loc să le remită Chinei, considerată în continuare ca o ţară „semicolonială".

Însă imperialismul nipon sfârşeşte prin a nelinişti SUA şi Marea Britanie. La conferinţa de la Washington (1921-1922) ele vor obliga Japonia să-şi limiteze tonajul flotei de război şi să renunţe la cea mai mare parte a drepturilor sale în Shandong, afirmând voinţa lor de a respecta „independenţa şi integritatea statului chinez": o lovitură dată expansiunii japoneze resimţită din plin într-o ţară aflată în plină criză economică.

PROBLEMELE ECONOMIEI JAPONEZE

Marele Război a stimulat puternic industria şi comerţul japonez. Japonia nu numai că a beneficiat de comenzile ţărilor aliate, dar s-a şi substituit ţărilor europene şi chiar Statelor Unite pe numeroasele pieţe ale Asiei, Pacificului (Australia, Noua Zeelandă) şi Americii latine. Producţia sa industrială a crescut astfel de la indicele 100 în 1914 la indicele 485 în 1919, Japonia devenind al doilea producător de textile din lume, flota sa comercială urcând pe locul trei. Însă această dezvoltare rapidă din timpul războiului a capitalismului japonez a accentuat şi mai mult dezechilibrul dintre o economie rurală înapoiată şi o economie modernă în plină expansiune.

Începând cu 1920 Japonia va cunoaşte dificultăţi economice quasi-permanente până în 1931. Ele sunt datorate mai multor factori: o insuficientă producţie agricolă care nu poate face faţă nevoilor alimentare ale unei populaţii în expansiune (56 milioane de locuitori în 1920, 64 milioane în 1930); o slabă piaţă internă ca urmare a nivelului de trai scăzut al majorităţii populaţiei, mai ales a celei rurale; o dependenţă aproape totală de exterior pentru aprovizionarea ţării cu surse de energie (petrol) şi materii prime (minereu de fier, lână, bumbac...). Foarte concentrată în mari *zaibatsu* (Mitsui, Mitsubishi, Yasuda, Sumitomo...), holdinguri familiale devenite veritabile imperii industriale şi financiare, industria japoneză trebuie în mod obligatoriu să exporte pentru a găsi debuşeuri şi a procura devizele necesare aprovizionării ţării cu produse alimentare şi materii prime. Or, începând din 1920, mărfurile japoneze, care cuceriseră noi pieţe datorită războiului, vor face faţă reapariţiei produselor europene şi americane în Extremul-Orient. Scăderea exporturilor va afecta grav economia japoneză şi numărul şomerilor va atinge cifra de două milioane.

Acestor probleme permanente li se suprapun crize ciclice mai mult sau mai puţin grave: după primele „răscoale ale orezului" care izbucnesc în august 1918, Japonia este puternic atinsă de depresiunea din 1920-1921 (mai ales prin săderea preţului mătăsii). În 1923, un cutremur urmat de un incendiu gigantic distruge Tokio şi Yokohama, făcând peste 130 000 de victime şi importante pagube. În 1927, Japonia cunoaşte un faliment bancar general, ce provoacă dispariţia a numeroase întreprinderi... sau cumpărarea lor de marile *zaibatsu* (astfel firma siderurgică şi textilă Suzuki trece sub controlul Mitsui). Pentru a răspunde acestor dificultăţi economice, Japonia ezită în anii '20 între o politică de democraţie parlamentară şi de expansiune paşnică sau autoritarism şi militarism.

REALISM POLITIC

Conform Constituţiei, Japonia are un regim aparent democratic cu un Parlament (Dieta) compus din două camere: camera Pairilor şi camera Reprezentanţilor, aceasta din urmă aleasă prin vot universal (masculin) din 1925. Însă împăratul (*Tenno*) deţine puterea executivă şi miniştrii nu sunt responsabili decât în faţa lui. Considerat ca având o origine divină, el are un mare prestigiu în ţară: regent din 1921, împărat în 1926, Hiro-Hito va juca în această perioadă un rol politic şters.

Veritabilele puteri în ţară nu sunt de fapt nici împăratul, nici consiliul său privat (*Genro*), nici Parlamentul, ci două grupuri de presiune foarte puternice: *zaibatsu* şi armata. Primii controlează nu numai viaţa economică, ci şi presa şi partidele politice care nu sunt de fapt decât nişte facţiuni legate prin interese personale şi nu prin ideologie: astfel partidul conservator (*Seiyukai*) depinde de Mitsui, iar cel liberal (*Minseito*) de Mitsubishi.

Alegerile falsificate, corupţia şi asasinatele politice sunt frecvente. Stânga, divizată între partidul comunist (fondat în 1921) şi mai multe partide socialiste, nu are decât o audienţă restrânsă într-un proletariat care rămâne sub influenţa naţionalismului militarilor şi paternalismului manifestat de *zaibatsu* (abia 6% din muncitori membri sindicali în 1928).

Armata, de origine rurală, constituie un veritabil Stat în Stat. Încărcată de tradiţii, ea are legături strânse cu numeroase societăţi secrete ultra-naţionaliste foarte influente şi în viaţa politică: Frăţia sângelui, Calea imperială, Flamura imperiului... Favorabili unei politici de expansiune teritorială, militarii sunt nevoiţi să bată în retragere după conferinţa de la Washington.

Susţinute de cercurile de afaceri, guvernele moderate care exercită puterea până în 1931 practică o politică externă conciliantă, rezumându-se la a încuraja investiţiile în străinătate şi a căuta noi pieţe comerciale. Această politică liberală este atacată de extrema dreaptă naţionalistă şi militaristă. Însă criticile nu se referă decât la mijloacele alese, nu şi la principii. Voinţa de expansiune rămâne, după cum o subliniază în 1927 „planul Tanaka", un memorandum înaintat împăratului de primul ministru, generalul Tanaka.

APARIŢIA UNEI NOI CHINE (1919-1927)

CHINA ÎN 1919

La Conferinţa Păcii, marile puteri occidentale consideră în continuare China o ţară „semi-colonială" unde, în virtutea „tratatelor inegale" semnate în secolul XIX, ele deţin concesiuni teritoriale, zone de influenţă, interese economice... China este de altfel în plină anarhie: răsturnat de o revoluţie în 1911, regimul imperial fusese înlocuit de o republică condusă în 1912 de Sun Yat-sen, apoi de dictatura militară a lui Yuan Shi-kai din 1913 în 1916, urmată de o veritabilă dezmembrare politică şi teritorială.

În 1919, două guverne pretind că reprezintă China: cel din Nord, de la Pekin, singurul recunoscut oficial de marile puteri şi cel din Sud, de la Canton. În realitate, cea mai mare parte a ţării se află în mâinile guvernatorilor militari quasi-independenţi „dujun-ii" (seniorii războiului). Această anarhie guvernamentală şi luptele interminabile dintre şefii provinciilor vor cufunda satele în mizerie. Rezultă distrugerea marilor opere colective (digurile), jafuri şi banditism, taxe şi camătă, foamete şi exod spre oraş.

Însă, în timp ce industria grea (mai puţin minele) este ca şi inexistentă, un sector economic modern se dezvoltă în Nordul şi Estul ţării: avântul industriilor prelucrătoare (textilă mai ales), al comerţului exterior... Acestea depind încă mult de investiţiile străine, însă un capitalism modern chinez începe să se dezvolte.

Această evoluţie economică modifică în aceste regiuni indutriale structurile tradiţionale ale societăţii. În afara maselor rurale, China numără 1 500 000 de lucrători în sectoare moderne. O burghezie financiară, industrială şi comerciantă, încă puţin numeroasă, dar influentă, începe să-şi facă auzită vocea. Ca şi o nouă „inteligenţia", alcătuită din universitari, jurişti, medici (ca Sun Yat-sen), ingineri, ziarişti, adesea formaţi în occident şi atraşi de ideile occidentale, care aspiră la o transformare profundă a ţării, contrar vechilor învăţaţi (mandarinii), tributari tradiţiilor confuciene. Această înnoire intelectuală se sprijină pe un sentiment naţional profund, iar aflarea clauzelor tratatului de la Versailles va provoca în rândul studenţilor chinezi o puternică mişcare de protest, punct de pornire a unor schimbări profunde în ţară.

"MIŞCAREA DE LA 4 MAI" 1919

Privită în sensul său restrâns, „mişcarea de la 4 mai" 1919 este un fenomen politic spontan: o mare manifestaţie patriotică a studenţilor la Pekin cărora li se alătură burghezia şi lucrătorii din industrie, împotriva situaţiei umilitoare în care este pusă China de tratatul de la Versailles. Greve, manifestaţii, tendinţe de boicot al produselor japoneze se succed în mai-iunie în numeroase oraşe, traducând amploarea nemulţumirii, încât guvernul de la Pekin nu va ratifica tratatul. Moment de deşteptare naţională, mişcarea de la 4 mai este de asemenea o „primă revoluţie culturală chineză" în care se contestă morala confunciană (respectul tradiţiei, al strămoşilor, al ierarhiilor...) în favoarea unei transformări radicale a societăţii.

Dacă masele rurale rămân în afara mişcării, elementele dinamice ale centrelor urbane şi industriale îşi vor continua acţiunea în sânul a două formaţiuni politice: Guomindang-ul şi partidul comunist chinez. În întregime reorganizat în octombrie 1919, Guomindang-ul, partid naţionalist şi reformator, se sprijină în continuare pe cele „trei principii ale poporului" definite de Sub Yat-sen în 1905; independenţă, suveranitatea poporului şi bunăstare. Având aderenţi în principal în rândurile „intelighenţiei" Guomindang-ul primeşte sprijinul financiar al burgheziei, ale cărei interese (lupta împotriva imperialismului străin) coincid.

La începutul anilor '20, ideile marxiste se propagă printre tinerii intelectuali revoluţionari ai mişcării din 4 mai. Ei vor forma la Shanghai, în iulie 1921, partidul comunist chinez, organizaţie fantomatică ce numără 57 de membri reprezentaţi la acest prim congres de 12 delegaţi printre care Chen Du-xiu (care va deveni secretar general) şi un obscur reprezentant al provinciei Hunan, Mao Zedong.

NAŢIONALIŞTI ŞI COMUNIŞTI: INIŢIAL ALIANŢĂ

Episodic şef al guvernului din Canton, conform capriciilor generalilor din Sud, Sun Yat-sen îşi dă repede seama că nu poate realiza singur unitatea Chinei, nici să o debaraseze de tutela economică a japonezilor şi occidentalilor. El se întoarce atunci spre URSS, singura mare putere care renunţase la „tratatele inegale", care va trimite la Canton tehnicieni, instructori militari, şi va primi în universităţile sale studenţi şi ofiţeri chinezi (ca şi de exemplu colonelul Tchang Kai-chek). Această politică facilitează apropierea între Guomindang şi tânărul partid comunist chinez, care nu are încă decât o audienţă limitată, (342 membri

în 1923), însă a cărui influenţă începe să se facă simţită în mediile muncitoreşti aflate în efervescenţă (numeroase greve între 1921 şi 1923).

La sfaturile Kominternului, comuniştii chinezi decid să adere la Guomindang pentru a grăbi revoluţia, PCC păstrându-şi însă propria sa organizaţie. Acest Front unit consolidează regimul de la Canton: la moartea lui Sun Yat-sen în 1925, China de Sud a devenit un stat solid, în timp ce China de Nord rămâne dominată de „seniorii războiului".

Conform dorinţei lui Sun Yat-sen alianţa între naţionalişti şi comunişti va continua după moartea sa, însă elementele moderate ale Guomindang-ului devin îngrijorate de marile mişcări populare din 1925-1926: revolte muncitoreşti împotriva concesiunilor internaţionale din Shanghai, Canton şi Hong Kong, formarea de uniuni ţărăneşti împotriva proprietarilor de pământ. Noul şef al armatei şi guvernului de la Canton, Tchang Kai-chek, va fi omul rupturii.

APOI RUPTURA (1927)

În iulie 1926 armatele lui Tchang Ka-chek lansează atacul asupra Nordului. Acţiunea lor este puternic susţinută de un adevărat „război revoluţionar" dus de ţărani şi muncitori: aceştia din urmă chiar vor alunga trupele nordiste din Shanghai în martie 1927, cu câteva zile înaintea sosirii lui Tchang Kai-chek.

Neliniştit în faţa avântului revoluţionar, Tchang Kai-chek, care este sprijinit de marea burghezie (el este înrudit prin căsătorie cu deţinătorii băncii Soong) rupe brutal cu comuniştii: pe 12 aprilie 1927, el dezarmează miliţiile muncitoreşti din Shanghai, dizolvă sindicatele şi partidul comunist, ai cărui conducători sunt urmăriţi şi executaţi. Comuniştii încearcă iniţial să se alieze cu aripa stângă a Guomindang-ului, care a format un guvern la Wuhan, însă sunt curând nevoiţi să treacă în clandestinitate. După eşecul mai multor insurecţii (cea mai importantă fiind „Comuna din Canton", decembrie 1927), ei se vor replica progresiv în zonele rurale, în câteva „baze roşii" constituite în provinciile rurale din Sud.

Consolidându-şi autoritatea asupra armatei naţionaliste şi Guomindang-ului, Tchang Kai-chek va realiza într-un an reunificarea celei mai mari părţi a ţării. Învingător în faţa comuniştilor şi a „seniorilor războiului", Tchang Kai-chek, în noua sa capitală de la Nankin, este de acum noul om forte al Chinei.

CRIZA ANILOR '30

PARTEA a IV-a

CRIZA DIN 1929 ŞI DEPRESIUNEA ECONOMICĂ

Capitolul 20

Crahul bursier din octombrie 1929, care se transformă într-o lungă depresiune economică ce va întuneca toată perioada anilor '30, se reflectă inițial în prăbuşirea producției, investițiilor, prețurilor şi veniturilor, ca şi a comerțului internațional, dar şi prin înmulțirea falimentelor şi creşterea vertiginoasă a şomajului. Dacă interpretarea catastrofei este infinit mai grea decât analiza sa, nu există nici un dubiu că crahul de pe Wall Street ocupă un loc esențial în procesul de declanşare a crizei, punând în evidență slăbiciunile gestiunii americane, ruinând tot sistemul de credit şi lipsind factorii de decizie de posibilitatea unei reacții eficiente. Din Statele Unite criza se răspândeşte în lumea întreagă începând din 1931, prin intermediul schimburilor comerciale şi financiare. Eşecul realizării unei concertări internaționale înregistrat la Londra în 1933 şi incapacitatea responsabililor de a provoca o „reflație" echilibrată se conjugă pentru a face să dureze marasmul într-o lume din ce în ce mai dezbinată şi lăsată pradă confruntării naționalismelor.

ANALIZA CRIZEI

RECULUL PRODUCŢIEI ŞI INVESTIŢIILOR

Criza este în mod esenţial cea a economiilor capitaliste de gestiune liberală. În cea mai mare parte a ţărilor vârful crizei este atins în 1932, redresarea fiind după aceea mai mult sau mai puţin rapidă şi reuşită, după cum o atestă ecarturile indicilor constatate în 1937, înaintea noii crize americane din 1938. Industriile producătoare de bunuri de consum au avut de suferit în general mai mult decât cele producătoare de echipamente.

PRODUCŢIA INDUSTRIALĂ

(indice 100 în 1929)

	1930	1932	1937
SUA	81	54	92
Germania	88	58	116
Marea Britanie	92	83	124
Franţa	100	77	83
Italia	92	67	100
Japonia	95	98	171
	86	64	104
URSS	131	183	424

Marasmul producţiei influenţează puternic negativ investiţiile

EVOLUŢIA INVESTIŢIILOR

(în procente din PIB)

	1928	1932	1937
SUA	18,4	9,3	14,8
Germania	14,5	7,5	17
Marea Britanie	8,9	7,3	10,6
Franţa	17,5	16,4	15,6
Italia	16,7	13,3	18,5

SCĂDEREA PREŢURILOR ŞI PRĂBUŞIREA COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Scăderea preţurilor constituie o altă caracteristică a crizei. Între 1929 şi 1932-1933 preţurile en gros scad cu 42%, iar preţurile cu amănuntul cu 18,6% în SUA; acelaşi fenomen de deflaţie se observă în Marea Britanie (recul de 32%, respectiv de 14%), în Germania (recul de 24%, respectiv 21%) sau în Franţa (recul de 38%, respectiv 12%). Adăugându-se scăderii producţiei, căderea preţurilor antrenează o puternică contracţie a valorii producţiei, de la 30% la 50%, de la caz la caz, (astfel PIB al Statelor Unite scade de la 104 la 56 miliarde de dolari între 1929 şi 1933).

Comerţul internaţional se prăbuşeşte, urmând o spirală implacabilă care va duce la diminuarea de trei ori a valorii schimburilor internaţionale între 1929 şi 1933.

FALIMENTE ŞI ŞOMAJ

Şomajul creşte în mod brutal, pentru a depăşi în unele ţări 15 sau chiar 20% din populaţia activă, proporţie considerabilă în condiţiile unor economii caracterizate de o puternică componentă rurală mai puţin atinsă de acest flagel social. În SUA, în timp ce numărul falimentelor comerciale şi industriale creşte de la 22 909 în 1929 la 31 822 în 1932, cel al şomerilor se ridică de la 1,5 la 12 milioane, ceea ce înseamnă un sfert din populaţia activă (50 de milioane de salariaţi civili) şi aproape o zecime din populaţie (126 milioane de locuitori).

Criza locurilor de muncă este generală în Europa, totuşi cu un impact mai mic în Franţa şi Italia faţă de Marea Britanie şi Germania.

CONTROVERSA TEORETICĂ

Dezbaterea teoretică asupra cauzelor şi interpretărilor celei mai mari crize a capitalismului modern nu este închisă, jumătate de secol după eveniment. Dimpotrivă, marasmul anilor '70 a dat o nouă vigoare acestei confruntări între şcoli diferite. Liberalii au tendinţa de a susţine teza unui accident ciclic venind în mod brutal să deregleze funcţionarea structurilor economice sănătoase în mod fundamental; dacă acest accident a dus în consecinţă la o depresiune profundă şi durabilă, este, din punctul lor de vedere, pentru că

factorii responsabili au păcătuit printr-un exces de intervenţionism prematur şi dezordonat, împiedicând astfel însănătoşirea (azi am zice „ajustarea") indispensabilă unei veritabile relansări. În SUA, liberalii curentului Reagan al anilor '80, pun retrospectiv în discuţie nu numai politica New Deal, dintotdeauna condamnată de critica liberală, ci şi iniţiativele, în mod obişnuit considerate tardive şi prudente, ale preşedintelui Hoover, mai ales în favoarea menţinerii salariilor, pentru a evita scăderea cererii. Această analiză este evident respinsă în bloc de teoreticienii (departe de a fi cu toţii marxişti) care văd dimpotrivă în criza din 1929 manifestarea acută a disfuncţionalităţilor structurale ale capitalismului liberal, Eugène Vargas actualizând în cadrul şcolii marxiste demonstraţia iniţială oferită de Marx şi Engels asupra invevitabilităţii şi agravării crizelor în regimul capitalist. Pe un alt plan, se opun acuzatorii sistemului monetar, considerat prea laxist al *Gold Exchange Standard* (ca Jacques Rueff) şi moştenitorii lui Keynes, care situează dezechilibrul esenţial mai degravă în apariţia unei distorsiuni între producţia şi repartiţia bunurilor materiale, din cauza unui subconsum relativ.

Nu se pune problema de a examina aici toate interpretările avansate; se poate consulta scurta, dar solida analiză a lui B. Gazier (*La Crise de 1929*, PUF, Colecţia „Que Sais-je?"), care priveşte dintr-o unică perspectivă depresiunea anilor '30 şi criza survenită începând din 1974-1975.

Privilegiind faptele vom observa mai întâi că dacă sistemul *Gold Exchange Standard* favorizează incontestabil practicile inflaţioniste, acestea nu par să fi afectat deloc preţurile în preajma crizei, în ciuda umflării excesive a creditelor destinate consumului, mai ales în SUA; pe de altă parte se pare că criza a distrus sistemul monetar între 1922 şi 1928 şi nu invers. Pare la fel de bine stabilit (Jacques Néré, *La Crise de 1929*, Colin) că creşterea economică a anilor 1920-1929, cu un ritm anual modest de 3 sau 4% nu permite să favorizăm teza supraproducţiei, în timp ce două treimi din populaţie putea fi considerată ca subnutrită.

Putem sesiza în schimb că, în cadrul unui sistem economic şi financiar greoi şi imperfect reconstruit după şocul distructiv al marelui război, criza din 1929 a revelat un mare decalaj între modurile de producţie raţionalizate, deja din plin afirmate ca aparţinând secolului XX şi normele de consum prudente, încă puternic marcate de moştenirea secolului XIX.

RESPONSABILITĂŢI DE NECONTESTAT

Trei factori destabilizatori pot fi identificaţi:

- un consum înfrânat de permanenţa comportamentelor de austeritate şi economisire, moşteniri ale unei civilizaţii rurale ce privea cu suspiciune şi chiar

reprobator facilităţile de satisfacţie materială oferite de producţia industrială de masă. Piaţa se caracteriza printr-o insuficienţă globală a puterii de cumpărare, rezultat atât al îmbătrânirii demografice a Europei occidentale, al sărăciei relative a ţărănimii încă numeroase, a lipsurilor în care trăiau şomerii lipsiţi de indemnizaţii sau având indemnizaţii prea mici, mediocrului nivel general al salariilor muncitorilor, fordismul nereuşind să convertească prea mulţi patroni la o politică de acordare a unor salarii ridicate. Slabul dinamism al comerţului internaţional se reflectă fără echivoc în inerţia generală a preţelor: între 1913 şi 1928 schimburile internaţionale nu cresc decât cu 13% în timp ce producţia creşte cu 42% în acelaşi interval de timp. Recurgerea excesivă la credit pe care o constatăm mai ales în Statele Unite reprezintă în aceste condiţii un mijloc de a creşte cererea anticipând în mod periculos nişte venituri care nu cresc decât lent;

- efortul de investiţii al anilor '20, adeseori remarcabil prin dinamismul său, comportă riscuri şi dezechilibre, ca şi derapaje financiare.

O dată reconstrucţia încheiată, investiţiile au răspuns în general necesităţilor restructurării economice antrenate de cea de-a doua revoluţie industrială, adică au privilegiat dezvoltarea utilajelor mai productive în cadrul marilor întreprinderi în detrimentul angajării de personal suplimentar (cel puţin temporar), contribuind astfel la menţinerea unei sub-angajări cronice a forţei de muncă.

Prea puternic motivate de căutarea unei eficacităţi imediate, aceste investiţii de modernizare s-au concentrat în mod natural asupra ramurilor pilot (electricitate, petrol, aluminiu, construcţia de automobile) în detrimentul celor vechi (minerit şi textile) ameninţate cu sufocarea financiară cauzată pe de o parte de plasamentele bursiere ce capătă un caracter speculativ, pe de alta de riscul penuriei de capital în branşe ce ocupă încă un loc economic şi social important. În fine, din 1925, în timp ce rata profitului rămâne substanţială (10% pe an), se constată o încetinire a efortului de investire, puţin stimulat de plafonarea ritmului dezvoltării şi de stagnarea preţurilor de en gros care joacă un rol decisiv în determinarea profitului. Beneficiile nereinvestite în producţie devin atunci disponibile pentru a alimenta circuitul creditului şi speculaţiilor bursiere, activităţi ce capătă prin aceasta proporţii nemăsurate şi neliniştitoare. Nu sunt atât băncile americane, cât întreprinderile şi deţinătorii străini de capital cei ce au speculat iraţional titlurile de valoare ale bursei din Wall Street;

- responsabilităţile gestiunii americane nu pot fi ignorate, chiar dacă semne ale „bolii" au apărut în Europa mult înainte de octombrie 1929 (reviriment bursier în Germania în 1927, Belgia şi Elveţia în 1928, Franţa şi Marea Britanie la începutul lui 1929). În Statele Unite, observatorii avizaţi au sesizat pericolele abuzului de credite de consum şi de speculaţii bursiere care se profilau la sfârşitul lui 1928.

Pe de altă parte, deținătorii celui mai mare potențial productiv și bancherii lumii o dată cu încheierea războiului, SUA, nu au permis partenerilor lor economici să-și reconstituie bunăstarea pe calea clasică a comerțului exterior. Într-adevăr, protecționismul american va rămâne vigilent în cursul anilor '20 (tarife vamale medii de 38% *ad valorem*), în timp ce menținerea dolarului la un nivel ridicat (supraevaluare relativă) sporea costul importurilor exprimate în această mare monedă de facturare internațională.

Prin acestea, partenerii Statelor Unite din Europa, Asia, America Latină, se găsesc plasați pe termen lung în strictă dependență de creditele pe care băncile americane doreau sau puteau să le ofere. Or, începând din 1928, fluxul împrumuturilor externe americane se reduce brutal, căci profiturile rapide și imediate permise în Wall Street prin speculații bursiere și adoptarea unor dobânzi ridicate pe termene scurte au drept efect fixarea capitalurilor disponibile și chiar aspirarea efectivă a capitalurilor străine. Acest fenomen explică de altfel anterioritatea în timp a dificultăților bursiere europene și încheie explicarea mecanismului ce va conduce inevitabil la crahul bursier din octombrie 1929.

MAREA DEPRESIUNE ECONOMICĂ ÎN STATELE UNITE

CRAHUL DE PE WALL STREET

Catastrofa bursieră din octombrie 1929 care pare să fi surpins observatorii contemporani este consecința logică a boom-ului speculativ început din 1926. Atrași de perspectiva unor câștiguri rapide și cu atât mai facil de obținut cu cât se puteau cumpăra acțiuni pe credit (patru cincimi au fost cumpărate astfel în 1929), speculatorii se vor înmulți, reprezentând până la 6% din populația americană. Fonduri de toate provenințele (întreprinderi, bănci, particulari) mai mult sau mai puțin bine canalizate de societăți specializate (*investments trusts*) și de agenți de bursă (*brokers*) împing valorile bursiere la o creștere exagerată. Rețeaua bancară a Statelor Unite, eterogenă și dezechilibrată (1% din bănci dețin peste jumătate din sumele depozitate) se dovedește absolut incapailă de a stăpâni această situație anormală. Volumul împrumuturilor destinate speculațiilor crește

de la 2,5 miliarde de dolari în 1926 la 6 miliarde în 1929, indicele valorilor bursiere crescând în aceeaşi perioadă de la 100 la 216. Această creştere depăşeşte în mod evident evoluţia valorii reale a întreprinderilor, al căror capital sau cifră de afaceri nu au putut creşte de 2 ori în 3 ani! Dividendele se subţiază în raport cu valoarea acţiunilor şi această scădere a ratei profitului determină pe capitaliştii avertizaţi să revândă înainte de a fi prea târziu. La rândul său, guvernul american, îngrijorat de acest exces speculativ favorizează creşterea dobânzilor pe termen scurt: acestea depăşesc pragul „psihologic" de 10%, semănând îndoielile în rândurile operatorilor bursieri. Anunţul în septembrie 1929 al falimentului holdingului englez Hatry care exploata brevetele Photomaton duce la sporirea neîncrederii speculatorilor. Mişcarea de revânzare se amorsează şi capătă repede o alură catastrofică: pe 24 octombrie, „joia neagră", 12 milioane de acţiuni sunt oferite la vânzare, însă cum cumpărătorii nu se ivesc cursul se prăbuşeşte oră după oră. Intervenţia marilor bănci americane, în frunte cu Morgan, nu va face decât să stopeze provizoriu această scădere a valorilor bursiere care îşi va urma cursul inexorabil până în 1932.

DE LA CRIZA FINANCIARĂ LA DEPRESIUNEA ECONOMICĂ

În acelaşi timp cu distrugerea încrederii în prosperitate, crahul a distrus sistemul complex de credit, care era grefat pe bursa din Wall Street şi care constituia în mare parte baza echilibrului economiei americane. Debitorii ce contau pe câştiguri bursiere pentru a-şi onora poliţele nu vor putea rambursa împrumuturile, chiar reducându-şi puternic toate celelalte cheltuieli. Creditorii (*brokers*, bancheri, antreprenori) care acceptaseră adesea acţiuni în garanţia împrumuturilor acordate se văd ajunşi în pragul falimentului. În ciuda unei scăderi spectaculoase a ratei dobânzii, creditul, care depinde esenţial de încrederea în viitor, nu redemarează. Capitalurile străine vor migra cu repeziciune spre pieţele europene, mai ales spre Paris, pentru o vreme încă la adăpost de criză. Toate aceste reacţii converg spre o rarefiere a capitalului bănesc disponibil în Statele Unite, fenomen de deflaţie ce are drept efect agravarea decalajului dintre producţie şi consum.

Mecanismul de difuzie a crizei în ansamblul economiei este pornit. Supraproducţia agricolă provoacă prăbuşirea cursului mărfurilor alimentare, ducând la ruină fermierii care reprezintă încă 20% din populaţia activă. Căderea preţurilor şi reducerea producţiei reflectă reacţiile de adaptare ale întreprinzătorilor confrun-

taţi cu prăbuşirea pieţelor, mai ales în ce priveşte bunurile menajere de folosinţă îndelungată (mobilier, aparate de radio, fonografe, maşini de spălat) înainte cumpărate pe credit în proporţii ce puteau atinge 80% din preţul de achiziţie.

Luaţi prin surprindere de această brutală criză de deflaţie, responsabilii Rezervei federale nu au îndrăznit să practice o injectare masivă de bani lichizi pentru a provoca o „reflaţie" a economiei; fideli ortodoxiei liberale, ei au lăsat, dimpotrivă, depresiunea financiară să se agraveze, cel puţin până în 1931, privând producătorii de capitaluri şi consumatorii de mijloace de plată şi creând astfel condiţiile unui marasm durabil al afacerilor.

Global, din 1929 în 1932, venitul naţional al SUA scade, de la 87 la 39 miliarde de dolari, iar investiţiile, care reprezentau 15% din PNB scad la 1,5% ipotecând grav viitorul. Comerţul exterior este în egală măsură atins, pe măsură ce criza se internaţionalizează. Adoptarea în 1930 a tarifului Hawley-Smoot, făţiş prohibitiv, provoacă represalii vamale ce vor dăuna exporturilor americane, cu atât mai mult cu cât dolarul rămâne o monedă supraevaluată după deprecierea lirei sterline în 1931.

Prin întinderea sa, profunzime, durată, criza declanşată în 1923 se transformă într-o depresiune ce va afecta grav societatea americană.

O SOCIETATE ÎN CRIZĂ

Creşterea brutală a şomajului care însoţeşte contracţia producţiei este semnul cel mai frapant al crizei sociale: 1,5 milioane de şomeri în 1929 (3% din populaţia activă) şi 12 milioane în 1932, adică un sfert, fără a lua în considerare un important şomaj parţial însoţit de o diminuare a salariilor. Toate păturile sociale sunt atinse în grade diverse.

Agricultorii sunt printre cei mai dur afectaţi: literalmente ruinaţi de prăbuşirea cursurilor agricole, ei sunt constrânşi să-şi vândă pământurile pe un preţ de nimic pentru a încerca să-şi plătească datoriile. Unii reiau o nostalgică migraţie spre Vest, în căutarea unui iluzoriu paradis californian, care nu este însă mai puţin atins de criză (Vezi Steinbeck, *Fructele mâniei*).

Sărăcirea afectează şi funcţionarii, membrii profesiunilor liberale, capitaliştii ruinaţi (chiar dacă unii se îmbogăţesc pe seama falimentului altora).

Nupţialitatea şi natalitatea regresează brutal din moment ce viitorul pare sumbru.

Instaurarea mizeriei contribuie la agravarea crizei, ducând consumul la nivelul său cel mai scăzut. Se va face simţită o disperare adeseori generatoare de violenţă. Va provoca în rândurile celor mai conştienţi o reflecţie asupra bazelor

unui sistem economic capabil să treacă aşa de repede de la opulenţa cea mai zgomotoasă la mizeria cea mai cruntă. El impune în fine responsabililor politici rămaşi prea mult timp optimişti, căutarea soluţiilor adaptate amplorii dezastrului.

DE LA CRIZA AMERICANĂ LA CRIZA MONDIALĂ

MECANISMELE PROPAGĂRII CRIZEI

Cu excepţia URSS, lumea întreagă este în grade diferite atinsă în doi ani de criză, cu atât mai uşor cu cât nu regăsise de la sfârşitul războiului un echilibru economic şi social satisfăcător.

Într-un spaţiu prea divizat şi restrâns prin izolarea URSS, piaţa europeană nu reuşeşte să se refacă. În Extremul Orient, dacă industria japoneză realizează un oarecare progres, dificultăţile agricole, financiare şi tensiunile sociale sunt quasi-permanente. Restul lumii, cu excepţia dominioanelor britanice este cufundat în subdezvoltare.

În această lume nerefăcută după război cele trei puncte slabe ce caracterizează prosperitatea anilor '20 sunt pretutindeni prezente: criza agricolă de supraproducţie relativă însoţită de scăderea preţurilor şi veniturilor ţărănimii, criza de suprainvestiţii speculative în sectoarele pilot ale industriei, criza financiară, în fine, din moment ce deficitul general al balanţelor de plăţi plasează economia mondială în dependenţă de creditul american. Încă din 1927, o dată cu scăderea împrumuturilor americane, primele semne prevestitoare apar în Germania şi Japonia; chiar şi în Franţa şi Marea Britanie tendinţa bursieră se deteriorează încă de la începutul anului 1929. Solidaritatea comercială şi financiară care leagă între ele economiile capitaliste este un factor propagator al crizei.

Contracţia schimburilor mondiale generată de depresiunea americană afectează în special economiile japoneză, britanică şi germană, care depind în proporţie de 15% de comerţul exterior. Între 1929 şi 1932, comerţul mondial scade cu 25% în volum şi cu două treimi în valoare ca urmare a scăderii preţurilor. Căderea brutală a încasărilor din export (mai ales pentru vânzătorii de produse primare) privează cea mai mare parte a ţărilor de resursele necesare plăţii im-

porturilor indispensabile şi rambursării datoriei externe. Agravarea deficitului exterior provoacă o criză de încredere şi o fugă a capitalurilor care pune monedele naţionale în pericol.

Prăbuşirea creditului internaţional vine să agraveze efectele crizei comerciale. Deveniţi neîncrezători în urma crahului, deţinătorii de capital îl plasează în valori sigure, mai ales în aur şi restrâng puternic împrumuturile. Creditorii americani întrerup exportul de capital şi caută, dimpotrivă, să-şi repatrieze plasamentele anterioare pentru a-şi reconstitui baza financiară afectată de criză. În 3 ani volumul împrumuturilor internaţionale pe termen scurt este înjumătăţit, antrenând o puternică deflaţie a creditului internaţional ce susţinea în mare parte economia mondială. Criza financiară explodează în 1931, când îngrijorarea suscitată de deteriorarea situaţiei politice germane provoacă o accelerare a retragerii capitalurilor. Decizia preşedintelui Hoover de a suspenda pe timp de un an plăţile interguvernamentale (iulie 1931-iunie 1932) nu va oferi un răgaz suficient pentru a rezolva criza plăţilor internaţionale.

ETAPE ŞI ASPECTE ALE DEPRESIUNII MONDIALE

Criza atinge iniţial economiile germanice mai fragile mai sensibile influenţelor externe şi mai dependente de creditul american. În primăvara lui 1931, într-o Austrie creată din start puţin viabilă economic de tratatele de pace, falimentul lui Kredit Anstalt din Viena va antrena prăbuşirea întregului sistem bancar austriac. Prin ricoşeu, băncile germane foarte implicate în Austria se văd ameninţate la rândul lor: în iulie, ca urmare a falimentului lui Danatbank, cancelarul Brüning decretează închiderea tuturor băncilor din ţară şi izolează marca de lumea exterioară. Din Germania criza va cuceri sistemul bancar britanic, care, deja slăbit de retragerile americane, a suferit grele pierderi prin crahurile austriac şi german. O dată cu Londra principalul releu financiar între SUA şi restul lumii a fost atins.

Speculaţiile asupra lirei sterline obligă guvernul britanic la rândul său să abandoneze *Gold Exchange Standard* în septembrie 1931. Sistemul bancar francez este subminat la rândul său de devalorizarea lirei, deţinută în calitate de monedă de rezervă de Banca Franţei. În afara Europei, Japonia, al cărei deficit comercial se agravează şi ale cărei rezerve în lire sterline se depreciază, suferă o gravă hemoragie financiară care o determină să abandoneze *Gold Exchange Standard* în decembrie 1931.

Ca şi în Statele Unite, criza hrăneşte criza. Contracţia generală a pieţelor, reducerea producţiei, agravarea rezultantă a şomajului care provoacă o nouă scădere a cererii, etc. Economia britanică deja secătuită pare în comparaţie să suporte mai bine şocul depresiunii decât cea germană, foarte raţionalizată şi dinamică în cursul anilor '20, sau decât cea japoneză, exagerat de dependentă de exterior pentru aprovizionare ca şi pentru debuşeuri. Economia franceză mai puţin dependentă de piaţa internaţională a mărfurilor şi capitalurilor a fost atinsă mai târziu şi fără îndoială mai puţin brutal, dar mai durabil decât altele. Ţările subdezvoltate deja vulnerabile la cele mai mici schimbări conjuncturale se văd ruinate de prăbuşirea preţurilor produselor primare ale căror stocuri se acumulează în mod periculos.

În cinci ani, din 1929 în 1933, depresiunea a distrus cei trei piloni principali ai economiei mondiale: producţia, circulaţia internaţională de mărfuri şi capital, sistemul monetar internaţional.

POLITICI PUŢIN EFICIENTE DE LUPTĂ ÎMPOTRIVA CRIZEI

Profunzimea şi mai ales durata excepţională a crizei au constrâns statele, chiar şi pe cele mai liberale, să intervină încercând să limiteze revagiile economice şi sociale. Ele au experimentat succesiv sau alternativ cele două tipuri de politică foarte diferite:

- Deflaţia, practicată mai ales în Germania şi în Franţa până în 1935, părea mai conformă ortodoxiei liberale. Puternic ataşată apărării monedei, această politică implică menţinerea echilibrului bugetar prin reducerea cheltuielilor publice şi, pe de altă parte, stabilirea balanţei comerciale printr-o scădere a preţurilor de revenire favorabilă exporturilor, însă obţinută printr-o scădere drastică a salariilor, considerată ca fiind normală într-o perioadă de şomaj puternic. Experimentarea ei a dus repede la eşec. Criza scăzând încasările statului, însă mărindu-i îndatoririle (indemnizaţii de şomaj), sindicatele opunându-se scăderii salariilor, celelalte ţări apărându-şi poziţiile comerciale prin devalorizare monetară şi protecţionism, deflaţia nu a reuşit decât să adâncească o depresiune deja generată de insuficienţa monedei şi creditului.

- Relansarea economiei presupunea dimpotrivă creşterea cheltuielilor statului (pentru a finanţa marile lucrări, indemnizaţiile de şomaj şi a ajuta întreprinderile) şi deci acceptarea deficitului bugetar, însă de asemenea devalorizarea monedei pentru a stimula exporturile. Preconizată de Keynes, adoptată iniţial de

Marea Britanie, apoi de SUA (New Deal), Franţa în perioada Frontului popular, Germania hitleristă, această politică a permis o relansare economică parţială, fără însă a rezolva toate problemele crizei, poate cu excepţia Suediei.

În acest timp, pentru a-şi desfăşura politica economică, Statul s-a dotat pretutindeni cu mijloace de acţiune sporite:

- indirect, prin favorizarea concentrării întreprinderilor (prin subvenţii şi degrevări fiscale) adeseori pentru a simplifica controlul, mai uşor de efectuat asupra câtorva carteluri decât a unei multitudini de mici întreprinderi dispersate;

- direct, dezvoltând sectorul public prin naţionalizarea unor activităţi esenţiale: bănci, energie, transporturi, informaţii, uneori întreprinderi industriale (armament în Franţa, siderurgice în Germania).

O AUTARHIE PERICULOASĂ A ECONOMIEI MONDIALE

Eşecul conferinţei economice mondiale de la Londra din iunie-iulie 1933, care încerca să găsească o soluţie internaţională crizei, demonstrează forţa egoismelor naţionale. Va fi de acum înainte imposibil de împiedicat creşterea protecţionismului şi disoluţia lui *Gold Exchange Standard*, fiecare stat înţelegând să ducă numai politica propriilor interese.

Două grupe de ţări se opun din ce în ce mai făţiş:

- „ţările bogate", SUA, Marea Britanie, Franţa deţinând aur (80% din stocurile mondiale) şi controlând pieţe privilegiate, mai ales marile imperii coloniale;

- „ţările sărace", Germania, Japonia, Italia, greu îndatorate, lipsite de aur şi fără mari posesiuni externe, găsindu-se limitate la folosirea propriilor resurse, insuficiente pentru a combate depresiunea.

De partea „ţărilor bogate", Statele Unite, care protejează vasta lor piaţă internă, îşi înmulţesc în paralel acordurile cu statele continentului american, ale căror monede urmează în 1934 politica de devalorizare a dolarului. Marea Britanie, odată cu devalorizarea lirei în 1931, se află la cârma unei zone a lirei sterline, constituită din ţările ce decid să-şi alinieze cursul monedei cu cel al devizelor britanice (Commonwealth, ţările iberice şi scandinave). În 1932, Marea Britanie rupe cu tradiţia sa de liberalism comercial, instaurând, prin acordurile de la Ottawa, un sistem de taxe vamale preferenţiale cu imperiul său. Franţa, în 1933, ia iniţiativa formării unui „bloc al aurului" cu ţările europene ce refuzaseră să-şi

devalorizeze moneda. În faţa eşecului acestei opţiuni deflaţioniste, ea se va replia în imperiul său cu care va constitui o zonă a francului, sudată prin legături financiare şi comerciale. Devalorizările succesive ale francului, începând cu 1936, vor face referire la lira sterlină, demonstrând legăturile existente între cele două zone. Graţie atuurilor lor economice aceste „ţări bogate" au putut să amortizeze efectele depresiunii.

În ce le priveşte, „ţările sărace" sunt supuse unor puternice tensiuni care vor duce la instaurarea unor regiuni autoritare al căror naţionalism expansionist este exacerbat de dificultăţile economice. Soluţia autarhică ce impune un dirijism riguros, un protecţionism şi un control al schimburilor fără fisuri, nu este suficientă pentru a depăşi criza: ea cere o bază teritorială lărgită şi prepară războiul de cucerire. Teritoriile controlate sunt supuse unui sever control economic. Astfel, începând din 1938, se constituie o zonă a mărcii în Europa centrală, care întreţine relaţii privilegiate cu Japonia şi Italia, două state al căror expansionism teritorial (Manciuria, Etiopia) este la fel de agresiv.

Cum, pe de altă parte, URSS nu reuşeşte să rupă izolarea în care se află, lumea sfârşitului anilor '30 se găseşte compartimentată în zone monetare şi comerciale ce devin progresiv blocuri rivale angajate într-un veritabil război economic. În timp ce, după unele semne de relansare, o nouă cădere se produce în 1937, cursa înarmărilor se impune drept un mijloc eficace de a resorbi această nouă criză mondială, ceea ce va pune omenirea în pericol.

ROOSEVELT ŞI POLITICA „NEW DEAL"

Capitolul 21

Între 1929 şi 1932, agravarea crizei duce la eşecul administraţiei republicane conduse de preşedintele Herbert Hoover. Noul preşedinte ales în noiembrie 1932, Franklin D. Roosevelt, fire voluntară şi pragmatică, ştie să inspire încredere americanilor, angajându-se să combată criza printr-un intervenţionism moderat al statului federal în materie economică şi socială, însă refuzând să se închisteze într-un program constrângător. În consecinţă, trei mari pachete de măsuri sunt luate între 1933 şi 1938: tentativelor iniţiale de reforme structurale ce sunt invalidate în 1935 de judecătorii conservatori ai Curţii Supreme le succed măsuri sociale de relansare specific keynes-iene. Dacă, în preajma războiului, bilanţul global al experienţei este contradictoriu, cel puţin New Deal a reuşit să reconcilieze o societate americană destrămată de criză şi să definească un nou echilibru al puterilor, politice dar şi economice şi sociale, care prefigurează o redefinire a democraţiei americane.

GENEZA POLITICII „NEW DEAL"

EŞECUL REPUBLICANILOR

În primăvara lui 1933, SUA ating punctul de jos al depresiunii. Din 1929 PNB american a scăzut de la 104,4 la 56 miliarde de dolari, preţurile de en gros au scăzut cu 42%, jumătate din bănci au dat faliment, iar şomajul a crescut până la a afecta între o cincime şi un sfert din populaţia activă. Dacă sinuciderile oamenilor de afaceri ruinaţi au zguduit opinia publică, mortalitatea new york-eză din cauza malnutriţiei nu a fost mai puţin tragică într-o ţară ce se credea hărăzită unei ere a prosperităţii durabile. Spiritele sunt răvăşite de acest faliment general şi nu mai cred într-un sistem a cărui incoerenţă John Steinbeck o rezumă astfel în *Fructele mâniei*:

"Oamenii care au oferit lumii noile fructe sunt incapabili să creeze un sistem graţie căruia aceste fructe să poată fi mâncate. Iar acest eşec planează ca o catastrofă asupra întregii ţări."

Administraţia republicană s-a dovedit incapabilă să stopeze mecanismele agravării crizei, nu pentru că ar fi rămas pasivă în faţa evenimentelor, ci pentru că măsurile luate traduc o politică ezitantă, neîndemânatică şi în final ineficientă. Preşedintele Herbert Hoover nu a ezitat să susţină cererea internă, a preconizat menţinerea salariilor împotriva opiniei patronatului şi experienţei constante a crizelor precedente; s-a descurcat în faţa unui deficit bugetar important şi a ştiut să reziste presiunilor corporatiste ale şefilor de întreprinderi dornici să preia controlul asupra ramurii respective de activitate şi să reducă producţia pentru a menţine preţurile; a amorsat o politică de susţinere a cursului produselor agricole, a angajat un program de mari lucrări pentru a lupta împotriva şomajului şi a creat în 1932 *Reconstruction Finance Corporation* pentru a veni în ajutorul întreprinderilor aflate în dificultate. Este adevărat că eficacitatea acestor măsuri a fost rapid compromisă de lipsa de mijloace financiare căci, în acelaşi timp, sistemul Rezervei federale se abţinea să injecteze bani lichizi într-o economie din ce în ce mai lipsită de lichidităţi ca urmare a consecinţelor deflaţioniste ale crahului bursier.

Faţă de exterior, preşedintele Hoover a făcut concesii mediilor industriale din Est prin tariful vamal Hawley-Smoot din 1930: acest naţionalism comercial este răspunzător de o puternică contracţie a schimburilor internaţionale şi de răspân-

direa crizei în lume; în 1931 „moratoriul Hoover", care suspendă plata datoriilor interstatale prezintă inconvenientul de a nu dura decât un an şi de a nu accepta legarea automată a reglementării reparaţiilor germane de rambursarea datoriilor de război.

Această politică a jumătăţilor de măsură se condamnă singură la ineficienţă şi la lipsa de susţinere din partea opiniei publice. Declaraţiile optimiste ale preşedintelui despre reîntoarcerea apropiată a prosperităţii sunt dezminţite din ce în ce mai categoric de realitate; decepţia este însoţită de lipsa de înţelegere a mediilor naţionaliste americane atunci când preşedintele ia în 1932 iniţiativa unei conferinţe economice internaţionale, ce se va ţine la Londra în 1933, însă va eşua rapid; mânia se va manifesta în fine când armata va deschide focul asupra unei manifestaţii a veteranilor din Primul Război mondial, veniţi să ceară primirea indemnizaţiilor promise în epoca prosperă precedentă.

Impopularitatea politicii republicane pe fondul crizei generalizate a facilitat în mare măsură victoria candidatului democrat F. D. Roosevelt la alegerile prezidenţiale din noiembrie 1932.

LANSAREA POLITICII NEW DEAL (1932-1933)

În discursul pronunţat la convenţia democrată de la Chicago, pe 2 iulie 1932, Roosevelt va lansa ideea unui *New Deal*, formulă împrumutată de la scriitorul Stuart Chase. Candidatul democrat ce o va prelua o însoţeşte de un angajament personal care se vrea mobilizator:

"Vă chem, şi mă angajez eu însumi, să realizăm o „nouă împărţire a cărţilor" pentru poporul american. Ca toţi cei de faţă să fim noi înşine profeţii unei noi ordini, a competenţei şi curajului. Este mai mult decât o campanie politică, este o chemare sub arme."

Dacă voinţa de a acţiona împotriva crizei este evidentă, ea nu se sprijină încă pe nici un program precis. Aceasta corespunde pragmatismului noului preşedinte, om politic experimentat, abil tactician, însă mai înainte de toate intuitiv şi prea puţin ataşat marilor construcţii ideologice. Personajul lui Roosevelt constituie el însuşi un simbol al luptei victorioase împotriva adversităţii soartei, prin fermitatea exemplară de care a dat dovadă pentru a surmonta handicapurile pe care i le-a provocat poliomielita. La F. D. Roosevelt pragmatismul este dublat de o voinţă energică ce consolidează credinţa sa protestantă. Ca guvernator al statului New York din 1928, noul preşedinte a ştiut, de altfel, să dea exemplul unei lupte eficace împotriva şomajului.

Acest om de acţiune, mai degrabă practician decât teoretician, s-a înconjurat, în plus, cu o echipă de consilieri (*brain trust*) perfect eterogenă, recrutată din mediile universitare de la Harvard şi Columbia, ceea ce nu facilitează definirea unei linii politice clare şi univoce. Unii, calificaţi drept „planificatori" (*planers*) sunt convinşi asupra necesităţii de a opera reforme structurale şi nu sunt în toate cazurile gata să accepte costul social pe care-l implică liberul joc al forţelor economice pentru a scoate ţara din criză; alţii, dimpotrivă, „conjuncturiştii" (*spenders*) estimează că pentru ieşirea din criză va fi suficientă sporirea masivă a puterii de cumpărare ce va permite redresarea producţiei. Cât despre influenţa lui J. M. Keynes, chiar dacă nu trebuie ignorată, trebuie să i se acorde un loc limitat: marele economist britanic l-a întâlnit pe preşedintele Roosevelt în 1934, însă teoriile sale aveau prea puţine şanse să convingă un interlocutor puţin dispus să acorde credit acestui gen de speculaţii. Mai trebuie spus că lucrarea lui Keynes *Teoria generală*... nu era încă definitivată (ea datând din 1936) şi că preşedintele Roosevelt a fost întotdeauna reticent faţă de practica deficitului bugetar, care juca un rol fundamental în schema keynes-iană.

Măsurile iniţiale ale New Deal au fost pregătite în cursul iernii 1932-1933, înaintea instalării efective a noii echipe democrate la Casa Albă, care nu s-a petrecut decât în martie 1933. Ele se bazează pe un compromis între cele două tendinţe principale ale *brain trust*-ului şi se ordonează în jurul a două orientări principale. Este vorba mai întâi de a scoate cât mai repede ţara din criză printr-o energică relansare economică: aceasta implică o injectare de credite publice pentru a reamorsa pompa (*pump priming*) cu preţul unui deficit bugetar provizoriu care va fi recuperat ulterior graţie resurselor fiscale furnizate de relansarea economică. Această acţiune conjuncturală trebuie însoţită de o reformă structurală a capitalismului american, vizând să supună strategia economică a marilor trusturi nevoilor naţionale pentru a obţine o mai echitabilă repartizare a veniturilor şi bogăţiei între diferiţii agenţi ai vieţii economice şi sociale. Astfel economia americană relansată de impulsul obţinut prin *deficit spending* îşi va putea relua mersul înainte prin forţe proprii, şi fără a risca, ca în 1929, un nou blocaj dramatic între producţie şi consum.

Conştienţi de necesitatea de a mobiliza o populaţie traumatizată de criză şi decepţionată de republicani, însă puţin dornică de a bulversa capitalismul american, iniţiatorii politicii New Deal au căutat în mod esenţial să salveze sistemul liberei iniţiative afectat de criză, printr-o intervenţie pragmatică şi limitată a Statului. Incertitudinile şi limitele proiectului iniţial explică unele ezitări şi incoerenţe în aplicare.

PRIMUL PACHET DE MĂSURI (1933-1934)

Este fără îndoială inutil a căuta ordonarea măsurilor ce compun New Deal într-un ansamblu logic şi stabil; este chiar hazardat a voi să identifici pachetele de măsuri succesive ca formând un ansamblu în care fiecare ar prezenta o coerenţă specifică în raport cu altele.

Trebuie în primul rând reţinută voinţa de a acţiona împotriva crizei, care se manifestă încă din primele „o sută de zile" ale mandatului lui Roosevelt prin adoptarea a 16 legi ce reorganizează viaţa economică a Statelor Unite printr-o politică de concertare între statul federal şi diferitele forţe economice şi sociale.

- Măsurile financiare şi monetare se impuneau de urgenţă, căci, în martie 1933, economia se găsea aproape complet lipsită de lichidităţi. Era vorba deci de a readuce încrederea prin restabilirea unei circulaţii monetare normale, favorizând totuşi o inflaţie moderată pentru a combate depresiunea şi profitând de această operaţiune pentru a reorganiza un aparat financiar căruia criza i-a demonstrat insuficienţa.

Davalorizarea dolarului este oficializată pe 30 ianuarie 1934 prin *Gold Reserve Act*, după mai multe luni de flotare controlată a monedei americane; noul curs oficial al aurului, 35 de dolari pentru o uncie de 31,1 grame, echivalează unei devalorizări cu 41% şi permite creşterea circulaţiei băneşti cu o cincime. Este vorba, deci, de o politică voluntară de dirijism monetar care nu venea să răspundă unor mişcări speculative îndreptate împotriva dolarului, ci viza să creeze o uşoară inflaţie necesară relansării, scăzând povara datoriilor şi favorizând exportul produselor americane.

Banking Act din iunie 1933 permite un control mai strict al organismelor financiare şi stabileşte o clară distincţie între băncile de depuneri pentru credite pe termen scurt şi băncile de afaceri pentru împrumuturile pe termen lung, nici o bancă neavând voie să deţină participări directe în întreprinderi. Un sistem de asigurări este instaurat pentru a garanta depunerile deţinătorilor de conturi mici şi mijlocii, ale căror economii alimentează aproape jumătate din depunerile bancare. În iunie 1934 este creat un sistem de supraveghere a tranzacţiilor bursiere care va limita posibilitatea de a specula pe credit.

- Politica agricolă concepută de Henry Wallace caută să readucă fermierii, principalele victime ale crizei, la un nivel decent de trai, graţie unei urcări a preţurilor agricole. *Agricultural Adjustment Act*, din mai 1933, constituie elementul central al unui dispozitiv ce combină cele două tipuri de acţiuni. E vorba de a reduce strivitoarele sarcini ale datoriilor rurale prin punerea la punct a unui sistem de credit adaptat posibilităţilor de rambursare ale fermierilor; pe scurtă durată

administraţia se substituie debitorilor mai defavorizaţi, apoi se vor asigura credite cu dobânzi reduse (4,5% pe an) şi cu termene prelungite de rambursare. În paralel se încurajează scăderea producţiei pentru a crea o penurie relativă de produse agricole favorabilă creşterii cursurilor; sunt acordate indemnizaţii pentru distrugerea stocurilor existente, apoi prime pentru agricultorii ce se angajează să-şi diminueze producţia. *Commodity Credit Corporation* devine organismul central de gestionare a politicii de sprijinire a preţurilor agricole.

- Politica industrială elaborată de Richard Tugwell (un „planificator") şi aplicată într-o manieră spectaculoasă de Hugh Johnson constituie în mod cert aspectul cel mai novator al acestui prim pachet de măsuri al noii „împărţiri a cărţilor".

National Industrial Recovery Act (NIRA) din 16 iunie 1933 vrea de fapt să reglementeze colaborarea între stat şi întreprinderi pentru a concerta obiectivele luptei împotriva crizei. Pentru a stopa dezastruoasa cădere a preţurilor şi profiturilor începută în 1929, coduri ale concurenţei loiale sunt propuse întreprinderilor din aceeaşi ramură în vederea armonizării condiţiilor de producţie. Este deci o închidere între paranteze a tradiţiei americane de vigilenţă anti-trust, din moment ce codurile concurenţei conduc la un gen de cartelizare corporatistă a industriei americane. Adeziunea la coduri devine chiar un criteriu de civism în lupta contra crizei: statul îşi rezervă sprijinul numai întreprinderilor semnatare, ale căror produse sunt de altfel semnalate publicului prin desenul unui vultur albastru însoţit de menţiunea „*We do our part*" ("Şi noi ne aducem contribuţia").

În contrapartida acestor avantaje economice NIRA are şi importante clauze sociale: durata săptămânii de lucru este fixată între 35 şi 40 de ore în funcţie de ramura de activitate, cu stabilirea unui salariu orar minim, în vederea susţinerii puterii de cumpărare a muncitorilor. În plus, textul repune în discuţie individualismul în materie economică şi socială, căci invită pe salariaţi să desemneze delegaţi însărcinaţi să negocieze cu patronatul convenţii colective unde vor fi precizate condiţiile de lucru.

- Lupta împotriva flagelului şomajului prelungeşte politica socială a NIRA. Statul deschide credite pentru folosirea şomerilor în lucrări de utilitate publică, dintre care amenajarea văii Tennessee în cadrul *Tennessee Valley Authority* este exemplul cel mai celebru. Era vorba de un ambiţios program de renovare a unei zone rurale în mod special afectată şi degradată de criză. Planul prevedea o reîmpădurire a versanţilor supuşi eroziunii, ca şi construirea unei serii de hidrocentrale pentru a regulariza cursul fluviului şi produce energie electrică sub responsabilitatea statului. Ulterior în vale se vor stabili activităţi industriale, împlinind visul rooseveltian al unei civilizaţii rurale modernizate, însă stabilizate şi ocrotite.

Este în mod evident şi o experienţă de geografie voluntară care se înscrie în cadrele unei politici de amenajare a teritoriului.

ANALIZA „PRIMULUI NEW DEAL"

Punctele slabe şi incoerenţele acestui prim pachet de măsuri se pot observa la o examinare sumară. Asocierea măsurilor inflaţioniste (creşterea masei monetare, susţinerea preţurilor şi veniturilor) cu incitarea la reducerea producţiei agricole şi industriale nu pare prea coerentă. Este chiar vorba de o problemă morală şocantă în opţiunea deliberată a reducerii producţiei agricole în timp ce dezmoşteniţii suferă de inaniţie; creşterea preţurilor agricole apasă asupra consumatorilor şi duce la un profit inegal al fermierilor.

Măsurile angajate au dus adesea lipsă de mijloace. Prea ortodox pentru a accepta prea puternice deficite bugetare, preşedintele Roosevelt se condamnă la a gestiona penuria în absenţa unei clare relansări economice care ar fi necesitat mijloace financiare importante. Lipsa de adeziune a marilor trusturi industriale a limitat în egală măsură importanţa NIRA. Astfel, firma Ford nu a semnat niciodată codul ce privea industria automobilului şi, într-o manieră generală, patronatul a denaturat spiritul NIRA, străduindu-se să disocieze avantajele economice de contrapartida lor socială.

În acest timp, din 1934, unele semne marchează oprirea procesului depresiunii: preţurile reîncep să urce, venitul naţional a crescut cu 20% într-un an (pornind, e adevărat, de la un nivel foarte scăzut) şi, chiar dacă rămân încă 11 milioane de şomeri, numărul locurilor de muncă reîncepe să crească. Încrederea în viitor reapare.

AVATARURILE NEW DEAL-ULUI

PRIMA REORIENTARE A NEW DEAL-ULUI (1935)

Remanierea politicii New Deal se impune ca o necesitate după criza anului 1935, care vede Curtea supremă invalidând cea mai mare parte a măsurilor luate în primele o sută de zile, în timp ce în toată ţara politicienii demagogi fac tapaj denunţând limitele politicii democrate.

"PRIMUL NEW DEAL" ÎN CIFRE

Bugetele federale (în miliarde dolari)

	1929	1930	1935
Încasări	3,8	2,6	+1,2
Cheltuieli	2,7	4	–1,3
Sold	4	6,5	–2,5

Comerțul exterior al SUA (în milioane de dolari)

	1929	1933	1935
Exporturi	5 241	4 399,4	+841,6
Importuri	1 675	1 449,5	+225,5
Sold	2 282,9	2 047,5	+235,4

Produsul național SUA (în miliarde de dolari)

1929	1933	1935
104	56	72

Producția industrială (în indice)

1929	1933	1935
100	69	87

Salariul orar (în indice)

1929	1933	1935
100	79	97

Numărul șomerilor

	1929	1933	1935
În milioane	1,5	12,6	10,2
În procente din populația activă	3,1%	25,2%	19,9%

La originea acestor critici emanând din zone diverse ale opiniei publice trebuie să avem în vedere punctele slabe ale primului New Deal care alimentează nemulţumirea a numeroase grupuri sociale cărora liberalismul rooseveltian le-a redat puternice mijloace de expresie. Sindicalismul revigorat prin clauzele sociale ale NIRA (al căror celebru paragraf 7 legalizează existenţa sindicatelor) organizează greve la Minneapolis, Toledo, San Francisco... care îngrijorează prin caracterul lor revoluţionar opinia publică moderată. În timp ce sindicatele denunţă cu putere concesiunile făcute patronatului acuzat de a redistribui cărţile jocului în favoarea sa cu ocazia acestei „noi done" (care este sensul propriu al expresiei *New Deal*), oamenii de afaceri apropiaţi de partidul republican îl acuză dimpotrivă pe Roosevelt de a duce o politică dirijistă de inspiraţie socialistă. Aceste medii, influente mai ales în presa de mare tiraj, duc o activă campanie împotriva politicii economice şi sociale democrate. Ei vor găsi în prestigioasa instituţie care este Curtea supremă a Statelor Unite un redutabil instrument de luptă împotriva New Deal. Judecătorii numiţi de administraţia republicană în anii '20 estimează că puterea federală a depăşit drepturile sale constituţionale în materie de reglementare: nu va trebui mai mult pentru a anula dispoziţiile NIRA (27 mai 1935) apoi ale legii agricole (AAA, 6 ianuarie 1936). Această invalidare fiind fără drept de apel, totul trebuie luat de la capăt.

În paralel, politicieni demagogi se ocupă de a trage profit de pe urma insatisfacţiei şi credulităţii oamenilor simpli; promiţând tuturor bunăstarea materială, ei vor cuceri o audienţă populară ce reprezintă o ameninţare serioasă pentru majoritatea democrată în perspectiva alegerilor prezidenţiale din 1936. În Sud, guvernatorul Louisianei, Huey Long, susţinut de bancherul Mellon, promite un venit minim şi pensii de bătrâneţe, fără însă a explica cum va proceda. La Detroit, oraş devastat de criză, părintele Coughlin denunţă plutocraţia de pe Wall Street şi invocă în predicile sale un corporatism autoritar sprijinit de Biserică. În California, doctorul Townsend preconizează pensiile de bătrâneţe, subliniind că New Deal-ul nu se preocupă decât de tineri şi de şomeri.

Luând act de năruirea celor mai multe din reformele structurale ale „primului New Deal", constatând imposibilitatea de a stabili durabil o concertare fructuoasă între stat şi mediile de afaceri şi, pe de altă parte, preocupat de a trage scaunul de sub picioare demagogilor, Roosevelt se angajează într-o politică mai atentă la sfaturile *spender*-ilor din *brain trust*-ul înnoit cu oameni ca Mariner Eccles sau Felix Frankfurter, favorabili unei viguroase relansări economice prin metode bugetare (*deficit spending*) şi unei redistribuiri mai îndrăzneţe a veniturilor în favoarea celor dezmoşteniţi. Roosevelt se va hotărî să promoveze în viitor cu prioritate o mai mare echitate în materia veniturilor, cu riscul de a intro-

duce mecanisme redistributive până atunci refuzate ca fiind contrare liberalismului ortodox.

Încă din anul 1935, mai multe măsuri vor reflecta această nouă orientare socială ce va anunţa Statul Providenţial. Câteva texte se situează în continuitatea lui 1933: sistemul Rezervei federale capătă puteri sporite de control asupra marilor bănci, principalele companii de servicii publice ce asigură distribuţia apei, gazului sau electricităţii îşi văd tarifele strâns supravegheate. Un mare impuls este dat sindicalismului prin *Wagner Act*, care va relua, mai explicit, clauzele din NIRA; un *National Labor Relation Board* dă statului puterea de arbitraj şi control în materia libertăţii sindicale şi a convenţiilor colective. Politica luptei împotriva şomajului devine şi mai activă odată cu crearea *Work Progress Administration*, condusă de Harry Hopkins, un apropiat al preşedintelui, şi dotată cu 5 miliarde de dolari de statul federal, în timp ce *National Youth Administration* permite să fie folosiţi în munci intelectuale 750 000 tineri absolvenţi fără lucru. Pe durate limitate, statul va folosi în diferite organisme zece milioane de şomeri remuneraţi pentru o muncă şi nu reduşi la a beneficia de o indemnizaţie umilitoare. Mai mult, în august 1935, *Social Security Act* instituie un sistem de asigurări împotriva şomajului, bătrâneţii şi invalidităţii, dând o lovitură decisivă principiilor individualismului, din moment ce se văd recunoscute pentru prima oară în SUA drepturile sociale ale individului.

Statul finanţează cu largheţe această politică socială cu preţul unui mare deficit bugetar (3,5 miliarde de dolari în 1936), în ciuda creşterii fiscalităţii asupra succesiunilor şi veniturilor ridicate.

UN „AL TREILEA NEW DEAL", SUB INFLUENŢA LUI KEYNES (1938)

În 1938, un nou pachet de măsuri vine să sublinieze o dată în plus pragmatismul lui Roosevelt, triumfal reales în 1936, ca urmare a reformelor sociale angajate în 1935 şi pe o platformă electorală impregnată de idei progresiste. Măsurile adoptate vizează combaterea declinului economic înregistrat la finele lui 1937, şi cel puţin parţial imputabil administraţiei prea timorate a echipei prezidenţiale.

În vara lui 1937, câţiva din principalii indicatori ai vieţii economice îşi reating nivelul din 1929: producţia evidenţiată în PIB egala acest nivel, consumul casnic îl depăşea cu 10%, creditul redemarase, semn al revenirii încrederii, antrenând o reluare a investiţiilor. Însă rămâneau 7,5 milioane de şomeri, desigur asistaţi social, însă nu mai puţin o dovadă dureroasă a insuficienţei relansării economice. Însă,

guvernul, temându-se de inflaţie (în timp ce preţurile bunurilor de consum nu au reatins încă nivelul din 1929) şi dorind o întoarcere grabnică la echilibru bugetar, va reduce substanţial sprijinul acordat economiei. Imediat producţia se va prăbuşi, iar şomajul va urca din nou în câteva săptămni de la 13,8 la 18,7% din populaţia activă: este evident că economia americană nu a reuşit să-şi asigure o creştere autonomă.

Anul 1938 înregistrează o nouă deschidere, asupra unor măsuri de relansare economică influenţate de metodele lui Keynes: largi cheltuieli bugetare (deficitul va atinge 4 miliarde de dolari) în special pentru finanţarea construcţiei de locuinţe, şi o îndrăzneaţă politică de susţinere a puterii de cumpărare printr-o legislaţie a muncii favorabilă creşterii salariilor, ca şi printr-o mai bună indemnizare a mediilor ce prezintă riscuri sociale. Această politică implică un control mai strict al marilor societăţi. În total, un ultim pachet de măsuri ce se situează în continuitatea inspiraţiei *New Deal*-urilor începând încă din 1933, dar care datorează keynes-ianismului mai marea sa coerenţă.

Putem considera că politica New Deal se încheie în 1938, în momentul în care iminenţa războiului acaparează atenţia conducătorilor şi oferă, prin mijlocul indirect al reînarmării, o posibilitate nouă de ieşire din criză.

BILANŢUL NEW DEAL-ULUI

REZULTATE ECONOMICE INEGALE

Tabloul recapitulativ al principalelor rezultate statistice arată că pe plan cantitativ este vorba mai degrabă de stabilizare, decât de creştere: venitul naţional, parametru sintetic al bilanţului cantitativ, nu a atins încă în 1939 nivelul său din 1929. Această constatare a unui eşec relativ nu poate duce, totuşi, la o blamare a New Deal-ului, care a asigurat economiei americane incontestabile progrese calitative. Politica marilor investiţii publice angajată din 1933 a ameliorat considerabil infrastructura ţării: amenajarea văii Tennessee, electrificarea satelor, modernizarea reţelei rutiere şi a echipamentelor portuare. Repartiţia populaţiei active între marile sectoare de activitate arată o scădere numerică a lucrătorilor agricoli în profitul sectorului terţiar, pusă în evidenţă mai ales de creşterea

numărului funcţionarilor, care va ajunge de la 600 000 la 950 000 în şapte ani. Creşterea productivităţii muncii cu 22% în zece ani, constituie în mod cert semnul cel mai încurajator în ce priveşte viitorul, pentru că va demonstra în timpul războiului că bazele eficacităţii economice unanim recunoscute fac parte din „arsenalul democraţiilor". Marile întreprinderi, din ce în ce mai strâns integrate în puternice grupuri financiare (primele opt ca importanţă, în frunte cu Morgan, controlează majoritar primele 250 de societăţi americane) contribuie esenţial la această regăsire a eficacităţii; ele îşi reorganizează gestionarea acordând o mai mare importantă tehnostructurii şi „management"-ului, tendinţă ce se va confirma după 1945.

O SOCIETATE ÎN CURS DE RECONCILIERE

Reconcilierea societăţii americane cu ea însăşi îi va asigura în final reuşita în faţa tensiunilor alimentate de criză şi chiar de unele măsuri ale New Deal-ului. Cadrul demografic al societăţii americane înregistrează o stabilizare relativă prin stoparea imigraţiei şi scăderea sensibilă a natalităţii: efectivele populaţiei au o tendinţă de creştere moderată, ajungând de la 123 de milioane la 132 de milioane de indivizi între 1930 şi 1940; răgaz propice unei mai bune integrări etnice şi favorabil unei utilizări mai eficiente a unor efective cu creştere încetinită.

În mod cert, conjugarea crizei cu politica mai favorabilă ca în trecut a mişcării sindicaliste a exacerbat tensiunile sociale. Puternica creştere a efectivelor sindicale, mai ales ca urmare a Warner Act va fi concretizată într-o triplare a numărului de aderenţi (de la 3 la 9 milioane), însă va provoca o gravă sciziune în sânul puternicei *American Federation of Labor* (AFL). Preşedintele sindicatului minerilor, John Lewis, se arată favorabil unui sindicalism de masă, deschis şi lucrătorilor necalificaţi, şi nu exclude recurgerea la grevă cu ocuparea uzinei, practici străine tradiţiei sindicale anglo-saxone urmate de AFL încă de la fondarea sa la sfârşitul secolului XIX. Îndepărtat în 1935 din AFL, al cărei preşedinte, William Gree nu poate accepta astfel de pretenţii sindicale, J. Lewis fondează *Committee for Industrial Organization* (CIO), care devine în 1938 *Congress of Industrial Organization*, uniune sindicală fondată pe sectoare de activitate şi care duce acţiuni mai combative. În 1937 CIO lansează mari greve cu ocuparea locului de muncă ce vor reuşi să ducă la regrese în activitate puternice firme ca General Motors, US Steel, General Electric, Firestone, şi numeroase întreprinderi textile din nord-estul ţării. Aceste succese, uneori scump plătite (s-au înregistrat morţi în rândurile greviştilor din Chicago) vor atrage aderenţi de partea CIO, ale cărei

efective vor echilibra pe cele ale AFL la sfârşitul lui 1937. Însă clasele mijlocii se înspăimântă în faţa acestor acţiuni, pe care le consideră revoluţionare şi pe care le bănuiesc, pe nedrept, de a fi susţinute în secret de administraţie. Imaginea New Deal-ului va ieşi de aici alterată în ochii opiniei publice, cum o va demonstra reculul democraţilor la alegerile parţiale din 1938.

În acest timp, New Deal-ul merită să rămână simbolul unei revoluţii paşnice care a ştiut, în pofida crizei, să reintegreze în comunitatea naţiunii cea mai mare parte a dezrădăcinaţilor, a celor lăsaţi de-o parte în calculele Americii, chiar şi în prosperii ani '20. Este vorba de fermierii cărora legile agricole succesive le asigură un venit minim, de şomerii angajaţi sau indemnizaţi de Stat, de cei mai slabi (invalizi, femei singure) care vor beneficia pe viitor de asistenţă socială; însă negrii, care formează 10% din populaţie, rămân marginalizaţi, în ciuda dorinţei democraţilor de a reuşi integrarea lor socială.

Intelectualii (universitari, scriitori, ziarişti) până atunci priviţi cu neîncredere de mediile de afaceri, dar ale căror sfaturi au fost din plin solicitate de administraţia democrată (practica *brain trust*) se vor bucura pe viitor de o mai mare consideraţie din partea societăţii. Ei înşişi vor ajunge la o reconciliere cu civilizaţia nord-americană, cu atât mai mult cu cât sunt decepţionaţi de un model european pe care îl ruinează generalizarea regimurilor autoritare; întoarcerea la vechile legende ale epocii pionieratului prin filmele western ale unui John Ford sau succesul noului gen al „comediei americane" demonstrează formarea unui consens social în jurul valorilor naţionale şi chiar a unui climat de destindere ce contrastează cu situaţia economică. Criticile capitalismului american al anilor '20, virulente sub pana lui Steinbeck sau Dos Passos, au acum tendinţa de a se calma.

UN NOU ECHILIBRU AL PUTERILOR

În acelaşi timp în care opera o reconciliere socială, New Deal-ul contribuia la o redistribuire a puterilor, atât de strânsă fiind în opera lui Roosevelt interdependenţa dintre domeniile politic, economic, social şi cultural. Favorabilă consolidării influenţei prezidenţiale, această reechilibrare a puterilor şi-a văzut nu mai puţin limitată amploarea, ca urmare a confruntării exemplare dintre F. D. Roosevelt şi Curtea supremă, în cursul anului 1936. Proiectând să schimbe componenţa Curţii, care invalidase „primul New Deal", preşedintele a fost nevoit să bată în retragere în faţa prestigiului de care se bucura instituţia în opinia publică americană şi să accepte un compromis tacit, a cărui miză depăşea pe cea a reuşitei

REZULTATELE CANTITATIVE ALE NEW DEAL-ULUI

Câteva statistici generale

	1929	1932	1939
Grâu	22	20	20
Producția industrială (indice 100 în 1937)	96	50	96
Cărbune[1]	552	326	402
Oțel[1]	57,3	14	47,8
Automobile (1 000 unități)	5 358	1 371	3 577
Prețurile de en gros (indice 100 în 1901/1910)	153	105	124
Salariul orar (indice 100 în 1913)	253	200	283
Număr de șomeri:			
- în milioane	1,4	11,9	8,8
- în % din populația activă	3,1%	21%	16,5%
Importuri[2]	4,4	1,3	2,4
Exporturi[2]	5,3	1,6	3,3
Venit național	87,6	42,5	72,8

1. În milioane tone.
2. În miliarde dolari.

Repartiția populației active

	Sectorul primar	Sectorul secundar	Sectorul terțiar
1929	24%	33%	43%
1940	19%	31%	50%

Evoluția productivității
(media generală în indice)

1919	1929	1939
79	100	122,2

New Deal-ului. După abandonarea proiectului de reformă a Curţii, judecătorii cei mai ostili politicii Casei Albe au preferat să se retragă de bunăvoie, abandonându-şi posturile unor noi magistraţi numiţi de preşedinte. Acest acord de fapt a creat un nou echilibru al puterilor, care a autorizat preşedintele să-şi continue politica New Deal fără a se teme de o nouă invalidare, însă cu condiţia de a nu depăşi cadrul unor măsuri conjuncturale, deci respectuoase faţă de structurile fundamentale ale capitalismului american.

Pe de altă parte, în vederea alegerilor prezidenţiale din noiembrie 1936, Roosevelt a trebuit să renunţe la proiectul său de raliere a tuturor americanilor la obiectivele politicii New Deal, respins de mediile de afaceri şi acuzat de republicani, printre care fostul preşedinte H. Hoover, de a atinge libertăţile statului şi cetăţenilor şi de a antrena ţara într-o periculoasă experienţă socialistă. Pentru a-şi asigura realegerea, preşedintele fu nevoit să ducă o campanie partizană, dând programului democrat o tentă net progresistă în scopul ralierii electoratului negru şi a maselor muncitoreşti urbane. Însă caracterul triumfal al succesului lui Roosevelt (60,8% din sufragii şi 523 de electori contra 8) îi va oferi mijloacele de a-şi duce la capăt opera de reechilibrare politică şi de continuare a New Deal-ului.

Statul federal, a cărui conducere se află la Casa Albă, şi-a sporit dreptul de intervenţie şi acţiune pe ansamblul teritoriului în ciuda tradiţionalului particularism al statelor federale; în paralel puterea politică şi-a impus arbitrajul asupra forţelor economice ale *„Big Business"* şi aspiraţiilor sociale ale *„Big Labor"*. Exigenţele crizei au permis Statului să aducă, prin intervenţiile sale, în viaţa economică şi socială, corective practicii liberale de tip „laissez-faire".

Cu reuşitele şi eşecurile sale, New Deal-ul este, în final, opera personală a lui F. D. Roosevelt, care a ştiut, sprijinindu-se pe forţele profunde ale naţiunii, să facă să progreseze în SUA o democraţie de masă fondată pe acceptarea obiectivelor comune. În materie economică şi socială acestea se ordonează în jurul unei căi de mijloc, care nu mai este liberalismul clasic, ci respinge atât dirijismul planificator al marxiştilor şi autoritarismul autarhic al regimurilor fasciste. Şi în numele apărării acestui liberalism renovat, însă ameninţat de izbucnirea războiului în Europa, va şti Roosevelt în curând, nu fără străduinţe, să mobilizeze din nou toate energiile naţiunii americane.

MAREA BRITANIE ÎNTRE CRIZĂ ŞI REDRESARE

Capitolul 22

Atins de depresiunea economică mondială, Regatul Unit este afectat, în cursul verii 1931, de o gravă criză financiară care antrenează o răsturnare a majorității politice, readucând practic pe conservatori la putere. Cu prețul abandonării celor trei principii tradiționale, etalonul-aur, liber-schimbismul şi neintervenția Statului, economia britanică va cunoaşte o oarecare redresare în anii '30, ceea ce va permite țării să se pună parțial la adăpost de marile frământări sociale şi politice ce amenință Europa continentală în aceeaşi perioadă. O criză dinastică în 1936 nu va reuşi să slăbească bazele sistemului politic britanic, care dă dovadă de o mare stabilitate pe plan intern şi de o mare prudență pe plan extern. Însă strângerea legăturilor între Regat şi imperiul său la începutul anilor '30 nu va reuşi să împiedice Irlanda de Sud să rupă progresiv ultimele sale legături cu Coroana britanică.

PRIMELE EFECTE ALE CRIZEI MONDIALE (1929-1931)

DE LA CRIZA ECONOMICĂ LA CRIZA FINANCIARĂ

Conservatorii vor pierde majoritatea în Camera Comunelor în alegerile din mai 1929 şi, ca şi în 1923, Ramsay Mac Donald formează un guvern laburist sprijinit de liberali. Slaba sa majoritate îl împiedică din nou să întreprindă mari reforme economice şi sociale, în timp ce ţara începe să resimtă primele efecte ale crizei americane în primăvara lui 1930. Ele se manifestă printr-o scădere rapidă a exporturilor şi producţiei industriale, ca şi printr-o bruscă creştere a şomajului. Deficitul balanţei comerciale se accentuează şi nu mai poate fi în curând compensat de „veniturile invizibile", şi ele în declin: începând din 1931, balanţa de plăţi devine la rândul său negativă.

Criza economică este însoţită în iulie 1931 de una financiară. Situaţiei deja precare a bugetului, îngreunat de cheltuielile sociale în favoarea şomerilor, şi dificultăţilor înregistrate de Bursa din Londra de un an de zile, vin să li se adauge consecinţele falimentului de la Kredit Anstalt din Viena, apoi al multor bănci germane. Blocajul capitalurilor britanice în exterior şi retragerea clienţilor străini din băncile engleze, adăugate deficitului balanţei de plăţi, antrenează o puternică diminuare a stocurilor de aur britanice, ameninţând stabilitatea lirei sterline.

Banca Angliei e nevoită atunci să facă apel la Federal Reserve Bank din New York, însă aceasta pune condiţia redresării bugetare a Regatului Unit, mai ales printr-o reducere a cheltuielilor sociale ale Statului, pentru a oferi un ajutor financiar. Guvernul laburist se vede astfel somat de băncile engleze şi americane să ia măsuri de austeritate, ceea ce preconizează de altfel şi opoziţia conservatoare. Această situaţie va provoca o gravă criză politică în august 1931.

CRIZA POLITICĂ

Din 1930, laburiştii, ca şi aliaţii lor liberali, sunt divizaţi în ce priveşte măsurile de luat în lupta împotriva crizei economice şi financiare. Majoritatea partidului ca şi *Trade Unions*, reproşează lui Mac Donald „socialismul său de curcă plouată" şi preconizează o sporire a impozitului pe marile averi. Un ministru laburist, Oswald

Mosley, favorabil unei riguroase intervenţii a Statului pentru relansarea economiei şi folosirea mai bună a mâinii de lucru părăseşte guvernul ostil acestor teze şi fondează în 1931 un *New Party* care va evolua rapid spre fascism. Mac Donald, susţinut de laburiştii moderaţi şi de aripa dreaptă a partidului liberal, sfârşeşte prin a se ralia politicii de economie bugetară propovăduită de conservatori. Neobţinând decât o slabă majoritate în sânul propriului cabinet, va prefera să demisioneze pe 24 august 1931.

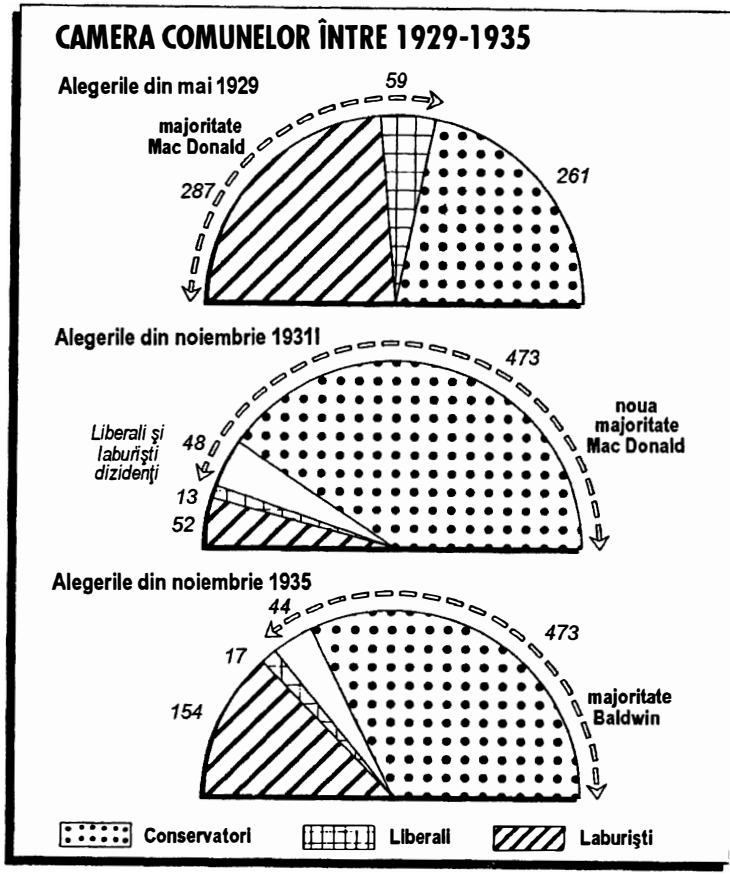
Însă în aceeaşi seară, Mac Donald constituie împreună cu conservatorii, liberalii şi laburiştii dizidenţi un „guvern de Uniune naţională", rămânând astfel prim ministru cu o majoritate parlamentară diferită: un „mandat de chirurg", având în vedere gravitatea situaţiei, pentru partizanii săi, o „trădare" pentru marea majoritate a laburiştilor, acum în opoziţie. Această răsturnare politică constituie de fapt o victorie pentru conservatori.

MĂSURILE DE URGENŢĂ ŞI ALEGERILE DIN 1931

Primele măsuri ale guvernului de Uniune naţională (reducerea alocaţiilor de şomaj şi salariilor bugetare) antrenează o vie agitaţie: manifestaţii ale şomerilor şi funcţionarilor, „marşuri ale foamei" în Londra şi chiar o revoltă a 12 000 de marinari ai flotei de nord. În ciuda acestei politici de austeritate, scurgerea aurului continuă şi guvernul este obligat să suspende pe 20 septembrie 1931 convertibilitatea lirei (abandonarea etalonului-aur restabilit în 1925).

În câteva săptămâni, moneda britanică pierde circa o treime din valoarea sa pe pieţele de schimb. Acest eşec financiar este prezentat ca o măsură de circumstanţă de către conservatori, care reclamă în revanşă o politică pe termen lung ce ar implica în principal întoarcerea la protecţionism. Astfel, alegătorii britanici sunt chemaţi o dată în plus să facă alegerea decisivă: menţinerea sau nu a liber-schimbismului.

La alegerile din octombrie 1931, laburiştii şi liberalii, divizaţi între partizani şi adversari ai guvernului de Uniune naţională, preferă o usturătoare înfrângere în faţa coaliţiei favorabile restabilirii taxelor vamale. Este vorba în realitate de o victorie a conservatorilor, care au 473 deputaţi din cei 550 ai majorităţii guvernamentale, în care „laburiştii-naţionali" fideli lui Mac Donald nu sunt decât 12. Acesta va rămâne totuşi prim-ministru al unui al doilea Cabinet de Uniune naţională ai cărui oameni cheie sunt conservatorii Stanley Baldwin, şeful partidei tory şi Neville Chamberlain, noul ministru de finanţe.



LUPTA ÎMPOTRIVA CRIZEI

O NOUĂ POLITICĂ ECONOMICĂ

Pentru a ieşi din criză, guvernul de Uniune naţională dominat de conservatori va rupe în câteva luni cu principiile de bază ale liberalismului economic britanic instaurate încă de la mijlocul secolului XIX.

- Pe plan monetar: după abandonarea etalonului-aur din 21 septembrie 1932, lira va flota pe piaţa monetară, până la crearea unui Fond de stabilizare a schimburilor în 1932, care-i va menţine cursul cu circa 30% sub vechea sa valoare. Însoţită de măsuri de austeritate bugetară, această puternică devalorizare de fapt pune capăt unei politici monetare prea ambiţioase şi consacră eşecul restabilirii etalonului-aur în 1925. Însă această reajustare restabileşte încrederea în liră: capitalurile şi aurul curg din nou înspre Anglia care, în plus, beneficiază de pe urma puternicei devalorizări a dolarului din 1933.

- Pe plan comercial: făcând produsele britanice mai ieftine, deprecierea lirei nu antrenează totuşi o creştere a exporturilor. Aceasta pentru că un număr de ţări legate economic de Marea Britanie (întregul imperiu, mai puţin Canada, precum şi ţările scandinave, Japonia, Argentina...) urmează exemplul englez, devalorizându-şi la rândul lor moneda în aceleaşi proporţii, constituind prin aceasta o zonă a lirei sterline; alte ţări, cum ar fi Franţa, îşi consolidează protecţionismul mărind taxele vamale aplicate mărfurilor britanice. Astfel abandonarea liber-schimbismului va apărea curând drept complementul indispensabil al devalorizării lirei. Dorită aproape în totalitate de mediile de afaceri (chiar şi de camera de Comerţ din Manchester, leagăn al liberalismului), întoarcerea la protecţionism este adoptată printr-o serie de măsuri între noiembrie 1931 şi aprilie 1932: cea mai mare parte a importurilor britanice sunt supuse unor taxe mergând între 10 şi 33%. În acelaşi timp, având dorinţa de a menţine legături economice privilegiate, Regatul Unit încheie cu dominioanele şi India, pe 20 august 1932, acordurile de la Ottawa, stabilind între semnatari un „sistem preferenţial imperial", graţie unei reduceri a taxelor lor vamale faţă de ale celorlalte ţări.

- Pe plan intern: rupând cu doctrina liberală, noul guvern Mac Donald, chiar dacă dominat de conservatori, nu ezită să intervină activ în viaţa economică a ţării. În scopul diminuării importurilor pentru a restrânge deficitul balanţei comerciale, el va lansa o campanie de propagandă „*Buy British*" (cumpăraţi mărfuri britanice). Va reanima activitatea industrială prin credite ieftine (scăderea dobânzilor), va favoriza concentrarea întreprinderilor miniere şi siderurgice, va subvenţiona anumite sectoare agricole, va stimula construcţia de locuinţe şi va inaugura în 1934 o politică de amenajare a teritoriului în regiunile afectate de depresiune (*depressed areas*). Pe total, un relativ dirijism demonstrând că conservatorii britanici, deşi fideli în continuare liberalismului, ştiu să facă dovadă, la nevoie, de un anumit empirism.

O UŞOARĂ REDRESARE

Pe ansamblu, Regatul Unit a suportat relativ mai bine şocul marii crize mondiale decât Statele Unite, Germania şi chiar Franţa. Atinsă mai puţin grav şi mai puţin durabil, economia britanică, după lunga depresiune a anilor '20, va începe, dimpotrivă, din 1932 o lentă redresare care, în ciuda câtorva puncte slabe, se manifestă aproape în toate domeniile.

În 1938, producţia agricolă a crescut cu aproape un sfert faţă de 1914, consecinţă a restabilirii barierelor vamale şi a politicii intervenţioniste a guvernului (reorganizarea pieţelor, subvenţii pentru producătorii de grâu, de sfeclă de zahăr şi pentru crescătorii de animale...).

Producţia industrială din 1938 o depăşeşte cu 30% pe cea din 1929, însă cu mari diferenţe între ramuri sau regiuni. În ciuda unei politici de „raţionalizare" încurajate de Stat, industriile tradiţionale (mine de cărbuni, textile, şantiere navale) bat pasul pe loc, cu excepţia siderurgiei, restructurată în 1932, care beneficiază de o puternică cerere internă şi, începând cu 1936, de pe urma politicii de reînarmare. Procesul de concentrare atinge de asemenea industriile moderne (chimie, automobile, electrotehnică) a căror producţie înregistrează un salt (500 000 automobile în 1938 faţă de 250 000 în 1929). Pe plan regional, vechile zone miniere sunt în declin în favoarea Angliei de Sud-Est, unde se dezvoltă periferii industriale ale oraşelor, cu mici şi uniforme locuinţe individuale.

Asupra schimburilor externe, devalorizarea lirei şi întoarcerea la protecţionism nu au dat rezultatele scontate: volumul comerţului exterior, marcat de o stagnare a exporturilor şi o cădere a importurilor, nu este în 1939 decât jumătate din cât era în 1929, Regatul Unit deţinând în această perioadă tot 31% din comerţul mondial, ca urmare a contracţiei schimburilor internaţionale. Cât despre acordurile de la Ottawa, ele nu fac decât să ducă la un uşor progres al schimburilor între Marea Britanie şi Commonwealth, exporturile spre ţările din imperiu crescând însă de două ori mai lent ca importurile.

Deci, piaţa internă, graţie unei lente, însă incontestabile creşteri a puterii de cumpărare constituie în anii '30 principalul debuşeu al industriei britanice. Însă soluţiile propuse de economistul John Maynard Keynes în 1936 pentru a asigura deplina utilizare a forţei de muncă nu sunt, totuşi, deloc înţelese într-o ţară ce numără încă peste un milion şi jumătate de şomeri.

CONTRADICŢIILE SOCIALE

Descriindu-şi ţara în 1934, romancierul J. B. Priestley distinge patru Anglii: „vechea Anglie", cea a abaţiilor şi conacelor feudale, Anglia industrială a secolului XIX, cea a cărbunelui şi căilor ferate, noua Anglie, cea a producţiei şi consumului de masă, şi Anglia şomajului, cea a crizei. Un an mai târziu, cu ocazia Jubileului de argint al lui George al V-lea, *New Statesman* nu ezită să afirme în numărul său din 4 mai 1935: *„Regele Angliei continuă să domnească asupra a două naţiuni, cea a bogaţilor şi cea a săracilor"*. În ciuda fiscalităţii şi a intervenţiei Statului în numeroase domenii (alocaţii de şomaj, ajutoare pentru locuinţe...), societatea britanică rămâne de fapt puternic inegalitară: în 1937, 96% din avuţia naţională aparţine numai unei treimi din familii... „Sumbrii ani '30" (*The Gloomy Thirties*) sunt, deci, cei ai lungilor şiruri de şomeri (până la 2,8 milioane în 1932, adică 22% din populaţia activă) şi ai unor spectaculoase „marşuri ale foamei" (în octombrie 1932 şi în 1936 mai ales).

Însă, paradoxal, sunt şi cei ai accesului la consumul de masă (încurajat de publicitate) pentru o mare parte a claselor populare şi ai unei sensibile creşteri a nivelului de trai al claselor de mijloc, din ce în ce mai numeroase ca urmare a dezvoltării sectorului terţiar. Pentru mulţi, este intrarea în civilizaţia timpului liber, cum o arată admiraţia pentru cinema (4 800 de săli în 1939), sport, lecturile populare (lansarea *Penguin Books* în 1935 şi a periodicului ilustrat destinat doamnelor, *Woman* în 1937), taberele de vacanţă Butlin, concediile plătite (o săptămână) începând din 1938...

De asemenea, în acest context general de ameliorare a veniturilor şi modului de viaţă, cea mai mare parte a britanicilor nu pun în discuţie inegalităţile sociale şi ierarhia tradiţională, poate cu speranţa secretă de a accede într-o zi în eşalonul superior. Un anumit consens social domneşte în Marea Britanie, contrastând cu frământările prin care trec în acelaşi timp numeroase ţări ale Europei continentale. Există totuşi în preajma celui de-al Doilea Război mondial o profundă aspiraţie spre o societate mai justă, asigurând bunăstare şi locuri de muncă pentru toţi, graţie unei politici de utilizare deplină a forţei de muncă preconizată de liberalul Keynes şi unei mai mari intervenţii a Statului, cum o doresc laburiştii.

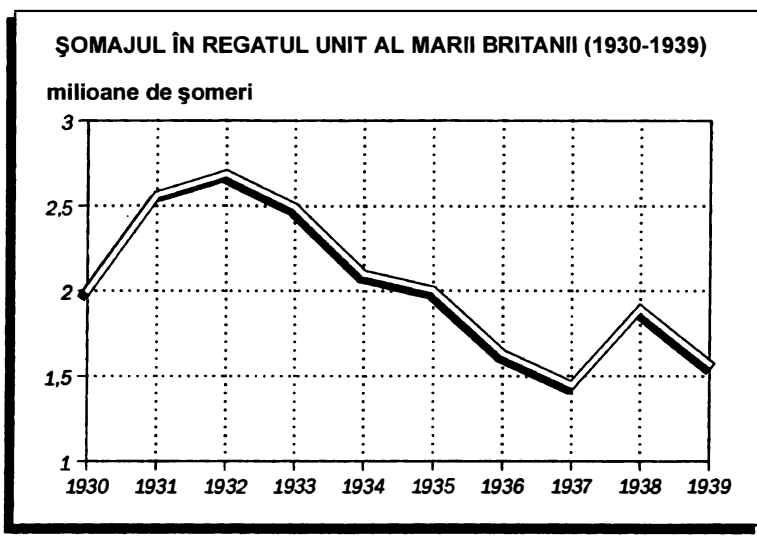
Contrar generaţiei anilor '20, intelectualii anilor '30 nu mai întorc sistematic spatele marilor probleme ale orei. Studenţii de la Oxford nu mai fac pe spărgătorii de grevă, însă îşi proclamă ferm pacifismul. Scriitori ca J. B. Priestley, S. Spender, G. Orwell (*"The Road to Wigan Pier"*, 1937) nu ezită să descrie realitatea socială a vremii lor, chiar să se angajeze în acţiuni militante (participarea la războiul din

Spania). Huxley îşi va exprima angoasele într-un roman de anticipaţie foarte pesimist (*Cea mai bună dintre lumi*, 1932). Este adevărat însă că marele public este atras mai mult de intrigile poliţiste ale Agathei Christie...

LUNGA „DOMINIE" CONSERVATOARE (1931-1939)

O SOLIDĂ STABILITATE POLITICĂ

Gravitatea crizei din 1931 nu bulversează structurile politice tradiţionale ale Marii Britanii, care, contrar altor ţări europene, nu cunoaşte veritabile curente extremiste. În 1932 Mosley transformă organizaţia sa *New Party* în *British Union of Fascists* după modelul mussolinian, însă metodele brutale ale „cămăşilor negre" britanice le fac să fie repede desconsiderate de opinia publică. La extrema stângă, partidul comunist şi laburiştii disidenţi reuniţi în 1937-1938 într-un efemer „Front popular", nu se vor bucura nici ei decât de o audienţă limitată.



În faţa crizei, Regatul Unit face, dimpotrivă, dovada unei remarcabile stabilităţi politice. Liberalii continuându-şi iremediabilul declin, viaţa parlamentară rămâne dominată de opoziţia leală dintre conservatorii realişti şi laburiştii moderaţi. În coaliţia aflată la putere încă de la criza din august 1931, liderul conservator Baldwin îi succede ca prim ministru lui Mac Donald în iunie 1935, alegerile din noiembrie confirmând majoritatea Uniunii naţionale aflate la putere: 431 mandate (54% din voturi) din care 387 ale conservatorilor faţă de 154 ale laburiştilor (38% din voturi) şi numai 17 liberale (6%).

În acest moment survine o neaşteptată criză dinastică. Noul rege Eduard al VIII-lea (care-i succede tatălui său George al V-lea, mort în ianuarie 1936), doreşte să se căsătorească cu o americancă divorţată, doamna Simpson. Acest proiect ridică împotriva lui Anglia tradiţională, în frunte cu Biserica anglicană. I se reproşează şi că ar intenţiona să ducă o politică personală, că ar avea simpatii atât pentru extremiştii de dreapta, cât şi pentru minerii galezi. Fără nici o susţinere parlamentară (cu excepţia numai a lui Churchill), Eduard al VIII-lea abdică pe 11 decembrie 1936 în favoarea fratelui său mai mic George al VI-lea. O criză dinastică rapid surmontată care nu a periclitat bazele monarhiei parlamentare britanice.

MARŞUL SPRE RĂZBOI

Începând cu 1936, chestiunile de politică externă încep să ocupe un loc crescut în dezbaterile din sânul partidelor şi opiniei publice. Din pacifism sau din grija de a face economii bugetare, conducătorii britanici nu cheltuiesc decât parţial sumele destinate armatei. Încrezători în „securitatea colectivă" garantată de Societatea Naţiunilor, ei cred că pot conta şi pe solidaritatea unui imperiu consolidat prin statutul de la Westminster din 1931 şi acordurile de la Ottawa din 1932.

În ciuda agravării situaţiei internaţionale şi a strigătului de alarmă al lui Churchill, încă din 1933, conducătorii britanici nu vor lansa o politică de reînarmare decât din 1936. Însă Neville Chamberlain, care-i succede lui Baldwin în mai 1937, nu va renunţa totuşi la a duce în paralel o politică împăciuitoristă (*appeasement*) cu orice preţ, prin negocieri directe cu dictaturile fasciste. Eşecul „soluţiei müncheneze" marchează falimentul acestei politici externe şi constrânge guvernul britanic să pregătească tardiv un război iminent.

RUPTURA CU IRLANDA DE SUD

Creat în decembrie 1921 în condiţii dificile, Statul liber al Irlandei nu se va mulţumi multă vreme cu statutul său de dominion în sânul imperiului britanic. Guvernul lui William Cosgrave (naţionalist moderat) care se străduieşte să reconstruiască o ţară ruinată de „războiul de independenţă" (1919-1921) contra englezilor, apoi de războiul civil (1922-1923) se vede curând ameninţat de ascensiunea lui *Fianna Fail*, partid fondat de liderul republican de Valera în 1926.

Cucerind legal puterea în urma alegerilor din 1932, de Valera rupe progresiv legăturile cu Regatul Unit: aboleşte jurământul de credinţă faţă de suveran din 1933, porneşte un veritabil „război economic" cu Anglia între 1933 şi 1938 şi profită de criza dinastică din 1936 pentru a abandona orice referire la Coroana britanică. În 1937, va obţine votarea unei noi constituţii, dând Statului liber al Irlandei numele gaelic de Eire. În continuare în dezacord cu Regatul Unit în problema Irlandei de Nord, de Valera va proclama neutralitatea ţării sale (teoretic membră a Commonwealth-ului) încă de la începutul celui de-al Doilea Război mondial.

CRIZA FRANCEZĂ (1930-1935)

Capitolul 23

De-abia în 1931 francezii încep să resimtă criza economică. Aceasta se prezintă ca o criză a producției industriale şi agricole, agravată prin remedii inadecvate, cu caracter deflaționist sau malthusian. Criza atinge mai ales clasa de mijloc independentă, baza socială a Republicii. Ea pune din nou în discuție, prin aceasta, consensul în jurul regimului şi aduce o atingere credibilității ideologiilor politice tradiționale. Paralizia puterii politice în fața crizei degenerează în criză a regimului. Venind după o serie de scandaluri, afacerea Stavisky va da naştere unei încercări de destabilizare a Republicii de către dreapta, pentru a repune în discuție victoria stângii la alegerile din 1932 şi a reveni la putere, evidențiată mai ales în cursul frământărilor din 6 februarie 1934. Această criză generală nu va menaja sistemul de valori. Intelectualii consideră că sunt atinse înseşi fundamentele civilizației şi îşi asumă misiunea de ai fi ghizii concetățenilor lor în căutarea noilor căi, pe care cred adeseori că le pot discerne în unul dintre extremismele rivale: comunismul şi fascismul.

CRIZA ECONOMICĂ

O CRIZĂ TARDIVĂ, DAR PERICULOASĂ

În momentul în care criza economică atinge Statele Unite şi marile ţări capitaliste ale lumii în 1929, Franţa cunoaşte o remarcabilă prosperitate care va continua şi în 1930. Francezii îşi consideră ţara drept „o insulă de prosperitate într-o lume în criză" şi se felicită pentru că înţelepciunea lor i-a pus la adăpost de depresiunea ce afectează alte state. De-abia în toamna lui 1931, Franţa, la rândul său, va deveni conştientă de criza economică.

Tardivă, criza este însă la fel de periculoasă. Ea se manifestă printr-o cădere a producţiei. În domeniul agricol, ea atinge cele trei produse cheie (grâul, vinul şi sfecla) care nu mai pot fi exportate, preţul lor fiind superior celui mondial. Astfel stocurile se vor acumula, antrenând o prăbuşire a cursurilor. În industrie, ramurile vechi, cele mai importante prin numărul salariaţilor şi valoarea producţiei sunt cele atinse: cărbunele, fierul, oţelul, textilele se vor prăbuşi, lipsite de debuşeuri. În total, producţia industrială scade cu 30%.

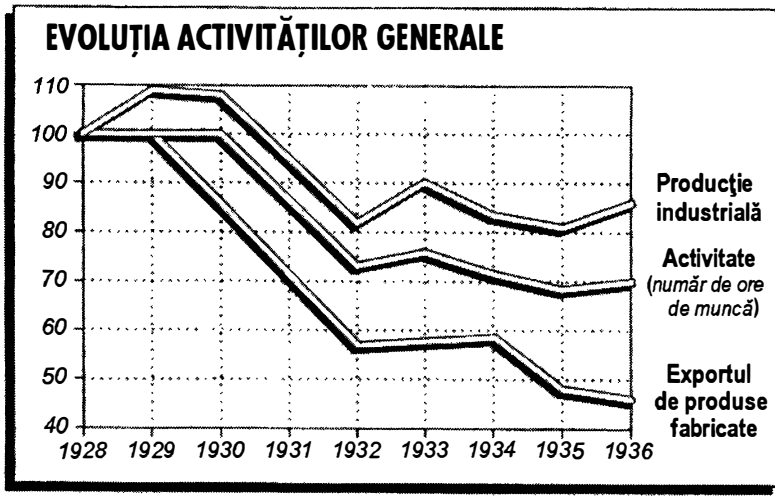
Totuşi, criza este selectivă. Sectoarele economice moderne, cele mai bine echipate, rezistă sau îşi continuă progresul: electricitatea (este epoca marilor baraje din Centrul Franţei), automobilul, aluminiul, industriile chimice, rafinăriile de petrol (se construiesc acum rafinăriile de la Basse-Seine).

Această criză a producţiei are consecinţe:

- asupra bugetului Statului, care devine deficitar în 1931 prin diminuarea încasărilor datorată căderii activităţii economice, în timp ce cheltuielile cresc ca urmare a politicii lui Tardieu şi a reînarmării;
- asupra balanţei de plăţi, care se deteriorează ca urmare a scăderii masive a încasărilor din turism, încheierii plăţii despăgubirilor de război şi căderii exporturilor. Începând din 1933, aurul începe să „fugă" din Franţa;
- asupra şomajului, care va atinge 500 000 de persoane în 1936.

ARHAISM STRUCTURAL ŞI REMEDII INADECVATE

Caracterul tardiv al crizei franceze se explică prin aceea că Franţa trăieşte oarecum marginal faţă de marele capitalism mondial. Ţesătura economiei franceze este în majoritate constituită din întreprinderi mici şi mijlocii ce lucrează în exclusivitate pentru piaţa naţională, la adăpost de bariere vamale, investind pro-



PRODUCȚIA INDUSTRIALĂ (indice 100 în 1928)

	Producția totală	Metalurgie	Textile	Electricitate
1930	108	100	94	119
1931	96	82	80	109
1932	83	58	74	105
1933	90	67	89	115
1934	84	64	78	119
1935	82	65	81	125

priile capitaluri şi neîncrezătoare în creditele bancare. Ele nu au fost deloc atinse de contracţia pieţei mondiale, retragerea capitalului american sau dificultăţile băncilor. Franţa se va găsi astfel în mod paradoxal protejată în faţa crizei de arhaismul structurilor sale economice.

Ceea ce face ca Franţa să intre cu adevărat în criză este devalorizarea lirei sterline în septembrie 1931, urmată de cea a numeroaselor alte monede, printre

CRIZA AGRICULTURII

	Grâu			Sfecla de zahăr			Vinuri		
	Producție[1]	Randament[2]	Preț[3]	Producție[1]	Randament[2]	Preț[3]	Producție[1]	Randament[2]	Preț[3]
1931	71,9	13,8	153,4	72,3	249,6	15,5	59,3	38,3	121
1932	90,8	16,6	117,3	88,5	285,6	14,8	49,6	32,2	128
1933	98,6	18,0	105,8	87,1	273,4	15,3	51,8	33,7	117
1934	92,1	17,0	118,0	103,5	307,5	13,6	78,1	50,2	78
1935	77,6	14,5	74,5	83,2	274,7	12,1	76,1	49,1	64
1936	69,3	13,3	146,0	82,6	265,4	16,0	43,7	28,9	139
1937	70,2	13,8	189,0	86,7	272,5	18,9	54,3	35,8	180
1938	98,0	19,4	208,0	79,8	250,0	23,4	60,3	39,9	169

1. Milioane chintale. - 2. Chintale la hectar. - 3. Franci pe chintal. -
4. Milioane hectolitri. - 5. Hectolitri la hectar. - 6. Franci pe hectolitru.

care şi dolarul, în 1933-1934. În timp ce, până în 1931, preţurile franceze erau cu circa 20% mai mici decât cele de pe piaţa mondială, de aici înainte le vor fi superioare cu circa 20%. Nu numai că Franţa va avea de acum dificultăţi în a exporta, dar în ciuda obstacolelor vamale, produsele străine concură produsele naţionale. Supraevaluarea preţurilor franceze apare astfel drept motorul principal al crizei.

Este încă vorba de un revelator al unor cauze mai profunde. De fapt, în timp ce, începând cu 1935, cea mai mare parte a ţărilor îşi redresează situaţia economică, Franţa se afundă în dificultăţi. Astfel se va vedea că arhaismul structurilor, care într-o primă fază protejase Franţa este de acum un obstacol în calea relansării, căci întreprinderile franceze sunt incapabile să concureze pe cele ale altor ţări puternice şi industrializate. Această lipsă de dinamism este atribuită unor cauze multiple: protecţionismul, generator de rutină, lipsa de cutezanţă a conducătorilor de întreprinderi, absenţa investiţiilor suficiente în economie şi, poate, stagnarea demografică a Franţei. Orice ar fi, criza acţionează ca un revelator al inadaptării economiei franceze la capitalismul mondial.

În faţa unor probleme grave cărora nu le pot pătrunde natura, guvernele vor ataca consecinţele crizei, şi nu cauzele. Nici un efort nu va fi făcut pentru a întineri vechile structuri ale economiei, şi va fi respinsă ideea unei devalorizări

(diminuări a valorii monedei) care ar permite alinierea preţurilor franceze la nivelul celor mondiale, care însă este considerată ca un furt întreprins de Stat.

În aceste condiţii, nu se adoptă decât măsuri punctuale: în domeniul vamal, supratаxe de schimb impuse produselor ţărilor ce şi-au devalorizat moneda, cu scopul măririi preţurilor acestora; măsuri ce limitează importul anumitor mărfuri care fac concurenţă produselor franceze; în sectorul agricol, lupta împotriva supraproducţiei prin stocarea grâului, defrişarea viilor, distilarea vinului sau a sfeclei de zahăr transformate în alcool; pentru industrie, interdicţia creării de noi întreprinderi şi un plan de înzestrare naţională pentru a lupta contra şomajului.

Însă cuvântul cheie al politicii guvernelor franceze este deflaţia. Diminuând cheltuielile Statului, de exemplu prin reducerea salariilor funcţionarilor, se speră atât a reduce deficitul bugetar în care se identifică cauza crizei cât şi o antrenare a unei scăderi generale a preţurilor care ar permite reluarea exporturilor. Această politică îşi atinge apogeul în 1935 odată cu decretele-lege Laval, care decid o reducere a tuturor cheltuielilor Statului cu 10%. Această politică nu are alt efect decât de a agrava criza, ducând la o contracţie a pieţei interne.

CRIZA SOCIALĂ ŞI POLITICĂ

O SOCIETATE ÎN CRIZĂ

Global, se consideră că venitul mediu al francezilor în perioada 1930-1935 a scăzut cu 30%, în timp ce costul vieţii va scădea în aceeaşi perioadă cu 22% la Paris şi cu 19% în provincie. Totuşi, e vorba de o cifră medie, situaţia diferind considerabil de la o grupă la alta după categorii de venituri.

Categoria cea mai afectată de criză este cea a claselor mijlocii urbane şi rurale. Pentru agricultori, scăderea veniturilor atinge 59%, în timp ce veniturile obţinute din comerţ şi industrie scad cu 46%. Lumea salariaţilor este următoarea în rândul victimelor crizei, însă reducerea veniturilor cu 25% (corespunzând practic scăderii costului vieţii) maschează în realitate situaţii foarte diferite: funcţionarii au fost puţin şi târziu atinşi, nu de criză, cât de diminuarea salariilor lor în cadrul politicii de deflaţie; muncitorii sunt atinşi de şomajul total sau parţial, mai mult decât de diminuarea salariilor orare (date înfăţişate în tabelul de mai jos).

În fine, sunt şi grupe sociale a căror situaţie a fost staţionară sau chiar ameliorată în anii crizei. Pe de o parte, pensionarii, ale căror venituri au fost reevaluate în 1930 şi a căror rezistenţă în faţa oricărei amputări a acestora a fost eficace. Pe de altă parte o fracţiune a burgheziei: profesiunile liberale, proprietarii de imobile şi, parţial, acţionarii societăţilor cotate la Bursă.

Criza economică exacerbează antagonismele între grupele sociale. Victimele crizei acuză pe funcţionarii „bugetivori", care beneficiază de siguranţa locului de muncă. Interesele ţăranilor, care reclamă stoparea importurilor de grâu şi creşterea preţurilor cerealelor se ciocnesc de cele ale angrosiştilor portuari care se tem de reducerea comerţului şi ale orăşenilor care protestează împotriva creşterii preţului pâinii, etc. Toţi incriminează incompetenţa conducătorilor care se arată incapabili să rezolve criza.

O CONTESTAŢIE POLITICĂ GENERALĂ

Această glisare a crizei sociale spre o criză politică atinge direct partidele de guvernământ, radicali şi moderaţi, şi însuşi regimul parlamentar. O parte a

EVOLUŢIA VENITURILOR NOMINALE ÎNTRE 1929-1935
(indice 100 în 1929)

Anul	I	II	III	IV	V	VI	VII	Total
1929	100	100	100	100	100	100	100	100
1930	106	101	110	79	92	102	109	99
1931	101	97	116	69	74	100	125	94
1932	92	80	116	59	64	100	125	84
1933	88	79	112	58	61	93	130	81
1934	81	81	108	46	57	91	129	75
1935	75	75	104	41	54	88	122	70

I. Salarii
II. Veniturile valorilor mobiliare
III. Veniturile imobiliare
IV. Venituri mixte (în special agricole)
V. Venituri din comerţ şi industrie
VI. Venituri din profesiuni liberale
VII. Pensii

nemulţumiţilor se orientează spre partidele de extremă stângă, socialiste sau comuniste, care propun reforme fundamentale, chiar revoluţia. Însă o mare parte a clasei de mijloc se teme de soluţia socialistă, care ameninţă să o proletarizeze, ceea ce ar fi o cădere din lac în puţ. Ataşată formelor exterioare ale distincţiei sale sociale, ea visează la o guvernare forte, care ar mătura incapabilii şi demagogii din Parlament, ar restabili ordinea şi i-ar reda securitatea.

În afara comunismului, căruia criza îi aduce o confirmare a viziunii sale despre lume, din moment ce anunţă prăbuşirea capitalismului prezisă de Marx, toate celelalte ideologii se află într-o criză de inadaptare.

La stânga, socialismul, atins de o veritabilă scleroză doctrinară, este paralizat de teama ca orice nouă reflecţie să nu ducă la respingerea marxismului sau la integrarea în Statul burghez. De aici rezultă în 1933 sciziunea „neo-socialiştilor" asociindu-i pe cei ce vor să participe la guvernare şi pe discipolii lui Marcel Déat, care înţeleg să regândească doctrina socialistă pentru a integra în ea problemele clasei de mijloc şi a crea un Stat puternic, capabil să regenereze parlamentarismul într-un cadru naţional. În sânul partidului radical, acelaşi sentiment de inadaptare conduce „Tinerii radicali" la a preconiza o modernizare a radicalismului prin adoptarea de noi idei asupra reformei Statului şi economiei.

Catolicii, absolviţi de învinuirea de naţionalism după condamnarea *Acţiunii franceze* de către Papă (1926), cunosc la rândul lor curente înnoitoare. Cel mai important, animat de Emmanuel Mounier, fondator în 1932 al revistei *Esprit*, preconizează stabilirea în locul „dezordinii stabilite" a unei ordini sociale creştine fondate pe drept şi justiţie, şi nu pe restaurarea Vechiului Regim social.

La dreapta, criza se manifestă prin pierderea încrederii în liberalismul economic şi politic, André Tardieu preconizează o reformă a Statului într-un sens autoritar. Reviste, ca *Réaction*, fondată în 1930, se pronunţă pentru o întoarcere la ordine şi la valorile Vechiului Regim, în timp ce în jurul revistei *L'Ordre Nouveau* se reunesc cei ce resping evoluţia materialistă a lumii şi cer o „revoluţie spirituală" ce înlătură atât capitalismul, cât şi bolşevismul. În fine, unii intelectuali, înalţi funcţionari, ingineri, animă un curent „tehnocrat" care, în faţa falimentului liberalismului, propun să se acorde puterea tehnicienilor şi preconizează ca o soluţie a crizei planuri care să definească ştiinţific obiectivele şi mijloacele dezvoltării economice şi politice.

În fine, într-o manieră difuză se afirmă, în unele sectoare ale opiniei publice, atracţia fascismului. Gustul autorităţii pentru o populaţie obosită de dezordine; prestigiul caracterului paramilitar al organizaţiilor fasciste la alţii; exaltarea mişcărilor de masă şi ceremoniilor colective la anumiţi intelectuali. Ne aflăm mai puţin în prezenţa unei mişcări gândite şi coerente cât în faţa unor dovezi ale dezorientării populaţiei în faţa crizei valorilor politice tradiţionale ale societăţii franceze.

O PUTERE POLITICĂ PARALIZATĂ

Alegerile din 1932 sunt o victorie a stângii radicale şi socialiste, unită într-un nou Cartel. Ca în 1924, Édouard Herriot devine şeful guvernului, socialiştii refuzând să participe la guvernare, însă susţinând-o în Parlament. Totuşi, în lumina experienţei sale din 1926, Herriot este hotărât să practice o politică economică şi financiară aprobată de mediile de afaceri şi cei cărora le va încredinţa conducerea economiei vor fi politicieni de centru-dreapta.

Din 1932 în 1934, guvernul radicalilor se va găsi pus într-o insolubilă contradicţie. El practică politica deflaţionistă dorită de mediile financiare, politică respinsă de socialiştii ce doresc, din partea lor, o relansare economică prin creşterea puterii de cumpărare. Această opoziţie între majoritatea politică a uniunii stângii pe care se sprijină guvernul în Cameră şi opţiunile sale economice se va afla la originea căderii marii majorităţi a guvernelor, răsturnate prin votul ostil al socialiştilor în proiectele financiare.

Din primăvara lui 1932 la debutul anului 1934, partidul radical va aduce la putere pe principalii săi lideri, Édouard Herriot, Édouard Daladier, Camille Chautemps, Albert Sarraut, fără a reuşi să guverneze cu adevărat. Contradicţiile din partidul radical vor duce la o paralizie a regimului ce va exaspera opinia publică.

REZULTATELE ALEGERILOR DIN 1932 (în mandate)

	Comuniști	12
Majoritatea	Sociliști-Comuniști	11
	Socialiști SFIO	129
	Republicani-Socialiști	37
	Radical-Socialiști	157
	Radical-Independenți	62
	Democrat-populari	18
	Republicani de stânga	72
	Independenți	28
	Uniunea republicană democratică	76
	Conservatori	5

AFACEREA STAVISKY

În acest context de paralizie a regimului, afacerea Stavisky va zgudui în 1934 Republica parlamentară. Alexandre Stavisky, israelit născut în Ucraina, bun orator şi autor a numeroase escrocherii, a ştiut să-şi facă în mediile politice numeroase relaţii pe care le foloseşte cu abilitate. Inculpat în diverse afaceri, are drept avocaţi foşti sau viitori miniştri şi obţine 19 amânări succesive ale procesului său! Pus în libertate provizorie, profită pentru a realiza o nouă escrocherie, creând un Credit Municipal la Bayonne, care emite bonuri gajate cu bijuterii false sau furate. Escrocheria este descoperită la sfârşitul lui 1933. În ianuarie 1934, Stavisky este găsit mort într-o cabană din Chamonix unde poliţia îl încolţise, iar concluzia justiţiei este sinuciderea.

Importanţa scandalului Stavisky rezidă mai puţin în amploarea escrocheriei, cât în exploatarea evenimentului de presa de dreapta şi extremă dreaptă, care fac din el un cal de bătaie împotriva guvernului. Ea va servi de fapt drept pretext al unei dezlănţuiri de antisemitism şi de antiparlamentarism. Şi, mai ales, va permite adversarilor majorităţii, pornind de la faptul că unii deputaţi radicali s-au aflat printre protectorii lui Stavisky, să îl prezinte pe escroc drept comanditarul partidului radical.

Aceste asimilări abuzive conduc, de exemplu, *L'Action française* să-l numească pe preşedintele Consiliului radical din ianuarie 1934: „Camille Chautemps, şeful unei bande de hoţi şi asasini!"

DREAPTA SE MOBILIZEAZĂ

În cursul lui ianuarie 1934, ligile şi diversele organizaţii ce mobilizează victimele crizei economice organizează violente manifestaţii împotriva puterii politice. Obiectivele lor sunt foarte diverse. Unele grupări vizează să destabilizeze regimul pentru a pune capăt Republicii parlamentare şi să o înlocuiască cu o putere autoritară. Este cazul Acţiunii franceze, ligă monarhistă inspirată de Charles Maurras, sau al Ligii tinerilor patrioţi, fondată în 1924 de un consilier municipal din Paris, Pierre Taittinger, partizan al unui regim autoritar de extremă dreaptă. Este de asemenea cel al micilor grupări lipsite de orice program precis, ca Solidaritatea franceză, finanţată de producătorul de parfumuri François Coty, care preconizează o Republică plebiscitară, cu idei asemănătoare fascismului italian

dar şi franchismului, fondată de Marcel Bucard şi care primeşte subsidii de la Mussolini, al cărui emul francez acesta se consideră.

În revanşă, asociaţii provenite din mişcarea Foştilor Combatanţi, ca Uniunea naţională a Combatanţilor, în principiu apolitică, sau liga Crucilor de Foc a colonelului de la Rocque, se dezic de orice intenţie politică. Ele pretind a acţiona din civism, în scopul de a apăra de politicianism idealul naţional pentru care aderenţii lor au pierdut războiul. Ele reclamă ordinea, cinstea, epurarea personalului politic. Acţiuena lor este nu atât îndreptată împotriva regimului, cât contra stângii aflate la putere.

Aceste grupări sunt, fie sprijinite, fie utilizate de oamenii politici de dreapta învinşi în alegerile din 1932, în special de André Tardieu care face figura de şef al opoziţiei. Acesta se va servi de afacerea Stavisky pentru a mobiliza contra majorităţii pe cetăţenii indignaţi de corupţia pe care aceasta o dezvăluie, însă şi pe adversarii regimului pe care-i utilizează ca pe o masă de manevră în serviciul propriilor scopuri. Aceasta va fi tactica prevalentă în complexa mişcare de rebeliune de la 6 februarie 1934.

6 FEBRUARIE 1934

La sfârşitul lui ianuarie 1934, preşedintele Consiliului, Camille Chautemps, îşi dă demisia, guvernul său fiind zguduit în afacerea compromiterii unuia din miniştrii săi într-un scandal politico-financiar, altul decât afacerea Stavisky. Pentru a-l înlocui pe Chautemps, preşedintele Republicii va chema la putere un alt radical, Édouard Daladier, care are reputaţia unui om integru şi energic. De fapt, Daladier înţelege totodată să facă lumină în afacerea Stavisky şi să restaureze autoritatea guvernului. În cadrul acestei acţiuni el schimbă din funcţie pe prefectul de poliţie Jean Chiappe, reputat pentru complezenţa sa faţă de ligi şi acuzat de neglijenţe în afacerea Stavisky. Demiterea lui Chiappe este pretextul ales de ligile de dreapta şi de Uniunea naţională a Combatanţilor pentru a convoca o mare manifestaţie pe 6 februarie 1934, zi în care Daladier solicită pentru guvernul său încrederea deputaţilor. 6 februarie este o zi cu o semnificaţie complexă, în cursul căreia diversele grupe de manifestanţi desfăşoară acţiuni cu scopuri diferite:

- Vechii Comabatanţi comunişti regrupaţi în ARAC (Asociaţia republicană a Vechilor Combatanţi) manifestă atât împotriva guvernului cât şi a unui fost preşedinte al UNC compromis în afacerea Stavisky;

- Uniunea naţională a Combatanţilor (UNC) va remite o petiţie preşedintelui Republicii cerând epurarea personalului politic;

- Crucile de Foc manevrează în jurul Camerei deputaţilor, însă se dispersează la ordinul lui de la Rocque imediat ce încep confruntările;

- în revanşă, Acţiunea franceză, Tinerii patrioţi, Solidaritatea franceză, provoacă deliberat o rebeliune sângeroasă în zona pieţei Concorde, care se prelungeşte în noapte, ducând la 15 morţi şi sute de răniţi.

Semnificaţia politică a rebeliunii este clarificată de două aspecte:

- tactica de obstrucţie a deputaţilor dreptei care se străduiesc să facă să treneze în lungime şedinţa Camerei până ce rebeliunea îşi va atinge apogeul;

- acţiunea deputaţilor şi consilierilor muncipali din Paris (printre care se găsesc principalii conducători ai Ligii tinerilor patrioţi) care se îndreaptă în coloană spre Cameră pentru a cere demisia lui Daladier promiţând că vor determina încetarea rebeliunii.

Care sunt rezultatele lui 6 februarie? Pe moment, Daladier, căruia Camera i-a acordat votul de încredere cu o largă majoritate, nu se gândeşte decât să restabilească ordinea şi să-i pună sub urmărire pe organizatorii rebeliunii. Însă se va lovi de reaua voinţă a magistraţilor, a funcţionarilor, a poliţiştilor care îi sabotează acţiunea.

Pe 7 februarie dimineaţa este nevoit să constate că mai mulţi miniştri şi conducătorii partidului radical îl părăsesc. Abandonat şi de preşedintele Republicii, preşedinţii Camerelor şi înaltele personalităţi ale regimului, este nevoit să demisioneze: regimul parlamentar abdică în faţa rebeliunii. Daladier este înlocuit de fostul preşedinte al Republicii, Gaston Doumergue, care formează un guvern „de încetare a ostilităţilor", în care alături de Édouard Herriot şi de câţiva radicali intră şi şefii dreptei învinse în 1932, în frunte cu Tardieu.

Stânga consideră 6 februarie drept o lovitură de stat fascistă. Însă dacă această analiză conduce militanţii comunişti şi socialişti la a-şi dori o uniune împotriva fascismului, conducătorii celor două partide vor continua încă multe luni să polemizeze între ei.

O CRIZĂ A CIVILIZAŢIEI

CONSTATAREA UNUI EŞEC

Criza globală, economică, socială şi politică ce atinge societatea franceză determină numeroşi intelectuali a considera că civilizaţia occidentală, prea pre-

ocupată de progresele materiale, şi-a ratat ţelul. În ultima sa mare carte *Cele două surse ale moralei şi religiei* (1932), filosoful Bergson estimează că umanitatea se lasă strivită de progresele tehnice, în timp ce în 1933 Paul Valéry denunţă în *Viziuni asupra lumii actuale* neputinţa omului de a-şi domina propriile creaţii.

Însă această constatare a unei crize a civilizaţiei este de asemenea percepută ca o prevestire a timpurilor noi, care provoacă angoasa, în măsura în care par să fie scăpate de sub controlul raţiunii umane. Spaimă la romancierul Georges Duhamel, când descrie în *Scene din viaţa viitoare* zgârie-norii din New York sau abatoarele din Chicago care lui îi par a prefigura civilizaţia de mâine în care omul va dispărea, absorbit de mase, strivit de mecanizare. Nelinişte la filosoful Alain, în faţa invaziei iraţionalului şi pasiunii în viaţa politică.

Cum să abordezi aceste timpuri noi? „Uitând istoria", cum propune Valéry în scopul de a analiza cu ochi noi situaţii în care lecţiile trecutului nu mai sunt utile? Sau, cum gândesc numeroşi intelectuali, angajându-te în acţiune?

ANGAJAREA INTELECTUALILOR

În faţa unei lumi în care valorile tradiţionale se destramă, tinerii intelectuali exaltă acţiunea ce permite omului să-şi afirme demnitatea depăşindu-se pe sine şi să uite amărăciunea prezentului. Caracteristică este opera lui André Malraux pentru care aventura şi eroismul sunt mijloace prin care omul se poate elibera de angoasa condiţiei sale de muritor. Aventura gratuită din *Calea regală* (1930) ilustrează această preocupare mult mai bine decât operele ce evocă războiul civil din China (*Condiţia umană*, 1933) sau războiul din Spania (*Speranţa*, 1937), în care revoluţia contează nu atât prin conţinutul ei, cât prin soluţia eroică pe care o permite. Tipice pentru aceeaşi tendinţă sunt şi operele lui Saint-Exupéry (*Zbor de noapte*, 1931). Însă expresia cea mai caracteristică a acestui gust pentru acţiune rămâne opera lui Henry de Montherlant care, după ce a exaltat sportul ca substitut al războiului în anii '20, conchide că trebuie să rămâi disponibil pentru orice acţiune, pentru că aceasta înnobilează omul, însă fiind convins că ea nu serveşte la nimic şi nimănui (*Service Inutile*?), important fiind să cultivi cinismul şi egoismul.

Rămân totuşi mulţi intelectuali convinşi că criza le conferă un rol privilegiat, o „misiune" de directori de conştiinţă ai unei societăţi ale cărei fundamente se clatină, că este în sarcina lor să arate contemporanilor calea de urmat pentru a ieşi din criză. Şi este caracteristic crizei valorilor politice ale epocii că scriitorii sau

artiştii, pentru a-şi găsi salvarea, se întorc tocmai către soluţiile extreme ale fascismului sau angajării revoluţionare.

Adeseori experienţa războiului şi sentimentul unei decadenţe a civilizaţiei occidentale sunt cele ce conduc spre fascism intelectualii de dreapta. Este cazul unui Drieu La Rochelle însetat de eroism, dornic de a se afirma, însă mereu decepţionat de real, înfierând mediocritatea burgheză şi care, prin intermediul eroului său, Gilles, crede a-şi găsi salvarea în fascism. Pentru motive la fel de puţin politice aderă la fascism scriitori ca Brasillach sau Louis-Ferdinand Céline. Revista *Je Suis Partout*, în jurul căreia se regăsesc mulţi dintre aceşti intelectuali fascişti, se distinge prin violenţa atacurilor, antisemitismul său îndârjit, explozii de ură şi excese.

Însă, totuşi, în această perioadă, cea mai frecventă cale pe care se angajează intelectualii este cea revoluţionară. În 1935, André Gide prezidează la Paris un congres al scriitorilor revoluţionari. Comunismul atrage o mare parte a generaţiei tinerilor scriitori de după război, pe suprarealiştii Aragon şi Eluard, dar şi pe Paul Nizan şi Henri Barbusse. Începând din 1930, un scriitor valoros ca Gide se apropie de comunism, în care vede o religie a fraternităţii ce luptă pentru instaurarea unui paradis terestru în care omul îşi va putea găsi împlinirea. Însă, în 1936, scriind *Întoarcerea din URSS* după o călătorie în această ţară, el denunţă regimul stalinist drept un totalitarism ce striveşte individul. Cât despre Romain Rolland, care a rupt cu comunismul din cauza metodelor de teroare folosite de Rusia stalinistă, se va convinge că nu există o altă alegere între fascism şi comunism, şi prin ură faţă de primul, va reveni, nu fără zbuciumări lăuntrice, la al doilea, în care vede singurul refugiu al unei omeniri aflate în primejdie: „*În ciuda dezgustului, în ciuda ororii, în ciuda erorilor feroce şi a crimelor, mă îndrept spre copil, accept noul-născut: el este sărmana speranţă a viitorului omenirii*".

FRANŢA, DE LA FRONTUL POPULAR LA RĂZBOI (1936-1939)

Capitolul 24

Frontul popular, adunare de partide şi organizaţii antifasciste, câştigă alegerile din 1936 şi-l aduce la putere pe socialistul Léon Blum. El încearcă să atenueze criza şi să pună capăt marelui val de greve din 1936, mărind puterea de cumpărare a maselor şi adoptând reforme structurale. Mai ales, va crea un spirit nou de deschidere şi generozitate socială. Însă se va confrunta rapid cu războiul din Spania, cu eşecul economic şi financiar, cu opoziţia violentă a dreptei şi extremei-drepte. Părăsirea sa de către clasele de mijloc va antrena eşecul guvernării Blum în iunie 1937. Până în 1938, Frontul popular agonizează. Guvernul Daladier îi va da lovitura decisivă, sprijinindu-se pe moderaţi, semnând acordurile de la München cu Hitler şi Mussolini şi repunând în discuţie cuceririle sociale din 1936. Războiul se va abate asupra unei ţări ce nu a reuşit să-şi surmonteze criza.

1936: FRONTUL POPULAR, UN SPIRIT NOU

ORIGINI ŞI FORMARE

6 februarie 1934, considerată de stânga drept o tentativă de lovitură de stat fascistă a provocat în rândurile militanţilor o vie dorinţă de unire. Însă, în cadrul tacticii „luptei de clasă", conducătorii comunişti continuă să-i denunţe pe socialişti drept social-trădători. Pe de altă parte, radicalii şi socialiştii sunt despărţiţi de resentimentele rămase după eşecul celor două tentative de cartel. Începând cu mai 1934 situaţia evoluează, ca urmare a iniţiativei partidului comunist. Schimbarea se explică fără îndoială mai puţin prin presiunea unionistă a militanţilor, cât prin noua tactică a Kominternului. Trăgând o lecţie din instaurarea lui Hitler la putere, favorizată de dezbinarea partidelor stângii în Germania, Internaţionala se orientează spre strategia „fronturilor populare": inamicul prioritar nu mai este socialismul, ci fascimul; pentru a lupta împotriva lui, comuniştii vor trebui să încerce o apropiere, nu numai de socialişti, ci şi de partidele burgheze democratice.

Aplicând această nouă tactică, comuniştii semnează cu socialiştii un pact al unităţii de acţiune în iulie 1934. Însă esenţialul, în ochii lor, este de a câştiga încrederea clasei de mijloc, clientelă curentă a mişcărilor fasciste şi, pentru aceasta, de a atrage în uniunea antifascistă partidul radical, principal reprezentant al acestui grup social. Or, radicalii, membri ai unui partid burghez, reformist şi patriot, nu pot privi decât cu neîncredere un partid comunist care se prezintă ca un partid muncitoresc, revoluţionar şi internaţionalist. Totuşi, semnarea în mai 1935 a pactului franco-sovietic implicând aprobarea de către Stalin a hotărârii franceze de apărare naţională va îndepărta o parte din obstacole, comuniştii votând pe viitor în favoarea creditelor apărării naţionale. Pe de altă parte, şi comuniştii schimbă tonul, exaltând de acum valorile naţionale, drapelul tricolor, revoluţia de la 1789 şi pe radicali înşişi. În fine, în partidul radical o aripă stângă condusă de Édouard Daladier ia poziţie în favoarea Frontului popular. Pe 14 iulie 1935, 500 000 de manifestanţi defilează de la Bastilia la Vincennes, conduşi de comunistul Thorez, socialistul Blum, radicalul Daladier.

Ca urmare a acestei manifestaţii este înfiinţat un Comitet naţional de uniune populară unde sunt reprezentate, alături de diverse organizaţii de stânga, cele trei partide: comunist, socialist şi radical şi sindicatele CGT şi CGTU. Un acord de

desistare între candidații diverselor partide membre ale Adunării populare este încheiat pentru turul al doilea al alegerilor din 1936 şi un program ce trebuie să servească drept platformă comună este adoptat. În jurul lozincii „pâine, pace, libertate" este de fapt un program foarte moderat apropiat celui al radicalilor. Această alianţă între partidele stângii este completată în martie 1936 de reunificarea sindicală CGTU reunindu-se cu CGT.

VICTORIA DIN 1936

Alegerile din aprilie-mai 1936 marchează victoria Frontului popular. Şi nu pentru că s-ar fi produs un cutremur în favoarea lui. Prin raport la alegerile din 1932, câştigul nu este decât de 300 000 de voturi, datorate mai ales unei creşteri a cotei comuniştilor, în timp ce socialiştii rămân la acelaşi nivel, iar radicalii înregistrează o pierdere sensibilă de voturi (circa 400 000). Însă, în al doilea tur, disciplina republicană funcţionează şi partidele din Frontul popular adună 369 de deputaţi contra 236 ai dreptei.

REPARTIZAREA MANDATELOR ÎNTRE PARTIDE DUPĂ ALEGERILE DIN APRILIE-MAI 1936

Majoritatea Frontului Popular (1936-1938)	Comuniști	72
	Partidul unității proletare	10
	Partidul Socialist SFIO	146
Majoritatea Uniunii Naționale (1938-1939)	Republican-Socialiști	26
	Radical-Socialiști	115
	Stânga radicală și radicalii independenți	31
	Republicani de stânga	83
	Democrat populari	23
	Uniunea republican-democratică	88
	Conservatori	11

Pentru prima oară, socialiştii deţin gruparea cea mai numeroasă în Cameră. Astfel, va fi Léon Blum, principalul conducător socialist, cel la care preşedintele Republicii va face apel pentru a forma guvernul. Acesta, în care vor intra şi trei femei, este constituit din socialişti şi radicali, comuniştii susţinându-l fără a par-

ticipa. Definind caracterul guvernului său, Léon Blum afirmă că nu poate fi vorba de un „guvern socialist" care să modifice structurile ţării, ci doar de o experienţă de guvernare socială, în cadrele structurilor capitaliste.

Chiar şi cu această rezervă, victoria Frontului popular nu este lipsită de ambiguităţi. Are el drept prioritate lupta antifascistă, cum o doresc comuniştii, sau este înainte de toate o formulă destinată rezolvării crizei economice şi sociale, cum preconizează radicalii şi socialiştii şi, în acest ultim caz, în profitul cui: al clasei de mijloc sau al muncitorilor? Sau este doar prima etapă a unui proces de cucerire revoluţioară a puterii, cum o afirmă, de exemplu, liderul socialist Marceau Pivert în articolul său: „Totul e posibil"?

GREVELE DIN IUNIE ŞI REFORMELE SOCIALE

În momentul sosirii lui Léon Blum la putere, Franţa cunoaşte un val de greve ce cuprind aproape două milioane de salariaţi. Ele s-au declanşat spontan după victoria Frontului popular, din motive diverse: pregătirea naţionalizării industriilor de război, îndeplinirea unor revendicări salariale... Aceste greve ce sunt însoţite de ocuparea locului de muncă îngrozesc pe patroni care văd în ele o tentativă de expropriere şi începutul revoluţiei sociale. La cererea lor, Léon Blum reuneşte la Hôtel Matignon pe reprezentanţii patronatului şi pe cei ai CGT, care semnează pe 7 iunie, acordurile de la Matignon. Acestea oferă muncitorilor creşteri salariale între 7 şi 15%, recunosc drepturile sindicatelor pe întreprindere şi practica convenţiilor colective. În ciuda acestui acord, grevele nu se opresc decât lent şi va fi necesară intervenţia liderului comunist Maurice Thorez pentru a li se pune capăt.

Acordurile de la Matignon schiţează o soluţie a crizei aşa cum o vizează Léon Blum: provocarea prin creşterea salariilor mici a unei relansări a consumului antrenând la rândul său o redresare economică. Lupta împotriva crizei este însoţită, deci, de o ameliorare a soartei muncitorilor. Acelaşi obiectiv impregnează cele două mari legi votate pentru a combate şomajul, cea care acordă salariaţilor 15 zile de concediu plătit, şi cea care limitează la 40 de ore durata săptămânii de lucru.

Lumea muncitorească are sentimentul că, pentru prima dată în istoria franceză, un guvern consideră problemele sale drept prioritare. Această situaţie nouă explică euforia ce o stăpâneşte în cursul verii 1936, în momentul în care muncitorii pleacă pentru prima oară în concedii plătite. Dar ea explică de asemenea şi de ce patronatul, care plăteşte printr-o sporire a cheltuielilor sale şi o diminuare a puterii sale în întreprindere politica socială a lui Léon Blum, îi va purta acestuia o ură durabilă.

REFORME DE STRUCTURĂ

Pentru a rezolva neliniştitoarea problemă a prăbuşirii preţului grâului, guvernul creează în august 1936 Oficiul naţional interprofesional al grâului (ONIB), al cărui rol este de a regulariza piaţa, cumpărând recoltele la un preţ fixat de stat şi comercializându-le apoi. Pentru recolta 1936, preţul este fixat la 141 de franci chintalul faţă de 80 de franci în 1935.

Guvernul Frontului popular vrea să democratizeze Banca Franţei, spărgând monopolul exercitat asupra ei de marile firme, cele „200 de familii", adică cei mai mari 200 de acţionari care, singurii au drept de vot,în Adunarea generală şi aleg consilierii generali ai Băncii. De fapt, acordarea dreptului de vot la 40 000 de acţionari este lipsită de efect, căci marea majoritate este dezinteresată de gestiunea Băncii Franţei, iar aceasta rămâne citadela marilor interese.

În fine, naţionalizarea industriilor de război este votată în august 1936, pentru a evita ca presiunile politice ale „negustorilor de tunuri" să nu ducă la un nou conflict. În total, reformele de structură reprezintă un ansamblu de măsuri a căror timiditate contrastează cu emoţia pe care o provoacă în opinia publică, aţâţată de presă şi de oamenii politici de dreapta care denunţă debutul unui proces de sovietizare a Franţei.

UN SPIRIT NOU

În realitate, guvernul Blum câştigă puţin prin reformele prea modeste pe care le întreprinde, şi mai mult prin spiritul nou pe care îl va face să domnească în viaţa politică şi în existenţa cotidiană.

Spirit nou şi în domeniul colonial, în care guvernul, chiar dacă nu se gândeşte deloc la a răspunde revendicărilor de independenţă ale naţionaliştilor din Indochina, Maroc şi Tunisia, alege calea discuţiilor şi reformelor mai degrabă decât pe cea a represiunii. În Algeria, proiectul Blum-Viollette intenţionează să acorde cetăţenia franceză musulmanilor foşti ofiţeri şi subofiţeri, deţinătorilor de titluri universitare, etc.

Sunt semnate tratate cu Siria şi Libanul, care prevăd acordarea independenţei celor două teritorii sub mandat francez. Totuşi, nu se depăşeşte deloc stadiul de proiect: opoziţia coloniştilor din Algeria îngroapă proiectul Blum-Viollette şi criticile deputaţilor interzic guvernului să prezinte Parlamentului tratatele cu Siria şi Libanul.

Spirit nou mai ales în domeniul vieţii cotidiene, unde Léo Lagrange, subsecretar de Stat al Sportului şi Agrementului ("ministrul lenei", pentru dreapta), este însărcinat să dea un conţinut pozitiv posibilităţilor de agrement degajate de legea celor 40 de ore şi a concediilor plătite. Opera reuşită este importantă: crearea de bilete de concediu plătite cu reducere, încurajarea unor organizaţii ca „Pensiunile tineretului", sprijin acordat dezvoltării culturii populare şi teatrului popular...

Astfel ia naştere în vara lui 1936 mitul Frontului popular, care-l face să apară drept prevestitorul unei ere de eliberare a omului, scăpat din sclavia maşinii, regăsindu-şi locul şi demnitatea, putând să-şi dezvolte atât corpul, cât şi spiritul într-o nouă societate scăldată de socialism umanist şi de generozitate.

EŞECUL EXPERIENŢEI BLUM (1936-1937)

UMBRA RĂZBOIULUI DIN SPANIA

Pentru a asigura pacea, guvernul Frontului popular se străduieşte să asocieze concilierea cu fermitatea. Chiar dacă îl primeşte la Paris, în septembrie 1936, pe doctorul Schacht, ministrul Economiei al Reich-ului, Léon Blum pune în aplicare un vast program de înzestrare militară de patru ani destinat să recupereze decalajul francez în domeniu. Pe de altă parte, el se străduieşte să strângă alianţele franceze, în special înţelegerea franco-britanică. Însă războiul din Spania, care va izbucni în iulie 1936 va pune la încercare consecvenţa Frontului popular.

Dornic să vină în ajutor Republicii spaniole, Léon Blum se confruntă cu opoziţia majorităţii miniştrilor radicali şi a unei părţi a socialiştilor, care se tem ca intervenţia să nu conducă la un conflict cu Statele fasciste. Refuzul britanic de a susţine un ajutor francez pentru Spania îl constrânge pe Blum, dezorientat, la a se limita asupra unei propuneri de tratat de „neintervenţie" a puterilor europene. Această abandonare a Republicii Spaniole provoacă indignarea partidului comunist care lansează în ţară o campanie: „Tunuri, avioane pentru Spania!", iar guvernul lasă să treacă frontiera din Pirinei arme şi voluntarii din Brigăzile Internaţionale. Însă această umbră aruncată asupra Frontului popular va duce numai la o abţinere a comuniştilor în cadrul unui vot de încredere asupra politicii externe a guvernului în decembrie 1936.

DIFICULTĂŢILE ECONOMICE

Ele rezultă atât din ostilitatea mediilor de afaceri, cât şi din erorile de analiză economică ale guvernului Blum. Din iunie 1936 începe exodul capitalurilor spre Elveţia, ceea ce ameninţă stabilitatea monedei. Pe de altă parte, creşterea salariilor ca urmare a acordurilor de la Matignon şi cheltuielile de reînarmare provoacă o creştere a preţurilor cu atât mai importantă cu cât grevele din 1936, apoi, începând din 1937, efectele legii celor 40 de ore, vor duce la o diminuare a producţiei. Foarte rapid, eşecul economic devine evident. Din septembrie 1936, creşterea preţurilor a absorbit creşterea de salarii din iunie. Pe 1 octombrie, guvernul este constrâns să devalorizeze francul.

Devalorizarea, de altfel insuficientă, nu pune capăt scurgerii capitalurilor, nici dificultăţilor trezoreriei. Pentru a încerca să calmeze mediile de afaceri, Léon Blum proclamă, în februarie 1937, „pauza", adică abandonarea momentană a proiectelor de reformă socială. Pauza provoacă nemulţumirea muncitorilor, sindicatelor, partidelor de stânga, fără a reuşi prin aceasta să câştige încrederea patronatului în guvern.

O ATMOSFERĂ DE URĂ ŞI VIOLENŢĂ

Presa de dreapta se dezlănţuie cu o voinţă extraordinară împotriva guvernului Frontului popular. O campanie antisemită îndârjită este lansată de ziare ca *L'Action française*, *Gringoire*, *Je Suis Partout* împotriva lui Léon Blum şi membrilor israeliţi ai guvernului. Ministrul de Interne, Roger Salengro, este obiect al calomniilor: este acuzat pe nedrept de a fi dezertat în timpul războiului, pe când acesta fusese făcut prizonier în timp ce căuta corpul unuia dintre camarazii morţi în luptă. Această campanie traumatiză un om epuizat nervos şi îl conduse la sinucidere. Această atmosferă de ură, propagandă de extrema dreaptă, câştigă chiar şi dreapta tradiţională, care nu va reuşi întotdeauna să păstreze o măsură în atacurile sale împotriva guvernului.

Odată cu sosirea sa la putere, guvernul Frontului popular a hotărât dizolvarea ligilor de extremă dreapta. Ele sunt înlocuite de partide care sunt repede contagiate de fascism. Nu este şi cazul Partidului social francez (PSF), creat de colonelul de La Rocque pentru a regrupa fostele Cruci de Foc în jurul unui program vag tradiţionalist. Însă în iunie 1936, fostul comunist Jacques Doriot fondează un partid cu adevărat fascist, Partidul popular francez (PPF), în timp ce un Comitet secret de acţiune revoluţionară (CSAR), mai cunoscut sub numele de

„Cagula" pregăteşte un complot pentru a răsturna guvernul şi a instaura o dictatură militară.

Atmosfera de război civil în stare latentă ce se instalează în Franţa la sfârştul lui 1936 - începutul lui 1937 va cunoaşte un episod dramatic în martie 1937, când poliţia trage asupra unei manifestaţii a stângii, care încerca să împiedice ţinerea unei reuniuni a PSF la Clichy, provocând 5 morţi şi 200 de răniţi. O dată cu această acţiune ce va stârni împotriva guvernului o parte a stângii, euforia din iunie 1936 se încheie.

Totuşi, nici războiul din Spania, nici dificultăţile economice, nici ura adversarilor politici, nici decepţia stângii nu explică căderea Frontului popular. Aceasta are drept cauză fundamentală ruptura între Front şi clasele de mijloc.

PIERDEREA SPRIJINULUI CLASEI DE MIJLOC

Trecerea în opoziţie a clasei de mijloc este cea care va învinge Frontul popular. În afară de voturile acordate partidului radical, ea a votat puternic pentru candidaţii stângii în alegerile din 1936 şi a aprobat în general adoptarea legilor sociale. Însă ea va încerca foarte repede îngrijorarea şi decepţia. Îngrijorare în faţa grevelor cu ocuparea locului de muncă, care lor le par începutul revoluţiei şi în faţa acţiunii partidului comunist de care se tem că ar putea arunca Franţa în război. Decepţie în faţa efectelor politicii sociale ale lui Léon Blum (creştere a salariilor, concedii plătite, 40 de ore) care măresc cheltuielile întreprinderilor şi pun în dificultate un mic patronat greu afectat de criză.

Din vara lui 1936, această clasă de mijloc devine receptivă la acuzele aduse de adversarii Frontului popular: comuniştii se pregătesc să arunce Franţa în război, pregătindu-i înfrângerea prin greve care o slăbesc; socialiştii, împovărând întreprinderile sub noile constrângeri, pregătesc exproprierea micilor patroni. Aceste teme cunosc în rândul clasei de mijloc un asemenea succes încât conducătorii radicali vor trebui să le ia în consideraţie.

Începând din toamna lui 1936, Édouard Daladier, care i-a succedat lui Herriot la preşedinţia partidului radical, îşi înmulţeşte rezervele, apoi criticile, la adresa politicii guvernului. În primăvara lui 1937, mari manifestaţii ostile Frontului popular au loc în sud în prezenţa liderilor radicali. Când în iunie 1937 Léon Blum va cere Parlamentului depline puteri financiare, senatorii radicali, ca urmare a ostilităţii crescânde a membrilor partidului lor faţă de guvern, îşi alătură voturile cu cele ale dreptei pentru a răsturna guvernul. Este sfârşitul experienţei Blum.

SFÂRŞITUL FRONTULUI POPULAR (1937-1939)

DESTRĂMAREA FRONTULUI POPULAR

După căderea lui Léon Blum, Frontul popular agonizează timp de un an. Dacă majoritatea stângii se păstrează, guvernele se îndepărtează de politica urmată în vara lui 1936. Radicalul Chautemps, succesor al lui Léon Blum, naţionalizează căile ferate (este naşterea SNCF) însă politica sa este marcată de imobilism şi indiferenţă în faţa agresivităţii lui Hitler, care anexează Austria. În primăvara lui 1938, Léon Blum, după ce a încercat zadarnic să constituie un guvern de uniune naţională pentru a rezista în faţa lui Hitler, formează un nou guvern de Front popular, curând răsturnat de Senat ca în iunie 1937.

În aprilie 1938 ajunge la putere şeful partidului radical, Édouard Daladier, care va pune capăt Frontului popular:

- va face să intre în guvernul său, din care socialiştii sunt absenţi, oameni de dreapta ca Paul Reynaud sau Georges Mandel;

- în septembrie 1938 semnează cu Hitler, Mussolini şi englezul Chamberlain acordurile de la München, care acceptă anexarea de către Germania a unei părţi din Cehoslovacia, aliată Franţei. Partidul comunist porneşte o violentă campanie împotriva guvernului, vinovat în ochii săi de a fi trădat idealul antifascist al Frontului popular. În faţa acestor atacuri, delegaţii radicali părăsesc în octombrie 1938 Comitetul naţional de uniune populară, provocând dizolvarea acestuia;

- în fine, în noiembrie 1938 Paul Reynaud, devenit ministru de Finanţe, determină adoptarea de către guvern a unor decrete-lege ce autorizează depăşirea celor 40 de ore săptămânale de lucru, punând astfel capăt celei mai simbolice dintre reformele Frontului popular. Împotriva decretelor-lege Reynaud, dar şi a acordurilor de la München, CGT organizează o grevă generală pe 30 noiembrie 1938 cu sprijinul partidelor comunist şi socialist. Este o încercare de forţă între stânga, pe de o parte, guvern şi patronat, pe de alta. Rechiziţionarea mijloacelor de transport, sancţiunile adoptate împotriva greviştilor fac din această grevă un semieşec şi, pentru patronat, o revanşă asupra lui iunie 1936, o „bătălie de la Marna a patronilor".

"DICTATURA" LUI DALADIER

Învingător al stângii, şef necontestat al unei coaliţii de uniune naţională, Daladier apare în ochii opiniei publice ca omul capabil să salveze ţara. Dispunând în Parlament de o majoritate solidă şi docilă, el beneficiază pe de altă parte de o popularitate considerabilă. Aceste atuuri ce îi asigură o poziţie extrem de puternică fac să se vorbească de o „dictatură" a lui Daladier, însă această dictatură este perfect legală, căci guvernul rămâne răspunzător în faţa Camerei, care îl poate răsturna.

Totuşi, guvernul Daladier reprezintă incontestabil o restauraţie a puterii executive care pune capăt atotputerniciei Camerei deputaţilor. Nimic nu caracterizează mai bine această evoluţie decât guvernarea prin decrete-lege prin care Camera autorizează guvernul să ia decizii cu putere de lege, acceptând astfel să renunţe la o parte din puterile sale. Această autoritate este pusă în serviciul redresării naţionale. Asistăm la sfârşitul lui 1938 la o reală relansare economică datorată atât devalorizării decise în mai 1938 şi care aduce preţurile franceze la nivelul celor mondiale, cât şi încrederii manifestate de patronat în guvernământ. Pe de altă parte, efortul reînarmării dă un impuls industriei. În fine, guvernul ia măsuri de redresare a natalităţii: în iunie 1939, Codul familiei asigură o creştere a alocaţiilor familiale şi o încurajare a natalităţii.

RĂZBOIUL AMENINŢĂTOR

Ministru al Apărării naţionale din 1936, Daladier este în special sensibil la pericolul reprezentat de Germania hitleristă şi acordă o prioritate absolută reînarmării. Consideră acordul de la München drept un simplu răgaz care trebuie să permită Franţei să se pregătească pentru o luptă inevitabilă. De fapt, la începutul lui 1939, el face dovada unei mari fermităţi în faţa ambiţiilor teritoriale ale Germaniei şi Italiei. Aceasta din urmă revendicând teritorii franceze sau administrate de Franţa (Corsica, Nisa, Savoia, Djibouti, Tunisia), preşedintele Consiliului întreprinde o călătorie în Corsica şi în Africa de Nord pentru a afirma de aici decizia Franţei de a rezista pretenţiilor italiene.

În primăvara lui 1939, Hitler dezmembrând şi transformând în protectorat german restul Cehoslovaciei, Franţa, urmând exemplul Marii Britanii, va acorda garanţii teritoriale Statelor ameninţate de Italia (Grecia) sau Germania (România şi Polonia). Intrarea în Polonia a trupelor germane pe 1 septembrie 1939 va atrage pe 3 septembrie declaraţia de război făcută Germaniei de Marea Britanie, apoi de Franţa.

STAREA FRANŢEI ÎN 1939

INERŢIE ECONOMICĂ ŞI CRIZĂ MORALĂ

Franţa din 1939 îşi vede reluată activitatea economică, crescând indicele producţiei industriale, şomajul diminuându-se, în timp ce recoltele se anunţă favorabile. Însă această tendinţă de ieşire din criză nu trebuie să disimuleze faptul că, în toamna lui 1939, activitatea economică nu a atins încă nivelul său din 1930.

Această inerţie economică se manifestă printr-o insuficienţă a investiţiilor, care antrenează învechirea a numeroase utilaje şi frânează capacitatea de producţie naţională. Fenomenul este mai ales îngrijorător în uzinele de armament şi în special de aviaţie, ţinând cont de pericolul războiului. Încă profund marcată de efectele crizei economice, Franţa nu este gata din punct de vedere material de război.

Declaraţia de război din septembrie 1939 nu provoacă în Franţa nici o tendinţă de „uniune sacră". Ataşaţi ţării lor, francezii nu dau termenului „patrie" aceeaşi semnificaţie: pentru dreapta, este vorba înainte de toate de teritoriul naţional, de pământul natal, de un trecut istoric, de un ansamblu de tradiţii, care exclude emigranţii de dată recentă sau pe toţi cei ce nu se reclamă de la acelaşi trecut comun; pentru stânga, este Franţa marilor principii, a ideilor generoase ale Revoluţiei, a drepturilor omului.

Atmosfera de ură pasională ce a marcat epoca Frontului popular nu a dispărut o dată cu eşecul acestuia. Pericolul extern, departe de a realiza o apropiere a francezilor, le serveşte adeseori de argument în disputele lor politice. Stânga acuză dreapta, care a fost de acord în totalitate cu acordul de la München, de a capitula în faţa lui Hitler din ură faţă de socialism; acesta din urmă face Frontul popular responsabil de această capitulare prin faptul că a slăbit Franţa, acordând muncitorilor concedii plătite şi săptămâna redusă de lucru. La extrema dreaptă, anticomunismul îi determină pe unii să refuze orice conflict cu Germania, din teama de a nu favoriza URSS şi considerând că „mai bine cu Hitler decât cu Stalin". În fine, o mare parte a opiniei publice franceze, chiar şi de stânga, este câştigată de un antisemitism latent, evreii fiind acuzaţi de a voi să arunce Franţa în război pentru a-şi salva coreligionarii persecutaţi.

De fapt, societatea franceză rămâne marcată de traumatismul Primului Război mondial şi manifestă, oricare i-ar fi opiniile politice, un refuz visceral al războiului. Singurele divergenţe apar asupra mijloacelor ce ar permite evitarea

conflictului: pentru „anti-münchenezi", e vorba de a da dovadă de fermitate pentru a-l opri pe Hitler; pentru „münchenezi" e vorba, dimpotrivă, de a-l îmbuna pe acesta prin concesii.

Divizată, profund pacifistă, Franţa nu este pregătită moral de război.

O ŢARĂ IZOLATĂ CU O STRATEGIE NESIGURĂ

În momentul declaraţiei de război, Franţa este izolată pe plan internaţional. Atitudinea sa de la München, dezvăluindu-i slăbiciunea, a făcut-o să piardă unii din aliaţi: Cehoslovacia, dezmembrată şi devenită vasala Germaniei, şi mai ales URSS, care semnează cu Hitler, pe 23 august 1939, un pact ce-i lasă acestuia mână liberă în vest. Începând din 1936, Belgia a preferat să se „dezangajeze" faţă de Franţa. Aceasta nu poate conta decât pe Polonia, ameninţată de Hitler, şi pe Marea Britanie, care a abandonat politica sa de „compromis", dar care nu este gata de război. Cât despre Statele Unite, aici curentul izolaţionist este foarte puternic.

Franţa este rău pregătită din punct de vedere militar pentru conflict. Şefii săi militari concep viitorul război ca pe unul defensiv, după asemănarea celui din 1914. Iată de ce au hotărât construirea de-a lungul frontierei germane, din Ardeni până la graniţa cu Elveţia, a liniei Maginot, ansamblu de fortificaţii de beton de care se vor zdrobi atacurile germane. Francezii se pregătesc astfel pentru un nou război de tranşee în care tancurile şi avioanele vor trebui să servească drept puncte de sprijin infanteriei, în timp ce germanii au în vedere un război de mişcare extrem de rapidă, în care diviziile blindate şi aeriene vor avea drept misiune să provoace ruptura frontului. Pe deasupra, această strategie defensivă contrazice politica de alianţe ce prevedea că Franţa trebuie să vină în ajutorul aliaţilor săi ameninţaţi, de exemplu al polonezilor. Diplomaţia şi strategia se resimt, şi ele, de pe urmele unei crize franceze care este departe de a fi fost depăşită în 1939.

CRIZA DOMINAŢIEI COLONIALE

Capitolul 25

Între cele două războaie mondiale, existența colonialismului este acceptată fără probleme de marea majoritate a populației europene. Dar este deja contestată cu putere în rândul „țărilor dependente" prin ascensiunea naționalismelor autohtone. Evoluția imperiului britanic, spre formarea „Commonwealth-ului națiunilor", este marcată de slăbirea relațiilor politice cu dominioanele şi de o tentativă de restrângere a legăturilor economice. Dar în cea mai mare colonie a Coroanei, India, Marea Britanie întâmpină rezistența unui puternic curent naționalist condus de Gandhi. Imperiul colonial francez se caracterizează, în schimb, printr-un mare imobilism. În afara preocupării de a-şi menține autoritatea, Franța nu întreprinde nici o reformă profundă în fața ascensiunii revendicărilor naționaliste. În Orientul Mijlociu, prăbuşirea Imperiului Otoman nu favorizează deloc naționalismul arab, puternic contrabalansat de puterile coloniale tradiționale şi de marile companii petroliere engleze şi americane.

COLONIALISM ŞI ANTICOLONIALISM

MITUL „BUNULUI COLONIST"

Primul Război Mondial nu provoacă nici o repunere în discuţie în sânul puterilor coloniale a temeiurilor dominaţiei lor asupra popoarelor „de peste mări". Ele rămân convinse că sunt însărcinate cu o misiune civilizatoare şi umanitară, simbolizată prin acţiunea unor oameni ca doctorul Schweitzer, fondatorul unui spital pentru leproşi la Lambaréné (Gabon). Nu este privit decât aspectul „punerii în valoare" a coloniilor, cel mai adesea pentru nevoile metropolei, fără a exista vreo preocupare pentru soarta rezervată indigenilor.

Aspiraţiile naţionale ale popoarelor colonizate sunt, de altfel, negate de liderii europeni. Pentru Churchill, şeful naţionalist indian Gandhi nu este decât „un fachir pe jumărate dezbrăcat"... Nu se poate măcar concepe că masele coloniale ar fi capabile să-şi rezolve singure propriile probleme: lăsate de capul lor, se consideră, ele s-ar întoarce la anarhie.

Perioada dintre cele două războaie este marcată de un val de exaltare a ideii coloniale pe care îl regăsim în literatura populară (*Escadronul alb* de Joseph Peyré în 1931), cântece (*Mon légionnaire*) sau cinema (*Marele joc* de Jacques Feyder în 1934, *La Bandera* de Julien Duvivier în 1935...). Apogeul este atins fără îndoială de Expoziţia internaţională colonială de la Paris, în 1931, al cărui punct de atracţie a fost reconstituirea templului din Angkor (Cambodgia) în pădurea Vincennes.

În aceeaşi perioadă se elaborează o veritabilă doctrină a colonizării, care încearcă să justifice economic, moral şi istoric dominaţia europeană asupra altor continente.

Criza va contribui de altfel la a întări sentimentele colonialiste ale opiniei publice, o „repliere în propriul imperiu" putând apărea drept o soluţie de rezervă în faţa deteriorării schimburilor internaţionale.

COLONIALISMUL REPUS ÎN DISCUŢIE

Totuşi, perioada dintre cele două războaie este şi cea a repunerii în cauză a colonialismului în Europa, ca şi în numeroase ţări colonizate. Marea Britanie acceptă să lase câţiva membri ai Imperiului său să acceadă progresiv la independenţă.

În Franţa, sunt voci ce se ridică în 1925 împotriva războiului din Rif (partidul comunist şi suprarealiştii), sau împotriva abuzurilor colonialismului (André Gide, *Călătorie în Congo*, 1926). Însă ele rămân în minoritate şi, în anii '30, opinia este preocupată mai mult de climatul internaţional în Europa decât de soarta coloniilor.

Pierderea prestigiului european în 1914-1918, influenţa Revoluţiei ruse (mai ales în Asia), teoriile preşedintelui american Wilson şi crearea Societăţii Naţiunilor au favorizat apariţia de mişcări naţionaliste în numeroase colonii. Pe alocuri anterioare Primului Război mondial (ca partidul Congresului în India), aceste mişcări se sprijină pe câteva idei-forţă, nu numai pe refuzul dominaţiei economice şi politice a puterilor coloniale, însă şi pe fundamente ideologice diferite, după regiuni: „asiatismul", sentimentul de apartenenţă la o comunitate capabilă, ca Japonia, să rivalizeze într-o zi cu Occidentul, islamismul, în ascensiune încă din secolul al XIX-lea, şi a cărui influenţă se întinde din Africa în Indonezia, naţionalismul arab, care încearcă să se afirme cultural după suprimarea Califatului de Mustapha Kemal în 1924...

La originea acestor mişcări se află adeseori membri ai „inteligheţiei", fii de şefi de trib, de notabilităţi sau de burghezi, formaţi în Universităţi europene: Gandhi, Nehru (în India) şi Bourguiba (în Tunisia) sunt avocaţi, Soekarno (fondator al partidului naţional indonezian în 1927) este inginer, algerianul Ferhat Abbas este farmacist... Pătrunşi de o ideologie liberală sau socialistă, ei vor constitui cadrele unui naţionalism indigen, care se manifestă mai ales prin crearea a numeroase partide revendicând o Constituţie (Wafd în Egipt, Destour în Tunisia), un guvern responsabil sau o obţinere a independenţei în etape.

În primele lor revendicări, cea mai mare parte a acestor mişcări naţionaliste nu doresc să rupă total legăturile cu metropola. Câteva reforme îndrăzneţe ar fi putut duce la evitarea a numeroase frământări, cărora europenii le-au răspuns sistematic prin represiune (cea mai mare parte a liderilor naţionalişti au fost de mai multe ori condamnaţi la închisoare). Cel mai adesea intransigenţa metropolelor, unde influenţa grupurilor de presiune colonialiste a fost întotdeauna foarte puternică, a împiedicat orice evoluţie satisfăcătoare a problemei. Astfel nu vor putea fi evitate lungile, costisitoarele şi inutilele pentru ambele părţi războaie coloniale de după 1945.

DE LA IMPERIUL BRITANIC LA COMMONWEALTH

SLĂBIREA LEGĂTURILOR POLITICE

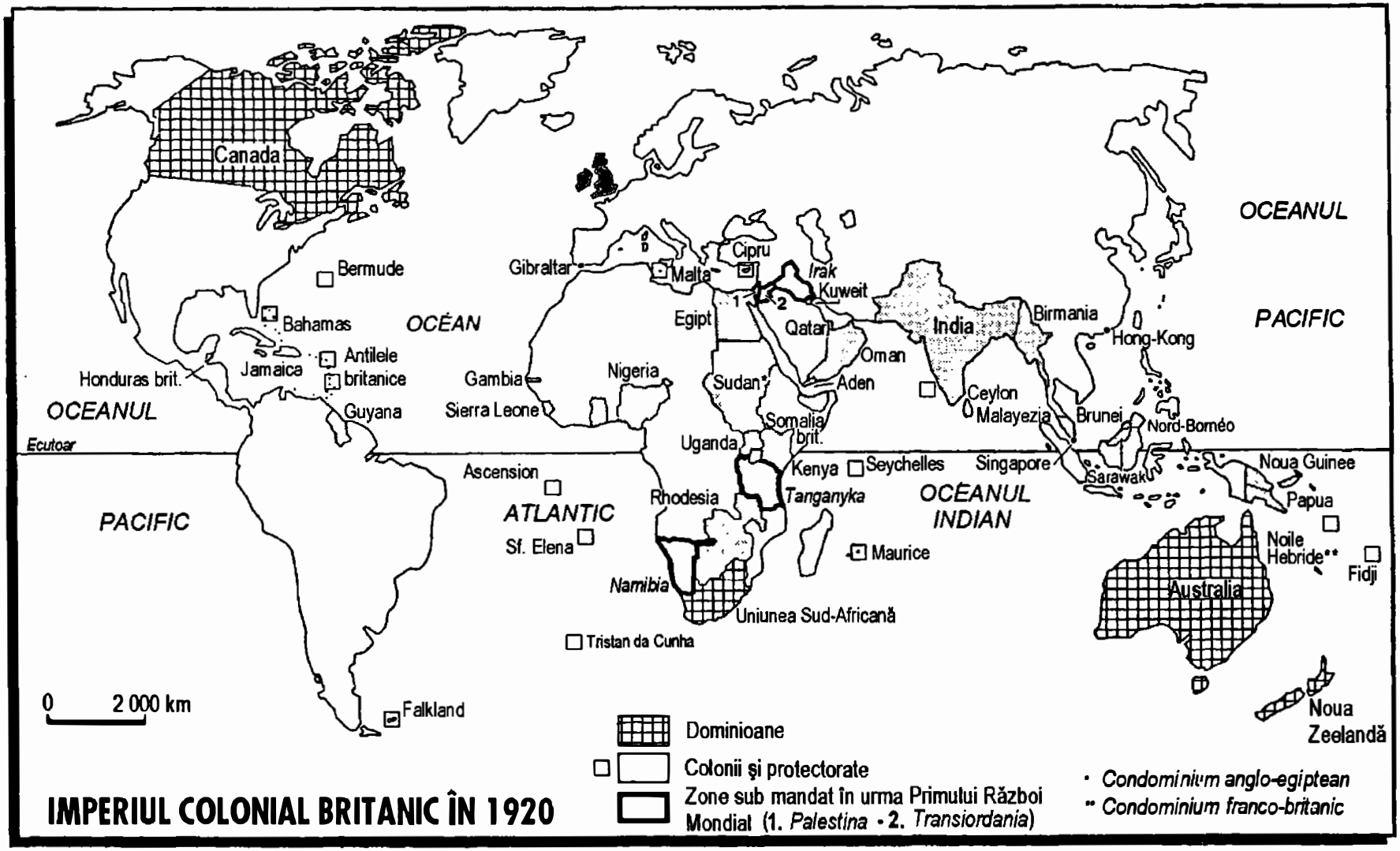
Marele Război a subliniat coeziunea imperiului britanic: diferitele dominioane (Canada, Australia, Noua Zeelandă şi Uniunea Sud-Africană), ca şi principala colonie a Coroanei, India, au participat la efortul de război prin contribuţia lor în oameni (aproape 2 milioane de combatanţi) şi în material. În decembrie 1916, crearea lui *Imperial War Cabinet* de către Lloyd George permisese asocierea dominioanelor (apoi a Indiei) la efortul de război. Conferinţa imperială din 1917 prevăzând „o reajustare a relaţiilor constituţionale între părţile componente ale Imperiului" marca o nouă etapă.

De fapt, încă din 1919, dominioanele vor face figură de State aproape suverane: participă la conferinţa de Pace, semnează tratatul de la Versailles, intră în Societatea Naţiunilor, primesc însărcinări... Ele chiar iau uneori poziţie faţă de politica externă a Marii Britanii, refuzând de exemplu participarea la un eventual conflict anglo-turc în 1922. Nu toate dominioanele au de fapt aceeaşi atitudine: Australia şi Noua Zeelandă nu contestă *leadership*-ul Marii Britanii; în timp ce Canada, Uniunea Sud-Africană şi (din 1921) Statul liber al Irlandei aspiră la o suveranitate deplină.

La conferinţa imperială din 1926, Balfour reuşeşte să facă acceptată de toţi o formulă vagă, definind *British Commonwealth of Nations*, fără însă a stabili o Constituţie sau un Parlament imperial. Consecinţă logică a acestei evoluţii, statutul de la Westminster, votat pe 11 decembrie 1931, recunoaşte autonomia juridică a dominioanelor, Coroana britanică fiind simbolul liberei asocieri a membrilor Commonwealth-ului. Legăturile menţinute cu Regatul Unit se bazează de fapt pe o comunitate de cultură şi simţire: supleţea juridică proprie instituţiilor britanice permiţând orice adaptare ulterioară...

ÎNTĂRIREA LEGĂTURILOR ECONOMICE

În acelaşi timp, consecinţă a marii depresiuni mondiale a anilor '30, Marea Britanie va încerca să-şi dezvolte relaţiile economice cu ansamblul imperiului său. Întoarcerea la protecţionism instaurată în 1931-1932, după un prim eşec



IMPERIUL COLONIAL BRITANIC ÎN 1920

în 1923, permite punerea în practică a unui „sistem de preferinţe imperial"; semnate pe 20 august 1932, acordurile de la Ottawa stabilesc diminuări ale taxelor vamale între Marea Britanie şi numeroşi membri ai imperiului său, dominioane sau colonii (Australia, Noua Zeelandă, Canada, Terra Nova, Uniunea Sud-Africană, Rhodezia şi India). Nu este totuşi vorba de liber-schimbism în cadrul imperiului, unele ţări dorind totuşi să-şi protejeze tinerele lor industrii de produsele britanice, demonstrând astfel Marii Britanii că înţeleg să-şi ducă propria politică economică.

Acest sistem de preferinţe imperiale nu va da toate rezultatele scontate. Desigur, între 1932 şi 1939, comerţul intra-imperial s-a menţinut pe ansamblu, progresând chiar uşor, cu excepţia celui cu India, în timp ce comerţul extra-imperial a scăzut în mod evident. Însă, de fapt, acordurile de la Ottawa nu au dus la o întărire spectaculoasă a legăturilor comerciale ce existau de multă vreme în sânul Imperiului britanic. De asemenea, acestea nu trebuie deloc privite ca fiind o contrabalansare economică a efectelor politice ale statutului de la Westminster.

INDIA ÎN REVOLTĂ

Primul Război mondial nu a avut drept singură consecinţă grăbirea emancipării dominioanelor imperiului britanic. El a contribuit de asemenea la a da un nou avânt naţionalismelor autohtone în Egipt şi în Orientul Mijlociu, ca şi în cea mai mare colonie a lumii: India. În această ţară, mişcarea naţionalistă născută la sfârşitul secolului al XIX-lea (fondarea partidului Congresului în 1885) se manifestase prea puţin până atunci. În timpul războiului mondial, India participă activ la efortul de război, trimiţând circa un milion de soldaţi, iar în 1917 Regatul Unit îi va promite „instituţii capabile să realizeze o guvernare responsabilă".

Dezvoltarea industrială a Indiei în timpul războiului a favorizat dezvoltarea unei burghezii naţionale, vigilentă la realizarea promisiunilor englezilor. Însă *India Act* din decembrie 1919 se mulţumeşte să acorde o mică autonomie administrativă la nivelul consiliilor provinciale: guvernul central depinde în continuare de vicerege, care exercită controlul chestiunilor importante. Decepţionaţi, naţionaliştii indieni, sub impulsul noului lor lider, Gandhi, îşi vor consolida mişcarea.

Născut în 1869 într-o familie înstărită, Gandhi a primit o educaţie occidentală (a studiat dreptul la Londra în 1888). Din 1893 în 1914, el devine apărătorul importantei comunităţi indiene exploatate din Africa de Sud. Aici va descoperi şi practica asceza personală (preocupare spre puritate morală şi fizică), viaţa comunitară rurală, tehnica non-violenţei... şi va face pentru prima oară cunoştinţă cu închi-

soarea. De la întoarcerea în India în 1914, el îşi dezvoltă aici sistemul său de gândire şi de acţiune întemeiat pe un profund sentiment religios şi pe o mare fermitate în manifestarea adevărului (*satyâgraha*), obţinută prin mijloace paşnice: boicot, greve, refuzul plăţii impozitelor, greva foamei, marşuri de protest...

Prin luările sale de poziţie umanitare în favoarea ţăranilor şi muncitorilor în 1917 şi 1918, Gandhi a câştigat încrederea maselor indiene. Acţiunea sa împotriva măsurilor excepţionale luate în timpul războiului şi neabrogate în 1919 va face rapid din el şeful necontestat al unei mişcări naţionaliste până atunci dominată de burghezia indiană occidentalizată. Gandhi, în schimb, predică o independenţă (*swaraj*) cu o întoarcere la tradiţiile ancestrale (vârtelniţa, de exemplu simbolizând respingerea industriei textile coloniale). El duce în 1920-1922 o primă mare campanie de necooperare şi de nesupunere civilă împotriva *India Act* din 1919, înainte de a fi închis din 1922 până în 1924.

Mişcarea naţionalistă indiană este în acest timp departe de a fi unită. Moderaţii devin îngrijoraţi în faţa unor explozii de violenţă cu caracter revoluţionar (răzmeriţe împotriva proprietarilor de pământ), radicalii consideră tactica lui Gandhi ineficace, elementele moderniste ca Nehru critică ostilitatea lui *Mahâtma* ("marele suflet") faţă de civilizaţia industrială, musulmanii se neliniştesc cu privire la viitorul lor într-o ţară în majoritate de religie hindusă... Folosind aceste divergenţe, guvernul britanic joacă alternativ cartea represiunii şi pe cea a negocierilor. În 1930, o a doua mare campanie de nesupunere civică, marcată prin spectaculosul „marş al sării", se sfârşeşte cu o nouă arestare a lui Gandhi şi cu mai multe conferinţe la „masa rotundă", ce nu vor da nici un rezultat.

De atlfel, în 1935, Marea Britanie va promulga unilateral un nou *India Act*, puţin mai liberal decât cel din 1919 (o mai mare autonomie provincială, limitarea puterilor viceregelui). Însă guvernul britanic refuză în continuare să acorde ţării statutul de dominion. În ciuda unor aplicări locale, acest nou *India Act* va fi repede condamnat la eşec. Gandhi va relansa agitaţiile naţionaliste în timpul celui de-al Doilea Război mondial, începând din 1940. Ele nu se vor sfârşi decât în 1947, odată cu independenţa (şi secesiunea) Indiei.

IMPERIUL COLONIAL FRANCEZ

"CEA MAI MARE FRANŢĂ"

În 1920, imperiul colonial francez îşi atinge extinderea maximă: 12 milioane de km^2 şi 70 milioane de locuitori. De o fidelitate aproape totală metropolei în timpul Primul Război mondial, el va spori în 1919-1920 cu coloniile germane şi provinciile turceşti ce au fost încredinţate Franţei de Societatea Naţiunilor sub formă de mandat: Togo, Camerun, Siria şi Liban. Opinia publică nu face nici o diferenţă între diversele componente ale „celei mai mari Franţe": colonii, departamente de peste mări (Algeria), protectorate şi mandate. Metropola, de altfel, a stabilit practic peste tot un regim de administrare directă ce pare să confere imperiului o oarecare unitate: chiar şi lungul protectorat al lui Lyautey în Maroc (1912-1925) s-a tradus, în ciuda celebrelor declaraţii ale Rezidentului general despre respectarea specificului local, printr-o întărire a tutelei franceze asupra ţării.

Tema imperială este astfel constant exaltată în *mass media* şi învăţământ (Jules Ferry fiind considerat atât părintele şcolii primare, cât şi al colonizării). Comemorarea centenarului expediţiei în Alger (1830) şi faimoasa Expoziţie colonială din 1931 consolidează sentimentul quasi-general despre „misiunea providenţială a Franţei". Este preferabil să se ignore „munca forţată" care bântuie în Africa neagră. Cu excepţia poate a războiului din Rif (1925-1926) denunţarea colonialismului nu este una din temele majore ale stângii franceze.

DEŞTEPTAREA NAŢIONALISMELOR AUTOHTONE

Totuşi, între cele două războaie, mişcări naţionaliste mai mult sau mai puţin influente apar sau se dezvoltă în aproape întreg imperiul colonial francez. Singură, Africa neagră, mozaic de popoare cu organizare tribală regrupate între frontiere artificial definite prin cuceriri, rămâne calmă, în ciuda unei exploatări coloniale adeseori severe.

În Indochina, ideile lui Sun Yat-en şi marxismul au un anumit ecou, mai ales în rândurile „inteligheţiei". În 1927 este creat un partid naţional vietnamez (VNQDD) după modelul Guomindang-ului chinez. Trei ani mai târziu, Nguyen Ai Qûoc (viitorul Ho Şi Min) fondează partidul comunist indochinez, având drept obiectiv: eliberarea de sub imperialismul francez şi cucerirea independenţei totale a Indochinei.

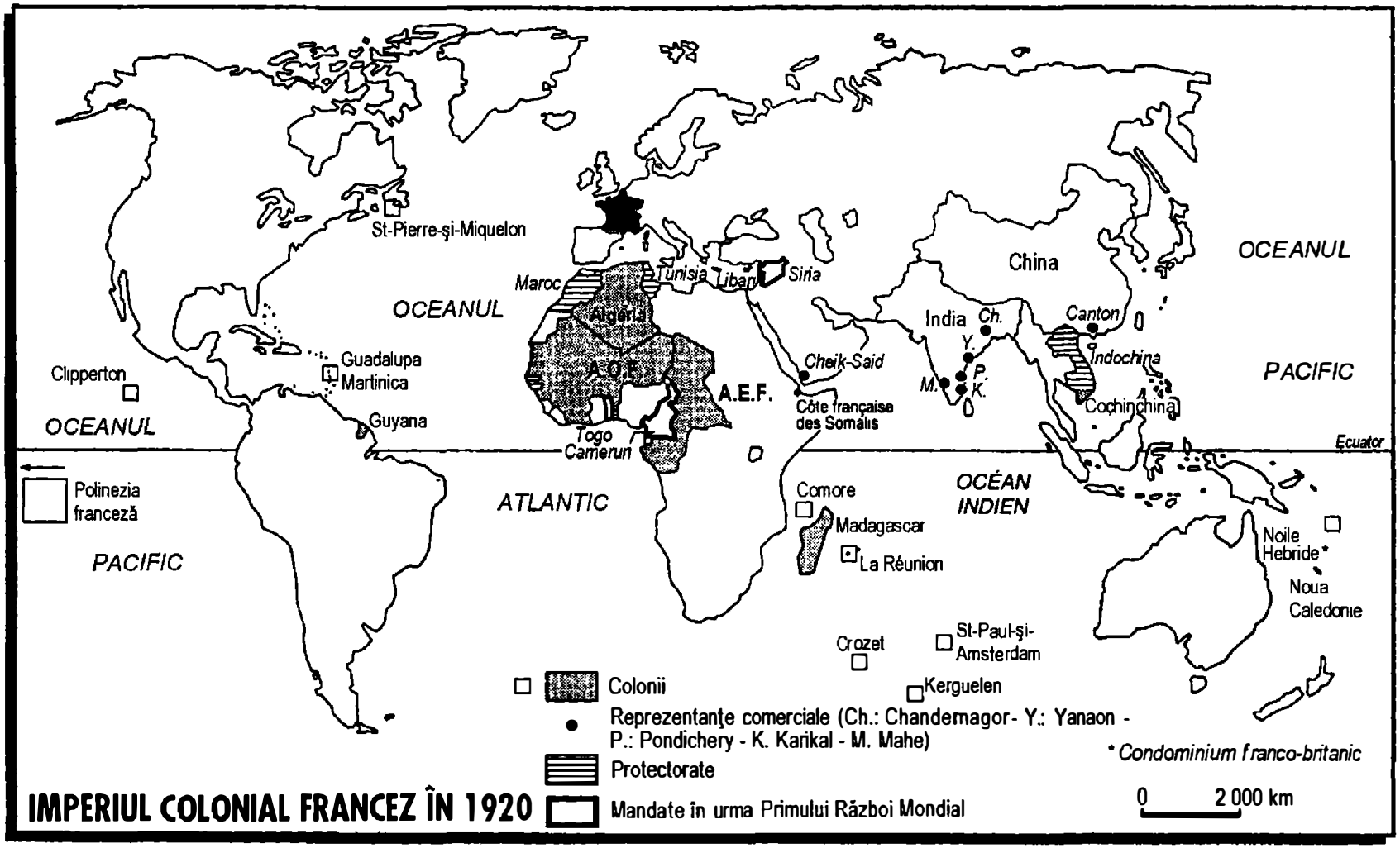
Născută înainte de Marele Război, mişcarea naţionalistă a Junilor Tunisieni va lua în 1919 numele simbolic de Destour (Constituţia). Relativ moderată, va fi curând contestată de elemente sale moderniste, care, sub influenţa avocatului Bourguiba, se vor desprinde în 1934 şi vor fonda Néo-Destour, cerând acordarea graduală a independenţei. În Maroc, după revolta de la Abd-el-Krim împotriva spaniolilor (1920-1924), apoi împotriva francezilor (1925-1926), mişcarea naţionalistă se manifestă după 1930 prin câteva răzmeriţe şi prin revendicările Acţiunii marocane, fondată în 1934.

În Algeria, mişcarea naţionalistă este divizată în mai multe curente. Intelectuali occidentalizaţi ca Ferhat Abbas (viitor şef al Frontului de Eliberare Naţională) sunt în acea perioadă partizanii asimilării de către Franţa: „Nu voi muri niciodată pentru patria algeriană pentru că această patrie nu există" scria F. Abbas în ziarul *L'Entente* pe 23 februarie 1936. Ben Badis, fondatorul unei mişcări esenţialmente religioasă (Oulémas) proclamă, în schimb, în 1931: *„Islamul este religia mea, Araba este limba mea, Algeria este patria mea"*. Alcătuită din membri mai proletari, Steaua Nord-Africană (1927) a lui Messali Hadj, care va deveni partidul popular algerian în 1937, este favorabilă independenţei „cu concursul Franţei".

O POLITICĂ COLONIALĂ STEREOTIPĂ

În faţa revendicărilor naţionaliste, preocuparea majoră a metropolei rămâne menţinerea autorităţii. Guvernele vor evita reformele necesare şi vor prefera calea represiunii în faţa problemelor fierbinţi ce apar în diverse puncte ale imperiului: în Siria, în Tunisia (din 1920 în 1922 şi mai ales în 1930), în Indochina (răzvrătirea de la Yen Bay în 1930)... Imobilismul rămâne baza politicii coloniale franceze interbelice.

În ciuda opoziţiei quasi-sistematice a coloniştilor, câteva reforme timide sunt adoptate: acordarea cetăţeniei franceze câtorva musulmani algerieni în 1919, crearea unui Mare Consiliu tunisian format din colonişti şi notabilităţi locale în 1922... Însă proiectul Blum-Viollette pentru Algeria (acordarea dreptului de vot la peste 20 000 de musulmani) dezlănţuieşte în 1936 o asemenea opoziţie a francezilor rezidenţi şi a grupelor de presiune colonialiste încât guvernul preferă să-şi retragă propunerea. În 1939, imperiul francez, imobil în structurile sale, rămâne aparent calm. De fapt el este deja subminat de o criză profundă ce va izbucni la lumină după al Doilea Război mondial.



IMPERIUL COLONIAL FRANCEZ ÎN 1920

ORIENTUL MIJLOCIU DIN 1914 ÎN 1939

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

În 1914, intrarea Turciei în război alături de Germania favorizează ambiţii imperialiste ale Franţei şi Marii Britanii în Orientul Mijlociu, unde ele deja au unele interese (canalul de Suez din 1869, Anglo Persian Oil Company fondată în 1909...). În timpul războiului, Marea Britanie duce în această zonă o politică extrem de complexă: ea îşi consolidează opţiunea imperialistă, transformând simpla sa tutelă asupra Egiptului în protectorat şi semnând cu Franţa un veritabil plan de împărţire a Imperiului otoman (acordul secret Sykes-Picot în mai 1916). Însă, în schimb, ea joacă cartea naţionalismului arab împotriva turcilor, obţinând mai ales ridicarea la luptă a şerifului din Mecca, Hussein, în schimbul creării unui mare regat arab cu centrul în Mesopotamia (manevrele lui Lawrence „al Arabiei" în 1915-1916). În fine, prin celebra „declaraţie Balfour" din 2 noiembrie 1917, ea promite mişcării sioniste un loc pentru evrei în Palestina:

"Guvernul Majestăţii Sale priveşte favorabil înfiinţarea în Palestina a unui Cămin naţional pentru poporul evreu şi va face toate eforturile pentru a facilita realizarea acestui obiectiv, fiind bine precizat că nu se va întreprinde nimic care ar putea aduce atingere drepturilor civile şi religioase ale colectivităţilor ne-evreieşti existente în Palestina..."

La sfârşitul războiului, în timp ce Marea Britanie controlează militar toată regiunea, rivalitatea anglo-franceză pe de o parte, opoziţia unui alt şef arab, Ibn Séoud, faţă de Hussein şi tensiunile iudeo-arabe în Palestina fac dificilă o reglementare globală. Mandatele acordate de Societatea Naţiunilor Marii Britanii (Irak, Palestina - din care este detaşată Transiordania) şi Franţei (Siria, din care este detaşat Libanul) marchează un eşec al naţionalismului arab.

NAŢIONALISM ARAB ŞI INTERESE PETROLIERE

Mandatul francez asupra Siriei este viu contestat de arabi, care proclamă în 1920 independenţa ţării lor. Ei îl vor urca pe tron pe Faysal, fiul şerifului Hussein, pe care francezii îl vor alunga cu forţa armelor (refugiat la Londra, Faysal va primi în compensaţie tronul Irakului). În 1925, este rândul minorităţii druze să se revolte.

Armata franceză nu va pune capăt insurecţiei decât în 1926, după bombardarea Damascului. Agitaţia continuând, guvernul Léon Blum semnează în 1936 două tratate promiţând Siriei şi Libanului independenţa în viitorii trei ani. Însă căderea Frontului popular împiedică ratificarea acestor acorduri. În preajma războiului, în cele două teritorii sub mandat francez din Orientul Mijlociu domneşte o profundă nemulţumire.

Mizând, dimpotrivă, pe cartea prieteniei cu naţionaliştii arabi, Marea Britanie îl înscăunează pe tronul Irakului în 1922 pe Faysal (alungat din Damasc de Franţa), acordând independenţă ţării în 1930 (păstrându-şi însă trupele). Ea va încredinţa Transiordania celui de-al doilea fiu al lui Hussein, Abdullah, cu care va semna un tratat de prietenie în 1928. Ea va pune capăt protectoratului său asupra Egiptului încă din 1922, însă va păstra de fapt controlul ţării până la tratatul de la Londra din 1936, care recunoaşte independenţa totală a Egiptului (în schimbul prezenţei trupelor britanice de-a lungul canalului de Suez). Însă, în Palestina, politica pro-arabă a englezilor se confruntă cu promisiunile făcute evreilor, care se instalează în număr tot mai mare în această ţară. Ciocnirile între comunităţile evreieşti şi arabe sunt suficient de grave pentru ca Marea Britanie să preconizeze în 1937 o împărţire a Palestinei, înainte de a interzice în 1939 orice emigraţie evreiască. Alt eşec al englezilor: în Arabia, unde protejatul lor Hussein este alungat din Mecca în 1925 de Ibn Séoud care va concesiona ulterior americanilor exploatarea petrolieră a regatului său (Arabia Saudită).

Interesele petroliere iau de altfel importanţă crescândă în Orientul Mijlociu. Lungii dominaţii turceşti şi mai scurtei tutele franco-britanice le va succede o nouă formă de imperialism: cel al marilor companii petroliere engleze şi americane, care îşi vor împărţi prospectarea şi exploatarea „aurului negru" din întreaga regiune.

INSTAURAREA NAZISMULUI (1930-1934)

Capitolul 26

Criza economică şi financiară ce cuprinde Germania la începutul anilor '30 provoacă prăbuşirea producţiei industriale, marasmul afacerilor şi un imens val de şomaj. De aici rezultă o deteriorare a vieţii sociale favorabilă ascensiunii naţional-socialismului. Partidul nazist devine, într-adevăr, datorită crizei, un partid de mase care drenează voturile clasei de mijloc şi îşi asigură sprijinul deţinătorilor industriei grele şi marilor proprietari funciari. Consolidându-şi astfel poziţiile, Hitler devine cancelar pe 30 ianuarie 1933. Având în permanenţă grijă să nu neliniştească forţele conservatoare ce l-au adus la putere, Führerul porneşte acţiunile de fundamentare legală a dictaturii sale şi de eliminare a opoziţiei. În decursul verii lui 1934 el lichidează aripa stângă a partidului său, obţine ralierea armatei şi concentrează în mâinile sale toate puterile. Calea este liberă pentru instaurarea regimului totalitar rasist conceput de fondatorul celui de-al III-lea Reich.

DEZASTRUL ECONOMIC

O CRIZĂ „DE IMPORT"?

Prosperitatea economiei germane se sprijină în anii '30 pe baze foarte fragile. Datoria externă a luat proporţii enorme: 6,5 miliarde de dolari, adică o dobândă anuală de 300 de milioane de dolari care necesită aporturi constante de noi capitaluri străine. Din cele 25 miliarde de mărci-aur investite din 1924, cea mai mare parte de provenienţă americană, 10 sunt credite pe termen scurt, pe care băncile germane le-au investit în general în industrie sub formă de obligaţiuni sau de credite pe termen lung. Ele se găsesc astfel în imposibilitatea de a se mobiliza rapid pentru a face faţă cererilor de rambursare ale creditorilor americani şi nu pot conta în acest caz decât pe slabele rezerve în devize ale Reichsbank şi pe propriile lor creanţe externe.

Alt element de fragilitate: investiţiile industriale, efectuate cu o preocupare evidentă pentru raţionalizare şi productivitate crescută, sunt la limita mijloacelor financiare ale ţării şi nu se pot dezvolta decât cu preţul unei creşteri constante a volumului afacerilor, pe care numai expansiunea pieţelor externe o poate asigura. Ceea ce face ca economia germană să fie foarte vulnerabilă la contracţia comerţului internaţional. În fine, evoluţia conjuncturii politice, marcată de progresele electorale ale partidelor extremiste, slăbeşte încrederea germanilor în guvern şi favorizează fuga capitalurilor.

Influenţa crizei americane se va resimţi la mai multe niveluri. Mai întâi, se observă o scădere a investiţiilor provenind de peste Atlantic (250 milioane dolari în 1928, 40 milioane în 1929). În al doilea rând, reculul comerţului exterior american îl atrage pe cel al schimburilor economice mondiale şi exporturile germane sunt primele ce vor simţi consecinţele. Din 1929 în 1932 ele scad cu 25% în volum şi cu 52% în valoare, mişcarea fiind însoţită de o puternică scădere a preţurilor mondiale. De aici rezultă o scădere spectaculoasă a producţiei industriale cu 20% între februarie 1929 şi februarie 1931. La această dată, începe retragerea masivă a capitalurilor investite în Reich, americane, dar şi britanice şi franceze, ceea ce va reduce rezervele de aur şi devizele Reichsbank, va provoca prăbuşirea cursurilor la Bursă şi va crea în rândul publicului un sentiment de nelinişte ce va degenera în panică odată cu anunţarea, pe 11 mai 1931, a falimentului celei mai puternice bănci austriece, Kredit Anstalt.

EŞECUL POLITICILOR GUVERNAMENTALE

Criza ia o amploare neaşteptată în iunie-iulie 1931, într-un moment în care retragerile din bănci şi case de depuneri ating 2 miliarde de mărci. Zguduită de falimentul unuia dintre principalele grupuri textile germane, Nordwolle din Bremen, una din cele mai importante patru instituţii de credit, Danatbank, este nevoită să-şi suspende plăţile pe 12 iulie, iar pe 13 cancelarul Brüning decide închiderea tuturor băncilor şi caselor de depuneri. Ele se vor redeschide în august, însă cu restricţii drastice asupra retragerilor de fonduri şi operaţiunilor de schimb.

Căderea exporturilor şi diminuarea importurilor decisă de guvern pentru a limita deficitul comercial (ceea ce va compromite aprovizionarea cu materii prime) provoacă prăbuşirea producţiei industriale. În 3 ani producţia de cărbune ajunge de la 163 la 104 milioane de tone, cea de oţel de la 16 la 5,8 milioane de tone. Industria constructoare de maşini înregistrează o scădere cu 40%. În timp ce portofoliile de comenzi sunt goale, multe uzine îşi reduc la 50% capacitatea de producţie şi cea mai mare parte a societăţilor îşi reduc dividendele, se constată un număr impresionant de falimente: de la 10 la 12 mii pe an. În acelaşi timp, scăderea preţurilor agricole loveşte dur pe marii proprietari din Est, care se îndatorează pentru a-şi moderniza exploatările şi trebuie adeseori să-şi ipotecheze domeniile. În fine, diminuarea încasărilor şi creşterea sarcinilor Statului vor distruge echilibrul bugetar.

Pentru a încerca să stopeze criza, guvernul Brüning, apoi cel al lui Von Papen, practică o severă politică deflaţionistă: scăderea salariilor funcţionarilor, reducerea alocaţiilor de şomaj şi a prestaţiilor sociale, anularea convenţiilor colective, creşterea impozitelor indirecte; măsuri ce afectează mai puternic muncitorii şi clasa de mijloc decât clasele avute. Pe de altă parte, Statul intervine direct în viaţa economică, cumpărând întreprinderi în dificultate sau acordându-le subvenţii sau reduceri de impozite, stabilind un control al schimburilor pentru a preveni fuga capitalurilor, instaurând, în fine, controlul său asupra băncilor, ceea ce, într-o ţară în care capitalul bancar şi cel industrial sunt strâns legate, îi permite să pună mâna pe o mare parte a industriei. Astfel, mediile de afaceri, continuând să-i solicite constant ajutorul, se preocupă puternic de a păstra controlul asupra unui Stat ce deţine de aici înainte pârghiile economiei.

O SOCIETATE ÎN DERIVĂ

Criza din 1930-1932 are asupra societăţii germane efecte aproape identice celei din 1923, cu diferenţa că, de această dată, cei ce au o slujbă şi un venit fix sunt relativ privilegiaţi, căci curba salariilor se menţine peste curba preţurilor. Slabă consolare în faţa creşterii şomajului de la 600 000 în 1928, la 3 700 000 la sfârşitul lui 1930 şi peste 6 milioane la începutul lui 1932. La care trebuie adăugate cele 8 milioane de şomeri parţiali ce nu primesc decât salarii reduse la jumătate. Pe total între 50 şi 60% din populaţia germană se găseşte atinsă de o criză a locurilor de muncă ce afectează mai ales muncitorii, tinerii şi cadrele. În această ţară care, cinci ani mai devreme, a traversat cea mai mare criză inflaţionistă din istorie, recesiunea aruncă masele într-un climat de disperare (reflectat prin creşterea vertiginoasă a numărului de sinucideri), de care vor profita Hitler şi naţional-socialiştii.

AGONIA REGIMULUI

MAREEA BRUNĂ

Printre nenumăratele formaţiuni naţionaliste ce înfloresc în Germania după război, Partidul muncitoresc german nu este decât un grupuscul obscur cu o ideologie nedefinită şi efective fantomatice (60 de membri în 1919). Audienţa sa nu depăşeşte limitele München-ului, unde Hitler, însărcinat de serviciile de informaţii ale Reichswehr-ului să-i urmărească liderii - mecanicul Drexler, căpitanul Roehm şi economistul Gottfried Feder - caută disperat un remediu pentru lipsa de activitate la care l-a condamnat armistiţiul din noiembrie 1918. Admis în organizaţie, talentul său de orator îl va propulsa rapid în poziţia de principal conducător încât, în 1921, îl înlocuieşte pe Drexler la şefia partidului, rebotezat între timp Partidul naţional-socialist german al muncitorilor (NSDAP). Acesta numără acum 3 000 de membri, dispune de o miliţie armată, SA (*Sturmabteilungen*: grupe de asalt) şi publică un săptămânal, *Völkischer Beobachter*, ce va deveni în curând cotidian. Criza din 1923 oferă o primă şansă partidului nazist, ale cărui trupe se recrutează la început dintre membrii formaţiunilor paramilitare, militarii

demobilizaţi şi masa declasaţilor şi marginalilor, pe care evenimentele de după război, au transformat-o într-o pradă facilă pentru dictatorii ce-şi fac ucenicia. În noiembrie, Hitler se simte destul de puternic pentru a încerca să pună mâna pe putere în Bavaria, însă „puciul de berărie" din München eşuează lamentabil şi-l va conduce pe şeful NSDAP la închisoare pentru câteva luni. Hitler va profita de aceasta pentru a-i dicta secretarului său, Rudolf Hess, primele capitole ale cărţii sale programatice, *Mein Kampf*, publicată în 1925. Eliberat, Adolf Hitler îşi reorganizează partidul şi înfiinţează propria sa miliţie: SS (*Schutzstaffeln*: brigăzile de protecţie) pentru a contrabalansa SA, de a căror influenţă crescândă se teme. Cu ajutorul fidelilor săi - Joseph Goebbels, responsabil cu propaganda, Hermann Goering, un „as" al aviaţiei germane în timpul războiului, Heinrich Himmler, numit în fruntea SS în 1929 - el luptă, în interiorul NSDAP, împotriva tendinţei stângiste a fraţilor Stresser şi se străduieşte să nu provoace temeri patronatului proclamând respectul său pentru proprietatea privată.

Încă marginal în 1929, partidul nazist devine o dată cu marea criză o forţă politică de prim ordin, recrutându-şi aderenţii (200 000 în 1930) şi alegătorii printre categoriile cele mai afectate de criză: ţăranii afectaţi de căderea exporturilor agricole şi aflaţi în revoltă făţişă împotriva guvernului încă din 1928, burghezia mică şi mijlocie ameninţată cu proletarizarea şi foarte sensibilă la pericolul revoluţionar, şomeri şi semi-marginali din *Lumpenproletariat*, cărora organizaţiile naziste le oferă un refugiu provizoriu în faţa mizeriei. La care se adaugă sprijinul unei părţi a tinerilor, cărora viitorul le pare lipsit de speranţă şi care văd în demagogia hitleristă un remediu împotriva disperării, acela al patrioţilor sinceri, umiliţi de înfrângere, cărora Hitler le promite că va reda Germaniei „locul său sub soare" şi, începând din 1932, cel al electoratului feminin, până atunci mai degrabă înclinat să voteze pentru centrul şi dreapta conservatoare.

ASALTUL PUTERII

În timp ce efectele crizei dizlocă coaliţiile guvernamentale, alegerile din septembrie 1930 aduc 6,5 milioane de voturi şi 107 mandate naziştilor. Bizuindu-se pe acest succes, Hitler comite eroarea de a refuza propunerea cancelarului Brüning, care îi oferă postul său în schimbul ajutorului de a obţine peste doi ani, mandatul prezidenţial. El este sigur că-l va învinge pe Hindenburg; or, acesta îl va învinge în turul al doilea în aprilie 1932 cu 19 milioane de voturi faţă de 13,5 ale şefului NSDAP-ului. Acest semi-eşec îl încurajează pe Brüning să încerce stoparea violenţelor naziste şi să interzică SA şi SS, însă Hindenburg îl demite şi face apel la Franz von Papen, care se bucură de încrederea mediilor economice.

Ultimele luni ale Republicii de la Weimar sunt marcate de o veritabilă paralizie a sistemului. Hitler, care a fost de acord să reducă intensitatea atacurilor sale împotriva guvernului, obţine în schimb, în afară de reînfiinţarea formaţiunilor sale paramilitare, dizolvarea Reichstag-ului şi noi alegeri, care în iulie 1932 vor aduce partidului său 14 milioane de voturi şi 230 de mandate din 607. Naziştii vor reclama puterea numai pentru ei, refuzând să colaboreze cu cabinetul Papen şi obligând prin violenţele lor intensificate pe preşedintele Reich-ului să procedeze la o nouă dizolvare.

Alegerile din noiembrie 1932 marchează pentru NSDAP un lejer recul, în timp ce comuniştii obţin 6 milioane de voturi şi 100 de mandate. Această polarizare a voturilor spre extreme consacră falimentul tentativei „burgheze" şi conciliatoare a lui von Papen şi deschide calea soluţiilor „forte". În faţa dublului pericol, „roşu" şi „negru", Hindenburg încredinţează funcţia de cancelar generalului von Schleicher, care, sprijinindu-se pe armată, pe forţele moderate şi sindicate, doreşte să instaureze o dictatură militară şi corporatistă al cărei program anticapitalist îngrijorează mediile de afaceri.

Or, începând cu primele luni ale lui 1932, Hitler s-a apropiat puternic de marele patronat. Pe 27 ianuarie el a întâlnit la Düsseldorf pe magnaţii industriei Thyssen, Kirdorf, Krup, etc. şi le-a promis o guvernare de mână forte şi stabilă, capabilă să restabilească pacea socială, să îndepărteze pericolul comunist, să amorseze relansarea economiei printr-o politică de reînarmare, să deschidă economiei germane noi pieţe externe. Discursul său a avut mult succes şi i-a adus fonduri importante pentru campania electorală. În noiembrie, marile nume ale industriei îi prezintă preşedintelui Reich-ului o adresă, redactată la iniţiativa lui Schacht şi în care cer ca frânele puterii să fie încredinţate „şefului celui mai important partid naţional", ceea ce îl desemnează evident pe Hitler. Pe 30, el este numit cancelar al Reich-ului.

HITLER ŞI NAŢIONAL-SOCIALISMUL

ADOLF HITLER

Viitorul cancelar al Reich-ului s-a născut în 1889 la Braunau-am-Inn, mic orăşel de la graniţa dintre Austria şi Bavaria. Este al patrulea copil al vameşului Alois Hitler, acesta din urmă fiind fiul nelegitim al unei servitoare.

Elev bun în şcoala primară, Hitler simte o chemare pentru artele plastice şi refuză să devină funcţionar, cum ar dori tatăl său. Moartea părinţilor săi şi o gravă maladie a plămânilor îl obligă să-şi întrerupă studiile şi, în 1905, la 16 ani, pleacă la Viena. Ani grei, după cele două eşecuri la concursul de admitere la Academia de Belle-Arte. Hitler pictează şi vinde acuarele mediocre, lucrează ca muncitor necalificat, frecventează azilurile de noapte şi cantinele săracilor, însă nu trăieşte chiar într-o sărăcie totală, aşa cum va scrie mai târziu. În acelaşi timp, îşi va forma o cultură de autodidact, va citi Sorel şi Nietzsche şi va începe să-şi exerseze talentele oratorice în cafenelele în care se discută politică. Ideile sale sunt în această perioadă cele ale unui mic-burghez mândru de statutul său social şi neliniştit în faţa ameninţărilor proletariatului la adresa clasei sale. Spectacolul capitalei „decadente" şi cosmopolite a Habsburgilor îl converteşte la antisemitism şi la un naţionalism pan-german ce îl va determina să-şi dorească alipirea ţării sale la Reich-ul imperial.

În 1912, Hitler este la München, unde duce aceeaşi existenţă de boem ratat. Va primi războiul cu entuziasm şi, fiind reformat de o comisie medicală austriacă, se va angaja într-un regiment bavarez. Dând dovadă de bravură, însă lipsindu-i, conform aprecierilor superiorilor săi, „aptitudinea de a conduce oameni", este rănit, gazat, şi decorat cu Crucea de Fier, clasa I, fără însă a trece de gradul de caporal. După armistiţiu, va rămâne o perioadă în cadrele armatei, unde fanatismul său naţional şi antisemitismul îl vor face să fie numit „ofiţer de propagandă".

IDEOLOGIA NAZISTĂ

Rasismul hitlerist îşi trage originile din foarte vechile tradiţii germanice readuse la modă înainte de 1914 de teoreticieni ca Wilhelm Marr şi Henri Class, francezul Gobineau, Vacher de Lapouge şi Jules Soury, ca şi de britanicul H. S. Chamberlain, devenit cetăţean german şi ginere al lui Richard Wagner. El datorează la fel de mult şi spiritului *Völkisch*, ce domină gândirea extremei drepte naţionaliste în toată perioada republicii de la Weimar.

Pentru Hitler, care se inspiră în egală măsură, însă deformându-le, şi din tezele darwiniste, viaţa este o eternă luptă în care cel mai puternic îşi impune legea celor mai slabi. Rasele umane, biologic inegale, se află ele însele în lupta permanentă pentru a-şi asigura supravieţuirea sau dominaţia asupra altora. Această hegemonie revine de drept rasei albe şi, în interiorul acesteia, nucleului arian, reprezentat prin oameni înalţi, blonzi şi dolicocefali, numeroşi în special în Germania. De aici, Hitler ajunge la principiul unei ierarhii a popoarelor dominate de germani, „rasa seniorilor", cărora le vor fi asociate grupele de origine

apropiată (flamanzi, anglo-saxoni, etc.). Mai jos vor veni popoare considerate a fi mai „pestriţe", ca latinii, apoi popoarele „inferioare": slavii, negrii şi, mai ales, evreii.

Antisemitismul se găseşte astfel plasat în centrul doctrinei naziste. Originilor medievale ale fenomenului (antiiudaismul tradiţional) li se adaugă motivaţii noi, cum ar fi ura faţă de capitalismul financiar, asimilat în mod arbitrar evreilor, şi care este opus capitalismului industrial, bazat pe muncă, respingerea marxismului (ca fiind elaborat de „jidani"), ba chiar şi a creştinismului. Din aceste postulate tulburi, liderul nazist îşi revendică propria viziune a unui Stat totalitar care să respecte „principiile aristocratice ale naturii", ca şi justificarea politicii sale externe agresive bazate pe noţiunea de „spaţiu vital" (*Lebensraum*).

UN PSIHOPAT?

Fără a încerca să explicăm întreaga realitate a celui de-al III-lea Reich prin „nebunia" fondatorului său, este clar că Adolf Hitler este un personaj instabil şi dezechilibrat, capabil să treacă în câteva momente de la stări de agitaţie intensă la starea de prostraţie accentuată.

Hitler poate avea intuiţii fulgurante, însă îi lipseşte spiritul critic, subtilitatea, iar ideile sale, bazate pe o cultură destul de lacunară, sunt în general extrem de simpliste. El compensează totuşi aceste capacităţi intelectuale mediocre printr-un mare discernământ în alegerea colaboratorilor şi, mai ales, printr-un remarcabil talent de tribun ce îi va permite să exercite asupra auditoriului său o veritabilă putere de fascinaţie. Total lipsit de scrupule şi de sentimente umanitare, el se poate comporta în viaţa de zi cu zi ca un om simplu, ce iubeşte natura şi animalele. În fine, este animat de un orgoliu megaloman, ce nu va face decât să crească o dată cu vârsta şi cu succesele celui de-al III-lea Reich.

INSTAURAREA DICTATURII (1933-1934)

O DICTATURĂ LEGALĂ

Minoritari în guvernul constituit pe 30 ianuarie şi condus de Hitler, naziştii se străduiesc într-o primă perioadă să câştige încrederea forţelor tradiţionale şi să dea aliaţilor lor - dreapta conservatoare, extrema dreaptă clasică, armata, mediile de afaceri, anturajul preşedintelui - iluzia unei rapide reveniri la vechiul regim.

Punându-şi cabinetul (în care von Papen este vice-cancelar, Hugenberg ministru al economiei, von Blomberg ministru al Reichswehr-ului) sub semnul „redresării naţionale", înmulţindu-şi profesiunile de credinţă de apărător al legii şi referinţele la creştinism, Hitler se prezintă drept omul ce va reconcilia tradiţia istorică a Reich-ului imperial şi forţele tinere ale noii Germanii. Însă, în acelaşi timp, el pregăteşte meticulos eliminarea adversarilor săi şi instaurarea dictaturii sale personale.

Prima etapă, lichidarea opoziţiei comuniste, pusă în afara legii după incendierea Reichstag-ului (27 februarie). Folosind delirul piroman al unui tânăr şomer de origine olandeză, Van der Lubbe, care se declară comunist, oamenii lui Goering l-au lăsat să aprindă un mic incendiu în Palatul Reichstag-ului, în timp ce ei înşişi inundau subsolurile în benzină. Această provocare îi permite lui Hitler să proclame decretul „Pentru protejarea poporului german" (28 februarie 1933) care devine prima bază legală a dictaturii. Libertăţile publice sunt suspendate, 4 000 de militanţi de extremă stângă (printre care numeroşi socialişti) sunt arestaţi şi partidul comunist este interzis. Alegerile din martie 1933 (Reichstag-ul fusese dizolvat de pe 1 februarie) se desfăşoară într-un veritabil climat de teroare, SA şi SS înmulţind arestările arbitrare şi asasinatele. Partidul naţional-socialist, care a obţinut un sprijin financiar important al mediilor de afaceri, obţine, cu 44% din voturi, 288 de deputaţi, insuficienţi pentru a-i asigura majoritatea absolută, ţel atins totuşi graţie invalidării a 81 de deputaţi comunişti. Pe 23 martie, Hitler obţine, cu sprijinul Centrului catolic - sensibil la promisiunea unui Concordat - deplinele puteri pentru 4 ani.

"Revoluţia naţional-socialistă" (*Gleichschaltung*) este înfăptuită în câteva luni. Partidele sunt suprimate sau se dizolvă singure şi, pe 14 iulie 1933, NSDAP este proclamat partid unic. Sindicatele sunt dizolvate şi înlocuite de Frontul Muncii. Administraţia este supusă epurărilor şi puterile statului sunt transferate Reich-ului. Führerul numeşte în fruntea fiecărui *Land* un *Staathalter*, nedepinzând decât de el. SA şi „poliţia secretă a Statului" - *Gestapo* - urmăresc pe opozanţi, dintre care unii sunt, încă din această perioadă, trimişi în lagăre de concentrare (Dachau). În sfârşit, regimul se angajează în primăvara lui 1933 într-o politică ostilă protestantismului şi de persecuţii împotriva evreilor (boicotarea magazinelor israelite), se semnează cu Vaticanul un Concordat ce stabileşte statutul Bisericii catolice. În ciuda acestor măsuri teroriste, ce lovesc în special clasa politică şi evreii, regimul părea să se bucure la sfârşitul lui 1933 de consensul popular, confirmat de plebiscitul din noiembrie, ce a urmat rupturii cu Societatea Naţiunilor (participare la vot 96%, 95% „da").

ELIMINAREA OPOZANŢILOR: VARA LUI 1934

Primele luni ale lui 1934 sunt marcate de noi dificultăţi economice (scăderea exporturilor, sleirea rezervelor Reichsbank) şi sociale (scăderea salariilor, persistenţa şomajului), ce nemulţumesc salariaţii şi marea burghezie şi alimentează noi opoziţii. Aceea a burgheziei mai întâi, pe care o neliniştesc violenţele SA şi excesele represiunii. Pe 17 iunie, la Marburg, von Papen pronunţă în faţa studenţilor un discurs răsunător în care critică evoluţia regimului şi denunţă pericolul unei „a Doua Revoluţii". Apoi, aceea a aripii stângi a partidului nazist, care, strânsă în jurul lui Gregor Strasser, intră în contact cu von Schleicher. Şi mai ales aceea a SA, al căror şef, Ernst Roehm, proclamă necesitatea de a duce cât mai departe posibil „revoluţia naţional-socialistă". Majoritatea proveniţi din rândul claselor populare, membrii SA judecă Reichswehr-ul drept prea conservator şi ar dori să-l absoarbă într-o mare armată dominată de „combatanţii în cămaşă brună" şi convertită la principiile noii Ordini.

Prins între aripa stângistă a partidului său şi forţele conservatoare, susţinute de generali şi de Hindenburg, Hitler a făcut o alegere rapidă. În noaptea de 29 spre 30 iunie 1934, se duce la München şi lansează trupele SS ale lui Himmler împotriva statului major al SA, reunit la Wiessee. Cei ce nu au fost masacraţi pe loc au fost arestaţi şi încarceraţi, ca Roehm însuşi, care va fi executat a doua zi în închisoare. La Berlin, Goering şi Himmler dirijează represiunea, care va lovi atât pe organizatorii „complotului de stânga" (Strasser şi Schleicher), cât şi pe reprezentanţii opoziţiei conservatoare (Dr. Klausener, şeful Acţiunii catolice şi colaboratorii apropiaţi ai lui Papen) şi vechi adversari ai lui Hitler, precum von Kahr, care făcuse, în 1923, să eşueze „puciul de berărie". În total, câteva sute de opozanţi au fost lichidate în decursul acestei „nopţi a cuţitelor lungi", ce va umple Europa de oroare, însă în care mediile conservatoare vor mai ales să vadă o lovitură decisivă dată de Hitler partizanilor „revoluţiei brune". Pe 2 iulie, Hindenburg îi felicită pe cancelar şi pe Göring pentru „spiritul lor decis" şi von Blomberg îşi exprimă satisfacţia într-un ordin de zi pe armată.

O dată cu încetarea din viaţă a bătrânului mareşal Hindenburg, pe 2 august 1934, se anunţă că guvernul a decis să contopească funcţiile de preşedinte al Reichului şi de cancelar în persoana lui Adolf Hitler, ce devine, prin aceeaşi lovitură, şeful forţelor armate. Dreapta nu poate face decât să ia cunoştinţă de această lovitură de Stat constituţională, aprobată de altfel de Reichswehr şi ratificată, în cadrul plebiscitului din 19 august 1934, de 90% din alegători. Deţinător al tuturor puterilor, Führerul are de acum mână liberă în a pune bazele Statului totalitar şi rasial ce va trebui să asigure germanilor dominaţia asupra altor popoare.

MODELUL FASCIST ÎN ANII '30

Capitolul 27

În Germania, statul nazist îşi fundamentează concepţia sa totalitară pe ideea că rasa „superioară" incarnată de popoarele germanice este chemată să domine lumea şi o impune prin propagandă şi o represiune de o redutabilă eficacitate. În puţini ani, mobilizarea economică şi socială a Reichului plasează Germania pe locul al doilea în rândul marilor puteri industriale, graţie unui efort de pregătire pentru război ce accentuează tendinţele agresive ale diplomaţiei hitleriste. În Italia, pregătirea paramilitară a tineretului, învăţământul, înrolarea muncitorilor şi propaganda susţinută pentru făurirea „omului nou" concură la a întreţine o adeziune pasivă a maselor în jurul fascismului şi a şefului său, fără a reuşi, totuşi, să schimbe în profunzime societatea italiană. Însă alinierea la hitlerism şi imobilismul regimului provoacă în preajma războiului o timidă trezire a opoziţiei. Suferind trecerea de la liberalism la un dirijism strict în anii '20, economia italiană se orientează odată cu criza către un sistem autarhic, vizând de asemenea, pregătirea pentru război. În Europa centrală şi răsăriteană, ca şi în ţările mediteraneene, se instaurează regimuri dictatoriale, ceea ce va duce la agravarea crizei şi sporirea tensiunilor internaţionale. În schimb, în ţările Europei occidentale, instituţiile democratice au rezistat asaltului mişcărilor fasciste sau reacţionare.

STATUL RASIST ŞI TOTALITAR NAZIST

RASISMUL HITLERIST

Weltanschauung-ul (concepţia despre lume) naţional-socialist, aşa cum a fost formulat de Hitler în *Mein Kampf* şi de alţi doctrinari nazişti (Rosenberg, E. Krieck) se bazează pe ideea că, comunitatea rasială-germană - *Volk* - fondată pe „sânge şi pământ" (*Blut und Boden*), limbă şi cultură, este superioară tuturor celorlalte. Aplicând teoriile darwiniste ale „luptei pentru viaţă" şi ale „selecţiei speciilor" la istoria omenirii, Hitler o explică pe aceasta prin lupta raselor, dominaţia lumii trebuind să revină celei mai dotate: aceea a arienilor blonzi, ai căror singuri reprezentanţi puri sunt germanii.

Din aceste postulate nebuloase decurge toată doctrina. Un Stat fondat pe „principiile aristocratice ale naturii" şi căruia îi revine sarcina de a asigura dominaţia „rasei de stăpâni", păstrându-i acesteia puritatea. O societate ierarhizată, ce selecţionează pe „cei mai buni" pentru a-i plasa în posturile de comandă, şi în întregime unită în jurul şefului său. O politică externă vizând să integreze în Reich toate popoarele de „cultură germanică", apoi să cucerească un „spaţiu vital", (*Lebensraum*) necesar dezvoltării rasei superioare, şi, în sfârşit, să domine durabil lumea (tema „Reichului pentru o mie de ani").

Pentru a atinge aceste obiective, Germania va trebui să facă războiul, ceea ce implică o populaţie numeroasă, o tânără generaţie sănătoasă şi puternică, călită prin exerciţii fizice şi gata de orice sacrificiu, şi mai ales o coeziune „rasială", obţinută prin eliminarea forţelor „dizolvante" ale societăţii germane, în primul rând al cărora se află evreii.

Politica rasială a celui de-al III-lea Reich comportă în primul rând măsuri aşazise de „protejare a rasei": încurajarea natalităţii în rândurile „adevăraţilor arieni", dar, de asemenea, măsuri „eugeniste", justificate de „cercetările" biologilor şi antropologilor devotaţi regimului şi care deschid calea genocidului: sterilizarea indivizilor „taraţi", eliminarea fizică a bolnavilor incurabili şi bătrânilor neputincioşi, etc. Mai ales, este pusă în practică o legislaţie rasială, dirijată în principal împotriva israeliţilor, acuzaţi pentru toate relele naţiunii germane, şi mai ales de a-i distruge substanţa şi coeziunea prin „intelectualismul" lor, „internaţionalismul" lor şi „individualismul" lor. Începută printr-un boicot general contra magazinelor evreieşti, însoţită de jafuri şi violenţă, persecuţia va lua forme diverse, pentru a culmina în 1935 cu „legile de la Nürnberg", care elimină pe evrei din comerţ,

bănci, edituri, profesiunile medicale şi juridice, din funcţiile publice şi din armată. Ei îşi pierd cetăţenia germană şi sunt supuşi unor măsuri vexatorii: purtarea stelei galbene, excluderea din locurile publice. Începând cu 1938, regimul se angajează într-o politică de eliminare a lor, ce va culmina în timpul războiului cu monstruoasa „soluţie finală".

NAZIFICAREA GERMANIEI

Trei ani după cucerirea puterii, totalitarismul hitlerist - „noua ordine" - pare deja mai avansat şi mai bine pus în practică decât omologul său italian. Peste *Staathalter*-i, guvernatori atotputernici peste *Länder*, Führerul deţine totalitatea puterii. Membrii guvernului său, prieteni personali şi înalţi demnitari ai partidului, nu au decât un rol de executanţi, iar Reichstag-ul - care a confirmat în 1937 deplinele puteri acordate lui Hitler - trebuie să se mulţumească cu a-i asculta discursurile şi a-i aclama deciziile. Cele mai importante sunt supuse plebiscitului. NSDAP, partidul unic plasat din 1934 sub conducerea lui Rudolf Hess, succesorul desemnat al lui Hitler, dublează şi controlează administraţia locală, însă rămâne un partid al unei minorităţi, în care nu este necesar să fii membru pentru a ocupa o funcţie oficială.

Mobilizarea ideologică se operează prin intermediul unei propagande omniprezente, încredinţată doctorului Goebbles. Este vorba, mai întâi, de a împiedica orice opoziţie intelectuală şi, pentru aceasta, presa, radioul, cinematografia, tipăriturile sunt strict supravegheate. „Camera culturii naţionale" şi poliţia veghează la interzicerea a tot ce nu este strict în linia regimului. Bibliotecile sunt supuse epurărilor. Mii de cărţi sunt arse în piaţa publică. Rezultat: cultura naţională, abundând în inventii şi opere originale în anii Republicii de la Weimar, este în declin, iar numeroşi savanţi şi intelectuali părăsesc Germania (Einstein, Thomas Mann, Stefan Zweig) sau încetează să mai creeze. Regimul foloseşte pe de altă parte marile mijloace de informare în masă, ca şi impozantele parade de la Nürnberg sau Berlin, pentru a mobiliza şi fanatiza masele germane. Învăţământul este de asemenea în centrul preocupărilor guvernului. Naziştii procedează la o strictă epurare a personalului, revizuiesc manualele şcolare şi exercită asupra studenţilor şi profesorilor un control riguros. Mai dornic de a forma corpuri şi spirite disciplinate decât inteligenţe cultivate, Hitler va pune accentul pe organizarea tineretului dependentă de partid şi devenită obligatorie în 1936. *Junkvolk* de la 8 ani, apoi *Hitlerjugend*.

Aparatul represiv este de o eficienţă redutabilă. Alături de SA, al căror rol nu încetează să scadă, Gestapo şi SS - sub ordinele lui Himmler - în acelaşi timp

armată de elită, corp de poliţie însărcinat cu afacerile murdare ale regimului şi creuzet al unei noi aristocraţii războinice - constituie instrumentele unei represiuni îndreptate în special împotriva comuniştilor şi socialiştilor. Metodele sunt de o brutalitate şi sălbăticie rară: asasinate, torturi, „sinucideri" organizate şi deportarea în lagăre de concentrare. În aceste condiţii, opoziţiile împotriva regimului vor fi treptat eliminate. Singurele rămase după 1936, cele din armată, de altfel supusă frecventelor „epurări" şi cele din sânul Bisericii: catolice - în ce priveşte mai ales problema educaţiei tineretului - şi mai ales protestante (cu excepţia micii grupări pro-naziste a „creştinilor germani").

POLITICA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ A CELUI DE-AL III-LEA REICH

Slaba opoziţie înregistrată de nazism cu începere din 1936 nu se explică numai prin teroare şi manipularea spiritelor. Reuşind să repună economia în mişcare, oferind claselor muncitoare de lucru şi pâine şi cercurilor de afaceri „pacea socială" şi profituri substanţiale, Hitler reuşeşte să obţină până la începerea războiului adeziunea, entuziastă sau resemnată, a majorităţii germanilor.

LUPTA ÎMPOTRIVA CRIZEI

Împrejurările, mai mult decât doctrina, vor impune economiei germane un dirijism strict. De fapt, promotorii noii politici economice (Schacht) ca şi industriaşii şi oamenii de afaceri, sunt partizanii economiei liberale, şi nimeni nu se gândeşte printre conducătorii nazişti să aplice programul stângist din anii '20. Sunt în egală măsură necesităţile reconstrucţiei economice cele ce motivează primele opţiuni autarhice. Greu îndatorată şi dispunând de slabe rezerve monetare, Germania nu poate proceda nici la o devalorizare, care ar spori mai mult greutatea datoriilor sale, nici recurge ca Statele Unite ale epocii New Deal, la o politică de inflaţie controlată, căci evenimentele din 1923 au lăsat cicatrici profunde şi cea mai mică tensiune inflaţionistă ar risca să provoace panica. Ea

nu poate, în egală măsură, conta pe credite externe. Astfel, ea trebuie să încerce să-şi relanseze economia, limitând la maximum ieşirile de aur şi de devize.

Numit de Hitler în fruntea Reichsbank şi a ministerului economiei, doctorul Schacht se străduieşte iniţial, ca în 1924, să opereze redresarea financiară a ţării. Pentru aceasta, el va întări controlul schimburilor, instituit de Brüning, pentru a stopa hemoragia de capital şi va imagina - pentru a nu recurge pe faţă la inflaţie - un sistem de cambii garantate de Stat, cu care industriaşii să-şi plătească furnizorii şi care vor fi onorate după redresare. În acelaşi timp, Statul finanţează o politică de mari lucrări (defrişări, împăduriri, autostrăzi) şi de reînarmare. Producţia de oţel şi fontă se relansează, şomajul scade, însă puterea de cumpărare a maselor scade prin micşorarea salariilor şi prelevări fiscale. Deci nu este vorba de crearea unei mari pieţe de consum interne care ar fi putut prelua sarcina continuării iniţiativelor Statului. Venind să se adauge dificultăţilor persistente ale comerţului exterior, acest semi-eşec îl determină pe Hitler să intensifice tendinţele dirijiste şi autarhice.

Un prim plan, foarte suplu, fusese condus de Schacht, însă în 1936, acesta este înlăturat şi Goering, amic personal al Führerului, va prezida aplicarea celui de-al doilea plan de patru ani, acesta însă orientat evident spre pregătirile de război. Anumite sectoare, puţin rentabile, sunt naţionalizate, însă, pe ansamblu, structura capitalistă a economiei subzistă şi se vede chiar consolidată printr-o puternică concentrare.

MILITARIZAREA ECONOMIEI

Autarhia devine, începând cu 1936, nu numai condiţia unei redresări economice armonioase vizând a reinsera progresiv Germania în circuitele mondiale, ci instrumentul unei reînarmări fără limite în perspectiva unui „război-fulger" (*Blitzkrieg*). Germania trebuie să se poată descurca de una singură. Pentru aceasta, este dezvoltată agricultura prin mari lucrări de îmbunătăţiri, luptând împotriva exodului rural şi fărâmiţării terenurilor (crearea de domenii inalienabile, *Erbhöfe*). În acelaşi timp se urmăreşte creşterea producţiei industriale şi limitarea importurilor. Progresele industriei chimice permit fabricarea produselor de înlocuire *Ersatz* (benzină şi cauciuc sintetice, textile artificiale, etc.). În sfârşit, se încearcă reducerea scurgerilor de devize urmând practicile inaugurate de Schacht: marca blocată (investitorii străini trebuie să-şi cheltuiască veniturile tot în Germania) şi acorduri de clearing (orice import din străinătate trebuie să fie compensat printr-un export de aceeaşi valoare în ţara respectivă).

Această militarizare a economiei germane este însoţită de o mobilizare a mâinii de lucru realizată prin intermediul corporatismului. Sindicatele sunt suprimate şi înlocuite de „Frontul muncii" (*Arbeitfront*), care regrupează salariaţi şi patroni şi favorizează în general pe aceştia din urmă. Din 1935, prestarea unor munci este obligatorie pentru toţi tinerii de ambele sexe şi pune la dispoziţie o mână de lucru gratuită.

CE BILANŢ ÎN 1939?

În 1939, Germania a devenit a doua putere industrială a lumii, prin progresele spectaculoase realizate mai ales în domeniul energiei (186 milioane tone de cărbune, adică producţia totală a anului 1913), materiilor prime, bunurilor din domeniul echipamentelor şi producţiei. Agricultura sa îi permite satisfacerea nevoilor ţării de cereale, unt şi zahăr. Pătrunderea comercială în Europa dunăreană şi balcanică (mai ales în România) consolidează influenţa sa economică - şi politică - în aceste regiuni, în dauna democraţiilor occidentale. În sfârşit, şomajul a fost aproape în întregime eradicat (trebuie însă ţinut cont de milionul de tineri încorporaţi în armată sau în Serviciile de muncă obligatorie şi de întoarcerea femeilor „la gospodărie" obţinută printr-un sistem de premieri). La pasiv, trebuie menţionate creşterea datoriei publice şi manipulările monetare, mediocra producţie de bunuri de consum, faptul că o parte din venituri devin sterile prin investirea lor în cheltuielile neproductive de reînarmare. Mai ales, posibilităţile de absorbţie ale pieţei interne rămân slabe, ca urmare a stagnării nivelului de trai. Pe total, o redresare economică incompletă şi artificială, bazată pe pregătirile de război, ţel final al unui sistem ce a ajuns să subordoneze toate forţele vii ale naţiunii scopurilor distructive ale liderilor săi politici.

TOTALITARISMUL ÎN ITALIA FASCISTĂ

"FABRICAREA" CONSENSULUI

Criza din anii '30 va consolida bazele totalitarismului în Italia. Trei elemente vor concura la mobilizarea poporului italian.

Înregimentarea populaţiei trece în primul plan, prin fascizarea cadrului social. Începută în 1922, epurarea administraţiei şi a instituţiilor Statului se intensifică începând din 1926. Ea va fi însoţită de înlocuirea sistematică a persoanelor neagreate de regim cu militanţi fascişti, mai ales în diplomaţie, magistratură şi în prefecturi. Cadrele aparţinând astfel regimului, se punea mai departe problema integrării maselor în noile structuri, subordonate partidului. Aceasta este funcţia numeroaselor organizaţii paralele, în primul rând a organizaţiilor de tineret.

Însărcinată cu educarea generaţiilor tinere în spiritul ideologiei fasciste, *Opera nazionale Balilla* (ONB) ia în primire, de la cea mai fragedă vârstă, copiii de ambele sexe, în timp ce sunt dizolvate cea mai mare parte a organizaţiilor de tineret, şi mai ales cele patronate de Biserica catolică. În 1931, monopolul este total. De la 4 la 8 ani, toţi tinerii italieni fac parte din „Fiii Lupoaicei". La 8 ani, încep lucrurile serioase. Băieşii intră în *balillas* (după numele lui Giovanni Batista Perasso, zis Balilla, un tânăr genovez care, în 1746, dăduse semnalul revoltei împotriva austriecilor). Ei primesc o uniformă, arme de jucărie, participă la defilări şi parăzi. Se încearcă a li se insufla spiritul vieţii în comun şi al activităţii militare. În acest timp, fetele primesc o educaţie fizică şi civică (este vorba de a forma „mame viguroase", gata să-şi sacrifice progeniturile Naţiunii şi Ducelui, şi nu sportive sau cetăţene responsabile). La 14 ani, băieţii sunt *avanguardisti*, fetele „Tinerele Italiene". Aceasta până la vârsta de 18 ani când toţi sunt integraţi în „Tineretul fascist", ca preludiu la primirea lor în partid, studenţii fiind înregimentaţi într-o organizaţie distinctă de ONB, numită GUF (Grupele universitare fasciste), cu 100 000 de aderenţi în 1939. La această dată, peste 5 milioane de tineri sunt astfel înrolaţi în formaţiunile paralele PNF şi adeziunea a devenit quasi-obligatorie.

Devenit adult şi integrat, fie membru PNF sau nu, în asociaţiile profesionale şi în sindicatele fasciste, italianul se vede înregimentat, chiar şi în ce priveşte ocuparea timpului liber, în organizaţii dependente de partid. În 1925 a fost

fondată în acest scop *Opera nazionale Dopolavoro*, ce finanţează şi gerează terenuri de sport, piscine, case de cultură, etc şi organizează sejururi de vacanţă sau călătorii colective.

Învăţământul, la toate nivelurile, este de asemenea obiectul preocupărilor asidue ale regimului. Totală în învăţământul primar (învăţătorii predau îmbrăcaţi cu cămaşa neagră), puternică în cel superior, unde cadrele ieşite din rândurile marii burghezii sunt în general favorabile regimului (obligaţi în 1931 să depună un jurământ de credinţă, numai 13 profesori din 1250 vor refuza să o facă), fascizarea pare să fi fost mai puţin profundă la nivelul celui secundar. În afara Universităţii, cultura este în egală măsură supusă supravegherii fasciste.

Autoritatea asupra vieţii spirituale se exercită, în sfârşit, prin propagandă. Un minister al Presei şi Propagandei, încredinţat lui Dino Alfieri, este însărcinat să vegheze la conformismul ziarelor şi să le dea directive de ordin general, destinate a filtra informaţiile şi a evita publicarea de „ştiri alarmante". Radioul, jurnalele cinematografice, afişe uriaşe difuzează până la obsesie cuvintele de ordine ale regimului ("Crede, Supune-te, Luptă", „Mussolini are întotdeauna dreptate, etc.). Gigantice parăzi sunt organizate în marile oraşe ale peninsulei şi mai ales în Roma, unde Ducele se adresează mulţimii de la balconul Palatului Veneţiei, dialogând cu ea, multiplicând formulele-şoc şi atitudinile teatrale.

IMITAREA MODELULUI HITLERIST

Începând cu 1936, orientarea autarhică a economiei italiene şi apropierea de Germania îl incită pe Mussolini la a mobiliza mai puternic masele. Semn şi instrument al unei consolidări a totalitarismului, crearea în 1937 a unui minister al Culturii populare (*Minculpop*), trebuind să vegheze la fascizarea culturii şi spiritului poporului italian. Convertit la eficienţa hitleristă şi încurajat pe această cale de Starace, secretar al PNF, Mussolini stabileşte drept obiectiv al fascismului făurirea „omului nou", definit prin „cutuma fascistă" (rapiditate, dinamism, hotărâre, eroism) şi opunându-se stilului decadent al vieţii burgheze. În final, se va ajunge începând din 1938, la o imitaţie pur şi simplu a Germaniei naziste. Ea se va reflecta alături de măsuri minore, ca adoptarea „pasului de gâscă" (botezat cu această ocazie pas roman!), într-o legislaţie rasială dirijată împotriva evreilor şi care va fi de altfel aplicată într-o manieră foarte laxistă de cetăţeni şi funcţionari.

Anchilozarea regimului şi efectele, uneori bufe, ale alinierii la modelul nazist, au ştirbit puternic, în preajma războiului, consensul ce se stabilise câţiva ani mai devreme în jurul fascismului. Astfel, începe să se manifeste o opoziţie, chiar în

interiorul fascismului şi mai ales printre tineri. Urmărită de poliţie, slab implantată în rândurile populaţiei, mişcarea antifascistă propriu-zisă joacă un rol mai important doar în străinătate (mai ales în Franţa), unde *fuorusciti* (exilaţii) îşi reconstituie partidele, publică ziare şi denunţă în faţa opiniei publice mondiale adevărata natură şi metodele fascismului.

POLITICA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ ITALIANĂ

DE LA LIBERALISM LA DIRIJISM

Până la începutul anilor '30, fascismul practică o politică economică şi socială favorabilă pe ansamblu claselor avute. Efectele dezastruoase ale crizei mondiale, adăugate celor ale imperialismului expansionist, îl determină, totuşi, să opteze pentru soluţii autarhice, care vor duce la consolidarea totalitarismului şi la îngrădirea intereselor private, parţial subordonate proiectelor politice ale regimului.

Din 1922 în 1927, alianţa de fapt între fascism şi marile interese private funcţionează în profitul acestora din urmă şi determină regimul Mussolini a adopta o politică economică liberală. Ministru de Finanţe în 1925, Volpi, reprezentant al cercurilor de afaceri, se străduieşte să redreseze lira şi să demonteze aparatul dirijist al epocii de război. În acelaşi timp, el aplică o politică fiscală ce apasă mai ales bugetele modeste. Situaţia economică nu întârzie să se îmbunătăţească în mod foarte evident (creşterea salariilor şi a indicelui productivităţii care, de la 100 în 1922, ajunge la 195 în 1926). Totuşi, Mussolini sacrificând în mod deliberat expansiunea prestigiului monedei, măsurile de stabilizare a lirei antrenează în 1927 o recesiune ce face astfel necesară recurgerea la o politică în mod deschis dirijistă.

Necesitatea de restrângere a importurilor pentru a redresa balanţa comercială şi a reechilibra balanţa plăţilor constrânge fascismul la a opera primele sale decizii autarhice. Trebuie dezvoltate sectoare până atunci incapabile să satisfacă nevoile pieţei interne cu produse de primă necesitate. Acesta este obiectivul „marilor bătălii" ale regimului, care marchează progrese importante, în ciuda

distorsiunilor regionale şi corupţiei. Graţie „bătăliei pentru grâu", randamentele cresc cu 50%, în timp ce producţia creşte de la 50 la peste 80 de milioane de chintale în 1933, ceea ce permite satisfacerea nevoilor naţionale. Politica de îmbunătăţiri funciare dă şi ea bune rezultate: mai multe milioane de hectare sunt asanate şi cultivate în joasa vale a Padului, pe litoralul tirenian şi adriatic şi, mai ales, în regiunea Romei (mlaştinile Pontine). În fine, marile lucrări întreprinse de regimul fascist (electrificarea căilor ferate, autostrăzi, lucrări de urbanism (*Foro Italico*)) dotează Italia cu o infrastructură de ţară modernă.

Mussolini visează o Italie de 60 de milioane de locuitori, pretext şi instrument al unei politici expansioniste. Pentru aceasta, el va instaura în acelaşi timp măsuri de sporire a natalităţii (prime, concursuri, propagandă căreia i se asociază Biserica catolică, fiscalitate mai grea pentru celibatari, etc.) şi o acţiune vizând restrângerea emigraţiei. Rezultate: populaţia Italiei creşte, în perioada fascistă, de la 38 la 45 de milioane de locuitori, în ciuda unei sensibile scăderi a natalităţii (de la 29 la 23‰).

Un sistem corporatist fondat pe principiul colaborării dintre clase este instituit. Legea Rocco (1926) acordă monopolul raporturilor angajaţi-patroni sindicatelor fasciste. Greva devine ilegală. În 1927, Charta Muncii încredinţează Statului misiunea de a face respectate convenţiile colective şi de a veghea ca interesul naţional să primeze întotdeauna asupra intereselor private.

AUTARHIE ŞI MOBILIZARE

La începutul anilor '30, Statul fascist va fi chemat să sară în ajutorul capitalismului italian, puternic lovit de criză. Stabilizarea lirei la un nivel prea ridicat crease o disparitate între preţurile italiane şi cele de pe piaţa mondială, de unde dificultăţile exportatorilor. Criza mondială agravează situaţia, provocând o scădere a producţiei (cu 30%), generatoare de şomaj (1 milion în 1932) şi de scăderi salariale. Ameninţate de faliment, marile societăţi şi băncile se întorc către Stat, în momentul în care acesta se angajează într-o politică deflaţionistă. Măsurile ortodoxe din punct de vedere financiar nefiind suficiente pentru a redresa situaţia, Mussolini alege - ca şi Hitler - o cale autarhică, dictată nu atât de circumstanţe cât mai ales de dorinţa de a urma cu orice preţ politica prestigiului monedei. Italia se izolează de lumea exterioară: control al schimburilor, taxe vamale prohibitive pentru orice produs „nevital", acorduri de clearing cu România, Bulgaria, Germania. Într-o a doua etapă, controlul Statului asupra economiei se intensifică, însă beneficiind de consimţământul cercurilor de afaceri. Este creat

Institutul pentru reconstrucţie industrială (IRI) destinat iniţial să furnizeze întreprinderilor lichidităţile necesare relansării activităţii lor, care însă se va găsi pus în situaţia de a răscumpăra o parte importantă a acţiunilor lor şi va da naştere unor veritabile holdinguri de Stat. Deci, nu socializare, ci o consolidare a structurilor de concentrare a capitalismului.

Războiul din Etiopia şi punerea Italiei în „carantină" prin regimul sancţiunilor internaţionale vor angaja guvernul şi mai puternic pe calea autarhiei. Discursul din 23 martie 1936, în care Mussolini consideră războiul „inevitabil pentru Italia" deschide era mobilizării economice. Sub impulsul Comisiei supreme a autarhiei, un efort imens se desfăşoară pentru a permite ţării să-şi satisfacă singură nevoile de carburanţi (prospecţiuni de petrol şi gaze naturale în valea Padului), de cărbuni, de minereu. Se dezvoltă industria celulozei, textile artificiale, etc. Aceasta neţinând cont de costurile de revenire şi de condiţiile antieconomice, ce încurajează specula şi corupţia. Rezultatele sunt spectaculoase (avânt al hidroenergeticii, industriei aluminiului, construcţiilor navale şi aeronautice) însă parţiale şi sunt consecinţele unui sistem orientat spre pregătirile de război.

CE BILANŢ ÎN 1939?

În 1939, economia italiană pare dezechilibrată, artificial axată pe pregătirile de război. Rezultatele pozitive (indicele producţiei industriale: 100 în 1922, 185 în 1930, 209 în 1938) nu reuşesc să mascheze punctele slabe: insuficienţa pieţei interne (consumul de grâu, carne, zahăr, stagnează la nivelul din 1922; dezvoltarea reţelei de autostrăzi are mai ales un scop militar, Italia neocupând în 1939 decât locul 8 mondial în producţia de automobile şi, având 1 vehicul la 90 de locuitori) şi creşterea producţiei au un caracter în totalitate artificial. Acest eşec economic conduce regimul la supralicitarea politicii sale, Statul neputând continua să facă economia să funcţioneze decât graţie comenzilor de război şi sarcrificiilor justificabile doar prin starea de mobilizare permanentă.

Clasele conducătoare şi masele au beneficiat în mod inegal de pe urma schimbărilor intervenite. Burghezia a pierdut unele din prerogativele sale politice, însă fascismul a încărcat-o în aceeaşi perioadă de onoruri şi i-a consolidat mai degrabă puterea economică. Clasa de mijloc nu a profitat de pe urma regimului decât în măsura în care s-a folosit de posibilităţile de ascensiune socială oferite de organizaţiile fasciste. În ce le priveşte, masele populare au văzut, pe ansamblu, soarta lor ameliorându-se, o dată cu dezvoltarea industriei şi adoptarea unei legislaţii sociale. Totuşi, corporatismul a favorizat mai ales conducătorii de între-

prinderi, aceştia din urmă folosind arbitrajul şi forţa coercitivă a Statului pentru a-şi impune voinţa în faţa salariaţilor.

Cât priveşte ambiţia sa de remodelare a individului şi a „rasei", totalitarismul fascist a eşuat complet. Fascizarea a rămas pur formală. Niciodată regimul nu a reuşit a turna Italia într-o formă fascistă, aşa cum a făcut-o omologul său german.

O CULTURĂ FASCISTĂ

DE LA REVOLTĂ LA CONFORMISM

Spiritul „squadrismului" contestatar şi antiburghez continuă să hrănească, până la începerea războiului, scrierile intelectualilor atraşi de fascism prin admiraţia pentru nihilismul său purificator. Printre ei, găsim câţiva naţionalişti, futurişti ca Mario Carli, Ardengo Soffici şi chiar Marinetti însuşi, fondatorul mişcării, şi foşti „intervenţionişti de stânga", precum Curzio Malaparte. Toţi pretind a se inspira din idealurile „revoluţionare" ale primului fascism şi denunţă evoluţia conservatoare a unui regim care, de altfel, îi va încărca de privilegii şi nu va ezita, o dată cu apropierea războiului, să recupereze discursul lor anticonformist pentru a justifica excesele totalitarismului.

Unanimi în a denunţa îmburghezirea Italiei mussoliniene, ei sunt, în schimb, divizaţi asupra sensului ce trebuie dat „revoluţiei fasciste", în două tendinţe antagoniste:

- modernistă şi centralizatoare, susţinută de scriitorul Bontempelli, pictorii De Chirico, Morandi şi Carrà;

- provincialistă, populistă şi ultrareacţionară, cu mica echipă (Maccari, Soffici, Malaparte) adunată la mijlocul anilor '20 în jurul revistei *Il Selvaggio* (Sălbaticul).

Dacă unii dintre ei se detaşează puţin câte puţin de fascism - ca regim, din fidelitate pentru ideile lor, ca Marinetti, sau din oportunism, alţii vor merge până la capăt cu angajamentul lor susţinând - ca Soffici - efemera şi sângeroasa „Republică socială italiană", instalată de germani în ultimele luni ale războiului pe malurile lacului Garda.

Alături de această minoritate pură şi dură, singură depozitară a unei culturi autentice fasciste, cea mai mare parte a intelectualilor care s-au raliat regimului

au făcut-o pentru că aprobau, dimpotrivă, deriva sa conservatoare şi adeziunea sa la temele naţionalismului clasic - din vârful buzelor, ca Gabriele D'Annunzio, sau cu un entuziasm mai mult sau mai puţin sincer (Rocco, Prezzolini, Papini) - sau chiar din oportunism pur şi simplu, ca dramaturgul Pirandello, premiul Nobel pentru literatură în 1934.

Ralierea unei fracţiuni importante a „intelighenţiei", cultul personalităţii Ducelui, abandonarea de către fascism a idealurilor sale de la origine în favoarea celor ale tradiţiei intelectuale burgheze, au concurat la propagarea unui conformism cultural ce favorizează în egală măsură intrarea scriitorilor şi artiştilor în structurile controlate de putere: corporaţie specializată, Institutul naţional fascist al culturii, încredinţat în 1925 lui Giovanni Gentile, filosof oficial al regimului, Consiliul naţional al cercetării, Academia Italiei, fondată în 1929. Premii, medalii, distincţii şi avantaje de toate felurile sunt instituite pentru a recompensa realizările ce pot asigura cel mai bine gloria regimului. De aici rezultă o scleroză a culturii oficiale, în particular manifestată în artele plastice, cu tablourile de circumstanţă ale unui Mario Sironi sau Primo Conti, pictori ai legendelor eroice squadriste şi ai unei istorii naţionale reconstituite pentru a exalta gloria fascismului sau sculpturile moderniste ale unui Dazzi sau Lucio Fontana, cu temele lor antice şi obsesia lor în a reprezenta simboluri ale virilităţii şi figura idealizată atletic a Ducelui.

TOTALITARISMUL CULTURAL ŞI LIMITELE SALE

Artă prin excelenţă a reprezentării, arhitectura nu va şti nici ea să găsească echilibrul între aspiraţiile moderniste şi funcţionaliste (şi aceasta nu numai pentru că materialele moderne, betonul armat şi oţelul, sunt rezervate pregătirilor de război) şi reproducerea paseistă a Evului Mediu şi a Romanităţii. De unde dezolantul neo-clasicism al stilului „lictor" şi eşecul grandiosului proiect al Expoziţiei universale de la Roma, prevăzută pentru 1942 şi care se va încheia prin edificarea unui caroiaj inuman de monumente rigide şi pompoase.

Stăpân peste marile mijloace ale informării şi culturii, fascismul le învesteşte cu o dublă funcţie de a „educa" masele - oferindu-le o viziune idealizată a regimului, încercând să dezvolte în ele virtuţile pozitive ale omului fascist - şi de a le distrage atenţia de la viaţa cotidiană pentru a putea dezamorsa eventualele acţiuni revendicative.

Radioul, transformat în monopol de Stat printr-o lege din 1927, devine astfel atât instrumentul unei sub-culturi de vocaţie esenţial recreativă, în care scheciul

şi şansoneta ocupă un loc de cinste, cât şi cel al unei propagande globale, orchestrate în jurul marilor lozinci ale momentului: „bătălia grânelor", campania de sporire a natalităţii, justificarea politicii externe şi coloniale a fascismului, etc.

Sportul îşi asumă o funcţie identică aceleia de adunare a maselor şi a parăzilor paramilitare, montate cu o grijă a punerii în scenă destinată să satisfacă predispoziţia mulţimilor latine pentru reprezentaţii şi sărbătoriri. Sportul-spectacol, însoţit de lectura ziarelor şi audierea emisiunilor radiofonice specializate, constituie un bun mijloc de a deturna masele italiene de la preocupările lor materiale. El permite, de altfel, satisfacerea pulsiunilor naţionaliste şi se desfăşoară în locuri unde se poate exercita uşor propaganda fascistă: cântece, muzică militară, discursuri, portrete ale lui Mussolini, etc. Întărit prin sprijinul autorităţilor şi admiraţia nestăvilită a publicului, sportul italian cunoaşte un spectaculos avânt şi înregistrează frumoase reuşite în discipline ca fotbalul, ciclismul, schiul alpin, tenisul, sporturile motorizate (automobil, aviaţie).

"Cinematografia este cea mai puternică armă", spune un slogan fascist, mărturie a importanţei pe care regimul o dă cinematografiei, ca instrument de propagandă şi de manipulare a spiritelor. Supusă din 1925 unei cenzuri stricte, controlată personal de Duce, care este un pasionat al celei de-a şaptea arte, puternic subvenţionată de Stat, ce finanţează în 1935 reconstrucţia studiourilor de la Cinecittà, Hollywood-ul italian, cinematografia epocii mussoliniene nu produce totuşi decât un număr mic de opere în mod explicit politice, exaltând epopeea regimului (*Camicia nera* de G. Forzano, 1933), cea a colonizării (*Escadronul alb* de A. Genina, 1936) sau încercând să exalte măreţia trecutului italian (*Scipio Africanul* de C. Gallone, 1938). Restul producţiei - comedii în stil american, filme muzicale, etc. - nu scapă conformismului general şi se îndepărtează prea puţin de ideile şi comportamentele sociale ale unei mici burghezii rămase profund ataşată valorilor tradiţionale: familia, munca, respectul ierarhiilor sociale, refuzul dezordinii sub orice formă.

Sunt atinse aici limitele culturale ale totalitarismului fascist, marcate de eşecul unui cinema de ficţiune „politică" în favoarea unui cinema de evaziune, prea puţin diferit de altfel de modelul hollywoodian.

La sfârşitul perioadei, asistăm de altfel la trezirea unui spirit contestatar, ce capătă încredere în sine o dată cu războiul, pentru a culmina în 1943 cu opere ce aparţin deja filonului neorealist, ca *Obsesie* de L. Visconti şi *Copiii ne privesc* de Vittorio de Sica.

Limitele operei de „inginerie culturală" încercate de fascism se observă în egală măsură în rezistenţa pasivă pe care o opun întreprinderii sale totalitare un

număr de intelectuali neraliaţi regimului şi uneori chiar în conflict deschis cu el, cum este cazul filosofului Benedetto Croce. În rândurile lor literatura italiană va recruta în timpul celor douăzeci de ani ai erei fasciste pe cei mai buni reprezentanţi ai săi: un Pavese, un Vittorini, un Moravia, al cărui roman *Indiferenţii*, publicat în 1929, zugrăveşte fără concesii cinismul dezabuzat al unei burghezii căreia fascismul nu a ştiut să-i insufle sângele înnoitor al „omului nou".

MIŞCĂRI ŞI REGIMURI AUTORITARE ÎN RESTUL EUROPEI

CĂTRE O „INTERNAŢIONALĂ FASCISTĂ"?

Mussolini a repetat mult timp că fascismul nu era un „articol de export". Aceasta însă nu l-a împiedicat să subvenţioneze încă de la începutul anilor '20, anumite organizaţii fascizante a căror acţiune putea fi utilă politicii sale externe, ca Heimwehr-ul prinţului Starhemberg în Austria. După 1933, ajutorul acordat mişcărilor fasciste ia o amploare mai mare, Ducele vizând fie să întreţină agitaţii destabilizatoare în anumite ţări (cazul ustaşilor croaţi în Iugoslavia), fie să poată dispune de clientele locale favorabile politicii sale. (Heimwehren austriece, „fascişti" francezi în perioada războiului din Etiopia), fie pur şi simplu a limita forţa de atracţie a Germaniei naziste. Hitler încearcă, la rândul său, să-şi facă pionii să avanseze sprijinind organizaţii de inspiraţie naţional-socialistă ca Falanga poloneză.

Această acţiune internaţională a fascismului prezintă un dublu aspect. Pe de o parte subvenţii generos alocate de „Minculpop" italian, organelor de presă, unor numeroşi ziarişti, oameni politici şi lideri ai mişcărilor fasciste şi fascizante (J.-A. Primo de Rivera, Mosley, Bucard). Pe de altă parte, crearea unui embrion de „internaţională fascistă", constituită în jurul „comitetelor de acţiune pentru universalitate ale Romei" ale generalului Coselschi şi a căror existenţă efemeră este marcată de ţinerea unui congres al organizaţiilor pro-mussoliniene la Montreux, în Elveţia, în decembrie 1934. La rândul lor serviciile de propagandă

germane subvenţionează din abundenţă organizaţiile şi ziarele a căror atitudine este considerată „pozitivă" de conducătorii celui de-al III-lea Reich.

FASCISME ŞI DICTATURI

În cea mai mare parte a ţărilor Europei centrale, răsăritene şi mediteraneene, criza a acutizat tensiunile sociale şi a favorizat ascensiunea mişcărilor profasciste sau pronaziste. Adeseori, tocmai pentru a împiedica accesul acestor organizaţii la putere au fost instaurate sau consolidate regimuri excepţionale puse sub controlul claselor conducătoare. Astfel se întâmplă în Lituania lui Woldemarras şi a succesorilor săi, în Letonia, unde şeful Uniunii ţărăneşti, Karlis Ulmanis, instaurează în 1934 un regim autoritar din care sunt excluşi social-democraţii şi fasciştii din Perkonkrust (crucile tunetelor), în Polonia, unde regimul coloneilor îi succede celui al lui Pilsudski, mort în 1935, în Ungaria, unde regimul corporatist şi autoritar instalat de Gömbös se confruntă după 1935 cu „crucile cu săgeţi" ale fascistului Szalasi. Se ajunge adeseori la un veritabil conflict deschis între dictatura exercitată de forţele conservatoare şi partidele fasciste, care se sprijină în plus pe ţărănime şi pe mica burghezie.

În România, în faţa ascensiunii fascismului reprezentat de mişcarea Garda de fier, regele Carol a recurs, în 1938, la o lovitură de stat, urmată de dizolvarea tuturor partidelor şi asasinarea lui Codreanu, liderul Gărzii de fier, o mişcare de mase a cărei ideologie este de altfel mai aproape de tradiţionalism decât de fascismul propriu-zis. În Bulgaria, generalul Gheorghiev dizolvă, în 1934, partidele tradiţionale şi mişcările de extremă dreapta şi instaurează o dictatură monarho-militară, comparabilă cu aceea instaurată de generalul Metaxa în Grecia, doi ani mai târziu, cu sprijinul suveranului. În Austria, cancelarul Dolfuss conduce, de asemenea, din 1934, un Stat reacţionar şi tradiţionalist. În 1936, succesorul său Schuschnigg elimină Heimwehr-ul, pe care până atunci regimul se sprijinise.

Pretutindeni, sau aproape, scenariul este acelaşi. Blocul conducător (burghezia şi marii proprietari) reuşeşte să-şi menţină şi să-şi consolideze dominaţia, mai întâi zdrobind forţele proletariatului cu ajutorul mişcărilor fasciste, apoi absorbindu-le sau eliminându-le pe acestea din urmă şi adoptând, pentru a spori eficacitatea acţiunii sale, o parte din metodele de guvernare ale fascismului.

Problema franchismului şi a raporturilor sale cu veritabilul fascism spaniol, cel al Falangei (fondată în 1933) se pune în termeni identici.

În timpul celor trei ani cât a durat războiul civil, Franco s-a servit de mişcarea condusă de José-Antonio Primo de Rivera (fiul fostului dictator), Falanga, a

cărei ideologii este apropiată aceleia a „primului fascism", pentru a ralia taberei sale masele mic-burgheze. Însă, o dată victoria cucerită, regimul pe care îl stabileşte vizează mai puţin instaurarea unei noi ordini, cum o reclamă falangiştii, decât a face să reînvie, într-un cadru autoritar şi corporatist ce face trimitere mai degrabă la Portugalia lui Salazar decât la Italia lui Mussolini, Spania tradiţională. Partidul unic se vede astfel redus la rolul de simplă curea de transmisie a directivelor lui *caudillo*.

FASCISMUL IA CU ASALT DEMOCRAŢIILE ÎN CRIZĂ

În ţările Europei de Nord sau de Vest unde democraţia se bazează pe tradiţii străvechi şi pe sprijinul unei fracţiuni importante a maselor şi a clasei de mijloc, partidele fasciste şi fascizante, sau pur şi simplu reacţionare, nu reuşesc să cucerească puterea.

Ele cunosc în această perioadă un avânt spectaculos, mai ales în Franţa, unde ascensiunea „ligilor" şi paralizia instituţiilor degenerează în februarie 1934 într-o adevărată criză de regim. În Marea Britanie, British Union of Fascists a lui Oswald Mosley nu reuneşte decât douăzeci de mii de aderenţi, recrutaţi din rândurile clasei de mijloc şi repede desconsideraţi în ochii opiniei publice prin violenţa acţiunilor lor, însă în Belgia, mişcarea rexistă a lui Léon Degrelle, susţinută financiar de Mussolini, chiar dacă mai mult tradiţionalistă decât specific „fascistă", obţine un succes ce nu poate fi neglijat la alegerile din 1936 (11% din voturi şi 26 de deputaţi). La fel şi în Olanda, Mişcarea naţional-socialistă a lui Anton Mussert, mai apropiată de modelul hitlerist, îşi vede efectivele (40 000 de aderenţi în 1933) şi electoratul (8% din voturi în 1935) crescând odată cu criza.

Atingându-şi apogeul între 1934-1936, toate aceste organizaţii, ca şi cele din Elveţia, Danemarca, Norvegia (mişcarea Nasjonal Samling a lui Quisling), Irlanda, etc., cunosc un reflux rapid după 1936, consecinţă a unei relative îmbunătăţiri a situaţiei economice, a mobilizării populaţiei şi a rezistenţei opuse acţiunilor lor de partidele democratice.

MODELUL SOVIETIC: URSS-UL LUI STALIN DIN 1928 ÎN 1941

Capitolul 28

Începând din 1928, Stalin angajează cu hotărâre Uniunea Sovietică într-o „a doua revoluție", economică de această dată, bazată pe industrializare, planificare, colectivizarea pământurilor. Primele două planuri cincinale o pun în aplicare fără menajamente şi vor duce la realizarea unei considerabile puteri industriale, cu prețul sacrificării țărănimii. Această politică economică voluntaristă este însoțită de instaurarea necruțătoarei dictaturi a lui Stalin, bazată pe epurări succesive, teroare generalizată şi cultul dictatorului. Societatea, în sânul căreia sunt restaurate valorile tradiționale, este din ce în ce mai urbană. Însă, în ciuda voinței sale de a apărea drept o societate fără clase, ea nu reuşeşte a realiza egalitatea. În timp ce țăranii sunt sacrificați şi muncitorii supuşi unei discipline riguroase, intelighenția se constituie în grupă privilegiată. În fine, cultura este supusă unei doctrine oficiale, „realismul socialist", iar producția literară şi artistică este obligată să se supună unui conformism apăsător. Singură cinematografia va ajunge să producă opere de valoare.

o Nouă Cale Economică

UN MIJLOC: PLANIFICAREA

"Industrializare, planificare, cooperativizare", acesta este cuvântul de ordine mobilizator lansat de Stalin în 1928. La aceasta dată, el consideră că NEP-ul nu mai corespunde nevoilor ţării: producţia de cereale este insuficientă pentru aprovizionarea oraşelor şi a armatei, agricultura nu furnizează mijloacele necesare unei dezvoltări industriale suficient de rapide, considerată indispensabilă pentru a ajunge din urmă şi apoi depăşi nivelul ţărilor capitaliste, condiţie de supravieţuire a regimului sovietic şi mijloc de a încuraja muncitorii din ţările capitaliste să desfăşoare revoluţii în ţările lor. Stalin angajează deci URSS pe calea planificării generale a economiei, însoţită de cooperativizarea terenurilor agricole.

În unanimitate, conducătorii sovietici consideră planificarea necesară pentru a raţionaliza şi îmbunătăţi producţia naţională. Ea a fost de altfel pregătită de Lenin însuşi, care pusese în practică, încă din 1920, un plan parţial de electrificare, apoi crease curând după aceasta Gosplan-ul, comisie al cărei rol era de a inventaria resursele şi nevoile ţării pentru a pregăti o planificare generală. În funcţie de aceste estimări economiştii din Gosplan definesc priorităţile şi propun cifrele-reper de atins, normele.

Însă, deciziile finale sunt luate de autoritatea centrală, deci de Politburo, care, din raţiuni evident politice, determină obiectivele de atins şi mijloacele întrebuinţate. Normele sunt imperative, fără a exista posibilitatea de a fi criticate sau puse în discuţie. Toate planurile dau prioritate investiţiilor în faţa consumului, utilării colective în faţa bunăstării individuale. Stabilite pentru cinci ani (planuri cincinale), ele sunt finanţate prin prelevări asupra veniturilor lumii rurale şi asupra consumului, care sunt astfel sacrificate în beneficiul dezvoltării industriei grele. Planul cuprinde toată viaţa din URSS, se extinde asupra tuturor activităţilor, nu numai economice, ci şi sociale şi culturale. În practică, există obstacole ce se opun reuşitei planurilor. De fapt, alegerile făcute de oamenii politici prea puţin la curent cu realităţile economice şi sociale sunt, uneori, rău adaptate. Astfel, milioane de tone de produse de primă necesitate rămân blocate pe căile ferate din lipsa de credite suficiente acordate transporturilor, o uzină textilă trebuie să se oprească din lipsă de şuruburi... Înapoierea tehnică, lipsa de ingineri explică de asemenea dificultăţile existente. Iar obligaţia de a respecta normele determină sacrificarea calităţii de dragul cantităţii.

COLECTIVIZAREA TERENURILOR AGRICOLE?

Dacă planificarea face obiectul acordului unanim al conducătorilor sovietici, nu se poate spune acelaşi lucru despre colectivizarea terenurilor agricole. Unii o consideră necesară, cum ar fi Preobrajenski; ei văd în creşterea numărului de ferme colective (*colhozuri*) şi de ferme de stat (*sovhozuri*) un mijloc de a facilita colectarea cerealelor pentru a asigura aprovizionarea oraşelor şi de a apropia munca ţăranului de cea a muncitorului ("Pentru a şterge diferenţele între ţăran şi muncitor, trebuie să-i transformăm pe toţi în muncitori", zisese Lenin), de a mecaniza agricultura pe suprafeţe mai mari, deci de a mări randamentele şi producţia şi, în consecinţă, de a obţine surplusuri comercializabile pentru a finanţa procesul de industrializare.

În schimb, dreapta partidului, în frunte cu Buharin, vede în colectivizare riscul de a rupe lumea ţărănească de cea a muncitorilor şi se teme ca regimul, silit să facă faţă opoziţiei ţărănimii, să nu se îndrepte pe calea unei dictaturi de tip poliţienesc, în timp ce centralizarea economiei ar conduce la dezvoltarea birocraţiei, pericol denunţat de marinarii din Cronstadt, apoi de Lenin însuşi. Economiştii de la Gosplan, consultaţi asupra acestui subiect, optează pentru o intrare graduală a ţăranilor în întreprinderi de stat, îndemnând totuşi la prudenţă.

Însă decizia lui Stalin este deja luată. Trebuie ca URSS să devină o mare putere industrială. Iar el alege cutezanţa revoluţionară, ordonând punerea în aplicare a primului plan cincinal.

PRIMUL PLAN CINCINAL (1928-1932)

Primul plan cincinal are un dublu obiectiv: suprimarea sectorului privat şi dezvoltarea producţiei economice în domeniile de bază.

O COLECTIVIZARE A AGRICULTURII BRUTALĂ ŞI DISTRUCTIVĂ

Colectivizarea agriculturii se arată a fi o întreprindere dificilă ale cărei consecinţe sunt distructive. Gosplanul a prevăzut integrarea a 25% dintre ţărani în exploatările colective, colhozuri şi sovhozuri, în timpul primului plan, pornind de la 2% în 1928. În ciuda unei vaste campanii de propagandă, numeroşi sunt cei refractari colectivizării. Începând din iunie 1929 este folosită violenţa: 25 000 de activişti şi colectorii de impozite ameninţă pe recalcitranţi cu amenzi şi cu deportarea. La sfârşitul lui 1929, 21,6% din gospodăriile ţărăneşti au intrat în exploatările colective. Stalin anunţă atunci că colectivizarea va fi generală şi că orice opozant va fi considerat kulac (chiabur) sau un aliat al acestora, grupă socială ce trebuie „lichidată ca clasă".

De aici înainte, colectivizarea pământurilor şi „desfiinţarea kulacilor" sunt legate şi trebuie să fie realizate în trei ani, regiune cu regiune. Kulacii, ale căror bunuri sunt confiscate, sunt excluşi din colhozuri, executaţi sau deportaţi. Mai multe milioane de kulaci sau de ţărani mijlocaşi (limitele între cele două grupe fiind foarte vagi) sunt astfel deportaţi în lagărele de muncă şi numărul morţilor este estimat la 3-4 milioane. În septembrie 1933, colectivizarea atinge 84,5% din numărul ţăranilor.

Modul brutal în care s-a realizat colectivizarea antrenează rezistenţa ţăranilor. Dezorganizarea satelor, lipsa motivaţiei ţăranilor, lipsa de utilaje şi îngrăşăminte antrenează diminuarea producţiei de cereale, făcând să reapară foametea, care va atinge întreaga ţară în 1932-1933.

INDUSTRIALIZAREA, O PRIORITATE

Industrializarea este scopul fundamental al primului plan cincinal. Industria grea, a cărei dezvoltare este considerată prioritară, are rezervate 80% din investiţiile atribuite industriei. I se trasează sarcina de a-şi tripla producţia, în timp ce creşterea industrială generală prevăzută este de 1,5 ori. O asemenea progresie necesită utilizarea la maximum a tehnicii, după cum o enunţă Stalin: *„În perioada de construcţie a socialismului, tehnicienii decid totul"*. Or, aceştia sunt atât de puţini în URSS, încât trebuie să se facă apel la străinătate, mai ales la Statele Unite, care trimit de asemenea şi material. În paralel, eforturi importante - care vor da roade în decursul cincinalelor următoare - se fac pentru a

spori numărul inginerilor şi tehnicienilor sovietici (şcoala primară obligatorie în 1930; dezvoltarea tuturor şcolilor generale şi profesionale).

Mâna de lucru în industrie este abundentă. Ea se dublează în timpul primului plan cincinal şi atinge cifra de 23 de milioane. Însă noii muncitori veniţi din mediul rural nu simt vreun ataşament pentru uzină: prost hrăniţi, prost echipaţi, fără calificare, sunt mai mult necalificaţi decât cunoscători ai unei meserii: deci sunt slab adaptaţi efortului ce li se cere. Astfel, un întreg sistem este pus la punct pentru a obţine un randament maxim: disciplină riguroasă, amenzi, pedepse, carte de muncă şi paşaport intern obligatoriu pentru a fixa în loc mâna de lucru, prime, creşteri de salarii pentru cei mai buni muncitori. Este exaltat eroismul muncii prin crearea „brigăzilor de şoc" (din care fac parte aproape 1,5 milioane de muncitori în 1929). Este glorificată „întrecerea socialistă" (anumite întreprinderi îşi iau angajamentul de a cheltui mai puţin şi de a produce peste plan).

Când planul este declarat realizat la începutul lui 1933, sectorul privat a dispărut complet (1% din industria sovietică). Participarea industriei la producţia naţională a crescut de la 42% la 70%. Industria grea a crescut de aproape 3 ori. Au fost create 1 500 de întreprinderi: printre cele mai importante, combinatele ce asociază producţii complementare, de exemplu cărbunele şi fonta din Kuzbas, cu fierul şi minereul din Ural (distanţate la 2 000 de km), dar de asemenea uzine de maşini agricole la Rostov, construcţii de automobile la Moscova şi Gorki... Însă industria producătoare de bunuri de consum a progresat prea puţin şi chiar unele ramuri ale industriei grele (cărbunele şi siderurgia) nu au atins normele prevăzute. Cauzele sunt înapoierea tehnologică, lipsa mijloacelor de transport, inadvertenţele planului (referitor la aceasta, Troţki judecă sever conducerea, pe care o consideră a fi inferioară sarcinilor asumate). Absenţa coordonării între sectoarele industriale provoacă întreruperi ale fluxului de fabricaţie, lipsa pieselor de schimb face ca un mare număr de tractoare să rămână defecte în mijlocul câmpurilor. Normele fixate sunt prea mari. În fine, criza economică mondială împiedică URSS să recurgă la credite occidentale. Efortul depus totuşi în această perioadă a fost considerabil: s-au creat oraşe, ca Magnitogorsk în Ural; regiuni întregi din Siberia au fost deschise industriei, astfel încât centrul de greutate al URSS se deplasează spre est. Kuzneţ şi Karaganda sunt numele victoriilor economice exaltate în literatură şi cinematografie.

AL DOILEA ŞI AL TREILEA PLAN CINCINAL (1933-1941)

Al doilea şi al treilea plan cincinal continuă urmărirea realizării marilor obiective ale industrializării şi colectivizării pământurilor.

AL DOILEA PLAN CINCINAL (1933-1937)

Al doilea plan cincinal (1933-1937) se străduieşte să corijeze unele defecte ale primului: normele sunt micşorate, sunt majorate creditele acordate transporturilor şi agriculturii, se sporeşte preocuparea pentru calitatea produselor.

Investiţiile mai importante acordate agriculturii trebuie să permită redresarea producţiei după foametea din 1932-1933 şi să ducă la încheierea colectivizării pământurilor. Pentru a răspunde primului obiectiv, efortul este îndreptat spre creşterea numărului de maşini agricole deţinute de noile Staţiuni de maşini şi tractoare (SMT), create în iunie 1929 şi spre instruirea tehnică a colhoznicilor, asigurată de ingineri şi colhoznici fruntaşi. Cât despre proprietatea socialistă, ea reprezintă în 1939 aproape 99% din suprafaţa cultivată. Forma principală este cea cooperatistă (colhozurile), care cuprind 93% din exploatări. Pentru a cointeresa ţăranii în creşterea producţiei, în 1935 se produce o mică abdicare de la principiile socializante, atribuindu-li-se mici loturi individuale, pe care pot cultiva fructe şi legume şi creşte animale, ceea ce va furniza o parte importantă a producţiei comercializate. Conform planului, recoltele de cereale sunt cele mai importante, rezultatele sunt bune la bumbac şi la zahăr, însă şeptelul este în continuare insuficient, iar producţia generală nu satisface nevoile populaţiei.

În ce priveşte industria, planul acordă în continuare prioritate industriei grele, însă decide să dezvolte mai puternic industriile prelucrătoare şi producţia de bunuri de consum. Stalin afirmând că socialismul nu poate învinge decât pe baza unei înalte productivităţi a muncii, mai ridicată decât în capitalism, pe baza unei abundenţe de mărfuri şi bunuri de consum de toate tipurile, se va încerca stimularea abnegaţiei muncitorilor în procesul muncii prin dezvoltarea stahanovismului (după numele minerului Stahanov, care scotea de 14 ori mai mult cărbune decât norma uzuală). În realitate, rezultatul obţinut este adeseori contrar celui scontat, iar Troţki va scrie că creşterea numărului de stahanovişti este însoţită frecvent de o scădere a randamentului general al întreprinderilor, ale căror administraţii sunt

incapabile de a dirija operaţiunile, de a reorganiza metodele de muncă, totul ducând la haos şi nu la o creştere a producţiei. Cu toate acestea, în 1937, URSS a devenit a treia putere industrială a lumii, situată foarte aproape în urma Germaniei (industria grea are o valoare de opt ori mai ridicată decât în 1913). Producţia de oţel s-a triplat în decursul celui de-al doilea cincinal, cărbunele şi fonta au înregistrat mari progrese, construcţia de maşini a depăşit previziunile, rămânerea în urmă a transporturilor este parţial compensată de extinderea reţelei feroviare şi terminarea canalelor: canalul Stalin, ce leagă marea Baltică de marea Albă, canalul Moscova-Volga, prima linie de metrou la Moscova. Totuşi, rezultatele scontate nu sunt pretutindeni obţinute, pericolul hitlerist determinându-l pe Stalin să consacre o parte din investiţii înarmării.

AL TREILEA PLAN CINCINAL (1938-1941)

Al treilea plan cincinal (1938-1941) îşi fixează drept obiectiv depăşirea marilor puteri capitaliste pe planul producţiei pe cap de locuitor, însă înarmarea devine prioritară şi producţia cu destinaţie militară creşte cu 300% pe an. În 1941, războiul

BILANŢUL PRIMELOR TREI PLANURI CINCINALE

	1928	1932	1937	1940
Populaţia (în milioane)	150,5	163	163,6	170,6
Agricultura:				
Suprafeţe însămânţate (milioane hectare)	87,3	97	98,8	110,7
Cereale (milioane chintale)	733	698	959	779
Bovine (milioane)	60/70	40	47/57	54
Ovine (milioane)	107	52	53/80	107
Industrie:				
Cărbune (milioade de tone)	36,4	64,4	127,3	165,9
Petrol (milioane de tone)	11,6	21,4	27,8	31,1
Electricitate (miliarde kWh)	5	13,5	35	48,3
Oţel (milioane de tone)	4,3	5,9	17,5	18,3
Fontă (milioane de tone)	3,3	6,2	14,5	14,9
Ţesături din bumbac (milioane de m^2)	2 698	2 694	3 448	3 954
Ţesături din lână (milioane de m^2)	86,7	87	108	119

întrerupe execuţia planului. La această dată, economia sovietică a înregistrat progrese considerabile. Chiar dacă producţia agricolă se dovedeşte a fi mai puţin dinamică decât se spera (şeptelul rămâne inferior celui din 1928, iar producţia de cereale a crescut prea puţin, în ciuda extinderii suprafeţelor însămânţate), valoarea producţiei a crescut cu 41% faţă de 1913. Totuşi, industria este cea care realizează cele mai bune performanţe. Producţia industrială reprezintă în acel moment 12% din producţia mondială (faţă de 4% în 1913).

Aceste progrese ale economiei sunt rezultatul eforturilor considerabile ale populaţiei mobilizate fără menajamente de Stalin, decis de o manieră inflexibilă să facă din URSS o mare putere industrială.

PUTEREA POLITICĂ: STALINISMUL

CONSTITUŢIA DIN 1936

O nouă Constituţie este adoptată în 1936. Considerând că societatea sovietică nu mai prezintă clase, Stalin declară, prezentând-o: *„Societatea noastră sovietică a creat ordinea socialistă, ceea ce înseamnă că ea a atins ceea ce marxiştii numesc prima etapă sau faza inferioară a comunismului"*. Conform previziunilor lui Marx şi Lenin, Statul ar fi trebuit atunci să intre într-o fază de „dispariţie treptată". Or, Constituţia din 1936 îl întăreşte şi afirmă necesitatea sa atâta timp cât va subzista încercuirea capitalistă.

Noua Constituţie ţine cont de evoluţia ce a avut loc în structurile economice şi sociale ale ţării din 1924, colectivizarea agriculturii, socializarea economiei, dezvoltarea anumitor regiuni devenite Republici. Ea insistă cu ostentaţie asupra caracterului democratic al regimului, concretizat, de exemplu, în dispariţia restricţiilor dreptului de vot. Egalitatea limbilor, libertăţilor fundamentale (a cuvântului, a presei, a întrunirilor...) sunt asigurate. Însă nici un text nu explică de ce garanţii sunt însoţite, şi aceasta permite regimului să le restrângă aplicarea. Dictatura proletariatului a devenit cea a partidului.

DICTATURA LUI STALIN

De fapt, în spatele faţadei constituţionale, autoritatea reală aparţine lui Stalin, care exercită o dictatură în toată puterea cuvântului. El va obţine ca partidul să fie docil în urma „epurărilor" succesive ce aveau ca scop eliminarea tuturor celor ce au putut sau ar putea emite critici la adresa politicii sale şi constitui o alternativă.

În timpul primului plan cincinal, compoziţia partidului este modificată printr-o „epurare" care vânează ţăranii ostili colectivizării şi elementele „de dreapta", partizane ale menţinerii NEP-ului. O dată cu dificultăţile întâmpinate în funcţionarea celui de-al doilea plan, o nouă epurare este decisă în 1933 împotriva „inamicilor poporului, ariviştilor, sabotorilor ipocriţi, indisciplinaţilor, beţivilor şi degeneraţilor": peste 800 000 de membri ai partidului din 3,5 milioane (23%) sunt eliminaţi. Anul 1934, prezentat drept un „an al destinderii", aduce interzicerea arestărilor masive şi dezordonate, dizolvarea GPU, iar NKVD-ul, înlocuitorul acestuia, nu mai are dreptul de a ordona execuţii capitale. Însă, în acelaşi timp, asistăm la consolidarea mijloacelor de represiune: este considerată la fel de răspunzătoare şi familia acuzatului, iar poliţia secretă (subordonată direct secretariatului particular al lui Stalin) are puterea de a condamna pe oricine este considerat „socialmente periculos".

În decembrie 1934, Kirov, membru al Politburo-ului, prieten şi posibil succesor al lui Stalin este asasinat. Împrejurările misterioase ale acestui asasinat, dispariţia martorilor... au condus pe unii istorici să se întrebe dacă nu cumva Stalin a ordonat dispariţia unui rival (care fusese aplaudat mai puternic decât el la ultimul congres al partidului). Oricare ar fi răspunsul, este cert că URSS intră într-o eră a terorii, marcată de un mare val de procese ("marile epurări"), ce vizează nu numai pe opozanţii regimului, ci chiar şi pe bolşevici. Principalele victime sunt foştii tovarăşi ai lui Lenin, Kamenev şi Zinoviev, opozanţi „de dreapta", ca Buharin, înalţi funcţionari, ca fostul şef al GPU. Acuzaţii, cunoscuţi pentru fidelitatea lor faţă de ideile revoluţionare se autoacuză în timpul proceselor de crime neverosimile (asasinat, otrăvire, spionaj în favoarea puterilor capitaliste, trădare...). Kamenev mărturiseşte a fi fost de partea contrarevoluţiei... S-a încercat să se explice aceste mărturii neverosimile. Acuzaţii le-au putut face ca urmare a unor torturi fizice şi morale, şantajaţi, cum o sugerează mărturia lui D. Lazurkina, închisă timp de 17 ani: *„Eram bătuţi pentru a face mărturii calomnioase* (...) *ni se promitea eliberarea, eram ameninţaţi: „dacă nu semnezi, te ucidem*!" Sau, şi mai mult, după cum scrie Gladilin în *Prima zi a noului an*: *„ei înşişi îşi ziceau că, cu cât acuzaţia va fi mai monstruoasă, cu atât mai repede viitorul îi va scoate la lumină absurditatea*". În fine, se poate ca unii să fi acceptat să-şi sacrifice propria

viaţă în numele a ceea ce considerau a fi benefic pentru viitorul comunismului. Oricare ar fi fost adevărul, 98 din cei 139 de membri ai comitetului central ales în 1934 (70%) au fost executaţi. Epurarea loveşte şi militanţii modeşti recrutaţi înaintea epocii lui Stalin (80% din cei recrutaţi în 1920-1921 au dispărut). Inteligenţia însăşi nu este ocolită: artişti, oameni de litere, savanţi, muzicieni... În 1937, este rândul şefilor Armatei roşii (90% din generali şi 80% din colonei): eroii războiului civil, ca mareşalul Tuhacevski, de exemplu, sunt executaţi fără proces public. Un foarte mare număr de ambasadori îşi pierd posturile sau dispar. Represiunea se extinde şi asupra revoluţionarilor străini consideraţi deviaţionişti, ca de exemplu Bela Kun, şi asupra sovieticilor emigraţi în străinătate, ca Léon Sedov, fiul lui Troţki, asasinat în Occident, şi asupra lui Troţki însuşi, asasinat în august 1940, în Mexic.

Se poate evalua la 2 milioane numărul victimelor lichidate fizic, cifră la care trebuie adăugată cea a celor între 5 şi 8 milioane de deţinuţi în lagăre (aflate sub controlul Gulag, ramură a NKVD-ului), unde rata mortalităţii atinge 10% pe an.

Această represiune antrenează o slăbire a aparatului administrative, politic şi militar al regimului în preajma războiului. De altfel, generalizarea delaţiunii (un decret prevede pedeapsa cu moartea pentru cei ce nu denunţă „duşmanii regimului") face să domnească un climat de teamă şi suspiciune. Cu acest preţ a reuşit Stalin să instaureze o dictatură absolută, consolidată de o propagandă ce face din persoana sa obiectul unui veritabil cult.

Această putere politică este folosită de Stalin pentru a creşte puterea Statului sovietic, nu numai în domeniul economic, cum am arătat deja, ci şi în cel militar. Începând din 1938, bugetul apărării naţionale este dublat în fiecare an. Stalin se teme de Hitler şi va reînvia naţionalismul rus, pentru a pregăti poporul pentru eventualitatea unei lupte împotriva invadatorului nazist. Vedem astfel renăscând cuvântul „patrie", care înlocuieşte expresia „la noi". Cinematografia sovietică este un caz revelator al aestei noi politici. Filmele reconstituie episoadele eroice ale istoriei ruseşti. Celebrul film al lui Eisenstein, *Alexandr Nevski* (1938), care este una din capodoperele cinematografiei mondiale, exaltă astfel patriotismul ruşilor ce au luptat împotriva Cavalerilor Teutoni în secolul XIII.

Renaşterea valorilor naţionale este însoţită de glorificarea Armatei roşii, prezentată mai ales ca apărătoarea regimului şi a patriei, decât ca armata revoluţionară ce fusese la origine. Însă, a exalta armata este sinonim cu a-l glorifica pe Stalin, şeful ei, plasat deasupra tuturor, şi ale cărui portrete şi statui se înmulţesc în pieţele şi edificiile publice. Ziariştii şi poeţii îl proslăvesc şi vorbesc despre el în termenii în care egiptenii îşi venerau zeităţile, mărturie acest poem al lui Rahimov, publicat în 1936 în *Pravda*:

"O, tu, Stalin, mare şef al popoarelor,
tu, care ai făcut să se nască omul,
tu, care faci pământurile fertile,
tu, care întinereşti secolele,
tu, care împodobeşti primăvara,...
tu eşti floarea primăverii mele,
un soare reflectat de mii
de inimi omeneşti..."

SOCIETATEA ŞI CULTURA SOVIETICE

POPULAŢIA

Populaţia sovietică este în 1928 inferioară ca număr celei din 1913; o va depăşi în 1931-1934, apoi va scădea la acelaşi nivel. Foametea, represiunea (de exemplu, masacrarea culacilor), legile ce permit avortul (raportul dintre avorturi şi naşteri este 3 la 1 la Moscova) şi facilitează divorţul (44 la 100 de căsătorii), sunt cauzele acestei stagnări. În 1936, un decret interzice din nou avorturile şi face divorţul mai dificil, instituind taxe; pentru a încuraja natalitatea, cresc alocaţiile de maternitate. În 1939, populaţia atinge 170 milioane de locuitori. Ea este pe ansamblu foarte tânără (jumătate are sub 20 de ani şi numai 6% depăşeşte 60 ani). E din ce în ce mai urbanizată. Oraşele au în plus 30 de milioane de locuitori în această perioadă, iar orăşenii trec de la 18% în 1928 la 33% în 1941, consecinţă a dezvoltării industriale a Rusiei. Moscova depăşeşte 4 milioane de locuitori, Leningrad, 3 milioane, Gorki îşi triplează populaţia. 82 de oraşe au peste 100 000 de locuitori în 1939, iar cele ce înregistrează cea mai puternică creştere se situează în regiunile proaspăt industrializate din Urali, Ucraina, Siberia şi Asia centrală. Aceste regiuni văd apărând de asemenea noi oraşe.

Acest dinamism nu atinge şi satele, unde populaţia aproape la fel de numeroasă ca în 1913 trăieşte în aşezări al căror aspect s-a modificat prea puţin, chiar dacă a fost instalată electricitatea (doar 10% din colhozuri dispun de ea ca mijloc

energetic). Munca ţăranilor nu s-a schimbat deloc, în lipsa unui număr suficient de utilaje agricole motorizate. Ţărănimea a dat destul industriei, însă a primit prea puţin în schimb.

O SOCIETATE FĂRĂ CLASE?

Societatea sovietică se vrea a fi o societate fără clase. Dispariţia culacilor şi a „nepmen-ilor" ca clase a dus oare la acest rezultat? Un anumit număr de măsuri vine să egalizeze şansele cetăţenilor: dezvoltarea învăţământului gratuit şi obligatoriu pentru toţi, suprimarea proprietăţii private aproape realizată la sfârşitul celui de-al doilea plan, abolirea moştenirilor. Însă mai rămân inegalităţi, ca de exemplu în domeniul salariilor, unde plaja este destul de largă: salariul unui maistru este de patru ori mai mare decât al unui muncitor necalificat, cel al inginerului de zece ori, cel al directorului de uzină de douăzeci de ori. Este adevărat că aceste diferenţe de venituri sunt atenuate prin aceea că impozitele, preţurile chiriilor şi hranei variază în funcţie de salariu. În realitate, principalele distincţii între cetăţenii sovietici se bazează în întregime pe modul lor de viaţă, adică, într-o societate pusă în întregime în serviciul planului şi Statului sovietic, pe rolul care le este atribuit în economie.

Ţărănimea suferă cel mai greu de pe urma constrângerilor colective. Li se reproşează ţăranilor că-şi întind lotul individual în detrimentul pământurilor colhozului şi că-i consacră prea mult timp, neglijând astfel culturile colective. De asemenea este întărită supravegherea pentru a evita delapidările din colhozuri şi, pentru a obţine cele mai bune randamente pentru terenurile colective, este fixată ca bază de calcul a livrărilor de produse agricole suprafaţa totală şi nu cea însămânţată. Aceleaşi norme servesc la a stabili numărul de animale ce trebuie livrate. Pentru a lupta împotriva spiritului individualist al ţăranilor şi a le demonstra avantajele muncii în colectiv, o vastă propagandă este desfăşurată, iar efortul educării lor este încredinţat colhoznicilor fruntaşi. Femeile, cărora le sunt atribuite responsabilităţi, (un colhoz din cinci este condus de o femeie) sunt adesea în avangarda eforturilor întreprinse, ca de exemplu tractorista Anghelina, autoarea apelului: „10 000 de femei trebuie să înveţe să conducă tractorul".

Muncitorii au văzut îmbunătăţindu-li-se nivelul de trai. Munca femeilor în industrie (procentul lor creşte între 1929 şi 1939 de la 28 la 41%) aduce o sporire a veniturilor gospodăriei; mai mult, salariul mediu s-a dublat între 1933 şi 1937. S-ar putea deduce că soarta muncitorilor este mai bună, însă, în aceeaşi perioadă, preţul cărnii, zahărului, laptelui, s-a triplat sau chiar a crescut de 4 ori (guvernul dorind să prevadă pentru consum un procent mic din venitul naţional, pentru ca

restul să poată fi dirijat spre investiţiile industriale). Părerile diferă în a aprecia dacă a avut loc sau nu o uşoară creştere a nivelului de trai al muncitorilor. Oricare ar fi răspunsul, se poate estima că planurile cincinale, care vizau o ameliorare sensibilă a condiţiei muncitorului, în acelaşi timp cu o dezvoltare generală a economiei, nu au atins, pe plan social, toate rezultatele sperate. Locuinţele lipsesc, mobilierul este mizerabil, nu există nici măcar paturi pentru toţi membrii familiei şi aproape deloc scaune. Condiţiile de muncă rămân la fel de grele. Constrâns fără încetare să producă mai mult, într-un ritm din ce în ce mai accelerat lucrătorul este din nou plătit la bucată: legat de uzina sa, nu-şi recapătă decât peste şase luni dreptul la prestaţii sociale dacă reziliază contractul pentru a lucra în altă parte, iar alocaţiile cuvenite nu-şi ating plafonul integral decât după şase ani de stabilitate în acelaşi loc de muncă. Mai multe întârzieri pot antrena concedierea. În 1940, în faţa iminenţei războiului, săptămâna de lucru de 7 ore pe zi timp de 6 zile este înlocuită de cea de 8 ore pe zi timp de 7 zile, iar orice reziliere a contractului devine pasibilă cu închisoarea. Situaţia în care au fost aduşi muncitorii, ieri cheia de boltă a revoluţiei bolşevice, arată drumul parcurs de regimul stalinist care se bazează acum pe o altă pătură socială, inteligheţia.

Inteligheţia numără în 1941 aproape 14 milioane de membri, dintre care o treime sunt femei. Nu este vorba doar de intelectuali, ci de toţi cei ale căror activităţi asigură conducerea Statului socialist şi progresul tehnic. Această nouă elită este singura pătură socială care se bucură de anumite privilegii datorate funcţiei: putere, salarii mai mari, raţii alimentare preferenţiale, apartamente cu mai multe camere şi bucătărie, ceea ce contrastează puternic cu situaţia muncitorilor. Se dezvoltă în rândurile sale o stare de spirit de urmărire a reuşitei în viaţă care este privilegiul „bunilor comunişti", care se văd astfel recompensaţi. A dispărut mentalitatea egalitaristă dominantă din epoca lui Lenin, iar Troţki înfierează această pătură conducătoare vorbind la adresa ei de „parazitism social". Existenţa acestor privilegiaţi îl va face să considere că regimul sovietic nu este în continuare socialist, ci tranzitoriu între capitalism şi socialism şi, din moment ce Statul protejează această inegalitate, înseamnă că el rămâne, într-o oarecare măsură, un Stat „burghez", chiar dacă fără burghezie (din moment ce inteligheţia nu posedă mijloacele de producţie şi nu este ereditară).

O CULTURĂ AFLATĂ SUB CONTROL: "REALISMUL SOCIALIST"

Până în anii '30, o relativă libertate de creaţie este lăsată scriitorilor şi artiştilor. Însă, începând din acest moment, Comitetul central al partidului comunist preia controlul activităţilor intelectuale. De aici înainte scriitorii şi artiştii vor trebui să

dea expresie obiectivelor politice şi sociale ale regimului. Sub influenţa lui Jdanov, o estetică oficială este impusă în toate artele, „realismul socialist", iar regimul persecută pe toţi cei ce nu se supun regulilor edictate. Conform *Dicţionarului filosofiei* editat de sovietici, realismul socialist s-ar defini în felul următor:

"Esenţa sa rezidă în fidelitatea faţă de adevărul vieţii, indiferent cât ar fi de neplăcut, totul exprimat în imagini artistice privite dintr-un punct de vedere comunist. Principiile ideologice şi estetice fundamentale ale realismului socialist sunt următoarele: devotamentul faţă de ideologia comunistă; punerea întregii activităţi în serviciul poporului şi spiritului partinic; legătura strânsă cu lupta maselor muncitoare; umanismul socialist şi internaţionalismul; optimismul istoric, respingerea formalismului şi subiectivismului ca şi a primitivismului naturalist."

Victor Serge, care a rupt legăturile cu regimul stalinist descrie în *Memoriile unui revoluţionar* condiţiile dificile ale activităţii literare în URSS-ul lui Stalin:

"O multiplă cenzură deforma sau ucidea cărţile (...). *Am văzut topindu-se întregul tiraj al primului volum al* Dicţionarului Enciclopedic, *care costase pe intelectualii din Leningrad ani de muncă. Succesul era în întregime fabricat în birourile partidului. O dată cartea aleasă, recomandată tuturor bibliotecilor din ţară, ajungea la tiraje de zeci de mii de exemplare; editurile în limbi străine o traduceau în mai multe limbi* (...). *În aceeaşi epocă, cenzura şi „critica" reuşeau să reducă la tăcere un puternic scriitor comunist ieşit din rândurile poporului, Artem Vessioly. Dar ce titlu ar fi putut acesta să dea marelui său roman*: Rusia scăldată în sânge?"

În domeniul picturii şi sculpturii, realismul socialist respinge „formalismul burghez (...) care ignoră deliberat conţinutul ideologic al operelor" şi condamnă căutările estetice ce caracterizează această perioadă în lumea occidentală. Arta realismului socialist trebuie să fie figurativă, iar presiunea autorităţilor condamnă artiştii la a reveni la un academism străin tradiţiilor artistice ruse. Pictorii trebuie să-l reînvie pe Lenin şi revoluţia, să înfăţişeze conducătorii regimului, să glorifice realizările socialiste. În fine, un stil rigid, apăsător, cu o decoraţie abundentă va domina în arhitectură.

Cinematografia sovietică, graţie caracteristicilor proprii şi geniului câtorva mari regizori se adaptează fără mari dificultăţi realismului socialist. Anii '30 sunt pentru ea o epocă de extraordinară înflorire. Va reuşi să îmbrace fără dificultate temele realist-socialiste în haina unor căutări estetice de mare calitate: dacă *Alexandr Nevski*, deja citat, se înscrie în rândul pregătirilor morale ale popoarelor sovietice pentru războiul împotriva nazismului, calităţile sale artistice de netăgăduit sunt cele care-i explică durabilul succes.

SFÂRŞITUL SECURITĂŢII COLECTIVE ŞI TENSIUNI INTERNAŢIONALE

Capitolul 29

Criza economică, care zgâlțâie lumea începând din 1929, contribuie la consolidarea antagonismelor dintre națiuni. În timp ce Franța şi Marea Britanie se repliază în interiorul propriilor imperii, iar Statele Unite se izolează, Germania, Italia şi Japonia se pregătesc de război, considerat a fi singura lor cale de ieşire din dificultăți. În fața tendințelor revizioniste şi expansioniste ale statelor fasciste, democrațiile răspund printr-o neutralitate explicabilă prin ataşamentul opiniei publice la ideile pacifiste. Reînarmarea Germaniei, tentativa de Anschluss şi realipirea regiunii Saar la Reich determină Franța să reacționeze prin schițarea unui „pact răsăritean" îndreptat împotriva Berlinului, care ar regrupa aliații săi din Europa răsăriteană şi URSS-ul; însă, o dată cu numirea lui Pierre Laval ca ministru de externe, Franța se apropie de Italia. În acest context de imobilism, țările fasciste supralicitează. Invadarea Etiopiei de către italieni, remilitarizarea Renaniei şi Anschluss-ul sunt tot atâtea etape către construirea „Axei Roma-Berlin". Aceasta îşi va testa forța militară în războiul din Spania.

PRIMELE TENSIUNI (1929-1935)

CRIZA, FACTOR DE TENSIUNE

Dictaturile (Germania, Italia, Japonia) vor încerca să iasă din criză pregătindu-se de război, în măsura în care relansarea economică este influenţată de dezvoltarea industriei de armament. În aceste ţări, forma extremă a naţionalismului economic este autarhia, al cărei scop este de a asigura Statului, în caz de război şi de blocadă, o bună aprovizionare cu bunuri alimentare şi materii prime, facilitând astfel adaptarea ţării la o economie de război. Pentru Statele „proletare" (formulă ce apare în mijloacele de informare în masă în 1932-1933, pentru a desemna ţările învinse în 1918, sau care se consideră lezate de tratate), autarhia corespunde atât unui imperativ economic (în faţa indiferenţei Statelor „asigurate"), cât şi unei opţiuni politice (pregătirea expansiunii).

Încă din 1924, în *Mein Kampf*, Hitler şi-a anunţat programul. Acesta comportă mai multe etape. Iniţial, eliberarea de constrângerile impuse de tratatele din 1919: limitarea armamentelor şi demilitarizarea zonei renane. Într-o a doua etapă, reunirea în cadrul Reich-ului a tuturor populaţiilor de origine germană, începând cu austriecii. Apoi, cucerirea, în Europa de est şi pe seama Rusiei şi a „ţărilor limitrofe", a „spaţiului vital" de care germanii, ca „rasă superioară", au nevoie. Cu atât mai mult cu cât „(...) *Führerul crede că Anglia, după toate aparenţele şi probabil şi Franţa, au şters deja în secret din cărţile lor Cehoslovacia şi că au făcut-o în ideea că această chestiune va fi reglată într-o zi de Germania* (...)." (Extras din protocolul Mossbach). În timp ce-şi va „căli spada", guvernul va acţiona diplomatic de o manieră care să dea asigurări celorlalte puteri şi să le întreţină iluziile. El va căuta să se alieze cu Italia (se va renunţa la a revendica populaţiile germane din Tirolul meridional) şi cu Marea Britanie (din moment ce Germania nu are ambiţii coloniale). Cât despre Franţa, „duşman de moarte al poporului german", cu ea va trebui să se aibă o „explicaţie definitivă".

Decis să ducă o politică imperialistă, Mussolini, până în 1935, ezită între trei direcţii: Europa dunăreană (unde riscă să intre în conflict cu intenţiile germane), Mediterana, din care vrea să facă un lac italian, dar unde intră în opoziţie cu interesele franco-britanice, Africa orientală în sfârşit, unde Italia este deja instalată (Libia, Eritreea, Somalia).

PRIMELE ACŢIUNI HITLERISTE

Din 1927-1928 au fost puse la punct în Germania planurile de reînarmare, prevăzând punerea progresivă pe picioare a unei armate de 570 000 oameni. La sugestia generalului Groener, armata era plasată în subordinea puterii politice, în ciuda protestelor înaltului comandament. Pentru Hitler, care are în vedere preluarea controlului asupra unei armate bazate pe serviciul militar obligatoriu şi care să reprezinte poporul german, problema reînarmării constituie în 1933 un punct crucial al politicii sale externe. Tentaţia este mare, de altfel, şi de a integra incomodantele corpuri SA ale lui Röhm în armată. Astfel, guvernul german îşi va precipita iniţiativele. În faţa reticenţelor francezilor în a aplica clauza egalităţii drepturilor, el decide, în octombrie 1933, să părăsească simultan Societatea Naţiunilor şi conferinţa Dezarmării, manifestându-şi astfel voinţa de a nu se supune nici unui arbitraj. În aprilie 1934 are loc ruperea negocierilor cu Franţa, care refuză să legalizeze reînarmarea Reichului. Timp de aproape un an, Germania se reînarmează clandestin. În fine, pe 16 mai 1935, luând drept pretext restabilirea serviciului militar în Franţa, Hitler anunţă decizia sa de a restabili serviciul militar obligatoriu şi de a urca efectivele armatei la 36 de divizii. Pe de altă parte, Germania semnează cu Marea Britanie, care vizează reintroducerea Reich-ului într-un sistem de securitate colectivă, acordul naval din 18 iunie 1935. Ea obţine dreptul de a avea o flotă de război egală cu 35% din cea a Marii Britanii şi tot atâtea submarine cât aceasta.

O dată pornită reînarmarea, Hitler se va strădui să rupă izolarea diplomatică a Germaniei şi să reexamineze obiectivele din *Mein Kampf*. De unde, semnarea, în ianuarie 1934, a unui pact de neagresiune cu Polonia. Considerat drept inamical de către Paris, acest gest este explicat de partea poloneză prin teama de a nu vedea pe ruşi restabilindu-şi autoritatea asupra fostelor lor posesiuni poloneze şi prin speranţa unui eventual conflict germano-sovietic. Prima tentativă de *Anschluss* constituie prima lovitură de forţă hitleristă. Pe 25 iulie 1934, o grupă de nazişti austrieci cucereşte palatul cancelarului din Viena şi-l asasinează pe cancelarul Dollfuss. Însă Mussolini, masând imediat două divizii pe Brenner, face ca puciul să eşueze. Realipirea teritoriului Saar la Reich constituie, dimpotrivă, o remarcabilă victorie a propagandei naziste. În ianuarie 1935, 90% din locuitorii teritoriului se declară partizani ai unirii cu Germania. Este adevărat că, la acea dată, diplomaţia franceză, sub impulsul lui Laval, optează pentru înţelegerea cu Berlinul. Deci partea franceză s-a abţinut de la orice pregătire a plebiscitului.

Acestei acumulări de tensiuni, democraţiile îi răspund prin neutralitate, împăciuitorism, amânări ale unor decizii. Mobilizată împotriva crizei, opinia publică

americană nu este interesată de politica externă. Statele Unite vor adopta, de altfel, între 1935 şi 1937 trei „legi ale neutralităţii", ce interzic vânzarea de arme către orice beligerant. Totuşi, Roosevelt, care prin temperamentul său este înclinat a purta un interes activ al problemelor mondiale, va încerca, începând din 1937 (discursul de la Chicago) să schimbe opiniile majorităţii din Congres şi să atragă atenţia americanilor asupra pericolelor unui eventual război în Europa şi extinderii războiului chino-japonez. Neconsiderând că problemele europene i-ar putea afecta securitatea, gata să-i acorde lui Hitler satisfacţie în Europa centrală, Marea Britanie duce o politică de „împăciuire" pe care nu o critică decât laburiştii şi câţiva conservatori (Churchill, Eden). O politică pe care o va urma şi Franţa, îngrijorată de a nu rămâne izolată, şi unde o mare parte a opiniei publice (profund pacifiste) se teme mai degrabă de pericolul bolşevic decât de cel fascist.

RIPOSTA DEMOCRAŢIILOR

Riposta democraţiilor constă într-o tentativă de încercuire diplomatică a Reichului. Unul din principaţii artizani ai acestei politici este francezul Louis Barthou, ministru de externe din februarie 1934. Pentru a-şi atinge obiectivul, şeful de la Quai d'Orsay continuă o apropiere de Italia, începută cu doi ani înainte, şi de Uniunea sovietică, aceasta din urmă având semnat din noiembrie 1932 un pact de neagresiune cu Franţa. El preconizează de altfel, un „pact răsăritean" la care ar adera URSS şi Germania, aceasta din urmă acceptând să-şi recunoască frontiera de Est. Refuzul Germaniei de a subscrie un asemenea angajament îl determină pe Barthou să favorizeze intrarea URSS în Societatea Naţiunilor: aceasta este admisă pe 18 septembrie 1934, având un loc de membru permanent în Consiliu. Ministrul francez se străduieşte în paralel să strângă legăturile cu ţările din „Mica Înţelegere". Şi tocmai când îl întâmpina la Marsilia pe regele Alexandru al Iugoslaviei pe 9 octombrie 1934, este asasinat, împreună cu oaspetele său, de un terorist croat.

Succesorul său, Pierre Laval, va urma aceeaşi politică, dar într-un spirit total diferit. În ochii săi, apropierea de Italia este mult mai importantă decât cea de URSS. Prin acordurile Mussolini-Laval din ianuarie 1935, Italia se angajează să acţioneze alături de Franţa pentru a menţine status quo-ul în Europa dunăreană. Este adevărat că, în schimb, ea primeşte concesiuni în Africa orientală (Sudul Tunisiei, Eritreea). De atlfel, Laval a dat, după toate aparenţele, mână liberă Ducelui în ce priveşte ambiţiile sale etiopiene.

Din aprilie 1935, francezii, englezii şi italienii se întâlnesc la Stresa. Mussolini pentru Italia, Mac Donald pentru Anglia şi Laval pentru Franţa reafirmându-şi fidelitatea faţă de tratatul de la Locarno, protestează împotriva metodei de denunţare unilaterală a tratatelor, convin asupra necesităţii de prezervare a independenţei Austriei, „declaraţii la fel de vagi şi de ineficace pe cât de grandilocvente", conform ambasadorului Léon Noël. De fapt, Marea Britanie refuzând să se angajeze efectiv, frontul ce părea să se constituie împotriva Germaniei va rămâne de domeniul iluziei. Însă din luna iunie, acordul naval anglo-german constituie o primă lovitură adusă acestei schiţe de politică comună. Laval va urmări apoi să obţină un tratat de alianţă franco-sovietic. Însă el este mai puţin dispus decât Barthou să facă din acesta un instrument eficient. Negocierile între Laval şi Litvinov (comisarul pentru afaceri externe al URSS) vor duce la semnarea la Paris, pe 2 mai 1935, a unui pact de asistenţă mutuală franco-sovietică în cazul unei agresiuni recunoscute de Societatea Naţiunilor. Însă, la această dată, constrângerile politice interne apasă asupra opţiunilor politice externe. Laval, susţinut de dreapta naţionalistă favorabilă unei alianţe cu fasciştii, întârzie să supună ratificării Camerelor tratatul. Zidul ridicat împotriva Germaniei nu este decât un edificiu fragil.

CRIZELE DIN 1935-1936

AGRESIUNEA ÎMPOTRIVA ETIOPIEI

Formarea unui front fascist este consecinţa crizelor din 1935-1936, în primul rând a războiului din Etiopia. Italia a participat târziu şi în condiţii dificile la mişcarea de colonizare. O primă penetrare în Etiopia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se soldează cu usturătoarea înfrângere de la Adoua (martie 1896) care pune capăt brusc iniţiativelor italiene. Este deci o înfrângere militară de răzbunat. Totuşi, ca şi predecesorii săi, Mussolini ezită între o expansiune balcanică şi un imperialism mediteranean şi african. Însă, începând cu anii '30, consecinţele economice şi sociale ale politicii de sporire a natalităţii a Ducelui fac necesară, în ochii săi, cucerirea unei colonii pentru a fi populată. Italia priveşte din nou spre Etiopia. Ţara, condusă de Negusul Haile Selassie este sin-

gurul teritoriu rămas independent al Africii, alături de Liberia. Chiar dacă primită în 1923 în Societatea Naţiunilor (la propunerea italiană), Etiopia conservă o structură „feudală", ceea ce-i furnizează lui Mussolini un pretext pentru a interveni.

Italia duce din 1932 o politică a şantajului faţă de statele democratice: ea se angajează să lupte, alături de ele, împotriva pericolului nazist, cu condiţia de a obţine suficiente compensaţii. La iniţiativa lui Mussolini se elaborează şi semnează în iunie 1933 „pactul celor patru" (Marea Britanie, Franţa, Italia, Germania), considerat de Duce drept mijlocul de a obţine revizuirea tratatelor. Însă, ezitările franceze şi britanice anihilează această iniţiativă. Or, sosirea lui Pierre Laval în fruntea ministerului francez de externe la sfârşitul lui 1934, relansează o apropiere franco-italiană începută din 1932. În 1935, ministrul francez îi dă „mână liberă" lui Mussolini în Etiopia, unde Franţa nu are decât puţine interese de apărat. Pe 5 decembrie 1934, un incident de frontieră survenit între italieni şi abisinieni la Ual-Ual, la frontiera dintre Eritreea şi Etiopia, îi furnizează lui Mussolini pretextul intervenţiei. Italia refuză toate propunerile de arbitraj (Societatea Naţiunilor, franco-englez). Nici chiar flota de 800 000 de tone concentrată în Mediterana de Marea Britanie, care se teme pentru Sudanul anglo-egiptean şi pentru drumul spre Indii, nu intimidează Italia. Începute în octombrie 1935, operaţiunile militare se încheie pe 5 mai 1936, prin intrarea italienilor în Addis-Abeba.

Societatea Naţiunilor, considerând Italia drept agresor, nu optează decât pentru sancţiuni comerciale, limitate de altfel la insistenţele lui Laval: fierul şi petrolul nu vor lipsi Italiei. În aceeaşi perioadă, opinia publică engleză se arată absolut ostilă războiului (sondajul numit „scrutinul păcii" din iunie 1935). În decembrie, Laval pune la punct cu acordul şefului de la Foreign Office, Sir Samuel Hoare, un plan de împărţire a Etiopiei ce acordă Italiei două treimi din ţară. Făcut public de presă, planul Laval-Hoare suscită indignarea britanicilor şi a unei părţi a opiniei publice franceze. Afacerea etiopiană ajunge să ducă la discreditarea Societăţii Naţiunilor şi să pună definitiv capăt înţelegerilor de la Stresa.

FORMAREA UNUI FRONT FASCIST

Pe 7 martie 1936, trupele germane, la rândul lor, au ocupat zona demilitarizată a Renaniei. Proiectul, aflat în studiu din iunie 1935, s-a confruntat iniţial cu reticenţele cercurilor militare germane temătoare de reacţiile franceze. Hitler, bazându-se pe intuiţia sa, nu le-a luat în considerare. Pentru a justifica această violare flagrantă a clauzelor tratatului de la Versailles, el face cunoscut că recentul

pact franco-sovietic violează la rândul său acordurile de la Locarno, ameninţând frontierele răsăritene ale Germaniei. Răspunzând pronosticurilor Führerului, Franţa nu reacţionează. Pe 8 martie, preşedintele Consiliului, Sarraut, declara: *„Nu suntem dispuşi să lăsăm Strasbourg-ul expus bătăii tunurilor germane"*. Însă presiunile britanice în favoarea unei concilieri, apropierea alegerilor care face dificilă recurgerea la mobilizare, certitudinea militarilor francezi asupra superiorităţii germane, în fine pacifismul opiniei publice, *„totul converge spre decizia de a nu face nimic"*, scrie istoricul J. B. Duroselle.

Consultată, Societatea Naţiunilor se mulţumeşte să proclame, pe 14 martie, că Germania şi-a încălcat toate obligaţiile internaţionale. Aceasta din urmă va refuza apoi orice propunere de mediere. În aprilie şi mai 1936 au loc alegeri în Franţa, care vor duce la succesul Frontului popular. Problemele de politică internă eclipsează orice altă preocupare. Se poate, de fapt, vorbi de o „dramă renană" (J. B. Duroselle). Remilitarizarea Renaniei face ca Franţa să piardă o importantă zonă-tampon între ea şi Reich. Ea îi îndepărtează orice posibilitate de a-şi sprijini aliaţii răsăriteni, din ce în ce mai susceptibili în privinţa credibilităţii Franţei. Polonia este acum mai decisă în ce priveşte dorinţa sa de apropiere de Germania. În fine, lovitura de forţă din martie 1936 strânge legăturile dintre Hitler şi Mussolini.

În timp ce sosirea socialiştilor la putere în Franţa pune capăt apropierii franco-italiene, intervenţia germano-italiană în Spania manifestă o oarecare convergenţă de vederi între cele două dictaturi, din moment ce contele Ciano (ginerele Ducelui), foarte favorabil unei înţelegeri cu Germania, reuşeşte să învingă reticenţele lui Mussolini şi să obţină numirea sa ca ministru de externe. În iulie 1935, Germania îşi dă girul loviturii de forţă din Etiopia. În octombrie 1936, cele două ţări semnează un protocol preconizând punerea la punct a unei vaste alianţe anti-bolşevice. Într-un discurs pronunţat la Milano pe 1 noiembrie, Mussolini poate vorbi de o „Axă Berlin-Roma". Pe 25 noiembrie 1936 este semnat, pe de altă parte, la Berlin, între Germania şi Japonia, pactul antikomintern: Italia va adera pe 25 noiembrie 1937, iar Spania franchistă în 1938.

O REPETIŢIE GENERALĂ: RĂZBOIUL DIN SPANIA

În 1930, regele Spaniei Alfons al XIII-lea se debarasează de dictatorul Miguel Primo de Rivera, aflat la putere încă de la *pronunciamento*-ul militar din 1923. Criza, nemulţumirea generală îl determină să revină la legalitatea constituţională revendicată de partizanii Republicii. Însă el speră că structurile Spaniei tradiţionale (proprietarii de pământuri, notabilităţile locale, armata, Biserica) vor deter-

mina victoria în alegeri a candidaţilor monarhişti. Or, alegerile din aprilie 1931 asigură o majoritate zdrobitoare republicanilor. Alfons al XIII-lea este constrâns la exil, iar Republica este proclamată fără nici o vărsare de sânge. Însă oligarhia conducătoare îşi menţine presiunile asupra noului regim. În faţa ei, mişcarea muncitorească apare profund divizată: anarhiştilor din CNT (Confederaţia naţională a muncii), cu vechi şi puternice rădăcini în Spania şi mai ales în Catalonia, li se opune partidul comunist spaniol, antenă a Internaţionalei şi a lui Stalin. Totuşi, caracterul moderat al reformelor republicane, reacţia de dreapta din 1933, vor duce la regruparea diferitelor organizaţii ale extremei stângi: în septembrie 1935 este fondat Partidul muncitoresc de unificare marxist. În aceeaşi perioadă, partidul comunist abandonează lupta împotriva social-democraţiei „social-fascismului", impusă de Internaţională.

Astfel, alegerile din februarie 1936, aduc victoria Frontului popular. Anarhişti, socialişti, comunişti şi radicali, învingătorii în alegeri îşi vor anunţa sprijinul pentru ocuparea pământurilor şi uzinelor. Însă asasinatul liderului monarhist Calvo Sotelo va da semnalul unei ridicări de luptă a armatei pregătită în Marocul spaniol de generalii Sanjurjo şi Franco. Acesta din urmă, devenit comandant suprem după moartea accidentală a primului, va porni o adevărată cruciadă de recucerire. Un război civil ce va dura trei ani începe cu o violenţă dusă la extrem. Naţionaliştilor, sprijiniţi de armata regulată, Falangă, cler, şi care deţin controlul provinciilor vestice li se opun republicanii, susţinuţi de muncitori, mica burghezie, o parte a ţărănimii. Aceştia din urmă ocupă triunghiul Madrid-Valencia-Barcelona. În aprilie 1938, Franco reuşeşte să izoleze Madridul de Barcelona. În ciuda unei rezistenţe înverşunate, el va ocupa capitala pe 28 martie 1939 şi denumit Caudillo, va instala aici guvernul său.

Situaţia politică a Europei anului 1936 explică internaţionalizarea conflictului. Ascensiunea mişcărilor fasciste, înmulţirea loviturilor lor de forţă (Renania, Etiopia), consolidarea egoismelor naţionale ca urmare a crizei economice, toate acestea înteţesc tensiunile dintre statele democratice şi regimurile autoritare. De fapt, confruntată cu secesiunea franchistă, Franţa nu poate accepta să vadă instalându-se la graniţele sale un regim ostil principiilor sale. Caracterul în mod tradiţional dependent al economiei spaniole determină şi pe republicani şi pe naţionalişti să caute în străinătate un ajutor tehnic şi financiar: în Franţa, primii, mai ales în Italia, ceilalţi. Însă rapiditatea intervenţiei italo-germane se explică prin pregătirea ei anterioară anului 1936. Din martie 1934, la Roma, Partidul reînnoirii spaniole (monarhist) şi guvernul italian semnează un acord secret prin care Mussolini se angaja să furnizeze arme şi capital pentru a răsturna Republica. În martie 1936 avioane italiene şi germane participă la transportul trupelor naţionaliste din Maroc în peninsulă.



Intereselor ideologice li se suprapun preocupări economice şi politice. Italia urmăreşte să obţină baze militare în Baleare, priveşte spre Gibraltar, plănuieşte să deţină controlul asupra Mediteranei occidentale. Deturnându-şi intenţiile privitoare la Europa balcanică, Ducele nu poate decât să-l mulţumească pe Hitler. Partizan al unei intervenţii limitate, Führerul se gândeşte înainte de toate la *Anschluss*: nu este nemulţumit să vadă Italia silită să scadă presiunea asupra Brennerului prin imobilizarea a maximum de trupe în Spania. Pe termen şi mai lung, Hitler încearcă să constituie un front favorabil Germaniei în caz de război generalizat. În fine, fierul şi cuprul spaniol nu sunt lipsite de interes pentru Reich. În Spania, Mussolini trimite 80 000 de „voluntari" recrutaţi din „miliţiile fasciste",

mitraliere şi tunuri. Hitler trimite din parta sa 10 000 de oameni ai legiunii „Kondor", avioane şi material greu de luptă. Acestei unităţi de elită îi revine trista glorie a bombardării Guernicăi. De altfel, Spania va constitui o adevărată rampă de încercare a trupelor şi materialului de război al dictaturilor: în special se experimentează folosirea concomitentă a blindatelor şi aviaţiei, veritabilă repetiţie generală a celui de-al Doilea Război mondial.

În ciuda simpatiei oamenilor Frontului popular pentru republicanii spanioli, Léon Blum, dornic să menţină pacea şi să-şi conserve majoritatea parlamentară (radicalii refuză intervenţia) popune, în august 1936, un acord de „nonintervenţie", acceptat de 25 de ţări printre care şi Germania şi Italia. Dacă Marea Britanie aplică această politică cu fermitate, Franţa lasă să treacă voluntari şi ceva arme. Trimişi de URSS cu material şi tehnicieni, 2 000 de sovietici luptă alături de republicani, care beneficiază de altfel de ajutorul democraţilor italieni din legiunea Garibaldi. Ajutorul sovietic rămâne totuşi limitat, şi, mai ales sub presiunea partidelor comuniste italian şi francez, vor fi recrutate, de Komintern „Brigăzile internaţionale". Toată energia lui Stalin se concentrează de fapt asupra eliminării elementelor ce nu se află sub controlul său (troţkişti, anarhişti) dintre care mai mulţi, printre care André Nin, lider al partidului muncitoresc de unificare marxist spaniol, sunt executaţi de agenţi NKVD.

Veritabilă cotitură în relaţiile internaţionale, războiul din Spania pecetluieşte apropierea germano-italiană, demonstrează incapacitatea democraţiilor de a rezista dictaturii şi dependenţa Franţei faţă de politica britanică de aplanare a conflictelor.

CALEA SPRE RĂZBOI (1936-1939)

Capitolul 30

În 1936, Hitler ia personal conducerea armatei şi afacerilor externe, moment în care la Londra triumfă politica „împăciuitoristă" impulsionată de primul ministru Neville Chamberlain. Anul 1938 constituie o cotitură decisivă în relaţiile internaţionale din Europa. După *Anschluss*-ul din martie, Hitler revendică Sudeţii cehoslovaci şi decretează mobilizarea. Criza este soluţionată în ultimul moment, în timpul conferinţei de la München, în cursul căreia Hitler obţine teritoriile revendicate, cu acordul Franţei şi Angliei, a căror atitudine va duce la discreditarea democraţiilor. În Franţa, ruptura între „münchenezi" şi „antimünchenezi" împiedică constituirea unui consens împotriva Germaniei. Între noiembrie 1938 şi martie 1939, Cehoslovacia este dezmembrată şi lasă locul unui protectorat al Boemiei şi Moraviei. Profitând de dinamica evenimentelor, Mussolini invadează, la rândul său, Albania, în aprilie 1939. Revendicările germane asupra Poloniei vor trezi în sfârşit pe francezi şi britanici cu începere din martie 1939. Însă, fără sprijinul Statelor Unite şi URSS, barajul împotriva lui Hitler este fragil, cu atât mai mult cu cât în august 1939 este semnat pactul germano-sovietic. O săptămână mai târziu, va urma invazia germană în Polonia şi declaraţia de război franco-engleză adresată Germaniei (3 septembrie).

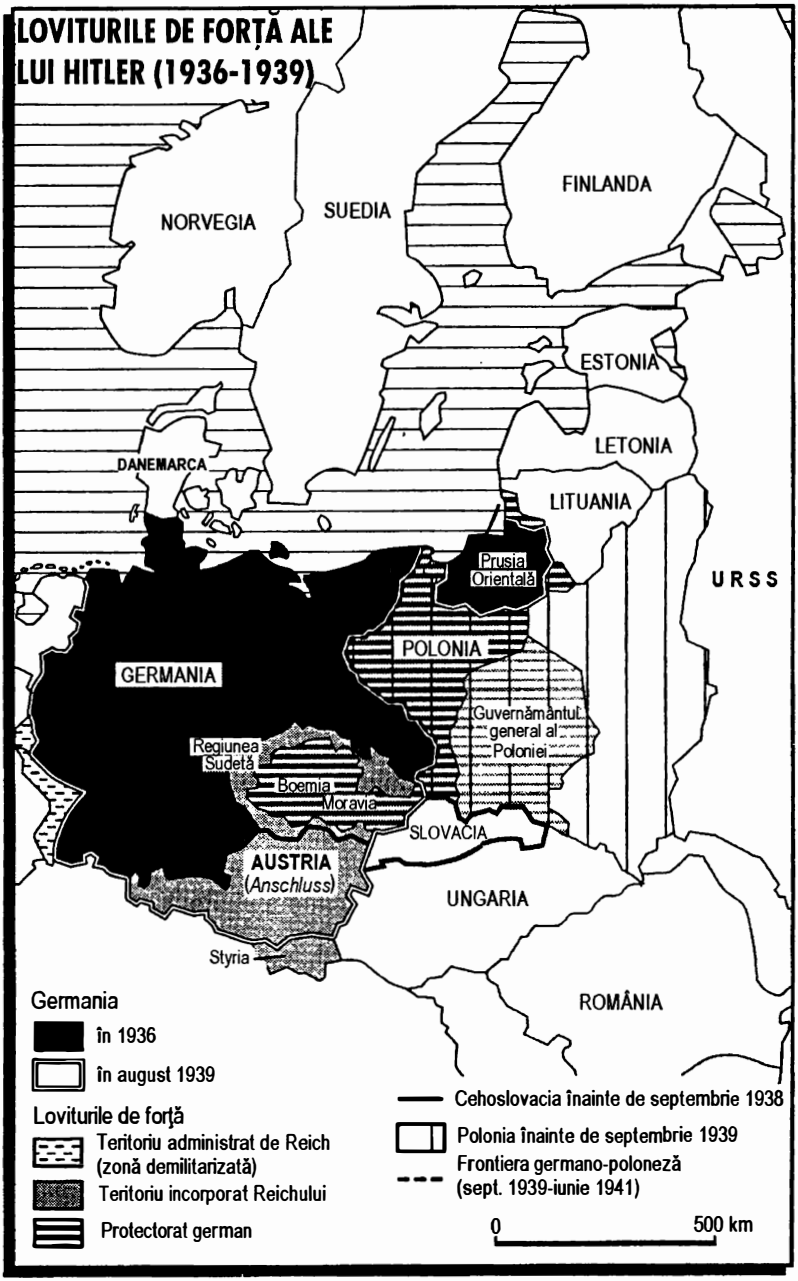
STRATEGIA GERMANĂ DE ÎNAINTARE PAS CU PAS (1936-1938)

DE LA *ANSCHLUSS* LA CRIZA CEHOSLOVACĂ

Anul 1936 constituie un punct de cotitură al relaţiilor dintre democraţii şi Statele fasciste. Până la această dată, sfidările celor din urmă se mai loveau de reacţii improvizate ale primelor. În 1936 se deschide o perioadă de sfidări fără replici, de acceptări ale faptului împlinit, de simulare de represalii (München), democraţiile părând să fi demisionat în faţa lui Hitler. În timp ce din vara lui 1936 până în primăvara lui 1939, pentru state îşi pierd independenţa (Etiopia, Austria, Cehoslovacia şi Albania), democraţiile nu opun decât o atitudine asemenea aceleia inaugurate odată cu războiul din Spania: nonintervenţia. Totuşi, după criza din 1935-1936, anul 1937 aduce o destindere relativă. Este, la Londra, triumful „împăciuitorismului" odată cu noul prim ministru Neville Chamberlain şi noul ambasador la Berlin, Henderson. Lordul Halifax, şeful *Foreign Office*-ului se duce în capitala germană şi-l vizitează pe Hitler la reşedinţa sa de la Berchtesgaden. Asistăm de fapt la „liniştea de dinaintea furtunii". În noiembrie, Italia aderă la pactul anti-Komintern, în timp ce în Germnia, concentrarea puterilor în mâna lui Hitler se accelerează: docilul Ribbentrop îi ia locul lui von Neurath la externe, în timp ce Hitler însuşi preia comanda Wehrmacht-ului, după ce a eliminat pe ministrul de război von Blomberg şi pe şeful de stat-major von Fritsch. Calea este liberă pentru Anschluss.

Încă din noiembrie 1937, într-o conferinţă secretă, Hitler a împărtăşit principalilor săi consilieri proiectele sale de anexare a Austriei şi Cehoslovaciei.

Or, Mussolini, care priveşte acum spre Africa şi Mediterana, declară în noiembrie 1937 că: *„Italia a obosit să mai păzească independenţa Austriei"*. Armata italiană fiind angajată în Spania şi Etiopia, Hitler poate acţiona. La începutul lui martie 1938, cancelarul Schuschnigg este convocat la Berchtesgaden şi i se impune să-l numească pe nazistul austriac Seyss-Inquart ministru de interne. De altfel, el va încerca să organizeze, pe 12 martie, un plebiscit asupra problemei independenţei. Însă, încă de pe 11 martie, sub presiunea armatei germane şi a grupărilor naziste, este silit să demisioneze în favoarea lui Seyss-Inquart. Pe 12 martie, Austria este ocupată, iar *Anschluss*-ul ratificat de 97% din populaţia celor două ţări.


LOVITURILE DE FORȚĂ ALE LUI HITLER (1936-1939)
NORVEGIA
SUEDIA
FINLANDA
ESTONIA
LETONIA
LITUANIA
DANEMARCA
URSS
Prusia Orientală
POLONIA
GERMANIA
Guvernământul general al Poloniei
Regiunea Sudetă
Boemia
Moravia
SLOVACIA
AUSTRIA
(Anschluss)
UNGARIA
Styria
ROMÂNIA
Germania
în 1936
în august 1939
Loviturile de forță
Teritoriu administrat de Reich (zonă demilitarizată)
Teritoriu incorporat Reichului
Protectorat german
Cehoslovacia înainte de septembrie 1938
Polonia înainte de septembrie 1939
Frontiera germano-poloneză (sept. 1939-iunie 1941)
0
500 km

Democraţiile se mulţumesc doar să protesteze. Marea Britanie refuză să se implice, iar Franţa o va urma.

La Paris, cabinetul Chautemps (care a urmat în iunie 1937 guvernului Blum) partizan al unor largi concesii făcute Germaniei, se limitează la o condamnare pur verbală. Cu ocazia „acordurilor de Paşti" (aprilie 1938), Marea Britanie şi Italia îşi promit un respect reciproc în Africa răsăriteană şi liberul acces la canalul de Suez. Mai ales că Italia se angajează să-şi retragă trupele din Spania după războiul civil, iar Marea Britanie, în schimb, promite să sprijine recunoaşterea stării de fapt din Etiopia la Societatea Naţiunilor.

O dată rezolvată problema austriacă, Hitler se întoarce spre Cehoslovacia. Acest stat multinaţional creat în 1919, cuprinde populaţii cehe la Vest şi slovace la Est. Revendicările germane se întemeiază pe existenţa teritoriului Sudeţilor, populat de 3 milioane de locuitori, de cultură „germană" şi care, din 1919, în ciuda slavizării ţării, rămân ataşaţi originii lor etnice şi lingvistice. Această regiune industrială, care controlează de altfel trecătorile spre Austria şi Germania, apare drept vitală pentru Cehoslovacia. Desigur, două tratate, unul cu Franţa (1925), celălalt cu URSS (1935), protejează Cehoslovacia împotriva oricărei agresiuni. Însă, nici Franţa, nici URSS nu doresc să acţioneze singure, iar Parisul incită Praga să facă concesii Germaniei. Pe de altă parte, Marea Britanie refuză să se bată pentru o miză considerată minoră. În fine, nici Polonia, nici România, nu sunt de acord să lase trupele sovietice să le străbată teritoriul în cazul unei intervenţii ruse. Astfel, pe 12 septembrie 1938, într-un violent discurs pronunţat la Nürnberg, Hitler revendică oficial Sudeţii. În ciuda celor două întrevederi cu primul ministru britanic Chamberlain, el îşi măreşte pretenţiile şi reclamă totalitatea Sudeţilor înainte de 1 octombrie. Războiul este deja iminent: se declară mobilizarea în Cehoslovacia, în timp ce Franţa, Italia, URSS şi Germania îşi rechemă rezerviştii.

SEPTEMBRIE 1938: CONFERINŢA DE LA MÜNCHEN

În ultimul moment, Chamberlain sugerează organizarea unei conferinţe internaţionale, iar Mussolini îl determină pe Hitler să accepte propunerea. Pe 29 septembrie 1938, Hitler, Mussolini, Daladier şi Chamberlain se întâlnesc la München, unde nu sunt convocate nici URSS, nici Cehoslovacia. Germania obţine toate teritoriile revendicate, iar părţile contractante se angajează să garanteze noile frontiere cehoslovace. La Paris şi la Londra, este iluzia păcii. La întoarcerea în capitalele lor, Daladier şi Chamberlain au parte de o primire entuziastă, în timp ce Léon Blum denunţă „laşa cedare". De fapt, Münchenul

provoacă o repliere a sovieticilor, nemulţumiţi de a fi fost lăsaţi deoparte. Franţa s-a discreditat în ochii aliaţilor săi răsăriteni. Hitler este de atlfel foarte conştient de pierderea de prestigiu a Franţei şi de divergenţele ce o opun unei Anglii gata să accepte faptul împlinit şi a cărei alianţă el încă mai speră să o obţină.

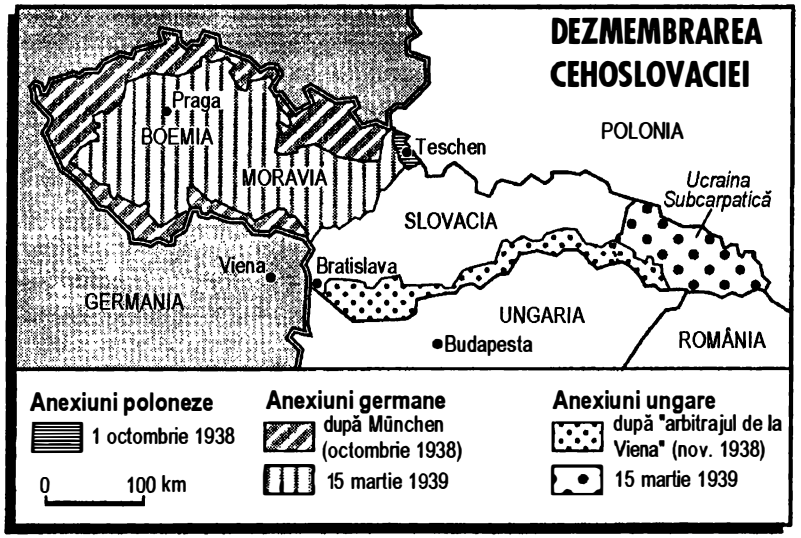
Pentru moment, opiniile occidentale se divizează în „müncheneze" şi „antimüncheneze". Opoziţia faţă de München este totuşi mai omogenă la Londra (în principal o grupare a conservatorilor condusă de Churchill, Eden, Duff, Cooper), decât la Paris unde ea regrupează o minoritate de extremă dreaptă (Henri de Kérilis), unii dintre socialişti şi totalitatea comuniştilor.

CĂTRE CONFRUNTARE (1938-1939)

DEZMEMBRAREA CEHOSLOVACIEI

Anexarea Sudeţilor nu este decât un pretext pentru Hitler. Scopul său final rămâne cucerirea întregii Cehoslovacii, şi aceasta din mai multe motive. Această ţară constituie pe de o parte cea mai eficientă dintre alianţele Franţei. Este dotată cu o economie modernă (din care se remarcă firma Skoda dominată de societatea Schneider) şi cu o importantă capacitate militară. De altfel, bogatele sale regiuni agricole, materiile sale prime abundente, industria sa prelucrătoare dinamică, pot fi utile autarhiei germane. În fine, acest aliat al democraţiilor constituie un pinten avansat în interiorul teritoriului german. Franco-englezii, convinşi că Führerul va respecta tratatele contractate de Germania şi îşi va limita ambiţiile la regiunile populate de germani, i-au făcut, de fapt, jocul până la capăt. De unde simulacrul juridic de la München, care de fapt, oficializează un act de piraterie internaţională. De fapt, imediat după conferinţă, va începe dezmembrarea Statului cehoslovac. Pe 2 octombrie 1938, Polonia colonelului Beck (ministrul polonez de externe) ocupă regiunea Teschen, în ciuda presiunilor ruse şi franceze. La rândul său, Ungaria, bucurându-se de sprijinul italian şi german obţine prin „arbitrajul de la Viena" din 2 noiembrie 1938, sudul Slovaciei, populat de 1 milion de locuitori.

Însă, lovitura de forţă din 15 martie 1939 va pune capăt definitiv existenţei Cehoslovaciei. În timp ce preşedintele Hacha, succesorul lui Bénès, vrea să se opună experienţei autonomiste slovace, conduse de Monseniorul Tiso şi



susţinută de Germania, este convocat la Berlin şi somat să accepte intervenţia trupelor germane, care are loc în aceeaşi zi (15 martie 1939) în Boemia. În ajun, Slovacia îşi proclamase independenţa. De fapt, Cehoslovacia nu mai există. Alături de Slovacia, devenită prietenă a Germaniei, şi în timp ce Ungaria anexează şi Rutenia subcarpatică, Hitler fondează un „protectorat al Boemiei şi Moraviei", veritabil satelit al Reichului. În plin elan, va mai obţine pe 22 martie de la Lituania oraşul Memel.

În acest timp, Mussolini, profitând de dinamica evenimentelor şi nevoind să fie mai prejos, invadează pe neaşteptate Albania pe 7 aprilie 1939. Confruntarea cu democraţiile părea inevitabilă.

Însă trezirea acestora la realitate se produce destul de târziu. Imediat după München, Franţa şi Marea Britanie speră încă să ajungă la un acord cu Hitler. Încă de pe 30 septembrie 1938, Chamberlain semnase cu Hitler o declaraţie de neagresiune, fără de altfel ca guvernul francez să fi fost informat.

Chiar şi după violarea acordurilor de la München de către Germania şi a acordului mediteranean de către Italia, Franţa şi Marea Britanie nu se gândesc încă să răspundă prin forţă. Francezii şi englezii, prea târziu treziţi, încearcă să stabilească un baraj diplomatic împotriva Reichului, promiţând Statelor ameninţate de agresiunea germană sau italiană (Polonia, România, Grecia) ajutorul lor militar.

Însă barajul împotriva lui Hitler este lipsit de soliditate. Belgia şi Olanda, temându-se de represaliile germane, refuză garanţiile franco-engleze. Acestui „front european" îi lipseşte mai ales sprijinul URSS şi SUA.

CRIZA POLONEZĂ ŞI RĂZBOIUL (AUGUST-SEPTEMBRIE 1939)

La doar o lună după München, în octombrie 1938, Hitler revendică retrocedarea Danzig-ului către Germania şi stabilirea de legături între Prusia orientală şi teritoriul Reichului, prin căi ferate şi şosele traversând „coridorul" şi prevăzute cu un statut de extrateritorialitate.

Înainte de a ataca Polonia, Hitler se străduieşte să strângă legăturile sale cu Italia. Pe 28 mai 1939, Ciano şi Ribbentrop semnează „Pactul de oţel", alianţă cu caracter ofensiv. Mussolini face, totuşi, cunoscut lui Hitler că Italia nu poate intra în război mai devreme de 1943.

Nu le rămâne ţărilor democrate decât soluţia unei înţelegeri cu URSS. Deşi ezitantă, aceasta din urmă pare să se orienteze spre ele. Mai multe obstacole vor întârzia ajungerea la un acord. O parte a opiniei publice franco-engleze este ostilă unei apropieri de Moscova. Mai ales, nu se ştie dacă polonezii ar accepta să lase trupele sovietice să le tranziteze teritoriul.

Or, Stalin bănuieşte francezii şi britanicii de a-l încuraja pe Hitler, după München, să-şi întoarcă privirile spre Est. Astfel, el va trata în paralel cu Germania. Încheiat pe 23 august 1939, chiar în momentul în care semnarea unei convenţii militare între ruşi şi occidentali părea iminentă, pactul germano-sovietic are efectul unei lovituri de teatru. Este vorba de un tratat de neagresiune valabil timp de 10 ani. El este însoţit de un protocol secret în termenii căruia sunt recunoscute drepturile URSS asupra Finlandei, Ţărilor Baltice şi Basarabiei, şi care prevede împărţirea Poloniei între cele două contractante.

Pe 1 septembrie 1939, trupele germane pătrund în Polonia. Mussolini încearcă, în zadar să provoace un al doilea München. Continuând să-şi afirme voinţa de a-şi respecta angajamentele, Franţa încearcă să sprijine iniţiativa italiană. Însă, de data aceasta, singură Marea Britanie a decis o dată pentru totdeauna. Pe 3 septembrie 1939, cele două ţări declară război Germaniei.

EXTREMUL ORIENT PE DRUMUL SPRE RĂZBOI

Capitolul 31

Puternic atinsă de criza mondială, Japonia caută o soluție a problemelor sale economice printr-o politică imperialistă de expansiune militară în China, favorizată de rolul sporit al armatei şi de un puternic curent naționalist în viața politică niponă. Reorganizând China sub un regim extrem de autoritar, Tchang Kai-chek se străduieşte să-i zdrobească pe comuniştii chinezi, care, sub conducerea lui Mao Zedong, rezistă în bazele rurale din China de Sud-Est, înainte de a se replia în Nord-Vest la capătul unui „Lung Marş" ucigător. „Chestiunea Manciuriei", în 1931, dă semnalul unui nou val de imperialism nipon în China, însă de-abia în decembrie 1936 Tchang Kai-chek consimte să se alieze cu comuniştii pentru a respinge amenințarea japoneză ce se va transforma în război general în 1937.

ASCENSIUNEA MILITARISMULUI NIPON

JAPONIA ATINSĂ DE CRIZA MONDIALĂ

Încă mai confruntându-se cu serioasele dificultăţi economice şi demografice rezultate ca urmare a Primului Război mondial, Japonia suferă începând din 1930 şi consecinţele Marii Crize: căderea cursurilor (mai ales prăbuşirea preţului mătăsii brute, a cărei piaţă depinde în primul rând de Statele Unite), declinul comerţului exterior (în principal prin scăderea exporturilor), exodul capitalurilor... Criza loveşte mai ales satele deja suprapopulate: jumătate din populaţia activă japoneză lucrează în sectorul primar pe terenuri fărâmiţate la extrem. Căderii preţului mătăsii şi orezului li se adaugă consecinţele crizei industriei textile, şomajul determinând mii de lucrători (şi mai ales de lucrătoare) de origine rurală să se întoarcă la sate.

Japonia, care tocmai întreprinsese în 1929-1930 o restauraţie monetară, nu îşi va mai putea continua politica deflaţionistă: măsurile de austeritate se dovediră a fi ineficiente şi impopulare (mai ales reducerea cheltuielilor militare, în mediile naţionaliste). Pe de altă parte, economia niponă, care se baza de zece ani pe o „expansiune paşnică", pare ameninţată cu sufocarea, o dată cu adoptarea de măsuri protecţioniste în numeroase ţări. Presiunea demografică a satelor, nemulţumirea naţionaliştilor şi neliniştea cercurilor de afaceri se vor conjuga pentru a determina adoptarea unei alte politici: expansiunea armată.

NOUL IMPERIALISM JAPONEZ

Din vara lui 1931, invadarea Manciuriei impusă de militari conduce Japonia spre o nouă politică de expansiune cu un dublu scop: pe de o parte, controlul unor teritorii ce formează un debuşeu demografic, materii prime şi o piaţă de desfacere pentru exporturi şi, pe de altă parte, resorbirea crizei industriale prin comenzi de armament. Pentru a ajunge aici, diferitele guverne vor practica începând din decembrie 1931 o politică inflaţionistă sistematică (necesară pentru plata puternicelor cheltuieli militare), încurajând de altfel concentrarea industrială şi procedeele de „dumping" pentru a face produsele japoneze competitive în ciuda măsurilor protecţioniste.

Această politică inflaţionistă va duce la o puternică depreciere a yenului (60% între 1929 şi 1932, urmată de o uşoară redresare) şi la o dublare a datoriei publice în şase ani. Însă, din 1932, Japonia a depăşit practic efectele crizei: comenzile militare impulsionează industria metalurgică şi chimică; căderea monedei favorizează exporturile şi permite reechilibrarea balanţei comerciale încă din 1935; şomajul dispare practic în 1936...

Redresarea economiei japoneze este remarcabilă mai ales în sectorul industrial: producţia, căzută la indicele 92 în 1931 (baza 100 în 1929) atinge 173 în 1937. Numărul muncitorilor japonezi depăşeşte 3 milioane în 1938, faţă de 1,8 milioane în 1929... Însă creşterea demografică (69 milioane locuitori în 1935, adică o creştere medie de 1 milion pe an) ponderea crescândă a industriilor de război (în timp ce aceea textilă stagnează) şi dependenţa ţării de pieţele externe arată că această redresare rămâne legată de politica de expansiune armată, care poate în orice moment lua noi dimensiuni.

PONDEREA CRESCÂNDĂ A ARMATEI

Începând cu 1931, militarii capătă o influenţă determinantă în viaţa politică japoneză, în ciuda eşecurilor numeroaselor lor lovituri de Stat (1931, 1932, 1933, 1936...). Divizată în facţiuni rivale adeseori legate de grupări ultranaţionaliste, armata nu va „lua puterea" la propriu niciodată, însă va face constant presiuni asupra guvernelor prin diverse mijloace.

Elementele moderate (în general ofiţerii de grad înalt şi mai în vârstă) se mulţumesc să „infiltreze" ministerele, impunându-şi oamenii lor. Cei mai extremişti (tinerii ofiţeri ultranaţionalişti, în legătură cu numeroasele societăţi secrete din ţară) nu ezită în a recurge frecvent la „acţiuni directe": comploturi, atentate politice cum este cel căruia i-a căzut victimă pe 15 mai 1932 primul ministru Inukai, considerat prea timorat în politica dusă faţă de China.

Pe 26 februarie 1936, o grupă de „Tineri Ofiţeri" pune stăpânire pe Tokyo, asasinând importante personalităţi politice: puciul nu eşuează decât graţie dezavuării de către împărat şi loialităţii Statului-Major, armata continuând şi după lovitura de stat să-şi extindă influenţa asupra diferitelor guverne.

Însă în domeniul politicii externe se manifestă în modul cel mai evident ingerinţa militarilor în problemele politice, aceştia practicând faţă de guvern tactica „faptului împlinit". Ei intervin, de altfel, şi în viaţa economică: neîncrezători faţă de vechile zaibatsu, pe care nu reuşesc să le controleze, ei favorizează noi grupări, precum Nissan (automobile Datsun) şi încearcă să obţină o orga-

nizare a producţiei industriale în funcţie de nevoile lor. Ascensiunea militarismului este însoţită de o orientare totalitară a regimului: restrângerea libertăţilor individuale, sindicale şi culturale; utilizarea masivă a propagandei pentru dezvoltarea ideologiei rasiste şi a unui anticomunism virulent...

Însă ceea ce a fost adeseori numit „fascismul nipon" nu cunoaşte nici cultul liderului, nici (înainte de 1940) partidul unic, şi păstrează un caracter specific (puternică bază rurală, greutatea tradiţiei militare, relaţiile patriarhale, religia Shinto...). Militarismul şi totalitarismul nu sunt suficiente pentru a explica naţionalismul japonez al anilor '30: politica de expansiune armată a fost, de fapt, dorită de marea majoritate a opiniei publice.

CHINA LUI TCHANG KAI-CHEK (1928-1937)

"RECONSTRUCŢIA" CHINEI

După victoria sa asupra „Seniorilor războiului" şi strivirea comuniştilor, Tchang Kai-chek controlează în 1928 aproape în totalitate China. De acum stabilit la Nankin, guvernul naţionalist al Guomindang-ului încearcă să reconstruiască politic şi economic ţara. Tchang Kai-chek instaurează un regim autoritar bazat pe două forţe principale: un partid unic şi armata. Guomindang-ul (550 000 de membri în 1929, dintre care peste jumătate sunt militari) deţine toate posturile şi asigură propaganda naţionalistă. Armata (2 600 000 de militari în 1930) absoarbe jumătate din cheltuielile guvernamentale: ea este de acum antrenată de instructori germani (care i-au înlocuit pe cei sovietici).

Sprijinindu-se atât pe vechile tradiţii ale confucianismului, cât şi pe modelul fascist european, regimul se străduieşte să „moralizeze" ţara, propovăduind respectul ordinii stabilite, simţul civic, munca, disciplina şi spiritul militar.

Modernist şi conservator totodată, regimul se bucură de sprijinul intelectualilor occidentalizaţi, proprietarilor funciari îngrijoraţi de reforma agrară preconizată de comunişti şi de burghezie. Sprijinul capitaliştilor chinezi şi străini îi permite lui Tchang Kai-chek să întreprindă un efort important pe plan economic: reorganizare bancară, stabilizarea monedei, repunerea în funcţiune şi extinderea sistemului de irigaţii, a reţelei rutiere şi feroviare, dezvoltarea industriei... Însă efectele

acestei politici se fac prea lent simţite: mediocritatea rezultatelor contrastează cu amploarea eforturilor depuse. În 1937, China extrage 37 milioane de tone de cărbune, însă nu produce un milion de tone de fontă; şi această imensă ţară nu posedă decât 16 000 km căi ferate... Mizeria rămâne foarte mare în rândurile proletariatului şi maselor ţărăneşti.

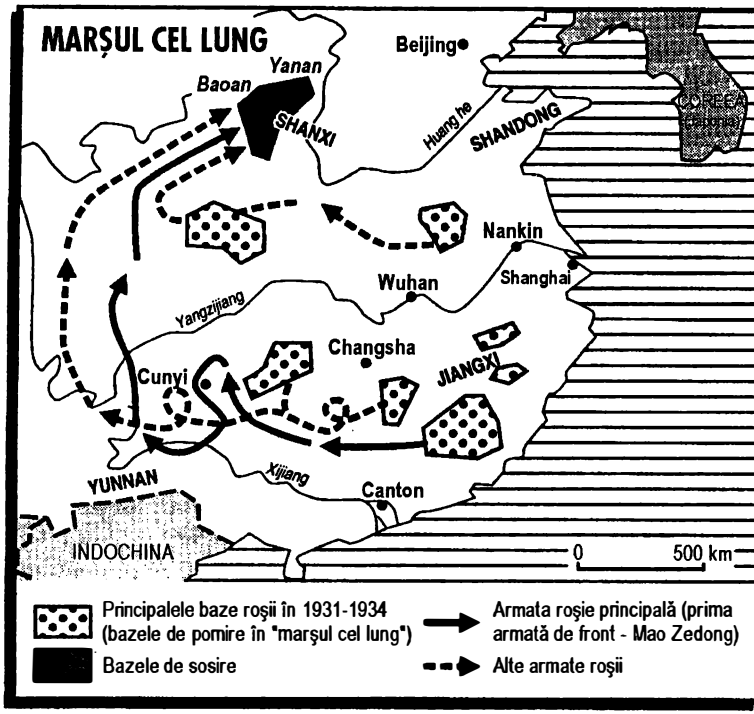
COMUNIŞTII CHINEZI DIN 1928 ÎN 1937

Vânaţi în marile centre urbane de armata lui Tchang Kai-chek în 1927, comuniştii chinezi se refugiaseră în zonele muntoase ale Chinei centrale şi meridionale. Astfel, în decembrie 1987, Mao Zedong a constituit o „bază sovietică" la frontiera din Hunan şi din Jiangxi.

Născut în 1893, fiu al unui ţăran înstărit din Hunan, Mao Zedong a făcut iniţial studii de învăţător, pentru a deveni apoi ajutor de bibliotecar la Universitatea din Pekin. Ca o mare parte a „intelighenţiei" chineze a epocii, el participă la „mişcarea de la 4 mai" 1919. Va adera la marxism în 1920 şi este unul din cei doisprezece fondatori ai Partidului comunist chinez în iulie 1921. Nu joacă un rol important până în 1927: el se străduieşte să atragă atenţia partidului asupra capacităţii revoluţionare a ţărănimii sărace (*Raport despre mişcarea ţărănească din Hunan*, 1926-1927), în timp ce conducerea PCC continuă să acorde prioritate revoluţiei muncitoreşti. De-abia în 1930, după eşecul ultimei ridicări de luptă urbane (la Changsa, în China centrală), ea va consimţi să se întoarcă spre proletariatul rural, considerat până atunci o simplă forţă de sprijin.

Din 1927 în 1931, Mao Zedong dezvoltă şi este animatorul sovietelor rurale în China centrală şi meridională, aplică aici o reformă agrară radicală şi organizează o „armată roşie". În noiembrie 1931, delegaţii diferitelor „baze roşii" (ce au sub control circa 10 milioane de persoane) constituie în Jiangxi „Republica sovietică chineză", prezidată de Mao Zedong. Reuşind să reziste „campaniilor de încercuire" ale trupelor naţionaliste, el nu ezită să declare simbolic război Japoniei după ocuparea Manciuriei în 1932, apărând astfel drept un mai bun apărător al ideii naţionale decât Tchang Kai-chek.

Acesta din urmă, într-adevăr, face din distrugerea comuniştilor chinezi obiectivul său prioritar: la sfârşitul anului 1933 el lansează, cu ajutorul consilierilor militari germani, o mare ofensivă împotriva bazelor revoluţionarilor din Sud-Estul Chinei. Bătând în retragere, Armata roşie efectuează din octombrie 1934 în 1935 „Marşul cel Lung", traversând China:



"Zece mii de kilometri de-a lungul cărora comuniştii au traversat fluvii puternice şi munţi înalţi, lăsând în urmă pe cei care mureau de epuizare sau de frig, foame sau sete (...). O ciocnire armată pe zi, o bătălie veritabilă la fiecare două săptămâni: iată bilanţul aproximativ al acestor 370 de zile de retragere. Iar celălalt bilanţ este şi mai elocvent: circa 90 ÷ 100 000 de oameni la plecare, 7 ÷ 8 000 de oameni la sosire" (L. Bianco).

Comuniştii îşi găsesc în final refugiul pe înaltele platouri din Nord Vest, în Shanxi, unde Mao Zedong instalează la Yanan capitala noii Republici sovietice chineze.

JAPONIA ATACĂ CHINA

"Chestiunea Manciuriei" din 1931 marchează o nouă etapă a imperialismului japonez în China: expansiunea „paşnică" a anilor '20, prin intermediul intereselor

economice, este din nou înlocuită de cucerirea armată, ca la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, înainte de „blocarea" prin conferinţa de la Washington. Această schimbare de politică, legată de dificultăţile economice ale Japoniei, se explică prin influenţa crescândă a militarilor japonezi, însă şi prin atitudinea lui Tchang Kai-chek, noul stăpân al Chinei, al cărui obiectiv prioritar rămâne lupta împotriva comuniştilor.

"CHESTIUNEA MANCIURIEI" (1931)

Manciuria este de multă vreme una din zonele de expansiune preferate ale Japoniei, care posedă aici deja peninsula Liaotoung şi deţine numeroase interese economice (60% din toate investiţiile sale în China), ca şi administrarea căilor ferate din Sudul Manciuriei, protejate de o garnizoană de 30 000 de oameni. Or, începând cu 1928, penetrarea japoneză este din ce în ce mai stânjenită de ralierea generalilor manciurieni cu Tchang Kai-chek şi de o importantă imigraţie chineză. O dată cu criza mondială ce se abate asupra Japoniei, militarilor li se pare că a sosit momentul să pună în aplicare faimosul „plan Tanaka" din 1927.

În septembrie 1931, un incident minor „fabricat" de elementele de extremă dreapta din armată (un atentat contra căii ferate Sud-manciuriene) furnizează Statului-Major japonez un pretext de intervenţie. El ocupă Moukden, punând guvernul japonez în faţa faptului împlinit. În trei luni, armata cucereşte toată Manciuria, în timp ce marina încearcă să ocupe Shanghai-ul în ianuarie 1932.

Tchang Kai-chek nu reacţionează şi se plânge la Societatea Naţiunilor, care se mulţumeşte cu proteste verbale şi cu crearea unei comisii de anchetă. În acest timp, Japonia transformă Manciuria în Stat „independent", Manciukuo. În fruntea acestui veritabil protectorat japonez este plasat ultimul împărat al Chinei, Pu-yi, detronat de Revoluţia republicană din 1911 (va muri la Beijing în 1967 după ce şi-a publicat memoriile în care şi-a făcut autocritica). Condamnată în martie 1933 de Societatea Naţiunilor, Japonia se retrage din organizaţia internaţională, care nu va lua în final nici o sancţiune.

"ÎNGHIŢIREA" CHINEI DE NORD (1933-1935)

Încurajată de lipsa reacţiilor internaţionale, Japonia începe curând „înghiţirea" bucată cu bucată a Nord-Estului Chinei. În 1933, ocupă Jehol, pe care-l anexează „Imperiului Manciukuo" şi ajunge între 1933 şi 1935 până aproape de Beijing, creând „zone autonome", veritabile state fantomă, în Hebei şi Chahar. Această

„înghiţire" pas cu pas a Chinei de Nord este facilitată cu largheţe de atitudinea lui Tchang Kai-chek de până în 1935.

Într-adevăr, iniţial confruntat cu o revoltă a generalilor săi între 1929 şi 1933, Tchang Kai-chek nu reacţionează decât foarte anemic la agresiunea japoneză. El continuă să acorde prioritate luptei împotriva comuniştilor, încercând să distrugă ultimele „baze roşii" printr-o serie de „campanii de încercuire" din 1930 în 1935. Această opţiune este din ce în ce mai condamnată de o mare parte a opiniei publice, mai ales în marile oraşe din Est şi chiar în sânul partidului naţionalist Guomindang. Marile manifestaţii ale studenţilor de la Beijing din decembrie 1935 găsesc un puternic ecou în cercurile de afaceri şi în armată, îngrijorate de ameninţarea japoneză.

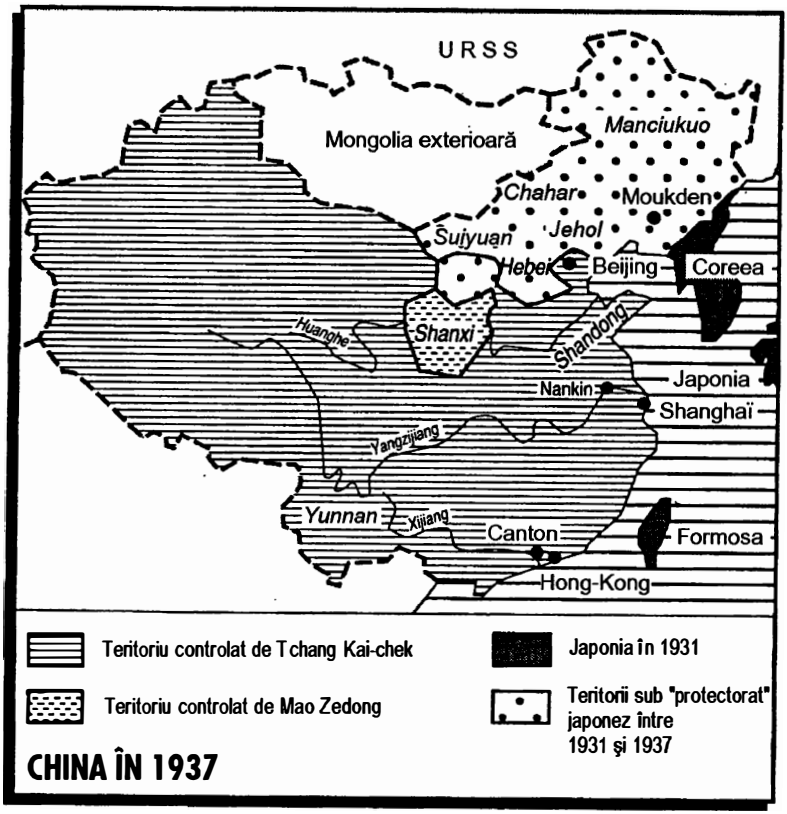
FRONTUL UNIT ANTI-JAPONEZ (1936-1937)

În decembrie 1936, Tchang Kai-chek se găseşte la Xian pentru o nouă campanie de exterminare a comuniştilor, în timp ce japonezii invadează Suiyuan. Arestat de proprii săi generali, nu-şi datorează salvarea decât comuniştilor, care preferă să-i smulgă promisiunea realizării unui Front unit împotriva japonezilor. În faţa ameninţării fasciste (pactul anti-Komintern semnat între Germania şi Japonia în noiembrie 1936) Internaţionala a III-a îl va convinge pe Mao Zedong să formeze un *„Front unit"* cu Guomindang-ul, analog „Fronturilor populare" antifasciste europene.

Apropierea între naţionaliştii şi comuniştii chinezi începe din primele luni ale lui 1937. Pe 7 iulie, un incident izbucneşte pe podul Marco Polo, aproape de Beijing, între o patrulă chineză şi soldaţi japonezi aflaţi în manevre în Hebei. Schimbul de focuri se va transforma în conflict general, Japonia folosind acest pretext pentru a invada China fără declaraţie de război.

Această nouă agresiune japoneză va pecetlui acordul dintre naţionaliştii şi comuniştii chinezi. Guomindang-ul se angajează să efectueze reforme democratice şi sociale; PCC acceptă să dizolve „guvernul său sovietic" din Nord-Vest, să renunţe la reforma agrară şi să integreze Armata sa roşie în armata naţionalistă (trupele comuniste rămânând totuşi autonome). În faţa pericolului japonez, China şi-a refăcut pentru moment unitatea.

Lupta generalizată între chinezi şi japonezi va dura nouă ani: în 1937 şi nu în 1939, a început deja al Doilea Război mondial în Extremul Orient, atacul japonez din decembrie 1941 asupra bazei de la Pearl Harbour integrând complet acest conflict asiatic scării planetare.



CHINA ÎN 1937

EVOLUŢIA CULTURALĂ ŞI RELIGIOASĂ ÎNTRE 1900 ŞI 1939

Capitolul 32

Deja începută la sfârşitul secolului XIX, criza civilizaţiei occidentale se accentuează în prima jumătate a secolului XX, ca urmare nu numai a noilor descoperiri ştiinţifice, ci şi a importantelor şocuri pe care le cunoaşte lumea în această perioadă: Marele Război, revoluţia rusă, fascismul, criza din 1929, problemele coloniale... În timp ce această criză spirituală afectează mediile intelectuale, masele populare, din ce în ce mai mult urbanizate în ţările industrializate, îşi abandonează puţin câte puţin moştenirea culturală de origine rurală pentru o cultură a consumului şi divertismentului, răspândită de noile tehnici de comunicare. În faţa evoluţiei ştiinţifice şi confruntate cu noile probleme economice, sociale şi politice, conducătorii vieţii religioase ezită între o atitudine conservatoare, sprijinită pe tradiţie şi o tentativă de adaptare la lumea modernă.

MIŞCAREA LITERARĂ ŞI ARTISTICĂ

CRIZA CONŞTIINŢEI OCCIDENTALE

La începutul secolului XX, două descoperiri importante, teoria cuantică a lui Max Planck (1900) şi cea a relativităţii a lui Albert Einstein (1905), bulversează datele fundamentale ale mecanicii, repunând în discuţie unele „certitudini ştiinţifice" şi chiar noţiunea de lege absolută, atât de scumpă raţionaliştilor secolului XIX. Progresele matematicii şi fizicii (mai ales a cercetărilor asupra atomului), în prima jumătate a secolului XX, însă de asemenea cele ale psihanalizei (Sigmund Freud), etnologiei şi sociologiei (Ruth Benedict, Durkheim, Max Weber...) au aceeaşi importanţă pentru evoluţia spirituală ca acelea ale ştiinţelor naturale (transformismul, de exemplu) de la 1850.

Aceste noi progrese ştiinţifice, dar şi războaiele şi revoluţiile care bulversează datele tradiţionale ale societăţii repun în egală măsură în discuţie vechiul sistem de valori: are loc o eliberare tot mai puternică de tabu-uri, de constrângeri morale sau sociale, o deschidere spre inconştient, vis, sunt exaltate instinctul, forţa, actul gratuit... Această mişcare de reacţie împotriva raţionalismului, deja în germen la sfârşitul secolului XIX, apare la lumina zilei mai ales în domeniul artistic (revoluţia cubistă de exemplu) mult înaintea Primului Război mondial. În schimb, criza nu va izbucni cu adevărat în literatură decât la sfârşitul războiului.

Influenţele reciproce, interpătrunderea artelor dau naştere unor veritabile „şcoli" sau „mişcări", care ating diferite domenii culturale şi care se manifestă adeseori în mai multe ţări. Născut în Germania înainte de Marele Război, expresionismul trece din pictură în artele plastice, dar cucereşte şi literatura, muzica şi cinematografia: contrar impresioniştilor, artiştii şi scriitorii expresionişti încearcă să impună în forţă propria lor viziune (adeseori angoasată) asupra lumii. Născut în Italia în 1909 (manifestul lui Marinetti), futurismul, care exaltă ritmul, mişcarea şi viteza, este o mişcare ce cuprinde atât literatura, cât şi pictura, sculptura şi arhitectura. Născut în Franţa imediat după Primul Război mondial, suprarealismul acoperă de asemenea domenii foarte diverse: literatura (Breton, Aragon, Eluard), pictura (Magritte, Dali, Miró, Ernst), cinematografia (Buñuel)...

Alături de şcoli şi curente, puternice individualităţi îşi exprimă în operele lor detaşarea, scepticismul sau îndoiala faţă de valorile tradiţionale: germanul Spengler, francezul Gide, italianul Pirandello, austriacul Kafka.... Reacţia împotriva raţiona-

lismului, care triumfă în filosofie cu Bergson şi Heidegger, poate genera o reînnoire a sentimentului religios (Miguel de Unamuno, Mauriac, Bernanos) sau o evadare în iraţional (dadaişti şi suprarealişti). Însă refuzul lumii prezente poate de asemenea conduce spre căutarea evaziunii în analiza subiectivă (Marcel Proust, James Joyce), în căutările estetice (Paul Valéry) sau într-un oarecare clasicism (Jean Giraudoux). În opoziţie cu acest refuz al lumii actuale, numeroşi intelectuali nu ezită să se angajeze în operele lor (uneori chiar în acţiunea militantă) în faţa marilor probleme ale vremii. În Italia, mişcarea futuristă a fost una din componentele fascismului în faza sa incipientă, în timp ce în Franţa mişcarea suprarealistă are legături politice foarte strânse cu partidul comunist între 1925 şi 1934. În Uniunea Sovietică, scriitori (Gorki, Şolohov), artişti, cineaşti (Eisenstein) se pun în serviciul Revoluţiei pentru a contribui la construcţia socialismului. În Germania, după strălucita epocă culturală a Republicii de la Weimar, sosirea naziştilor la putere constrânge la exil pe arhitecţii mişcării Bauhaus, ca şi numeroşi scriitori (Brecht...), muzicieni, cineaşti... Războiul din Spania va antrena viguroase luări de poziţie ale intelectualilor din lumea întreagă. La sfârşitul anilor '30, de la Steinbeck, Hemingway, Aragon sau Malraux la Céline, Drieu La Rochelle sau Brasillach, scriitorii încearcă să găsească în angajarea politică un răspuns al problemelor lor.

EVOLUŢIA ARTISTICĂ

După „revoluţia impresionistă" din a doua jumătate a secolului XIX, pictori ca Van Gogh, Gauguin şi Cézanne deschid calea altor revoluţii picturale ce vor da cu adevărat naştere picturii contemporane. Prima revoluţie a secolului XX este cea a exaltării senzaţiei şi culorii odată cu şcoala botezată „fauves" (Matisse, Dufy, Derain, Vlaminck...) care impune la Salonul de toamnă din 1905 autonomia şi violenţa culorilor vii. A doua etapă, şi mai importantă încă, revoluţia formei o dată cu cubismul în 1907 (Picasso, Braque...): abolind perspectiva, cubiştii reduc spaţiul la volume, necesitând o apropiere intelectuală de subiect, pas decisiv către o mai mare abstractizare a artei.

Aceste două şcoli nu rămân lipsite de influenţă în străinătate. Ca şi fauvismul, expresionismul german caută într-o culoare exuberantă mijlocul de expresie al frământărilor interioare (Nolde, Munch...). Artă a vitezei, generată de civilizaţia mecanică recentă, futurismul italian continuă cubismul, introducând mişcarea. Toate aceste şcoli, cubismul şi expresionismul mai ales, au permis apariţia către 1910 a artei abstracte sau nonfigurative, caracterizată prin eliminarea subiectului, opera de artă devenind o realitate autonomă, independentă de realitatea exteri-

oară. Pictura abstractă se naşte simultan în trei locuri distincte: în Germania cu Kandinsky şi Von Klee, în Olanda cu Mondrian şi în Rusia cu Malevitch. Din 1919 în 1939 ea îşi continuă căutările, în legătură sau nu cu şcoala suprarealistă apărută la începutul anilor '20 (Max Ernst, Magritte, Dali...).

În afara acestor mişcări, sau uneori rupţi de ele, numeroşi pictori îşi păstrează independenţa şi personalitatea. Este mai ales cazul celor grupaţi sub numele Şcolii de la Paris (Modigliani, Van Dongen, Utrillo, Rouault, Chagall), al lui Bonnard, unul din ce mai mari colorişti ai picturii occidentale, al lui Matisse şi Picasso, a căror operă depăşeşte cu mult rolul pe care l-au jucat în naşterea fauvismului şi cubismului şi care afirmă în definitiv o originalitate ireductibilă.

Revoluţiile picturale ale primei jumătăţi a secolului XX au atins de asemenea şi sculptura, numeroşi artişti ca Picasso, Miró, Matisse... nelimitându-şi căutările doar la domeniul picturii. Astfel, în timp ce Bourdelle şi Maillol continuă tradiţia sculpturii clasice, apar opere cubiste, futuriste, suprarealiste, abstracte, concepute uneori din materiale neaşteptate, eteroclite... Realizări precum cele ale românului Brâncuşi şi elveţianului Giacometti fac dovada unui important efort de reînnoire în domeniul sculpturii, chiar dacă pare puţin în urma îndrăznelilor picturii contemporane.

Influenţa cubismului, futurismului, expresionismului, utilizarea noilor materiale (beton armat), dar mai ales condiţiile de viaţă legate de civilizaţia industrială modifică considerabil datele arhitecturii secolului XX. Dacă mai subzistă încă un oarecare gust pentru stilul monumental de inspiraţie neoclasică sau neogotică (catedrala „La Sagrada Familia" de Gaudi la Barcelona, de exemplu), urbanizarea crescândă a lumii contemporane face ca arhitectura să devină din ce în ce mai funcţională, după exemplul „zgârie norilor" din Statele Unite (Empire State Building din New York, construit între 1929 şi 1931). Fondată de Gropius la Weimar în 1919, mişcarea *Bauhaus* încearcă să integreze artele plastice (decoraţiuni, mobilier...) unei arhitecturi funcţionale, care nu exclude preocupările estetice. Dezvoltând o nouă concepţie a habitatului, graţie utilizării tehnicilor noi, arhitectul elveţian Le Corbusier îşi lărgeşte aria de studiu asupra clădirilor colective şi urbanismului în ansamblul său: el îşi va continua opera după al Doilea Război mondial.

În muzică, îndrăznelile unui Stravinski, Schönberg, Milhaud sau Honegger marchează ruptura cu tradiţia, o reacţie împotriva moştenirii lui Wagner sau Debussy. Însă marea revoluţie muzicală din prima jumătate a secolului XX este fără îndoială apariţia şi dezvoltarea jazz-ului, originar din America, care nu a fost de altfel lipsit de influenţă asupra multor mari compozitori ai noii muzici contemporane.

Cultura Populară

DE LA CULTURA POPULARĂ LA CULTURA DE MASĂ

Accesul la formele superioare ale culturii a fost multă vreme rezervat unei elite compuse din cărturari, apoi din aristocraţi şi burghezi. O dată cu sfârşitul secolului XIX, progresele democraţiei, creşterea nivelului de trai, dezvoltarea învăţământului şi apariţia *mass media* (mijloacele de comunicare în masă) ar fi putut permite teoretic în numeroase ţări extinderea acestei „culturi elitiste" asupra ansamblului societăţii. Or, nu a fost deloc aşa. Chiar ţinând cont de marea diversitate a ţărilor şi împrejurărilor, această cultură a pătruns prea puţin în realitate în rândul claselor populare, întrucât ea nu era adaptată nevoilor lor. Respingând această „cultură burgheză" transmisă mai ales prin şcoală, clasele populare nu au conservat nici formele lor proprii de expresie: civilizaţia urbană şi industrială a făcut să dispară rapid culturile tradiţionale, „folklorul" civilizaţiilor rurale, în favoarea unui alt tip de cultură, cultura de masă.

Reuşind să smulgă timp pentru distracţii (scăderea numărului de ore săptămânale de muncă, concedii plătite...) clasele populare urbane, în special, au devenit consumatoarele unei culturi-marfă, vehiculate de mass media (presă, colecţii „livre de poche", radio, discuri...). Mult timp dispreţuită de elite (academicianul francez Georges Duhamel considera cinematograful drept un „divertisment al prostimii"), această cultură de masă a sfârşit prin a penetra toate mediile, anunţând uniformizarea gusturilor, pasivitatea publicului şi căutarea unei fericiri strict materiale, trei tendinţe denunţate de numeroşi sociologi contemporani.

Dacă clasele populare au respins cultura burgheză, în schimb ele au „recuperat" sportul modern, născut în Universităţile britanice ale secolului XIX. În timp ce practicarea unor anumite sporturi rămâne încă apanajul claselor înstărite (automobil, golf, tenis...) sportul de competiţie, care se organizează între anii 1880-1930, devine rapid un spectacol popular, o manifestare de masă, punând în joc importante interese materiale, morale şi politice. Întâlnirile internaţionale, ce se înmulţesc de când francezul Pierre de Coubertin a reînviat în 1896 Jocurile Olimpice, nu vor lăsa indiferente guvernele, exemplul cel mai caracteristic fiind deturnarea politică a Jocurilor Olimpice de la Berlin din 1936 de către Hitler. *„Sportul, cu ritualurile şi idolii săi, a devenit în ansamblul culturii contemporane substitutul laic al aspiraţiilor religioase ale maselor, modul cel mai accesibil, chiar dacă cel mai iluzoriu, de comuniune colectivă"* (M. Bernard).

FORME NOI ALE CULTURII POPULARE

În descendenţa lui Conan Doyle, „inventatorul" lui Sherlock Holmes în 1887, romanul poliţist cunoaşte o mare vogă în prima jumătate a secolului XX. Literatură de evaziune foarte populară, neezitând să conteste puţin ordinea stabilită (Fantômas, Arsène Lupin), romanul poliţist cunoaşte începând cu 1925 o oarecare „îmburghezire democratică"; el are de acum morala sa, „clasicii" săi; este vremea lui Maigret (Simenon) şi a lui Hercule Poirot (Agatha Christie). Criza din 1929 va face să ia naştere în SUA romanul negru, „roman al violenţei şi angoasei contemporane" ce va apărea şi în Europa după al Doilea Război mondial.

Presa scrisă, înaintea de inventarea televiziunii, rămâne unul din mijloacele fundamentale ale culturii populare (este epoca unor mari reporteri ca Albert Londres). Limitată până în 1930 la o clientelă „mic-burgheză" incarnând un ideal familist şi moral, presa feminină, invadată de publicitate, atinge după aceea un public mult mai vast şi joacă un rol de neneglijat în incitarea la consum (modă, cosmetice, aparate menajere). Apare de asemenea o „presă de suflet" cu abundente răspunsuri la scrisorile cititoarelor, în care unii sociologi văd „confesionalul secolului XX".

Iniţial concepute numai pentru copii, benzile desenate se nasc şi se dezvoltă de la sfârşitul secolului XIX până la criza din 1929 în două direcţii diferite: în Franţa (*Familia Fenouillard*, 1889; *Bécassine*, 1905; *Les Pieds Nickelés*, 1908...) şi în Statele Unite (*Pim, Pam, Poum*, 1897; *Bicot*, 1920; *Mickey*, 1928...). În anii '30 benzile desenate iau un avânt considerabil în Statele Unite, unde criza favorizează fantasticul (*Mandrake, Flash Gordon, Superman*...). Europa este deja depăşită cu mult de *comics*-urile americane, în ciuda apariţiei în Belgia a lui *Tintin* (1929), apoi *Spirou* (1938), care nu vor ajunge la rangul de vedete decât după 1945.

După Primul Război mondial, avântul radioului, apoi al discului asigură o difuzare masivă a melodiilor de café-concert şi a music-hall-urilor. Gusturile se uniformizează şi se internaţionalizează: apărut în 1917, o dată cu trupele americane, jazzul invadează Europa în care tangoul, one-stepul şi charlestonul concurează valsul şi polka. Nume ca Louis Armstrong, Duke Ellington, Mistinguett sau Maurice Chevalier sunt mondial recunoscute şi figurează alături de cele ale marilor vedete ale ecranului în *star-system*-ul născut de cultura-spectacol.

Cinematograful devine rapid divertismentul popular prin excelenţă. Ca urmare a invenţiei fraţilor Lumière din 1895 şi a primelor filme ale lui Méliès, Franţa domină producţia cinematografică până la Primul Război mondial, înainte de a ceda locul Statelor Unite (Hollywood, de unde ies primele westernuri şi marii comici ai filmului mut; Mack Sennet, Buster Keaton şi Charlot). În Europa,

două şcoli marchează anii '20: expresionismul german cu Murnau (*Nosferatu*, 1922), Fritz Lang (*Metropolis*, 1925) şi realismul sovietic cu Eisenstein (*Crucişătorul Potemkin*, 1925) şi Pudovkin. După apariţia „sonorului" (*Cântăreţul de jazz*, 1927), cinematograful cunoaşte o cotitură decisivă. America domină în continuare producţia mai ales printr-un gen nou, ce cunoaşte un mare succes, comedia muzicală, însă cinematografia franceză produce în anii '30 opere de calitate semnate Jean Renoir, Jacques Feyder, Marcel Carné, René Clair...

Mai mult încă decât „cultura elitistă" (care nu este totuşi cruţată) cultura de masă poate deveni un instrument în sprijinul unei ideologii. În regimurile democratice, presa, radioul, cinematografia... suferă mai mult sau mai puţin influenţa diferitelor forţe politice şi grupuri de presiune, mai ales financiare. În ţările totalitare, ele vor deveni puternice instrumente de propagandă folosite pentru manipularea maselor.

RELIGIILE ÎN FAŢA LUMII MODERNE

Evoluţia lumii moderne şi marile răsturnări politice din prima jumătate a secolului XX (războiul din 1914-1918, Revoluţia rusă, fascismul italian, nazismul german, războiul din Spania...) au constrâns diferitele religii să se adapteze sau să încerce să se adapteze noilor situaţii: ce atitudine să adopte în faţa descoperirilor ştiinţifice, declinului credinţei religioase în rândul maselor urbane, progresului ideilor laice, atât în ţările creştine (separarea Bisericii de Stat în Franţa în 1905), cât şi musulmane (revoluţia kemal-istă în Turcia în 1922), persecuţiilor (evreii în Germania, ortodocşii în URSS)?... În ciuda acestor probleme, marile religii mondiale, sprijinindu-se pe milioane de fideli, dau în nenumărate ocazii semne de vitalitate şi de reînnoire (pelerinaje, misionarism, convertiri spectaculoase, apariţia de organizaţii sau partide cu caracter religios...).

La începutul secolului XX, Biserica catolică pare să întoarcă spatele oricărei evoluţii: pontificatul lui Pius al X-lea (1903-1914) se traduce printr-o atitudine intelectuală rigidă (condamnarea modernismului în 1907) şi o izolare politică. În schimb, Pius al XI-lea (1922-1939) caută să adapteze Biserica lumii moderne,

rămânând totuşi intransigent pe planul moralei creştine (enciclica *Casti connubii*, 1930). Enciclica *Quadragesimo Anno* (mai 1931) dezvoltă doctrina socială a Bisericii inaugurată de Leon al XIII-lea în 1891, totuşi cu o oarecare aprobare a sistemului corporatist al Italiei fasciste: în faţa totalitarismelor, politica pontificală nu este lipsită de ambiguităţi. Ea condamnă „naţionalismul integral" al „Acţiunii franceze" din 1926, însă sprijină dictaturile ce se pretind catolice (Salazar în Portugalia, Dollfuss în Austria, Franco în Spania...), ca şi fascismul italian (acordurile de la Latran, 1929) şi semnează cu Germania nazistă un concordat în 1933. Papalitatea nu va lua poziţie faţă de fascism decât în iulie 1931 (enciclica *Non abbiamo bisogno*), şi de fapt în 1938 după un viguros avertisment asupra fundamentelor ideologice ale nazismului german (enciclica *Mit Brennender Sorge* din 14 martie 1937). În schimb, nici o ezitare în condamnarea constantă a marxismului, care este dezvoltată pe 19 martie 1937 în enciclica *Divini Redemptoris* despre comunismul ateu.

Mai puţin centralizate decât Biserica catolică, celelalte religii exercită la rândul lor o influenţă ce nu poate fi neglijată: rolul puritanismului în Statele Unite ale anilor '20 sau în abdicarea regelui Eduard al VIII-lea al Angliei în 1936; rolul Islamului în naşterea naţionalismului autohton în Asia şi în Africa...

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1939-1945)

Partea a V-a

CUCERIRILE LUI HITLER (1939-1941)

Capitolul 33

Invadarea Poloniei în septembrie 1939, împărțirea sa între Germania şi URSS, apoi invadarea Finlandei de către Armata roşie marchează începutul războiului. În Vest începe „războiul ciudat" în cursul căruia Franța, Marea Britanie şi Belgia încearcă în zadar să-şi coordoneze operațiunile. Când Franța este înfrântă, la rândul ei, în iunie 1940, şi semnează armistițiul, Marea Britanie rămâne singură să continue războiul şi să reziste asalturilor aeriene germane. La Est, germanii repurtează succese în Balcani, în timp ce Italia este pusă în dificultate în Iugoslavia şi în Africa de Nord. După invadarea URSS de către trupele germane, în iunie 1941, ordinea nazistă domneşte de aici înainte în toată Europa, impunând germanizarea, jaful economic şi epurarea politică şi rasială. În fața acestor perspective ale unui război lung, beligeranții sunt nevoiți să adopte măsuri de mobilizare economică.

BELIGERANŢII

CINE ESTE RĂSPUNZĂTOR DE DECLANŞAREA RĂZBOIULUI?

Problema responsabilităţilor în declanşarea războiului nu a încetat să-i divizeze pe istorici. Istoriografia cauzelor şi originilor războiului a trecut în total prin trei faze după 1945. Imediat după conflict, teza răspunderii unice a lui Hitler prevalează. Mai mulţi istorici i-au rămas fideli, ca Maurice Beaumont, care scrie în *Originile celui de-al Doilea Război mondial* (1969):

"Originile războiului din 1939, mult mai clare, duc direct la dorinţele insaţiabile ale lui Adolf Hitler... Atâtea distrugeri, atâţia morţi depind de acest om."

Este adevărat că această teză, foarte „personalistă", este întărită de rapoartele sau mărturiile psihiatrilor care s-au aplecat asupra persoanei dictatorului. Pentru profesorul Schaltenbrand *„Hitler trebuie clasificat în acea grupă de oameni cu tulburări caracteriale grave pe care îi numim paranoici..."*, iar rădăcinile bolii sale se găsesc într-o „viaţă sentimentală maladivă". Mai copleşitoare şi chiar mai favorabile tezei responsabilităţii unice apar anumite surse, în special conversaţiile de la masă pe care le purta Führerul cu cei mai apropiaţi din consilierii sau colaboratorii săi. Ele au dat naştere diferitor mărturii, dintre care cea mai celebră rămâne aceea a lui Hermann Rauschning, membru al partidului nazist din 1926 în 1934, tovarăş de drum repede edificat, care publica încă din 1940, în Elveţia *„Convorbirile cu Hitler"*, sub titlul *„Hitler mi-a spus"*.

Începând cu anii '50, istoricii anglo-saxoni au nuanţat această schemă şi insistă mai mult pe erorile democraţiilor (împăciuitorismul britanic, spiritul „münchenez" în Franţa, abţinerea americană). Publicând în 1961 *Originile celui de-al Doilea Război mondial*, americanul A. J. P. Taylor provoca un mic scandal. Nemulţumindu-se să găsească în tratatul de pace de la Versailles cauza majoră a declanşării războiului el va adăuga că, în fond, Hitler nu era mai „ticălos" ca alţi oameni de stat europeni ai epocii şi că calculele sale erau la fel de raţionale ca acelea ale adversarilor săi.

Tezele extreme s-au mai echilibrat reciproc, de atunci, lăsând locul unor studii mai puţin pasionale şi unor analize făcute „pe termen lung". Istoriografia germană, în special, s-a străduit să izoleze factorii de continuitate sau de discontinuitate în politica externă a Germaniei de la Bismarck la Hitler (lucrările lui Andreas Hillgruber şi Klaus Hildebrand).

FORŢELE PARTICIPANTE

În războiul care se anunţă, Aliaţii franco-englezi se bucură de superioritatea economică şi umană. Desigur, populaţia Reichului, după anexarea Austriei şi Boemiei, a crescut de la 70 la 85 de milioane de locuitori şi, dacă îi adăugăm populaţia Italiei, masa umană a statelor fasciste este aproape egală, în Europa, celei a democraţiilor. Însă cele 5 milioane de oameni pe care Germania îi poate mobiliza pe termen scurt reprezintă doar tot atât cât cadrele active şi rezerviştii Franţei singure. Mai ales, Aliaţii beneficiază de imensele rezerve umane ale imperiilor lor coloniale. Dominioanele Commonwealth-ului şi ţările aflate sub dominaţia franceză şi-au urmat metropolele în război. Democraţiile se bucură, în fine, de superioritate economică. Marea Britanie, care a reuşit să iasă din criză, îşi vede producţia crescând cu 20% în 1938 faţă de 1929. Dacă Franţa pare a fi rămasă în urmă, oricum cele două ţări produc mai mult oţel decât Germania. Aceasta, în ce o priveşte, este lipsită de acces la unele materii prime, iar o blocadă maritimă, arma favorită a britanicilor, ameninţă să rupă rapid de restul lumii o ţară deja izolată prin autarhie. Dacă Reichul îşi acoperă necesarul de cărbune, el este însă obligat să importe minereu de fier suedez, prin Baltica vara, însă pe la Narvik şi prin apele norvegiene iarna, rută mult mai puţin sigură. De altfel, aprovizionarea populaţiei necesită puternice importuri alimentare. În fine, în ciuda *Ersatz*-urilor, cauciucul şi benzina sintetică sunt departe de a satisface necesităţile industriei de război. Cât despre Italia, aceasta duce lipsă cu desăvârşire de petrol şi de fier.

Germania posedă totuşi supremaţia militară. Nu atât în efective: celor 105 divizii ale sale, Polonia le opune 40, Franţa 94, iar Anglia 4 operaţionale efectiv în Franţa. Prin echipamentul modern domină Germania, de fapt. Celor 3200 de tancuri, ce alcătuiesc 6 divizii de blindate (*Panzer*) gata de luptă, francezii şi englezii le pot opune, desigur, un număr egal. Însă acestea din urmă sunt mult mai uşoare şi concepute pentru a sprijini infanteria, nicidecum pentru a duce un atac masiv, atac în care înaltul comandament francez nu a crezut niciodată, în ciuda campaniilor de explicaţii duse de colonelul de Gaulle şi a traducerii articolelor generalului german Guderian, specialist în tancuri. Şi dacă artileria şi infanteria sa sunt satisfăcătoare, Franţa nu posedă, deci, nici o divizie de blindate. Apărarea sa aeriană este, de altfel, insuficientă, Armata engleză este abia în curs de reorganizare, iar cea poloneză este dotată cu un material vetust. Superioritate germană şi pe planul aviaţiei: dotată cu un buget enorm încă din 1933, *Luftwaffe* a lui Goering posedă în septembrie 1939 peste 4 000 de avioane, dintre care 1 000 de vânătoare şi 1 800 de bombardiere. Aviaţia germană era concepută pentru a

sprijini tactic trupele terestre într-o operaţiune rapidă pe un teritoriu limitat, aparatele destinate bombardamentelor strategice lipsind. Slăbiciune identică a Aliaţilor (în afara recentelor Mosquito britanice, ce pot purta o tonă de bombe până la Berlin), dotaţi cu 3 000 de aparate în rândul cărora predomină aviaţa de vânătoare engleză (Spitfire, Hurricane). Singure forţele maritime aliate se află în netă superioritate, Hitler privilegiind Luftwaffe faţă de *Kriegsmarine*, care nu deţine, la începerea ostilităţilor, decât 3 cuirasate de buzunar, 2 vechi cuirasate, 2 crucişătoare de luptă, 5 crucişătoare uşoare, 17 distrugătoare şi 56 de submarine. În afară de acestea din urmă, numai Franţa singură deţine o forţă dublă în fiecare categorie, în timp ce Anglia poate angaja peste 300 de nave, dintre care 200 de distrugătoare şi 60 de submarine. Încă în construcţie, fără stocuri suficiente de carburanţi, flota italiană nu poate acoperi diferenţa. Dar care sunt forţele morale pe care se poate sprijini fiecare dintre protagonişti în preajma confruntării?

ROLUL OPINIEI PUBLICE

Strâns supravegheată, supusă autorităţii charismatice a Führerului, opinia publică germană pare să facă un bloc compact în jurul unui şef a cărui voinţă de a şterge umilirea de la Versailles este cunoscută şi a cărui politică economică a relansat economia şi a suprimat şomajul. Totuşi, la deschiderea ostilităţilor, sunt mulţi aceia ce, mai ales în sânul armatei, emit îndoieli cu privire la politica urmată. În reacţiile populare, observatorii străini constată mai mult resemnare decât entuziasm. Urmăriţi de poliţie sau internaţi în lagăre de concentrare, Buchenwald, Dachau, opozanţii nu pot, este adevărat, să-şi facă vocea auzită.

Dacă putem constata, în Polonia, un optimism şi un entuziasm frizând bravada, cu totul alta este starea de spirit în Franţa, unde domneşte o resemnare tăcută, alimentată, în opinia publică, de convingerea că nu se va putea rezista Germaniei. Şefii militari nu sunt deloc mai puţin înclinaţi a supraevalua capacitatea poloneză de apărare şi a exagera invincibilitatea armatelor proprii, atât timp cât se vor afla în spatele liniei Maginot care, glorificată de mass media epocii (presă, jurnale de actualităţi cinematografice), serveşte drept punct de ancorare al unei veritabile doctrine defensive. În faţa unei Germanii sudate, Franţa pare dezbinată; în majoritatea sa, opinia publică refuză războiul. Fără a fi euforic, moralul britanic pare mai ferm şi mai hotărât. Animat de un incontestabil simţ civic, poporul englez este gata să-şi îndeplinească obligaţiile, în ciuda presiunilor câtorva tardivi conciliatori şi a lipsei de curaj afişate de Chamberlain, fericit

contrabalansată, la guvernare, prin fermitatea lui Churchill. Este adevărat că britanicii nu se simt încă total angajaţi, soarta imperiului nefiind în joc.

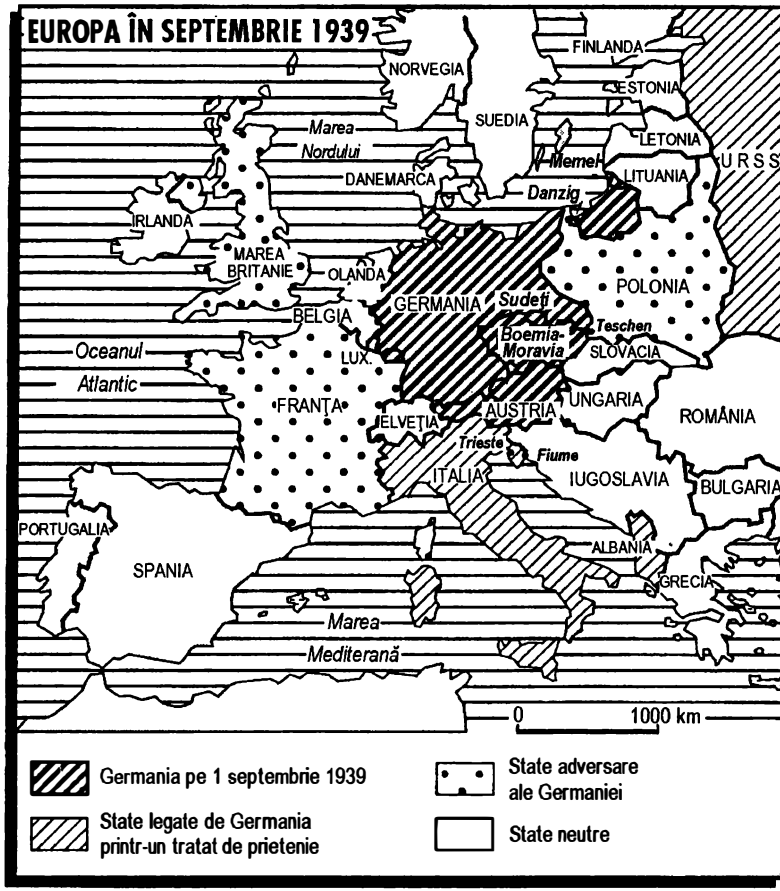
Strategiile beligeranţilor sunt reflectarea sentimentelor profunde ale populaţiilor şi a posibilităţilor economice şi militare. Hitler doreşte un război scurt, în care economia Reichului să nu rişte sufocarea. Planul său este de a strivi cât mai repede Polonia, mizând pe linia Siegfried şi pe neutralitatea Belgiei (proclamată pe 3 septembrie de un Stat dornic să nu-şi provoace puternicul vecin) pentru a face faţă unei riposte franceze în care nu crede cu adevărat, după cum nu crede nici în ostilitatea Angliei la adresa sa.

Nepregătite de război, democraţiile se gândesc numai cum să câştige timp. Guvernele şi statele-majore francez şi englez adoptă deci o politică şi o strategie de „aşteptare" în mod esenţial defensivă, cu speranţa că reînarmarea britanică, blocada navală împotriva Germaniei, evoluţiile din Statele Unite, mobilizarea ţărilor neutre în faţa ambiţiilor naziste şi punerea pe picior de război şi a resurselor imperiilor lor coloniale, vor modifica raportul de forţe în detrimentul Germaniei. Iniţiativa este lăsată lui Hitler, ferm hotărât să o utilizeze în ciuda reticenţelor Italiei, despre care Mussolini crede că nu este încă pregătită pentru a intra în conflict.

VICTORIILE GERMANE ÎN EUROPA (1939-1940)

BLITZKRIEG ÎN EUROPA DE NORD

Al doilea război mondial începe în zorii zilei de 1 septembrie 1939 în timp ce, folosind pretextul unui simulacru de raid polonez în teritoriul german, Wehrmachtul (armata terestră a Reichului) penetrează teritoriul vecinului său răsăritean. Campania din Polonia va fi fulgerătoare. Lăsând la Vest trupe doar cât să apere linia Siegfried, speculând lentoarea reacţiilor franco-engleze, Hitler angajează la Est grosul forţelor sale, adică 63 de divizii - dintre care 6 de blindate



sprijinite de 2 000 de avioane. O întârziere de 24 de ore în mobilizare reduce forţele poloneze cu 20 de divizii. În şapte zile, armata germană ajunge în faţa Varşoviei. Artizana acestui război fulger *Blitzkrieg* este *Panzerdivision* (divizia de blindate), compusă din 300 de tancuri, trupe de asalt motorizate şi artilerie tractată. Rolul său este de a străpunge liniile inamice cu strânsul ajutor al aviaţiei care îi precede înaintarea bombardând dispozitivul advers. Astfel, trupele poloneze, care nu au putut stabili o linie de rezistenţă pe Vistula, San şi Bug, unde se retrăseseră, sunt imediat izolate în bucăţi sau făcute prizoniere de cinci armate ce converg spre Varşovia. O bătălie decisivă începe aici pe 8 septembrie. Pretutindeni, polonezii, încercuiţi, se predau, în timp ce statul lor se descompune

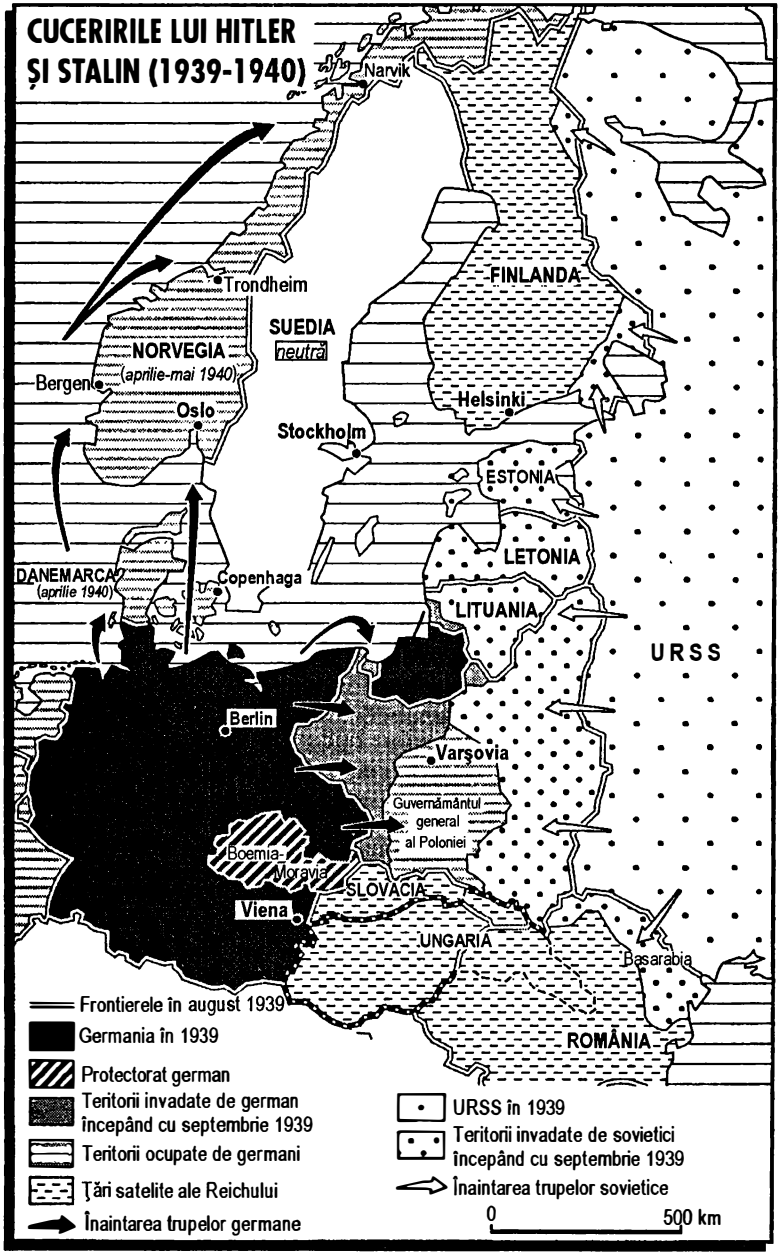
(fuga funcţionarilor, exodul populaţiei). Pe 18 septembrie, argumentând cu pericolul pe care-l reprezintă pentru ea sfârşitul suveranităţii poloneze, URSS, care de fapt pune în aplicare clauzele secrete ale pactului germano-sovietic atacă la rândul său Polonia, fără a întâlni rezistenţă. Intervenţia sa înseamnă şi sfârşitul Varşoviei. Asediată, bombardată fără încetare, lipsită de apă şi lumină, aceasta se predă pe 27 septembrie.

Chiar a doua zi are loc a patra împărţire a Poloniei, între URSS şi Germania. Prima anexează teritorii populate de bieloruşi şi de ucrainieni, în timp ce Lituania intră în zona sa de influenţă. Cea de-a doua anexează Danzigul, Poznania, Silezia Superioară şi va lăsa să existe, în jurul Cracoviei şi Varşoviei, un „Guvernământ general" de care se poate servi în eventuale negocieri cu Aliaţii şi unde începe o teribilă persecuţie împotriva evreilor. Considerându-i pe polonezi drept nişte „sub-oameni" (*Untermenschen*), Hitler preconizează să facă din acest teritoriu o rezervă de mână de lucru pentru Reich. Exploatarea şi masacrarea planificată a populaţiilor considerate inferioare începe.

Loviturii de forţă din Polonia, Franţa se mulţumeşte să-i răspundă printr-o operaţie de „curăţare" în zona Saar (Sarre) în cursul primei jumătăţi a lunii septembrie. Însă sosirea trupelor germane, degajate de pe frontul de Est, o împiedică să ducă mai departe această iniţiativă, cu atât mai mult cu cât cele patru divizii britanice nu iau poziţie în Franţa decât pe 3 octombrie. De fapt, Hitler a ştiut să folosească de minune ezitările politice şi lipsa de pregătire a adversarilor săi:

"Dacă am fi continuat să amânăm conflictul vechi de cinci sau şase ani (...) *Polonia ar fi ajuns la o situaţie mult mai bună, Anglia şi Franţa şi-ar fi realizat planul lor în primăvară, iar Germania ar fi fost nevoită să ducă lupta atât la Est, cât şi la Vest* (...)" declară el în convorbiri secrete. Mai mult, Führerul avea intenţia, o dată campania poloneză terminată, să folosească efectul surprizei şi să atace imediat în Vest. Însă condiţiile meteorologice îl vor determina să amâne această ofensivă. Începând cu 16 octombrie 1939 începe „războiul ciudat", o perioadă de şapte luni fără operaţiuni militare de anvergură. O asemenea inacţiune, adăugată rigorilor iernii şi „zvonurilor" infiltrate de propaganda germană, contribuie la a submina moralul soldaţilor mobilizaţi pe linia Maginot.

Englezii şi francezii au instituit, totuşi, pentru a dirija coaliţia lor, un „Consiliu suprem interaliat de război", care se reuneşte prima dată pe 12 septembrie 1939. Un „Comitet de coordonare" trebuie să organizeze punerea în comun a resurselor economice ale celor două ţări. Dar nici o coproducţie de război nu este hotărâtă aici şi apar diferende, în sânul comandamentului suprem interaliat, între generalissimul Gamelin şi partenerii săi britanici. Pe moment, încă se caută o ripostă. În momentul invadării Finlandei de către URSS, în noiembrie 1939, Aliaţii preconizau trimi-


CUCERIRILE LUI HITLER
ȘI STALIN (1939-1940)
Narvik
Trondheim
FINLANDA
SUEDIA
neutră
NORVEGIA
(aprilie-mai 1940)
Bergen
Oslo
Helsinki
Stockholm
ESTONIA
LETONIA
DANEMARCA
(aprilie 1940)
Copenhaga
LITUANIA
URSS
Berlin
Varșovia
Guvernământul general al Poloniei
Boemia-Moravia
SLOVACIA
Viena
UNGARIA
Basarabia
ROMÂNIA
Frontierele în august 1939
Germania în 1939
Protectorat german
Teritorii invadate de german începând cu septembrie 1939
Teritorii ocupate de germani
Țări satelite ale Reichului
Înaintarea trupelor germane
URSS în 1939
Teritorii invadate de sovietici începând cu septembrie 1939
Înaintarea trupelor sovietice
0
500 km

terea unui corp expediţionar şi un raid al aviaţiei franceze, staţionate în Siria, asupra puţurilor de petrol din Caucaz. Proiectul va rămâne fără urmări. Cu belgienii şi olandezii se va duce un dialog al surzilor timp de şapte luni: primii nu acceptă intrarea trupelor franceze pe teritoriul lor decât în urma unui atac german. Cât despre proiectul francez de constituire, în jurul Turciei şi Greciei, a unui bloc balcanic îndreptat împotriva Germaniei, acesta va rămâne pur teoretic din lipsa unităţii între ţările respective. Englezii, în ce-i priveşte, ar vrea să menajeze Italia.

O dată Polonia căzută, Stalin, pentru a reda Uniunii Sovietice vechile frontiere şi a-şi consolida defensiva, impune ţărilor baltice (Estonia, Letonia, Lituania) tratate de asistenţă mutuală. Supusă aceloraşi exigenţe, Finlanda, care refuză să accepte stabilirea de baze militare şi navale pe teritoriul său, se împotriveşte. Armata roşie îi va invada teritoriul pe 30 noiembrie 1939. Însă rigorile iernii, adăugate unei puternice rezistenţe finlandeze, prelungesc ostilităţile cu trei luni. Finlanda nu capitulează decât pe 12 martie 1940.

Chestiunii finlandeze i se suprapune o miză scandinavă mult mai importantă, atât pentru Germania, cât şi pentru adversari. Pentru aceştia din urmă, problema arzătoare este livrarea către Germania de minereu de fier suedez prin Norvegia. Astfel, Churchill preconizează instalarea unui baraj de mine în apele norvegiene, cu scopul de a tăia această axă de subzistenţă. În februarie 1940, Aliaţii optează pentru un plan şi mai îndrăzneţ: trimiterea de trupe în Finlanda prin Narvik (port norvegian), ceea ce ar permite controlul acestor transporturi. Însă tergiversările suedeze şi norvegiene şi, mai ales, anunţarea capitulării finlandeze amână operaţiunea, relansând proiectul lui Churchill. Pe 8 aprilie, englezii încep să lanseze minele de apă. Însă, peste 24 de ore, operaţiunea este întreruptă de o fulgerătoare ofensivă a germanilor spre Oslo şi alte cinci porturi norvegiene. Danemarca este victima unui atac simultan. În timp ce trupe de elită sunt debarcate în mai multe puncte ale coastei, detaşamente aeropurtate sunt desfăşurate pe aerodromurile cele mai importante. La mai puţin de opt zile de la confruntare, Hitler înfăţişează apropiaţilor săi o descriere a Mării Baltice drept „*o mare interioară liberă pe care cele opt state ce o înconjurau puteau să facă comerţ liber şi fără restricţii* (...). *Cele opt state limitrofe puteau realiza o expansiune enormă a comerţului în Marea Baltică, care în Evul Mediu era cea mai importantă din mările comerciale...*" (Andreas Hillgruber, *Întrevederile secrete ale lui Hitler*, 1969).

Dacă, în Danemarca, ocuparea ţării se realizează fără dificultăţi, nu va fi la fel în Norvegia, unde rezistenţa se organizează. Însă forţa combinată franco-anglo-poloneză trimisă în faţa Narvik-ului nu reuşeşte să răstoarne situaţia, în momentul în care intervine ştirea atacului hitlerist împotriva Olandei şi Belgiei. Acest fiasco

scandinav scoate în evidenţă improvizaţia jenantă a Aliaţilor. El va duce, în Anglia, la înlocuirea lui Chamberlain cu Churchill. La Paris, cabinetul Paul Reynaud este sfâşiat de disensiuni. O nouă criză este iminentă în momentul în care Hitler, cu mâinile libere la Est şi dotat cu noi baze de atac (mai ales împotriva Angliei) în Scandinavia, îşi poate concentra toate eforturile asupra războiului din Vest.

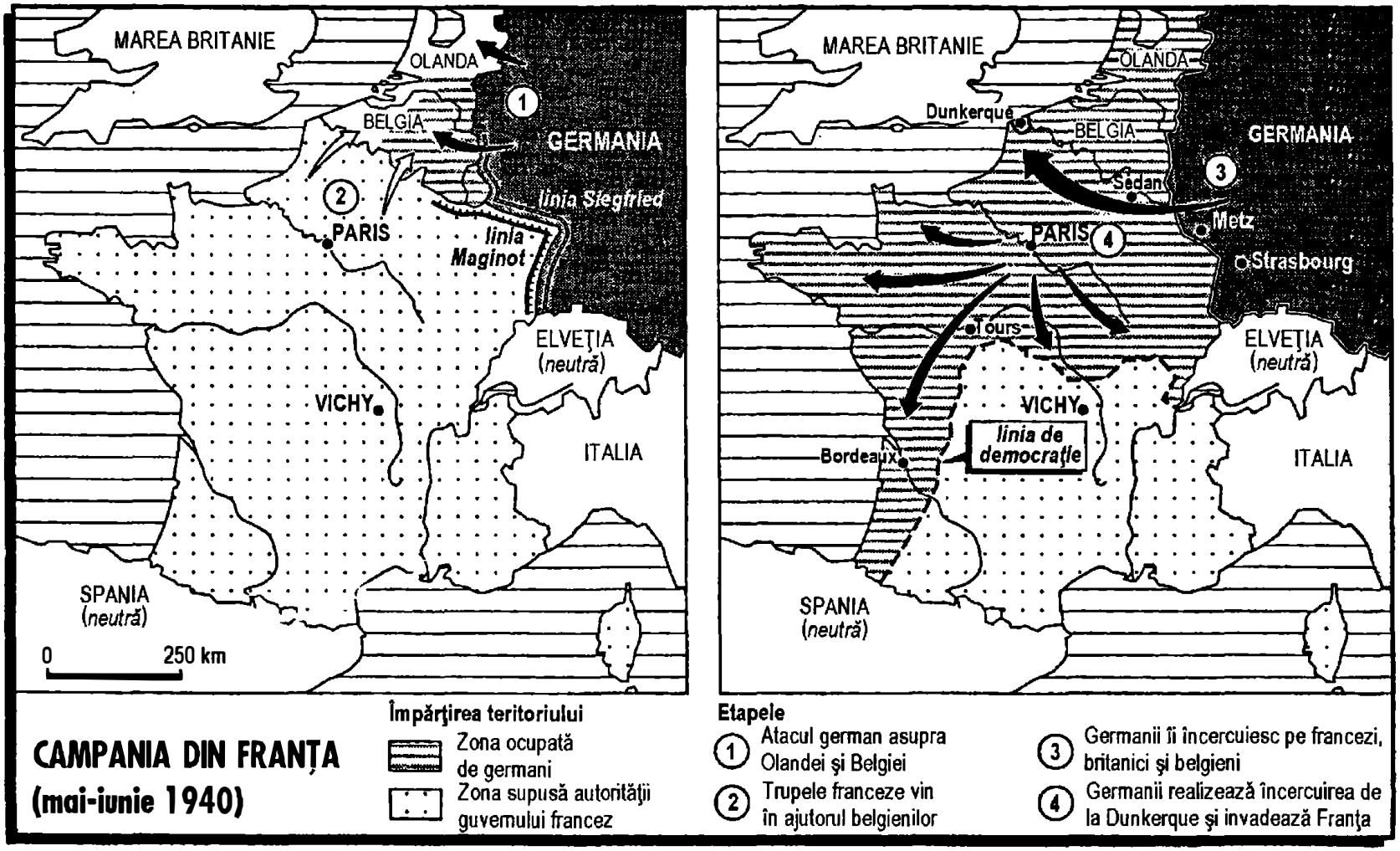
ÎNFRÂNGEREA FRANCEZĂ (IUNIE 1940)

Încă din martie 1940, totul este gata pentru un atac împotriva Franţei. Hitler nu mai aşteaptă decât momentul favorabil. Planul său iniţial reaminteşte planul Schlieffen din 1914: el situa ofensiva majoră în Belgia, în Nordul Franţei şi pe coasta Mânecii, unde armata ar fi constituit o ameninţare pentru Anglia. Însă în lunile de imobilism ale „războiului ciudat", Führerul decide că ofensiva de rupere a frontului trebuie să se situeze în punctul cel mai slab al apărării franceze. Acest nou plan, bazat pe o acţiune rapidă a diviziilor de blindate preconizează traversarea Ardenilor de către trupele Reichului, pentru a străpunge apărarea franceză spre Sedan şi apoi, printr-o largă mişcare de învăluire, o deplasare către Marea Mânecii pentru a rupe trupele aliate din Nord de cele din Sud. Cu mintea la amintirile din „Marele Război", înaltul comandament francez nu poate gândi o asemenea eventualitate. Şi astfel îşi concentrează grosul forţelor în faţa câmpiei belgiene, teren necunoscut şi prost amenajat unde trebuie să se dea, după părerea lor, confruntarea decisivă.

Celor 134 de divizii hitleriste, franco-englezii le pot opune 104, fără a pune la socoteală sprijinul olandez şi belgian. Însă ei nu deţin decât 3 divizii de blindate în faţa celor 10 *Panzerdivisionen* germane, iar inegalitatea aeriană este încă mai evidentă. Partea franceză suferă şi de pe urma diluării autorităţii militare centrale între trei şefi: generalul Gamelin pentru armata de uscat, amiralul Darlan pentru marină, generalul Vuillemin pentru aviaţie.

Încă şi mai grave sunt disensiunile între Aliaţi înşişi, fiecare suspectându-l pe celălalt de a nu dori să pună totul la bătaie pentru a-şi ajuta partenerul. În special, în ciuda cererilor franceze, Angliei îi repugnă ideea de a angaja grosul forţelor sale aeriene pe continent. Ei îi pare preferabil să îşi trimită bombardierele deasupra Ruhr-ului, decât asupra unei armate în marş. Neîncrederi reciproce, divergenţe în ce priveşte strategia şi improvizaţii diverse nu fac decât să transforme atacul de pe 10 mai într-unul decisiv.

În timp ce Olanda este strivită în 5 zile, bombardamentul asupra Rotterdamului făcând el singur 40 000 de victime, grosul forţelor germane trece Meusa şi se


MAREA BRITANIE
OLANDA
BELGIA
GERMANIA
linia Siegfried
linia Maginot
PARIS
ELVEŢIA
(neutră)
VICHY
ITALIA
SPANIA
(neutră)
0
250 km
MAREA BRITANIE
OLANDA
Dunkerque
BELGIA
GERMANIA
Sedan
Metz
Strasbourg
PARIS
Tours
ELVEŢIA
(neutră)
VICHY
linia de democraţie
Bordeaux
ITALIA
SPANIA
(neutră)
CAMPANIA DIN FRANŢA
(mai-iunie 1940)
Împărţirea teritoriului
Zona ocupată de germani
Zona supusă autorităţii guvernului francez
Etapele
1 Atacul german asupra Olandei şi Belgiei
2 Trupele franceze vin în ajutorul belgienilor
3 Germanii îi încercuiesc pe francezi, britanici şi belgieni
4 Germanii realizează încercuirea de la Dunkerque şi invadează Franţa

îndreaptă rapid spre Sedan traversând Munţii Ardeni. Pe 20 mai, trupele motorizate ale lui Guderian, după ce au străpuns liniile franceze, ating Abbeville. În zadar, generalul Weygand, care-l înlocuieşte pe Gamelin, încearcă să obţină din nou joncţiunea armatelor aliate din Nord cu cele din Sud, rupte prin străpungerea lui Guderian. Pe 28 mai, Belgia capitulează, în timp ce până pe 3 iunie, 200 000 de soldaţi britanici şi 130 000 francezi se îmbarcă la Dunkerque pentru Anglia sub focul aviaţiei germane. În Franţa, haosul este total. Începând cu 5 iunie, germanii lansează o nouă ofensivă spre Vest şi spre Sud, fugărind de acum nişte hoarde de refugiaţi.

Astfel, guvernul francez este constrâns să se refugieze la Tours, apoi la Bordeaux. Pe 10 iunie, Mussolini, care vrea să abordeze viitoarele negocieri de pace de pe poziţii de forţă, declară război Franţei. Când trupele italiene intervin, începând cu 21 iunie, rezistenţa franceză, atât militară, cât şi politică, a încetat. Pe 22 iunie, la Rethondes, Franţa semnează armistiţiul.

BĂTĂLIA ANGLIEI (IULIE-OCTOMBRIE 1940)

De partea britanică, se poate afirma că venirea la putere a lui Churchill încheie definitiv era compromisurilor cu Reichul. Hitler, la rândul său, abandonează ideea, mult timp urmărită, a unei înţelegeri cu Anglia. Pe 16 iulie 1940 el pune la punct cu consilierii săi operaţiunea *Seelöwe*, de debarcare dincolo de Marea Mânecii. Ea se bazează în principal pe acţiunea Luftwaffe, însărcinată să deschidă calea unei debarcări pe coastele britanice, după o serie de bombardamente asupra apărării antiaeriene din Sudul Angliei. Aproape lipsită de mijloace eficiente de apărare (mai ales de lucrări de amenajare defensivă a coastei), neputând alinia decât 900 de avioane în faţa a 1 200 de bombardiere şi 1 000 de avioane de vânătoare germane, Anglia, de acum singură în faţa Germaniei, pare prea puţin aptă să reziste.

Treisprezece divizii de elită germane sunt masate în porturile franceze de la Marea Mânecii, iar conducătorii SS au întocmit deja lista personalităţilor ce trebuie închise sau deportate după ocuparea Angliei, când se angajează, pe 13 august 1940, „Bătălia aeriană a Angliei", cea mai mare din istorie; însă, spre surpriza generală, Anglia rezistă. Dispersându-şi eforturile, germanii nu reuşesc să distrugă apărarea antiaeriană din Sudul ţării. Bomdardierelor Reichului, lente şi vulnerabile, englezii le opun avioanele lor moderne de vânătoare, mai rapide şi mai bine înzestrate cu armament. Graţie radarului, inovaţie tehnică asupra căreia

deţin monopolul şi care permite observarea sosirii avioanelor inamice, ei pot face faţă mai uşor atacurilor. Astfel, Goering, şeful aviaţiei germane, decide să lanseze o „ofensivă a teroarei". Începând cu 7 septembrie şi timp de mai multe săptămâni, Londra este bombardată în fiecare noapte: sute de incendii luminează cerul, cartiere întregi sunt distruse, nici Buckingham Palace nu este ocolit de ploaia de bombe ce se abate peste oraş. Însă *„Blitz*-ului", londonezii îi fac faţă cu disciplină şi curaj, refugiindu-se în adăposturi şi în staţiile de metrou. Totuşi, nici *Blitz*-ul, nici bombardarea intensă a centrelor industriale nu reuşesc să înfrângă rezistenţa britanică. Aşa cum declarase Churchill în faţa Parlamentului: *„Nu vă pot oferi decât lacrimi, sânge şi suferinţă. Însă nu voi capitula niciodată."* Astfel, pe 12 octombrie 1940, Hitler abandonează proiectul său de invazie. În faţa eşecului oricărui atac direct împotriva Angliei, încearcă să ridice împotriva ei o coaliţie mediteraneană. Însă Mareşalul Pétain refuză să-i cedeze bazele din Africa de Nord franceză, în timp ce Spania cere un preţ mult prea ridicat pentru a intra în război. Germania întreprinde atunci blocada insulelor britanice prin intermediul flotei sale submarine. Pe termen scurt, pare a fi vorba de asfixierea Angliei, care riscă să nu mai poată primi ajutorul aşteptat din Statele Unite şi din Commonwealth. O nouă axă de confruntare se deschide în Atlantic.

În acest moment, teritoriul britanic apare drept speranţa şi simbolul întregii rezistenţe. La Londra s-au refugiat guvernele belgian, olandez, cehoslovac şi polonez în exil, în timp ce generalul de Gaulle a regrupat aici Forţele franceze libere, cărora li s-au raliat Africa ecuatorială franceză, Camerunul şi teritoriile din India şi Oceania. În fine, ralierea Indoneziei, sprijinul flotei daneze, norvegiene şi olandeze care se află acum în porturile aliate, constituie pentru Anglia atuuri ce nu se pot neglija.

EXTINDEREA CONFLICTULUI (1940-1941)

EXPANSIUNEA ÎN MEDITERANA (1940-1941)

Între 1940 şi 1941, axa războiului se deplasează spre Balcani şi Mediterana. Intrarea Italiei în război pune foarte rapid problema - de altfel anterioară declanşării războiului - coordonării strategiilor celor două puteri ale Axei. Războiul balcanic va pune în evidenţă această necesitate, reactivată de ambiţiile italienilor.

În iulie 1940, Hitler îi împărtăşeşte lui Ciano, ministrul italian de externe, teama sa de a nu vedea deschizându-se în Europa centrală sau meridională un nou front. Führerul, care pregăteşte ofensiva împotriva URSS, şi-a consolidat puterea în Balcani în toamna şi iarna lui 1940, obligând Ungaria, România şi Bulgaria să se ralieze Axei. Însă Mussolini, dispreţuind preocupările aliatului său şi gelos pe succesele sale, decide să lanseze propriul său război-fulger. Pe 28 octombrie 1940, 11 divizii italiene, staţionate în Albania, pornesc asaltul teritoriului grec. În faţa lor nu se află, iniţial, decât 4 divizii. Totul lasă să se presupună o campanie rapidă pentru Italia, care repurtează, de altfel, până la începutul lui noiembrie, o serie de victorii. Însă, socotelile lor nu au ţinut seama de rezistenţa populaţiei, care este strâns unită în jurul guvernului său şi colaborează strâns cu trupele angajate în luptă. Începând cu jumătatea lui noiembrie, în mai puţin de 10 zile, grecii vor respinge pe italieni înapoi în Albania. De altfel, pe 8 februarie 1941 ei fac apel la britanici şi, începând cu 4 martie, 68 000 de soldaţi transferaţi de pe frontul din Libia pătrund în Grecia după ce au ocupat Creta.

Cu moartea în suflet, Mussolini este constrâns să facă apel la Hitler. Acesta, silit să intervină datorită solidarităţii celor două regimuri, însă de asemenea din grija de a îndepărta de flancul german, la apropierea atacului împotriva URSS, ameninţarea produsă de fiasco-ul italian în Balcani, va pune la punct o ofensivă de mare anvergură împotriva Greciei. Într-o primă etapă, Bulgaria şi Iugoslavia, pe care Wehrmacht-ul este nevoit să le traverseze pentru a ataca Grecia, acceptă să colaboreze cu Germania. Însă, pe 27 martie, o lovitură de stat militară (poate chiar inspirată de Aliaţi?) îl răstoarnă pe regentul Paul şi denunţă acordul cu Hitler. Furios, acesta îşi masează trupele de-a lungul frontierelor de Nord şi Est ale Iugoslaviei şi atacă în forţă pe 6 aprilie. În 11 zile, acţiunea cea mai rapidă a războiului, Iugoslavia este învinsă. Redusă la o mică Serbie, ea este dezmembrată în profitul Italiei (Dalmaţia) şi Ungariei (o parte din Banat), în timp ce Croaţia şi Muntenegru îşi proclamă independenţa. Atacată simultan, Grecia este invadată: pe 27 aprilie, drapelul cu zvastica flutură pe Acropolele Atenei şi trupele britanice sunt nevoite să se reîmbarce în grabă. Pe 20 mai, în fine, la capătul unei spectaculoase operaţiuni aeropurtate (o divizie întreagă desfăşurată pe 700 de avioane şi 500 de transportoare), germanii recuceresc Creta.

Dacă Mediterana este pentru Hitler un teren secundar de operaţiuni, Churchill vede aici, dimpotrivă, posibilitatea de a crea un front capabil să scadă presiunea la care este supusă ţara sa. Însă apelurile sale adresate guvernului de la Vichy în favoarea intrării sau menţinerii imperiului francez în război rămân literă moartă. Este adevărat că, în schimb, Italia pare puţin capabilă să apere Mediterana,

dovadă, bombardamentul de pe 9 februarie 1941, asupra Genovei efectuat de escadrila engleză din Gibraltar.

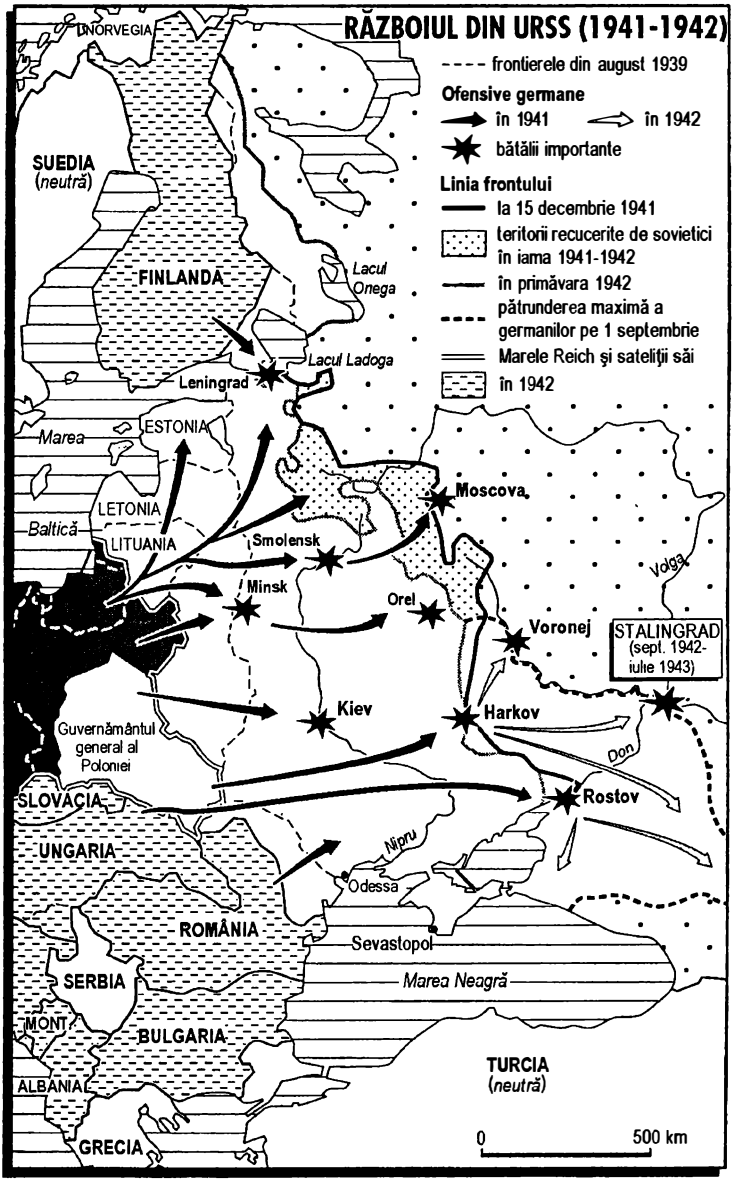
Obiectivul Axei este de a tăia accesul englezilor la puţurile petroliere şi la ruta Suezului. O primă ofensivă italiană în Egipt la mijlocul lui septembrie 1940 face pe britanici să se retragă 100 de kilometri. Începând cu decembrie, aceştia reiau iniţiativa, iar când frontul se stabilizează în februarie 1941, englezii ocupă jumătate din teritoriul libian, după ce au făcut 130 000 de prizonieri.

Pentru a-l ajuta pe Mussolini, Hitler îl trimite în Libia pe generalul Rommel şi o divizie de blindate. În două săptămâni *Afrika Korps* resping pe britanici pe frontiera egipteană, unde se fixează frontul în aprilie. În acelaşi moment, o lovitură de stat anti-britanică are loc în Irak, iar germanii obţin de la Vichy aprobarea folosirii porturilor şi aerodromurilor din Siria. Englezii ocupă atunci Irakul şi, cu ajutorul Francezilor Liberi, Siria şi Libanul. În vara lui 1941, Orientul Mijlociu este închis în faţa iniţiativelor Axei.

INVADAREA URSS (IUNIE 1941)

Pregătirea operaţiunilor împotriva URSS este încredinţată generalului von Brauchitsch încă de pe 21 iulie 1940. Războiul din Balcani va întârzia cu o lună atacul prevăzut iniţial pentru mai 1941. După înfrângerea Franţei, o luptă surdă de influenţă opune Rusia Germaniei în Europa răsăriteană. În timp ce prima forţează România să-i cedeze Basarabia şi Bucovina de Nord, cealaltă îi impune arbitrajul de la Viena (30 august 1940), care cedează jumătate din Transilvania Ungariei. Abdicarea regelui Carol, care urmează, şi venirea la putere a generalului Antonescu fac din România un satelit al Germaniei. În sfârşit, semnarea pactului tripartit între Japonia, Italia şi Germania, pe 27 septembrie, duce la culme neîncrederea între cei doi aliaţi.

Războiul împotriva URSS este una din ambiţiile personale ale lui Hitler, dar trimite de fapt şi la tradiţia germană a *Drang nach Osten* (expansiunea către Est). Eşecul german în faţa Angliei, dificultăţile în stabilizarea frontului mediteranean reactivează într-o oarecare măsură vechile fantasme ale lui Hitler: spaţiul vital, cruciada împotriva bolşevismului asociat, după el, acestei „tumori morbide evreieşti". Războiul împotriva URSS pune în evidenţă în special aspectele iraţionale ale politicii hitleriste. Führerul va sublinia, într-un cadru privat că *„de fapt nu Europa, ci Asia s-a pus în mişcare în Est, iar acţiunile trupelor germane echivalează cu o salvgardare a întregului Occident. Bătăliile noastre - continuă el - vor fi comparate cu marile evenimente ce au marcat cursul istoriei, ele fiind*


RĂZBOIUL DIN URSS (1941-1942)
NORVEGIA
SUEDIA
(neutră)
FINLANDA
Lacul Onega
Lacul Ladoga
Leningrad
Marea Baltică
ESTONIA
LETONIA
LITUANIA
Smolensk
Minsk
Moscova
Orel
Voronej
Volga
STALINGRAD
(sept. 1942-iulie 1943)
Kiev
Harkov
Don
Guvernământul general al Poloniei
SLOVACIA
UNGARIA
Rostov
Nipru
Odessa
ROMÂNIA
Sevastopol
SERBIA
Marea Neagră
MONT
BULGARIA
TURCIA
(neutră)
ALBANIA
GRECIA
0
500 km
frontierele din august 1939
Ofensive germane
în 1941
în 1942
bătălii importante
Linia frontului
la 15 decembrie 1941
teritorii recucerite de sovietici în iama 1941-1942
în primăvara 1942
pătrunderea maximă a germanilor pe 1 septembrie
Marele Reich şi sateliţii săi
în 1942

comparabile bătăliilor romanilor cu hunii şi luptelor austriecilor împotriva turcilor. Bolşevismul este o operă a Satanei, iar englezii reprezintă, prin atitudinea lor, duşmanii civilizaţiei europene..." (Andreas Hillgruber, *Întrevederile secrete ale lui Hitler*, 1969).

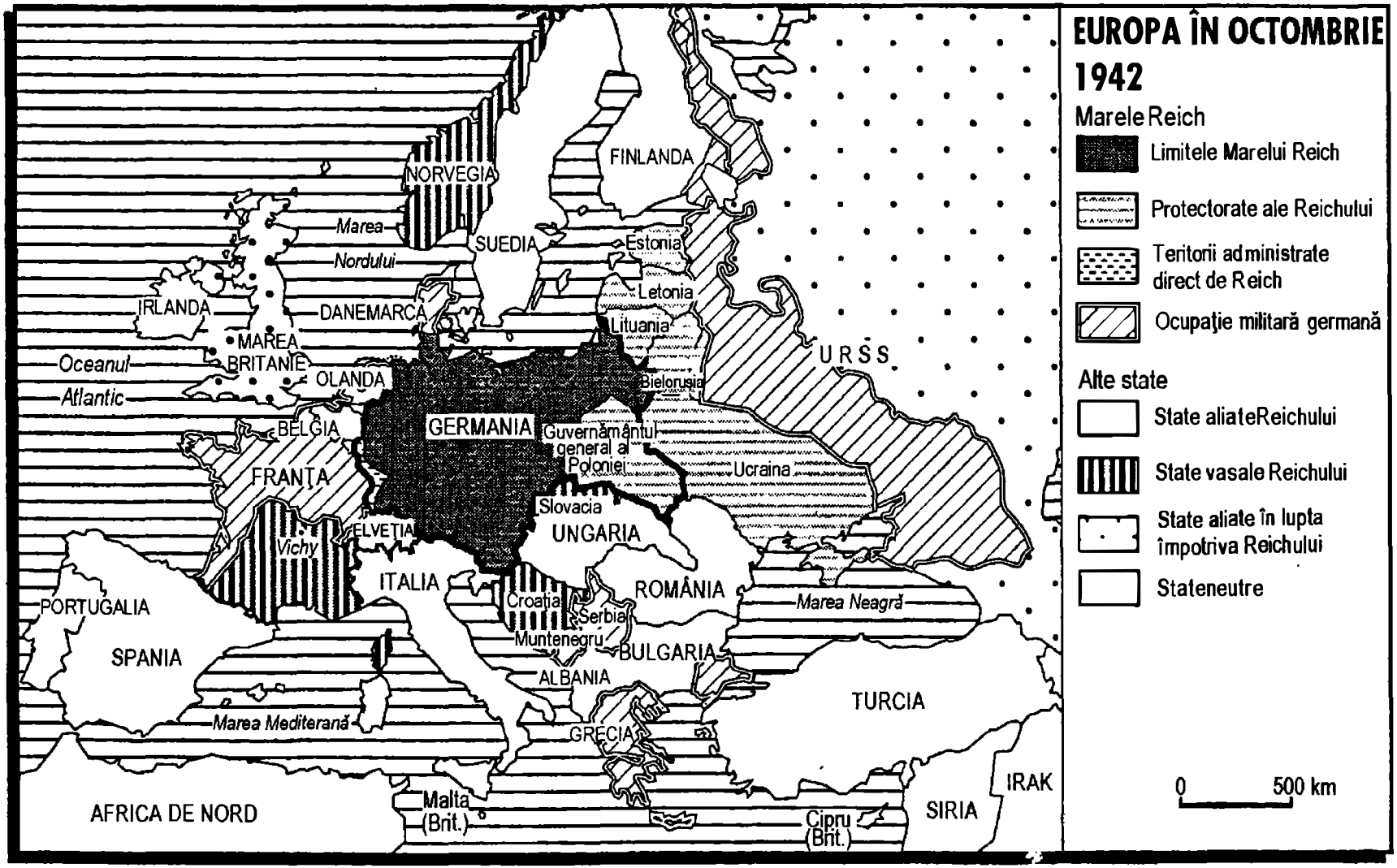
De fapt, „planul pentru Est" (Ostplan) prevede „o lipsă totală de milă" pentru populaţia civilă. Într-o manieră mai realistă, el prevede un program de exploatare economică a teritoriilor cucerite. În mai multe rânduri, Aliaţii l-au informat pe Stalin despre iminenţa unui atac. Şeful sovietic nu reacţionează, incredul sau dornic de a nu precipita uraganul. Totuşi va asigura protecţia Extremului Orient sovietic semnând, pe 13 aprilie 1941, un acord de neagresiune cu Japonia.

Pe 22 iunie 1941 este angajată operaţiunea „Barbarossa" care pune în mişcare 4 milioane de oameni, 3 300 de tancuri şi 5 000 de avioane împotriva Rusiei sovietice. Surprinsă şi prost pregătită, armata rusă pare iniţial copleşită. De fapt, aripa de nord a dispozitivului german se îndreaptă rapid spre Leningrad, practic asediat, în timp ce aripa de sud cucereşte Ucraina, unde Kievul se predă pe 19 septembrie. Însă, sosirea iernii, organizarea rezistenţei populaţiei şi intrarea în luptă a întăririlor provenind din Siberia, vor face să eşueze marea ofensivă asupra Moscovei. Constrâns să-şi organizeze defensiva, Wehrmacht-ul este nevoit să facă faţă, de pe 5 decembrie, primei contraofensive sovietice. Un teribil război de uzură începe.

EUROPA GERMANĂ

UN PROGRAM?

Nu se poate vorbi la propriu de un plan detaliat al „noii ordini". Obiectivul lui Hitler pe termen scurt rămâne victoria militară, nu reorganizarea Europei în funcţie de un program prestabilit. Instaurarea structurilor unei Europe noi este amânată pentru perioada de după victorie. La urma urmelor, atât timp cât se desfăşoară ostilităţile, Führerul se străduieşte să-şi disimuleze intenţiile: la trei săptămâni după invadarea Rusiei nu indică el, oare, colaboratorilor săi că ocupanţii trebuie să-şi ţină secretă intenţia de a se instala definitiv în Est? De fapt, acest război din Rusia, care pune la grea încercare societatea şi economia germane, constrânge la o lăsare în planul secund a proiectelor imperiale naziste. El impune exploatarea totală a teritoriilor cucerite, care nu poate reuşi decât prin


EUROPA ÎN OCTOMBRIE 1942
Marele Reich
Limitele Marelui Reich
Protectorate ale Reichului
Teritorii administrate direct de Reich
Ocupaţie militară germană
Alte state
State aliateReichului
State vasale Reichului
State aliate în lupta împotriva Reichului
Stateneutre
0 500 km
NORVEGIA
FINLANDA
SUEDIA
Estonia
Letonia
Lituania
Bielorusia
URSS
Ucraina
Marea Nordului
IRLANDA
DANEMARCA
MAREA BRITANIE
Oceanul Atlantic
OLANDA
BELGIA
GERMANIA
Guvernământul general al Poloniei
FRANŢA
Slovacia
UNGARIA
Vichy
ELVEŢIA
ITALIA
ROMÂNIA
Marea Neagră
Croaţia
Serbia
Muntenegru
BULGARIA
PORTUGALIA
SPANIA
ALBANIA
TURCIA
Marea Mediterană
GRECIA
IRAK
SIRIA
AFRICA DE NORD
Malta (Brit.)
Cipru (Brit.)

măsuri represive faţă de popoarele dominate. Singurul plan de ansamblu vizibil priveşte tentativa de germanizare a Europei, aplicarea „pe teren" a concepţiilor rasiale ale lui Hitler. Realizarea sa este încredinţată organizaţiilor SS (*Schutzstaffel*: brigăzi de protecţie), conduse de Himmler, a căror sarcină este de a extinde comunitatea germanică prin integrarea elementelor „dezirabile" (scandinavi, olandezi, flamanzi, alsacieni...) şi exterminarea celor „inferioare" (evrei, slavi, ţigani...).

Statutul politic al teritoriilor cucerite variază după poziţia lor strategică sau distanţa care le separă de „nucleul germanic". Italia este un aliat în toată puterea cuvântului, iar Spania un partener ideologic. Suedia s-a plasat în orbita economică a Reichului. De altfel, acesta este înconjurat de State satelit dotate cu regimuri autoritare (Ungaria, Bulgaria) sau profasciste (Slovacia, România, Croaţia) care păstrează o aparenţă de independenţă sub tutelă italiană sau germană. Independenţă mai mult sau mai puţin întinsă, după vicisitudiniile colaborării, pentru Danemarca şi zona liberă a Franţei. Boemia şi Moravia, conduse de Heydrich, Norvegia, mai mult sau mai puţin controlată de nazistul local Quisling, şi Olanda (Seyss-Inquart) sunt sub autoritatea directă a Reichului. Prezentând un mare interes strategic, zona ocupată franceză, Belgia, (căreia i s-au alipit Nordul şi Pas-de-Calais) şi Grecia se află sub autoritatea militară germană. În ce le priveşte, Guvernământul general al Poloniei (încredinţat autorităţii nemiloase a lui Hans Frank), *ostland*-ul (Ţările Baltice şi Bielorusia) şi Ucraina sunt puse în serviciul exclusiv al rasei germane. În sfârşit, în centrul acestui spaţiu ierarhizat, Reichul însuşi, mărit prin anexiuni: Austria, Sudeţii, partea occidentală a Poloniei (Wartheland), Luxemburg, Alsacia-Lorena, cantoanele Eupen şi Malmédy.

EXPLOATAREA ECONOMIEI ŞI RESURSELOR UMANE

Dacă colonizarea şi germanizarea sunt sarcini de lungă durată, reorganizarea economică a Europei în profitul Germaniei poate începe fără întârziere. Această exploatare economică a teritoriilor cucerite ia mai întâi forma unui jaf pur şi simplu. Astfel, Reichul face din Wartheland grânarul său, în timp ce devalizează materiile prime şi stocurile de alimente ale Guvernământului general al Poloniei şi ale Rusiei. În Vest, acest jaf constă în spolierea bunurilor evreilor şi în suportarea de către ţările învinse a întreţinerii trupelor de ocupaţie: de exemplu, Franţa este obligată să plătească 400 milioane de franci pe zi, ceea ce este disproporţionat faţă de efectivele trupelor respective. Bineînţeles, toate schimburile economice ale Europei ocupate sunt dirijate spre Reich sau sateliţii săi.

Este adevărat că extinderea domeniului cucerit va trebui să ducă la o exploatare raţională fondată pe utilizarea mâinii de lucru locale. Până în 1942, voluntarii occidentali în căutare de lucru şi prizonierii de război polonezi erau suficienţi. Însă constrângerile războiului din Est determină punerea la punct, de către *gauleiterul* Sauckel, a Serviciului de muncă obligatorie, care acoperă toată Europa şi ajunge, în 1943, la cifra de 6 milioane de muncitori obligaţi să vină să muncească în Germania. În paralel, alte 7 milioane de bărbaţi şi femei, rămase în ţara lor natală, produc pentru efortul de război german sau construiesc zidul Atlanticului. Inflaţia, creşterea preţurilor, naţionalizări, piaţa neagră: consecinţele acestui jaf sunt dezastruoase pentru populaţiile care sunt supuse, în acelaşi timp, organizării sistematice a terorii.

REPRESIUNE, EPURARE ŞI EXTERMINARE

Pusă în aplicare de multiplele organisme poliţieneşti germane, o politică de represiune şi de epurare se desfăşoară în Europa ocupată. Poliţiei militare şi *Abwehr*-ului (serviciul de informaţii condus de amiralul Canaris) li se suprapun serviciile SS şi în special *Gestapo*-ul (Geheime Staatspolizei: poliţia secretă de Stat) însărcinată cu urmărirea autorilor crimelor împotriva securităţii Reichului. Aceştia pot face obiectul unei „detenţii de siguranţă" în afara oricărei proceduri judiciare, în timp ce „detenţia de poliţie" (într-un lagăr de internare) este rezervată oricărui opozant al regimului. În plus, asistăm la o epurare a elitelor politice şi sociale: membrii profesiunilor liberale, înalţii funcţionari, intelectuali, etc. Unii sunt internaţi în lagăre, alţii executaţi de SS. În Guvernământul general al Poloniei, orice formă de expresie culturală este interzisă: teatre, muzee, biblioteci trebuie să-şi închidă porţile.

Celor din SS li se va încredinţa sarcina exterminării opozanţilor şi „raselor inferioare". Această soluţie radicală culminează în URSS, unde Himmler estimează că exterminarea a 30 milioane de slavi este condiţia prealabilă a planificării germane în Est. În mai 1941, Hitler promulgă „decretul asupra comisarilor", ordonând execuţia imediată a activiştilor politici capturaţi. În decembrie apare decretul *Nacht und Nebel* (Noapte şi ceaţă) al mareşalului Keitel: orice persoană arestată pentru ostilitate arătată armatei este deportată în Germania. Astfel, „echipe speciale de acţiune" (*Einsatzgruppen*) urmăresc armatele în marş ca organe de exterminare. Şeful uneia dintre aceste unităţi estimează la 90 000 numărul victimelor făcute de grupa sa în primul an de război în Rusia. În sfârşit, din 5 milioane de prizonieri făcuţi de germani în timpul războiului, 2 milioane vor

pieri de foame şi frig în tabere sub cerul deschis. Această politică de exterminare culminează desigur cu „Soluţia finală" a problemei evreieşti.

MOBILIZAREA ECONOMICĂ A BELIGERANŢILOR

Al doilea război mondial a pus în relief în mod special importanţa vectorului economic în pregătirea, derularea şi încheierea unei confruntări militare de mare anvergură. În această optică, termenul de economie trebuie înţeles sub două aspecte: acela de „război economic", care face trimitere la eforturile protagoniştilor de a utiliza arma economică (blocadă, bombardarea obiectivelor industriale) în sprijinul războiului clasic; acela de „economie de război", care impune studierea strategiilor interne utilizate de naţiunile angajate pentru a-şi finanţa efortul de război, a asigura buna funcţionare a industriilor lor - sau reconversiunea acestora -, aprovizionarea cu hrană, mobilizarea societăţii etc. Fiecare ţară implicată a încercat să promoveze, încă de la începutul războiului, o economie de război bazată pe posibilităţile sale iniţiale şi pe concepţia sa teoretică asupra derulării operaţiunilor. Confruntată cu realitatea, fiecare a trebuit să-şi modifice planul iniţial şi să pună în aplicare unul nou. Este şi cazul Germaniei, care, pregătită iniţial pentru un război scurt, va trebui apoi să-şi mobilizeze toate resursele în funcţiune pentru a face faţă conflictului prelungit pe care-l anunţă rezistenţa sovietică, cu începere din iarna 1941-1942. Se va vedea, în final, că războiul economic, german sau aliat, nu a avut decât rezultate limitate, chiar şi atunci când, depăşind mijloacele clasice (atacuri aeriene, blocadă), el viza să cucerească noi căi de acces spre materiile prime sau să obţină acorduri comerciale cu ţările neutre. Dimpotrivă, calea realizării unei economii de război eficiente rămâne decisivă, cum o va demonstra victoria Aliaţilor occidentali.

DE PARTEA ALIATĂ

Înainte de Dunkerque, efortul de război franco-englez nu poate ascunde lipsa de pregătire britanică, în timp ce Franţa se orientează spre o strategie defensivă. Astfel asistăm la o politică de dezvoltare lentă bazată pe blocada Germaniei,

capabilă să amâne scadenţa, asigurând reînarmarea. Constatăm, totuşi, o rapidă instaurare a economiei de război: în Franţa, puteri speciale încredinţate Parlamentului; înfiinţarea unui minister al Aprovizionării în Anglia. Crearea Comitetului de coordonare franco-englez, condus de Jean Monnet, reflectă voinţa de coordonare a dezvoltării industriale a celor două ţări. Însă nu va fi vorba de o reală colaborare în perioada „războiului ciudat". De ambele părţi, se înregistrează eforturi pentru susţinerea monedei. Nici raţionalizări, nici reglementarea importurilor, nici mobilizarea mâinii de lucru: opinia publică este legănată cu multă vreme iluzia unei victorii.

Însă, înfrângerea Franţei marchează o ruptură cu această perioadă de aşteptare. Ea declanşează o conştientizare a opiniei publice britanice şi va duce la o mobilizare economică totală. Într-o primă etapă sunt luate măsuri de urgenţă, ca producţia exclusivă a cinci tipuri de avioane, în special de vânătoare. Ele sunt urmate de dispoziţii mai cuprinzătoare: raţionalizări, reglementarea importurilor, fiscalitate crescută, elaborarea, sub conducerea economistului Keynes, a unei „Cărţi albe" asupra veniturilor şi cheltuielilor naţiunii, înfiinţarea unei grupe ministeriale restrânse însărcinată să raţionalizeze şi să administreze efortul economic, limitarea supraprofiturilor industriale prin adoptarea unei legislaţii drastice. În decembrie 1941, un decret privitor la serviciul naţional ordonă „înrolarea industrială": la mijlocul lui 1944, 33% din forţa de muncă britanică lucrează pentru război.

Statelor Unite le-a trebuit puţin timp pentru a deveni „arsenalul democraţiilor". Înaintea intrării în război, Roosevelt s-a străduit să-i ajute pe Aliaţii europeni prin dispoziţii juridice ca legea contractelor de împrumut (martie 1941), care autoriza guvernul american să împrumute material de război unei ţări a cărei apărare părea necesară securităţii americane. După Pearl Harbor (decembrie 1941), o mare industrie de război va trebui improvizată cu ajutorul unui dirijism suplu. Se înfiinţează „agenţii speciale" pentru repartiţia materiilor prime şi un „Consiliu al resurselor de război" pentru organizarea producţiei. Acest *Victory program* va duce la un „boom" economic considerabil: numărul de nave comerciale construite - numite *Liberty Ships tankers* - creşte de la 746 în 1942 la 2 242 în 1943. Pe total, un sfert din producţie poate fi trimis Aliaţilor. Pentru a finanţa acest proiect, ţinând totuşi inflaţia sub control, se fac împrumuturi publice şi se instituie impozite pentru „victorie".

Spre deosebire de Statele Unite, URSS trebuie să suporte războiul pe propriul teritoriu, ceea ce determină adoptarea unor măsuri economice şi sociale spectaculoase. Înaintea încălcării pactului germano-sovietic în iunie 1941, un acord comercial între cele două părţi adoptat în februarie 1940 prevedea schimbul de

produse de bază sovietice (petrol, cereale, fier) contra produselor manufacturate germane, (muniţii, echipament naval etc.). La mijlocul anului 1940, URSS este al doilea furnizor de petrol al Germaniei. Asistăm, în paralel, la dezvoltarea regiunilor industriale din Est, începând din 1938, data debutului celui de-al treilea plan cincinal. Construcţiile de căi ferate şi uzine sporesc într-o aşa măsură, încât în iunie 1941, 39% din oţelul rusesc provine din Estul ţării. Aceste noi baze industriale din Ural şi Siberia vor permite amortizarea şocului atacului german.

Primele confruntări germano-ruse marchează debutul a ceea ce istoricii sovietici vor numi „marele război de apărare a patriei". Aspectul său cel mai spectaculos constă în transferarea masivă de uzine de la Vest la Est. Din iulie în noiembrie 1941, 1 500 de unităţi de producţie sunt demontate, transportate şi reconstruite. Zece milioane de muncitori sunt deplasaţi. Populaţia este mobilizată în totalitate, mai ales femeile, care, în 1942, reprezintă 53% din populaţia activă. De asemenea, asistăm la o creştere continuă a producţiei industriale până la sfârşitul războiului. În 1942 şi 1943 se produc 2 000 de tancuri pe lună, în timp ce producţia de avioane creşte de la 1 000 la 3 000 de unităţi pe lună. Un asemenea rezultat nu ar fi putut fi obţinut fără aportul unui foarte viu sentiment patriotic întreţinut de o propagandă activă: poporul rus acceptă creşterea duratei de muncă, limitarea consumului şi creşterea impozitelor.

"RĂZBOIUL TOTAL" GERMAN

Realităţile războiului au constrâns, la rândul ei, şi Germania să treacă de la o economie gândită pentru un război fulger la o economie a războiului total. Până la sfârşitul lui 1941, economia de război germană se adaptează succesiunii victoriilor rapide. Totuşi, unii funcţionari ai Reichului militează pentru o politică de înarmare „în profunzime", capabilă, prin dezvoltarea industriei grele, să asigure o producţie neîntreruptă. Însă Hitler acordă preferinţă înarmării „pe orizontală", bazată pe potenţialul industrial existent şi constituirea unor stocuri pe care seria de „războaie fulger" permite să nu le afecteze periculos de mult. Jefuirea metodică a regiunilor cucerite permite menajarea economiei germane şi asigurarea menţinerii şi chiar creşterii producţiei de bunuri de consum. O raţionalizare sistematică, reglementarea preţurilor şi salariilor permit o stabilitate financiară. Timp de doi ani, Germania evită constrângerile impuse de un război total, în special în ce priveşte forţa de muncă. Hitler îşi va permite chiar să construiască autostrăzi.

Însă, rezistenţa sovietică obligă la o conversiune rapidă a Germaniei la o economie de război lung. Ca urmare a convingerilor Führerului, a ostilităţii Wehrmacht-ului faţă de conducerea economiei de către civili, inginerul Fritz Todt, numit ministru de stat al armamentului şi muniţiei în 1940, se confruntă cu dificultăţi în a-şi impune comisiile de producţie pentru reorganizarea industriei şi comisiile de exploatare însărcinate cu standardizarea modelelor. La moartea sa în 1942, încă nu a avut loc o adevărată conversie la economia de război, însă are loc o trecere progresivă de la autoritatea armatei la cea a ministerului civil, în ciuda neîncrederii partidului nazist în industriaşi.

Astfel, Albert Speer, succesorul lui Todt, impune puţin câte puţin hegemonia ministerului său în materie de armament, antrenând Germania spre o economie de război total. În aprilie 1942 este înfiinţat un Consiliu restrâns de planificare însărcinat cu repartizarea materiilor prime. Producţia de armament se triplează între 1942 şi 1944, numărul de tancuri crescând de la 9 395 la 27 300, iar cel al avioanelor de la 15 409 la aproape 40 000 între aceleaşi date. Însă aviaţia lui Goering nu se va supune autorităţii ministrului decât în primăvara lui 1944. Pe de altă parte, trupele SS ale lui Himmler îşi edifică nestânjenit propriul imperiu economic. În fine, un conflict îi opune pe Speer şi Sauckel cu privire la utilizarea mâinii de lucru rechiziţionate în Europa. Al doilea înţelege să o folosească în Germania, în timp ce Speer consideră mai eficient să o menţină în ţările respective, în întreprinderi puse în serviciul Reichului. În iunie 1944, Speer îl convinge pe Hitler să se orienteze spre o fabricaţie masivă de produse standardizate. Însă, în octombrie, instaurarea *Volksturm* (mobilizarea tuturor bărbaţilor între 15 şi 60 de ani în armată) face aplicarea intenţiei imposibilă - peste 12 milioane de bărbaţi sunt chemaţi sub drapel - în momentul în care căderea „imperiului" european duce la o penurie de materii prime.

În total, eşecul Germaniei se explică prin improvizarea tardivă a unei economii de război total, în timp ce occidentalii şi ruşii şi-au demonstrat mai marea adaptabilitate la constrângerile unui război prelungit. În acelaşi timp, războiul economic nu a dat decât slabe rezultate. Blocada, controlul aliaţilor asupra exporturilor ţărilor neutre, cumpărarea pe bază de preemţiune a materiilor prime, bombardamentele asupra Ruhr-ului nu au slăbit Germania decât spre sfârşitul războiului. Ea însăşi nu a reuşit să câştige bătălia Atlanticului destinată să izoleze Anglia de resursele americane.

MONDIALIZAREA CONFLICTULUI (1942-1945)

Capitolul 34

Atacul surpriză de la Pearl Harbor întreprins de japonezi în decembrie 1941 provoacă intrarea în război a Statelor Unite. Dictaturile înregistrează eşecuri începând cu vara lui 1942 în Atlantic şi Pacific şi în Africa de Nord. Însă capitularea germană de la Stalingrad în februarie 1943 marchează veritabila cotitură a războiului, oprind avansarea germană spre Est. La Vest, cucerirea de către aliaţi a Siciliei şi Italiei de Sud duce la căderea lui Mussolini, în iulie 1943. Locală şi tardiv organizată în Franţa şi Italia, Rezistenţa ia, în URSS şi în Iugoslavia, forma unui război de eliberare. Ea demonstrează pretutindeni o voinţă de reînnoire politică Arma psihologică capătă o valoare determinantă. În timp ce Armata roşie cucereşte Europa de Est, Aliaţii debarcă în Normandia şi Provenţa în vara lui 1944 şi avansează spre Berlin. Capitularea germaniei, pe 8 mai 1945, este urmată de cea a Japoniei, obţinută pe 2 septembrie cu preţul bombardamentelor americane asupra oraşelor Hiroshima şi Nagasaki.

EXPANSIUNEA JAPONEZĂ

Strâmt, populat de 73 milioane de locuitori, arhipeleagul japonez este nevoit să se orienteze spre exterior pentru a dobândi noi resurse. Reuşita industrială va da aripi naţionalismului care rămâne totuşi rezervat - datorită personalităţii împăratului Hiro-Hito - în limitele unei expansiuni economice şi politice. Însă consecinţele nefaste ale crizei economice mondiale şi instaurarea la putere în 1931 a militarilor conduc la apariţia comportamentelor imperialiste. China, apropiată geografic, constituie un debuşeu ideal pentru economia japoneză, care investeşte aici mare parte a capitalurilor sale începând din 1930. Astfel apare ideea unei cuceriri a acestei ţări în planurile militarilor şi în septembrie 1931 Japonia invadează Manciuria. Începând cu noul stat „Manciukuo", urmează „înghiţirea" treptată a provinciilor septentrionale ale Chinei. Un incident exploatat cu abilitate permite japonezilor să declare război Chinei în 1937. Ei ocupă rapid regiunile cele mai bogate ale ţării (Beijing, Nankin, Shanghai...), profitând de frământările politice de care sunt cuprinse acestea. Ambiţiile japoneze se orientează definitiv spre Asia de Sud-Est, ceea ce va îndepărta posibilitatea unui război cu URSS, dar lasă Japonia faţă în faţă cu Statele Unite.

INTRAREA ÎN RĂZBOI A STATELOR UNITE (DECEMBRIE 1941)

Deşi conştient de pericolul japonez, Roosevelt vrea să amâne o confruntare pentru care ţara sa nu este pregătită, nici economic, şi nici psihologic. El s-a înţeles de altfel cu Churchill să dea prioritate luptei împotriva Germaniei în cazul intrării Statelor Unite în conflict (ianuarie 1941). Astfel, se va mulţumi să răspundă expansionismului japonez prin măsuri de retorsiune economică şi prin extinderea şi la China a aplicării legii contractelor de împrumut (mai 1941). Începând din iunie, se deschid negocieri între japonezi şi americani, în cursul cărora este greu de stabilit raportul dintre sinceritate şi calcule. În plină negociere, trupele japoneze invadează Indochina de Sud în iulie. Convins de duplicitatea interlocutorilor săi, Roosevelt îşi înăspreşte poziţia: ordonă „îngheţarea" conturilor japoneze în Statele Unite, instituirea unui embargo petrolier şi numirea generalului Mac Arthur drept comandant al unui teatru de operaţiuni în Extremul Orient. Decis pentru ruptură, Tokyo înfăţişează Washingtonului propuneri inacceptabile:

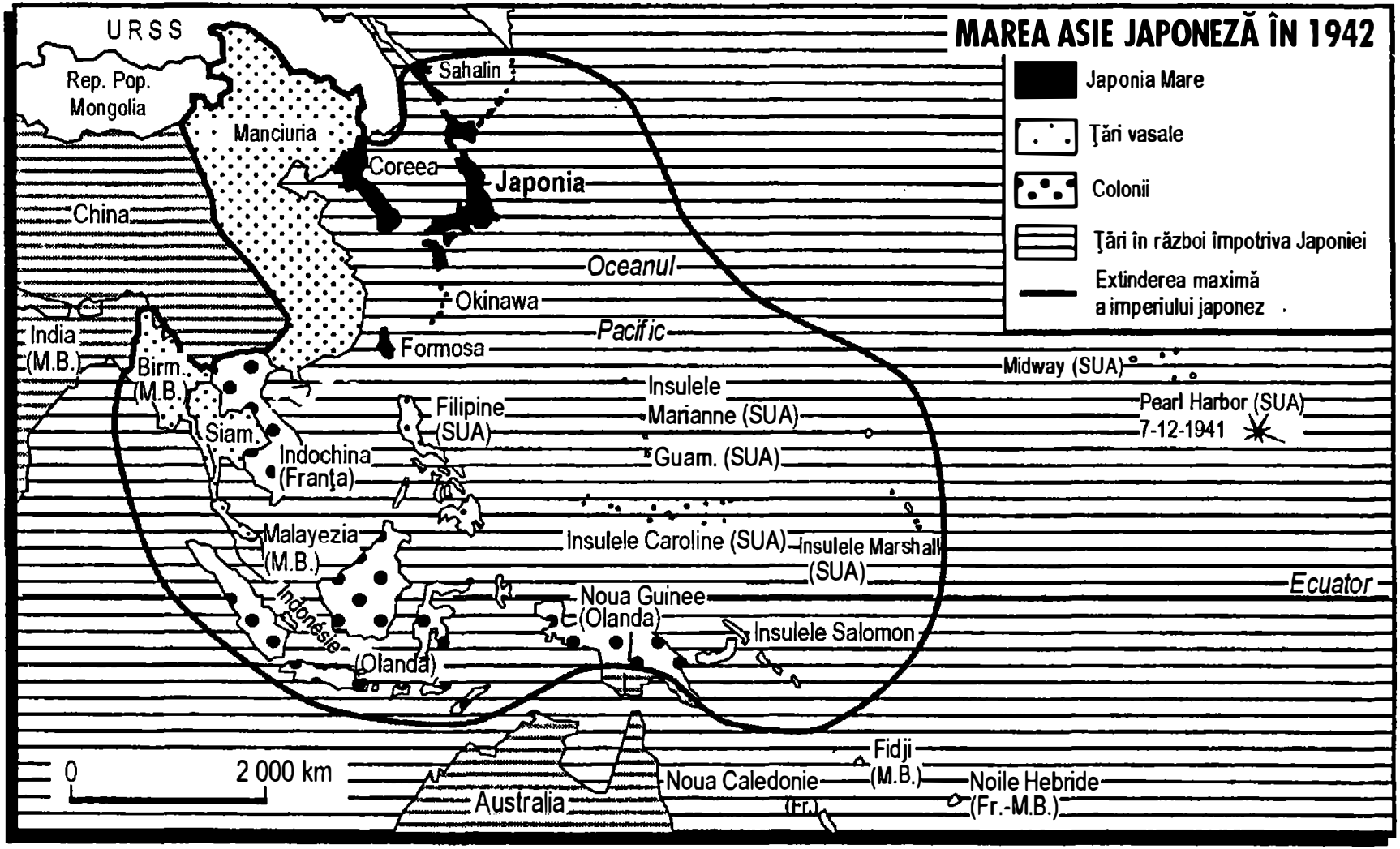
încetarea ajutorului pentru China naţionalistă, angajamentul de a nu întreprinde nimic împotriva Japoniei. În octombrie 1941, preşedintele Consiliuui, Konoye, este demis şi înlocuit de generalul Tojo, care formează un guvern cu majoritate militară.

Pe 8 decembrie 1941, un raid aerian japonez asupra bazei de la Pearl Harbor distruge cea mai mare parte a flotei americane. Atacul a avut loc chiar înaintea sosirii, la Washington, a notei japoneze considerate drept declaraţie de război. Proiectul, elaborat de amiralul Yamamoto, fusese adoptat definitiv în octombrie, marina păstrând secretul până în ultimul moment. În două asalturi, avioanele japoneze, aduse de 6 portavioane, au distrus în întregime baza americană din insulele Hawaii, insuficient pregătită pentru a face faţă unui atac de un înalt comandament convins de o operaţie asupra Filipinelor. În câteva ore, japonezii obţin supremaţia în Pacific.

Dotată cu un potenţial militar considerabil, Japonia poate conta şi pe puternicele sale rezerve umane. Însă, ca şi Germania, este condamnată la un război scurt din cauza dependenţei sale de mare: Japonia importă 60% din materiile sale prime. Pe termen lung, dualitatea statelor majore (marină şi armata de uscat) poate anula superioritatea conferită pentru moment de efectul de surpriză şi de distrugerea flotei inamice. Aceasta din urmă se reduce, la Pacific, la 3 portavioane care au scăpat de la Pearl Harbor şi la 15 distrugătoare din Filipine, restul fiind rezervat frontului din Atlantic. În decembrie 1941, forţa americană este doar virtuală, iar reconversiunea industriei abia începe. Or, războiul Pacificului, prin imensele distanţe de parcurs pe care le implică, va pune americanilor (ca şi japonezilor) importante probleme de logistică: va fi, prin definiţie, un război aeronaval. Oricum, Statele Unite se bucură de colaborarea posesiunilor engleze şi olandeze din această zonă a lumii, Indonezia, Australia, etc. Pentru a face faţă pe moment, un comandament unificat se instituie sub autoritatea generalului englez Wavel, iar americanii sunt chemaţi la o mobilizare economică şi umană.

"MAREA ASIE" JAPONEZĂ (1942)

Bazându-se pe superioritatea lor iniţială, japonezii obţin victorii rapide şi totale. În câteva luni, ei cuceresc Hong Kong, Filipine, Indonezia, Malaiezia şi Singapore (februarie 1942). După intrarea paşnică în Siam, ocupă Birmania, vecină Indiei. Prezenţi în atolurile din centrul Pacificului, ei pot tăia legăturile Statelor Unite cu Australia, nod defensiv al Aliaţilor. China, izolată, nu mai poate fi aprovizionată decât pe calea aerului. Acestui război fulger, Aliaţii nu i-au putut


MAREA ASIE JAPONEZĂ ÎN 1942
Japonia Mare
Ţări vasale
Colonii
Ţări în război împotriva Japoniei
Extinderea maximă a imperiului japonez
URSS
Rep. Pop. Mongolia
Manciuria
Sahalin
Coreea
Japonia
China
Oceanul
Pacific
Okinawa
Formosa
India (M.B.)
Birm. (M.B.)
Siam
Indochina (Franţa)
Filipine (SUA)
Insulele Marianne (SUA)
Guam. (SUA)
Midway (SUA)
Pearl Harbor (SUA) 7-12-1941
Malayezia (M.B.)
Insulele Caroline (SUA)
Insulele Marshall (SUA)
Ecuator
Indonézia (Olanda)
Noua Guinee (Olanda)
Insulele Salomon
Fidji (M.B.)
Noua Caledonie (Fr.)
Noile Hebride (Fr.-M.B.)
Australia
0
2 000 km

răspunde decât prin uşoare contraatacuri. Însă, în martie 1942, în timpul debarcării lor în Noua Guinee, japonezii încearcă pentru pirma oară dificultăţile generate de stăpânirea unui imperiu de insule. O lună mai târziu, americanii bombardează Tokyo. Atinşi în euforia victoriei, japonezii decid să-şi întărească zona defensivă a arhipeleagului, avansând spre Sudul Noii Guinee, Noua Caledonie şi insulele Aleutine.

Un imperiu japonez denumit „sfera de coprosperitate" ia naştere în Pacific şi în Asia meridională. Acest termen eufemistic face trimitere la ajutorul preţios pe care l-au furnizat mişcările naţionaliste autohtone „eliberatorilor" japonezi. Însă constrângerile impuse de administrarea şi apărarea unui imens imperiu ale cărui bogăţii trebuie exploatate grabnic îi vor determina pe japonezi să se comporte ca nişte stăpâni pe plan economic, politic şi cultural. Ca şi germanii în Europa, ei consideră că îndeplinesc o misiune istorică în „Marea Asie japoneză". Însă viitorul politic al acestui imperiu ce se întinde din Manciuria în Birmania şi include toate arhipeleagurile din Pacificul de Vest, până în insulele Aleutine şi în Noua Guinee, rămâne nesigur.

În China, japonezii nu controlează cu adevărat decât Manciuria, devenită un stat satelit relativ independent. Acest statut hibrid este extins asupra Birmaniei şi Filipinelor în 1943: el este preconizat şi pentru Malaiezia şi Indiile olandeze pentru după război. Borneo şi Noua Guinee sunt destinate a deveni colonii. Alte ţări devin aliate: Siam (care va trebui să primească Cambodgia) şi China de la Nankin, condusă de Wang Tsing Wei. Aceste două State vor declara război Aliaţilor. În Indochina, Japonia menţine administraţia colonială franceză până în martie 1945.

Astfel, metoda folosită în Asia de Sud-Est constă în instaurarea de guverne-satelit aflate strict sub control japonez . Acest plan este realizat în 1943 în Filipine şi în Birmania şi numai în 1945 în Indochina franceză şi în Indonezia. În Siam, japonezii vor folosi guvernul în funcţie al lui Phibun Songgram. În Malaiezia, ei vor recurge la sistemul de guvernare directă. Totuşi, asprimea ocupaţiei, criza economică pe care o declanşează prin maniera exporturilor forţate către arhipeleagul nipon favorizează apariţia mişcărilor de rezistenţă. În Birmania, aceasta se concretizează în „Liga antifascistă pentru libertatea poporului" condusă de generalul Aung San, în timp ce în Indonezia, liderii naţionalişti sunt divizaţi în două grupări: una, condusă de Soekarno şi Hatta, decide să colaboreze cu japonezii; cealaltă, condusă de Sjahrir şi Sjarifoeddin, organizează rezistenţa împotriva ocupantului. În Filipine, numeroase grupe de rezistenţă iau naştere, coordonate din exil de preşedintele Quezon.

EŞECURILE DICTATURILOR (1942-1943)

RĂZBOAIELE NAVALE

La sfârşitul lui 1942, pe toate fronturile începe o răsturnare de situaţii în favoarea Aliaţilor. Ea se manifestă mai întâi în luptele navale. În Atlantic o luptă fără cruţare opune submarinele germane convoaielor ce aprovizionează Anglia. Din septembrie 1939 în decembrie 1941 submarinele Reichului scufundă 8 milioane de tone. În iunie 1942, în momentul de vârf al luptei, trimit 800 000 de tone la fund. Reacţia engleză devine mai activă şi mai metodică, în timp ce navele de escortă sunt pe rând dotate cu tipul de radar „centimetric", care permite mai buna detectare a submarinelor. În octombrie 1942, germanii pierd 13 submarine pe care nu le pot înlocui, în timp ce americanii ajung să construiască un distrugător pe zi. Anul 1943 marchează vremea înfrângerilor navale pentru Germania, care pierde cele mai bune unităţi de suprafaţă (Bismarck, Schamhorst, Gneisenau), în timp ce 60 de convoaie ajung să transporte în Anglia un milion de oameni şi material. În mai, amiralul Doenitz abandonează Atlanticul şi îşi repatriază submarinele.

Inaugurând refluxul japonezilor, bătălia din Midway (4-5 iunie 1942) apare drept cotitura decisivă a războiului din Pacific. Pentru a-şi extinde „perimetrul defensiv" către insulele Aleutine şi Hawaii, japonezii lansează asupra insulei Midway o „armada" de 200 de nave şi peste 700 de avioane. În timp ce viceamiralul Hosogaya operează o diversiune asupra Aleutinelor, forţa principală, comandată de amiralul Yamamoto se îndreaptă spre obiectiv. Însă americanii reuşesc să descifreze mesajele cifrate ale inamicilor lor. Astfel deplasează în Nord-Estul insulei escadra amiralului Spruance. Graţie superiorităţii lor aeriene şi efectului surprizei, ei provoacă o grea înfrângere japonezilor, care pierd 4 portavioane, 275 de avioane şi aproape 5 000 de oameni. Americanii preiau iniţiativa operaţiunilor: în timp ce o ofensivă japoneză eşuează în Noua Guinee, americanii debarcă în Guadalcanal, în arhipeleagul Salomon, stopând înaintarea japoneză spre Sud (august 1942).

RĂZBOIUL ÎN MEDITERANA

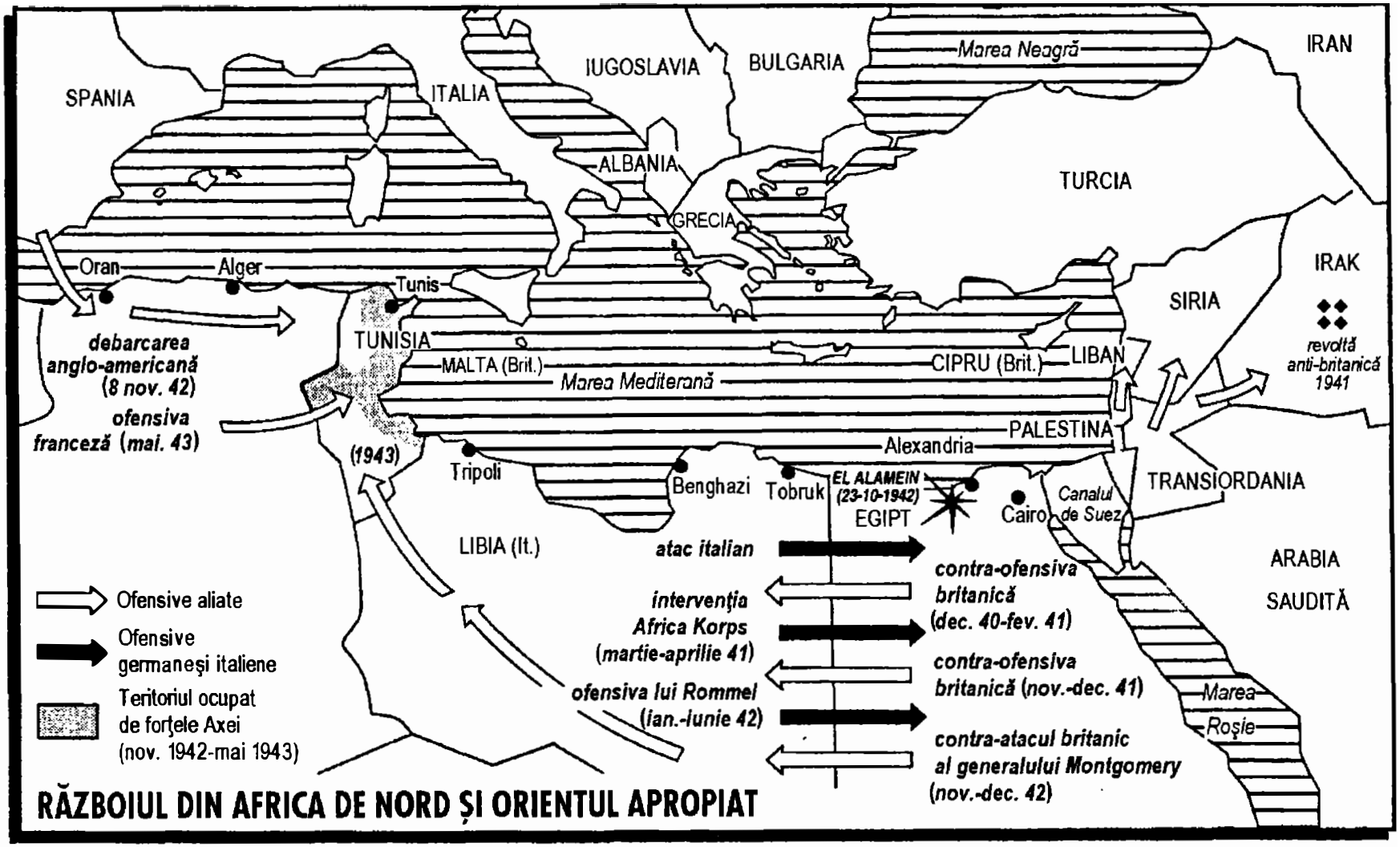
La rândul său, victoria engleză de la El Alamein, grăbeşte, în toamna lui 1942, procesul de reflux al puterilor Axei. În primăvara precedentă, Rommel realizase înaintarea sa maximă în Egipt, conducându-şi trupele la 60 de kilometri de

Alexandria, pe care flota britanică trebuie să o evacueze. Însă liniile sale de aprovizionare se întind pe 1 600 de kilometri de deşert, iar navele Axei sunt supuse la o grea încercare de aviaţa şi marina britanică ce operează pornind din Gibraltar şi din Malta: o treime din transporturile destinate lui Rommel sunt scufundate în timpul verii şi toamnei, în timp ce forţele britanice din Egipt primesc întăriri substanţiale şi materiale americane. La sfârşitul lui octombrie 1942, generalul englez Montgomery porneşte ofensiva: pe 23 octombrie, el îl întâlneşte pe Rommel la El Alamein. După 12 zile de lupte grele - atacurile nu pot fi duse decât frontal - Montgomery reuşeşte să străpungă „grădinile diavolului" ale puternicului său adversar, linie defensivă minată şi protejată cu sârmă ghimpată, aflată în permanenţă sub focul inamicului. El a pierdut 13 000 de oameni, însă deruta Axei este totală: retragerea sa spre Vest se încheie şase luni mai târziu cu capitularea de la Tunis (13 mai 1943).

Însă, debarcarea americană în Maroc şi în Algeria este cea care va asigura succesul definitiv al Aliaţilor. Din iulie 1941, Stalin cere deschiderea unui front în Vest pentru a uşura rezistenţa sovietică. Roosevelt şi Churchill sunt în dezacord asupra acestui subiect. Primul preconizează o debarcare rapidă pe coastele franceze, în timp ce britanicul se gândeşte la un atac combinat în Norvegia şi în Africa de Nord, pentru a prinde Europa în cleşte. Temându-se de un eşec, el este mai puţin presat să acţioneze ca preşedintele american. Neliniştea sovieticilor va triumfa asupra indeciziilor sale, însă este reţinut doar proiectul african. Pe 8 noiembrie 1942, 100 000 de oameni, în cea mai mare parte americani, sub comanda generalului Eisenhower debarcă în Algeria şi Maroc, în ciuda rezistenţei trupelor franceze ale guvernului de la Vichy. O lungă situaţie confuză începe între Aliaţi şi autoritatea franceză din Africa de Nord. Iniţial încredinţată amiralului Darlan, succesor al lui Pétain, ea revine generalului Giraud, după asasinarea primului în decembrie, apoi generalului de Gaulle, care se impune încet-încet în „Comitetul francez de eliberare naţională" fondat în iunie 1943. Între timp, trupele germano-italiene au fost constrânse să se predea în reduta lor tunisiană. Italia de Sud este de acum în bătaia bombardamentelor aliate.

MAREA COTITURĂ: STALINGRAD (NOIEMBRIE 1942-FEBRUARIE 1943)

Însă în Rusia, unde a angajat grosul forţelor sale, va suferi Hitler eşecul cel mai grav, pe scurt şi lung termen. Din toate punctele de vedere, bătălia de la Stalingrad (septembrie 1942-februarie 1943) apare drept cotitura majoră a celui de-al Doilea Război mondial.



RĂZBOIUL DIN AFRICA DE NORD ŞI ORIENTUL APROPIAT

În vara lui 1942, în timp ce frontul de Nord rămâne imobil, armatele germane avansează spre Caucaz. Pentru a asigura această străpungere, a încerca un atac din spate al Moscovei şi a tăia accesul ruşilor la petrolul caucazian, germanii plănuiesc să atingă Volga. Oraşul Stalingrad, centru industrial şi nod de comunicaţii situat pe cursul inferior al fluviului, apare drept punctul cheie ce trebuie cucerit. Pentru cele două tabere bătălia are şi o valoare simbolică: pentru sovietici, este lupta decisivă împotriva fascismului, în timp ce numai numele oraşului sună ca o sfidare în urechile Führerului. Armata a VI-a germană, sub ordinele lui von Paulus se îndreaptă spre Stalingrad, pe care îl atinge la jumătatea lui septembrie. În august armata de Sud atinsese primul câmp petrolifer din Caucaz. Până pe 18 noiembrie, o bătălie cumplită se desfăşoară în oraş. Lupta se dă cu grenade, la baionetă, pentru fiecare stradă sau casă. În ciuda reticenţelor statului major, Hitler ordonă ca ea să continue. Pe 19 noiembrie ruşii contraatacă la Nordul şi la Sudul Volgăi. Pe 22, cele două braţe ale cleştelui se închid şi prind 330 000 de oameni ai Axei, în timp ce armata italiană bate în retragere 200 de kilometri. În zadar, generalul Manstein încearcă să străpungă încercuirea. Pe 2 februarie 1943 generalul von Paulus capitulează.

Bătălia a costat Axa o jumătate de milion de oameni. Mai grave sunt însă consecinţele pe termen mediu. În Germania, în ciuda propagandei triumfaliste a lui Goebbels, prestigiul Führerului este atins şi încep să se manifeste primele rezistenţe, mai ales în rândul generalilor. În timp ce raporturile germano-italiene se deteriorează, Ungaria şi România încearcă să poarte negocieri cu Aliaţii.

ÎNFRÂNGEREA ITALIANĂ, PRIMA LOVITURĂ DATĂ FASCISMULUI (1943)

Debarcarea Aliaţilor în Sicilia şi căderea lui Mussolini în iulie 1943 dau o gravă lovitură fascismului european, atât pe plan militar, cât şi ideologic.

Încă din ianuarie 1943, convenind să scoată Italia din luptă pentru a lăsa liber bazinul mediteranean navelor aliaţilor şi a înfiinţa în Italia meridională baze aeriene care ar putea ameninţa Sudul Germaniei, Churchill şi Roosevelt şi-au ales bine ţinta. Economia italiană este slăbită faţă de 1938: în timp ce lira nu încetează să se deprecieze, datoria publică creşte, împiedicând constituirea unor stocuri suficiente de produse strategice importate. Asistăm chiar la o scădere a producţiei în industriile de război. Armata italiană este prost pregătită pentru exigenţele războiului modern: avioane vechi, lipsa forţelor aeronavale, penurie de carburant.

Începând cu 1943, creşterea preţurilor, restricţiile alimentare din ce în ce mai dure, atitudinea Ducelui, care supune arbitrariului său toate deciziile militare, generează în ţară o dublă opoziţie. O mişcare de contestare socială pe de o parte, care se exprimă în grevele din martie 1943, când 300 000 de muncitori se mobilizează la Torino, apoi la Milano. De asemenea, cercurile conservatoare au în vedere din ce în ce mai mult o soluţie de schimbare care, păstrând regimul autoritar, l-ar îndepărta pe Mussolini de la putere, în favoarea regelui.

Criza socială încurajează fronda politică. Opoziţia italiană este diversă, însă gravitează în jurul soluţiei monarhice, fie că este autoritară şi se exprimă în sânul unei părţi a clasei conducătoare şi mai ales în armată, condusă de mareşalii Badoglio şi Caviglia, sau liberală, în sânul unei alte fracţiuni a burgheziei, cu reprezentanţi ca Bonomi sau Orlando. Însă, opoziţia decisivă apare chiar în interiorul partidului fascist, şi în special al conducătorilor acestuia: Grandi, Ciano, Bottai şi Federzoni. Or, în februarie 1943 aceşti oameni sunt îndepărtaţi de la putere şi înlocuiţi cu fideli ai Ducelui. Ei vor pregăti o moţiune cerând „restabilirea imediată a tuturor funcţiunilor Statului". Această moţiune este prezentată pe 24 iulie în faţa Marelui consiliu al fascismului convocat, la cererea lor, de Mussolini. Ea este votată de majoritate. Avertizat despre complot, Mussolini nu a reacţionat, din dezgust sau poate pentru că crede încă a-i mai putea convinge pe camarazii săi de arme. A doua zi, regele Victor Emmanuel al III-lea îl desemnează pe mareşalul Badoglio şef al guvernului cu depline puteri militare şi dispune arestarea lui Mussolini. În zilele ce urmează, partidul fascist, miliţiile şi marele consiliu al fascismului sunt dizolvate. Este sfârşitul fascismului italian.

Pe 3 septembrie, guvernul Badoglio semnează armistiţiul cu Aliaţii. În schimbul cooperării sale, Italia primeşte statutul de cobeligerant activ contra Germaniei, care reacţionează ocupând Nordul şi centrul peninsulei. Aliaţii, care au debarcat la Salerno, sunt stopaţi de unităţile generalului Kesselring din fortificaţiile de pe Garigliano şi Rapido. Rezistenţa germană este mai ales foarte puternică în regiunea Monte Cassino. Debarcaţi la Anzio, la 50 de kilometri la sud de Roma, în ianuarie 1944, Aliaţii nu intră în capitală decât pe 4 iunie. Frontul lui Kesselring, zis „linia gotică" (aflată la sud de valea Padului) nu este rupt decât în aprilie 1945, prin acţiunea conjugată a aliaţilor şi partizanilor italieni. Internat în Abruzzi de la căderea sa de la putere, Mussolini fusese eliberat pe 12 septembrie 1943 de un commando german. Va fonda la Salò, pe malul lacului Garda, efemera „Republică socială italiană". În 1945, acţiunea partizanilor italieni îl constrânge să fugă spre Nord. Este arestat şi executat pe 27 aprilie alături de amanta sa, Clara Petacci. Aduse la Milano, corpurile lor sunt lăsate pradă furiei mulţimii.

"RĂZBOIUL DIN UMBRĂ"

CE ESTE REZISTENŢA?

Toate ţările ocupate au cunoscut, în grade diverse, mişcări clandestine de rezistenţă. Născute spontan sau organizate ca urmare a acţiunii psihologice exercitate de emisiunile radiofonice emise de staţiile aliate (Boston, Moscova, dar mai ales BBC Londra), s-au înfiinţat grupe de membri activi, mai mult sau mai puţin durabile. Ei ajută pe evadaţi, pe cei refractari la munca forţată, evreii, constituind în acest scop „filiere" de evadare din Belgia în Pirinei sau din Polonia în Grecia, obţin informaţii şi desfăşoară acţiuni de sabotaj. Lupta lor poate genera uneori insurecţii armate de mare amploare, ca la Paris şi Varşovia în 1944. În Iugoslavia, în Italia şi Rusia, ea ia forma unui adevărat război de partizani. Pentru a mobiliza opinia publică, aceste grupe, care devin uneori reţele, în Franţa de exemplu, pun pe picioare o presă clandestină adeseori foarte dinamică: în Olanda, volumul global al ziarelor şi manifestelor clandestine atinge jumătate de milion.

În faţa mizei militare, Rezistenţa aduce aproape întotdeauna cu ea o voinţă de reînnoire politică şi socială. Astfel se pune rapid problema bazelor şi obiectivelor sale: simplu avânt patriotic sau voinţă revoluţionară. În Iugoslavia (armata lui Tito) sau, în afara Europei, în China (partizanii lui Mao Zedong) lupta împotriva ocupantului, german sau japonez, este considerată prioritară şi face necesară colaborarea de moment între tendinţele ideologice diferite (Mao şi Tchang Kai-chek) în China. Însă ea determină adeseori o voinţă de modificare radicală a structurilor statului şi societăţii, ca în China şi Polonia. În Europa occidentală se dezvoltă un „reformism al rezistenţei" în care coexistă spiritul democrat-creştin şi un umanism laic. Începând cu iunie 1941 iau naştere Fronturile naţionale, de obedienţă comunistă. Unele ţări reuşesc să unifice aceste diferite tendinţe ale Rezistenţei: în Franţa, Jean Moulin, mandatat de generalul de Gaulle, regrupează mişcările în „Consiliul naţional al Rezistenţei", începând cu 1943. O uniune de acelaşi tip este realizată în Italia în 1944. Însă, în Grecia şi în Polonia, diferendele politice vor provoca insurecţii sau război civil.

ACŢIUNILE

În Europa occidentală, englezii sunt aceia ce încurajează şi înarmează Rezistenţa, inaugurând un veritabil „război din umbră". În iulie 1940, ei creează SOE (Serviciul de operaţiuni speciale), însărcinat să promoveze subversiunile şi sabotajele în Europa ocupată. Trimişi în diferite ţări de pe continent, emisarii săi reuşesc să suscite constituirea diverselor grupe de rezistenţă. În Belgia, în Olanda, Danemarca, a căror geografie face dificilă constituirea de *„maquis"* ca în Franţa, au loc mai ales sabotaje şi expedierea de informaţii militare la Londra. În ce o priveşte, Rezistenţa daneză se străduieşte să protejeze victimele nazismului: în 1943, când germanii vor să deporteze cei 8 000 de evrei din ţară, nu mai găsesc decât 570. În Olanda, sunt ascunşi cei ce fug de munca forţată, în ciuda acţiunii represive a neo-nazistului Mussert.

Rezistenţa norvegiană este de inspiraţie militară: cu ajutor britanic, grupul Milorg sabotează unica uzină de apă grea existentă în 1943.

În statele Axei, orice rezistenţă echivalează cu o trădare. Dramele de conştiinţă ce rezultă paralizează mult timp antinaziştii şi antifasciştii în exil. În Germania chiar, după distrugerea unui centru clandestin de informaţii comunist (*Rote Kapelle*), Rezistenţa ia forma unei opoziţii aristocratice în sânul armatei. Ea culminează pe 20 iulie 1944 în timpul atentatului ratat al colonelului von Stauffenberg împotriva lui Hitler. În Italia, lupta debutează în 1943 cu grevele de la Torino organizate de comunişti. Căderea lui Mussolini permite antifasciştilor să joace un rol mai activ graţie formării de „Comitete de eliberare" ai căror partizani îi hărţuiesc pe germani în centrul şi Nordul peninsulei. Unitatea mişcării de Rezistenţă este asigurată de ralierea comuniştilor lui Togliatti la guvernul legal din 1944. La această dată există 60 000 de partizani în Nord, al căror rol se va dovedi decisiv în timpul campaniei de eliberare din 1945.

În Europa răsăriteană şi în Balcani, Rezistenţa se confruntă, dimpotrivă, cu grave crize interne. În Guvernământul general al Poloniei se constituie în 1940 o armată interioară ale cărei efective ajung la 500 000 de oameni în 1944, şi care publică peste 1 000 de periodice clandestine. În decembrie 1941, ea intră în contradicţie cu Uniunea patrioţilor polonezi cu sediul la Moscova. Criza culminează în aprilie 1943 după descoperirea la Katyn a 12 000 de cadavre ale ofiţerilor polonezi făcuţi prizonieri de ruşi în 1939. Bănuiţi, aceştia din urmă rup relaţiile cu guvernul polonez în exil de la Londra. Pentru a-şi asigura victoria înaintea sosirii Armatei roşii, armata interioară organizează insurecţia de la Varşovia din august 1944. Ea aşteaptă în zadar, 63 de zile, ajutorul sovieticilor. Decimată de represiunea germană, ea este în final dizolvată de sovietici la începutul lui 1945. În

Iugoslavia, rezistenţa comunistă condusă de Tito o ia, din 1943, înaintea cetnicilor monarhistului Mihailovic. Ajutată de anglo-americani, armata lui Tito eliberează ţara în toamna lui 1944. În Grecia, tensiunile violente între EAM (Frontul naţional comunist) şi AEDES (Uniunea democratică naţională greacă) se termină cu războiul civil din 1945. Englezii, pentru a-şi asigura dominaţia în Mediterana, intervin împotriva comuniştilor, pe care Stalin îi abandonează, aplicând un acord încheiat cu Churchill.

În Boemia şi Moravia se organizează la începutul lui 1940 un „Comitet central de Rezistenţă internă" (UVOD) şi un Front naţional comunist cu începere din iunie 1941. UVOD furnizează informaţii guvernului Benès la Londra. Acţiunea sa cea mai spectaculoasă este asasinarea „protectorului" Heydrich în mai 1942. Însă represiunea ce urmează va slăbi considerabil mişcarea. În Slovacia, un Consiliu naţional slovac eşuează într-o tentativă de insurecţie care rămâne unul din marile momente ale rezistenţei europene.

În Uniunea Sovietică, problema diferenţelor de opinii politice nu se pune. Din toamna lui 1941, soldaţii împrăştiaţi se regrupează într-o armată de partizani, ce ajunge la 200 000 de oameni în 1943. Divizaţi în grupe de acţiune, ei nu încetează să hărţuiască spatele frontului inamic, tăindu-i liniile de aprovizionare şi pregătind ofensivele Armatei roşii. Strâns supravegheaţi de stat, vor fi încadraţi în armata regulată în 1945.

RĂZBOIUL PSIHOLOGIC

Războiul psihologic încearcă, după caz, să submineze sau să suscite Rezistenţa. Bazându-se pe propagandă, el nu datează din al Doilea Război mondial. Însă într-o epocă de difuzare masivă a informaţiei (presă, radio, cinema) şi de progrese considerabile în materie de psihologie ştiinţifică, el capătă o importanţă deosebită. De fapt, încă de la începutul războiului, fiecare din naţiunile beligerante s-a dotat cu un organism oficial însărcinat cu subminarea moralului inamicului şi mobilizarea propriei sale populaţii şi a celei a statelor neutre în serviciul cauzei sale.

Încă de la deschiderea ostilităţilor, Hitler declară: *„Propaganda este un instrument preţios, care, în serviciul şefilor, dezvoltă şi întăreşte voinţa de a învinge a poporului lor şi distruge moralul şi voinţa de a învinge a adversarilor"*. Astfel, stilul nazist se bazează pe o doctrină şi o organizare puse la punct înainte de război. Joseph Goebbles, coordonatorul marilor manifestaţii naziste, este în fruntea ministerului informaţiilor şi propagandei. În afara articolelor sale din săptămânalul *Das Reich*, el dispune de radio, unde îi aparţin 11 ore de emisiune

pe zi, dintre care un program complet destinat străinătăţii. În ţările ocupate, serviciile sale epurează bibliotecile, controlează presa, supraveghează montajul jurnalelor de actualităţi cinematografice, produc filme, crează reviste... Acestor emisiuni oficiale li se adaugă programele unor aşa-zise posturi de radio clandestine, destinate să provoace dezbinare în Franţa şi în Marea Britanie, precum cele ale „vocii Scoţiei" sau ale fascistului englez William Joyce. La rândul lor, afişele exaltă, de exemplu, munca lucrătorilor francezi în uzinele germane. Această propagandă atinge în egală măsură armata Reichului, unde se insistă pe continuitatea psihologică între lucrător şi combatant.

Însă ea este organizată şi în afara Germaniei, mai ales în Est, unde organizaţia Vineta încearcă să mobilizeze minorităţile naţionale împotriva ruşilor. Vineta are tot atâtea birouri câte republici sovietice sunt şi sediul la Berlin, unde sunt redactate ziarele în limba rusă şi puse la punct emisiunile de radio destinate militarilor sovietici. În acest spirit, o publicitate considerabilă este dată afacerii Vlasov, general rus capturat de germani în 1942 şi care ia conducerea unei „Armate ruse de eliberare" însărcinată să ducă lupta împotriva regimului stalinist pentru crearea unei „Rusii noi" născută din „pacea şi prietenia cu Germania". Însă primele eşecuri din Rusia, divizarea propagandei între serviciile lui Goebbels şi cele ale lui Rosenberg, acesta din urmă preconizând o politică mai moderată la adresa minorităţilor neruse, în fine, slabul succes al acestei propagande, îl constrâng pe Goebbels să-şi modifice discursul.

Cu atât mai mult cu cât Stalin însuşi se străduieşte să promoveze o contrapropagandă hrănită din temele clasice ale bolşevismului (lupta revoluţionară împotriva fascismului, apeluri la poporul muncitor...), însă şi lozinci patriotice exaltând apărarea patriei-mamă[1]. De asemenea propaganda germană îşi modifică temele: începând cu 1943, serviciile lui Goebbels caută să ralieze toate „popoarele din Est" împotriva bolşevismului „evreu". După Stalingrad, când se constată că victoria din Est este serios compromisă, această propagandă devine mai realistă, mai puţin mesianică, mai accentuat „naţională", căutând să obţină comuniunea tuturor germanilor în faţa adversarului. Astfel, tema mamei, asociată cu cea a patriei, apare aproape pretutindeni în Europa, în Uniunea Sovietică, dar şi în Germania sau în Italia. În prima din aceste ţări, afişele caută să arate continuitatea rezistenţei ruse, din cele mai vechi timpuri.

Împotriva supralicitărilor germane, propaganda aliată, mai ales britanică joacă cartea realismului şi sincerităţii. După o perioadă de improvizaţii ce a

[1] Ca mărturie stă producţia cinematografică, în special *Ivan cel Groaznic* de Eisenstein, început în 1943 la Alma-Ata (n.a).

urmat prăbuşirii responsabilităţilor în materie de propagandă (ministerul informaţiilor, departamentul secret al propagandei în teritoriile inamice şi ocupate, serviciile BBC), asistăm la o organizare eficientă a „războiului psihologic", în jurul instrumentului său esenţial: radioul. La sfârşitul războiului, serviciile BBC lucrează zi şi noapte, transmiţând zilnic 160 000 de cuvinte în 23 de limbi. Programele sale vizează mai ales să contracareze intoxicarea produsă de emisiunile germane prin informaţii obiective şi să redea curajul ţărilor ocupate. În acest scop, un lucrător BBC găseşte ideea semnului „V de la victorie", însoţit pe unde de patru note din uvertura *Simfoniei a V-a* a lui Beethoven. Acestei propagande „albe" i se adaugă una „neagră", bazată pe emisiuni realizate în parte de prizonieri de război ce pretind că vorbesc de pe teritoriile ocupate de germani. În fine, o cooperare se stabileşte între englezi şi americani pentru a forma o divizie a războiului psihologic ataşată cartierului general al lui Eisenhower. Operând în Africa de Nord, apoi pe continent, sarcina sa esenţială era de a prepara manifeste vizând a slăbi moralul armatelor germane.

O asemenea colaborare este mai dificilă cu URSS, care, până la sfârşitul lui 1941, se foloseşte de o propagandă accentuat ideologică vizând să desolidarizeze trupele germane de conducătorii lor. O anume unitate tematică va apărea o dată cu invadarea teritoriului rus şi ivirea temelor patriotice.

Pe total, dacă războiul psihologic nu câştigă războiul, el poate, prin acţiunea sa raţională sau iraţională asupra spiritelor, să-i accelereze sau să-i orienteze cursul.

VICTORIA ALIAŢILOR (1943-1945)

DEBARCĂRI ALIATE

Începând cu debarcarea în Sicilia (iulie 1943) începe asaltul „fortăreţei Europa". În luna noiembrie a acestui an, în timpul conferinţei de la Teheran, Aliaţii cad de acord în a lansa un atac împotriva Germaniei pornind din Franţa. „Planul Overlord" prevede o debarcare anglo-americană în Normandia, sub conducerea generalului Eisenhower. Pe 6 iunie 1944, în cinci puncte ale coastei franceze, 6 divizii venite pe mare şi 3 aeropurtate ating uscatul. Lipsiţi de întăriri, germanii nu reuşesc să ţină „zidul Atlanticului". La sfârşitul lui iulie, americanii controlează

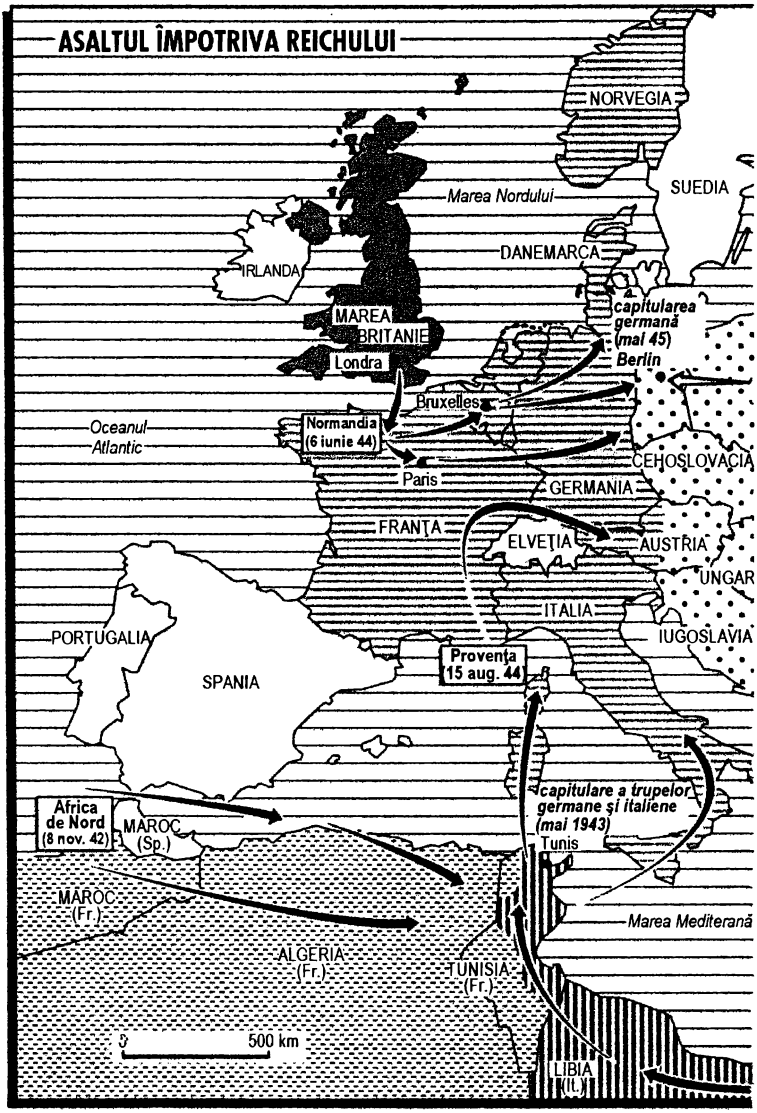
Bretonia şi Normandia. Făcând joncţiunea cu englezii şi canadienii iniţial opriţi la Caen, ei resping pe germani pe malul drept al Senei, în timp ce Parisul se eliberează (august 1944). Între timp, pe 15 august se efectuase debarcarea complementară în Provenţa. Anglo-saxonii asistaţi de o armată franceză condusă de De Lattre de Tassigny, cuceresc Marsilia şi Toulon-ul, urcă pe valea Rhône-ului, apoi oblic către frontiera germană după ce au făcut joncţiunea cu forţele venite din Normandia.

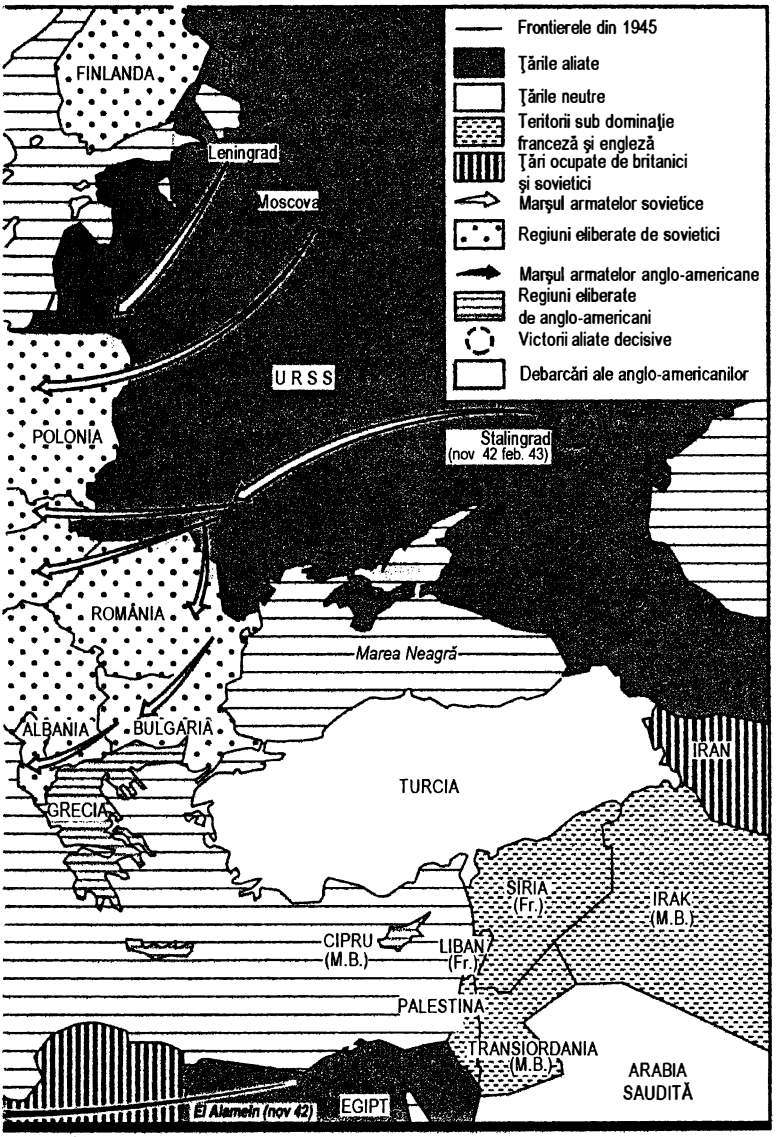
MARŞUL SPRE VEST AL URSS

Armata roşie a pornit, la rândul său, începând din iulie 1943, un lung marş spre Vest, care o va conduce la Berlin în aprilie 1945. Exploatând victoria de la Stalingrad, ruşii coboară spre Marea Neagră, atacă în Ucraina şi eliberează Harkovul. Respingând ultima ofensivă germană la Kursk, ei se îndreaptă spre Vest printr-o serie de atacuri duse pe şapte fronturi diferite. Din iunie în septembrie 1944, înaintarea lor constrânge la armistiţiu România, Bulgaria şi Finlanda. Totuşi, insurecţia din Varşovia întârzie cu trei luni intrarea Poloniei în sfera de influenţă sovietică. În ianuarie 1945, ruşii sunt la 70 de kilometri de Berlin. Numai Ungaria şi Cehoslovacia rezistă încă.

CAPITULAREA GERMANIEI ŞI JAPONIEI

Ameninţat de la Est şi de la Vest, Hitler, ale cărui decizii sunt din ce în ce mai iraţionale, refuză să cedeze. Însă nici recrutarea adolescenţilor germani în Wehrmacht, nici folosirea tardivă a armelor noi, mai ales a rachetelor V1 şi V2, nu reuşesc să răstoarne situaţia. La sfârşitul lui 1944, Aliaţii ating Rinul şi eliberează Lorena, în timp ce francezii lui Leclerc eliberează Strasbourg-ul. Ultima ofensivă hitleristă, în Ardeni, se soldează cu un eşec. Pe 7 martie 1945, Rinul este străpuns pe podul de la Remagen, în timp ce 50 000 de tone de bombe sunt aruncate peste Ruhr. Aliaţii îşi pot lansa atacul spre centrul Reichului. La Est, ruşii constrâng Ungaria la armistiţiu şi atacă Viena. Joncţiunea cu Americanii se face pe Elba. În ciuda temerilor lui Churchill, Eisenhower îi lasă să intre primii în Praga şi în Berlin. Pe 30 aprilie, în capitala Reichului zdrobită sub bombe, Hitler


ASALTUL ÎMPOTRIVA REICHULUI
NORVEGIA
SUEDIA
Marea Nordului
DANEMARCA
IRLANDA
MAREA BRITANIE
Londra
capitularea germană (mai 45)
Berlin
Bruxelles
Oceanul Atlantic
Normandia (6 iunie 44)
Paris
CEHOSLOVACIA
GERMANIA
FRANŢA
ELVEŢIA
AUSTRIA
UNGAR
ITALIA
IUGOSLAVIA
PORTUGALIA
SPANIA
Provenţa 15 aug. 44
capitulare a trupelor germane şi italiene (mai 1943)
Tunis
Africa de Nord (8 nov. 42)
MAROC (Sp.)
MAROC (Fr.)
Marea Mediterană
ALGERIA (Fr.)
TUNISIA (Fr.)
0
500 km
LIBIA (It.)


Frontierele din 1945
Ţările aliate
Ţările neutre
Teritorii sub dominaţie franceză şi engleză
Ţări ocupate de britanici şi sovietici
Marşul armatelor sovietice
Regiuni eliberate de sovietici
Marşul armatelor anglo-americane
Regiuni eliberate de anglo-americani
Victorii aliate decisive
Debarcări ale anglo-americanilor
FINLANDA
Leningrad
Moscova
URSS
POLONIA
Stalingrad (nov 42 feb. 43)
ROMÂNIA
Marea Neagră
ALBANIA
BULGARIA
IRAN
TURCIA
GRECIA
SIRIA (Fr.)
IRAK (M.B.)
CIPRU (M.B.)
LIBAN (Fr.)
PALESTINA
TRANSIORDANIA (M.B.)
ARABIA SAUDITĂ
El Alamein (nov 42)
EGIPT

se sinucide alături de Eva Braun. Pe 7 şi 8 mai 1945, germanii semnează capitularea fără condiţii, la Reims în faţa americanilor, la Berlin în faţa ruşilor.

Mai dramatice însă, pe planul filosofiei istoriei, apar condiţiile înfrângerii japoneze. În China anglo-americanii se confruntă cu dezordinea internă şi virulenţa rezistenţei japoneze. Dacă Roosevelt, care vede în China o viitoare „mare putere", întreţine bune raporturi cu Tchang Kai-chek, nu se poate spune acelaşi lucru despre reprezentantul său în ţară, generalul Stilwell. Cu atât mai mult cu cât şeful naţionalist doreşte mai puternic să-i învingă pe comuniştii lui Mao, decât pe invadatorii japonezi. Administraţia sa se soldează cu o veritabilă fraudă care face dificil ajutorul american. Toate aceste elemente explică succesul ofensivei japoneze în Sud-Estul ţării în iunie 1944. Desigur, cucerirea Birmaniei în mai 1945 permite asigurarea aprovizionării armatei chineze. Însă numai capitularea Japoniei poate salva China, cufundată într-o gravă criză internă.

În războiul din Pacific, echilibrul s-a rupt în favoarea americanilor în vara lui 1943. Noi portavioane sunt puse la punct, în timp ce bombardierele B-29 pot transporta nouă tone de bombe la 5 000 de kilometri. Comandate de amiralul Nimitz în Pacificul central şi de generalul MacArthur în Sud-Vest, forţele aeronavale americane pornesc cucerirea posesiunilor japoneze prin salturi succesive, graţie unei tactici de debarcare bazată pe acţiuni de comando (trupele *Marines*) sprijinite de aviaţie. Succesiv sunt reluate, din ianuarie în septembrie 1944, insulele Marshall, Mariane şi Caroline. În ianuarie 1945, trupele lui MacArthur ocupă Filipinele. În primăvară, americanii debarcă în Okinawa, în Sudul arhipelagului nipon. Japonezii şi-au pierdut grosul flotei. Nu le mai rămâne decât ardoarea rezistenţei, care se exprimă mai ales în asalturile duse de *Kamikaze* (avioane-sinucigaşe) asupra navelor inamice.

Pentru a pune capăt unui conflict ce riscă să se prelungească, preşedintele american Truman, care-i succede lui Roosevelt, mort pe 12 aprilie, decide să folosească bomba atomică, recent experimentată în Statele Unite. Pe 6 august 1945 o primă bombă cade la Hiroshima, urmată pe 9 de una lansată la Nagasaki. Cele două arme fac sute de mii de victime civile, în timp ce ruşii pătrund în Manciuria. Japonia este silită să capituleze pe 2 septembrie.

FRANŢA ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI

Capitolul 35

Făcând declarația de război fără prea multă tragere de inimă şi alegând o strategie defensivă, Franța se refugiază în pasivitatea „războiului ciudat". Atacul german către vest provoacă prăbuşirea sa militară şi duce la semnarea unui armistițiu ale cărui prevederi sunt draconice, de către guvernul mareşalului Pétain. Pe 10 iulie 1940, traumatismul înfrângerii determină Adunarea națională să atribuie depline puteri acestuia din urmă. Sub numele de Revoluție națională, guvernul instalat la Vichy instaurează o dictatură corporatistă, clericală şi elitistă, caracteristici ale unui Stat polițienesc care persecută evreii, democrații şi pe cei de stânga. Francezii suportă povara ocupației germane, care se manifestă prin opresiune politică, jaf economic, represiune şi persecuții rasiale. Guvernul de la Vichy şi o minoritate din rândul francezilor vor alege colaborarea cu Germania. În acest timp, mici grupe de patrioți se organizează clandestin pentru a rezista în fața ocupantului, în timp ce la Londra generalul de Gaulle încearcă să pună bazele unei puteri de în vederea Rezistenței. Eliberarea Franței permite acestei Rezistențe unificate şi organizate să devină, în 1944, guvernul legitim al țării.

PRĂBUŞIREA FRANŢEI (1940)

UN RĂZBOI DECLARAT FĂRĂ TRAGERE DE INIMĂ

Declarând război Germaniei pe 3 septembrie 1939, Franţa intră într-o situaţie pe care a încercat să o evite din toate puterile. „Generaţia focului", care guvernează ţara între cele două războaie, vrea cu orice preţ să împiedice reeditarea abominabilului masacru din 1914-1918. Divizată în ce priveşte modalităţile ce ar putea asigura cel mai bine menţinerea păcii, între cei ce gândesc că este preferabil a încerca cu blândeţe o „domolire" a lui Hitler şi cei ce preconizează o politică fermă faţă de acesta, ea este totuşi unanimă în a dori să evite conflictul. Dezmembrarea a ceea ce rămăsese din Cehoslovacia în martie 1939 constrânge guvernul francez prezidat de radicalul Édouard Daladier că este în zadar să negociezi cu Hitler. Urmând Marea Britanie, Franţa acordă garanţia sa frontierelor statelor ameninţate de dictaturile fasciste: Grecia, România, Polonia (aprilie 1939). Intrarea germanilor în Polonia va provoca declaraţia de război făcută Germaniei de Marea Britanie, apoi de Franţa. Însă, în multe privinţe, această decizie nu este decât o ultimă încercare de a salva pacea demonstrându-i lui Hitler că ţările democrate nu mai au de gând să cedeze.

"RĂZBOIUL CIUDAT" (SEPTEMBRIE 1939-MAI 1940)

Într-adevăr, Franţa a declarat războiul, însă ea nu îl şi face. Din septembrie 1939 în mai 1940 este vorba despre „războiul ciudat", războiul fără lupte. În timp ce Germania striveşte Polonia în mai puţin de o lună, francezii, după o scurtă incursiune în regiunea Saar, se retrag în spatele fortificaţiilor „liniei Maginot". Tactica statului major francez constă în a evita pierderile de vieţi generate de atacurile ucigătoare şi a practica defensiva aşteptând ca efortul de război britanic să dea roade şi ca ajutorul Statelor Unite să permită victoria aliată.

Însă această alegere a unei politici de aşteptare nu este lipsită de efecte redutabile, o dată ce războiul este declarat, dar nu şi început:

- va duce la demoralizarea soldaţilor de pe front. Pentru a le face aşteptarea mai puţin penibilă se plantează trandafiri de-a lungul liniei Maginot, se organizează turnee ale vedetelor de music-hall, se distribuie mingi de fotbal şi vin cald;

- va stimula un curent pacifist, care consideră că, ostilităţile nefiind începute, mai este posibilă pacea.

Acest pacifism îşi găseşte adepţi la stânga printre sindicaliştii din CGT, conduşi de secretarul lor René Belin, şi numeroase cadre din diferite sindicate (în special învăţătorii), printre socialiştii ce-l urmează pe secretarul general al SFIO, Paul Faure. La dreapta, el găseşte sprijin printre admiratori ai fascismului ca ziariştii de la *Je Suis Partout*, în cercurile de afaceri partizane ale unei apropieri de Germania, în rândurile multor conducători ai asociaţiilor Foştilor Combatanţi, câştigaţi de ideea unei înţelegeri cu adversarul de ieri. În septembrie 1939, tabăra pacifistă primeşte un ajutor capital o dată cu virajul luat de partidul comunist francez. Aflat în fruntea mişcării antifasciste între 1934 şi 1939, acest partid face o întoarcere cu 180 de grade după semnarea pactului germano-sovietic din august 1939. De aici înainte, el va prezenta războiul ca fiind un conflict între puterile imperialiste, care nu-i priveşte pe proletari, şi va preconiza semnarea păcii. În timp ce secretarul său general Maurice Thorez renunţă la unitatea partidului de dragul Moscovei, partidul va fi dizolvat de guvernul Daladier după intrarea trupelor sovietice în Polonia, pe 17 septembrie 1939, iar numeroşi parlamentari vor fi arestaţi pentru complicitate cu inamicul după adresarea unei scrisori către preşedintele Camerei, pentru a-i cere să ia în consideraţie ofertele de pace ale lui Hitler. Cuprins de o gravă criză, marcat de numeroasele demisii, partidul comunist intră în clandestinitate. Însă tabăra pacifistă rămâne foarte puternică chiar la vârful piramidei puterii. În Cameră, patruzeci de deputaţi de această tendinţă se reunesc cu regularitate şi pot conta chiar în sânul guvernului pe sprijinul unor personalităţi ca ministrul de externe, Georges Bonnet sau cel al lucrărilor publice, Anatole de Monzie.

Această absenţă a unei unităţi morale şi a unei „uniuni sacre" comparabile aceleia din 1914 explică continuarea luptelor politice. Intrigile partidelor continuă: socialiştii şi reprezentanţii dreptei se coalizează pentru a obţine în martie 1940 căderea guvernului radicalului Daladier, acuzat de pasivitate în conflict. Învestit cu o majoritate de un vot (încă nu este foarte sigură corectitudinea votării), succesorul său, moderatul Paul Reynaud, se prezintă drept noul Clemenceau decis să conducă războiul fără a da dovadă de slăbiciune. Însă în timp ce acesta caută un front unde să atace (Finlanda? Caucaz?), el trebuie să facă faţă manevrelor radicalilor, care ar dori să-l răstoarne de la putere pentru a-l instala pe liderul lor, Daladier. Pe 9 mai 1940 el prezintă preşedintelui Republicii o demisie pe care o va retrage precipitat a doua zi, în timp ce germanii puneau capăt „războiului ciudat", atacând spre Vest.

O ÎNFRÂNGERE ZDROBITOARE (MAI-IUNIE 1940)

Operaţiunile militare vor duce la o dramatică prăbuşire a Franţei. Pe 10 mai 1940, germanii atacă Belgia şi Olanda. În virtutea planurilor elaborate de statul major, grosul trupelor franceze se deplasează spre Nord pentru a se aşeza în faţa adversarului, estimând că nu există nici un pericol în Sud ca urmare a protecţiei constituite de linia Maginot şi de pădurea Ardenilor, pe care mareşalul Pétain o declară „impenetrabilă pentru tancuri". Or, pe 13 mai, *Panzerdivisionen* ale generalului Guderian traversează Ardenii, cuceresc Sedanul, apoi, având în urma lor trupe motorizate efectuează o întoarcere uriaşă, căzând în spatele armatei franceze, atingând pe 20 mai Abbeville şi estuarul Somme. Între Abbeville şi frontiera Olandei, Aliaţii (englezi, francezi, belgiei) sunt prinşi într-o gigantică „pungă" pe care germanii o vor strânge puţin câte puţin în jurul lui Dunkerque. Grosul corpului expediţionar englez şi 130 000 de francezi sunt îmbarcaţi în cea mai mare grabă în condiţii de totală improvizaţie, sub focul raidurilor aeriene germane. După ocuparea Dunkerque-ului, pe 4 iunie, germanii invadează sudul şi estul ţării, cucerind fără dificultăţi o ţară dezorganizată, în ciuda unor lupte eroice, însă sporadice şi fără efect asupra rezultatului final. Milioane de refugiaţi, fugind spre Sudul Franţei pentru a scăpa din calea înaintării germanilor încurcă circulaţia pe şosele şi acest exod măreşte dezordinea, terminând prin a transforma în debandadă înfrângerea militară. La jumătatea lui iunie, „bătălia Franţei" este pierdută de francezi.

Cum se explică acest dezastru militar? Argumentul, avansat de mareşalul Pétain, al unei inferiorităţi a Franţei în material, explicată de lipsa de prevedere a guvernului Frontului popular, valurile de greve din 1936-1938 şi faptul că spiritul de distracţie şi revendicativ a învins spiritul de sacrificiu şi simţul datoriei, nu mai este reţinut astăzi de istorici. Mai întâi, pentru că guvernul Frontului popular a autorizat un efort de înarmare spectaculos, tranşând cu laxismul în materie al predecesorilor săi, apoi pentru că toate studiile comparative ale mijloacelor materiale germane şi aliate ajung la concluzii mult mai nuanţate decât cele afirmate de guvernul de la Vichy. În ciuda caracterului foarte aleatoriu al statisticilor, se pare că Franţa dispunea de mai multe tancuri şi automitraliere decât Germania (respectiv 3 600 şi 800 faţă de 2 800 şi 800), că artileria sa o egala pe cea a Germaniei (mai puţin în ce priveşte piesele grele) şi că, chiar şi în domeniul aviaţiei, unde inferioritatea sa a fost multă vreme subliniată, dacă nu luăm în considerare decât avioanele de vânătoare şi de bombardament şi nu

	Avioane de vânătoare	Bombardiere
Marea Britanie	608	536
Franța	640	125
Total	1 248	661
Germania	1 000	1 180

şi pe acelea de transport, recunoaştere şi observare, am ajunge, conform istoricului Henri Michel (*Războiul ciudat*, Hachette, 1971) la rezultatele din tabel.

Comparaţia efectivelor nu atestă nici ea o superioritate zdrobitoare a Germaniei. Celor 139 de divizii de care dispune Hitler în septembrie 1939 li se opun 92 de divizii franceze (ele vor fi 101 în mai 1940), cărora le trebuie adăugate trupele belgiene şi armata britanică în curs de mobilizare.

Istoricii sunt astăzi quasi-unanimi în a considera că principala cauză a înfrângerii rezidă în inferioritatea strategică a statului major francez. Acesta a conceput un război strict defensiv în care rolul esenţial este rezervat infanteriei, tancul constituind doar o armă de sprijin pentru aceasta. Strategia franceză constă în a câştiga timp, transformând războiul în unul static şi „îngheţând" frontul. Germanii, dimpotrivă, au ales un război de mişcare, cel mai rapid posibil, „războiul fulger" (*Blitzkrieg*). Acesta se realizează prin străpungerea frontului provocată de concentrarea într-un punct al acestuia a diviziilor blindate sprijinite de forţele aeriene, însărcinate să deschidă o breşă prin care vor năvăli apoi trupele motorizate. Această strategie este cea care a reuşit la Sedan, a prins pe picior greşit generalii francezi descumpăniţi, şi a asigurat victoria lui Hitler în campania din Franţa.

MOARTEA CELEI DE-A III-A REPUBLICI (10 IUNIE 1940)

Prăbuşirea militară va antrena căderea celei de-a III-a Republici. De la sfârşitul lui mai, înfrângerea de acum sigură a Franţei antrenează consecinţe politice. Acestea iau iniţial forma unei dezbateri asupra căii de adoptat după eşecul militar. Guvernul Reynaud, care a părăsit Parisul pentru Loara, apoi pentru Bordeaux, refugiindu-se din faţa avansării trupelor germane, are de ales între două politici. Preşedintele Consiliului, sprijinit de ministrul de interne Georges Mandel, ministrul marinei Campinchi şi foarte recent numitul (pe 5 iunie) subsecretar de stat al apărării, generalul de Gaulle, preconizează o capitulare

militară în metropolă, negociată de statul-major, în timp ce puterile statului se vor refugia în Africa de Nord pentru a continua lupta. Acestei soluţii i se opune cu tărie generalissimul Weygand, numit la sfârşitul lui mai în locul generalului Gamelin, când înfrângerea era deja conturată. Neconsiderându-se răspunzător de dezastru, el refuză să-şi asume consecinţele şi consideră că trebuie ca oamenii politici care l-au provocat să-i tragă consecinţele. Astfel, el cere ca guvernul să semneze un armistiţiu care îl angajează din punct de vedere politic, dar salvează onoarea armatei; procedând astfel, el va tăia posibilitatea Franţei de a continua lupta, în ciuda angajamentelor luate de guvern faţă de aliatul britanic. Această poziţie va găsi sprijinul a numeroşi oameni politici şi mai ales al celor doi vicepreşedinţi ai Consiliului, radicalul Camille Chautemps şi mareşalul Pétain, care trece drept şeful taberei partizanilor armistiţiului. Dezbaterea este tranşată pe 16 iunie prin demisia lui Paul Reynaud şi numirea în locul său ca preşedinte al Consiliului a mareşalului Pétain. Acesta formează un guvern de militari şi tehnicieni şi solicită Germaniei un armistiţiu care se va semna pe 22 iunie. Clauzele sale sunt draconice: armata franceză este redusă la 100 000 de oameni, iar soldaţii care au depus armele sunt consideraţi prizonieri până la încheierea păcii; producerea oricărui material de război este interzisă, iar cel existent este livrat Germaniei, navele franceze vor trebui dezarmate sub control german în porturile lor din timp de pace; Franţa se angajează să plătească costul întreţinerii trupelor de ocupaţie, care, până la încheierea păcii, ocupă o parte importantă a teritoriului francez la nord şi la vest.

Această alegere politică a armistiţiului, destinată să facă a cădea în sarcina regimului vina dezastrului militar, reflectă voinţa oamenilor pe care înfrângerea Franţei i-a adus la putere. În jurul mareşalului Pétain, militari şi oameni politici de dreapta şi de extremă dreaptă consideră că a venit momentul reglării conturilor cu cea de-a III-a Republică. Operaţiunea este condusă de fostul preşedinte al Consiliului, Pierre Laval, care nu iartă stângii îndepărtarea sa din 1936 şi se arată ostil oricărui conflict cu Germania. Ea se va desfăşura cu sprijinul juristului de extremă dreapta, Raphaël Alibert, mentor politic al lui Pétain, care l-a numit secretar de stat la preşedinţia Consiliului. Într-o primă etapă, prin viclenie şi intimidare, Laval obţine ca şeful statului, guvernul şi cea mai mare parte a parlamentarilor să-şi întârzie şi apoi să-şi anuleze plecarea prevăzută pentru Africa de Nord. Numai o mână de deputaţi, partizani ai continuării luptei, vor pleca în Maroc la bordul pachebotului Massilia. Ei vor fi, de altfel, curând arestaţi aici. Într-o a doua etapă, Laval şi Alibert, cu sprijinul lui Pétain, obţin de la preşedintele Republicii, Albert Lebrun, convocarea celor două camere la Vichy, unde guvernul s-a refugiat după semnarea armistiţiului. Utilizând pe rând forţa de seducţie şi

ameninţarea, Laval va face să se voteze de către Adunarea naţională (reuniunea celor două Camere), pe 10 iulie 1940, un text al cărui articol unic semnifică moartea celei de-a III-lea Republici:

"Adunarea naţională încredinţează toate puterile guvernului Republicii, sub autoritatea şi semnătura mareşalului Pétain, în scopul promulgării prin unul sau mai multe acte a unei noi Constituţii a Statului francez. Această Constituţie va trebui să garanteze drepturile Muncii, Familiei şi Patriei. Ea va fi ratificată de naţiune şi aplicată de Adunările pe care ea le va crea." Din 666 de votanţi, 569 se pronunţă pentru această moarte legală a celei de-a III-a Republici. Numai 80 de parlamentari îndrăznesc să voteze împotriva desfiinţării regimului, în timp ce 17 se refugiază în a se abţine. Înfrângerea a provocat, deci, moartea regimului, moarte ratificată de deputaţii şi senatorii aflaţi sub şocul dezastrului militar.

GUVERNUL DE LA VICHY ŞI REVOLUŢIA NAŢIONALĂ (1940-1942)

UN NOU REGIM

Singura autoritate legală în Franţa după votul din 10 iulie 1940, mareşalul Pétain, obţine pentru regimul pe care-l conduce şi căruia îi dă numele de Stat Francez (termenul de republică a dispărut), recunoaşterea internaţională: 32 de ţări (printre care URSS şi SUA) stabilesc cu el relaţii oficiale. Statul Francez îşi are centrul de putere la Hôtel du Parc din Vichy, unde îşi au reşedinţa Pétain şi principalii miniştri, şi se sprijină înainte de toate pe extraordinara personalitate a mareşalului. Celui care pare salvatorul şi protectorul lor, francezii îi consacră un veritabil cult şi nu este exagerat a vorbi în 1940 de „patruzeci de milioane de pétain-işti" (H. Amouroux). Din punct de vedere juridic, noul regim se prezintă ca o dictatură personală a lui Pétain. Începând din 11 iulie 1940, o serie de acte constituţionale adoptate de acesta, îi atribuie titlul de „Şef al Statului Francez", îi dau puteri executive şi legislative, dreptul de a numi deţinătorii tuturor funcţiilor civile şi militare, de a dispune de forţa armată, de a negocia tratate şi chiar de a

controla o parte a justiţiei (o Curte supremă de justiţie care îi dă în special dreptul de represiune politică). Pe de altă parte, Camera deputaţilor şi Senatul sunt dizolvate *sine die*, iar Pierre Laval devine succesorul desemnat al mareşalului. Această dictatură suprimă orice formă de reprezentare, ceea ce apare drept o situaţie total străină tradiţiilor politice franceze. Pentru a atenua această denaturare a tradiţiilor, Pétain decide, în 1941, să creeze o Adunare consultativă formată din notabilităţi, din artişti, savanţi, membri ai clerului, conducători de asociaţii agricole..., Consiliul naţional, însă acesta nu se va reuni decât în comisii, fără a avea vreodată loc o şedinţă în plen. Regimul este deci, înainte de toate, voinţa unui bătrân mareşal de 84 de ani, însă pe care toţi observatorii îl descriu ca fiind lucid, care guvernează înconjurat de câţiva consilieri privaţi şi de miniştri pe care-i consideră simpli mandatari însărcinaţi să-i execute ordinele şi aleşi mai degrabă printre tehnicieni decât printre oamenii politici.

O NOUĂ DOCTRINĂ: REVOLUŢIA NAŢIONALĂ

Cu aceşti oameni aduşi la putere de înfrângere pretinde Pétain că va redresa Franţa, provocând o Revoluţie naţională. Aceasta nu este o doctrină coerentă, ci un ansamblu de tendinţe exprimate de Pétain într-o serie de discursuri reunite sub titlul de „Mesaj către francezi". Pentru a înţelege Revoluţia naţională, trebuie ţinut cont de ardenta dorinţă de regenerare a francezilor după şocul din 1940, însă şi de ideea că, graţie acestuia, obstacolele au fost înlăturate, că totul este de acum posibil, că puterea are mâinile în întregime libere pentru a impune ţării un ansamblu de măsuri ce vor pune capăt decadenţei ce bântuie spiritele de când cu criza anilor '30. Însă, spre deosebire de mişcările fasciste, Revoluţia naţională nu constituie un bloc ideologic monolitic, ci un mănunchi de tentative reformatoare care se suprapun sau se succed fără însă a forma un tot coerent. Pentru Pétain, ideea dominantă este aceea că Statul trebuie fondat pe principiile creştine, că trebuie reaşezate la loc de cinste familia şi copilul, redată muncii adevărata sa valoare, protejând-o de capitalism şi de socialism. El va sublinia de altfel preferinţa sa pentru ceea ce lui îi apar drept formele cele mai pure ale muncii, meşteşugurile şi munca pământului. În fine, el vrea să încadreze individul, fără a-l oprima, graţie corporatismului, deci profesiunii, patronii şi muncitorii reuniţi, organizându-se ei înşişi. Foarte aproape în multe privinţe de concepţiile lui Charles Maurras, teoretician al naţionalismului integral, ideile lui Pétain se îndepărtează, în domeniul administraţiei şi organizării ţării, în care el înţelege să

supună totul unui centralism autoritar, în timp ce adepţii lui Maurras preconizează descentralizarea. Însă, în jurul lui Pétain, acţionează grupări diferite, care, profitând de împrejurări, înţeleg să-şi impună punctele de vedere: vechi conservatori sau monarhişti care consideră că a venit ora revanşei, antisemiţi frenetici, maurass-ieni care speră în triumful total al ideilor lor, sindicalişti sau socialişti care speră să realizeze cu ajutorul dictaturii idealul lor de organizare a societăţii, funcţionari sau administratori de societăţi care gândesc că a sosit momentul ca puterea să fie încredinţată tehnicienilor...

Revoluţia naţională se manifestă mai întâi printr-o voinţă de a şterge tot ceea ce poate aminti de ordinea compromisă din timpul Republicii. Aceasta avea o veche tradiţie de ţară ospitalieră pentru străinii persecutaţi; or, punând în practică cuvântul de ordine al lui Maurras. „Franţa francezilor", guvernul de la Vichy internează pe străini în lagăre de concentrare, retrage cetăţenia franceză celor ce fuseseră naturalizaţi începând cu 1927 şi, depăşind aşteptările germanilor, promulgă în 1940 şi 1941 două statute ale evreilor: ei sunt întâi excluşi din toate funcţiile care permit exercitarea unei autorităţi sau influenţe (funcţii elective, funcţii publice, cinema, teatru, radio, învăţământ...) îşi văd limitat accesul în Universitate şi în profesiunile liberale prin *numerus clausus*, apoi în 1941, întreprinderile lor sunt încredinţate unor administratori-geranţi, iar evreii vor fi supuşi unui recensământ (ceea ce va înlesni mai târziu arestarea şi deportarea lor).

Franc-masoneria, considerată de asemenea drept străină de tradiţiile naţionale, este dizolvată şi sunt denunţaţi public aderenţii ei.

Însă lupta împotriva vechii ordini este, de asemenea, şi politică. Administraţia este epurată şi numeroşi prefecţi şi funcţionari favorabili Republicii sunt revocaţi. Consiliile municipale ale marilor oraşe sunt dizolvate şi înlocuite de Delegaţii speciale numite de guvern. În fine, numeroşi oameni de Stat ai celei de-a treia Republici, consideraţi responsabili de intrarea în război a Franţei, sunt supuşi domiciliului obligatoriu sau aruncaţi în închisoare (foştii preşedinţi ai Consiliului: Léon Blum, Édouard Daladier, Paul Reynaud; foştii miniştri: Georges Mandel, Jean Zay, Pierre Mendès France...).

INSTAURAREA UNEI „NOI ORDINI"

În paralel, guvernul de la Vichy se preocupă de instaurarea unei „Noi Ordini", care va exprima spiritul revoluţiei naţionale. Oficial, ea este pusă sub influenţa doctrinei catolice, pe care regimul pretinde că şi-o însuşeşte. La rândul ei, Biserica îşi pune mari speranţe în guvernul de la Vichy şi episcopatul îşi manifestă

entuziasmul faţă de acesta. Însă, în total, în afara declaraţiilor favorabile, onorurilor acordate clerului, avantajele de care beneficiază catolicismul se reduc la puţine lucruri: câteva ore în plus de educaţie religioasă în şcoli, autorizarea de a preda în şcoli dată preoţilor, ajutoare de urgenţă pentru şcolile confesionale... Mai mult se modifică discursul oficial decât conţinutul politicii. În mod concret, Revoluţia naţională înţelege să transforme organizarea societăţii, de o manieră în care să înregimenteze individul în toate etapele vieţii sale şi să-i insufle noile principii pe care ea le ţine la mare cinste.

Educaţia tineretului este în mod evident prima grijă a guvernului de la Vichy. Corpul învăţătorilor este sever epurat prin revocarea evreilor, franc-masonilor şi a tuturor republicanilor militanţi; şcolile normale de învăţători, considerate drept seminarii laice şi republicane, sunt suprimate şi înlocuite de instituţii de formare profesională, învăţătorii trebuind în prealabil să-şi susţină bacalaureatul în licee, alături de ceilalţi tineri. O dată numiţi, regimul aşteaptă de la ei să-şi educe elevii în spiritul fidelităţii faţă de noile valori, definite prin deviza ce o va înlocui pe cea a Republicii: Muncă, Familie, Patrie. Mai mult decât şcoala primară, suspectată de „democraţie", liceul este conceput ca o instituţie elitistă, în care regimul are încredere: se restabileşte obligativitatea studierii limbilor greacă şi latină; sunt impuse taxe de şcolarizare în al doilea ciclu; în fine, în timp ce al doilea ciclu al şcolilor primare superioare este suprimat (în scopul lichidării „spiritului primar"), clasele elementare ale liceelor sunt încurajate.

Această voinţă de a realiza o elită pătrunsă de spiritul regimului este la fel de sensibilă în ce priveşte organizaţiile de tineret. În ciuda dorinţei unor admiratori ai regimurilor fasciste, Vichy nu a instituit o mişcare de tineret unică, chiar dacă „Compagnons de France", primind în rândurile ei băieţi între 15 şi 20 de ani în organizaţii rurale, urbane, itinerante, teatrale, face oarecum figură de mişcare oficioasă. Însă şi celelalte organizaţii, cercetaşii, „Auberges de jeunesse", etc., sunt dezvoltate şi conducătorii lor adoptă ideile noi. Influenţa Statului este însă mult mai evidentă începând cu vârsta de 20 de ani. Sub autoritatea generalului de La Porte du Theil, au fost înfiinţate Şantierele tineretului, iniţial destinate celor mobilizaţi în iunie 1940, apoi, începând din ianuarie 1941, tuturor francezilor la vârsta satisfacerii stagiului militar, pentru un serviciu de 8 luni. Este vorba atât de a conserva, în ciuda dispoziţiilor armistiţiului, un embrion de serviciu militar şi de a îndoctrina tinerii francezi în spiritul Revoluţiei naţionale. În fine, la un nivel superior, regimul încearcă să creeze o elită conducătoare înfiinţând şcoli de cadre, dintre care cea mai celebră, aceea de la Uriage, condusă de P. Dunoyer de Segonzac, va deveni un focar al rezistenţei.

Protejarea familiei constituie, de asemenea, una din priorităţile regimului. Acesta vede idealul său în familiile numeroase în care femeia este casnică şi se străduieşte să încurajeze pe francezi să se angajeze pe această cale printr-o serie de măsuri şi avantaje. Viitoarea soţie primeşte o dotă din partea Statului, dacă se angajează ca, o dată căsătorită, să nu exercite nici o profesiune remunerată. Familiile numeroase beneficiază de legitimaţii de prioritate (preţioase într-o epocă în care alimentele sunt rare, iar magazinele primesc rar mărfuri, ele dând dreptul de a trece în faţa cozilor formate la magazine), iar tatăl familiei primeşte dreptul de a face ore suplimentare. Divorţul, redus la cazuri foarte precise, este descurajat şi sunt angajate acţiuni de luptă împotriva alcoolismului, flagel al familiei.

Organizarea muncii este în principiu fondată pe teoria corporatismului, adică a profesiunilor organizându-se ele însele. Teoria corporatistă răspunde într-adevăr unei triple temeri împărtăşite de adepţii Revoluţiei naţionale: neîncrederea faţă de stat, refuzul luptei de clasă, respingerea liberalismului pur. De fapt, prezenţa ocupantului, contextul de penurie vor conduce organizarea corporatistă la a constitui mijlocul de control al statului asupra economiei. În agricultură, Corporaţia agricolă uneşte toate organizaţiile existente, sindicate agricole, cooperative, industrii agricole. Sub influenţa ministrului agriculturii, Caziot, ea se străduieşte să promoveze mica exploatare familială şi să încurajeze autonomia corporativă a lumii rurale. Însă, o dată cu succesorul său J. Leroy-Ladurie, reprezentant al tendinţelor moderniste în lumea agricolă, este favorizată marea agricultură capitalistă, în timp ce se întăreşte controlul statului asupra lumii rurale. În industrie, sunt create Comitete de organizare pe ramuri industriale. Strâns supuse tutelei statului, puse sub conducerea marilor patroni, consideraţi a fi cei mai competenţi, ele sunt însărcinate a recenza întreprinderile, a întocmi programe de producţie, a repartiza materiile prime, a fixa salariile, programele de muncă, preţurile...

O dată cu reorganizarea societăţii, promotorii Revoluţiei naţionale considerau necesară reorganizarea statului. Mareşalul Pétain lucrează, de altfel, la un proiect de Constituţie (două Camere, în mare parte numite) care nu va fi făcut public vreodată. Aşteptând ca puteri publice legale să fie instaurate, marea problemă este de a şti care va fi cureaua de transmisie a directivelor date de stat populaţiei. Fostul socialist, Marcel Déat, devenit un admirator al regimurilor fasciste, propune mareşalului Pétain să creeze un partid unic. La intervenţia generalului Weygand, Pétain respinge această idee. Însă, ca un substitut, decide ca Foştii Combatanţi să aibă drept misiune propagarea în Franţa a principiilor Revoluţiei naţionale. Toate asociaţiile Foştilor Combatanţi fuzionează astfel în Legiunea Combatanţilor, organizată pe baze departamentale. Foarte rapid, în anumite departamente, vor apărea conflicte de competenţă între Legiunea Combatanţilor, autorităţi şi

administraţie: legionarii denunţă notabilităţile locale, interzic manifestaţiile care nu le sunt pe plac... În faţa protestelor prefecţilor, Legiunea este în curând trecută pe linie moartă. Sub conducerea lui Joseph Darnand, un nucleu dur se va detaşa pentru a constitui Serviciul de ordine legionară (SOL) cu puternice tendinţe fasciste, care va deveni în 1943, Miliţia, forţă de poliţie suplimentară pusă în serviciul germanilor în vânarea rezistenţilor. Însă nu se poate imputa ansamblului Legiunii Combatanţilor ideologia acestei mici grupări minoritare. Eşecul experienţei Legiunii Combatanţilor lasă cale liberă administraţiei. Regimul de la Vichy este vârsta de aur a funcţionarilor, al căror număr creşte cu peste 60% (de la 600 000 la 990 000). La toate nivelurile, administraţia preia frâiele puterii, fără nici o contrapondere, din moment ce adunările şi administratorii aleşi au dispărut, iar oamenii politici sunt priviţi cu suspiciune. Înalţi funcţionari în organismele centrale, prefecţi în departamente, primari numiţi în comune, centralizarea atinge cu Vichy punctul său culminant şi, spre marea dezamăgire a adepţilor lui Maurras, statul îşi extinde pretutindeni controlul.

ÎNĂSPRIREA ŞI EŞECUL REVOLUŢIEI NAŢIONALE

La mijlocul anului 1941, regimul de la Vichy apare drept un stat autoritar, o dictatură ce-şi prigoneşte adversarii politici, însă în mod incontestabil nu este un regim fascist. Nu putem discerne nici o ideologie oficială şi omogenă, nici un partid unic însărcinat să o impună, nici practica totalitară a transpunerii ei în viaţă. Vichy este un tipic regim reacţionar al extremei drepte tradiţionaliste. Sprijinindu-se pe extrema popularitate a lui Pétain, pe disponibilitatea francezilor traumatizaţi de înfrângere şi gata să accepte orice soluţie de redresare, el poate spera să primească adeziunea populaţiei.

Între primăvara lui 1941 şi primăvara lui 1942, situaţia sa se înrăutăţeşte şi regimul se va înăspri, pierzând în acelaşi timp orice speranţă de a-i câştiga pe francezi de partea ideilor pe care le propovăduieşte. Începând cu primăvara lui 1941, într-adevăr, viaţa cotidiană a francezilor devine din ce în ce mai dificilă, iar manifestările nemulţumirii se înmulţesc. Problema cea mai generală, care afectează ansamblul populaţiei, este foamea. Rechiziţionările germane şi diminuarea cantităţii produse ca urmare a lipsei mâinii de lucru (mulţi ţărani sunt prizonieri în Germania) şi a lipsei îngrăşămintelor şi maşinilor provoacă o situaţie de penurie. Pentru a-i face faţă, guvernul instituie raţionalizările; cartele de alimentaţie dau dreptul în fiecare săptămână sau lună la o cantitate foarte limi-

tată de pâine sau carne. Legumele sunt rare, iar magazinele prost aprovizionate. Subalimentaţia este generală, iar copiii sunt ameninţaţi de maladii din cauza acestor carenţe. Pentru a atenua această penurie, singura soluţie rămâne adeseori „piaţa neagră", clandestină, fără cartele, dar unde se pot cumpăra la preţuri mult mai ridicate decât cele fixate pe cartele produsele indispensabile. Însă pentru cei mai săraci această soluţie este imposibilă. Viaţa este cu atât mai grea cu cât hainele, încălţămintea, obiectele destinate consumului curent sunt la fel de rare ca alimentele. În sfârşit, cărbunele, principalul mijloc de încălzire, lipseşte de asemenea, iar electricitatea şi gazul sunt raţionalizate.

Chiar dacă nu afectează direct marea masă a populaţiei, constrângerile politice impuse de guvern nu sunt mai puţin dur resimţite. Orice libertate de exprimare este abolită, iar singurele idei ce au drept de a fi expuse sunt cele ce corespund temelor Revoluţiei naţionale. Închisorile sunt pline; în 1942, 50 000 de francezi sunt închişi, alţi 30 000 fiind internaţi în lagăre de concentrare. În zona ocupată, evreii, comuniştii şi gaulliştii sunt victimele încarcerărilor, în zona liberă, sunt tot comuniştii şi gaulliştii, cărora li se adaugă sindicalişti sau parlamentari ai celei de-a III-a Republici.

În sfârşit, începând cu 1941, se răspândesc actele de violenţă care arată că s-a terminat cu consensul din 1940. Asasinării fostului ministru de interne al Frontului Popular, Marx Dormoy (iulie 1941) de către membri ai Partidului popular francez al lui Doriot, i se răspunde în august printr-un atentat la Paris împotriva lui Laval şi Déat, care sunt răniţi. Mai încărcat de urmări, gestul viitorului „colonel Fabien", lider al rezistenţei comuniste, care ucide la staţia de metrou Barbès un aspirant al *Kriegsmarine* pe 21 august, antrenează drept represalii execuţia de ostatici. Începutul teroarei are drept rezultat ralierea opiniei publice franceze împotriva ocupantului, face ca propaganda şi acţiunea ziarelor şi organizaţiilor care fac jocul ocupantului să devină insuportabile, ca şi complezenţa de care dă dovadă guvernul la adresa acestora.

Aceste multiple cauze de nemulţumire se manifestă pe faţă în acest an 1941 în care guvernul de la Vichy, după iluziile din 1940, simte că scapă situaţia de sub control: demonstraţii populare la Marsilia în martie 1941 în favoarea tânărului rege Petru al II-lea al Iugoslaviei, care tocmai l-a înlăturat pe regentul Paul, germanofil; greve ale minerilor din Nord şi Pas-de-Calais la sfârşitul lui mai, pentru a obţine creşteri salariale şi o mai bună aprovizionare cu alimente; se înmulţesc pe ziduri „V"-urile, simboluri ale victoriei aliate; dezvoltarea mişcărilor de rezistenţă, până atunci embrionare, şi crearea în 1942 a primelor „maquis"; în sfârşit, o dată cu intrarea comuniştilor în rezistenţa anti-germană, radicalizarea acesteia, care trece la acţiuni militare împotriva ocupantului. În

faţa unei situaţii în continuă înrăutăţire, guvernul de la Vichy nu găseşte decât soluţia înăspririi regimului.

Această nouă atitudine este în mod oficial anunţată francezilor de un discurs al lui Pétain ţinut la Saint-Étienne pe 12 august 1941 şi supranumit, ca urmare a unei fraze a mareşalului, „discursul vântului nefast". Luând act de rezistenţele întâmpinate de politica sa (*"vântul nefast care bate prin mai multe regiuni ale Franţei"*), el aduce la cunoştinţa publică o serie întreagă de decizii arbitrare care-l vor lipsi de sprijinul unei mari părţi a opiniei publice: suprimarea partidelor politice şi a indemnizaţiilor parlamentarilor, întărirea mijloacelor de acţiune ale poliţiei, numirea de „comisari ai puterii" pentru a pune capăt opoziţiilor la adresa Revoluţiei naţionale, crearea de „secţii speciale" pe lângă Curţile de apel pentru judecarea delictelor politice, obligarea tuturor miniştrilor, înalţilor funcţionari, şi în curând şi a altor categorii de a presta un jurământ de credinţă mareşalului. De fapt, încă dinaintea acestei date, înăsprirea regimului s-a manifestat deja, de exemplu prin al doilea statut al evreilor promulgat în iunie 1941 (acest statut va spolia evreii, confiscându-le întreprinderile fără despăgubiri şi le va impune *numerus clausus* în profesiunile liberale şi un recensământ, ca şi organizarea lor în minoritate naţională, gerată de Uniunea generală a israeliţilor francezi - UGIF). Comisarul cu probleme evreieşti, fostul deputat de extremă dreapta Xavier Vallat refuză totuşi să meargă mai departe şi să extindă asupra întregii Franţe măsurile pe care germanii le-au aplicat deja în zona nordică: portul stelei galbene şi interdicţiile de deplasare. El este înlocuit în 1941 de Darquier de Pellepoix, în care germanii găsesc un discipol zelos şi lipsit de scrupule, pe care Vichy îl va lăsa liber să acţioneze.

Alte victime ale înăspririi regimului, oamenii de stat ai celei de-a III-a Republici încarceraţi încă din 1940 (Daladier, Blum şi Gamelin...). În februarie 1942, Pétain îi deferă Curţii supreme de la Riom, fără a se şti prea bine, de altfel, dacă sunt judecaţi ca fiind responsabili pentru declanşarea războiului (cum doresc germanii) sau ca răspunzători pentru înfrângere (cum îi acuză Vichy-ul). Orice ar fi fost, „procesul de la Riom", caracterizat de acte arbitrare (acuzaţii sunt judecaţi retroactiv, în virtutea unei legi care nu exista în momentul în care s-au produs faptele ce li se reproşează; unii sunt condamnaţi de o altă jurisdicţie înainte de proces) suferă o răsturnare spectaculoasă de situaţii, acuzaţii transformându-se în acuzatori şi făcând procesul regimului de la Vichy. În aprilie 1942 o intervenţie personală a lui Hiter îi pune capăt.

Presa, deja strict supravegheată, se află în întregime sub controlul ministrului informaţiilor, Marion, care dictează ziarelor severe dispoziţii referitoare la ce

trebuie spus sau trecut sub tăcere, le trimite „note orientative" şi va merge până la a le comunica scheme de articole pregătite de serviciile sale.

În sfârşit, peste toate acestea, ministrul de interne, Pucheu, va accepta, la cererea germanilor, să promulge o lege retroactivă reprimând activităţile comuniste şi să aducă în faţa tribunalelor excepţionale oameni care vor trebui executaţi pentru a intimida eventualii oponenţi.

Astfel, din 1941, Revoluţia naţională, confruntându-se cu nemulţumirea şi protestele francezilor, abandonează orice veleitate de creare a unei „Noi Ordini" şi acordă prioritate represiunii. Vichy se transformă într-un stat poliţienesc, dominând opoziţia prin forţă. El pierde astfel orice speranţă de a face acceptate de către francezi noile obiective pe care s-a străduit să le traseze. Eşecul său este de acum evident. El este confirmat de întoarcerea la putere a lui Pierre Laval în aprilie 1942, chemat la presiunile germanilor. Noul „om forte" de la Vichy a considerat întotdeauna Revoluţia naţională drept o aiureală. Partizan al unei „Republici de mână forte", el înţelege să acorde prioritate realităţilor. Or, acestea, pe care Vichy a vrut să le ignore pentru a încerca să impună Franţei, graţie înfrângerii, un regim contrarevoluţionar, se evidenţiază cu asprime francezilor. Ele au un nume: ocupaţia germană şi problema relaţiilor cu învingătorul.

OCUPAŢIE ŞI COLABORARE

SITUAŢIA TERITORIULUI FRANCEZ

Realitatea ocupaţiei este mai întâi teritorială şi depăşeşte cu mult dispoziţiile convenţiei de armistiţiu. Dacă lăsăm deoparte regiunile ocupate de italieni (oraşul Menton şi o parte din Queyras, cărora li se adaugă, în 1942, 8 departamente din Alpi, Provenţa şi Corsica), ocupaţia germană se exercită asupra a trei zone diferite:

- cele două departamente alsaciene şi Mosela anexate Reichului, pe care germanii se străduiesc să le germanizeze, făcând să dispară orice influenţă franceză;

- zonele interzise delimitate din raţiuni militare şi poate, cu oarecari intenţii politice: Nordul şi Pas-de-Calais ataşte până în 1943 comandamentului militar de

la Bruxelles; zona interzisă din Nord este definită de linia Somme; Aisne, Vouziers, Saint-Dizier, Chaumont, Dole: germanii împiedică reîntoarcerea în zonă a celor 650 000 de refugiaţi, încurajând instalarea în zonă a coloniştilor germani; în sfârşit, zonele strict militare ce se întind pe o adâncime de 15 km de-a lungul coastei franceze;

- zona ocupată propriu-zisă, care se întinde la nord şi la est de linia de demarcaţie şi unde autoritatea este deţinută de guvernatorul militar al Franţei.

În teorie, legile de la Vichy se aplică asupra întregului teritoriu francez. De fapt, această suveranitate depinde de bunul plac al germanilor. Alsacia şi Lorena anexate sunt supuse legilor germane şi la fel se va proceda până în 1941 şi cu zona Nord şi Pas-de-Calais. În zona ocupată, autoritatea de la Vichy nu se poate exercita decât cu acceptul autorităţilor militare germane. În sfârşit, acestea nu ezită să intervină în zona aşa-zis liberă şi să exercite puternice presiuni în special în probleme de justiţie şi poliţie.

VIAŢA COTIDIANĂ

Al doilea aspect al ocupaţiei, care afectează viaţa francezilor, este de ordin economic. Franţa este supusă în anii 1940-1944 unui adevărat jaf. Sub pretextul de a obliga Franţa la plata întreţinerii trupelor de ocupaţie, Germania încasează o exorbitantă despăgubire de război: 400 milioane de franci pe zi în 1940 (sumă care ar fi suficientă pentru întreţinerea a 18 milioane de soldaţi, conform reprezentantului francez în Comisia de armistiţiu), redusă la 300 milioane în 1941, însă urcată la 500 milioane după invadarea zonei de Sud de către germani, în noiembrie 1942, apoi la 700 milioane începând cu debarcarea aliaţilor în Normandia, pe 6 iunie 1944. În total, dacă adăugăm prada de război, rechiziţionarea aurului, cumpărăturile neonorate, obţinerea de participaţiuni obligatorii în anumite întreprinderi franceze, ajungem la o sumă de peste 700 miliarde de franci pe care Franţa a trebuit să-i verse Germaniei, situaţie ce va determina o gigantică inflaţie.

Încă şi mai direct sesizabile la nivelul vieţii cotidiene a francezilor sunt prelevările asupra producţiei. Între 12% şi 17% din producţia agricolă franceză a fost trimisă în Germania (cereale, carne, produse lactate...), reducând cu 40% aprovizionarea oraşelor din timp de pace. În aceeaşi manieră, germanii prelevă cărbune şi electricitate, minereuri şi produse industriale. Industriile de construcţii, a automobilului, varului şi cimentului lucrează 75% pentru Germania, vopselurile şi cauciucul 60%, textilele 55%. Rezultă de aici pentru francezi o penurie de produse de primă necesitate ce va impune o strictă raţionalizare.

În fine, Germania utilizează o importantă parte a forţei de muncă franceze. Prizonieri de război, deportaţi în virtutea Serviciului de muncă obligatorie începând din 1942, lucrători voluntari, muncitori rechiziţionaţi chiar în Franţa în serviciul organizaţiei Todt, care construieşte fortificaţiile de coastă, constituie un potenţial de forţă de muncă în serviciul Germaniei, care va creşte de la 1 600 000 de persoane la sfârşitul lui 1941 la 2 600 000 în decursul verii lui 1944. Această rechiziţionare a mâinii de lucru este în mod evident explicaţia scăderii producţiei franceze; (producţia industrială scade de la indicele 100 în 1939 la 68 în 1941, 62 în 1942, 56 în 1943 şi 43 în 1944), producţie diminuată din care Germania ia 34%!

REPRESIUNEA POLITICĂ ŞI RASIALĂ

Însă aspectul cel mai insuportabil al ocupaţiei germane în Franţa rămâne represiunea exercitată împotriva tuturor acelora care sunt consideraţi de nazişti sau de colaboratorii lor drept adversari. Evreii, comuniştii, rezistenţa, plătesc acestei represiuni cel mai greu tribut. În total, între 200 000 şi 250 000 de arestări şi deportări în Germania au fost efectuate şi mulţi dintre aceştia nu s-au mai întors. Acestor arestări, mai numeroase începând din 1942, li se adaugă, începând din vara lui 1941, execuţiile de ostatici, care vor face 30 000 victime. În fine, pe măsură ce se dezvoltă acţiunile Rezistenţei, germanii răspund prin represalii în masă împotriva populaţiei civile. În 1943, dar mai ales începând din primăvara lui 1944, această represiune capătă forme tot mai sălbatice: execuţia de prizonieri aleşi la întâmplare în închisorile din Limoges şi Périgueux după atentatele din martie 1944 împotriva şefilor Gestapoului, masacrul a 86 de persoane la Ascq, în Nord, în aprilie 1944, după deraierea unui tren militar şi, mai ales, în iunie 1944, o mie de victime la Oradour-sur-Glane, unde toţi bărbaţii sunt împuşcaţi, iar femeile şi copiii arşi de vii în biserică, ca urmare a acţiunilor rezistenţei împotriva diviziei *Das Reich*...

Aspect particular al acestei represiuni, represiunea rasială loveşte mai ales pe evrei. Realizată de germani în zona ocupată, cu ajutorul administraţiei de la Vichy, ea este rezultatul propriilor iniţiative ale guvernului mareşalului în zona de sud. În mai 1941 are loc prima mare razie a evreilor în zona nordică. Însă, o dată cu aplicarea de către germani a „soluţiei finale a problemei evreieşti", începe valul de arestări şi de deportări. Pe 16 şi 17 iulie 1942 are loc „razia de la Velodromul de Iarnă" (cele 13 000 de persoane arestate sunt adunate pe Velodromul de Iarnă din Paris înainte de a fi duse în lagărul de la Drancy şi

deportate), prima dintr-o lungă serie, care va duce la deportarea a 220 000 de „deportaţi rasiali".

COLABORAŢIONISMUL: FORME ŞI PROBLEME

Or, dacă unii francezi aleg să lupte în Rezistenţă împotriva ocupantului, guvernul de la Vichy şi o minoritate a populaţiei se angajează pe calea colaborării cu germanii.

Colaborarea economică este mai puţin cunoscută şi are o semnificaţie ambiguă. Ea constă, pentru şefii de întreprinderi, din a accepta să lucreze pentru efortul de război german, acordând astfel un ajutor efortului militar al Reichului. Dacă este sigur că unii conducători au căutat astfel de comenzi pentru a obţine profituri mari (este cazul fabricantului de automobile Renault, ale cărui uzine vor fi naţionalizate după Eliberare, drept represalii), alţii au fost nevoiţi să-şi dea concursul, constrânşi prin forţă, ocupanţilor. Iar la Eliberare, mulţi vor invoca necesitatea de a continua lucrul pentru a evita ruinarea întreprinderii, sau voinţa de a oferi de lucru unui număr de muncitori pentru a le permite să rămână în Franţa şi de a evita rechiziţionarea lor în Germania, în virtutea Serviciului de muncă obligatorie. În această situaţie confuză şi dificilă, este cu atât mai greu de a întocmi un tablou precis al colaborării economice cu cât au avut loc puţine procese, iar arhivele care ar permite clarificarea problemei nu sunt disponibile.

Mult mai clară este, în schimb, problema colaborării ideologice cu Germania. Aceasta este apanajul unor mici grupări minoritare, numite „colaboraţionişti". Admiratori ai fascismului şi nazismului, ei visează să creeze în Franţa un regim analog celor din Germania şi Italia, sprijinit pe un partid unic şi folosindu-se de practici totalitare. Ei denunţă timiditatea „reacţionarilor" de la Vichy şi se adună la Paris, sub protecţia germanilor, care le oferă ajutoare şi subsidii. Aceste grupări sunt conduse de oameni politici care visează fiecare să devină Führerul francez: fostul comunist Jacques Doriot, lider al partidului popular francez, ex-socialistul Marcel Déat, apostol al partidului unic şi care creează cu această intenţie „adunarea naţională populară", Marcel Bucard, care, cu fonduri primite de la Mussolini a creat în anii '30 „Francismul"... În jurul lor se agită scriitori care văd în fascism un nou romantism (Brasillach) sau botează „fascism" propriile probleme existenţiale (Drieu La Rochelle)... În fine, o mare parte a activităţii acestor colaboraţionişti este gazetărească, iar ziarişti convinşi, ca fostul deputat de extrema dreaptă Philippe Henriot, sau plătiţi de germani, ca Jean Luchaire joacă un rol important în rândurile acestora. Trebuie, în sfârşit

adăugaţi aventurierii, tinerii lipsiţi adeseori de orice cunoştinţă despre politică, traficanţii... Toţi îşi supralicitează sentimentele antidemocratice, anticomuniste, antisemite, pentru a intra în graţiile naziştilor, cu ajutorul cărora speră să-şi realizeze proiectele.

Foarte diferit este colaboraţionaismul de stat, practicat de guvernul de la Vichy. El depăşeşte simplu stadiu al raporturilor între guvernul unei ţări ocupate şi ocupant. Colaboraţionismul de stat se întemeiază pe un postulat: victoria germană este inevitabilă. Din această perspectivă, este vorba de a obţine din partea Germaniei un tratat de pace relativ favorabil Franţei, oferindu-i-se în schimb un ajutor în războiul pe care-l poartă, fără a merge, totuşi, până la statutul de cobeligerant. Or, pentru a furniza acest ajutor, Vichy estimează a dispune de câteva atuuri: mai puţin porţiunea de teritoriu pe care o stăpâneşte, cât flota de război ancorată la Toulon (una dintre cele mai bune din lume) şi stăpânirea unui imens imperiu colonial, de o importanţă strategică covârşitoare. Însă, colaborarea se bazează pe o premisă falsă şi va fi de fapt o cursă în care guvernul de la Vichy intră singur. Pentru că, dacă Hitler se preface a fi favorabil propunerilor franceze, pentru a neutraliza imperiul şi flota şi pentru a evita ca acestea să nu cadă în mâinile aliaţilor, el nu intenţionează câtuşi de puţin să facă cea mai mică concesie francezilor învinşi şi trataţi în consecinţă.

FAZE ŞI LIMITE ALE COLABORAŢIONISMULUI DE STAT

Pierre Laval este acela care, cu sprijinul lui Otto Abetz, ambasadorul Reichului la Paris, mijloceşte o întâlnire între Hitler şi Pétain în gara Montoire, care nu va duce decât la un foarte vag acord de principiu lipsit de orice precizare concretă. Însă strângerea de mână dintre Hitler şi Pétain, reprodusă din abundenţă în fotografiile din presă, ca şi mesajul lui Pétain: *„Păşesc astăzi pe calea colaborării..."* va aduce acestei politici cauţiunea imensei popularităţi a mareşalului. Pierre Laval încearcă să dea acestei politici un conţinut concret, pregătind o recucerire a Africii ecuatoriale, aflată sub controlul gaulliştilor, care nu poate decât să-i satisfacă pe germani. Însă, pe 13 decembrie 1940, este revocat de Pétain, care îl acuză de a duce o politică personală, şi pus sub domiciliu supravegheat. Plecarea sa pune capăt primei etape a colaboraţionismului.

După un scurt intermediu în care guvernul este condus de Pierre-Étienne Flandin, amiralul Darlan, care îi succede lui Laval, se străduieşte, din aceleaşi motive care l-au determinat pe Laval să lanseze ideea colaborării, să reînnoade contactele cu germanii. După diferite încercări infructuoase, el este primit de

Hitler la Berchtesgaden (aprilie 1941) şi îi face promisiuni considerabile ce vor fi incluse în Protocolul de la Paris din mai 1941 şi care plasează Franţa alături de Germania în războiul dus de aceasta împotriva Angliei pe toate căile. Germanii fiind dornici de a veni în ajutor rebelilor irakieni care s-au revoltat împotriva englezilor, Darlan le pune la dispoziţie aerodromurile din Siria. Generalul german Rommel găsindu-se în dificultate în Libia în faţa britanicilor lui Montgomery, Franţa acceptă ca Reichul să folosească pentru a-i veni în ajutor aerodromurile şi căile ferate din Tunisia. În fine, Darlan acceptă cererea germană de a permite submarinelor germane folosirea portului Dakar, de unde acestea vor putea ataca convoaiele şi navele britanice din Atlantic. Aceste enorme concesii, care echivalează cu o declaraţie de cobeligeranţă, provoacă opoziţia naţionaliştilor de la Vichy, care, în frunte cu generalul Weygand, înţeleg să rămână strict în termenii armistiţiului. La instigarea acestora, Vichy-ul va cere în contrapartidă concesii considerabile, pe care Hitler le va considera drept exorbitante şi le va respinge: eliberarea tuturor prizonierilor, încetarea plăţii cheltuielilor de ocupaţie, restabilirea autorităţii de la Vichy asupra întregului teritoriu. Într-un final, cucerirea Siriei şi Libanului de către britanici, ajutaţi de gaullişti (mai 1941) şi redresarea situaţiei lui Rommel în Libia vor face inutil ajutorul guvernului de la Vichy.

În aprilie 1942, întoarcerea lui Laval la putere, ca urmare a injoncţiunilor germanilor, pare să anunţe o politică colaboraţionistă de anvergură. De fapt, Pierre Laval anunţă în iunie 1942 de ce parte se situează preferinţele sale: *„Doresc victoria Germaniei, pentru că, fără ea, mâine, bolşevismul s-ar instala pretutindeni"*. Întoarcerea sa la putere este marcată de o creştere a livrărilor de alimente către Germania, prin predarea, plină de zel, către naziştii a evreilor străini refugiaţi în Franţa (şi chiar şi a copiilor lor, la iniţiativa personală a lui Laval, cum s-a întâmplat, de exemplu, în decursul raziei din iulie 1942), prin acordul cu privire la trimiterea de muncitori francezi în Germania, pe care încearcă să-l realizeze pe bază de voluntariat, lansând politica „schimbului" (pentru fiecare trei muncitori francezi ce plecau în Germania, un prizonier se putea întoarce în Franţa). Însă, iluziile sale cu privire la caracterul voluntar al acestei politici se vor curma repede.

Din toamna lui 1942, Vichy nu mai deţine mijloacele prin care să ducă o politică de colaboraţionism. După debarcarea americană în Africa de Nord în noiembrie 1942, toate coloniile africane se raliază aliaţilor. Drept represalii, germanii invadează zona de sud, iar flota franceză, ancorată la Toulon, se sabordează pentru a evita să cadă în mâinile lor. Vichy nu mai dispune de nici un atu susceptibil de a-i interesa pe germani şi nu mai deţine nici porţiunea de teritoriu

care menţinea ficţiunea suveranităţii sale. Sub supravegherea germană, Pétain, care nu îndrăzneşte să provoace o ruptură făţişă cu ocupantul, cedează din ce în ce mai mult în faţa pretenţiilor acestuia. În ce-l priveşte pe Laval, acesta se încăpăţânează, împotriva oricărei evidenţe, să menţină iluzia unei suveranităţi franceze, prefăcându-se că acordă din proprie iniţiativă germanilor ceea ce aceştia îi impun de fapt: supravegherea lui Pétain de către un „delegat general diplomatic", cenzurarea textelor de legi, intrarea în guvern a unor colaboraţionişti din Paris (Philippe Henriot şi Marcel Déat), rechiziţionarea forţată de lucrători pentru Germania, însă de data aceasta nu cu titlu de „schimb", ci în contul Serviciului de muncă obligatorie, vânarea membrilor rezistenţei organizată de Miliţia lui Darnand, numit secretar general cu menţinerea ordinii. Vichy nu mai este de acum decât un auxiliar al Germaniei, iar Laval şi Pétain şefii unui stat-fantomă. Germanii îi vor constrânge, de altfel, împotriva voinţei lor, să-i urmeze în retragerea lor din august 1944.

În concluzie, colaboraţionsimul de stat a fost un eşec. Oricare ar fi fost intenţiile celor de la Vichy (Pétain va încerca, după Eliberare, să acrediteze teza „dublului său joc" şi a rolului de „tampon" pe care l-ar fi jucat pentru francezi), colaborarea nu a salvat Franţa nici de la exploatarea economică (este ţara care, proporţional cu resursele şi populaţia sa, a furnizat Germaniei cele mai multe produse alimentare, materii prime şi mână de lucru în industrie), nici represiunea politică, nici suferinţele de orice fel. În schimb, buna-credinţă faţă de Germania de care au dat dovadă conducătorii francezi a adus naziştilor un ajutor considerabil, compromiţând alături de germani guvernul Franţei şi provocând în ţară un veritabil război civil care opune colaboraţioniştilor pe membrii rezistenţei.

LUPTA ÎMPOTRIVA OCUPANTULUI

NAŞTEREA MIŞCĂRII DE REZISTENŢĂ

Rezistenţa ia naştere prin regruparea francezilor care resping armistiţiul, acceptarea de către Franţa a înfrângerii sale. Caracterul spontan pe care îl îmbracă la început explică dezvoltarea sa dispersată, în zone diferite, şi caracterul embrionar şi puţin organizat pe care îl prezintă multă vreme.

Primul act al Rezistenţei se petrece în Anglia, în jurul generalului de Gaulle, subsecretar de stat la ministerul de război, trimis într-o misiune pe lângă primul ministru Churchill de Paul Reynaud. Generalul de Gaulle se întoarce în Franţa pe 16 iunie 1940 pentru a afla vestea demisiei guvernului din care făcea parte, a instalării la putere a mareşalului Pétain şi a cererii de armistiţiu. Va pleca imediat înapoi la Londra, unde, cu sprijinul lui Churchill, poate lansa, pe 18 iunie, la postul britanic de radio, un apel la rezistenţă. De fapt, acest apel se adresează şefilor militari şi guvernatorilor coloniilor pentru a-i invita să respingă armistiţiul şi să se alăture trupelor franceze îmbarcate la Dunkerque şi aflate la Londra. Însă, contrar aşteptărilor generalului de Gaulle şi ale lui Churchill, nici unul din marii şefi ai imperiului, nici un om politic de prim rang nu răspunde apelului de la 18 iunie. Astfel, Churchill acceptă să-l recunoască pe generalul de Gaulle drept şef al francezilor care luptă împotriva Germaniei. Însă acesta nu are nici audienţă, nici independenţă. Cea mai mare parte a soldaţilor francezi care se găsesc în Anglia refuză să i se ralieze şi cer să fie repatriaţi în Franţa. Pe de altă parte, nu există decât datorită britanicilor, care îl primesc pe teritoriul său, îi facilitează accesul la BBC şi îi finanţează activităţile. Totuşi, „Franţa Liberă", nume oficial al mişcării gaulliste, îşi va crea un Comitet naţional francez, care o conduce şi care îşi înfiinţează organe guvernamentale, şi va înregistra ralierea unor colonii din Africa ecuatorială în frunte cu Ciadul, al cărui guvernator Felix Eboué se pune în slujba lui de Gaulle. Graţie ralierii unor mici contingente ale armatei coloniale, cum ar fi unitatea colonelului Leclerc, ea va reuşi echiparea unei mici armate care preia numele de „Forţele franceze libere" în vara-toamna lui 1940. Sub comanda generalului Koenig, elemente ale acestei armate se vor distinge alături de britanici în Libia. Însă, Comitetul naţional francez nu este recunoscut de Aliaţi ca fiind un guvern în exil şi nu are multă vreme nici o relaţie cu grupările rezistenţei din interior, care au luat naştere în mod independent de el.

În interior, organizaţii ale Rezistenţei s-au constituit încă din toamna lui 1940. Însă ele sunt foarte diferite în zona de sud şi în cea de nord, ocupată. În zona de sud, unde germanii nu sunt prezenţi, Rezistenţa îmbracă cu uşurinţă un caracter politic. Se creează trei mari organizaţii „Combat", „Liberation" şi „Franc-Tireur". Unii dintre membrii lor au legături cu elemente ale armatei care a semnat armistiţiul, iar Combat, în special, nu este, la început, net ostilă guvernului de la Vichy, liderii săi încercând să insufle guvernului spiritul de rezistenţă şi să combată colaboraţionismul. Abia începând din 1941-1942, o dată cu consolidarea atitudinii progermane a guvernului de la Vichy, mişcările de rezistenţă vor ajunge să-l considere drept un adversar. În zona de nord, unde prezenţa germanilor face orice acţiune mult mai periculoasă, Rezistenţa este îndreptată făţiş

împotriva inamicului. Riscul face necesară o descentralizare, ceea ce explică multitudinea de organizaţii: Organizaţia civilă şi militară, „Libération-Nord", „Ceux de la Résistance", „Ceux de la Libération", şi mai târziu, Frontul Naţional, recrutat de partidul comunist. Până în 1941, acţiunea esenţială a Rezistenţei constă în a-şi afirma prezenţa prin manifeste, ziare, propagandă, a colecta informaţii în folosul Aliaţilor, a ajuta evadaţii. Însă membrii ei sunt foarte puţini, dispersaţi, lipsiţi de mijloace, decimaţi de arestări.

ORGANIZAREA REZISTENŢEI (1941-1943)

Intrarea partidului comunist în Rezistenţă în iunie 1941 reprezintă o cotitură de o importanţă capitală. Favorabil din 1939 unei politici de neutralitate, partidul comunist se alătură Rezistenţei (în care unii din membrii săi erau deja angajaţi, însă pe cont propriu) după atacul Germaniei împotriva URSS. El va ajunge repede să joace un rol esenţial. Experimentat în practicile clandestinităţii, dispunând de mii de militanţi devotaţi, abil în a canaliza politic nemulţumirile vieţii cotidiene, el va imprima Rezistenţei un remarcabil dinamism. Mai mult, el îi va dărui acesteia o doctrină a luptei, cea a războiului de guerilla, marcat de atentate, sabotaje şi sprijinit de populaţie, pe care represiunea germană o determină la a nu colabora câtuşi de puţin cu ocupantul. Curând, după modelul „Franc-Tirorilor şi Partizanilor" (FTP) organizaţi de comunişti, mişcările de rezistenţă se dotează cu formaţiuni paramilitare clandestine, care constituie o veritabilă „armată din umbră".

Generalul de Gaulle se străduieşte să intre în contact cu aceste grupări ale rezistenţei, să le organizeze şi să le determine să-i accepte autoritatea. El îl trimite în Franţa pe fostul prefect Jean Moulin; convinşi de acesta, câţiva din şefii organizaţiilor Rezistenţei, Henry Frenay (Combat), Christian Pineau (Libération-Nord), Emmanuel d'Astier de la Vigerie (Libération), se duc la Londra pentru a-l întâlni pe generalul de Gaulle, în care nu au încredere, văzând în el un ofiţer de extremă dreaptă şi îndoindu-se de sentimentele sale republicane (aprilie 1942). Generalul îi asigură de concepţiile sale democrate, promiţându-le că va „acorda cuvântul poporului" după Eliberare. Conducătorii organizaţiilor, inclusiv comuniştii din Frontul naţional, acceptă atunci principiul subordonării faţă de generalul de Gaulle. Acesta îl trimite în Franţa pe Jean Moulin, cu titlul de delegat general, şi îl însărcinează cu unificarea şi organizarea Rezistenţei. În zona de sud, apoi în cea de nord, acesta reuneşte într-o organizaţie unică principalele grupări (mai puţin Frontul naţional, care rămâne autonom), în timp ce formaţiunile lor

paramilitare (cu excepţia FTP) formează Armata secretă. Astfel unificată şi organizată, Rezistenţa, în afara acţiunii sale militare, va da naştere unei forţe politice de opoziţie faţă de Vichy, „Franţa combatantă", noul nume al mişcării gaulliste după ralierea rezistenţei din interiorul ţării.

REZISTENŢA, FERMENT AL UNEI NOI FRANŢE

Considerând că nu a fost desemnată printr-un vot popular care i-ar fi dat o legitimitate democratică, Aliaţii refuză să vadă în „Franţa combatantă" o putere politică legală. Rezultă de aici nenumărate conflicte între generalul de Gaulle, care cere să fie recunoscut drept singurul deţinător al reprezentării legitime a Franţei, şi anglo-americani, în special în problema administrării teritoriilor coloniale ocupate de englezi: Siria şi Libanul în 1941, Madagascarul în 1942... În 1942, Forţele franceze libere iau în stăpânire Saint-Pierre-et-Miquelon, spre nemulţumirea americanilor, care negociaseră menţinerea în funcţie a administraţiei numite de Vichy. De asemenea, după ce debarcă în Africa de Nord, în noiembrie 1942, americanii resping pretenţiile generalului de Gaulle şi preferă să-l instaleze la putere pe generalul Darlan, fost şef al guvernului de la Vichy, apoi, după asasinarea sa, decembrie 1942, pe generalul Giraud, care lasă în vigoare legile Vichy-ului şi se înconjoară de fideli ai mareşalului Pétain. După ce au încercat în zadar să-l subordoneze pe de Gaulle lui Giraud, americanii sfârşesc prin a accepta, în mai 1943, ca cei doi generali să constituie la Alger un Comitet francez de eliberare naţională, (CFLN) căruia îi devin copreşedinţi. Însă, în câteva luni, generalul de Gaulle, mai abil, i-o ia înainte lui Giraud, care abandonează copreşedinţia CFLN, pentru a-şi păstra comanda armatei, şi care, mai târziu, va fi nevoit să se încline când de Gaulle îl va demite şi din această funcţie.

Aceste dificultăţi în relaţiile cu Aliaţii îl determină pe generalul de Gaulle să-şi afirme caracterul reprezentativ creând o veritabilă contrapondere statală a Vichy-ului. În mai 1943, Jean Moulin, delegat naţional al generalului de Gaulle, creează în Franţa Consiliul naţional al Rezistenţei, care cuprinde conducătorii principalelor mişcări, reprezentanţi ai celor două mari sindicate muncitoreşti, CGT şi CFTC, ca şi ai partidelor politice de dinainte de război, inclusiv a celor ce nu duc nici o acţiune de rezistenţă (ca radicalii sau partidele moderate). CNR îl alege pe Jean Moulin drept preşedintele său, anulează legile guvernului de la Vichy şi îl recunoaşte pe de Gaulle ca şef politic al Rezistenţei. La puţin timp, Jean Moulin este arestat de Gestapo şi moare ca urmare a torturilor suferite. CNR îl înlocuieşte printr-un membru al rezistenţei din interior, democrat-creştinul Georges Bidault.

La Alger este formată o Adunare consultativă, cuprinzând, alături de membri ai rezistenţei din interior, foşti parlamentari şi reprezentanţi ai partidului comunist. Cât despre CLFN, este lărgit de o manieră în care să primească reprezentanţi ai acestor diverse grupări.

Din primăvara lui 1944, această nouă putere a Rezistenţei este gata să o înlocuiască pe aceea de la Vichy. Ea şi-a desemnat un guvern, CFLN, care în iunie 1944 ia numele de Guvernul provizoriu al Republicii Franceze (GPRF), dispunând de delegaţi civili şi militari în metropolă şi sprijinit pe două organe reprezentative, CNR în Franţa şi Adunarea consultativă la Alger. Sunt instituite administraţii locale pentru a înlocui oamenii Vichy-ului, comisari ai Republicii şi prefecţi, numiţi de GPRF, Comitete departamentale şi locale ale eliberării (CDL şi CLL) desemnate de Rezistenţă pentru a înlocui autorităţile departamentale şi municipale instaurate de Vichy. Rezistenţa dispune de forţe armate, Forţele franceze libere, care luptă alături de Aliaţi, iar în metropolă, Forţele franceze din interior (FFI) care cuprind Armata secretă şi formaţiunile FTP, în timp ce partidul comunist a recrutat în întreprinderi, cartiere, sate, Miliţii patriotice, al căror scop teoretic este de a menţine ordinea. Organizarea acestei alternative a puterii ridică problema manierei în care se va efectua eventuala succesiune a Vichy-ului după Eliberare. Vor accepta Aliaţii ca Rezistenţa, în care sunt neîncrezători, considerând-o infiltrată de comunişti, să devină puterea legitimă a Franţei? Rezistenţa din interior, care consideră că ea a jucat rolul principal în lupta împotriva ocupantului şi îl consideră pe de Gaulle ca fiind un fel de reprezentat al exteriorului, este cu adevărat dispusă să recunoască autoritatea GPRF? În sfârşit, comuniştii, a căror putere politică şi militară este considerabilă, nu vor încerca să o folosească pentru a declanşa în Franţa o mişcare revoluţionară?

ELIBERAREA FRANŢEI (6 IUNIE-26 AUGUST 1944)

DEBARCAREA ALIATĂ ŞI INSURECŢIA NAŢIONALĂ

Din punct de vedere militar, eliberarea Franţei este opera trupelor anglo-americane, care au jucat rolul esenţial. Sub comanda generalului american Eisenhower,

ele au debarcat pe 6 iunie 1944 în Normandia, apoi pe 15 august pe coasta Provenţei, însoţite de Armata I franceză a generalului de Lattre de Tassigny. Ele au învins trupele germane şi le-au silit să bată în retragere. Acestea, de teama de a nu fi prinse în cleşte între coloanele venite din Normandia şi cele care, venind din Provenţa, urcă pe valea Rhône-ului, au evacuat precipitat centrul şi sud-estul Franţei. Pe 12 septembrie, cele două braţe ale cleştelui fac joncţiunea lângă Dijon. Englezii, americanii şi francezii îi împing pe germani spre est şi spre nord. În noiembrie 1944, germanii nu mai deţin controlul în Franţa decât asupra câtorva enclave pe coastele Atlanticului la Dunkerque şi la Colmar.

Însă, rapiditatea acestei victorii a Aliaţilor se explică în parte şi prin ajutorul adus de Rezistenţa din interior. O dată cu anunţarea debarcării, membrii rezistenţei declanşează sabotaje ale căilor de comunicaţii şi acţiuni de hărţuire care vor atrage sângeroase represalii, ca acelea de la Oradur. Tentativele de concentrare a micilor grupuri „maquis" în mari unităţi vor eşua, cel mai sângeros exemplu fiind cel de la Vercors din iulie 1944, curajul celor din rezistenţă dovedindu-se a fi insuficient în faţa unei armate ce dispunea de artilerie grea, de blindate, de avioane. Însă acolo unde Rezistenţa joacă rolul de auxiliar al Aliaţilor, eficienţa sa este remarcabilă: astfel în Bretagne, la sfârşitul lui iulie - începutul lui august 1944, membrii rezistenţei eliberează cea mai mare parte a oraşelor înaintea sosirii Aliaţilor, permiţându-le acestora să înainteze fără luptă, apoi lichidează enclavele de rezistenţă germană depăşite de rapida avansare a blindatelor americane.

Episodul cel mai marcant al insurecţiei naţionale este insurecţia din Paris din săptămâna 19-25 august 1944. Într-un oraş împânzit de baricade şi stăpânit de insurgenţi, garnizoana germană, închisă în cazărmile sale, renunţă practic la luptă. Temându-se de o posibilă reacţiune germană care ar fi putut da naştere unui masacru, generalul de Gaulle obţine - cu dificultate - aprobarea americanilor ca divizia a II-a de blindate a generalului Leclerc să fie trimisă în capitală, aceasta intrând în oraş pe 25 august. În aceeaşi seară, generalul german Von Choltitz semnează la gara Montparnasse capitularea trupelor sale în faţa generalului Leclerc şi a colonelului Rol-Tanguy, şeful formaţiunilor FFI pariziene. Pe 26 august, generalul de Gaulle îşi face intrarea triumfală pe Champ-Élysées în mijlocul unei mulţimi în delir. Acest eveniment va rezolva virtual problema puterii, latentă de la începutul lui iunie.

PROBLEMA PUTERII LA ELIBERARE

Primul obstacol care apare în calea generalului de Gaulle este cel al intenţiilor americane. Preşedintele Roosevelt se arată neîncrezător în el şi nu este de

acord cu pretenţiile acestuia de a voi să guverneze Franţa fără a fi fost desemnat prin alegeri democratice. Îl bănuieşte de intenţii dictatoriale. Pentru el, nu există decât un guvern legal în Franţa, cel de la Vichy, iar acesta s-a arătat a fi fost solidar cu germanii prin politica sa colaboraţionistă. Astfel, el vizează a pune Franţa sub autoritatea unei AMGOT (Administraţie militară de guvernământ pentru teritoriile ocupate), condusă de un general american care ar lăsa neschimbaţi pe funcţionarii numiţi de Vichy, dar le-ar supraveghea acţiunile. Generalul de Gaulle dejoacă acest proces: câteva zile după debarcare, el se va deplasa în primul oraş francez eliberat, Bayeux, va revoca subprefectul numit de Vichy şi va numi în locul acestuia un funcţionar desemnat de el. Acelaşi procedeu se va repeta în toate oraşele eliberate. Constatând că populaţia se raliază noilor reprezentanţi ai puterii ieşiţi din rândurile Rezistenţei, americanii vor sfârşit prin a se înclina. În septembrie 1944, ei recunosc GPRF.

Altă dificultate pentru generalul de Gaulle: GPRF nu riscă oare să intre în conflict asupra întâietăţii cu CNR, căruia îi aparţin liderii Rezistenţei din interior? Încă de la sosirea sa la Paris, generalul de Gaulle va afirma primatul Statului în faţa grupărilor Rezistenţei printr-o serie de gesturi simbolice nu lipsite de asprime, dintre care unele vor ofensa pe membrii rezistenţei. Astfel, în timp ce şefii Rezistenţei din interior îl aşteptau la Hôtel de Ville, un loc sacru al revoluţiilor pariziene, el se duce mai întâi la ministerul de război (de unde plecase în iunie 1940): „Statul se întorcea acasă", va scrie el în *Memorii*; de asemenea va refuza, în ciuda cererii lui Georges Bidault, preşedintele CNR, să proclame Republica de la înălţimea balconului de la Hôtel de Ville, considerând că, reprezentată de „Franţa liberă", apoi de „Franţa combatantă", ea nu încetase niciodată să existe. Este deci continuitatea de Stat pe care generalul de Gaulle afirmă că o reprezintă în virtutea unei legitimităţi istorice ce-şi găseşte rădăcinile în apelul de la 18 iunie. La urma urmelor, aclamaţiile celor două milioane de parizieni, care pe 26 august, se înghesuie pe Champ-Élysées apar în ochii tuturor drept consacrarea democratică a acestei legitimităţi.

Autoritatea de Stat fiind astfel afirmată, rămâne ca ea să fie pusă în aplicare pe teren. Însă, din acest punct de vedere, lucrurile sunt departe de a fi clare. Răsturnând pretutindeni autorităţile Vichy-ului, Eliberarea a dat naştere unei mulţimi de puteri de drept. În numeroase regiuni, în special în centru şi în sud-est, unde Aliaţii nu au pătruns, şefii Rezistenţei sunt aceia care guvernează în mod suveran, iar prefecţii şi comisarii Republicii întâmpină greutăţi în a-şi impune autoritatea. Aproape pretutindeni în ţară fac ravagii „epurările", pe care noii guvernanţi nu le pot controla deloc şi care-i lovesc pe cei care au avut relaţii cu ocupanţii sau care s-au arătat colaboratori prea zeloşi ai Vichy-ului:

femei tunse şi plimbate pe străzi, bărbaţi închişi şi uneori chiar judecaţi şi executaţi în pripă. Folosindu-se de această situaţie, apare întrebarea dacă nu cumva partidul comunist, care dispune de puternice poziţii în CDL şi CLL, care poate conta pe forţa militară a FTP şi pe Miliţiile patriotice, nu va încerca să provoace o insurecţie.

Generalul de Gaulle trece la sfârşitul anului 1944 la restabilirea autorităţii de Stat, în acelaşi timp cu luarea măsurilor de urgenţă cerute de situaţia economică şi financiară (creşterea salariilor, împrumuturi...). Printr-o serie de călătorii în provincie în toamna lui 1944 (Lyon, Marseille, Toulouse, Orléans, Bordeaux, apoi Nordul şi Normandia), el îşi impune autoritatea în faţa şefilor Rezistenţei şi îi subordonează autorităţilor numite de el. În cadrul acestei restaurări a puterilor Statului, el decide integrarea FFI şi FTP în armata regulată. În fine, în octombrie 1944, el decretează dizolvarea Miliţiilor patriotice. Partidul comunist protestează iniţial violent împotriva acestei măsuri. Însă el va sfârşi prin a se înclina în faţa ordinelor lui Maurice Thorez, secretarul său general, întors din Rusia în noiembrie 1944, după ce a fost amnistiat de acuzaţia de dezertare. Mulţi istorici consideră astăzi că a existat într-adevăr un plan insurecţional, pregătit de conducătorii Rezistenţei din interior comunişti, însă că acestui proiect i s-a opus Stalin, mai interesat de acapararea Europei răsăritene în blocul comunist decât de o aventură condamnată eşecului în Franţa, unde prezenţa trupelor aliate nu lăsa nici o speranţă de succes. În fine, sprijinul dat de Maurice Thorez dizolvării Miliţiilor patriotice a fost fără îndoială moneda de schimb a amnistiei de care a beneficiat.

În fine, pentru a pune capăt „epurărilor" spontane şi periculoase care făceau ravagii, guvernul decide să preia el această problemă, din septembrie 1944. Curţi speciale de justiţie analizează cazurile de colaborare cu inamicul, în timp ce o Înaltă Curte de Justiţie este însărcinată cu judecarea principalilor factori responsabili ai guvernului de la Vichy şi a colaboratorilor proeminenţi. Mareşalul Pétain, judecat în iulie-august 1945, este condamnat la moarte, însă în virtutea vârstei sale înaintate, pedeapsa sa va fi comutată în închisoare pe viaţă. Dimpotrivă, Pierre Laval va fi executat în condiţii penibile - este reanimat după o tentativă de sinucidere prin otrăvire pentru a putea fi împuşcat. Vor fi de asemenea executate personalităţi de prim rang, Darnand, şeful Miliţiei, scriitorul colaboraţionist Brasillach, numeroşi ziarişti, militari, poliţişti, înalţi funcţionari, torţionari ai Miliţiei (în total câteva mii de persoane). În sfârşit, Camerele civice vor condamna la „degradare civică naţională" pe francezii care au acordat ajutor Germaniei cu bună ştiinţă, chiar fără să fi jucat un rol de prim plan: circa 40 000 de persoane sunt astfel private de drepturile lor civile şi politice, excluse de la funcţiile publice sau slujbele cât de cât publice.

CĂTRE UN NOU ECHILIBRU INTERNAŢIONAL (1940-1945)

Capitolul 36

Charta Atlanticului din august 1941, semnată de naţiunile aliate, stabileşte regulile reconstrucţiei paşnice a lumii şi cele ale luptei împotriva „Axei". Apropierea anglo-saxonilor cu sovieticii va culmina cu formarea Marii alianţe în 1942. În ciuda diferendelor şi tensiunilor dintre ele, cele trei Mari puteri îşi intensifică întâlnirile în care dezbat problemele postbelice şi, în special, interesele respective ale fiecăreia. Încercarea de reglementare a problemelor contencioase mondiale sub egida „celor Trei Mari" culminează cu conferinţa de la Yalta în februarie 1945, în contextul eliberării Europei. Cadrele viitoarei hărţi a Europei şi ale ONU sunt stabilite aici.

REALIZAREA „MARII ALIANŢE"

APROPIEREA LONDRA-WASHINGTON (1940-1941)

Desfăşurarea războiului a condus Anglia, rămasă singură în arenă după iunie 1940, la a înnoda legături politice şi militare cu Statele Unite. Această apropiere priveşte în primul rând situaţia din Europa,unde ea nu se poate lipsi de sprijinul material şi logistic al americanilor. La rândul său, preşedintele Roosevelt se străduieşte să pregătească opinia publică şi Congresul, reticente faţă de eventualitatea intrării în război a Statelor Unite. El insistă pe răul fundamental încarnat de nazism, fără a uita pericolul ce planează asupra intereselor americane. Iar Churchill va profita de bunăvoinţa acestuia, cu care de altfel poartă o corespondenţă amicală. În septembrie 1940, este semnat un acord între cele două ţări în termenii căruia Anglia cedează prin contract de închiriere Statelor Unite baze în Terra Nova şi în Marea Antilelor. Ea primeşte în schimb 50 de distrugătoare vechi americane. Ajutorul către Marea Britanie este astfel deghizat sub pretextul unei îmbunătăţiri a sistemului defensiv american. Un pas în plus este făcut în martie 1941, o dată cu adoptarea legii contractului de împrumut, care permite ca americanii să „împrumute" material de război Marii Britanii sub angajamentul restituirii la sfârşitul războiului.

Britanicii obţin astfel un credit nelimitat, în timp ce preşedintele american, susţinut de Congres, deţine de acum controlul producţiei de armament. De o importanţă majoră în cursul conflictului, furnizările cu titlu de împrumut se vor ridica la 36 miliarde de dolari în decembrie 1944.

În cursul anului 1941, „Axa" Londra-Washington, din ce în ce mai sudată, are primele contacte cu URSS. În primăvara lui 1941, Roosevelt decide să extindă asupra jumătăţii de vest a Atlanticului „zona de securitate americană", iar americanii vor asigura protecţia convoaielor lor până în Marea Britanie. Se va proceda asemănător în Pacific, unde întâlnirile statelor-majore vor duce la o partajare a spaţiului naval aliat: englezii în Extremul Orient, americanii în Atlantic şi Mediterana. Însă atacul german împotriva URSS va determina curând intenţia extinderii acestei colaborări. Încă din 23 iunie 1941, Churchill a confirmat sprijinul total al ţării sale faţă de URSS. La rândul său, Roosevelt îl trimite pe Hopkins la Moscova. Acesta îi întâlneşte pe Molotov şi Stalin, care îi aduc la cunoştinţă nevoile lor în materiale. În august, Marea Britanie şi Statele Unite îşi oferă în mod oficial ajutorul Uniunii Sovietice.

CHARTA ATLANTICULUI (AUGUST 1941)

De pe 9 pe 12 august 1941 are loc în largul Terra Novei întâlnirea din Atlantic dintre Churchill şi Roosevelt. Pentru a „orienta politicile pe aceeaşi cale", sunt proclamate principii democratice în materie de relaţii internaţionale. Astfel, „Charta Atlanticului" stipulează că nici un semnatar nu va căuta să îşi extindă teritoriul şi că nici o modificare de frontieră nu va fi făcută fără acordul celor interesaţi. Fiecare popor îşi va alege liber forma de guvernământ, va avea acces la materiile prime şi va trebui să colaboreze la progresul economic şi social reciproc. Libertatea mărilor va fi garantată, în timp ce se va proceda la o reducere generală a armamentului. Mai concret, se decide că, în cazul intrării Statelor Unite în război, acestea vor da prioritate luptei împotriva Germaniei. Semnată de toate naţiunile aliate - cu unele rezerve de URSS - charta se dorea un program de reconstrucţie paşnică a lumii. Această afirmare a unei solidarităţi de nezdruncinat nu este scutită de neîncredere: charta Atlanticului se explică şi prin teama pe care o nutrea Roosevelt de a nu vedea Marea Britanie angajându-se, ca şi în timpul Primului Război mondial, într-o politică de acorduri secrete prevăzând împărţiri de teritorii. Conferinţa „Arcadia", ţinută la Washington de pe 22 decembrie 1941 pe 14 ianuarie 1942 reflectă totuşi contopirea intereselor anglo-saxone. Într-o „Declaraţie a Naţiunilor unite", cele două ţări se angajează să mobilizeze toate resursele lor împotriva Axei şi să nu semneze păci separate. Ideea unei debarcări în Africa de Nord în 1942 este adoptată aici.

MAREA ALIANŢĂ (1942)

În cursul anului 1942, anglo-saxonii se apropie de URSS pentru a ajunge la o „Mare alianţă" împotriva Axei. Sarcină cu atât mai dificilă, cu cât Stalin pare a considera refuzul lui Churchill de a deschide un al doilea front drept semnul unei rele voinţe a occidentalilor la adresa Rusiei. Este adevărat că el revendică restaurarea „influenţei ruse" asupra Statelor baltice şi Basarabiei, fixarea frontierei poloneze pe linia Curzon, toate acestea fiind prea puţin compatibile cu principiile chartei Atlanticului. Astfel, temându-se de o pace separată germano-sovietică, Churchill semnează cu Stalin, pe 26 mai 1942, un pact ce promite Uniunii Sovietice o colaborare completă timp de douăzeci de ani, în timp ce Statele Unite o includ printre beneficiarii „contractelor de împrumut". În acelaşi timp, raporturile anglo-ruse se stabilizează în Iran, unde trupele celor două ţări au debarcat în august 1941.

De atunci şi până la sfârşitul lui 1942, englezii şi americanii se străduiesc să-i dea asigurări lui Stalin. Debarcarea americană în Africa de Nord pune capăt unei lungi perioade de neîncredere.

UN DIRECTORAT AL „CELOR TREI MARI" (1943-1945)

La conferinţa de la Casablanca, ţinută în ianuarie 1943, Roosevelt lansează ideea capitulării necondiţionate a puterilor Axei, singura şansă de „a vedea domnind pacea în lume pentru generaţii". Este vorba, mai ales, de a-i oferi lui Stalin o compensaţie, acesta nefiind prezent la conferinţă datorită importanţei operaţiunilor militare din URSS.

Întâlnirile anglo-americane, din ce în ce mai frecvente, reuşesc cu greu să facă să dispară diferendele dintre Aliaţi. Anglo-saxonii vor accepta, dacă nu se poate altfel, încorporarea ţărilor baltice şi a Basarabiei de către URSS. Însă ei nu par să aprecieze la justa lor valoare revendicările viitoare ale sovieticilor. În plus, englezii şi americanii nu reuşesc să cadă de acord în privinţa Franţei. Şeful Foreign Office-ului, Anthony Eden, doreşte unificarea „Francezilor liberi" din Londra ai generalului de Gaulle şi a francezilor din Algeria, în timp ce Roosevelt, ostil generalului de Gaulle, preferă să negocieze cu amiralul Darlan, apoi cu generalul Giraud.

După dizolvarea Kominternului de către Stalin în iunie 1943 în scopul de a da Aliaţilor un semn de bunăvoinţă, anglo-saxonii şi ruşii îşi înmulţesc întâlnirile, în cursul cărora sunt dezbătute problemele postbelice. În Québec, în august, este redactat un proiect de declaraţie a celor patru mari puteri: Marea Britanie, Statele Unite, URSS şi China. Din luna octombrie, miniştrii de externe ai „celor trei Mari" (Anthony Eden, Cordell Hull şi V. M. Molotov) se întâlnesc la Moscova şi decid aici crearea unei „Comisii consultative europene" destinată a se reuni la Londra după căderea regimului hitlerist.

Prima mare întâlnire la vârf între anglo-saxoni şi sovietici are loc la Teheran de pe 28 noiembrie pe 1 decembrie 1943. Ambianţa este amicală între cei trei oameni de stat Roosevelt, Churchill, Stalin, care, conform spuselor premierului britanic, formează „cea mai mare concentrare de putere pe care lumea a văzut-o vreodată". În afara confirmării debarcării în Normandia şi Provenţa, întâlnirea va duce la importante schimburi de vederi privind situaţia postbelică. Stalin nu îşi ascunde intenţiile privitoare la Europa balcanică şi dorinţa ruşilor de a accede la mările calde în Asia. Cât despre Polonia, el doreşte să-i deplaseze frontierele spre Vest în detrimentul unei Germanii dezmembrate în cinci State autonome;

Churchill preconizează trei. În sfârşit, se ajunge la un acord asupra organizării viitoare a Naţiunilor unite, dotate cu o Adunare şi un Comitet executiv, sub supravegherea a „patru agenţi de poliţie" (Roosevelt): URSS, Statele Unite, Marea Britanie şi China.

YALTA: REALITATE ŞI MIT

CONTEXT ŞI TÂRGUIELI

Încercarea de reglementare a problemelor contencioase pe plan mondial sub egida celor trei Mari culminează la Yalta în februarie 1945. Anul 1944, decisiv pe plan militar, nu este mai puţin bogat în tensiuni politice. Fiecare dintre parteneri este de acum prezent în Europa: ruşii în partea sa răsăriteană, englezii şi americanii în Franţa, Italia, Grecia. Apar bănuielile reciproce de a nu intenţiona cumva a utiliza ocuparea militară în scopuri politice. Chiar şi tabăra anglo-saxonă e divizată în ce priveşte viitorul ţărilor ocupate. Noul secretar de stat american, Stettinius, susţine mai ales partidele democratice, în timp ce Churchill îşi îndreaptă preferinţele spre formaţiunile conservatoare. Tot atâtea elemente ce fac necesară o nouă întâlnire la vârf a celor trei Mari. Ea se ţine la Yalta, în Crimeea, de pe 4 pe 11 februarie 1945. „Deciziile" luate aici întreţin de atunci un adevărat mit. Reunindu-i pe Churchill, Roosevelt şi Stalin, întâlnirea din Crimeea trebuie să ofere cadrul unor noi schimburi de vederi asupra viitorului lumii de după război.

Problemele cele mai spinoase privesc evident viitorul Europei, într-un context militar delicat: frânaţi de ofensiva germană din Ardeni, anglo-saxonii nu au trecut încă Rinul, în timp ce ruşii sunt doar la 70 de kilometri de Berlin. Pe de altă parte, britanicii intervin, din decembrie 1944, în războiul civil din Grecia. Aliaţii trebuie deci să cadă de acord asupra modalităţii de „recucerire" a Europei. Pe de altă parte, Roosevelt vrea să obţină ajutorul sovietic împotriva Japoniei.

De fapt, cum reiese din protocolul final, majoritatea discuţiilor s-au purtat asupra soartei Europei şi viitorului Naţiunilor unite. Această ultimă temă a permis lui Roosevelt să manifeste un mesianism care aminteşte de cel al lui Wilson: dorinţa de a construi o ordine mondială inspirându-se din legile păcii, temele libertăţii şi „bunăstării generale a umanităţii", etc. Preşedintele american s-a

străduit să se pună de acord cu Stalin. S-au luat de asemenea decizii privind organizarea viitoare a Naţiunilor unite: URSS va primi trei mandate (URSS, Ucraina şi Bielorusia). Dreptul de veto al membrilor permanenţi ai consiliului de securitate va funcţiona în orice problemă, mai puţin în chestiunile de procedură. În fine, Naţiunile unite vor avea posibilitatea de a-şi spune cuvântul asupra organizării viitoare a Europei. Având în vedere evenimentele, această a doua temă pare să mobilizeze energiile. În spiritul trasat de charta Atlanticului, este reamintit *„dreptul tuturor popoarelor de a-şi alege forma de guvernământ sub care vor să trăiască"*. Reconstrucţia Europei, atât pe plan politic, cât şi economic, trebuie să se facă sub egida celor trei Mari.

O asemenea sarcină nu poate fi dusă la îndeplinire fără reglementarea prealabilă a chestiunilor germană şi poloneză.

În ceea ce priveşte Germania, se ştie că Churchill dorea să implice şi Franţa în reglementarea finală, pentru a limita influenţa sovietică în Europa. De fapt, Franţa va obţine o zonă de ocupaţie şi un loc în Consiliul de control interaliat. Cadrele în care se va face dezmembrarea sunt lăsate pentru mai târziu, în ciuda presiunilor lui Stalin, care va obţine totuşi câştig de cauză în materie de reparaţii: Germania îi va vărsa 20 de miliarde de dolari.

Cât despre viitorul Poloniei, Stalin pare să vadă în acesta o miză importantă pentru securitatea URSS. Desigur, conducătorul sovietic s-a angajat să organizeze alegeri libere în ţările eliberate. Însă, în Polonia, URSS susţine Comitetul de la Lublin, de obedienţă comunistă. Iar dacă Roosevelt va obţine o lărgire a acestuia, Stalin va obţine ca frontiera ruso-poloneză să fie deplasată pe linia Curzon.

ÎMPĂRŢIREA LUMII?

Aceste pertractări, aceste târguieli, au dat naştere „mitului" Yalta. Două teze se opun în istoriografia actuală. Pentru prima, Yalta este o împărţire implicită a lumii, Roosevelt şi Churchill lăsându-se înşelaţi de Stalin.

Susţinătorii acestei teze a „împărţirii" subliniază, de altfel „târguielile" asiatice ale URSS, care acceptă să atace Japonia contra restituirii drepturilor pierdute în 1905 (calea ferată din Manciuria, Port-Arthur, sudul insulei Sahalin) şi cedării unei părţi a insulelor Kurile. Însă această teză confundă adeseori starea de fapt constituită prin ocupaţiile militare în Europa în 1945 şi premisele războiului rece.

O a doua teză arată Yalta drept o tentativă de a pune ordine în starea de fapt militară şi de a se ajunge la un modus vivendi. Se insistă mai ales pe aspectul temporar al deciziilor luate în Crimeea. În fine, susţinătorii acestei teze mai

„blânde" insistă auspra faptului că punerea în discuţie a deciziilor luate la Yalta nu trebuie confundată cu protocolul asupra căruia participanţii au căzut de acord în momentul conferinţei.

DUPĂ YALTA

Relaţiile între aliaţi se deteriorează imediat după Yalta. Aceste noi tensiuni sunt totuşi anterioare morţii lui Roosevelt, chiar dacă este adevărat că succesorul său, Truman, se arată a fi mai exigent la adresa URSS. Din 1944 anglo-americanii şi ruşii rivalizează în Iran pentru cucerirea concesiunilor petroliere. În Europa, la începutul lui 1945, URSS îşi impune legea sa României şi refuză, în ciuda angajamentelor, să lărgească guvernul polonez de la Lublin (procomunist) prin participarea altor formaţiuni politice. Influenţa sovietică se face simţită în Cehoslovacia şi în Austria. Churchill declară pe 5 martie 1946: „*O cortină de fier s-a abătut peste Europa*". Rămâne ca şi premierul britanic să se străduiască, la rândul său, să lărgească zona sa de protecţie occidentală: „*Va trebui să ne menţinem fermi pe poziţiile deja ocupate sau în curs de a fi ocupate de armatele noastre* (...)."

Ultima mare întâlnire între Marile puteri, conferinţa de la Potsdam din 17 iulie - 2 august 1945, menţine aparenţele unui consens. Ea reuneşte pe Stalin, Churchill (apoi pe succesorul său Attlee) şi pe noul preşedinte american Truman. Delegaţia americană sugerează aici crearea unui „Consiliu al miniştrilor de externe", însărcinat să elaboreze tratatele de pace cu sateliţii Germaniei (Italia, România, Bulgaria, Ungaria şi Finlanda). Se hotărăşte dezarmarea completă şi denazificarea Germaniei, care va fi descentralizată şi democratizată. Fiecare putere ocupantă va preleva despăgubiri din zona sa de ocupaţie. Însă nici un acord nu se poate realiza cu privire la situaţia teritoriilor controlate de URSS, în special cu privire la organizarea de alegeri libere. Totuşi, negociatorii se despart satisfăcuţi. Însă alianţa, născută din constrângerile războiului, va dispărea repede, o dată victoria asigurată. Eforturile de instaurare a păcii vor face pe anglo-saxoni şi pe ruşi să măsoare puţin câte puţin prăpastia politică ce îi separă.

LUMEA ÎN 1945

NOUA HARTĂ A EUROPEI

Europa centrală şi răsăriteană iese profund răvăşită din conflict. Una din consecinţele majore ale războiului, în această zonă, este influenţa crescută a URSS: Cehoslovacia, Polonia, România, Bulgaria, Albania şi Iugoslavia, în total 900 000 km^2 cu 70 milioane de locuitori intră în orbita economică şi politică a marelui vecin. Este adevărat că, victorioasă, Armata roşie a putut anexa, în afara tuturor teritoriilor pe care le ocupase în 1939-1941 (Carelia finlandeză, ţările baltice, Bielorusia poloneză, Basarabia şi Bucovina româneşti), Nordul Prusiei Orientale cu Koenigsberg (care devine Kaliningrad) şi Rutenia subcarpatică cehoslovacă. În compensaţia anexiunilor operate în detrimentul său, Polonia primeşte restul Prusiei Orientale, Prusia Occidentală, Silezia Superioară, teritorii luate Germaniei. Polonia suferă astfel o „translatare" de 200 de kilometri spre Vest; frontiera sa cu Germania, nerecunoscută de occidentali; se găseşte fixată de-a lungul fluviilor Oder şi Neisse. Celelalte ţări ocupate de Armata roşie nu cunosc decât câteva modificări secundare de frontieră.

Slăbită şi zguduită, Europa occidentală nu înregistrează decât modificări minore de frontiere. Acestea nu afectează decât pe învinşi. Italia a pierdut toate teritoriile cucerite de la începutul secolului XX, mai ales posesiunile sale de pe ţărmul de est al Adriaticii. De asemenea, Germania a fost nevoită să renunţe la toate anexiunile sale din epoca hitleristă, însă, dacă teritoriul său a fost puternic amputat la Est, la Vest îşi conservă integritatea. Pentru Germania, marea problemă ce se pune este, în afara ruinei materiale şi morale, soarta sa viitoare: ocupată, fără guvern, fără autorităţi legale, ameninţată cu dezmembrarea, cu demontarea obiectivelor industriale, ea cunoaşte, în 1945, un „an zero" şi îşi pune inclusiv problema supravieţuirii sale. Ea nu poate spera nimic de la vecinii săi: Franţa, ea însăşi secătuită şi epuizată, înhămată la propia sa reconstrucţie, nu se gândeşte decât cum să o slăbească şi să o submineze. În Italia, trecerea la democraţie este îngreunată de rivalitatea persistentă între fascişti şi antifascişti şi de arhaismul structurilor economice şi sociale. Cât despre Marea Britanie, chiar dacă ea iese învingătoare din război, se află într-o stare de epuizare care o sileşte să aleagă între a se restabili economic şi social cu preţul repunerii în cauză a bazelor tradiţionale ale liberalismului şi un rol mondial pe care este gata să-l abandoneze. Miza luptei celor două Mari puteri pentru dominaţia mondială, Europa a

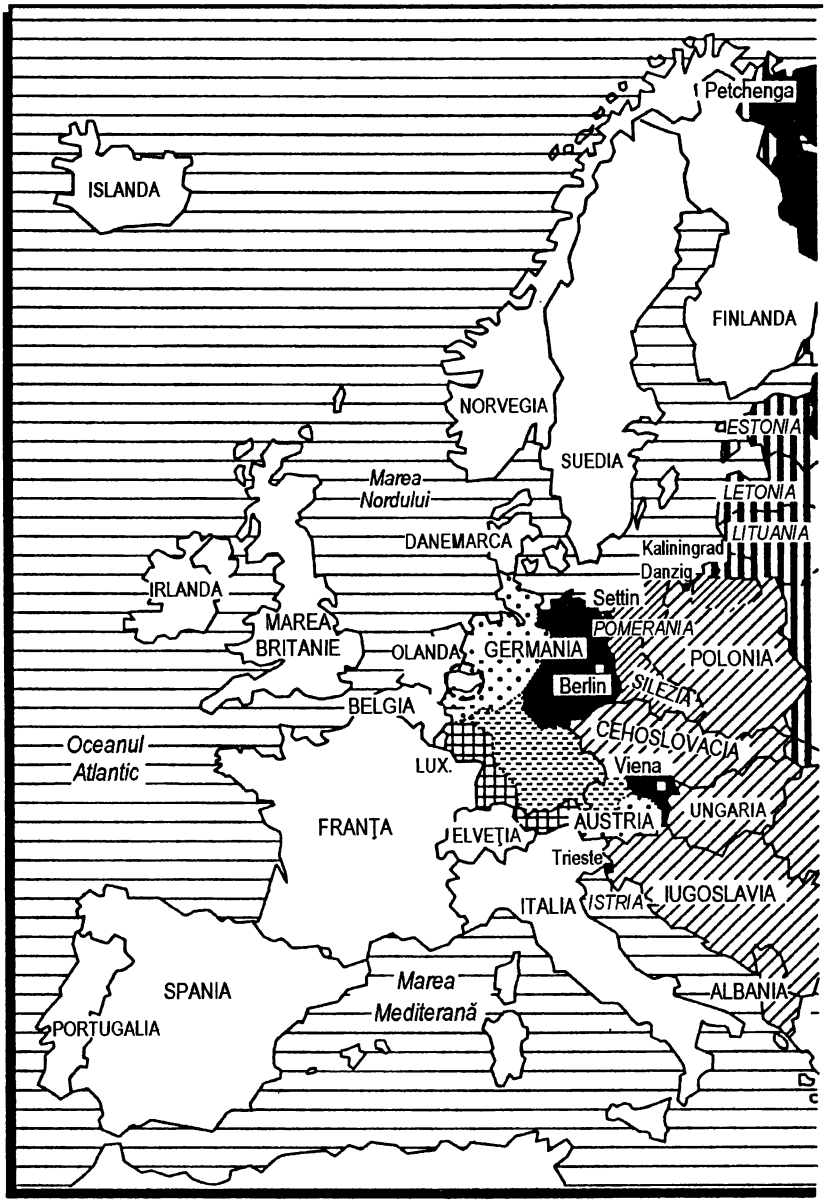
încetat să mai conteze în 1945. Soarta sa este în mâinile armatelor marilor puteri care-i ocupă teritoriul.

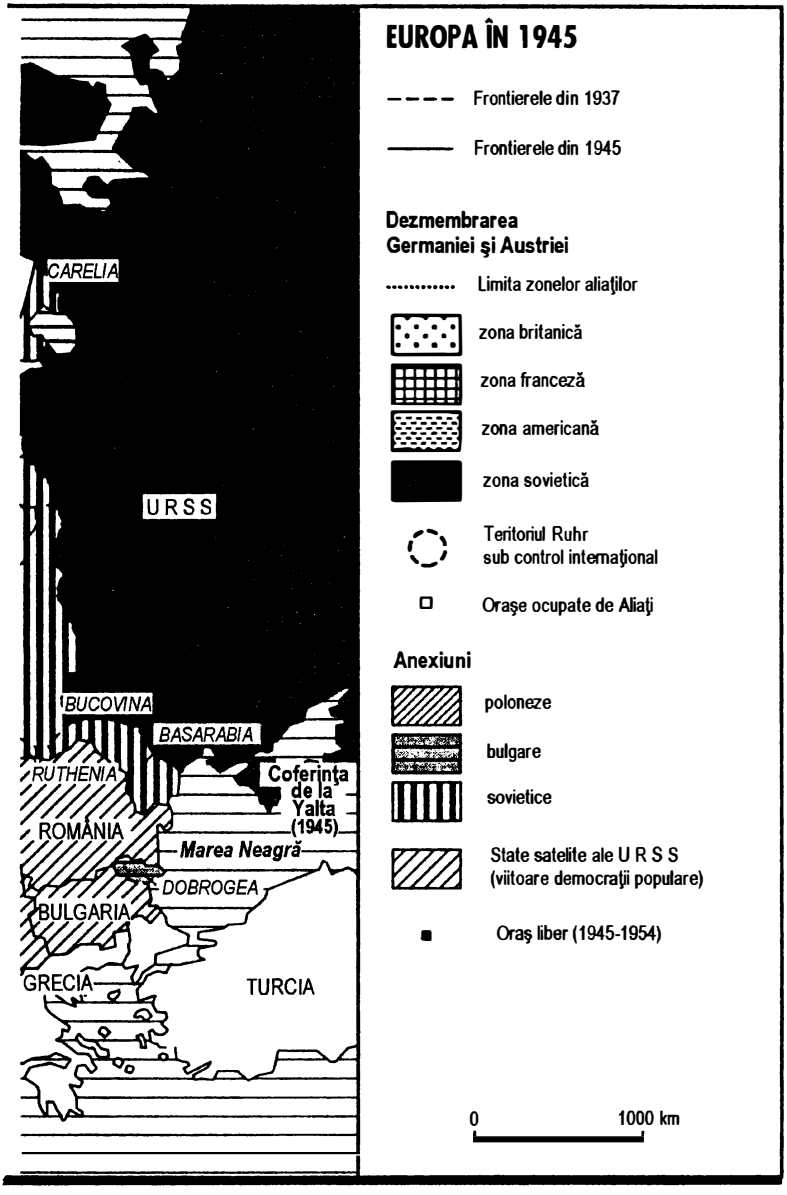
ASIA DUPĂ ÎNFRÂNGEREA JAPONIEI

La rândul său, retragerea japoneză lasă în urma ei un continent asiatic totalmente răvăşit în care instabilitatea situaţiei lasă loc unor multiple soluţii. Japonia, care şi-a pierdut toate cuceririle, este într-o situaţie comparabilă cu aceea a Germaniei. Este o ţară în ruine, care cunoaşte o mizerie profundă, ale cărei credinţe şi certitudini s-au prăbuşit, care pierde în favoarea sovieticilor Kurilele, sudul Sahalinului, Dairen şi Port-Arthur. Împăratul său, cheia de boltă şi simbolul organizării sale politice, a trebuit să renunţe la pretenţiile sale divine şi nu mai este decât purtătorul de cuvânt al ordinelor americane transmise de generalul MacArthur, veritabil proconsul care exercită controlul asupra instituţiilor şi vieţii politice. Dezastrul nu este mai mic pe plan economic: industria economică trece de la indicele 110 la 38 între 1943 şi 1945.

China, care face parte din tabăra învingătorilor, nu este deloc mai bine situată. Dacă a avut satisfacţia de a primi capitularea Japoniei la Nankin, de a-şi recupera teritoriile anexate, Formosa şi Manciuria, economia sa este distrusă şi administraţia sa a dispărut. Pe de altă parte, ruşii au pătruns în Tibet, în Sin-Kiang şi ocupă o parte a Manciuriei. Mai gravă este întoarcerea la conservatorismul social şi descompunerea partidului unic, Guomindang-ul. Şeful său, Tchang Kai-chek, refuză să colaboreze cu comuniştii regrupaţi în jurul lui Mao Zedong şi Zhou En-lai.

În coloniile din Asia de Sud-Est, unde japonezii au încurajat naţionalismul, retragerea lor este însoţită de un avânt anticolonialist ce ameninţă autorităţile metropolelor. Astfel, ţările interesate vor fi nevoite, pe un termen mai lung sau mai scurt, să-şi revadă statutele coloniilor. Cu atât mai mult cu cât intelectualii autohtoni se bucură de noi atuuri: comunismul, care în 1945 poate juca rolul de model, dar şi un anticolonialism american, reflectat în ideea mandatelor, chiar dacă ascunde o dorinţă de implantare în zone supuse influenţei europene, mai ales în Asia occidentală şi Orientul Apropiat. Americanii intenţionează să obţină unele avantaje de pe urma rolului lor de arbitru între naţionaliştii şi comuniştii chinezi. La rândul lor, sovieticii văd în lupta popoarelor coloniale pentru independenţă primul pas al unei lupte revoluţionare împotriva imperialismului.


Petchenga
ISLANDA
FINLANDA
NORVEGIA
ESTONIA
SUEDIA
Marea Nordului
LETONIA
LITUANIA
DANEMARCA
Kaliningrad
Danzig
IRLANDA
Settin
POMERANIA
MAREA BRITANIE
OLANDA
GERMANIA
POLONIA
Berlin
SILEZIA
BELGIA
CEHOSLOVACIA
Oceanul Atlantic
LUX.
Viena
UNGARIA
FRANŢA
AUSTRIA
ELVEŢIA
Trieste
ITALIA
ISTRIA
IUGOSLAVIA
SPANIA
Marea Mediterană
ALBANIA
PORTUGALIA


EUROPA ÎN 1945
Frontierele din 1937
Frontierele din 1945
Dezmembrarea Germaniei şi Austriei
Limita zonelor aliaţilor
zona britanică
zona franceză
zona americană
zona sovietică
Teritoriul Ruhr sub control internaţional
Oraşe ocupate de Aliaţi
Anexiuni
poloneze
bulgare
sovietice
State satelite ale U R S S (viitoare democraţii populare)
Oraş liber (1945-1954)
0
1000 km
CARELIA
URSS
BUCOVINA
BASARABIA
RUTHENIA
ROMÂNIA
Coferinţa de la Yalta (1945)
Marea Neagră
DOBROGEA
BULGARIA
GRECIA
TURCIA

SPRE O REPUNERE ÎN CAUZĂ A MARII ALIANŢE

De fapt, din 1944-1945, o serie de diferende schiţează primele înfruntări dintre cei doi Mari. Trei domenii sunt teatrul acestor noi tensiuni. În Europa centrală şi răsăriteană, mai întâi, unde URSS rezolvă după bunul său plac şi fără nici un respect al angajamentelor din timpul războiului problemele teritoriale, ale populaţiei şi întreprinde transformarea regimurilor politice în sensul instaurării regimurilor autoritare dominate de partidele comuniste, care deţin posturile de comandă în guvernele de coaliţie formate imediat după război. În fine, aceste ţări, ruinate de război, acceptă cu atât mai mult ajutorul economic al URSS. Al doilea spaţiu de tensiuni: Europa mediteraneeană. În Turcia, în faţa exigenţelor sovietice asupra unor teritorii în Armenia, (o cesiune de baze), Statele Unite acordă un împrumut de 500 milioane de dolari guvernului de la Ankara, care-şi mobilizează armata. În Grecia, Statele Unite susţin deschis regimul, care se luptă cu partizanii comunişti sprijiniţi de Iugoslavia şi Bulgaria. În septembrie 1946, se organizează un plebiscit ca urmare a victoriei monarhiştilor la alegerile din martie; aceştia obţin 75% din sufragiile exprimate şi regele George al II-lea se poate întoarce la Atena. Însă, comuniştii din EAM (Frontul de eliberare naţională) pretind că alegerile nu au fost corecte şi războiul civil începu cu o şi mai mare intensitate. În fine, în Orientul Mijlociu, naţionalismul cucereşte lumea arabo-islamică. Din 1943, egiptenii şi irakienii puneau bazele unei uniuni a Statelor arabe. În continuare, Transiordania, ca şi Arabia Saudită, Yemen, Siria şi Liban sprijină această iniţiativă care va duce la fondarea Ligii arabe în martie 1945. Charta aceste ligi specifica că statele membre erau independente şi că orice stat arab devenit independent avea dreptul de a li se alătura. Fondarea Ligii arabe manifestă într-o manieră strălucită voinţa de a-şi afirma identitatea a lumii arabe în faţa tutelelor străine şi sionismului evreiesc. În acelaşi timp, ia naştere în Iran, în jurul doctorului Mossadegh, o mişcare naţionalistă care va cere, din septembrie 1945, plecarea americanilor din Iran.

Noi terenuri de înfruntare opun astfel cele două Mari puteri şi repun în discuţie colonizarea europeană. O nouă eră începe.

BILANŢUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Capitolul 37

Cincizeci de milioane de morţi, acesta este costul uman al conflictului şi, spre deosebire de „Marele război", o mare parte din victime sunt civili. Deficitul demografic care rezultă din aceasta ipotechează reconstrucţia. Pe de altă parte, circa treizeci de milioane de persoane au fost strămutate în timpul războiului, din raţiuni politice sau rasiale.Şocul psihologic şi moral este foarte grav: exterminarea evreilor, în special, şi bombardamentele atomice asupra Japoniei întreţin un sentiment de sfârşit al civilizaţiei. Distrugerile materiale sunt considerabile: în Europa, ele au fost mai grele la Est decât la Vest. Pretutindeni, producţia este în cădere liberă. În fine, războiul a înghiţit peste o mie de miliarde de dolari, iar finanţarea sa a dus la creşterea inflaţiei şi a preţurilor. Faţă de SUA şi URSS, Europa pare în declin: Statele Unite s-au îmbogăţit şi, favorizat de haosul material şi moral, comunismul câştigă în influenţă. Pe de altă parte, mişcările naţionaliste apărute în imperiile coloniale slăbesc fostele mari puteri. În faţa acestor răsturnări de situaţii, apar proiectele unei uniuni europene.

COSTUL UMAN ŞI MATERIAL

UN CONFLICT UCIGĂTOR

Conform evaluărilor ce estimează între 40 şi 50 milioane de morţi, al Doilea Război mondial apare drept conflictul cel mai sângeros din istorie. Este de patru ori mai ucigător decât războiul din 1914-1918, din moment ce se extinde la dimensiunile întregii planete, face atâtea victime civile, cât şi militare, decimează populaţii întregi - inclusiv femei şi copii - din care cea mai mare parte, fără nici o legătură cu necesităţile războiului, în special, milioanele de victime ale lagărelor de concentrare. Trebuie arătat că Europa este continentul cel mai afectat, mai ales în Est, unde ocupaţia germană s-a arătat a fi cea mai dură. URSS, supusă ocupaţiei Wehrmacht-ului şi abuzurilor trupelor SS, numără 20 de milioane de morţi (dintre care jumătate civili), adică aproape 10% din populaţia sa. Un procentaj care se ridică la 15% pentru Polonia, cu 5,8 milioane de morţi. În Iugoslavia, războiul de eliberare face 1,5 milioane de victime dintre care 1,2 milioane sunt civili. Pierderile sunt mai puţin ridicate în Europa occidentală: câteva zeci de mii de oameni pentru Belgia, Olanda şi Norvegia; 600 000 de dispăruţi în Franţa; dintre care 400 000 de civili (deportaţi, împuşcaţi, victime ale bombardamentelor); puţin peste 75 000 de soldaţi şi circa 380 000 de civili de partea italiană. 6 milioane de germani au pierit în conflict, dintre care 3 milioane de soldaţi dispăruţi mai ales în Est. În Asia, pierderile chineze sunt evaluate între 6 şi 8 milioane de oameni, iar cele japoneze la 3 milioane, dintre care 300 000 de civili. Anumite centre urbane, atinse de război, devin adevărate oraşe-martir: este, desigur, cazul oraşelor Hiroshima şi Nagasaki (60 000, respectiv 40 000 de morţi ca urmare a bombelor atomice), însă de asemenea, în Europa, cazul Dresdei: pe 13 februarie 1945, aviaţia aliată bombardează oraşul timp de 14 ore, distrugându-l şi făcând 135 000 de victime, dintre care multe au murit în chinuri groaznice.

Pierderilor directe, cauzate de război, trebuie să li se adauge cele indirecte, datorate scăderii naşterilor şi creşterii mortalităţii. Din acest punct de vedere, subalimentaţia a produs efecte negative durabile asupra populaţiei: ea a făcut să sporească numărul cazurilor de tuberculoză, rahitism, carii dentare, etc. În 1943, adulţii, în Franţa, au consumat 1 115 calorii pe zi, adică 46% din nevoile normale (2 400 de calorii). Aproape pretutindeni numărul bătrânilor a depăşit pe cel al adulţilor activi, datorită amplorii pierderilor umane şi deficitului naşterilor, în timp ce speranţa de viaţă a scăzut (cu circa opt ani în Franţa). Disproporţia dintre sexe

şi grupe de vârstă în rândurile populaţiei se va prelungi mulţi ani. Tot atâtea elemente care se repercutează asupra economiei şi societăţii: scăderea numerică a mâinii de lucru frânează producţia, în plină perioadă de reconstrucţie, în timp ce populaţia activă trebuie să suporte, o dată războiul terminat, grelele sarcini ale întreţinerii persoanelor în vârstă, copiilor şi invalizilor. Numeroşi sunt francezii pentru care, şi astăzi, cuvântul „privaţiuni" trimite direct la amintirile războiului.

Războiul a declanşat vaste transferări de populaţie. Sunt evaluate la 30 de milioane persoanele „deplasate" în timpul conflictului. Anumite deplasări s-au născut din reflextul de frică în faţa avansării armatelor inamice: este cazul exodului civililor francezi refugiaţi din faţa armatei germane în 1940, cel al germanilor împinşi din urmă de Armata roşie în 1944-1945. Însă mişcările cele mai ample ţin de decizii luate în timpul războiului. Este cazul minorităţilor germane *Volksdeutsche*, incorporate Germaniei de Hitler, originare din Tirolul de Sud, ţările baltice, Croaţia, Bulgaria, etc. În total, circa 600 000 de persoane. O mişcare inversă, de germanizare, a afectat Ardenii şi mai ales Alsacia şi Lorena: 520 000 de locuitori ai acestor ultime două provincii s-au refugiat în Franţa începând cu 1939. În 1940, 250 000 se întorc în ţinuturile lor, ocupate. Dintre ei, 40 000 sunt reexpulzaţi în 1941. La rândul ei, „colonizarea" germană mută 3 milioane de polonezi din Poznania în interiorul Guvernământului general şi 70 000 de cehi din Sudeţi. În URSS, în timp ce Stalin dispersează spre Est tătarii din Crimeea, estonieni, lituanieni şi peste un milion de polonezi, alte 600 000 de persoane originare din Basarabia, Bucovina şi Carelia sunt nevoite să îşi caute refugiul în afara graniţelor URSS.

În 1944-1945, sunt aproape 11 milioane de refugiaţi cei ce fug din faţa avansării inexorabile a Armatei roşii în Prusia, Pomerania şi Silezia.

Chiar dacă nu s-au mai întors niciodată, cei circa 6 milioane de deportaţi rasiali (în special evrei) ţin tot de strămutarea populaţiei, ca şi cei 4-5 milioane de deportaţi politici din Germania. Serviciul muncii forţate a provocat de asemenea importante transferuri ale mâinii de lucru. În fine, au fost evaluaţi la aproape un milion cei care, scăpaţi din lagăre, emigraţi din ţările anexate de URSS sau colaboraţionişti, sunt internaţi în lagăre în 1945.

UN BILANŢ MATERIAL CONTRASTANT

Bombardamente, sabotaje, tactica „pământurilor pârjolite", lungi confruntări armate s-au soldat cu grele pierderi materiale. În afara cazului japonez, Europa este cea care cunoaşte, şi în acest domeniu, cel mai greu bilanţ. În URSS,

6 milioane de case, 70 000 de sate şi 1 700 de oraşe sunt distruse, în întregime sau parţial. Agricultura este cea mai afectată prin pierderea a 100 000 de colhozuri şi 17 milioane de bovine. Sunt estimate la 80% distrugerile mijloacelor de transport şi ale echipamentului ştiinţific şi industrial al Poloniei, în timp ce Iugoslavia pierde peste 60% din potenţialul său agricol şi jumătate din şeptel.

În Franţa, numai Sud-Estul a fost oarecum ocolit. În rest, pretutindeni este deplânsă distrugerea a numeroase cartiere urbane, în timp ce totalitatea infrastructurii portuare este scoasă din uz, ca şi 8 000 de km de canale din 9 000. Aproape 300 000 de clădiri locuibile sunt distruse complet (1 din 22), un milion parţial (1 din 6). Din 83 000 de kilometri de cale ferată, 37 000 au fost avariaţi, ca şi 10 000 de poduri. Parcul feroviar este redus la un sfert din efectivul din 1938. Sunt evaluate la 9 759 milioane de franci instalaţiile industriale demontate şi transferate în Germania, dintre care 2 629 numai maşinile-unelte, adică 60% din parcul francez. Din Franţa, germanii au luat peste 60 milioane de tone de cărbuni, 16 miliarde de kWh, 750 000 de automobile, etc. În fine, prin raportare la o recoltă anuală medie, s-au evaluat pierderile agricole la 118% pentru grâu, 200% pentru cartofi, 112% pentru vin. Germanii au luat, în total produse alimentare în valoare de 126 655 milioane de franci, mai ales cereale, carne şi produse lactate. Numărul de ore de muncă pierdute, diminuarea randamentelor şi uzura mijloacelor de producţie prin lipsa întreţinerii sunt, evident, dificil de evaluat.

În Italia, industria din Nord a fost prezervată, însă transporturile feroviare sunt dezorganizate în proporţie de 50%, iar recolta de grâu redusă la jumătate. Pretutindeni în Europa s-au constituit comisii de „reparaţii" destinate să stabilească statisticile pagubelor suferite. Europa în întregime iese profund rănită din acest conflict ce a întrerupt relaţiile între state, a dus la scăderea producţiei industriale şi agricole, ducând la subalimentaţie şi, de aici, la slaba productivitate a mâinii de lucru.

PREŢUL FINANCIAR

Numai ele singure, cheltuielile militare ale războiului se ridică la 1 100 miliarde de dolari, iar pagubele provocate la peste 2 000 de miliarde. Reconversia economiilor în vederea efortului de război a avut pretutindeni consecinţe financiare durabile, în special accelerarea tendinţelor inflaţioniste şi o puternică discrepanţă între cantitatea bunurilor de consum şi mijloacele de cumpărare a acestor bunuri. Peste tot s-a încercat, în zadar, îndiguirea inflaţiei simultană cu finanţarea războiului. Această finanţare a căpătat mai multe forme: recurgerea la impozitare sau apelul

la împrumuturi, o folosire mai frecventă a maşinii de tipărit bani (este cazul Franţei după 1942) sau jefuirea ţărilor ocupate (metodă germană şi japoneză). Impozitele pe venit cresc de la 20% la 40% în Europa, peste 50% în Germania, în timp ce se inventează noi cadre fiscale: „impozitul pentru Victorie" în SUA, taxe pe căsătorii în Italia, pe consum în Germania. În acelaşi timp, sunt limitate supraprofiturile obţinute din operaţii ale industriei de război (legislaţie foarte severă în Anglia) şi sunt impozitate sever toate excedentele monetare: transferuri de proprietate funciară şi imobiliară, operaţiuni bursiere... Precoce sau tardiv, de la caz la caz, un energic control guvernamental se instaurează asupra finanţelor publice: controlul preţurilor monedei, controlul operaţiunilor de schimb destinat să evite fuga capitalurilor, îngheţarea salariilor şi limitarea consumului prin raţionalizări. Astfel de măsuri nu sunt luate decât în 1943 în SUA. În Marea Britanie, influenţa partidului laburist va duce la menţinerea salariilor libere, însă *Trade-Unions* se angajează să susţină cererile Statului.

Recurgerea la împrumut şi inflaţia persistentă au drept consecinţe o creştere a preţurilor şi o îndatorare ce vor trebui ţinute sub control. Dacă creşterea preţurilor se stabilizează la 12% în Germania până în 1944, ea atinge 30÷40% în SUA din 1941 în 1945, 100÷132% în Marea Britanie şi culminează în Italia cu 250%. Franţa, care a fost silită să plătească Germaniei 400 milioane de franci pe zi sub titlul de cheltuieli de ocupaţie, a văzut preţurile sale de en gros crescând cu 62%, iar cele de en detail cu 165%. Datoria publică britanică creşte de la 7 300 000 lire sterline în iunie 1939 la 22 500 000 de lire sterline în septembrie 1945. În decursul aceleiaşi perioade, cea a Statelor Unite creşte de la 46 la 263 miliarde de dolari, cea a Franţei de la 446 la 1 756 miliarde de franci, cea a Germaniei de la 33 la 35 miliarde de mărci. În URSS, în Japonia, în Franţa, în Grecia... însănătoşirea monetară constrânge la crearea unor noi monede, în timp ce o parte a puterii de cumpărare este suprimată.

PREŢUL ECONOMIC AL RĂZBOIULUI

"Războiul total" provoacă bulversări economice şi schimbări sociale; el conduce la o scădere considerabilă a nivelului de trai al populaţiei şi la o prăbuşire a producţiei industriale în Europa. Însă această situaţie nu este uniformă; anumite ţări beneficiază de pe urma formidabilului efort de mobilizare industrială: în Anglia, populaţia activă trece de la 16,5 milioane de persoane în 1939 la 17 milioane în 1944, din care 6 milioane de femei. Industria de război va duce la

un adevărat „boom" economic în Canada şi SUA, unde problema şomajului, datorat marii crize a anilor '30, este total resorbită. În URSS, pierderile economice se ridică la 679 miliarde de ruble, echivalentul a de cinci ori şi jumătate venitul naţional al lui 1940. Totuşi, bilanţul nu este în întregime negativ: necesităţile apărării naţionale, contactele cu ţările aliate au făcut ca savanţii şi tehnicienii să înregistreze mari progrese. Regiunile estice au cunoscut o intensă activitate, Uralul dezvoltându-şi extracţia bogăţiilor sale minerale, producţia de electricitate, industriile prelucrătoare. Asia sovietică înregistrează avântul regiunii Kuzbas care, dezvoltându-şi producţia de cărbune, fontă şi oţel s-a dotat şi cu industrii moderne (electrometalurgie). Chile, Argentina, Brazilia şi Australia au profitat de pe urma războiului. Rămâne ca cea mai mare parte a ţărilor să opereze reconversia la o economie de pace. Însă pentru cele ce au sărăcit în timpul conflictului se impune un imens efort de reconstrucţie pentru a regăsi o oarecare prosperitate. Ele se lovesc de vechimea echipamentelor industriale şi agricole, de disparitatea între cerere şi ofertă, de penuria de mână de lucru generată de prizonierat, de dificultăţile de circulaţie.

Ca urmare a cumulului acestor constrângeri, economia franceză este strangulată. În 1946 este estimat la 4 900 miliarde de franci costul reîntoarcerii la normal, adică venitul naţional a doi-trei ani de dinainte de război. Estimările refacerii numai a reţelei rutiere urcă la 20% din bugetul statului pe 1945. Lipsa de cărbune paralizează siderurgia: consumul casnic este cel ce va trebui redus, într-un moment în care privaţiunile slăbiseră deja periculos de mult „maşina" umană. Ţara primeşte penuria cu amărăciune, neînţelegând de ce întoarcerea la pace nu înseamnă şi întoarcerea la abundenţă. Însă războiul, cu pierderile provocate forţei de muncă, cu penuria de îngrăşăminte importate şi ravagiile produse de operaţiunile militare, au dus la pierderea a 3 milioane de hectare de teren cultivat; randamentele au scăzut cu 25-40% pentru grâu şi cartofi. Tot atâtea elemente ce precipită criza socială, prăpastia deschizându-se tot mai adânc între „profitori" şi oamenii de rând.

Ocupată de Aliaţi, suprapopulată, supusă inflaţiei şi unei penurii critice, Germania se scufundă. Desigur, potenţialul său economic este mult mai puţin diminuat decât o lasă să se vănuiască amploarea ruinelor, datorită dispersării întreprinderilor. Însă reluarea activităţii economice este îngreunată de lipsa materiilor prime, exodul populaţiei, lipsa mâinii de lucru, blocarea circulaţiei şi prăbuşirea administraţiei. Clasa de mijloc este ruinată de inflaţie, în timp ce costul vieţii creşte şi piaţa neagră se generalizează. Suprapopularea agravează şi mai mult situaţia, mai ales în Vest, unde populaţia creşte de la 40 la 43 de milioane de locuitori: în zona ocupată de englezi, densitatea urcă la 246 de locuitori

pe kilometru pătrat. Foametea şi pericolul epidemiilor ameninţă pretutindeni: un haos se instalează în centrul Europei, accentuat şi de discrepanţele între măsurile luate de fiecare dintre puterile ocupante (Franţa, Marea Britanie, SUA, URSS) în zona sa de influenţă. Situaţia va duce şi la profunde mutaţii sociologice: clasa marilor proprietari, cea a magnaţilor industriei, dispar, ca şi armata, sprijin constant al regimurilor autoritare. Pe total, în 1945, atât în Europa cât şi în Asia, polii sărăciei şi puterii nu mai sunt aceiaşi ca în 1939. Acest bilanţ economic şi social generează nu mai puţin importante mutaţii politice, printre care convertirea parţială a unor economii liberale la intervenţionismul de stat (Marea Britanie, Statele Unite, Franţa).

DIMENSIUNEA ETICĂ A UNUI „RĂZBOI TOTAL"

GREUTATEA MORALĂ A CONFLICTULUI

Conflictul care s-a scurs s-a manifestat printr-o „strategie a terorii", care lasă mult în urmă inovaţiile ucigătoare ale anilor 1914-1918 şi generează un veritabil şoc moral în anii imediat postbelici. Inaugurată de germani (Blitz-ul londonez), bombardarea sistematică a oraşelor culminează cu distrugerea Dresdei şi apocalipsul de la Hiroshima şi Nagasaki. Însă summum-ul ororii este atins de Germania nazistă, unde lagărele de exterminare, cu camerele lor de gazare şi cuptoarele lor crematorii, folosirea masivă şi sistematică a torturii de către Gestapo, rămân simbolul degradării conştiinţei umane. Trupele SS ale lui Himmler au pătruns pretutindeni în Europa pentru a face să domnească o „nouă ordine", căreia primii i-au căzut victimă evreii, dar şi socialiştii, franc-masonii, toţi democraţii în general, consideraţi drept adversari înnăscuţi sau suboameni. Mult mai general a fost dispreţul dreptului internaţional, totuşi formulat şi acceptat de toate puterile. Dacă, între germani şi occidentali, tratamentul prizonierilor de război s-a desfăşurat conform convenţiilor de la Geneva, acestea nu au fost respectate de germani în ce-i priveşte pe ruşi, lăsaţi să agonizeze lent în tabere sub cerul deschis. Ştiinţa însăşi s-a pus în serviciul holocaustului. Dacă savanţii atomişti s-au înspăimântat, după lovituri, de apocalipsul nuclear, nici o remuşcare nu pare să fi cuprins în

treacăt pe „medicii morţii", care s-au pretat, în lagărele de exterminare, la experienţe monstruoase (rezistenţa la frig, manipulări genetice...) asupra cobailor lor „umani", nici inginerii chimişti inventatori ai gazului „Cyclon B" folosit în camerele de gazare.

Şocul moral al războiului va duce la o dorinţă a reînnoirii, dar şi la exacerbarea antagonismelor. În ţările ocupate, populaţia este divizată între colaboraţionişti şi membri ai rezistenţei. Cei din urmă răspund, printr-o judecată adeseori sumară, denunţurilor şi epurărilor primilor. Când Armata roşie pătrunde în Germania, violurile şi jafurile însoţesc ocupaţia. Pretutindeni domneşte o ambianţă de război civil. Chiar în sânul noilor forţe care se înhamă la reconstrucţia morală şi materială, contradicţiile dintre comunişti şi liberali capătă o turnură de extremă violenţă care contribuie la dizlocarea vechii Europe. Sătule de cei cinci ani de constrângeri şi restricţii, populaţiile aspiră la un mod de viaţă mai puţin auster. Setea de viaţă, căutarea unor noi morale şi certitudini se impun cu atât mai mult cu cât starea de confuzie este mare, mai ales în rândul intelectualilor, care îşi pun întrebări asupra condiţiilor de existenţă umană, atât sociale cât şi morale.

BILANŢUL POLITIC

Acestei întoarceri spre sine, acestei introspecţii, „vechea lume" nu-i mai rezistă, cu atât mai mult cu cât decadenţa Europei, amorsată deja în preajma Marelui Război, este confirmată în 1945. În 1919, Europa începuse să-şi piardă hegemonia economică şi culturală. Forţa Americii, ascensiunea Japoniei, afirmarea „ţărilor noi" (Brazilia, Argentina, Australia, etc.) ca puteri „de schimb", totul a concurat la deplasarea polilor dezvoltării şi prestigiului spre periferia Europei. Discreditarea morală a democraţiilor europene prin adoptarea spiritului „münchenez", tardiv abandonat, a favorizat în anii '30 ascensiunea fascismului, într-o epocă în care consolidarea experienţei sovietice contribuia deja la divizarea profundă a opiniei publice. Tot atâtea elemente convergente ce vor ieşi la lumină în 1945. Ruinată, devastată, Europa nu mai este în stare să joace, de acum înainte, rolul pe care-l deţinea altădată. Ea va fi înlocuită de cele două ţări ce apar în 1945 drept adevăratele învingătoare ale războiului: Statele Unite şi URSS. Alegerea între ajutorul american şi modelul rus va sfârşi prin a dezbina o Europă în ruine. Singurii ce vor rezista acestui entuziasm pentru una sau alta dintre cele două Mari puteri sunt Statele ce au avut şansa sau abilitatea de a rămâne în afara conflictului (Suedia, Spania) sau de a nu participa decât într-o manieră foarte simbolică (Turcia), totuşi cu o simpatie

mai mult sau mai puţin rapid afirmată faţă de Statele Unite. China poate apărea drept a treia Mare putere, însă cu condiţia de a pune capăt dezbinărilor sale interne. În total, polii de putere şi decizie se găsesc total inversaţi faţă de perioada antebelică: puteri uriaşe şi economii ale marilor spaţii - născute sau pe cale de a se naşte - în mare parte extra-europene, iau locul Statelor mijlocii toate europene.

Astfel, încă de la sfârşitul războiului, această grandoare pierdută conduce la ideea uniunii europene. În perioada interbelică numeroşi au fost intelectualii care nu vedeau salvarea continentului decât prin fuzionarea intereselor naţionale (Jules Romains, Huizinga, Jaspers, etc.). Însă ideea „Statelor Unite ale Europei" lansată de Aristide Briand în 1929-1930, sau cea de „Paneuropa", elaborată de diplomatul Coudenhove-Kalergi, eşuează succesiv. Or, din 1944, mişcările de rezistenţă occidentale elaborează diverse proiecte de uniune dintre care cel mai semnificativ este „Proiectul de declaraţie a mişcărilor de rezistenţă europene", care prevede „o uniune federală între popoarele europene". Imediat după război apar mişcări mai ample (Uniunea europeană a federaliştilor, *United Europe Movement*...), în momentul în care Armata roşie instalează, peste tot unde staţionează, regimuri socialiste, satelite ale URSS. O dată cu împărţirea Germaniei în patru zone de ocupaţie, războiul se soldează cu dezmembrarea continentului.

Aceste elemente sunt, în mod evident, tot atâtea semne prevestitoare ale unei bipolarizări a lumii. Constituind una din marile cotituri ale războiului, bătălia de la Stalingrad a conferit URSS o forţă morală pe care nici măcar Aliaţii occidentali nu o pot contesta. Ieşite din clandestinitate, partidele comuniste slăvesc rezistenţa popoarelor sovietice. Stalin însuşi apare ca un partener respectat. În Europa de Vest, această influenţă a URSS este contrabalansată de o imagine foarte pozitivă a Statelor Unite: ziarele se întrec în a prezenta fotografii ale îmbrăţişărilor surâzătoare şi emoţionate dintre soldaţii americani şi tinere copleşite de admiraţie. Nu aduc ei oare o dată cu ei tinereţea, imaginea reînnoirii, elementele unei civilizaţii invidiate, lăsată să se întrevadă de modeste eşantioane: ţigări, chewing-gum, mode muzicale, cinematografice, vestimentare...? În 1945, americanii sunt peste tot, în Europa ca şi în Asia (ei ocupă Japonia), la fel ca şi ruşii, prezenţi în Europa răsăriteană şi în Extremul Orient. Grupările politice, statele, opinia publică sunt nevoite să se definească prin raport la aceştia.

Acest început de divizare ideologică face dificilă reconstrucţia politică în Europa. În Italia, ca şi în Franţa, s-a pus din 1944 problema participării comu-

niştilor la guvernare. De partea franceză, unificarea mişcărilor de rezistenţă în 1943 şi opţiunea unificatoare a generalului de Gaulle vor duce la intrarea comuniştilor în guvern, dezamorsând pentru un timp disensiunile politice generate de război. Aproape pretutindeni, la sfârşitul ostilităţilor, partidele populare, mai mult sau mai puţin socializante, ajung la putere şi încearcă să dea un loc preponderent în viaţa politică, reprezentării populare, după lunga reducere la tăcere a opiniei publice în anii de război. În Europa de Est, ocupată de Armata roşie, evoluţia este cu totul alta. În fine, asistăm, atât în Asia, cât şi în Africa, la deşteptarea naţionalismului autohton.

În 1945, lumea apare profund bulversată. Bazele materiale şi culturale s-au năruit, iar psihologia colectivă se însănătoşeşte cu greu după revelaţia neaşteptată a holocausturilor. Se va trece foarte repede de la certitudinea victoriei la incertitudine, la marile nelinişti ale păcii.

GENOCIDUL EVREILOR

SOARTA EVREILOR

Decis la sfârşitul lui 1941, genocidul, a cărui principală victimă a fost poporul evreu, (au mai fost de asemenea ţiganii, slavii, franc-masonii, oamenii de stânga şi toţi democraţii şi membrii rezistenţei, în general) constituie punctul culminant al barbariei în cursul războiului. Victime din 1933 ale legilor rasiale destinate a le retrage orice personalitate juridică (confiscare de bunuri, profesiuni interzise...) evreii îşi văd soarta agravându-se o dată cu cucerirea Estului european de Wehrmacht. Victoria în Polonia pune între 2 şi 3 milioane dintre ei sub tutela Reichului, la care se mai adaugă jumătate de milion după înfrângerea Franţei. Fiecare cucerire teritorială este însoţită de măsuri de deportare sau exterminare. Germanii intenţionează mai întâi să facă din Guvernământul general al Poloniei un vast rezervor de mână de lucru alcătuită din „sclavi". Sarcina de a-i aduna pe evrei îi incumbă lui Heydrich: el vrea, în special, să creeze la Lublin o importantă rezervă umană. La începutul lui 1940, marele număr de evrei polonezi conduce la a preconiza recurgerea la „ghetto-uri". Este impusă formarea de consilii evreieşti, însărcinate cu recensământul populaţiei vizate de această operaţie de mare anvergură. Aceasta este îngrădită în vechile ghetto-uri ale oraşelor polo-

neze şi lituaniene. Fiecare ghetto formează o lume închisă, înconjurată de o împrejmuire pe care locuitorii săi nu o pot trece decât pentru a merge la lucru. Această muncă forţată, ce a urmat „arianizării" industriei şi comerţului, dar şi promiscuitatea, malnutriţia, represiunea, vor duce la o primă formă de exterminare, care decimează rapid marile ghetto-uri din Lodz (200 000 de persoane) şi Varşovia (435 000). Privaţi de orice drept, supuşi direct poliţiei, evreii sunt aduşi la rangul de sclavi.

În vara lui 1940 este emisă ideea unei soluţii paşnice a problemei evreieşti: planul Madagascar. Este vorba, nici mai mult, nici mai puţin, decât de a expulza toţi evreii din Europa. De fapt, căderea Franţei oferă posibilitatea de a utiliza în acest scop insula Madagascar, pe atunci colonie franceză, drept un superghetto. „Soluţia" ar fi fost înscrisă în tratatele de pace. După evacuarea celor 25 000 de francezi din insulă, evreii urmau să devină „cetăţeni ai teritoriului sub mandat Madagascar", plasat sub autoritatea lor administrativă, însă controlat militar de Reich. Infrastructurile necesare unei astfel de reconversii ar fi fost finanţate din bunurile europene ale comunităţii evreieşti. Însă, acest plan, care nu întâmpină decât o slabă susţinere în Germania nu a fost înaintat, se pare, autorităţilor franceze. În plus, cucerirea URSS constrânge pe Hitler la a preconiza soluţii mai radicale, ţinând cont de numărul mare de evrei din această ţară. În sfârşit, Vestul Europei vede rapid apariţia unor soluţii naţionale care vor reglementa soarta celor 600 000 de evrei din această parte a continentului. Din iulie 1940, în Franţa, în zona ocupată, sunt duse acţiuni împotriva magazinelor evreieşti şi sinagogilor. În continuare, sub impulsul lui Xavier Vallat, comisar cu problemele evreieşti în guvernul de la Vichy, este constituit un fişier central pentru recensământul evreilor francezi. El va facilita enorm sarcina autorităţilor germane. O acţiune de anvergură ca razia din 16 iulie 1942 nu ar fi putut fi dusă la bun sfârşit fără ajutorul poliţiei pariziene. Autorităţile de la Vichy speră, prin această „bună purtare" să atenueze duritatea ocupaţiei! În Franţa, germanii înţeleg că nu-şi pot fonda politica rasială pe argumente ideologice şi religioase, ci mai ales pe un antisemitism interesat: a pune mâna pe un magazin evreiesc, de exemplu. În sfârşit, germanii ca şi cei de la Vichy bat monedă pe tema clasică „evreii răspunzători de război", care îşi găseşte ilustrarea cea mai spectaculoasă în procesul de la Riom, axat pe personalităţile lui Mandel şi Blum. În fine, soarta evreilor este legată de personalităţile chemate să guverneze ţara: Pétain se va mulţumi cu promulgarea statutelor evreilor, în timp ce Darlan va preconiza arianizarea, iar Laval va accepta legiferarea măsurilor de deportare.

APLICAREA „SOLUŢIEI FINALE"

Denumită „soluţia finală", exterminarea evreilor este hotărâtă la sfârşitul lui 1941 şi începe să fie pusă în practică în primele luni ale lui 1942. Masacrele sunt inaugurate în URSS, unde Himmler este însărcinat să protejeze spatele armatei germane. Este adevărat că, pentru Führer, războiul în această parte a lumii este un „război de exterminare" şi că condiţia prealabilă a planificării germane în Est este exterminarea a 30 de milioane de slavi. Astfel, numai în Kiev, 34 000 de persoane sunt ucise în două zile, în timp ce este pusă la punct o tehnică rudimentară de gazare: victimele, îngrămădite în camioane, sunt asfixiate de gazele de eşapament introduse în habitaclu. Aceste furgoane cu gaz funcţionează la Chelmno (în Guvernământul general) către sfârşitul lui 1941. Însă, această metodă este prea lentă şi prea puţin rentabilă în ochii celor din SS. Solicitaţi, chimiştii germani vor pune la punct un nou gaz, Cyclon B, cu efecte mai rapide.

La sfârşitul lui iulie 1941, la ordinul lui Goering, Heydrich întocmeşte un plan detaliat de exterminare, care este expus şi aprobat în cadrul unei reuniuni interministeriale ţinute în ianuarie 1942 în suburbia berlineză Wannsee. Informat asupra deciziilor luate, ministerul german de externe nu pare să fi protestat. În primăvara lui 1942 începe deportarea evreilor, însă şi a numeroşi slavi şi a altor „rase inferioare" (în special, ţigani) către vastele lagăre de concentrare situate în majoritate în centrul şi estul noului „imperiu" german.

Înspăimântătoarea logică a sistemului concentraţionar va duce la exterminarea a 5-6 milioane de evrei. Construite înainte de război şi destinate internării opozanţilor, anumite lagăre au fost reconvertite în locuri de exterminare. Altele, construite începând cu 1941, sunt adevărate uzine ale morţii specializate, precum lagărele de la Belzec, Maidanek, Sobibor sau Treblinka. Numele de Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück... sunt astăzi cunoscute în toată lumea. De celebritatea cea mai tristă se bucură acela al cărui nume a devenit aproape comun pentru a desemna oroarea, Auschwitz-Birkenau, în Silezia. Utilizând gazul Cyclon B, destinat să înlocuiască vechile camere cu oxid de carbon, Auschwitz ajunge la o îngrozitoare eficienţă în moartea pe bandă. La randamentul său maxim, aici pier zilnic 12 000 de oameni. Lagăr combinat, de muncă şi de exterminare, el are, în 1944, o populaţie de 100 000 de deţinuţi. Pentru a asigura transferul populaţiilor destinate genocidului, au avut loc imense razii în Europa, cu complicitatea autorităţilor oficiale. În Franţa, evreii sunt îngrămădiţi în lagăre de internare: la velodromul de iarnă, după marea razie din iulie 1942 la Paris, la Beaune-la-Rolande, la Pithiviers... Bărbaţi, femei şi copii sunt apoi duşi în vagoane sigilate până la ultima destinaţie. În cursul anului 1943, toţi evreii din teritoriile din Est sunt

ridicaţi din ghetto-uri şi transferaţi în lagăre. În acest scop, Consiliile de notabilităţi evreieşti, alese de nazişti, se văd constrânse să desemneze un număr suficient de victime pentru a forma fiecare convoi succesiv, până în momentul în care masacrul se termină prin lichidarea supravieţuitorilor, membrii Consiliilor înşişi. Într-un discurs din octombrie 1943, Himmler incită membrii SS la eforturi mai viguroase: nu trebuie numai - strigă el - distrus evreul, ci şi femeia şi copiii săi „ca să nu mai rămână nici unul pentru a se răzbuna pe fiii şi nepoţii noştri". În Ungaria, responsabilul transferului, Eichmann, a reuşit să deporteze 40 000 de evrei din martie până în iunie 1944, în ciuda avansării Armatei roşii. Astfel, bilanţul final este înspăimântător: din 8 300 000 de evrei trăind în Europa în 1938, 5 978 000 dispar în lagărele morţii, adică 72% din comunitatea evreiască. Procentaje care se ridică local la 85% în Polonia, 82% în Cehoslovacia, aproape 90% în ţările baltice. Secretul de care sunt înconjurate măsurile luate, minuţiozitatea morbidă a sistemului concentraţionar, incredulitatea a numeroşi evrei, convinşi până la capăt că sunt victimele unei simple internări, explică întinderea genocidului. Cei ce nu sunt imediat suprimaţi, ca fiind inapţi de muncă (copii, bătrâni, bolnavi...) mor muncind sau în timpul experienţelor „medicale" practicate în compartimente speciale ale lagărelor. La vest de frontiera sovietică, soluţia hitleristă la „problema evreiască" a fost foarte aproape de a fi efectiv finală: nu mai rămăseseră decât un milion de evrei.

La sfârşitul războiului, americanii descoperă cu oroare imensele grămezi de cadavre în lagărele pe care le eliberează. Traumatismul provocat de aceste orori va conduce ţările învingătoare la a defini o nouă noţiune de drept internaţional, aceea de „crime de război". În virtutea acestui cap de acuzare responsabilii regimului nazist au fost judecaţi în 1945-1946 la Nürnberg.

INDEX

4 mai, 215, 220, 258, 361

6 februarie, 262, 271, 272, 276

AAA, 245
Abbas, 289, 295
Abd-el-Krim, 295
Abdullah, 298
Abetz, 437
acordul de la München, 284, 285
Adoua, 344
AEDES, 412
AEG, 179
AFL, 17, 248
Albert Lebrun, 424
Albert Londres, 371
Alexandru al III-lea, 28, 60
Alexandru al II-lea, 28
Alexandru al Iugoslaviei, 343
Alfieri, 316
Alfons al XIII-lea, 195, 346
Alfred Nobel, 7
Alger, 294, 442, 443
Alianța republicană democratică, 34
Alibert, 424
American Mercury, 137
Annunzio, 94, 186, 189, 321
Ansaldo, 186, 187
Anschluss, 212, 213, 340, 342, 348, 350, 351
Antanta cordială, 43, 60
Antonescu, 390
ARAC, 271
Aragon, 274, 367, 368
Arcadia, 449
Armata roșie, 194, 197, 198, 205, 361, 376, 384, 400, 415, 454, 461, 466, 467, 468
Armstrong, 371
Asquith, 169, 170
Astier de la Vigerie, 441
Attlee, 453
Avanti!, 188
Aventin, 191

Bade, 80
Badoglio, 409
Baku, 206
Balbo, 192
Baldwin, 121, 170, 213, 254, 260
Balfour, 290, 297
Balilla, 315
Banking Act, 241
Banque de l'Union Parisienne, 36
Banque de Paris et de Pays-Bas, 36
Bauhaus, 183, 368, 369
bătălia de la Marna, 70
BBC, 168, 410, 414, 440
Beck, 354
Beckmann, 183
Becquerel, 14
Bela Kun, 91, 92, 335
Bell, 7
Ben Badis, 295
Benedict al XV, 77
Benès, 412
Bergès, 46
Bergson, 30, 45, 273, 368
Bernanos, 368

Bernard, 370
Berthelot, 45
Bethmann-Hollweg, 66, 77, 78
Bianco, 362
Bidault, 442, 445
Big stick, 52
Bismarck, 58, 59, 60, 61, 377, 405
Blocul Național, 152
Blomberg, 307, 308, 351
Blum, 154, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 295, 298, 349, 353, 427, 432, 469
bolşevici, 79, 86, 87, 89, 334
Bonar Law, 170
Bonnard, 369
Bonnet, 421
Bonomi, 409
Bontempelli, 320
Bordiga, 187
Bottai, 409
Bourdelle, 369
Bourgeois, 99
Bourguiba, 289, 295
Boussac, 111
Brâncuşi, 369
Branly, 46
Braque, 368
Brasillach, 274, 368, 436, 446
Brauchitsch, 390
Braun, 418
Brazza, 49
Brecht, 184, 368
Brest-Litovsk, 79, 88
Breton, 113, 367
Briand, 35, 100, 155, 157, 160, 209, 210, 211, 213, 214, 467
Briand-Kellogg, 209, 214
Brüning, 233, 301, 303, 313
Bucard, 271, 323, 436
Buchenwald, 379, 470
Bucureşti, 64
Buharin, 208, 328, 334
Bülow, 62
Buozzi, 192
Buster Keaton, 371

Cachin, 154
Caillaux, 35, 62, 77, 78, 121
Campinchi, 423
canalul de Suez, 46, 297, 353
canalul Panama, 46
Canaris, 395
Cannes, 100, 155
Caporetto, 77
Carli, 320
Carné, 372
Carnegie, 52
Carol I, 77
Carpentier, 137
Carrà, 320
Carrel, 14
Casablanca, 450
Caviglia, 409
Caziot, 429
Ceka, 89, 208
Céline, 274, 368
Cézanne, 368
CFLN, 442, 443
CFTC, 442
CGL, 187
CGT, 34, 66, 147, 152, 153, 276, 278, 283, 421, 442
CGTU, 147, 154, 276
Chagall, 369
Chaplin, 138
Charta Atlanticului, 447, 449
Chase, 239
Chautemps, 269, 270, 271, 283, 353, 424

Chen Du-xiu, 220
Choltitz, 444
Christie, 259, 371
Chrysler, 131, 136
Churchill, 121, 166, 170, 260, 288, 343, 354, 380, 384, 385, 387, 388, 389, 401, 406, 408, 412, 415, 440, 448, 449, 450, 451, 452, 453
Ciano, 346, 356, 389, 409
CIO, 248
Citroën, 76, 111, 122, 123, 145, 147
Clemenceau, 31, 35, 54, 78, 79, 94, 95, 111, 152, 153, 160, 421
CNR, 442, 443, 445
CNT, 347
Codreanu, 195, 324
Collins, 173
Commodity Credit Corporation, 242
Commonwealth, 73, 235, 257, 261, 287, 290, 378, 388
Comte, 45
Conan Doyle, 371
conferința de la Londra, 161, 210
conferința de la Potsdam, 453
conferința de la Washington, 215, 216, 218, 363
Confindustria, 189
Conti, 321
Coolidge, 128, 129
Cooper, 354
Cordell Hull, 450
Coselschi, 323
Cosgrave, 261
Coty, 270
Coubertin, 370
Coudenhove-Kalergi, 467
CSAR, 281
cubismul, 368
Curie, 14, 45
Curtius, 212

Dada, 113
Daladier, 160, 269, 271, 272, 275, 276, 282, 283, 284, 353, 420, 421, 427, 432
Dali, 367, 369
Danatbank, 233, 301
Danzig, 96, 99, 212, 356
Darlan, 385, 406, 437, 442, 450, 469
Darquier de Pellepoix, 432
Das Reich, 412, 435
Dawes, 121, 144, 157, 160, 211
Dayton, 140
Dazzi, 321
DDP, 177
De Chirico, 320
De Dion-Bouton, 37
Déat, 268, 429, 431, 436, 439
Debussy, 369
Degrelle, 325
Delcassé, 60, 62
Demangeon, 104
Dempsey, 137
Denikin, 89
Deprez, 46
Derain, 368
Deschanel, 153
Destour, 289
Diaz, 191
Disraeli, 48, 55
Dix, 183
Doenitz, 405
Dolfuss, 324
Dorgelès, 112
Doriot, 281, 431, 436
Dormoy, 431

Dos Passos, 249
Doumergue, 156, 272
Drexler, 302
Dreyfus, 34
Drieu La Rochelle, 274, 368, 436
Du Pont de Nemours, 123
duce Mihail, 84
Duff, 354
Dufy, 368
Duhamel, 273, 370
Duma, 28, 29, 88
Dunant, 14
Dunoyer de Segonzac, 428
Durkheim,, 367
Duroselle, 346
Duvivier, 288

EAM, 412, 458
Eamon de Valera, 173
Eastman, 7
Ebert, 80, 91, 176, 180
Eboué, 440
Eccles, 245
Eden, 343, 354, 450
Edge, 132
Edison, 7, 45
Edouard Herriot, 156, 157, 159
Eduard al VII, 60
Eduard al VIII-lea, 260
Ehrhardt, 179, 180
Eichmann, 471
Einstein, 311, 367
Eisenhower, 406, 414, 415, 443
Eisenstein, 202, 335, 368, 372, 413
Eisner, 91
El Alamein, 405
Ellington, 371
Eluard, 274, 367
Empire State Building, 136, 369
Ernst, 183
Erzberger, 179
Espri, 268
Etiopia, 319
Expoziția internațională colonială, 288
expresionismul, 183, 367, 368, 372

Fachonda, 49
Faidherbe, 49
Falanga, 323, 324
Farinacci, 192
Fasci italiani di combattimento, 189
Faure, 154, 421
fauvismul, 368
Faysal, 99, 297, 298
Federația republicană, 34
Federzoni, 409
Ferry, 48, 294
Feyder, 288, 372
FFI, 443, 444, 446
Fianna Fail, 173, 261
FIAT, 186
Firestone, 248
Fiume, 186, 189, 213
Flandin, 437
Foch, 79
Fontana, 321
fordismul, 10, 228
Forzano, 322
franchismului, 271, 324
Franco, 324, 347, 354, 373
franctirori, 178, 182
Frankfurter, 245
Franklin D. Roosevelt, 237
Franz Iosif, 27, 65
Franz-Ferdinard, 65
Frăția sângelui, 218

Frenay, 441
Freud, 30, 367
Fritsch, 351
Fritz Lang, 184, 372
Front popular, 259, 283
Frontul național, 412, 441
Frontului popular, 235, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 298, 346, 347, 349, 422
Frossard, 154
FTP, 441, 442, 443, 446
Fundamentalismul, 140
futurismul, 183, 367, 368

Gallone, 322
Gamelin, 382, 385, 387, 424, 432
Gandhi, 54
Gapon, 28
Garda de fier, 195, 324
Garibaldi, 349
Gaudi, 369
Gaulle, 378, 388, 406, 410, 419, 423, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 450, 468
Gazier, 227
Geiger, 45
General Electric, 248
General Motors, 123, 131, 248
Geneva, 93, 99, 116, 121, 157, 214, 465
Genevoix, 112
Genina, 322
Gentile, 321
Georg Kaiser, 184
George al VI-lea, 260
George al V-lea, 258, 260
Georges Valois, 162
Gestapo, 307, 311, 395, 442, 465
Giacometti, 369
Gide, 274, 289, 367
Giolitti, 188, 190
Giraud, 406, 442, 450
Giraudoux, 148
Gladilin, 334
Gladstone, 55
Gobineau, 305
Goebbles, 311
Goering, 303, 307, 308, 313, 378, 388, 399, 470
Gold Bullion Standard, 121
Gold Exchange Standard, 121, 126, 144, 227, 233, 235
Gold Reserve, 241
Gold Standard, 14, 118, 121, 166
Gömbös, 324
Gomes da Costa, 195
Gorki, 200, 330, 336, 368
Gosplan, 327, 328
Gottfried Feder, 302
Gouraud, 99
Gramme, 45
Gramsci, 187
Grandi, 192, 409
Gregor Strasser, 308
Grévy, 33
Gulag, 335

H. Poincaré, 45
H. S. Chamberlain, 305
Hans Frank, 394
Harding, 129, 130
Harry Hopkins, 246
Hatry, 230
Hawley-Smoot, 231, 238
Heidegger, 368
Hemingway, 368
Henderson, 351
Henri Barbusse, 274
Henri Class, 305
Henri de Kérilis, 354

Henriot, 436, 439
Henry Ford, 10, 131, 138
Herriot, 157, 158, 160, 210, 269, 272, 282
Hertz, 45, 46
Hess, 303, 311
Heydrich, 394
Hilferding, 55
Himmler, 303, 308, 311, 394, 395, 399, 465, 470, 471
Hindenburg, 71, 77, 182, 303, 304, 308
Hiro-Hito, 218, 401
Hitler, 177, 180, 182, 210, 213, 214, 275, 276, 283, 284, 285, 286, 299, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 318, 323, 335, 341, 342, 343, 345, 346, 348, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 370, 376, 377, 379, 380, 382, 384, 385, 387, 388, 389, 390, 392, 394, 395, 398, 399, 406, 408, 411, 412, 415, 420, 421, 423, 437, 438, 461, 469
Ho şi Min, 294
Hoare, 345
Hobson, 55
Honegger, 369
Hoover, 129, 213, 214, 227, 233, 237, 238, 251
Horthy, 92, 194, 212
Huey Long, 245
Hugenberg, 182, 210, 307
Hugh Johnson, 242
Huizinga, 467
Humanité, 35
Hussein, 297, 298
Huxley, 259

Ibn Séoud, 297, 298
Ilva, 186, 187
impresionismului, 183
India Act, 292, 293
Internaţionala, 90, 154, 159, 213, 276, 364
Internaţionala a III-a, 154, 364
Inukai, 359
IRA, 173
Ito, 29

în *British Union of Fascists*, 259

J.-A. Primo de Rivera, 323
James Joyce, 368
Jdanov, 339
Jean Jaurès, 35, 52, 156
Jean Monnet, 397
Jean Moulin, 410, 441, 442
Jean Renoir, 372
Joffre, 70
John Ford, 249
John Lewis, 248
Jordan, 45
José-Antonio Primo de Rivera, 324

Kafka, 367
Kahr, 308
Kamenev, 208, 334
Kandinsky, 369
Kaplan, 89
Karl Marx, 28
Karolyi, 91
KD, 84, 89
Keitel, 395
Kemal, 99, 289
Kerenski, 84, 85, 86, 87, 88
Kesselring, 409

Keynes, 100, 227, 234, 240, 247, 257, 258, 397
Kipling, 14, 48
Kirdorf, 304
Kirov, 334
Kirschner, 183
Kitchener, 49
Klausener, 308
Koch, 14, 45
Koenig, 440
Komintern, 91, 92, 206, 349, 351, 364
Konoye, 402
Kornilov, 86
KPD, 178
Kredit Anstalt, 233, 253, 300
Krieck, 310
Krupp, 182
Kuhlmann, 37, 145
Ku-Klux, 128, 139
Ku-Klux-Klanului, 128

L'Action, 270, 281
Lansdowne, 77
Latran, 193, 373
Lattre de Tassigny, 415, 444
Lausanne, 99, 161, 213
Lawrence, 297
Lazurkina, 334
Le Corbusier, 369
Leclerc, 415, 440, 444
Legiunea Combatanților, 429
Lenin, 44, 55, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 154, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 327, 328, 333, 334, 338, 339
Léo Lagrange, 280
Leon al XIII-lea, 373
Léon Noël, 344
Leygues, 34
Liebig, 45
Liebknecht, 91, 92
Ligă musulmană pan-indiană, 54
linia Curzon, 212, 449, 452
Litvinov, 344
Lloyd George, 31, 78, 95, 100, 111, 120, 169, 170, 205, 290
Lloyd's, 13
Locarno, 209, 211, 344, 346
Loubet, 60
Louis Barthou, 343
Ludendorff, 71, 77, 180
Lumière, 7, 37, 46, 371
Luther, 180, 182
Lvov, 84, 85
Lyautey, 42, 294

Mac Arthur, 401
Mac Donald, 157, 170, 172, 253, 254, 256, 260, 344
Maccari, 320
Macke, 183
Mac-Mahon, 33
Madagascar, 469
Maginot, 286, 379, 382, 420, 422
Magritte, 367, 369
Makhno, 89
Malaparte, 320
Malevitch, 369
Malraux, 273, 368
Malvy, 78
Manciuriei, 54, 357, 358, 361, 362, 363, 455
Mandel, 283, 423, 427, 469
Mann, 311
Mao, 220, 357, 361, 362, 364, 410, 418, 455
Marchand, 49
Marconi, 14, 46

Marele Consiliu al fascismului, 192
Marinetti, 320, 367
Marion, 432
Marr, 305
Marşul asupra Romei, 190
Matignon, 278, 281
Matisse, 368, 369
Matteotti, 191
Mauriac, 368
Maurice Chevalier, 371
Maurras, 195, 270, 426, 427, 430
Maxwell, 45
Mayrisch, 211
Meiji, 18, 29, 54, 216
Méliès, 371
Méline, 36
Mellon, 121, 130, 245
Mellon-Bérenger, 121
Mencken, 137
Mercier, 75, 147, 162
Messali Hadj, 295
Mica Înţelegere, 212, 343
Miguel Primo de Rivera, 346
Mihailovic, 412
Milhaud, 369
Miliukov, 28, 84, 85
Millerand, 100, 152, 153, 156
Minculpop, 316, 323
Minseito, 218
Mistinguett, 371
Mistral, 14
mişcarea suprarealistă, 368
Mitsubishi, 18, 217, 218
Mitsui, 18, 217, 218
Modigliani, 369
Molotov, 448, 450
Mommsen, 14
Mondrian, 369
Monroe, 52
Montgomery, 406, 438
Montherlant, 273
Montoire, 437
Montreux, 323
Monzie, 421
Morandi, 320
moratoriul Hoover, 161, 239
Moravia, 323, 394, 412
Morgan, 52, 101, 230, 248
Mosley, 254, 259, 323, 325
Mossbach, 341
Mounier, 268
Murnau, 184, 372
Mussert, 325, 411
Mussolini, 185, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 211, 213, 271, 275, 283, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 325, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 353, 355, 356, 380, 387, 389, 390, 400, 408, 409, 411, 436
Mussolini-Laval, 343
Mutsu-Hito, 29

Nasjonal Samling, 325
National Labor Relation Board, 246
National Youth Administration, 246
Nehru, 289, 293
Nenni, 192
NEP, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 213, 327, 334
Néré, 227
Neurath, 351
Neville Chamberlain, 254, 260, 350, 351

New Deal, 227, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 245, 247, 248, 249, 251, 312
New Party, 254, 259
New Statesman, 258
Nguyen Ai Qûoc, 294
Nicolae al II-lea, 28, 82
Nietzsche, 305
Nimitz, 418
Nin, 349
NIRA, 242, 243, 245, 246
Nitti, 187
Nivelle, 73
Nizan, 274
NKVD, 334, 335, 349
Nolde, 183, 368
Noske, 92
NSDAP, 182, 302, 303, 304, 307, 311
Nürnberg, 310, 311, 353, 471

O'Connell, 172
ONB, 315
ONIB, 279
ONU, 447
Opera nazionale Dopolavoro, 316
Ordre Nouveau, 268
Orgburo, 205
Orlando, 78, 409
Orwell, 258
Ottawa, 235, 256, 257, 260, 292
Oulémas, 295
Overlord, 414
OVRA, 192

Pactul de oțel, 356
Painlevé, 156
Panhard-Levassor, 37
Papen, 301, 303, 304, 307, 308
Papini, 321
Paribas, 212
partidul laburist, 168, 169
partidul liberal, 170
Partidul muncitoresc, 302, 347
partidului radical, 35, 156, 160, 268, 270, 272, 282, 283
Pasteur, 45
Pavese, 323
Pavlov, 14
PCC, 221, 361, 364
Pearl Harbour, 364
Péchiney, 145
Penguin Books, 258
Perkonkrust, 324
Pershing, 79
Petacci, 409
Pétain, 78, 388, 406, 419, 422, 424, 425, 426, 429, 430, 432, 437, 439, 440, 442, 446, 469
Petru al II-lea al Iugoslaviei, 431
Petru I, 61
Peugeot, 123, 145
Phibun Songgram, 404
Picasso, 368, 369
Pierre Laval, 160, 340, 343, 345, 424, 426, 433, 437, 438, 446
Pilsudski, 194, 324
Pirandello, 321, 367
Piscator, 184
Pius al XI-lea, 372
Pius al X-lea, 372
Pivert, 278
Planck, 367
PNF, 315, 316
Popolo d'Italia, 188, 189
Potemkin, 29, 372
PPF, 281
Pravda, 335
premiu Nobel, 14

Preobrajenski, 328
Preuss, 176
Prezzolini, 321
Priestley, 258
Princip, 65
Prohibiția, 140
Proust, 368
PSF, 281, 282
PSI, 187, 188
Pucheu, 433
Pudovkin, 372
Pu-yi, 363

Quezon, 404
Quisling, 325, 394

Radek, 202
Radiguet, 113
Rahimov, 335
Rapallo, 101, 205
Rasputin, 83
Rathenau, 75, 179
Rauschning, 377
Raymond Poincaré, 144, 151, 155
Războiul balcanic, 388
Réaction, 268
realismul socialist, 326, 339
Reconstruction Finance Corporation, 238
Redresării franceze, 162
regentul Paul, 389, 431
reginei Victoria, 60
Reichstag, 27, 77, 78, 80, 176, 177, 304, 307, 311
Renault, 37, 79, 111, 123, 145, 436
René Clair, 372
Renouvin, 68
Republica sovietică chineză, 361
Republică socială italiană, 320, 409
Rethondes, 80, 387
Reynaud, 283, 385, 421, 423, 427, 440
Ribbentrop, 351, 356
Ribot, 34, 60
Richet, 45
Rif, 289, 294
Riga, 90, 212
Riom, 432, 469
Risorgimento, 186
Rocco, 192, 318, 321
Rockefeller, 52
Rocque, 162, 271, 272, 281
Röhm, 342
Rolland, 274
Rol-Tanguy, 444
Roma-Berlin, 340
Romanov, 84
Rommel, 390, 405, 438
Röntgen, 45
Rosa Luxemburg, 44, 55, 91, 92
Rosenberg, 310, 413
Rotschild, 147
Rouault, 369
Roux, 45
Rueff, 126, 227
Ruhr, 15, 91, 93, 101, 144, 151, 155, 157, 178, 180, 210, 385, 399, 415
Ruth Benedict, 367
Rutherford, 14

SA, 182, 302, 303, 307, 308, 311, 342
Sacco şi Vanzetti, 128
Sadowa, 59
Saint-Exupéry, 273
Saint-Gobain, 37, 145

Saint-Jean-de-Maurienne, 94
Salazar, 195, 325, 373
Salengro, 281
Sanjurjo, 347
Sarajevo, 58, 65, 67
Sarraut, 269, 346
Sauckel, 395, 399
Saury, 142
Schacht, 121, 180, 181, 280, 304, 312, 313
Schleicher, 304, 308
Schlieffen, 70, 385
Schneider, 37, 76, 111, 212, 354
Schober, 212
Schönberg, 369
Schuschnigg, 324, 351
Schweitzer, 288
Scopes, 140
Sedov, 335
Seiyukai, 218
Sennet, 371
Serge, 339
Serviciile de muncă obligatorie, 314
Sèvres, 98
Seyss-Inquart, 351, 394
SFIC, 154
SFIO, 66, 152, 154, 421
Siegfried, 380
Simenon, 371
Simpson, 260
Sinclair Lewis, 137
Sinn Fein, 173
Sironi, 321
Skoda, 212, 354
SNCF, 283
Social Security Act, 246
Societatea Națiunilor, 96, 99, 130, 157, 209, 211, 260, 290, 294, 297, 307, 342, 343, 344, 345, 346, 353, 363
Société Générale, 36, 212
SOE, 411
Soekarno, 289, 404
Soffici, 320
Solidaritatea franceză, 270, 272
Sorel, 305
Soutou, 212
sovhozurile, 200
Sovietele, 86, 198, 205
spartak, 91
SPD, 177, 182, 183
Speer, 399
Spender, 258
Spengler, 367
SR, 84, 85, 88, 89, 202
SS, 182, 303, 307, 308, 311, 387, 394, 395, 399, 460, 465, 470, 471
stahanovismului, 331
Stahlhelm, 182
Stalin, 87, 196, 203, 206, 207, 208, 213, 276, 285, 326, 327, 328, 329, 331, 333, 334, 335, 336, 339, 347, 349, 356, 384, 392, 406, 412, 413, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 461, 467
Stalingrad, 400, 406, 408, 413, 415, 467
Stanley, 49, 254
Starace, 316
Starhemberg, 323
Stavisky, 262, 270, 271
Steaua Nord-Africană, 295
Steinbeck, 231, 238, 249, 368
Stettinius, 451
Stravinski, 369
Stresa, 344, 345

Stresemann, 177, 180, 209, 210, 211
Sturzo, 187, 192
Sumitomo, 18, 217
Sun Yat-sen, 206, 215, 219, 220, 221
Suzuki, 217
Sykes-Picot, 297
Szalasi, 324

Taft, 52
Taittinger, 162, 270
Tanaka, 218, 363
Tannenberg, 71
Tardieu, 160, 214, 263, 268, 271, 272
Taylor, 9, 122, 132, 377
Tchang Kai-chek, 206, 220, 221, 357, 360, 361, 363, 364, 410, 418, 455
Tennessee, 130, 140, 242, 247
Thälmann, 182
Thaon, 191
Theodore Roosevelt, 52, 129
Thomson, 145
Thorez, 276, 278, 421, 446
Tratatele de la Saint-Germain-en-Laye, 98
tratatul de la Roma, 213
tratatului de la Londra, 173
Trianon, 98
Tripla Alianță, 58, 59, 64, 67
Tripla Înțelegere, 43, 58, 60, 67
Troțki, 83, 86, 87, 88, 90, 196, 198, 201, 206, 207, 208, 330, 331, 335, 338
Truman, 418, 453
Tugwell, 242
Tzara, 113

Ugine, 37, 145
Ulmanis, 324
Unamuno, 368
Uniunea sacră, 77
Unruh, 184
URSS, 100, 101, 157, 159, 170, 172, 196, 203, 205, 207, 212, 214, 220, 232, 236, 274, 285, 286, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 339, 340, 343, 344, 349, 350, 353, 356, 372, 376, 382, 389, 390, 395, 397, 400, 401, 414, 415, 425, 441, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 470
US Steel, 131, 248
Utrillo, 369

Valéry, 112, 273, 368
Vallat, 432, 469
Van der Lubbe, 307
Van Dongen, 369
Vandervelde, 211
Vargas, 227
Versailles, 93, 95, 96, 98, 100, 101, 129, 152, 170, 179, 210, 211, 212, 216, 219, 220, 290, 345, 377, 379
Vessioly, 339
Victor Emmanuel al III-lea, 409
Villain, 66
Viollette, 279, 295
Visconti, 322
Vittorini, 323
Vittorio de Sica, 322
Vittorio-Veneto, 80
Viviani, 65
Vlaminck, 368
Vlasov, 413

VNQDD, 294
Völkisch, 305
Völkischer Beobachter, 302
Volpi, 317
Volstead, 140
Vuillemin, 385

Wafd, 289
Wagner Act, 246
Wall Street, 224, 228, 229, 230, 245
Wallace, 241
Wang Tsing Wei, 404
War Industries Board, 120
WASP, 139
Wavel, 402
Webb, 132
Weber, 367
Weltpolitik, 61
Westminster, 260, 290, 292
Weygand, 387, 424, 429, 438
Whigs, 169
Wiener, 184
William Gree, 248
William Joyce, 413
Wilson, 77, 80, 92, 94, 95, 99, 100, 111, 128, 129, 130, 186, 289, 451
Witte, 29
Woldemaras, 194
Wolfgang Kapp, 180
Woman, 258
Work Progress Administration, 246

Yalta, 447, 451, 452, 453
Yamamoto, 402, 405
Yasuda, 18, 217
Young, 121, 161, 211
Yuan Shi-kai, 219

zaibatsu, 18, 217, 218, 359
Zhou En-lai, 455
Zinoviev, 91, 198, 208, 334
Zweig, 311

CUPRINS

- **Partea I:**
- ***O lume stabilă dominată de Europa***
- ***Începutul secolului XX*** 5
- ***Capitolul 1: Starea economică şi socială a lumii*** 6
- A doua revoluţie industrială şi consecinţele sale 7
- Europa de Nord-Vest, dominatoare, dar contranstantă 11
- Poli în ascensiune şi poli înapoiaţi 17

- ***Capitolul 2: Democraţii şi regimuri autoritare în lume*** 22
- Ţările de democraţie liberală 23
- Aspiraţia spre democraţie în ţările cu guvernări autoritare 27
- Dificultăţile democraţiei 30

- ***Capitolul 3: Starea Franţei*** 32
- O democraţie liberală 33
- Economia: prosperitate sau declin? 35
- Societatea: stabilitate sau stagnare? 39
- Franţa în lume 41

- ***Capitolul 4: Puterea marilor state industrializate ale Europei occidentale*** 44
- Imperialism economic şi colonial 47
- Imperialismul: noi actori şi opoziţii 52

- **Partea a II-a:**
- ***Marele cataclism al Primului Război Mondial (1914-1923)*** 57
- ***Capitolul 5: Tensiunile internaţionale (sfârşitul secolului XX-1914)*** 58
- Formarea blocurilor (1872-1907) 59
- De la conflictele de interese la crize 61
- Declanşarea războiului 64
- Problema responsabilităţilor 67

- ***Capitolul 6: Primul Război Mondial*** 69
- Eşecul războiului de mişcare (1914-1917) 70

- Mondializarea conflictului şi războiului economic 73
- Crizele din 1917 76
- Sfârşitul primului război mondial (1918) 78

- ***Capitolul 7: Valul revoluţionar în Europa*** 81
- Revoluţia rusă din februarie 1917 82
- De la revoluţia „burgheză" la cea bolşevică (Februarie-octombrie 1917) 84
- Puterea bolşevică în dificultate (1917-1921) 87
- O revoluţie mondială? (1917-1921) 90

- ***Capitolul 8: O pace greu de atins (1918-1923)*** 93
- În căutarea unei noi ordini internaţionale 94
- Tratatele de pace şi consecinţele lor 96
- O confuză perioadă postbelică (1919-1923) 99

- ***Capitolul 9: Bilanţul războiului: o Europă răvăşită*** 102
- Preţul războiului 103
- Declinul Europei 107
- Transformările politice şi sociale 110
- Criza civilizaţiei occidentale 112

- **Partea a III-a:**
- ***Anii 20: O stabilizare înşelătoare*** 115
- ***Capitolul 10: Economia mondială: o prosperitate fragilă*** 116
- Crize şi frământări postbelice 117
- Prosperitate regăsită? 120
- O prosperitate pe baze fragile 123

- ***Capitolul 11: America prosperităţii*** 127
- Republicanii în faţa crizei postbelice 128
- Succesele şi limitele prosperităţii economice 131
- O societate modernă, puritană şi inegalitară 136

- ***Capitolul 12: Prosperitatea franceză şi limitele sale*** 141
- Bilanţul războiului 142
- Manifestările prosperităţii 144
- Inerţii şi rezistenţă 148

- ***Capitolul 13: Viaţa politică în Franţa*** 151
- Blocul Naţional 152
- Cartelul stângii (1924-1926) 156
- Moderaţii la putere (1926-1932) 159

- ***Capitolul 14: Marea Britanie: o perioadă dificilă*** 163
- Declinul economic 164
- Tulburările sociale 166
- Viaţa politică 169
- Chestiunea Irlandeză 172

- ***Capitolul 15: Germania de la Wiemar din 1919 în 1929*** 175
- Noua Germanie (1919-1924) 176
- Anii dificili (1919-1923) 178
- O stabilizare precară (1924-1929) 180

- ***Capitolul 16: Naşterea fascismului în Europa*** 185
- Criza italiană postbelică 186
- Mussolini şi fascismul 188
- Instaurarea dictaturii în Italia (1922-1926) 191
- Valul autoritarist în restul Europei 193

- ***Capitolul 17: NEP-ul, repliere strategică a comunismului în Rusia (1921-1928)*** 196
- Rusia în 1921 197
- Instaurarea NEP-ului 199
- Consolidarea regimului 202
- URSS şi străinătatea 205
- Succesiunea lui Lenin 206

- ***Capitolul 18: Relaţiile internaţionale din 1924 în 1929*** 209
- Destinderea 210
- Limitele destinderii 211

- ***Capitolul 19: Japonia şi China*** 215
- Ambiţiile Japoniei (1914-1931) 216
- Apariţia unei noi Chine (1919-1927) 219

- **Partea a IV-a:**
- ***Criza anilor '30:*** 223
- ***Capitolul 20: Criza din 1929 şi depresiunea economică*** 224
- Analiza crizei 225
- Marea depresiune în Statele Unite 229
- De la criza americană la criza mondială 232

- ***Capitolul 21: Roosevelt şi politica „New Deal"*** 237
- Geneza politicii „New Deal" 238
- Avatarurile New Deal-ului 243
- Bilanţul New Deal-ului 247

- ***Capitolul 22: Marea Britanie între criză şi redresa***re 252
- Primele efecte ale crizei mondiale 253
- Lupta împotriva crizei 255
- Lunga „domnie" conservatoare (1931-1939) 259

- ***Capitolul 23: Criza franceză (1930-1935)*** 262
- Criza economică 263
- Criza socială şi politică 266
- O criză a civilizaţiei 272

- ***Capitolul 24: Franţa, de la Frontul Popular la război*** 275
- 1936: Frontul Popular, un spirit nou 276
- Eşecul experienţei Blum (1936-1939) 280
- Sfârşitul Frontului Popular (1937-1939) 283
- Starea Franţei în 1939 285

- ***Capitolul 25: Criza dominaţiei coloniale*** 287
- Colonialism şi anticolonialism 288
- De la Imperiul Britanic la Commonwealth 290
- Imperiul colonial francez 294
- Orientul Mijlociu din 1914 în 1939 297

- ***Capitolul 26: Instalarea nazismului (1930-1934)*** 299
- Dezastrul economic 300
- Agonia regimului 302
- Hitler şi naţional-socialismul 304
- Instaurarea dictaturii (1933-1934) 306

- ***Capitolul 27: Modelul fascist în anii '30*** 309
- Statul rasist şi totalitar nazist 310
- Politica economică şi socială a celui de-al III-lea Reich 312
- Totalitarismul în Italia fascistă 315
- Politica economică şi socială italiană 317
- O cultură fascistă 320
- Mişcări şi regimuri autoritare în restul Europei 323

- ***Capitolul 28: Modelul sovietic: URSS-ul lui Stalin din 1928 în 1941*** 326
- O nouă cale economică 327
- Primul plan cincinal (1928-1932) 328
- Al doilea şi al treilea plan cincinal (1933-1941) 331
- Puterea politică: stalinismul 333
- Societatea şi cultura sovietică 336

- ***Capitolul 29: Sfârşitul securităţii colective şi tensiuni internaţionale*** 340
- Primele tensiuni (1929-1935) 341
- Crizele din 1935-1936 344

- ***Capitolul 30: Calea spre război (1936-1939)*** 350
- Strategia germană de înaintare pas cu pas (1936-1938) 351
- Către confruntare (1938-1939) 354

- ***Capitolul 31: Extremul Orient pe drumul spre război*** 357
- Ascensiunea militarismului nipon 358
- China lui Tchang Kai-Chek 360
- Japonia atacă China 362

- ***Capitolul 32: Evoluţia culturală şi religioasă între 1900-1939*** 366
- Mişcarea literară şi artistică 367
- Cultura populară 370
- Religiile în faţa lumii moderne 372

- **Partea a V-a: Al Doilea Război Mondial (1939-1945)** 375
- ***Capitolul 33: Cuceririle lui Hitler*** 376
- Beligeranţii 377
- Victoriile germane în Europa (1939-1940) 380
- Extinderea conflictului (1940-1941) 388

- Europa germană 392
- Mobilizarea economică a beligeranţilor 396

- ***Capitolul 34: Mobilizarea conflictului*** 400
- Expansiounea japoneză 401
- Eşecurile dictaturilor (1942-1943) 405
- „Războiul din umbră" 410
- Victoria aliaţilor (1943-1945) 414

- ***Capitolul 35: Franţa în timpul războiului*** 419
- Prăbuşirea Franţei (1940) 420
- Guvernul de la Vichy şi revoluţia naţională (1940-1942) 425
- Ocupaţie şi colaborare 433
- Lupta împotriva ocupantului 439
- Eliberarea Franţei (6 iunie-26 august 1944) 443

- ***Capitolul 36: Către un nou echilibru internaţional*** 447
- Realizarea „Marii Alianţe" 448
- Yalta: realitate şi mit 451
- Lumea în 1945 454

- ***Capitolul 37: Bilanţul celui de-al doilea Război mondial*** 459
- Costul uman şi material 460
- Dimensiunea etică a unui „război total" 465
- Genocidul evreilor 468
- Index 473

Historia

ISTORIA SECOLULUI XX, o istorie a evenimentelor ce au transformat lumea, a actorilor ce au transformat secolul, scrisă de doi mari specialiști în istoria contemporană, o mare frescă a secolului nostru.

Fie că este vorba de destinele naționale, de realitățile economice, profundele mutații sociale, relațiile internaționale sau curentele culturale dominante, totul devine coerent, logic, pentru o mai bună înțelegere a secolului XX.

În plus, un index de peste 1000 de noțiuni vă ajută să plasați în contextul respectiv:

- *evenimentele*
- *personalitățile*
- *partidele politice și organizațiile*

făcând din această lucrare un instrument de referință indispensabil.

VOLUMUL 1
1900 – 1945
SFÂRȘITUL „LUMII EUROPENE”

VOLUMUL 2
1945 – 1973
LUMEA ÎNTRE RĂZBOI ȘI PACE

VOLUMUL 3
după 1973
ÎN CĂUTAREA UNEI NOI LUMI

ISBN 973-571-062-5
ISBN 973-571-063-3